

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
TOKAT TARİHİ VE KÜLTÜRÜ
SEMPOZYUMU
25-26 EYLÜL 2014 TOKAT
BİLDİRİLER

CİLT II

Yayına Hazırlayanlar
Prof. Dr. Ali AÇIKEL
Yrd. Doç. Dr. Samettin BAŞOL
Yrd. Doç. Dr. Murat HANİLÇE
Yrd. Doç. Dr. Emel HİSARCIKLILAR

TOKAT-2015

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
TOKAT TARİHİ VE KÜLTÜRÜ
SEMPOZYUMU

25-26 EYLÜL 2014 TOKAT

BİLDİRİLER

CİLT II

Yayına Hazırlayanlar

Prof. Dr. Ali AÇIKEL

Yrd. Doç. Dr. Samettin BAŞOL

Yrd. Doç. Dr. Murat HANİLÇE

Yrd. Doç. Dr. Emel HİSARCIKLILAR

Haberleşme Adresi

Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,

Taşlıçiftlik Kampüsü, TOKAT

Baskı Yeri ve Tarihi

Salmat Basım Yayıncılık Ambalaj San. ve Tic. Ltd. Şti.

Sebzehaççeleri Cad. Nu. 90/1 İskitler / Ankara

Tel: (0312) 341 10 24

Eylül 2015

Kapak Tasarımı

M. Edip ASLAN

ISBN

Takım No: 978-975-7328-62-9 (Tk)

Kitap No: 978-975-7328-64-3 (2.c)

Tokat Valiliği Özel İdaresi tarafından bastırılmıştır.

GAZIOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
TOKAT TARİHİ VE KÜLTÜRÜ SEMPOZYUMU
25-26 EYLÜL 2014 TOKAT

ONUR KURULU

Cevdet CAN (Vali)
Av. Eyüp EROĞLU (Belediye Başkanı)
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN (Rektör)

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Ali AÇIKEL (Bşk.) Prof. Dr. Birol ÇETİN
Prof. Dr. Hanifi VURAL Yrd. Doç. Dr. Samettin BAŞOL
Prof. Dr. Kadir ÖZKÖSE Yrd. Doç. Dr. Şengül Dilek FUL

YÜRÜTME KURULU

Prof. Dr. Ali AÇIKEL (Bşk.)
Levent YAZICI (İl Milli Eğitim Md.)
Mustafa BANDIRMALI (Belediye Bşk. Yrd.)

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Erhan AFYONCU Prof. Dr. Azmi ÖZCAN
Prof. Dr. Mahmut AK Prof. Dr. M.A. Yekta SARAÇ
Prof. Dr. M. Akif AYDIN Prof. Dr. Ali İbrahim SAVAŞ
Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN Prof. Dr. Hüsrev SUBAŞI
Prof. Dr. Şit Tufan BUZPINAR Prof. Dr. Recep TOPARLI
Prof. Dr. Coşkun ÇAKIR Prof. Dr. Süleyman ULUDAĞ
Prof. Dr. Musa DUMAN Prof. Dr. Hasan Kamil YILMAZ
Prof. Dr. Mücahit EĞRİ Yrd. Doç. Dr. Bahattin ÖZTOPRAK
Prof. Dr. M. Metin HÜLAGU Dr. Rüştü BOZKURT
Prof. Dr. M. Sinan KAÇALIN Ekrem ANAÇ
Prof. Dr. Kenan KARA Hasan ERDEM
Prof. Dr. Turan KARATAŞ Abdullah GÜRBÜZ
Prof. Dr. Mahmut KAYA Murat ORUÇ
Prof. Dr. Derya ÖRS

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Işık AKSULU	Doç. Dr. Burcu ERCİYAS
Prof. Dr. M. Münir ATALAR	Doç. Dr. Erkan GÖKSU
Prof. Dr. Mehmet BEŞİRLİ	Doç. Dr. Mehmet MERCAN
Prof. Dr. Şeref BOYRAZ	Doç. Dr. Ahmet ÖZKİRAZ
Prof. Dr. Halit ÇAL	Doç. Dr. Pınar ÜLGEN
Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK	Yrd. Doç. Dr. Emine Saka AKIN
Prof. Dr. Ömer DEMİREL	Yrd. Doç. Dr. Erkan ATAK
Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI	Yrd. Doç. Dr. İbrahim AYKUN
Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN	Yrd. Doç. Dr. Tuncay BÖLER
Prof. Dr. Haşim KARPUZ	Yrd. Doç. Dr. Mustafa CANLI
Prof. Dr. Ünal KILIÇ	Yrd. Doç. Dr. Necati ÇAVDAR
Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ	Yrd. Doç. Arda GÖKSU
Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞİRGİL	Yrd. Doç. Dr. Emel HİSARCIKLILAR
Prof. Dr. Ali Osman UYSAL	Yrd. Doç. Dr. Kemal İBRAHİMZADE
Prof. Dr. Alim YILDIZ	Yrd. Doç. Dr. Ahmet İNANIR
Doç. Dr. Zekeriya BAŞKAL	Yrd. Doç. Dr. Emine ÖĞÜK
Doç. Dr. Hüseyin ÇELİK	Yrd. Doç. Dr. H. Baha ÖZTUNÇ
Doç. Dr. Songül ÇOLAK	Yrd. Doç. Dr. Ali Osman SOLMAZ
Doç. Dr. Alpaslan DEMİR	Yrd. Doç. Dr. İsmet TÜRKMEN

SEMPOZYUM SEKRETARYASI

Öğr. Gör. Murat HANİLÇE	Arş. Gör. Murat SERDAR
Öğr. Gör. Muhammet AVŞAR	Arş. Gör. Edip UZUNDAL
Öğr. Gör. Yılmaz ÖKSÜZ	

ULAŞIM KOMİTESİ

Öğr. Gör. Şaban BANAZ	Arş. Gör. Mustafa TANRIVERDİ
Arş. Gör. Murat GÜNEY	Arş. Gör. Ahmet AKGÜL
Arş. Gör. Fehim KURULOĞLU	

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	V
TEMA III: TOKAT KÜLTÜRÜ VE FOLKLORU İLE İLGİLİ BİLDİRİLER	1
Kat Köyünde Bereket Kurbanı Ritüeli ve Buna Bağlı Yitirilmiş Bir Gelenek: Hudut Okuma.....	3
<i>Muhammed AVŞAR</i>	
Tokat Türküleri	29
<i>Dilek BAKAN SARITAŞ</i>	
Türklerde Taş Kültü İnancı ve Tokat'ta Bu Külte Bağlı Efsaneler/İnanmalar.....	45
<i>Gökhan Tarıman CENİKLİOĞLU</i>	
Çankırı Halk Edebiyatında Tokatlı Nuri'nin Yeri	57
<i>Münir CERRAHOĞLU</i>	
Tokat Ağzında Görülen Arkaik Kelimeler Üzerine.....	67
<i>Cihan ÇAKMAK</i>	
Gedâî'nin Şiirlerinin Dil ve Üslubu.....	77
<i>Ümit EKER</i>	
Tokat Yöresinden Bir Fıkra Tipi: Aynabaş.....	93
<i>İbrahim ERŞAHİN- Kadirhan ÖZDEMİR</i>	
Hey Onbeşli Onbeşli Türküsü ve Bu Türküyü İlk Kez Plağa Alan Feryadi Hafız Hakkı.....	105
<i>Mahmut HASGÜL</i>	
Tokat Yöresi Halk İnançlarında Basmak-Basılmak ve Kuş Yenkmesi/Yenmesi	113
<i>Yaşar KALAFAT- Şevket Kaan GÜNDOĞDU</i>	
Kangallı Emsali'nin Tokat Seferi, Tokatlı İlhamî ile Karşılaşması	125
<i>Doğan KAYA</i>	
Tokatlı Bir Kuramcı ve Yayımcı: Muzaffer Erdost.....	139
<i>Ferhat KORKMAZ</i>	
Tokat Türkülerinin Melodik ve Ritmik Bakımdan İncelenip Sınıflandırılması	157
<i>Necdet KURT</i>	
Tokatlı Nuri'nin Destanları Üzerine Bir Değerlendirme	213
<i>Metin ÖZARSLAN</i>	
Akbelen Aşganası.....	227
<i>Levent ÖZİL- Nurten ÖZİL</i>	
Tokat Köy Odalarının Mekansal Kurgusunun, Yarenlik Kültürü Bazında İncelenmesi....	239
<i>Özlem SAĞIROĞLU- Arzu ÖZEN YAVUZ- Seyyid Turan YAYLACI</i>	
Tokat Yöresi Bazı Geleneksel Kültür Değerlerine Etnofotografik Yaklaşım ve Bir Tasnif Denemesi.....	249
<i>Alparslan SANTUR</i>	
Tokat'ta Bir Caddeye İsmi Verilen Mustafa Satan'ın Ustalığı, Mucitliği ve Tokat'a Katkıları.....	261
<i>Ali SATAN</i>	
Tokat Ağzı Söz Varlığında Karaçay Türkçesinin Yeri	269
<i>Ali Osman SOLMAZ</i>	

Çocuk Edebiyatı Türü Olarak Ninniler ve Tokat Ninnileri.....	285
<i>Yaşar ŞİMŞEK</i>	
Tokat Türkülerinde Dinî, Millî ve Bedîî Unsurlar	301
<i>Emre Fırat TEYMUR</i>	
Zileli Talibî Kolu ve Talibî Kolundaki Âşıklarda Söz Varlığı	321
<i>Mehmet YARDIMCI</i>	
TEMA IV: ŞEHİRLEŞME, KENT KURUMLARI VE MİMARİ İLE İLGİLİ BİLDİRİLER.....	335
Kentin Dönüşümünün Geleneksel İlişkilere Etkisi: Tokat Karşıyaka Mahallesi Örneği	337
<i>Yavuz ACUNGİL</i>	
Tokat'ta Bir Konut: Madımağın Celal'in Evi	363
<i>Emine Saka AKIN- Canan HANOĞLU</i>	
Ticaret Merkezinden Yoksulluk Mekânına Sulusokak	385
<i>Gündüz AKSU KOCATÜRK- Mihriban ŞENGÜL</i>	
Tokat Geç Dönem Camilerinin Kent Gelişimi İçindeki Yeri ve Mimari Özellikleri	411
<i>Işık AKSULU- Özlem SAĞIROĞLU</i>	
Süheyl Ünver'in Tokat Defteri.....	429
<i>Çiğdem ARAT BİLGİN</i>	
Tokat İlinde Günümüzde Kurulmuş Olan Vakıflarının Eğitime Katkısı.....	459
<i>Nahit BEK</i>	
Tokat'la İlgili Halkın Tarihi ve Kültürel Bilinç Durumu	469
<i>Mustafa ÇOLAK- İsmet TÜRKMEN</i>	
Arsiv Belgeleri Işığında Şeyh Mekkun (Bektut)/ Açıkbaz Zaviyesi ve Türbesi -Tarihî Bir Hatanın Tashihi-.....	485
<i>Hasan DEMİRTAŞ</i>	
Tokat İli ve Eko-Turizm'in Uygulanabilirliği.....	501
<i>Duygu İLKHAN SÖYLEMEZ- Adnan SÖYLEMEZ</i>	
Bakır Üretim Yerleri ve Kent Planlama	509
<i>Orhan KUNTAY</i>	
Köprülü Mehmet Paşa'nın Turhal'daki Vakfı.....	515
<i>Yusuf SAĞIR</i>	
Tokat İli Erbaa İlçesi Kırsal Konut Dokusunda Korumanın Eko-Turizm Kapsamında Değerlendirilmesi	523
<i>Özlem SAĞIROĞLU</i>	
Bir Sözlü Tarih Çalışması "Tokat Merkez Mahalle İsimleri"	539
<i>Ömer Faruk SÖNMEZ- Eser İRŞİ- Maksut ÖNLEN- Uğur POLAT</i>	
Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kayıtlarında Niksar (1847-1927).....	551
<i>Adnan TORUN</i>	
Tokat Bey Sokağı Evleri Alçı Lambalık Örnekleri.....	579
<i>Şule YILMAZ</i>	
Tokat'taki Kültürel Değerlerin Kent Markalaşmasına Etkisi Üzerine Bir Araştırma	591
<i>Halim Emre ZEREN</i>	

TEMA III:
TOKAT KÜLTÜRÜ VE FOLKLORU İLE
İLGİLİ BİLDİRİLER

Kat Köyünde Bereket Kurbanı Ritüeli ve Buna Bağlı Yitirilmiş Bir Gelenek: Hudut Okuma

Muhammed AVŞAR*

Özet

Ritüeller, bir örnek üzerine kalıplaşmış davranışlar ve töreler bütünü olup toplu halde yapılan bu törenler kişilere kutsal semboller ve olaylar karşısında nasıl davranacağını öğretir. Ritüellerde inanç unsuru ön planda olup kişilerce kutsallaştırılmış davranışlar, temalar ritüel olarak değerlendirilmektedir.

Türkler ve toprağa bağlı yaşayan birçok millet ; ilkel zamanlardan itibaren toprağın bereketli olması ve toprağı afetlerden koruma amaçlı olarak birçok ritüeli günümüze kadar yaşatmayı başarmışlardır. Bu ritüellerin ilk akla geleni de kurban törenleridir. İnsanlar, bereket isteklerini Yaraticıya ulaştırmak ve her türlü beladan ve afetten korunmak için en geçerli yollardan biri olarak kurban kesmeyi görmüşler ve kesilen kurbanın bereket getireceğine ; insanları belalardan, afetlerden koruyacağına inanmışlardır. Bu törenlerin özellikle bahar aylarında yapılması bereket dileğinin zamana bağlı göstergeleridir. Ayrıca İslam'ın kurbana verdiği önem de Türkler arasında kurban inancını çok daha önemli hale getirmiştir

Bu çalışmada, çok eski zamanlardan itibaren uygulanan bereket amaçlı kurban kesme geleneğinin yaşatıldığı yerlerden biri olan Tokat'a bağlı Kat köyündeki uygulamalara yer verilecektir. Günümüzde Kat köyünde, "bereket kurbanı" ritüeli devam etmekte olup her yıl nisan ya da mayıs aylarında bütün köyün bir araya gelmesiyle gerçekleşmektedir. Tören şeklindeki bu uygulamada bolluk, bereket olması; belaların, afetlerin olmaması için dualar edilmektedir. Sonrasında kurban kesimi yapılarak halkın beraberlik içinde yemek yemesiyle tören sona ermektedir. Bildirimizde "Bereket Kurbanı" ritüeliyle birlikte köyde "Hudut Okuma" adı verilen yitirilmiş bir geleneğe de yer verilecektir. Bu gelenek köyün sınırları içindeki toprakların bereketli olması ve afetlere karşı korunması amacıyla ağız dualı hafızlarca Kur'an-ı Kerim'in hatmedilmesi şeklindedir. Bereket Kurbanıyla aynı gün içinde gerçekleştirilen eski bir uygulama olması yönüyle kültürel bir değere sahiptir. Bu çalışmayla birlikte, birbiriyle bütünlük oluşturan ; biri yaşatılmaya devam edilirken diğeri uygulanmayan iki gelenek ortaya konularak Tokat kent kültürüne artı değerler kazandırma amacı güdülmektedir. Çalışmamızda alan araştırması, kaynak araştırma, görüşme yöntemlerine başvurulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Halk Kültürü, Bereket, Kurban, Ritüel, Kat Köyü.

* Öğr. Gör., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Görevlisi. E-posta: muhammed.avsar@gop.edu.tr.

Giriş

Dünyanın var oluşundan itibaren insanların en temel gayelerinden birini doğaya karşı hayatta kalma çabası oluşturmuştur. Bu nedenle su ve yiyecek bulmak; hayatın devam etmesi açısından insanın en önemli amaçlarından biri haline gelmiştir. İnsanoğlu için bereket kavramının doğuşu da su ve yiyeceğin var oluşuyla yani insanlığın var oluşuyla birlikte başlamıştır. Ancak bereketin meydana gelmesinde insan çabası ve doğa şartları dışında ilahi güçlerin da etkisi olduğu inancı tarıma bağlı toplumların ritüellere büyük önem vermesi sonucunu doğurmuştur. Bitkilerin yetişip bollaşması, hayvanların çoğalması ve bereketin artması adına insanlar çeşitli uygulamalara başvurmuşlar; ortaya çıkabilecek olumsuzlukları gidermek adına doğaüstü varlıkların özellikle de Allah'ın rızasını kazanmayı amaçlamışlardır. Olası afetlerden korunmak için de kurban ve dua başta olmak üzere pek çok ritüele yılın bazı dönemlerinde başvurmuşlardır.

Çalışmamızın temelini de Tokat'a bağlı Kat Köyü'ndeki kurban ve dua uygulamaları ve buna bağlı yitirilmiş bir gelenek olan «*hudut okuma*» geleneği oluşturmaktadır. Ancak Kat Köyündeki uygulamalara geçmeden önce genel anlamda mevsimlik törenler, kurban, yağmur törenleri ve halkın bereket algısının tarihi ve toplumsal temellerini incelemenin konumuza zenginlik kazandıracağını düşüncesindeyiz.

1.Yeni Yıl, Mevsimlik Törenler ve Bunlara Bağlı Bereket Algısı

Tarıma bağlı yaşayan toplumlarda hayat döngüsü olarak baharın gelişi önemlidir. Baharın gelişi çiftçi toplumlar için karanlıktan aydınlığa geçişi temsil etmektedir. Doğanın canlanmasıyla birlikte yeni yılın ilk tohumları toprakla buluşmakta ve çiftçi toplumların bereket isteği ortaya çıkmaktadır. O yılın güzel ve bereketli geçmesi dilekleri icra edilen ritüellerle birlikte ortaya konmaktadır. Tarım toplumlarında yeni yılın genellikle baharın gelişiyile kutlanması da bu nedenledir.

Tarım ve hayvancılığa odaklı yaşayan Türk topluluklarında yeni yıl 21 Mart- 22 Mart olarak kabul edilir ve bu gün için «yeni kün, yengikün, erkin kün, ulu kün, nevrüz, navruz, sultan nevrüz» adları kullanılır. Nevruz adı daha çok İslami kültür dairesiyle ilgilidir. Bu gün Türklerde büyük törenlerle kutlanır. Güneşin koç burcuna girdiği bu gün Türklerde çok önemlidir. Büyük hayvan sürüleri besleyen toplum uzun kış boyunca vadilere sığınmış, özgürlüğü kısıtlanmış, iş hayatı durmuştur. Bu tarih; karın kalkması, havaların ısınmasıyla birlikte tabiatın uyanışını, özgürlüğe kavuşmayı, iş hayatına başlamayı, kurtuluşu temsil etmektedir. Türkler bu dönemde *tarihi törenler yapar, kurban keser, esirgeyen, bağışlayan ve koruyan yüce Tanrı'ya şükranlarını sunarlardı*. Göktürkler otların yeşermesini yeni yılın başlangıcı sayarlar, *Göktürk kağanları o gün beyleriyle birlikte Atalar Mağarasında kurban kesip anma törenleri düzenlerlermiş* (Yıldırım, 1998: 146-147).

Bahara bağlı yeni yıl törenleri sadece Türklere mahsus olmayıp bu törenlerin benzerleri birçok toplumda mevcuttur. Eski Önasya toplumları bunu bereket tan-

ralarının yeniden doğuşu olarak nitelemektedirler. Diğer mevsimlerde yer altına inmiş olan tanrıların baharla birlikte yeryüzüne çıktığı kabul edilir. Bu kutsal suyun yükselmesi baharı azalması ise kuru mevsimleri simgeler (Ökse, 2006: 50- 51). Eski Mısır'da Osiris ve Ba'al, Mezopotomya'da Dumuzi, İbrani mitolojisinde Yahweh, Yunan mitolojisinde Adonis, Hititlerde Telipinu bereketi temsil eden ve karanlıktan aydınlığa geçişi simgeleyen tanrıçalar olarak dikkat çeker.

Bahar bayramları karanlıktan aydınlığa geçişin mutluluğunu yansıttığı gibi bir anlamda da toplumların yaratıcılarını memnun etme arzusunu ortaya koymaktadır. Zira tarım toplumları için en önemli şey suyun ve ürünlerin bol olmasıdır. Bunun için de suyu ve bereketi veren yaratıcıyı memnun etmek esastır. Bayramlarla baharı kutlayan toplumlar yaratıcıları için göklere kurbanlar sunarak ve dualar ederek aynı zamanda olası bir afetten, kuraklıktan da korunmayı amaçlamışlardır.

Mısır'da Haziran ayında Nil Nehri'nin kabarmasıyla tarım başlar ve bu ayda kutlamalar yapılır ve bayram olarak kutlanırdı. Bu bayram Osiris'in dirilmesini temsil ederdi. Mezopotomya'da yeni yıl Akitu Bayramlarıyla kutlanırdı ve bu bu kutlama nisan ayının 4. günü yapılırdı. Hititler, bereket tanrısı Telipinu'nun dönüşünü kutlamak için kurbanlar ve sunular gerçekleştirir ve Antahsum adı verilen bir bayramı çiğdem ilk açtığı zamanda kutlardı. Eski Yunan ve Roma'da ise baharın gelişi Kibele ve Demeter bağlantılı olarak Nisan ayının 4. ve 10. günleri arasında tapınaklarda müzik eşliğinde saçılar yapılarak ve bir tepede kurban kesilerek kutlanırdı (Ökse, 2006: 55).

Birbirinden bağımsız bunca farklı toplumda benzer ritüellerin benzer uygulamalarla ortaya konulması; gelişme kuramının insan ruhunun her yerde aynı olması ve birbirinden habersiz toplumların benzer ürünler ortaya koyabilmesi düşüncesiyle paralellik göstermektedir. Hristiyanlardaki St. Georges, Aya Yorgi (6 Mayıs) Paskalya, Yahudilik'teki Pesah Bayramları, Mezopotomya'daki Akitu, Türkler ve İranlılardaki Nevruz ve Hıdırellez Bayramları da mevsime bağlı olarak kutlanan bayramlar olup birbirinden zaman ve mekân olarak farklı birçok toplumda benzer uygulamalarla karşımıza çıkmaktadır.

Bu bayramlar Türklerde; arınma amaçlı ateşler yakma, kırlarda eğlenceler düzenleneme, toplu yemekler düzenleme, kurban kesme, mezarlar ve tekkeleri ziyaret etme uygulamaları ile kutlanmakta olup halen mevcudiyetini korumaktadır. Birlik beraberliği sağlamak, bahar neşesiyle birlikte yenilenme duygusunu yansıtmak ve bereket algısı üzerinden toplumsal dinamizmi oluşturmak adına çok önemli olan bu bayramlar, eski Türk inançlarının İslami motiflerle zenginleştirilmesiyle günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Atalar kültürünün, ateş, su, dağ kültürlerinin izlerini halen bu törenlerde sürebilmekteyiz. Günümüzde Orta Asya'da yoğun bir şekilde olmakla birlikte Anadolu'da da özellikle Alevi- Bektaşî yerleşimlerde bu bayramlar kutlanmaya devam etmektedir.

Bereket kültürü ile seyirlik oyunlar arası ilişki de konuya zenginlik ve derinlik katması açısından önemlidir. Zira bilindiği üzere antik tiyatrunun var oluşu tan-

rırlardan bereket istemek düşüncesiyle ortaya çıkmış, insanlar oynadıkları tiyatrolarla tanrıların rızasını kazanmaya çalışmışlardır. Bunu bir nevi kansız kurban olarak düşünmek mümkündür. Anlaşılabacağı üzere tiyatronun var oluşu ritüel nitelikli olup bereket kültü üzerine inşa edilmiştir. Oyunlarda yıl döngüsüne bağlı kışın kovulup baharın gelmesi gibi bir gidiş ve geri dönüş durumu (And, 1977: 234-254) bu ritüellerdeki taklitle canlandırma ögesinin dramatize edilişiyile (And, 1975: 50) temsil edilmiştir. Ritüel kökenli oyunların özünde insanların doğayla barışık olmak istemesi (Karadağ, 1978:9) yanında ilahi güçlerin meydana getireceği olumsuzluklardan korunmak ve onları memnun ederek berekete bağlı mutluluk isteme anlayışı vardır. Türk köy seyirlik oyunlarındaki ölüp- dirilme ve kız kaçırma oyunlarının temelinde de bu anlayış yatmaktadır. And'a göre ölüp dirilme oyunu ve kız kaçırma oyunları eski bolluk törenlerinin kalıntılarıdır. Demeter'in kızı Kore'nin kaçırılması, bulunana kadar kuraklık olması; bulunduğu ise yağmurların yağıp ekinlerin bitmeye başlamasının (And, 1983: 39) günümüzde Anadolu'daki kız kaçırma oyununa kaynaklık etmiş olabileceğini söylemek mümkündür. Bunun yanında daha önce bahsettiğimiz ölüp dirilen tanrılar gerek bitkisel gerekse hayvansal yaşamın doğup ölmesiyle ilintili olup (And, 1983: 35) And, eski Anadolu uygarlıkları mitolojilerinin de bu ritüellerin günümüze gelmesinde etkisi olduğu düşüncesindedir (And, 1983: 35).

Bu hususla ilgili olarak Şener'in mevsim ritüelleri üzerine oluşturduğu örgü şu şekildedir (Şener, 1977: 36):

1. *Ölüm: Yaşamın durması, yıl sonu, ağlama, yakınma*
2. *Duraklama: Bekleyiş*
3. *Arınma: Toplumu kötülüklerden temizleme, ateş, su, **kurban***
4. *Canlandırma: Yaşamın sürmesi için çatışma, bolluk,*
5. *Kutlama: Yeni yılın başlaması, şölen,*

Tokat Hubyar'da düzenlenen saya cemi de ürünlerin bereketli olmas, yazın ve sonbaharda döllenenmiş olan hayvanların (sığır, koyun, keçi...) bereketli yavrular vermesi, sağlıklı ve zamanında doğum yapması; doğanın cömertliği, bol ve bereketli mahsuller vermesi amacıyla yapılır. Cemin ağırlıklı kısmını oynanan seyirlik oyunlar oluşturur. Cem gündüz başlar, geceleyin cemin toplanması ve toplanan ürünlerden yapılan yemeklerin yenmesiyle son bulur (Bakan, 2011: 90- 94).

Tüm bu veriler ışığında görüldüğü üzere, bereket kültü üzerine birçok uygulama mevcut olup uygulamalardaki farklılıklar benzer hedeflere ulaşmak içindir ve bu uygulamaların kökenleri çok eskidir. Çalışmamızda incelediğimiz kurban kesme, yağmur duaları ve hudut okuma ritüelleri de mevsimlik törenlerin İslam'la zenginleştirilmiş parçalarını oluşturmaktadır.

2. Kurban

Kurban, «*kurb*» kelimesinden türemiş olup *kurb*, «*yakın olma, yakınlık, yakın bulunma*» (Develioğlu, 1993: 527) demektir. İnsanları Allah'a yaklaştıran bir ibadet

olarak değerlendirilmektedir. Kurban, sözlüklerde de çeşitli şekillerde tarif edilmektedir. Bu anlamda başvuracağımız ilk kaynak olan Divan-ı Lügat’i-t Türk’te kurban «yağış» kelimesiyle ifade edilmekte olup (Atalay, 1985: C3- 10) «yağış» İslamiyet’ten evvel Türklerin adak için yahut Tanrı’ya yakınlık elde etmek için kestikleri kurbandır. Kurban edilecek olan varlık Türklerde İduk yani kutsal sayılmıştır.

Türk Dil Kurumunun hazırladığı Türkçe sözlükte «kurban»:

1. *Dinin bir buyruğunu veya bir adağı yerine getirmek için kesilen hayvan*
2. *Müslümanlarda kurban bayramı*
3. *Bir ülkü uğruna feda edilen veya kendini feda eden kimse (Türkçe Sözlük, 2005: 1258)*

Ferit Develioğlu’nun Osmanlıca-Türkçe sözlüğünde ise:

1. *Allah’ın rızasını kazanmaya vesile olan şey*
2. *Eti fukaraya parasız olarak dağıtılmak niyetiyle kesilen hayvan*
3. *Bir gaye uğruna feda olma şeklinde tanımlanmaktadır (Develioğlu, 1993:527).*

Kurban, dinî ayinler içerisinde en eski çağlardan günümüze varlığını sürdüren ve hemen her toplumda ve inançta yer alan önemli bir ritüeldir. Asya toplumları, Afrika, Ortadoğu, Amerika yerli toplumlarının hemen hepsinde kurbanın çok önemli olduğu, kurbanın insanlarla yaratıcı arasında bir ilişki oluşturduğu inancı yer alır. Mayalar, Aztekler ve İnkalarda insan kurbanları (Erginer, 1997: 72-82) dikkat çeker. Semavi dinlere bakıldığında Yahudilik’te zengin bir kurban geleneğinin olduğu görülür. Pesah Bayramlarında, Şavuot Bayramlarında, yılbaşında, tövbe gününde kurban kesilmesi gerekli görülmektedir (Oymak, 2002: 172) Hıristiyanlıkta kanlı kurban; İsa’nın, Âdem ve Havva’dan gelen asli günaha kefarete olarak ve gönüllü olarak kendini feda etmesi şeklinde tasavvur edilir. Bundan dolayı Hıristiyanlık İsa’yı nihai kurban olarak algılamış ve başka kurbanlara yer vermemiştir. Bu anlayışa göre İsa, çarımıhta kanını dökerek, Tanrı’nın, günahkâr olan insanlara karşı öfkesini dindirmiş ve Âdem’den beri günahkâr olan insanlığı Tanrı ile barıştırmıştır (Challaye, 1998: 191-192).

Korkmaz, dinsel törenlerin ilk baştaki kargaşa ve karmaşıklığı düzenlemeyi veya var olan düzeni korumayı amaçladığını bu ayinlerin tamamında iki önemli noktanın öne çıktığını ifade eder: Kurban ve dua. Kurbanın, insanın mukaddes olarak gördüğüyle arasındaki ilişki kurmuş olduğu ortama bir bağış yapması anlamına gelir (Korkmaz, 2009: 46).

Kurban kavramının tanımlarında genel anlamda dikkat çeken şeyin Allah’ın rızasını kazanmak olduğu görülmektedir. Kurban, İslamiyet’in önemli bir ibadeti olmakla birlikte ilkel dinlerin ve toplumların da Allah’la en önemli yakınlaşma araçlarından biridir.

İslami inançta kurban ibadetinin nasıl ortaya çıktığı Kuran-ı Kerim’de Saffat suresinde ortaya konmaktadır. Surede «İbrahim ona ‘Yavrum ben seni rüyamda

boğazladığımı gördüm. Düşün bakalım ne dersin?’ dedi. O da: ‘Babacığım emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın.’ dedi. Nihayet her ikisi de Allah’ın emrine boyun eğip İbrahim de onu yüz üstü yatırınca ona şöyle seslendik: ‘Ey İbrahim ! Gördüğün rüyanın hükmünü yerine getirdin. Şüphesiz ki biz iyilik yapanları böyle mükâfatlandırırız. Şüphesiz bu apaçık bir imtihandır. Biz İbrahim’e büyük bir kurbanlık vererek onu (İsmail’i) kurtardık.’ (Saffat: 102-107)»

Kurban üzerine Hac suresi 36-37. Ayetlerde de bilgi verilmektedir. Surede «Kurbanlık büyükbaş hayvanları da sizin için Allah’ın dininin nişanelerinden kıldık. Sizin için onlarda hayır vardır. Onlar saf saf sıralanmış dururken kurban edeceğinizin üzerine Allah’ın adını anın. Yanları üzerine düşüp canları çıkınca onlardan siz de yiysin. İstemeyen faakire de istemek zorunda kalan fakire de yedirin. Şükredesiniz diye onları böylece sizin hizmetinize verdik. Onların etleri ve kanları asla Allah’a ulaşmaz. Fakat ona sizin takvanız ulaşır. Böylece onları sizin hizmetinize verdi ki size doğru yolu gösterdiğinden dolayı Allah’ı büyük tanyastınız. İyilik edenleri müjdele. (Hac: 36- 37)» Kevser suresi 2. Ayette de: «O halde Rabb’in için namaz kıl kurban kes (Kevser: 2)» buyurulmuştur.

Maide suresi 27. Ayette de «Onlara Adem’in iki oğuyla ilgili haberi hakkıyla oku. Hani her ikisi de birer kurban sunmuşlardı da biri kabul edilmiş öteki kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen: ‘Ant olsun seni öldüreceğim.’ demişti. Öteki ‘Allah ancak kendinden sakınanlardan kabul eder.’ demişti.» buyurulmaktadır (Maide: 27). Buradan da anlaşıldığı üzere kurban ritüelinin tarihi ilk insanların tarihi kadardır. Ayetlerden de anlaşılaçağı üzere kurban kesmenin insanı Allah’a yaklaştırdığı, kurban kesmenin mutlaka bir mükâfatının olacağı ve ancak ondan korkup ona dua edenlerin kurbanlarının kabul olacağı ayetlerden anlaşılmaktadır. Ancak ilkel toplumlarda ve dinlerdeki kurbanın etinin ve kanının Allah’a ulaşacağı inancı İslamiyet tarafından yanlış bir algı olarak değerlendirilmektedir. Zira birçok ilkel topluluk kurban etinden Tanrı’ları için de ayırmakta ve o kurbanın Tanrı’ya ulaşacağı varsayılmaktadır. Buna benzer inançların devam ettiği birçok yer mevcut olmakla birlikte Anadolu’da da bunun örneklerine hala rastlamaktayız. *Halen Çorum’un Dodurga ilçesi Mehmet Dede Tekkesi köyünde yağmur ve bereket için at kurban edilmekte ve kesilen kurban dağda bırakılmaktadır. Eğer kurban hayvanlar tarafından yenirse duanın kabul olduğuna inanılmaktadır. At dışında kesilen diğer hayvanlarsa köylülere dağıtılmaktadır* (www.aksam.com.tr).

İslami düşüncede kurban algısını inceledikten sonra Türk düşüncesinde kurban algısını da değerlendirmenin çalışmamıza bir bütünlük katacağı kesindir. Türk düşüncesinde kurban, kanlı kurban ve kansız kurban olarak ayrılmaktadır. Kansız kurban bir tür saçı olup özünde yine Tanrı’nın rızasını kazanma amacı vardır. Eski Moğollarda ve Türklerde buna «Sungu» adı verilmektedir. Bu sunguların özellikle ateşe ve ağaçlara doğru yapılırdı. Toprağın ilk ürünlerinin gün ve yıl tanrılarına sunulması; kırmızı ve kısrak sütünün toprak üzerine, evin üzerine, atın üzerine ve dört yöne serpilmesi şeklinde de bu ritüel gerçekleşebilmektedir (Roux, 1984: 198).

Altaylılarda kurban etme zorunlu olarak «kendi malını, bizzat kendini kurban etmek, daha fazlasını elde etmek için elindekinin birazından yoksun olmak değildir. Görünürde akılcı olmayan amaçlarla görünmeyen için öldürmektir. Kaşgari'ye göre «yağış» olarak ifade edilen kurban (Atalay:1985: C3- 10) «Çok tanrılı Türkler tarafından putlarına feda edilen kurbandır. Bu husus «Kurban herhangi bir kişinin kurban aracılığıyla kutsal nesne ile temas kurma aracıdır.» açıklamasına uygundur. Kurban Türk-Moğol törelerinde temel bir yer işgal etmekte olup teşekkür etmek için, zafer istemek için barış ve de anlaşmalar temin etmek için, kuraklık zamanında yağmur yağması için ve hastalıkların iyileşmesi için kurbanlar sunulurdu. Kurban özellikle göğe sunulurdu. Kurbanlar genellikle senenin 2 döneminde gün-tün eşitliğinde ilkbahar ve sonbaharda adanırdı. Yazlık kurbanlar ve de kışlık kurbanlar Uygurlarda gün dönümlerinde adanırdı. Hunlarda ise kurbanlar yılbaşlarında adanmaktaydı. Çin kaynaklarında Hunların ve Tu-kielerin büyük kurbanlarının 5. ayın ortasındaki 10 günlük döneme özellikle de 8. güne rastlamaktadır. Bununla ilgili olarak «Beşinci ayın ortasındaki on günlük zaman zarfında Gök Tanrısına kurban adamak için toplanırlardı. Beşinci ay zarfında Göğe adamak için çok sayıda koyun ve at öldürüyorlar.» ifadeleri yer almaktadır. Bu tarihler mayıs- haziran aylarına denk gelmekte olup yaz başı kurbanı olarak ifade edilmektedir. Kurbanlar ayrıca kutsal yerin dışında adanamazdı (Roux, 1984: 199-200). Tu-ikulerin Tamir Nehri kenarında Göktañrı'ya kurban adamak için 5. Ayın 10-20. Günleri arasında toplandıkları belirtilmektedir (Roux, 2011: 101).

Kurban törenlerinde zorunlu olarak bir kazığın bulunduğu inancı Moğolların Gizli Tarihi ve Rubruck seyahatnamesinde mevcuttur. Bazen bir tümsek üzerinde dikilen bir kazık etrafında daire şeklinde dönülürdü. Bu daire şeklinde dönüşler son derece önemlidir. Gün ağarmadan at üstünde tepeden tırnağa silahlanmış ve ardında yirmi kadar atıyla kralların tepenin etrafında dolaştıkları ve sonra kurbanlarını adadıkları bilinmektedir. Sonunda ata binerek tepenin etrafını tekrar dönüyorlardı. Buna «*Gögün Turunu Yapmak*» deniyordu (Roux, 1984: 203) Kazık etrafında ve tepe etrafında dönmenin mistik bir değere sahip olduğu ve korunma amacını taşıdığını söyleyebiliriz.

Altaylarda kurban kesme ile olarak Anohin şu bilgileri vermektedir: «Altaylar Tanrı Ülgen'e 3, 6, 9, 12 yılda bir ayın yaparlar ve mutlaka kurban olarak boz renkli 3 yaşında boz renkli bir kısrağ keserlerdi. Kurban kesme töreni mutlaka bahar ya da yaz döneminde ya da sonbaharda yapılırdı. Kurban merasiminde şaman ayinleri bütün detayıyla uygulanır. Ayine kalabalık bir halk kitlesi katılır. Kurbanı kesen adam, ailesi, yakınları, misafirleri Ülgen'e bağışladığı nimetler için teşekkür eder, gelecekte de merhametli olmasını dilerler; mallarının ve çocuklarının çoğalması, avda başarılı ve şanslı olma; sütün, arpanın ve otun bol olması; bütün halkın refah, sağlık ve mutluluk içinde olması adına dua ederlerdi. Kurban kesme töreninin özel bir adı vardı: Üstüğü. Yani gökyüzündeki ruha kurban sunma. Kurbanın kendisine de parılgı denirdi. Altaylar aracı ruh olan Yayık'a da kansız kurbanlar adarlar, büyük kurban törenlerine Yayık'ı da çağırırlardı. Üstüğü ayinlerinde Şaman Yayık'ı çağırır onun eşliğinde kurban göğe ulaşırdı (Anohin, 2006: 12-14).

Altaylarda Şaman, kurban merasiminde dualar eder. Bu dualar esnasında söylenen şu sözler kurban kesiminin amaçlarını ortaya koyar niteliktedir

*Tanrımız bize çocuklar verecek mi,
Otlattığımız mallarımıza bereket verecek mi,
Dar obamız genişleyecek mi,
Katık dolu büyük tulumumuz bitmez tükenmez olacak mı,
Gelecek sene bereketli olacak mı,
Bu sene huzurlu olacak mıyız,
Bu sene taze otlar boyumuza kadar uzayacak mı,
Av kanlı aşa bereket veren,
Az alana payını veren,
Baktıklarımıza bereket veren,
Gelecek yaz için ağarmış başımıza merhamet göstersen ne olur... (Anohin, 2006: 83-85)*

Yine Altaylarda bir kurban ayininde Şaman dua eder ve kâse atarak kurbanın kabul olup olmadığını anlamaya çalışır:

*İşte bu istediğiniz kurban,
Göğe layık olduysa,
Başlarımız esen olur mu,
Çocuklarımız huzurlu olur mu,
Barış ve huzur veren Kuday bunu beğenmişse bu kase ayakları üzerine düşsün
Bu kurban kabul edilmediyse kase ağzı üzerine düşsün (Anohin, 2006: 119)*

Türklerde kurbanın göğe ulaştığı anlayışı hâkimdir. Bir duada bu düşünceyi şu şekilde görebiliriz:

*Göğe ulaşan bu kurban,
Malın yağı ve en iyisi,
Kuday'ımızın yargısı ateşin yanında olsun
Ve halka ulaşsın
Bu Kuday'ın payı (Anohin, 2006: 119)*

Bu dualardan anlaşıldığı şekliyle kurbanın en iyisinin Tanrı'ya sunulması anlayışı mevcuttur ki Türklerde bu kurbanlar içerisinde erkek olanların makbul olduğu bilinmektedir. Türkler Dede Korkut Hikâyelerinde de geçtiği şekliyle attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırarak Tanrı'ya dua ederler ve dilekleri kabul olur. Dirse Han Oğlu Boğaç Han hikâyesinde hatununun dileğiyle Dirse Han'ın attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırması; aç görse doyurması, çıplak görse giydirmesi, halka ziyafet verip ağzı dualıların duasını almasıyla çocuğu olmaktadır (Ergin, 2009: 81). Ayrıca Türk içtimai hayatının özellikle geçiş safhaları kurbanla birlikte icra edilir. Doğumlar, ölümler, toy-düğünler, şölenler, bayramlar, yatır ve mezar ziyaretleri, hayvancılık ve ziraat hayatı ile ilgili bereket dileklerinde, Tanrı'ya yakarışlar hep kurban aracılığı ile yapılırdı (Eröz 1980: 17-22). Her ayın için kanlı veya kansız kurban bulunması adeta bir zorunluluk idi (İnan 1995: 97).

Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere hem diğer milletlerde hem de Türklerde kurban ve buna bağlı pratiklerin gerek toplumsal bütünlüğü sağlama, gerek Yaratıcı'yla yakınlaşma gerekse önleyici, koruyucu bir ritüel olarak önem arz ettiğini söyleyebiliriz. Çalışma sahamız olan Kat köyünde de senede bir kez kesilen bereket kurbanının insanların hem Allah'a yakınlaşma aracı olduğunu, hem de bereket kültürüne bağlı toplumu koruyucu bir ritüel olduğunu söyleyebiliriz.

3.Yağmur Duası:

Toprağa bağlı toplumlarda yağmur ve su, bereket inancının temelini meydana getirmektedir. İnsanoğlunun tarih boyunca yerleşim alanlarına bakıldığında su kenarlarının ve kuraklığın olmadığı bölgelerin tercih edildiği görülmektedir. Ancak toplumlarda kuraklık baş gösterdiğinde insanlar yağmur yağdırmak ve suya kavuşmak için mutlaka çeşitli içtimai törenler düzenlemişlerdir. Bu törenlerin de yine Mısır, Hitit, Roma ve Ön Asya toplumlarında yaygın olarak düzenlendiğini görmekteyiz. Örneğin eski Roma'da 27 Mart'ta yağmur yağdırma amaçlı olarak mevsimlik festivaller düzenlenmiştir (Başgöz, 1967: 305).

Günümüzde Anadolu'daki yağmur duası törenleri, Türk kültürünün İslam'la sentezlenmesiyle oluşan içtimai törenlerdir. Dua başta bir imamın önderliğinde yapılmakta olup Allah'tan yağmur ve bereket dilenmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Hud Suresi 52. Ayette «*Ey Kavmim ! Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra ona tövbe edin ki üzerinize bol bol yağmur göndersin ve gücünüze güç katsın. Günahkar olarak yüz çevirmeyin.* (Hud: 52)» buyurulmaktadır. Buradan da anlaşıldığına göre yağmur duasına çıkmak, Allah'tan yardım dilemek, af istemek berekete vesiledir ve Allah bu şekilde af dileyenleri bereketle ödüllendirmekte ve onlara güç vermektedir. Dolayısıyla yağmur duasına çıkmanın buna bağlı olarak kurban kesmenin tarihî ve kültürel temelleri kadar dinî temellerinin de olduğunu ve toplumun bu temelleri bir dayanak olarak kullandığını söyleyebiliriz. Yine Kur'an-ı Kerim'de Ankebut suresinde «*Ant olsun, eğer onlara: 'Gökten yağmuru kim indirip de onunla yeryüzünü ölümünden sonra kim diriltti ?'* diye soracak olsan mutlaka '*Allah*' diyeceklerdir (Ankebut: 63). Bu ayette de daha önce belirttiğimiz baharın, karanlıktan aydınlığa çıkış olduğu görüşünün bir benzerini görmekteyiz.

Bahaddin Ögel, yağmur inancı ve bereket olgusuyla ilgili olarak Potanin'den şu bilgileri aktarmaktadır: «*Yeni yıl Türklerde yıldırımlar ile başlardı. Altay Türkleri, yılın ilk yıldırımları başlar başlamaz köyce toplanırlar ve yüksekçe bir dağın tepesine çıkarlardı. Burada dualar yapıldıktan sonra saçı törenlerine başlanır ve göğün dört yönüne süt saçarlardı.* (Ögel, 2006: 273)» Bu örnekte Altaylıların bereket için dua ettiklerini ve kansız kurban adayarak saçı yaptıklarını görmekteyiz.

Böylesine içtimai törenlerin Türkler arasında yaygınlığı aşikâr olup uygulama takvimleri arasında çeşitli farklılıklar olması dikkat çekmektedir. Bu yaşanan yerin iklimiyle alakalıdır. Daha önce de belirttiğimiz üzere bazı Türk toplumlarının gün-tün eşitliğini, kimilerinin ise mayıs aylarını kutlama zamanı olarak belirlediğini görmekteyiz. Bu törenlerin zamanına bakıldığında Nevruz ve Hıdırel-

lez'le de yakın bir bağlarının olduğunu söyleyebiliriz. Zira Nevruz ve Hıdırellez Bayramları; içerisindeki bereket, bolluk anlayışıyla bu tür törenlerle ortak fikirlerle sahiptir. Ahmet Yaşar Ocak, Hıdırellez'in bereket ve mahsulün bolluğu adına yapılan içtimai bir tören olduğunu, o gün fakirlere yemek yedirildiğini bunun da bereket amaçlı yapıldığını ifade eder (Ocak, 1999:135). Çalışma sahamızda mevsimlik törenler, kurban ve yağmur duasının toplumun bereket algısında bir sentez oluşturduğu görülmektedir.

4.Etrafında Dönme-Hudut Okuma

Çalışmamızın en özgün yönlerinden birini etrafında dönme ya da çalışmamızdaki adı yönüyle hudut okuma ritüelleri oluşturmaktadır. Kat Köyünde bu ritüelle ilgili uygulamalara yer vermeden önce bu uygulamanın niteliği ve örnekleri hakkında bilgi vermenin konuya geniş bir perspektif katacağı düşüncesindeyiz.

Bir şeyin etrafını çevirmenin temelinde çevrilen yeri koruma altına alma anlayışı yatmaktadır. Bu duruma güncel yaklaşıldığında bir kişinin arsasını çevirmesi, tarlasını çevirmesi o yerin kendine ait olduğunu göstermek ve başkalarından gelebilecek bir zararı önlemeye dönüktür. İnanç ve kültür bağlamında da durum buna benzerdir. Bir şeyin etrafında dönenle dönülen varlık arasında mistik bir etkileşim söz konusudur diyebiliriz. Kat Köyü'nde sınırların etrafının Kur'an-ı Kerim okunarak dönülmesi köyün sınırlarının afetlere karşı koruma altına alınmak istenmesinden kaynaklı bir ritüeldir. Etrafında dönme genel değil özel bir niteliğe sahiptir ve sadece etrafında dönülen varlığa özgüdür. Yaşar Kalafat'tan alınan bilgiler doğrultusunda etrafında dönme mevzusunu örnekler verebiliriz:

- * Anadolu'da kaza geçiren birinin vereceği sadaka başında dolandırılır.
- * Kars'ta, Azerbaycan'da, Erbil'de ve Diyarbakır'da bazen sadaka verilirken ve bazen de irade dışı bir kayba uğranınca "kadani belanı alsın" veya "kadam belam için" denilir ve verilecek sadaka, ilgili şahsın etrafında döndürülür.
- * Safa ile Merve, Kâbe'nin doğu tarafında iki tepenin adıdır. Hacer valide-miz, Hz. İsmail için su ararken bu iki tepe etrafında yedi defa koşmuştur.
- * 1970 yılında Erzurum'un Yolgeçen köyünde çok büyük bir yangın çıkar. İtfaiyeye rağmen köylü bu ot yangınını bir türlü söndüremez. Köyün imamı Hacı Hafız Efendi'yi yardım etmesi için ikna ederler. Hacı Hafız Efendi İsrâ Suresi'ni okuyarak yangının etrafında uçarcasına yedi defa dolaşır ve yangın anında söner.
- * Tokat ili, Zile ilçesi Şeyh Nusreddin Tekkesi Köyü'nde yatmakta olan Şeyh Nusreddin'in türbesi etrafında yedi defa dönenin dileğinin gerçekleşeceğine inanılır ki bu Kâbe'deki tavafın halk tarafından tekkelere indirildiğinin bir göstergesidir.
- * Tokat'ın Artova ilçesine bağlı Salur köyünde "Ağlamazın Mezarı" denen bir mezar vardır. Buraya devamlı ağlayan çocukların ağlamalarının durması

için tedavi amacıyla gidilir. Burası bir mezardır. Burada Çocukla birlikte kayanın etrafında dönülür ve mezara bastırılır. Mezara bastırma halk inançlarında daha ziyade farklı bir dinden kimsenin mezarına bastırma şeklinde olur ve huysuz çocukların istenmeyen huylarından arındırılmak için yapılır. Yine bir kötülüğün baştan atılması, kişinin korunması amacı vardır.

- * Eski Türk ölüm merasimlerinde yapılan Yuğ Törenleri'nde hakanın ve üst düzey devlet yöneticilerinin bilhassa büyük komutanların definlerinden sonra, diğer komutanlar atları ile birlikte ölenin mezarı etrafında, yedi veya dokuz defa hızla dönüyorlar ve yüzlerinden kan akıtıyorlardı.
- * Bazı yerlerde Hacı Alayları, Gelin Alayları münasebetiyle köyün etrafında topluca dönülür, Tahtacılarda gelin oğlan evine götürülürken üç defa mezarlığın etrafında dolandırılır daha sonra oğlan evine vasıl olunur (Kalafat, 2008:453-463).
- * Amasya'nın Aksalurlar Köyü'nde yağmur yağması için köyün hocası bir ata bindirilip hocanın Kur'an okuyarak köyün sınırları boyunca köyün etrafında dolaşması sağlanır.
- * Güney Azerbaycan'da Tebriz yakınlarında yağmur duası için mezarlıkların etrafı dolaşılır (Kalafat, 2008: 22). Etrafında dolaşılması için mezarlıkların seçilmiş olması bu tür mekânların manevi saygınlığından kaynaklanabilir. Ölen kimselerin ruhaniyetinden şefaath umulmuş da olabilir
- * Aksu Salurlarında da kurtağzı bağlaması uygulaması vardır. Bunun için bağlayacak olan kimse köyün sınırlarını duayla zikrederek çizmiş olur. Böylece o bölgenin korunma altına alındığına inanılır. Ağzı bağlanan kurdun daha sonra ağzının açılması gerektiğine inanılır. Bu uygulama da köyün sınırlarındaki koyunların belli dönemlerde kurtların gazabından korunmasına dönüktür.
- * Bu uygulamanın bir benzerini çalışmamızı yaptığımız Kat Köyü'nde de derledik. Ethem Özseven'den alınan bilgilere göre birinin hayvanı kaybolunca kurtağzı bağlamayı bilen bir hocaya gidilir. Hoca, hayvanın kaybolduğu sınırları çizerek bir ipliğe 7 düğüm atar ve her seferinde kurtağzı bağlama duasını okur. Kurtağzı mutlaka gece bağlanır, sabah çözülür. Sabah çözdürmemenin günah olduğuna inanılır. Rivayete göre köyden birileri ağzı bağlanmış bir kurda rastlamış. Ancak kurdun bir koyunu yakalamasına rağmen ısıramadığını görmüşler (KK: 4).
- * Daha önce de bahsettiğimiz üzere kurban kesmek için Türklerde kurban kesilecek yerin etrafında dolaşma pratiği mevcuttur (Göğün turunu yapmak).
- * Yine Alevi semahlarında da ana tema "dönme"dir. Bu dönme, hem kişinin kendisinde, hem de çevresi ile olan bağlantısında söz konusudur. Kişi kendi eksenini etrafında döndüğü gibi, diğer dönenlerle birlikte bir yörengede de döner. Bu yörengenin simgesel merkezinde ise Tanrı vardır. Bu dönü, kişiyi benliği dışına taşıyarak semâda ve zeminde olan cümle yaratılmışlarla bütünleştirerek yüce yaratıcı Allah'a ulaştırmayı amaçlar.

Bu dönemde, kişinin hata ve günahlarından geri dönme, pişmanlık duyarak af dileme vardır. Bu dönemde, Tanrı aşkı ile yanıp kül olma ve her şeyin başı ve sonu olan O'na ulaşma arzu ve isteği vardır. Semahta kadın ve erkeğin bulunması ve dönmesi şarttır. Bu birliktelik; eşitlik, yaradılış, sevgi, karşıtların birliği gibi çok derin ve derunî anlamları vardır (Bakan, 2011: 108- 120)". Bu noktada semah dönmenin manalarından biri olarak da kadının erkeği, erkeğin kadını sahiplenip koruyarak "El ele el Hakk'a" anlayışını harekete geçirmesi düşünülebilir. Dönmenin hata ve günahlardan dönme, pişmanlık duyma manasının (Bakan, 2011: 108- 120) olması kişinin dönerek günahlardan arınması anlayışını da doğurmaktadır. Ayrıca semahların sonunda dedenin "Geceler hayrola, semahlar kabul ola, hayırlar fethola, şerler defola" şeklindeki duası da semahla bütünlük arz etmekte olup dönme eyleminin ardından şerrin defedilmesi hayrın istenmesi konumuzla ilişkilendirmek adına önemlidir.

Tüm bu örnekler incelendiğinde etrafında dönme ya da tavaf etme pratiklerinin bir kişiyi, toplumu, bir yeri ya da nesneyi kötülüklerden, belalardan, afetlerden koruma işlevinin olduğunu görmekteyiz. Bu uygulamalarda etrafında dönen kişiyle etrafında dönülen varlık arasındaki etkileşim de çok önemlidir. Etrafında dönme uygulamasını gerçekleştirenlerin sıradan insanlar olmaması, ritüelin özüne hâkim ve amaca varmada toplumun değer verdiği kişiler arasından seçilmesi de bu bağlamda önemlidir. İnsanların korunmak, belaları önlemek, berekete erişmek adına böyle pratiklere yer vermeleri bu uygulamayı kült haline getirmektedir.

5.Kat Köyü'nde Bereket Kurbanı Ritüelleri ve Hudut Okuma

Kat Köyü Tokat'a yaklaşık 30 km. mesafede, halkının geçimi tarıma dayanan bir yerleşim yeridir. Bundan ötürü halkın hayat algısı üretim ve toprak üzerindedir. Her tarım toplumunda olduğu gibi bahar mevsimi Kat köyünde yaşayanlar için de çok önemlidir. Zira bahar, bir yılın bütün kazancının temellerinin atıldığı mevsimdir. Köylüler de topraklarını koruma, bereket ve bolluğu temin etme adına baharla birlikte çeşitli koruyucu ritüellere başvurumaktadırlar. Bilindiği üzere Türk kültüründeki bolluk ve berekete dair uygulamalar bir yaşam döngüsüne tabi olup her baharda doğa yenilenmektedir. Kışın statik olan doğanın yapısı baharla birlikte dinamizme dönüşmekte; bahar karanlıktan aydınlığa çıkış sayılmaktadır.

İslamiyet'ten sonra eski Türk kültüründen kalma uygulamalar İslami motiflerle zenginleşerek varlığını sürdürmüştür. Kat Köyü'nde de eski Türk kültürüne ait uygulamaların İslami motiflerle zenginleşerek devam ettiğini görmekteyiz. Baharın gelmesiyle birlikte Kat köyünde o senenin bereketli geçmesi için çeşitli ritüellere başvurulmaktadır. Bu uygulamalar özünde toprağın bereketlenmesi için gerekli yağmur ihtiyacını sağlamaya dönüktür ve özellikle Mayıs ayı başlarında birbirine bağlı olarak gerçekleştirilmektedir. Bu pratikler "*hudut okuma geleneği, kurban kesimi ve yağmur duası*" olup "*hudut okuma geleneği*" günümüzde uygulanmamakta, kurban ve yağmur duası ise devam etmektedir.

5.1.Kat Köyü’nde Hudut Okuma Geleneği

Kat Köyü’nde Hudut Okuma geleneği bereket amaçlı yapılan ritüellerin birincisidir. Nisan- Mayıs aylarında toprağın suya ve yağmura en çok ihtiyaç duyduğu zamanlarda gerçekleşen bu geleneğin 200 yıldan fazla bir zamandır icra edildiği görüşü köyde yerleşik bir kanıdır. Bu konuda görüştüğümüz köyün en yaşlı kişileri (KK:1, KK:2) konuyla ilgili şu bilgileri vermektedirler:

“Hudut okuma geleneği toprakların afetlerden korunmasına, o yılın bolluk ve bereket içerisinde geçmesine yönelik olarak yapılan bir adettir. Biz kendimizi bildik bileli bu gelenek vardı, dedelerimizin zamanında ta Osmanlı zamanında da olduğu söylenirdi. Günümüzde yaklaşık 10 senedir yapılmamaktadır. Köyün büyükleri tarafından eskiden ağzı dualı, büyük hocalar gelir, hudut okunacağı duyurulurdu. Bu hocalar, sabahın ilk ışıklarında köyün üst sınırlarda buluşur; bir grup sağ cenahtan, diğer grup sol cenahtan olmak üzere köyün sınırlarında Kur’an-ı Kerim okuyarak bir daire çizer ve aşağıda Yeşilirmak’ta buluşurlardı. Hudut okunurken hocaların yorulacağı düşünülerek yanlarına bazen bir de binek verilirdi. Kur’an-ı Kerim’i yüzünden okuyan hocalar hem okuyup hem yürüyemeyeceğinden binek hayvanına bindirilirdi. Bereketi veren Allah olduğu için onun ayetleri okunarak köyümüzün sınırları bu şekilde afetlere karşı koruma altına alınırdu. Bir daire çizerek hocalar, hafızlar; aynı noktadan okumaya başlar ve aynı noktada okumayı bitirilerdi. Bu şekilde sınırları dolaşarak Kur’an-ı Kerim hatmedilirdi. Okuma bitince de yine dualar okuyarak ortadaki yolu takip ederek köye ulaşırlardı. Topluca hatim duası ve afat duası yapılırdı. Bu dualar içinde en çok “Salaten Tuncina” duası okunurdu. Hudut okuma işlemi bir günde tamamlanırdı. Hudut okuma bittikten sonra köyün büyükleri toplanır ve kurban alınacağı köye duyurulurdu. Gücü yeten herkes gücü oranında para verirdi ve kurban almak için pazara gidilirdi. Hudut okuma, kurban kesme ve yağmur duası aynı zaman içinde yapılırdı. Hepsinin amacı da afetlerden korunmak, Allah’ın rızasını kazanıp bereket ve bolluk elde etmektir (KK:1, KK:2).

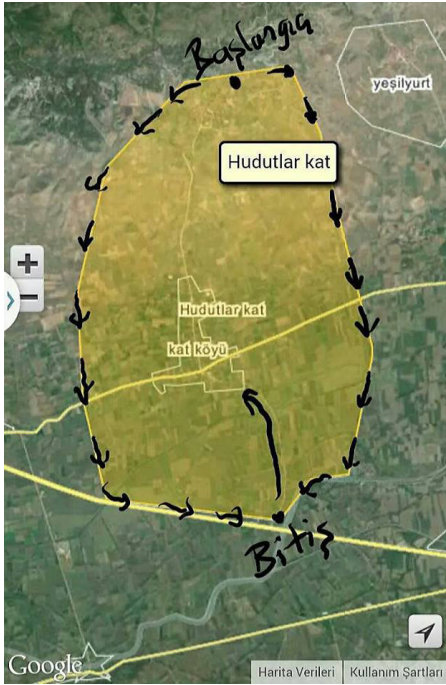
Hudut okuma geleneğini bizzat icra eden hayattaki kişilerden biri olan İbrahim Zengin ise konu hakkında şu bilgilere yer vermektedir: *“Hudut okuma, köyün sınırlarını doğal afetlerden korumak, hudutlar içerisinde kalan arazinin o yıl bolluk berekete kavuşmasını sağlamak amaçlı yapılan bir gelenektir. 20 yıl hudut okuma geleneğinin içerisinde bulundum. Bu gelenek özellikle nisan ve mayıs aylarında ekinler boğutlaktan kelleye yöneldiğinde yani ekinler başak vermeden icra edilirdi. Bu dönem, toprağın yağmura en çok ihtiyaç duyduğu dönemdir. Bizim hudut okuma, yağmur duası ve kurban törenimiz Hıdırellez dönemine denk gelirdi ancak bu gelenekler Alevi- Bektaşî kültürü tesirinde olduğu için bizde onlar gibi kutlanmazdı. Ancak o geleneklerle de aslında alakalı olduğu söylebilir. Hudut okuma, en az 10 kişiyle yapılırdı. Kur’an-ı Kerim’i kişi sayısına göre taksim eder; ikiye bölünerek yarımız doğu yönden yarımız da batı yönden olmak üzere köyün sınırlarını Kur’an-ı Kerim’i hatmederek dolaşırdık. Kur’an-ı Kerim genellikle ezberden okunurdu ancak her ihtimale karşı yanımızda Kur’an-ı Kerim bulundururduk. Ez-*

berden okuyamayanlar ise yüzünden okuyarak hudutları dolaşırlardı. Bizden önce bu geleneği yaşatanlar Kur'an-ı Kerim'i yüzünden merkep üstünde okuyarak da bu geleneği icra etmişlerdir. Ancak biz bu geleneği yaşatan son nesil olarak arazinin her karışını kendimiz adımlayarak Kur'an-ı Kerim'i hatmeder; afet duasını yapar ve sınırlarımızı koruma altına alırdık. Hatta yan köylerden sınırimıza yakın olanlar da o gün hocaların önünü keserek kendi tarlalarını da dualatıp koruma altına almak isterlerdi. Son olarak Yeşilirmak kenarında birleşir; dualar okuyarak köye gelir ve hatim duasıyla afet duasını birlikte yapardık. Kur'an-ı Kerim'in, Peygamber efendimiz, Allah'ın sevgili kulları, evliyalar enbiyalar, şehitler şühedalar, tarikat pîrleri hürmetine rahmet diler; ölmüşlerimize, bu geleneği yaşatıp bize devredenlere de dualarımızda yer verirdik. Bizim neslimizden sonra bu gelenek devam ettirilmemiştir. Bunun sebebi de yerli hocalarımızın kalmamasıdır. Çünkü hudut okuma geleneğini yaşatanlar köyümüzün yerli hocalarıydı. Şu an o nitelikte kimse kalmadığı için gelenek sona ermiştir. Benim naklen dinlediğim, bu gelenek en az 200 yıldır devam etmiştir ve Nakşibendi tarikatının bu gelenekte büyük tesiri vardır. Geleneği yaşatacak kişiler Kur'an kurslarında bir nevi usta-çırak ilişkisiyle yetişirlerdi. Dua etmeye başladığımızda Peygamber Efendimizden başlayarak bizi yetiştiren kişilere kadar sayarak gelir, bize eğitim veren büyüklerimizin ismini mutlaka anardık. Artık bu gelenek kalmadığı ve bunu bizden sonrakilere devredemediğimiz için bunun da mahcubiyetini duymaktayız. Şu anda hudut okuma geleneğini icra etmiş olup halen hayatta olan kişiler şunlardır: "Halil İkiat, Halil Esin, Ahmet Meral, Ethem Özseven, İbrahim Zengin'dir (KK:3).

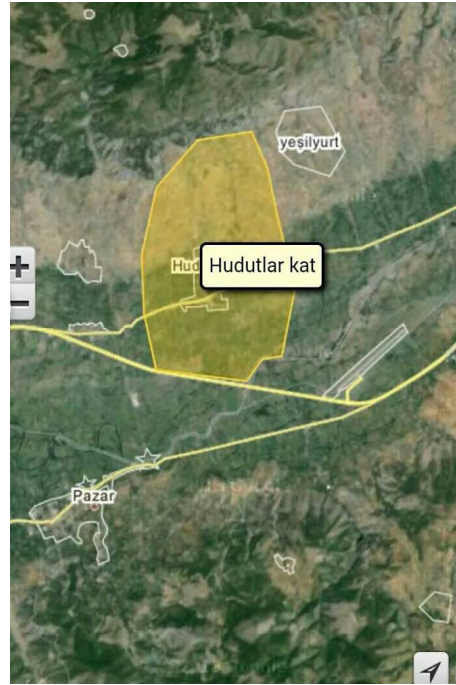
Verilen bu bilgiler ışığında Kat Köyü'ndeki hudut okuma geleneğinin mazisinin çok eskiye dayandığı ve Nakşibendi tarikatının bu gelenek üzerinde tesirinin olduğunu söyleyebiliriz. Ancak gerek köylüler gerekse bu geleneği yaşatanlar kabul etmese de daha önce verdiğimiz bilgilerden hareketle bu geleneğin benzerlerini eski Türk kültüründe ve günümüz Anadolu ve İran coğrafyası Türklerinde de görmekteyiz. Yağmur yağdırmak ve afetlerden korunmak için hudutları dolaşp dua etme ritüeli en yakın olarak İran'da karşımıza çıkar. İran'da Tebriz'de yağmur yağdırmak için mezarlıkların etrafında dönme inancı mevcuttur. Özellikle mezarlığın seçilmesi eski Türk inançlarındaki atalar kültüne bağlı olarak ölmüş ataların ruhlarından faydalanma amaçlı olabilir. Kat Köyü'nde de yağmur talebi dile getirilirken ölmüşlerin yüzü suyu hürmetine rahmet dilenmesi de aynı şekilde atalar kültürünün izlerini taşır. Meselenin özüne bakıldığında bir nesnenin, insanın ya da yerin etrafında dönmenin o varlığı kötülüklerden, afetlerden korumak amaçlı olarak yapıldığını ifade etmiştik. Dolayısıyla hemen hemen bütün etrafında dönme uygulamalarındaki amaç aynı olup sadece ritüelin uygulama alanlarının farklılaştığını görmekteyiz.

Burada dikkat çeken bir diğer husus da köyün yaşlı, bilge sayılan ve ağzı dualı kişilerinin bu ritüellerde ön planda olmasıdır. Bildiğimiz üzere birçok ilkel toplumda olduğu gibi eski Türklerde de toplumsal ritüellerin başında kamlar yer almaktadır. Kat Köyü'nde de ritüelleri yönetenler ağzı dualı hocalardır. Seyyah İbni Fadlan da Oğuzlardaki bazı kurban merasimlerinden ve bunları yöneten ihtiyarlardan söz etmektedir. Ona göre Oğuzlar bu ihtiyar Şamanların sözlerini

dinlerler ve ona uygun hareketler yaparlardı (Ocak,1983: 34). Kat Köyü'nde de kurban merasimleri genellikle köyün en yaşlıları ve din adamları tarafından yönetilmektedir. Hudut okuyan kişilerin usta- çırak ilişkisine benzer bir yöntemle yetişmesi de gelenek açısından önemlidir. Âşıklık geleneği fasıllarında hatırlatma canlandırma bölümünde âşıklar nasıl ustasını anıyorsa bu gelenek içerisinde de hocaların dua ederken kendilerini yetiştirenleri andıkları görülmektedir. Bir şeyin gelenek halini almasında naklediciler, sözlü kültürün aktarıcıları olmaları yönüyle önemlidirler. Hudut okumada da kültürün nesilden nesile naklediciler tarafından aktarılarak bir gelenek meydana getirildiğini görmekteyiz.

Harita 1: Hudut Okunan Sınırlar

Harita 2: Hudut Okunan Sınırlar

5.2.Kat Köyü'nde Bereket Kurbanı ve Yağmur Duası

Bereket kurbanı, Kat Köyü'nde her yıl baharla birlikte afetlerden korunmak, bolluğu ve bereketi dilemek adına Hudut Okuma ve yağmur duasıyla ilişkili olarak icra edilen bir ritüeldir. Kat köyünde her yıl Mayıs ayı başlarında (toprağın suya en çok ihtiyaç duyduğu zamanlarda) kurban kesme geleneği devam etmektedir. Kat köyünde büyüklerden nakledildiği şekliyle bilinen tarih olarak yaklaşık 200 senedir kurban geleneği yaşatılmakta, kesilen kurbanlarla o senenin bereketli olması talep edilmekte ve kurbanın Allah'a ulaştığına inanılmaktadır. Toprağa bağlı bir toplum olarak köylünün bu ritüellerle Allah'tan dileği yağmurun, bereketin bol olmasıdır. Bu dileğin gerçekleşmesi için de Kat köyünde kurban ve yağmur duası ritüelleri icra edilmeye devam etmektedir.

5.2.1.Kurbanın ve Yağmur Duasının Amacı:

Kurban, Kat Köyü'nde yağmur yağmasını sağlamak; o sene gelebilecek afetlerden, görünür görünmez kazalardan belalardan korunmak, bolluk ve bereket elde etmek için kesilir. Kurban keserken Allah rızası gözetilir. Kurban kesildikten sonra dua edilir ki bu dua kurbanın bütünleyicisidir. Sadece amaç yağmur yağdırmak değil aynı zamanda Allah'a verdiği nimetler için şükretmektir. Kurban ve ardından yapılan duada Allah'ın olası bir afetini rahmete ve berekete dönüştürme amacı güdülür (KK:4) İslamiyet'ten önceki Türk inançlarına da bakıldığında gazaptan korunmak, kötü ruhların zarar vermesini engellemek amaçlı kurban kesildiğini görmekteyiz. Günümüzde özellikle Orta Karadeniz'de "*Afat Kurbanı*" adıyla birçok yerde kurban kesildiğini görmekteyiz.

5.2.2.Bereket Kurbanı ve Yağmur Duasının Yeri ve Zamanı:

Kat Köyü'nde kurbanın kesilip yağmur duasının yapılması günümüzde köy meydanında gerçekleşmektedir. Ancak köyün yaşlılarından edinilen bilgilere göre eskiden yağmur duası köyün yaylasında bütün Kazova'ya hâkim olan Mahmutlu Tepesi'ndeki "Dede" adı verilen tekkenin yanında yapılmaktaydı (KK:1). Bu tekkede ismi bilinmeyen mübarek bir zatın yattığına inanıldığından bahar gelince buraya yaya ya da bineklerle yağmur duasına gidilir, dua edip yüksek sesle "amin" denirdi. Allah'a afetlerden koruması, bolluk bereket vermesi, kaza bela vermemesi adına dualar edilirdi. Çocuklar bu duada en etkin rolü üstlenirdi. Kurbanlar da burada kesilir, topluca yendikten sonra köye dönülürdü. Ancak günümüzde çeşitli hacetler için bu tekkeye yine gidilmektedir ama uzun zamandır yağmur duaları köyün içerisinde yapılmaktadır (KK: 1; KK: 4). Bu bilgilerden yola çıkıldığında yağmur duası ve kurban ritüellerinin mekânıyla ilgili olarak karşımıza iki farklı uygulama çıkmaktadır. Birincisi günümüzdeki uygulama mekânı olan köy meydanı, diğeri ise eski uygulama mekânı olan Dede mevkii. Eski uygulama mekânında yağmur duasının baskın unsur olduğunu; günümüz uygulamasında ise kurbanın baskın olduğu görülmektedir. Eski uygulama mekânının (Dede) Türk kültüründeki yağmur dualarına daha uygun olduğu görülmektedir. Zira Türkler de kurbanlarını genellikle atalar mağarasında ya da kutsal tepelerde kesmişlerdir.

Fotoğraf 1: Yağmur Duasının Yapıldığı Eski Mekan-Dede (Yayla Mevkii)

Tokat'ta yağmur duası geleneğiyle ilgili olarak Halis Cinlioğlu da şu bilgileri yer vermektedir: “Tokat'ta yağmur duasına mayıs ayında genellikle Hıdırellezi takip eden bir perşembe günü ve sabah erken saatlerinde çıkılır. Büyüğe bir grup başta hoca, müftü, hafız ve köyün ileri gelenleri olmak üzere binerle ya da yaya olarak duaya çıkar. Dua genellikle bir çay kenarında yapılır. Bazen de dua kurban tepesi denen yerlerde yapılır. Eğer dua kurban tepesindeyse halk önce öğle namazını kılıp dua eder. Daha sonra hoca halkı tövbeye davet eder. Halk avuç içleri yere dönük olarak yalvarır. Kurban kesilir. Yağmurun yağması amacıyla orda bulunanlara yemek verilir. Yemek de genellikle çay kenarında yenir. Yemeği genellikle halk verir. Yalnız yemekte kullanılan et kesilen kurbanlardan elde edilir. Bu etle genelde etli pilav yapılır (Cinlioğlu, 1961:2304)” Bu bilgiler ışığında Kat Köyü'ndeki eski yağmur duası ve kurban ritüellerinin burada verilen bilgilerle çok benzer olduğu anlaşılmaktadır.

Kat Köyü'nde kurbanın ve yağmur duasının zamanı, genellikle Mayıs ayı içerisinde toprağın suya en çok ihtiyaç duyduğu vakit olup ne zaman icra edileceği köyün ileri gelenleri tarafından belirlenmektedir. Kurban kesimi ve yağmur duası genellikle cuma günleri yapılmakta ancak kurban etinin topluca yenmesi cumartesi günü gerçekleşmektedir. Eskiden bereket kurbanı ve yağmur duası; hudut okuma yapıldıktan sonraki gün yapılırdı ancak günümüzde hudut okuma yapılmadığı için bereket kurbanı ve sadece yağmur duası uygulamaları aynı gün içerisinde gerçekleşmektedir (KK: 3, KK: 4).

5.2.3. Bereket Kurbanı ve Yağmur Duası Takviminin Duyurulması:

Kurban ve yağmur duasının mazisi çok eski olup uygulamanın takvimi köy halkına ilanla duyurulur. Köyde yaşayanlar dışında, Kat Köyü'nden olup dışarıda

ikamet edenlere, çevre köylere, Tokat ve yakın ilçelerdeki devlet erkânına da davet yollanır (KK: 3).

5.2.4.Yapılan Hazırlıklar, Kurban Kesimi ve Yağmur Duası:

Kurban töreni için takvim belirlendikten sonra tüm köylülerden imkânı ölçüsünde para toplanır. Bunda bir bedel koyma anlayışı yoktur. Bu, bereket kurbanının ilk aşamasıdır. Bundan sonrasında yapılacak hazırlıklar köyde iş bölümü yapılarak tamamlanır. Bazıları kurban almakla, bazıları ormandan odun getirmekle, bazıları ateş yakmakla, bazıları yemek pişirmekle, bazıları da hizmet etmekle görevlendirilir. Bir anlamda toyun görev dağılımı yapılır. Köydeki bazı hayvan sahipleri tören için kurban bağışlar. İhtiyaca göre köyün önde gelenleri (imam, muhtar, sözü dinlenen büyükler) toplanan paralarla birlikte törenden bir gün önce kurban satın almak için pazara gider. Kurban seçmeye giden kişiler genelde uzman kişilerdir. Bunun sebebi de kurban olacak hayvan, Allah'ın rızasını sağlamaya dönük olduğu için kurbanlığın en iyilerden seçilmesini sağlamaktır. Kurbanın belirlenmesinde İslami kriterler uygulanmakla birlikte eldeki paraya uygun olarak en uygun hayvanlar seçilir. Erkek kurban tercih sebebi olmakla birlikte özellikle de erkek hayvan zorunluluğu yoktur. Hayvanın sakat olmamasına, yaşının uygunluğuna ve uzuvlarında bir eksiklik olmamasına özellikle dikkat edilir. Kesilecek kurban eti 1 tondan fazla olduğu için törenden günler önce izin alınarak ormandan köye traktörlerle odun getirilir. Malzemeler ayarlanır, görevli kişiler belirlenir (KK: 3). Bu bağlamda ritüelleri, eski Türk inanç ve geleneklerinde olduğu gibi büyük bir toyun takip ettiği söylenebilir.

Fotoğraf 2: Kurban Kesimi

Köyde hazırlıklar sürerken kurban alımıyla ilgilenen kişilerce satın alınan hayvanlar köye getirilir. Yapılacak törene kadınlar hariç hemen bütün köylü ve birçok misafir katılır. Katılanların sayısı zaman zaman binlerle ifade edilmektedir. O gün

köyde bir festival havası yaşanır. Kat Köyü'nden olup dışarıda yaşayanların çoğu da bu törene iştirak ettiği için köyde bir bütünleşme havası hissedilir hem de hep beraber bir geleneği yaşatmanın, birlik olmanın, köy adına bir şeyler yapmanın sevincine ortak olunur (KK: 3). Yapılan uygulamalara bakıldığında ritüellerin sosyal hayatı düzenleme ve birlik beraberliği sağlama özelliği de ortaya çıkmaktadır.

Fotoğraf 3: Tören Hazırlıklarını Gösteren Eski Tarihli Bir Fotoğraf

Kat Köyü'nde, cuma namazını müteakiben ya da cuma namazının hemen öncesinde kurban kesileceği ve yağmur duasının yapılacağı köye ve çevredeki insanlara duyurulur. Cuma gününün kurban ve yağmur duası için seçilmesinin sebebi daha çok günün İslamiyet açısından öneminden kaynaklanmaktadır. Zira cuma günü Müslümanların toplanma günüdür. Cumartesi hafta sonu olduğundan ve katılımın artması açısından da cuma günü kurbanın kesilmesi için daha uygundur. Kurbanlar, cuma namazından önce ya da hemen sonra ağzı dualı ve işi bilen kişiler tarafından tekbirler eşliğinde kesilir. Cuma namazından sonra büyük bir kalabalığın katılımıyla hem kesilen kurbanlar dualanır hem de yağmur ve şükür duaları yapılır. Bu dualar yapılırken özellikle çocuklar cemaatin ön tarafına alınır. Çünkü çocukların tertemiz, günahlardan arınmış oldukları inancı hakimdir ve onların dualarının çabuk kabul olacağına inanılır (KK:3).

Yağmur duasında özellikle Şura 28. Ayet “*Ve huvellezî yunezzilul gayse min ba'di mâ kanetü ve yenşuru rahmeteh(rahmetehu), ve huvel velîyyul hamîd(hamîdu). (Onların) ümit kesmelerinden sonra yağmuru indiren ve rahmetini yayan, O'dur. Ve O, Velî'dir (dost), Hamîd'dir (hamdedilen)*” defalarca okunmakta ve özellikle çocuklar yüksek sesle duaya “amin” demektedir. Bu ayet Kat köyündeki yağmur duasında ana ayettir. Bunun dışında “*Salaten Tuncina*” duası okunmakta

ve duada geçen “afetlerden koru” şeklindeki kısımda avuçlar aşağı doğru bakmaktadır. Kat Köyü’nde kadınlar yağmur duasına aktif olarak dahil edilmezler ancak mahalle aralarından onlar da duaya “amin” derler (KK:3). Köyün yaşlıları yağmur duasının yapıldığı her sene aynı gün içinde yağmurun yağdığını ifade etmektedirler (KK: 1; KK:2). Bu da edilen duaların, kesilen kurbanların amacına ulaştığını göstermesi açısından önemlidir. Bununla birlikte duayı yaptıran kişi Türkçe olarak da dua etmektedir. Dua; kesilen kurbanların kabul olması, köyde bolluk bereket olması, toprakların afetlere karşı korunması, yağmurun yağması, suyun eksik olmaması, kazaların belaların defedilmesi ve verilen nimetlere şükredilmesi amacıyla yapılmaktadır (KK: 3). Bu, köylünün senelik yağmur ve bereket duasıdır. Dolayısıyla yapılan bu dua hem kurban hem de yağmur duası niteliğini taşımaktadır.

Fotoğraf 4: Tören Hazırlıklarından Eski Bir Fotoğraf

Birçok yerde yağmur duası ve bereket kurbanı; zaruri hallerde, kuraklık arttığında yapılırken Kat Köyü’nde eskilerden nakledildiğine göre bilinen tarih olarak en az 200 seneden beri her yıl yapılmaktadır ve bir gelenek niteliği kazanmıştır (KK: 3).

Fotoğraf 5: Bereket Kurbanıyla Yapılan Yemekler

Kurbanlar kesilip yağmur duası yapıldıktan sonra kesilen kurbanlar taşıtlara koyularak köyün üstündeki tekkeye götürülür. Kesilen kurbanların tekkeye götürülmesi ya da tekke de kesilmesi hem tekkenin mistik bir mekân oluşu hem de alanın genişliğiyle alakalıdır. Orada o gün etler parçalanarak kavurmalık haline getirilir. Ancak bu çok zahmetli bir iştir zira 1 tondan fazla etin parçalanıp hazırlanması gerekmektedir. O gün hazırlanan etlerle ertesi gün kavurma yapılır. Etin yanına pilav da yapılarak köylüler ve yüzlerce misafirin katılımıyla tekkenin olduğu yerde yenir. Kurbanın kabulü, bereketin olması, afetlerin kazaların belaların yaşanmaması ve Allah'ın verdiği nimetlerin şükrü için hep birlikte bir kez daha dua edilir. Bu arada bazı görevliler de yapılan yemeklerden traktörlere yükleyerek her evi kapı kapı dolaşıp kurban eti ve yapılan yemeklerden dağıtır. Herkes ihtiyacı kadar alır ve kurban etinden nasiplenir. Bu uygulama özellikle; köyde kalıp kurban etinden yemek için tekkeye çıkamayan yaşlılar, kadınlar ve çocuklar içindir. Bu şekilde, dualanmış olan kurban etinin herkese nasip olması sağlanır (KK: 3).

Fotoğraf 6: Bereket Kurbanı Töreninde Yapılan Dua

Köydeki tüm bu ritüellerle ilgili olarak görüşülen Köy İmamı Harun Güçlü şu bilgileri aktarmıştır: *“Tüm bu yapılanlar Allah’ın rızasını kazanmak amaçlı olarak yapılmaktadır. Kurban köyde her sene bir kampanyaymışçasına kesilmekte fakir zengin demeden kesilen kurbanlarda herkesin bütçesine katkısı olmaktadır. Kesilen kurbanlar, yapılan dualar ve eski hudut okuma geleneği tamamen bolluk, bereket elde etmek, ziraatın bol olması, yağmurun yağması için yapılır. Ayrıca başımıza gelebilecek musibetlerden, felaketlerden, afetlerden korunmak amacını taşır. Bu uygulamaların belirtilen özellikleri dışında toplumsal birlikteliğin sağlanmasına da önemli katkısı vardır. O günler köyümüzde bayram havasında geçer. Yüzlerce insan bir araya gelir ve Allah’ın rızası için dua edilip kurban kesilir. Duamız: ‘ Bizi yediren, içiren, rızıklandıran, diken ağacından gül bitiren, nehirde gemiler yürüten, Müslüman anneden Müslüman babadan dünyaya getiren minare gölgesinde ezan ülkesinde yaşatan, iman nimetini bahşeden Allah’ım! Kapına geldik yakarıyoruz, bizi boş çevirme. Bize bol, yararlı, her tarafta sulayan yağmurlar ihsan et. Su ver ve bizi ümitleri kesilmişlerden eyleme. Bizim için ekinler bitir, hayvanların memelerini sütlerle doldur. Bize göğün bereketini sun. Senden mağfaret diliyoruz. Kesilen kurbanlarımızı kabul eyle. Bize iyilikler, güzellikler ver ve bizi cehennemden azabından koru. Amin. ’Şeklinde dir.” (KK: 5)*

Dualarda geçen berekete dair bu isteklerin evrensel olduğu gerçeği dışında eski Altay Türklerinin dualarıyla olan benzerliği de dikkat çekicidir.

Bu noktada dikkat çekici hususlardan biri de ritüellerin devamındaki eski Türk toylarını andıran toplu yemektir. Kat köyünde 1 tondan fazla et kullanılarak verilen yemek, *Dede Korkut Hikâyeleri*’nde geçen *“Tepe gibi et yağmak”* ifadelerinin günümüze bir yansıması ve eski Türk şölenlerindeki ihtişamın bir benzeri olarak algılanabilir. Ayrıca herkesin bu kurbanı imkânı ölçüsünde ortak

edilmesi, çevredeki köylerin davet edilmesi, zengin ile fakirin bir arada olması, açların doyurulması gibi hususlar toplumsal dayanışma ve birlik olgusunu meydana getirmektedir. Yapılan bu uygulamalar, ritüel olma özelliği yanında büyük bir sosyal sorumluluğun ve toplumsal dayanışmanın da kökenleri çok eski olan göstergeleridir.

Sonuç

Kat Köyü'nde bereket kurbanı, yağmur duası ve hudut okuma ritüelleri üzerine yaptığımız çalışmada ulaşılan sonuçları şu şekilde sıralanabilir:

Çalışmamıza konu olan Kat köyündeki bereket amaçlı ritüeller, köken olarak hem İslamiyet öncesi Türk kültüründen hem de İslam kültüründen izler taşımaktadır. Bunun yanında evrensel bereket isteğinin ortak uygulamalarını da farklı formlarıyla bu ritüellerde görebilmek mümkündür. Birbirleriyle aynı zaman dilimi içerisinde ve zincirleme olarak yapılmakta olan “*hudut okuma, kurban ve yağmur duası*” uygulamalarının hepsi; bereket, bolluk elde etme, afetlerden korunma amacını ortaya koyar.

Gerek kurban, gerek yağmur duası gerekse hudut okuma geleneği Kat Köyü'nde çok eski (rivayete göre 200 yıl) bir tarihe sahiptir. Dolayısıyla tarihî temelleri çok eskiye dayanan bu ritüeller, geçmişten günümüze canlı tanıkları ve icracılarıyla ortaya konmuş ve bu ritüellerin tanıtılması adına bu çalışma yapılmıştır. Eski Türklerin bahar bayramlarıyla neredeyse aynı tarihlerde uygulanması açısından bu ritüellerin temelinde, karanlıktan aydınlığa geçişi ifade eden mevsimlik bayramların izleri ve mitik kökenleri müşahade edilmiştir. Ancak muhafazakâr bir yapının baskın olduğu köyde bu ritüeller sadece İslami geleneğe aitmiş gibi görülmektedir. Oysaki bu uygulamalar benzer formlarıyla İslamiyet öncesi Türk kültür ve geleneklerinde de mevcuttur. Dolayısıyla incelediğimiz ritüellerin tarihî ve kültürel alt yapısını ortaya konarak algısal eksikleri de ortaya konmuştur.

Köyde uygulanan bu ritüeller aslında mevsimlik törenlerden bağımsız uygulamalar değildir. Hepsini bir bütünlük içinde değerlendirilebilir. Ancak Nevruz ve Hıdırellez'le Kat köyündeki ritüellerin farkı uygulamalarındadır. Köyde Nevruz ve Hıdırellez, daha çok Alevi- Bektaşî kültürünün tesirindeki bayramlar olarak değerlendirilmekte; bu nedenle köylünün bir arada olma ve baharı karşılama bayramı olarak kurban ve yağmur duası törenleri dikkat çekmektedir.

Kat Köyü'nde bereket kurbanı ve yağmur duası ritüelleri halen yaşamakta olup hudut okuma geleneği ise artık yitirilmiştir. Bu ritüellerden kurban ve yağmur duası ritüelleri hemen hemen bütün Türklerde mevcut olmakla birlikte hudut okuma geleneği sadece Kat köyüne has, orijinal bir ritüeldir. “*Hudut okuma*”, halk inançlarındaki “*etrafında dönme*” uygulamalarının toprakların koruma altına alınması bağlamındaki orijinal bir formudur. Ancak “*Hudut Okuma*” ismine başka hiçbir kaynaktan rastlanmamıştır. Buna dayanarak, bu çalışmayla folklor

literatürüne ve Türk halk kültürüne yeni bir teriminin kazandırıldığı düşünülmektedir. Bunun yanında bütün bir arazinin dua ile koruma altına alınması pratiğine de etrafında dönme uygulamaları içinde rastlanmaması bu ritüeli orijinal hale getirmektedir.

Eskiden Kat Köyü’nde kurban ve yağmur duası için yükseklere çıkılması Türklerdeki dağlara verilen mukaddesatı; tekkenin etrafında dua edilip orda yatan kişinin yüzü suyu hürmetine duaların kabul olması için kurban kesilmesi ise atalar kültü inancını yansıtmaktadır. Bilindiği üzere Türkler Tanrı’ya kurbanlarını kutsal tepelerde adanmış ve dağları Tanrı’ya yakın mekânlar olarak kabul etmişlerdir. Kat Köyü’nde de eskiden kurbanın ve duanın Mahmutlu tepesindeki “Dede” adı verilen temsili tekkede yapılması bu düşünceyle ilişkilendirilebilir.

İncelenen ritüellerin; halkın kaynaşması, bir araya gelmesi, komşu yerleşimlerle ilişkileri geliştirmesi, beraber bir amaç etrafında toplanmayı temin etmesi açısından sosyal toplum anlayışına örnek olabilecek bir niteliğe de sahip olduğu görülmektedir. Bu şekilde ritüellerin toplumsal birliklilik üzerindeki etkisi de Kat Köyü’ndeki uygulamalarla ortaya konmaktadır.

Son olarak yapılan bu çalışma; Türk halk kültürünün araştırılması, Tokat’ın kültürel değerlerin korunması ve yaşatılması, unutulmuş ya da unutulmak üzere olan çeşitli değerlerin yeniden canlanması, en azından unutulmamasının sağlanması açısından önem taşımaktadır.

Kaynakça

- AND, Metin (1983) Türk Tiyatrosunun Evreleri, Turhan Kitabevi, Ankara
- AND, Metin (1975) Dramatik Köylü Oyunları Açısından Muharrem, Aşure ve Taziye, Tiyatro Araştırmaları Dergisi Köylü Oyunları Özel Sayısı 6
- AND, Metin (1977) Köylü ve Halk Tiyatrosu Geleneği, Milliyet Sanat Dergisi
- ANOÛN, A.V. (2006) Altay Şamanlığına Ait Materyaller, (Çev. Zekeriya Karadavut, Jenet meyermanova, Kömen, Konya
- BAKAN, Dilek, (2011), Alevi Bektaşî Geleneğinde Hubyâr Sultan, Adnan Menderes Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın
- BAŞGÖZ, İlhan (1967) “Rain Making Ceremonies in Turkey and Seasonal Festivals” Journal of American Oriental Society; 87: 304- 305
- CHALLAYE Felicien, Dinler Tarihi, Cev: Samih Tiryakioğlu), İstanbul 1998, 191-192.
- CİNLİOĞLU, Turgut Halis (1961) Tokat’ta Yağmur Duası, TFA VI,138, S.2304
- ERGİN, Muharrem (2009), Dede Korkut Kitabı I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ERGİNER, Gürbüz (1997) Kurban, Kurbanın Kökenleri ve Anadolu’da Kanlı Kurban Ritüelleri, İstanbul
- ERÖZ, Mehmet (1980) Türk Boylarında Kansız Kurban Geleneği, Türk Kültürü, XVIII, S.211211-214.s. 17-22
- İNAN, Abdülkadir (1995) Tarihte ve Bugün Şamanizm, TTK.,Yay, Ank

- KALAFAT, Yaşar (2008) “Diyarbakır ve Çevresi Örnekleri İle Halk İnançlarında Tavaf/Dönme” Osmanlı’dan Cumhuriyete Diyarbakır, editörler Bahaeddin Yıldız-Kerstin Tomendal, T.C. Diyarbakır Valiliği, Ankara
- KALAFAT, Yaşar (2008) Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları Dedem Korkut Daş Oğuz Elleri, Berikan, Ankara
- KARADAĞ, Nurhan (1978) Köy Seyirlik Oyunları, Ankara
- KAŞGARLI MAHMUT (1985). Divânü Lûgat-it-Türk Tercümesi I-III, (Çev. Besim Atalay), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1983), Bektaşî Menakıplarında İslâm Öncesi İnanç Motifleri, Enderun Kitabevi.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1999) İslam- Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü, TKA, Ankara.
- OYMAK, İskender (2002) Gökçeada Hristiyanlarında Kurban Gleneği, Dini Araştırmalar, Ocak- Nisan Sayısı, C4- 169- 180
- ÖGEL, Bahaddin (2006) Türk Mitolojisi, TTK, Ankara.
- ÖKSE Ayşe Tuba (2006) Eski Önasya’dan Günümüze Yeni Yıl Bayramları, Bereket ve Yağmur Yağdırma Törenleri, Bilig, S. 36, s. 50-56
- ROUX, Jean Paul (1994) Türklerin ve Moğolların Eski Dini, Çev. Aykut Kazancıgil, İşaret Yay. İstanbul.
- ROUX, Jean Paul (2011) Eski Türk Mitolojisi, Çev. Musa Yaşar Sağlam, Bilgesu Yay, İstanbul.
- ŞENER, Sevda (1977) Tiyatronun Kaynağına İlişkin Kuramlar, Tiyatro Araştırmaları Dergisi, Dramatik Köy Oyunları Özel Sayısı, 197, Sayı 6, Ankara
- YILDIRIM, Dursun (1998) Türk Bitiği, Akçağ, Ankara.
- <http://www.aksam.com.tr/yasam/dogahayvan/corumda-400-yildir-at-kesiliyor/haber-204529de>
- <http://www.kuran.diyaret.gov.tr/Kuran.aspx#29:53>
- <http://www.sondakika.com/haber-tokat-sukur-duasindan-sonra-yagmura-teslim-oldu-3593934/>
- http://www.tokat.gov.tr/default_b0.aspx?id=890

Kaynak Kişiler

- KAYNAK KİŞİ 1: Ömer Yücel, 89 yaşındadır, Okur- yazardır, emeklidir, Bilgileri büyükle- rinden ve bizzat görerek öğrenmiştir.
- KAYNAK KİŞİ 2: Mustafa Yiğit, 83 yaşındadır, Okur-yazardır, emeklidir, Bilgileri büyükle- rinden ve bizzat görerek öğrenmiştir.
- KAYNAK KİŞİ 3: İbrahim Zengin, 65 yaşındadır, ortaokul mezunudur, emeklidir, Hudut oku- ma ritüellerinde icracıdır
- KAYNAK KİŞİ 4: Ethem Özseven, 54 yaşındadır, Lise mezunudur, Eski belediye başkanıdır, Hudut okuma ritüellerinde icracıdır
- KAYNAK KİŞİ 5: Harun Güçlü, 44 yaşındadır, Lise mezunudur, İmamdır, Bilgileri yaşayarak öğrenmiştir. Törenlerde duaların icracısıdır.

Tokat Türküleri

Dilek BAKAN SARITAŞ*

Özet

Birçok devlet ve beyliğin egemen olduğu Tokat, hiç şüphesiz Anadolu ve Rumeli topraklarının Türkleşmesinde önemli bir köprü konumunda olmuş tarihi bir ilimizdir. Bu tarihi yönünün yanı sıra kültür ve sanat merkezi olarak da bilinen Tokat'ın folkloru da oldukça zengindir.

Tokat folkloru denilince yörenin halk oyunları, giyim kuşamı, yemekleri, el sanatları; halk edebiyatı ürünleri olarak sayabileceğimiz atasözleri, bilmeceleleri, ninnileri ve türküleri akla gelmektedir.

Halkın yaşayış tarzını çeşitli duygularla, farklı şekillerde dile getiren türküler, Tokat'ta önemli bir yer teşkil etmekle birlikte, halk edebiyatı açısından da mühim bir yere sahiptir. Aşkın, sevincin, gurbetin, ayrılığın, askerliğin, ölümün (...) konu edildiği türküler genellikle dörtlükler ve nakaratlardan meydana gelir. Kimileri anonim olmakla birlikte kimilerinin de kim tarafından kaleme alındığı bellidir.

Bu çalışmada Tokat yöresi türküleri daha çok metinsel açıdan ele alınmakta; yöre türküleri yapılarına ve konularına göre tasnif edilmektedir. Bu esnada, çeşitli yazılı kaynaklardan yararlanılmaktadır.

Türküler, yüzyıllar boyu sözlü gelenekten gelmektedir. Tokat yöresi halkının yaşam biçiminin bu türkülere yansımaları, gerek yöre türkülerinin biçimsel anlamda tasnifi yapılarak gerekse konularına ve hikâyelerine göre türkülerin incelenerek sözlü geleneğin yazılı hâle dönüştürülmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Halk Edebiyatı, Tokat Folkloru, Tokat Türküleri, Sözlü Gelenek.

I.Giriş

Yazılı tarihin Hititlerle (M.Ö.1200) başladığı Tokat, birçok devlet ve beyliğe egemen olmakla birlikte, Anadolu ve Rumeli topraklarının Türkleşmesinde önemli bir köprü konumunda olmuş, doğal kaynakları ve güzellikleriyle de tanıyan, Orta Karadeniz'de yer alan bir ilimizdir.

“Halkın iç âlemini yaşatan, beşikten mezara kadar bütün yaşayışını içine alan, en dikkate değer edebî mahsuller türkülerdir.”¹ diyen Cahit Öztelli, türkü

* Türk Dili ve Edebiyatı Y. Lisans Mezunu, Balıkesir; bakandilek86@hotmail.com.

1 Cahit ÖZTELLİ, *Evlerinin Önü*, Özgür Yay., İstanbul, 1983.

kelimesinin ne anlama geldiğini özetle dile getirmiştir. Kendine özgü ve değişik ezgilerle söylenen türkü, zamanla anonimleşen bir nazım biçimidir.

“Türkü, anonim Türk halk edebiyatında ezgiyle söylenen bir nazım türüdür. Kelimenin nereden geldiğiyle ilgili çeşitli görüşler vardır. Bunlardan en önde geleni Türk kelimesine ‘ı’ nispet eki eklenerek ‘Türki’ elde edilmiş, bu kelime zamanla Türkçenin ses uyumuyla ‘türkü’ şeklini almıştır.”²

“Türkü kelimesi, Türk lehçe ve şivelerinde mahnı, ır, yır, cır, yür, beyt, beyet, sarın, kosok, koşok, goşğı gibi isimler almaktadır.”³

15. yüzyıl Çağatay şairlerinden Ali Şir Nevaî, Mizanü'l-Evzan adlı eserinde; Babür Şah ise, Sultan Hüseyin Baykara zamanında türkülerin söylendiğinden bahsederler. Türkü, kavram olarak İslamiyet'ten önceki Türk edebiyatı geleneğinden “ır” veya “yır” kelimesi ile ifade edilirken, 15. Yüzyılda Batı Türkistan'da kullanılmaya başlanmış, buradan da Anadolu Türk edebiyatına geçmiştir.

Sözlü geleneğin bir ürünü de oldukları için, türküler bir yerden bir yere taşınabilir. Dolayısıyla doğduğu yerden uzaklaşınca yeni kişi ya da yeni yer adları alabilirler. Bu durumda bir türkü üzerinde çalışma yapılırken, o türkünün nereye ait olduğunu saptamak, belirlemek güçleşmektedir. Bu anlamda araştırmayı doğru yapabilmek adına her yöreyi tanımak, gerek müzikal gerekse edebî bilgiye sahip olmak gerekmektedir.

Bu çalışmada Tokat yöresi türkülerini üzerinde geniş kapsamlı bir metin toplama ve metinlerin tasnifi yapılarak yörenin folklor unsurları hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır. Türkülerde geçen yer adları, kişi adları, seslenişler, ağız özelliklerine sahip kelimeler, giyim kuşamla ilgili kelimeler yöreyi tanıtmada yardımcı olmaktadır.

II. Tokat Yöresinin Folkloru ve Türkü Geleneği

Kültür ve sanat merkezi olan Tokat ili, mimarî yapılarıyla da önde gelen illerimizdendir. Camiler, medreseler, köprüler, zaviyeler ve türbeler, kiliseler, hamamlar, kaya mezar anıtları, konutlar, çeşmeler, askerî yapılar, anıt ağaçlar, konaklar... gibi yapılar Tokat'ın sahip olduğu zenginliklerdendir.

Folklor deyince akla, halka ait her şey gelmektedir. Bunlar halk edebiyatı ürünleri ve halk bilimi ürünleri olmak üzere ikiye ayrılır. Halk edebiyatı ürünleri; türküler, maniler, destanlar, efsaneler, bilmece, tekerlemeler, ağıtlar, ninniler, sayışmacalar... Halk bilimi ürünleri ise, halk hekimliği, halk mutfağı, halk oyunları, doğum-ölüm-evlenme âdetleri, yakıştırmalar...

Tokat, özellikle halk oyunlarında, el sanatlarından yazmacılık, dokumacılık, dabakçılık, çarık yapımı, yemeni(çapula)de ve bakırcılıkta önde gelmektedir.

2 Erman ARTUN, **Türk Halk Edebiyatına Giriş**, Kitabevi, İstanbul, 2004, s.130.

3 Metin KARADAĞ, **Türk Halk Şiiri**, Balıkesir, 1996, s.68.

“Tokat kervanından aldım bakırı

İncitmeyin fikarayı, fakiri” dizeleriyle bilinen türkümüz, Tokat bakırcılığının ününü dile getirmektedir.

Halkın yaşam biçimini ifade eden türküler de diğer ürünler gibi, Tokat’ta mühim bir yer teşkil etmektedir. Bu türkülerimizde sevdâyı, hüznü, neşeyi, felaketi, hoşgörüyü bulmak mümkündür. Sabahın seherinde ötüyor kuşlar, burçak tarlası, hey on beşli, Tokat yaylası yörenin en bilinen türkülerindedir.

Türküler, şekil yönünden genellikle dörtlükler veya kıtalar biçiminde, duraklı ya da duraksız, yedili, sekizli, on birli heceli kalıplarla yazılmakta ve nakaratlardan oluşmaktadır. Nakaratlara bağlantı ya da kavuştak denilmektedir.

Aruzla söylenen türkülere de rastlamak mümkündür. Divan edebiyatı nazım şekilleriyle oluşturulan bu türkülere divan, selis, semai, kalenderi, satranç isimleri verilmektedir.

Tokat’ta özellikle bir olaya bağlı türküler, mevsimlik iş türküleri ve Alevilerin ibadeti olan Cem’in ayrılmaz bir parçası olan semahlar türkülerin temelini oluşturmaktadır.

III. Tokat Türkülerinin Teknik ve Muhteva Özellikleri

A. Tokat Türkülerinin Teknik Özellikleri

1. Şekil: Türkülerin yapılarına göre değişik tasnifleri yapılmıştır. Cem Dilçin, “Örneklerle Türk Şiir Bilgisi” adlı kitabında; Doğan Kaya, “Anonim Halk Şiiri” adlı kitabında, Ahmet Şükrü Esen, “Anadolu Türküleri” adlı kitabında, Mehmet Özbek, “Folklor ve Türkülerimiz” adlı kitabında, Ümral Deveci, “Deniz Üstü Köpürür” adlı kitabında çeşitli tasnifler yapmışlardır.

Bu çalışmada ise, Tokat türkülerini yapılarında kararlılık gösteren türküler ve yapılarında kararlılık göstermeyen türküler olmak üzere ikiye ayırarak inceleyeceğiz.

a. Yapılarında Kararlılık Gösteren Türküler

Yukarıda adı geçen kişilerin de tasniflendirmesine benzer şekilde; bu grup türkülerini bentleri mânilerden kurulu türküler, bentleri dörtlüklerden kurulu türküler, bentleri üçlüklerden kurulu türküler ve bentleri ikiliklerden kurulu türküler olmak üzere dört başlık altında toplayabiliriz.

Bentleri Mânilerden Kurulu Türküler: Bu guruba giren türküler, mâni düzenindeki dörtlüklerin belli bir ezgi eşliğinde söylenmesiyle oluşur. Çoğunlukla birbiriyle ilgili konularda söylenmiş mânilerin arka arkaya sıralanmasıyla oluştuğu gibi türkü için yaratılan mânilerle de oluşturulur.⁴ Böyle türkülerde konu

4 Ahmet Şükrü ESEN, *Anadolu Türküleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1986, s.15-17

birliğini sağlayan bir sözcük ya da söz öbeği, bentlerin ilk dizelerinde yinelenir. Bu yinelenen söz, bir yer adı, hayvan adı, çiçek adı olabilir.⁵ Ayrıca mâni dörtlükleri arasında birliği sağlamak için aralarına bağlama dizeler de eklenebilir.⁶ Mâni dörtlüklerinin uyak düzeni; aaxa-bbxb-ccxb-ddxb şeklindedir.

İncelenen 115 türkünün %36'sı mânilerle kurulmuştur. Mânilerle kurulmuş 41 türküden, %39'u bağlantısı olmayan türkülerden; %2'si bağlantısı bir mısra olan türkülerden; %15'i bağlantısı iki mısra olan türkülerden, %5'i bağlantısı üç mısra olan türkülerden ve yine %39'u da bağlantısı dört mısra olan türkülerden oluşmaktadır.

Bağlantısı Olmayan Türküler: Mânilerin arka arkaya sıralanmasıyla meydana gelmişlerdir. Bu türkülerde konu birliği, genellikle kelime ve kelime guruplarının tekrarlanmasıyla sağlanmıştır.

Al elmanı yedin mi
Sırrın ele dedin mi
Bir kere öpmeyinen⁷
Ağzın dilin yedim mi
Al elma soyulur mu
Güzele doyulur mu
Güzel seven yiğidin
Kolları yorulur mu...

Bağlantısı Bir Mısra Olan Türküler:

Koyuna bak koyuna da
Bak güzelin boyuna da
Zekiye'nin saçları
Dökülüyor boynuna

Nakarat:

Tini nana nani nam tini nini nan nam tini nan nam

Irmaktan geçemiyom⁸ da
Düş gördüm seçemiyom⁹ da
Sen benden geçtin amma
Ben senden geçemiyom da (nakarat)

5 Cem DİLÇİN, *Örneklemlerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara, 2004, s.296.

6 Ahmet Şükrü ESEN, a.g.e., s. 15-17.

7 Öpmeyinen: öpmek ile

8 Geçemiyom: geçemiyorum

9 Seçemiyom: seçemiyorum

Bağlantısı İki Mısra Olan Türküler:

Ellik Baba gidelim
Yolda bayram edelim
Fakirin kızını¹⁰ gurt¹¹ yemiş
Köye haber edelim

Nakarat:

*Ellikten yâr ellikten
Bir yâr sevdim Döllük'ten
Altın yüzük ver bana
Hayın¹² baktı yâr bana
Ettiğinden sen utan
Eksik değil yâr bana (nakarat)*

Bağlantısı Üç Mısra Olan Türküler:

Hey on beşli on beşli
Tokat yolları taşlı
On beşliler gidiyor
Kızların gözü yaşlı

Nakarat:

*Aslan yârim kız senin adın Hediye
Ben dolandım sen de dolan gel Gedik'e
Fistan aldım endazesini on yediye
Giderim elinizden
Kurtulan dilinizden
Yeşil baş ördek olsam
Su içmem gölünüzden(nakarat)*

Bağlantısı Dört Mısra Olan Türküler:

Ala çam allanıyor
Al giymiş sallanıyor
Seversen bir güzel sev
Sevdikçe ballanıyor

Nakarat:

10 Gızını: kızını

11 Gurt: kurt

12 Hayın: kötü

O yana da dönder sar beni
Bu yana da dönder sar beni
Sağ yanımda yaram var
Sol yana dönder beni
Ala çamın alları
Tuttum m'ola yolları
Ne de güzel oluyor
Yârin dudu dilleri(nakarar)

Bentleri Dörtlüklerden Kurulu Türküler: İncelenen 115 Tokat türküsünün %50'si bu guruptadır. 58 türkü metninden %53'ü bağlantısı olmayan türkülerden; %18'i son mısraı bağlantılı olan türkülerden; %14'ü bağlantısı iki mısra olan türkülerden; %12'si bağlantısı dört mısra olan türkülerden meydana gelmiştir.

Bağlantısı Olmayan Türküler:

El çek tabip el çek yaram üstünden
Sen benim derdime çare bilmezsin
Sen nasıl tabipsin yoktur ilacın
Yaram yürekdedir sarabilmezsin...
Talibî'yim dağ başında izlerim
Muhabbetin can evimde gizlerim
Ağlasana be hey kara gözlerim
Bir daha o yâri görebilmezsin.

Son Mısraı Bağlantılı Olan Türküler:

Bir güzeli methedeyim bari âlem yanmasın
Pervaneler gibi her dem can u âlem yanmasın
Hüsüne mağrurlanırsın Yusuf u Kenan mısın
Mah yüzüne bir nikap tut ben yandım el yanmasın
Ebruların şem'ine yanmaktadır pervaneler
Al yanağın gamzesine dizilmiş dür-dâneler
Zü-l-celâlin hikmetinden ne doğurur anneler
Mah yüzüne bir nikap tut ben yandım el yanmasın

Bağlantısı İki Mısra Olan Türküler:

Dostun bahçesine bir hoyrat girmiş
Kurudur da senli dilber kurudur
Gülünü dererken dalını kırmış
Kurudur da benli dilber kurudur

Nakarat:

Neredesin de dudu dillim nerede

Nerdesin de kömür gözlüm nerede

Bu meydan da serilidir postumuz

Çok şükür Mevla'ya gördük dostumuz

Bir gün kara toprak örter üstümüz

Çürüdür de benli dilber çürüdür (nakarat)

Bağlantısı Üç Mısra Olan Türküler:

Nasip olur Amasya'ya varırsan

Var git durnam haber getir pirimden

Hublar şahı Hamdullah'ı görürsen

Var git durnam haber getir pirimden

Nakarat:

Ah gülüm gülüm canım canım canım

Elifin hecesinden gündüzün gecesinden

Bir deste gül alayım Ali'nin bahçesinden

Hayali gönlümde kılâyım ahı

Acep görür müyüm gül yüzlü Şah'ı

Cümle âşıkların sırrı penahı

Var git durnam haber getir pirimden (nakarat)

Bağlantısı Dört Mısra Olan Türküler:

Yayla yaylaya bakar da

Yayla suyu yan akar

Vurma da beni kayınç¹³

Bacın yoluma bakar

Nakarat:

Meşelikten yavrum meşelikten

Yaktın beni gençlikten

Allah da seni yaksın

Üç günlük gelin iken

Yayla yolu yâr yolu da

Hem kar yağar hem dolu

Beni de yârdan ayıran

Akkuş'un karakolu (nakarat)

13 Kayınç: kayınço

Bentleri Üçlüklerden Kurulu Türküler: 115 türkünün %10'u bu guruptadır. 12 türkü metninden %58'i bağlantısı iki mısra olan türküler; %17'si bağlantısı bir mısra olan türküler; %25'i bağlantısı dört mısra olan türkülerden oluşur.

Bağlantısı İki Mısra Olan Türküler:

Öğretmene varamadım
Naylon çorap giyemedim
Muradıma eremedim
Nakarat:

*Abum abum gız abum da
Sebeğim sensin abum
Şu Niksar'a varsalar
Öğretmeni bulsalar
Beş on kuruş verseler (nakarat)*

Bağlantısı Üç Mısra Olan Türküler:

Deli Şükrü derler de yâr yâr namım var idi
Mağrup'tan Maşrık'a kadar yâr yâr şanım var idi
Zaimoğulları'nda da yâr yâr âhım var idi
Nakarat:

*Gelmem emmim¹⁴ gelmem de dönmem geriye
Beni sürgün ettiler yâr yâr Angıl Dere'ye
Benden selam olsun da yâr yâr bizim ellere
Konaklar yaptırdım da yâr yâr Uzun Çarşı'ya
Camlı pencereler yâr yâr karşı karşıya
Benden selam olsun yâr yâr Reşit Paşa'ya (nakarat)*

Bağlantısı Dört Mısra Olan Türküler:

Sabahtan kalktım ki ezan sesi var
Ezan da sesi değil yâr yâr burçak yası var,
Bakın şu adamın kaç tarlası var
Nakarat:

*Aman da kızlar ne zorumuş burçak yolması
Burçak tarlasında yâr yâr gelin olması
Eğdirme fesini yâr yâr gahar¹⁵ da giderim
Evini başına yâr yâr yıhar¹⁶ da giderim...*

14 Emmi: amca

15 Gahar: kalkar

16 Yıhar: yıkar

Bentleri İkiliklerden Kurulu Türküler: 115 türkünün %3'ünü bu grup oluşturmaktadır. 3 türkü metininden %33'ü bağlantısı olmayan türkülerden; %67'si de bağlantısı iki mısra olan türkülerden oluşmaktadır.

Bağlantısı Olmayan Türküler:

Şu Akkuş'un gürgenleri yıkılmadı mı
Yâr üstüne yâr sevmeye sıkılmadı mı
Şu karşiki tarlayı da kime kazdırdın
Gönderdiğin mektupları kime yazdırdın

Bağlantısı İki Mısra Olan Türküler:

Evlerine vardım evde yoğumuş
Gomşusuna sordum anikom oğlan doğurmuş

Nakarat:

*Güller güller piyade güller sen sefa geldin
Yaşmağın¹⁷ altında anikom bağrımı deldin*

Evlerine vardım evleri ıssız
Nerde galdı gelmedi anikom bizim hayırsız (nakarat)

b. Yapılarında Kararlılık Göstermeyen Türküler:

115 türkünün %1'i yapısında kararlılık göstermemektedir.

Gönül gel varalım Gülşen bağına
Meramın yâr ise bir tane yeter
Dünya fani değil hikmetine bak
Heva-i cehl ile efsane yeter
Turabî özünü paymâl eyle
Gâhi erenlerden kesb-i kâr eyle
Hele şu dünyayı bir hayal eyle
Gelip konan göçtü nişane yeter
Hele şu dünyayı bir hayal eyle
Ariflere bir söz bahane yeter

2. Vezin: Halk türkülerinde vezin, hece ölçüsüdür ve genellikle yedili, sekizli, on birli hece ölçüsü kullanılır. Mısradaki hece sayısı eşitliğine dayanan bu ölçü, şiirde ahengi sağlar.

Ancak mısralardaki hece sayısı her zaman birbirine eşit olmayabilir. Bu da en sık karşılaşılan yapı bozukluğudur. Bu tür türküler yapılarında kararlılık göstermeyen gurupta yer almaktadır. Tokat türküleri üzerinde yapılan vezin incelemelerinde, %50'sini yedili, sekizli; %1'ini onlu; %40'ını on birli; %1'ini on ikili,

17 Yaşmak: yemeni, yazma

%1'ini on üçlü; %1'ini on beşli kalıplarla kurulmuş türküler oluşturmaktadır. Bu türkülerin %5'i karışık kalıplarla yazılmıştır. Kalan %1 ise, hece kalıbı ile yazılmamış, aruz vezniyle yazılmıştır. Yedililerde 4+3, 3+4, 5+2; sekizlilerde 4+4, 5+3, 3+5, 6+2 gibi duraklar kullanılmıştır. Ağırlık yedili ve sekizli kalıplardadır. Çünkü Tokat türkülerinin %36'sını mâniler oluşturmaktadır.

3.Kafiye: Halk edebiyatında uyak ya da ayak adıyla bilinen kafiye, halk şiirlerinde genellikle kulak kafiyesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tokat türkülerinde de mâniler yoğunlukta olduğu için mâni tipi uyaklanış olarak bilinen aaxa-bbxb-cxcb şeklinde düz uyaklanış görülmektedir.

4.Kalıp İfadeler: Burada kalıp ifadelerden kasıt, türkülerde geçen “ezgiye yardımcı söz kalıpları”dır. Bu söz kalıpları, önemli bir üslûp özelliği olmakla birlikte türkülerdeki anlam ve ezgiyi destekleyerek anlatıma zenginlik sağlar.

Ümral Deveci'nin Hikmet Dizdaroğlu'ndan aktardığı üzere; “Türküler, bazen bir halk şairi manzumesinin türkü formunda alınmasıyla ya da doğrudan doğruya türkü olarak yazılmış güftelerden meydana gelmiştir. Her iki durumda da sözler tamamen melodiyeye tekabül etmez ve melodideki bazı notalar açıkta kalır. Bu aksaklığın giderilmesi için, halk türküsünde, ya birkaç nota bir hece üzerinde toplanır ya da mısraya bazı heceler ve kelimeler eklenir.”¹⁸ Sözü edilen bu eklemeler, “oy oy”, “aman aman”, “ah”, “of” gibi ünlem ifadeleridir. Bunun yanı sıra sözü inandırıcı kılan “vallah billah” gibi kelimeler de kullanılmaktadır. “Şahım”, “Pirim”, “Efendim” gibi belli bir inançtaki –özellikle Alevilikte- zikredilen hitap kelimelerine de Tokat türkülerinde rastlanmaktadır. Bunların dışında en çok kullanılan ifadeler de şöyledir: aman, canım, oğlan, efendim, anam, ah, ninanay, yâr(im), güloğlan, oy, ey, hudey, vay, güzelim...

B.Tokat Türkülerinin Muhteva Özellikleri

Türkülerin konularına göre tasnif edilmesinde çeşitli görüşler mevcuttur. Yine Cem Dilçin, Doğan Kaya, Mehmet Özbek, Pertev Naili Boratav, Hikmet Dizdaroğlu gibi isimler bu tasniflerde adı geçen kişilerdir.

Konu Adları	Sayı	%
Aşk türküleri	63	%55
Gurbet-ayrılık türküleri	7	%6
Din konulu türküler	16	%14
Olay-dert-üzüntü üzerine türküler	18	%16
Düğün türküleri	4	%3
Diğer türküler	7	%6

Yukarıdaki tabloda sayı sütunundaki rakamlar, karşılık geldikleri türkünün, toplam türkü sayısı içerisindeki yüzdesini vermektedir.

18 Ümral DEVECİ, **Deniz Üstü Köpürür**, Muğla İl Kültür Müdürlüğü Yay., Muğla, 2007, s.43.

Aşk Türküleri: Sevgiliye duyulan özlem, sevgiliden ayrı düşme, sevgiliye kavuşamama, sevgiliye sitem... gibi duyguları coşkun bir dille anlatan içli türkülerdir.

...Kaleden iniyorum yâr yâr yâr yandım
Çağırсан dönüyorum şinanay yavrum şinanay nay
Aşkından kibrit oldum yâr yandım ben yandım
Üflesen yanıyorum şinanay yavrum şinanay nay...
Derdinden del oldum inan vallahi
Ne yaman mestane bakar gözlerin
Derdi veren dermanını vermez mi
Abu revan olmuş bakar gözlerim...

Gurbet-Ayrılık Türküleri: Türkülerde hasret ve gurbetin mühim bir yeri vardır. “Askerlik veya seferberlikle sıladan umutsuzca ayrılmalar, mutlu geleceği düşünerek iş bulup çalışmak için gurbetin kahrını çekmeler, üç günlük güveyi iken ayrılmalar çok dokunaklı bir dille sergilenir. Kış, kar, dağlar engel olunca bütün umutlar turnalara bağlanır.”¹⁹

Altun kösteğim şak şak
Darıldınsa barışak
Aramızda deniz var
Mektup ile konuşak...
...Kömür gözlüm hiç mi gelmem aklına
Aktı dîdem yaşı doldu koynuma
Ezel ayrılığı ben kınar idim
Demirden yay oldu geçti boynuma.

Din Konulu Türküler: “Zaman geçtikçe tarikatlar arttı. Pek çok tekkeler kuruldu. Bunların en önemli olanları Nakşibendilik, Halvetilik, Bektaşilik, Alevilik idi... Daha sonra eski Türk dini Şamanlık’ın da izlerini taşıyan Bektaşilik ve Alevilik müzik, edebiyat (şiir) ve oyunları geliştirdi. Başlı başına bir sanat doğdu. Sazla birlikte icra edilen müziğe oyun da karışıp millî bir ruha büründü. Bu bölümün büyük temsilcileri; Pir Sultan Abdal, Kul Himmet, Şah Hatayi oldu.”²⁰

Evel erkân ile hü hü hü evel yol ile dost
Gelsin hizmet ehli Ali’m Ali’m Ali’m semah eylesin dost
Yaradanım yardım hü hü hü etsin kuluna dost
Gelsin hizmet ehli Ali’m Ali’m Ali’m semah eylesin dost...

19 Mehmet ÖZBEK, **Folklor ve Türkülerimiz**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1994, s.42.

20 Cahit Öztelli, a.g.e., s.473.

Medet Allah medet ya Ali hü
Bizi dergâhından mahrum eyleme hü
Pirim Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli hü
Bizi dergâhından mahrum eyleme hü...

Olay, Dert, Üzüntü Üzerine Türküler:

Bu guruptaki türküler genelde gerçekten yaşanmış, toplumu derinden etkilemiş, uzun süre düşündürmüş, duygulandırmış, olaylara bağlı türkülerdir.

Hatipoğlu nam verdi
Memlekete şan verdi
Muhtarlığın yüzünden
Oğlunu kurban verdi...
Yeni çiftlik derler de çölün düzünde
Yeşil ördek m'öter suyun gözünde
Allah canımı alsında Nezük dizinde
Ağla gözyaşını sil kara gözlüm...

Düğün Türküleri: Kına yakma, gelin alma zamanlarında da görülen düğün türkülerinde gelinin durumu, annenin üzüntüsü bu guruptaki türkülere işlenmiştir.

Ana beni gurbet ele verdiler
Gelin edip saçlarımı ördüler
Bu köyü de bana çok mu gördüler...
Ocağa kodular da kız annem yufka da sacını
Başına geçirdiler kız annem kahır da tacını
Anam sen unutma benim ağrım da acımı
Şen ol annem evin barkın şen olsun
Yarın gece evinizde mum yansın
Aha ben gidiyom haberin olsun
Yarın gece evinizde mum yansın...

IV.Tokat Türkülerinin Hikâyeleri

Müdür Bey'in Eski Kürkü: Reşadiye ilçesinin Büşürüm köyünden çok güzel zurna çalan Çakır usta ramazan davulunu çalmak üzere elli beş yıl evvel Reşadiye'nin Bereketli kasabasında bulunur. O zamanlar nahiye olan Bereketli'de kalın merceklî gözlük kullandığı ve biraz kilolu olduğu için halk arasında "kör müdür" diye anılan Amasyalı bir nahiye müdürü vardır.

Çakır usta, sahur davulunu coşku içinde çalarak ramazanı yarılımıştır. İşte bu sırada nahiyede Çakır ustanın bir kadınla ilişki kurduğu söylentisi dilden dile

dolaşmaktadır. Bundan dolayı müdür, ustayı nahiyeden uzaklaştırır. Hem emeğine karşılık umut bağladığı fitreler ve hediyeler hem de yeni kurduğu ilişkisinden ayrı kalması sonucunda tepkisini, söz konusu türküye dökmüştür.²¹

Tokat Ağırması (Halk Oyunu): İsminden de anlaşılacağı gibi Tokat'ta belirli günlerde (şerbet, nişan, düğün) gelen misafirlerin karşılanması, hoşnut edilmesi ve işbirliği yapılmasını simgelemektedir. Oyun, üç bölümden oluşur: ağırma, yanlama, yelleme. Oyun, ilk halaya başlandığı zaman oynanır. Ne zaman ortaya çıktığı belli değildir.²²

Semahlar: Cem ritüellerinde kadın-erkek birlikte, saz ve nefes eşliğinde dönülerek yapılan ibadet şeklidir. Tanrı'ya ulaşma yollarından biri olarak kabul edilir. Cem ritüeli dışında (düğün, toplantı gibi yerlerde) semah dönülmesi günah kabul edilir. Çünkü semah sadece ibadet amacıyla, ibadet yeri olan cem evinde dönülür ve abdestsiz dönülmez.²³

Halil Bedi Yönetken'in aktardığına göre; yöre derlemelerinde halk ezgilerinden özellikle Alevi demeleri ve Alevi semahlarına rastladıklarını söylemektedir. Reşadiye, Zile dolaylarında ve Zile'nin Kervansaray sıraçlarında, muhtelif yerlerde semaha "semah, zemah, zamah" dendiğini, semah dönenlerin kadınlı-erkekli üç ile on kişi arasında değiştiğini, semahların da halaylar gibi ağırma ve yeldirmelerden oluştuğunu aktarmaktadır.²⁴

Tokat'ta en bilinen semahlar ise; Arguvan Semahı (Kırklar zamahı), Kırat Semahı, Gönüller Semahı, Hubyâr Semahı, Tokat Semahı'dır.

Ağırma

Kırkların cemine (ey canım) gelen ey canlar
Ali'yi sevenler (canım) semah eylesin
Ol Kırklardan da miras kaldı bu semah
Kırkları sevenler (canım) semah eylesin...

Serbest Bölüm

Bu yolu sevenler semah eylesin gel gel
Muhammed Mustafa Habibullah'tır
Şu dünyaya baki kalan Allah'tır Ali hü...

Dönme

Her sabah her seher cümbüşe geldim
Dağlar ya Muhammed Ali çağırır

21 Salih TURHAN- Selahattin ADIGÜZEL, **Tokat Türküleri ve Oyun Havaları**, Ankara, 2008, s.431.

22 Selahattin ADIGÜZEL, *Tokat Kültür Araştırma Dergisi*, "Halk Oyunlarımızın Öyküleri ve Notaları", Temmuz, 1996, S.8, s.42.

23 Aydos Vakfı, *Hizmet Dıvaz-ı İmamları*, Yöre Aleviliğinin Araştırma ve Tanıtma Komisyonu, Aydos Vakfı Yay., Ankara, 2000, s.132.

24 Halil Bedi YÖNETKEN, *Varlık Dergisi*, İstanbul, 1944, S.266, s.67.

Erenler meclisi bağ-ı gülistan
Güller ya Muhammed Ali çağırır

V.Sonuç

Türkü, insanın çeşitli duygularını ve yaşam biçimini her yönüyle dile getiren, genellikle hece ölçüsüyle yazılan, kendine özgü ezgisi olan bir nazım biçimidir.

Tokat türkülerinde, halk söyleyişlerini (hayın, emmi, yaşmak, yöru, gelemi-yom, gız, daş, abum, güçücek, löküs, alma), acıları, aşkları, üzüntüleri, yöreye ait halk sazlarının farklı şekillerde türkülere yansıdığını, oyun havalarındaki her bir hareketin bu türküyü nasıl oluşturduğunu görmek mümkündür.

Türkülerde, ezgiye yardımcı söz kalıplarının ve ikilemelerin anlatımı güçlendirdiğini, türküye ahenk kattığını görebilmekteyiz.

Tokat türkülerindeki kelime kadrosunda kelime başı /k/ sesinin, bazen /g/ ye; kelime sonlarında yer alan şimdiki zamanın 1. teklik şahıs ekinin (geliyorum) yutularak “geliyom” şekline dönüştüğünü görmekteyiz.

Türkülerde Tokat’ın fiziksel ve coğrafi özelliklerine de yer verilmiştir. Aynı türkünün farklı yörede farklı varyantlarına ulaşmak mümkündür. Bu genellikle anonimleşen eserlerde mevcuttur.

Kültür ve Turizm Bakanlığı ses sanatçısı Salih Turhan ile folklor araştırmacısı ve aynı zamanda Tokat Kültür ve Turizm Şube Müdürü Selahattin Adıgüzel beraberliğinde 2007-2008 yılında yapılan araştırma ve derleme çalışmaları sonucunda Tokat yöresinde 167 sözlü esere, 81 oyun-halay-semah havasına, 22 tane de uzun havaya ulaşılmıştır. Bu çalışmada ise 115 Tokat türküsi incelenmiş, üzerinde çalışılmıştır.

Sonuç olarak; günümüzde de özellikle gençler arasında oldukça hızlı bir şekilde yayılım gösteren türküler önemli bir folklor ve kültür ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Tokat türkülerinde de toplumun yaşayışından, tarihine, sosyolojisine, halk hekimliğine... kadar birçok alana ulaşmak mümkündür

VI. Kaynakça

Adıgüzel, Selahattin, Tokat Kültür Araştırma Dergisi, *Tokat Yöresi Halk Oyunları “Tokat Ağırlaması”*, Kasım, 1999.

Adıgüzel, Selahattin, *Gülü Bardağ İçinde*, THK Basımevi, Tokat, 2004.

Artun, Erman, *Türk Halk Edebiyatına Giriş*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2004.

Boratav, Pertev Naili, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul, 2003.

Caferoğlu, Ahmet, *Sivas ve Tokat İli Ağızlarından Toplamalar*, TDK Yay., Ankara, 1994.

Cinlioğlu, Halis Turgut, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, Tokat, 1951, 3 cilt.

Demirci, Yusuf Ziya, *Köy Halk Türküleri*, Burhanettin Matbaası, İstanbul, 1938.

- Deveci, Ümral, **Deniz Üstü Köpürür**, Muğla İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Muğla, 2007.
- Dilçin, Cem, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları: 517, 5. Baskı, Ankara, 1999.
- Esen, Ahmet Şükrü, **Anadolu Türküleri**, Hazırlayan: Pertev Naili Boratav-Fuat Özdemir, Ankara, 1999.
- Karadağ, Metin, **Türk Halk Şiiri**, Balıkesir, 1996.
- Kaya, Doğan, **Anonim Halk Şiiri**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.
- Kılıç, Aziz, **Tokat Folkloru**, Mayıs, 1996.
- Özbek, Mehmet, **Folklor ve Türkülerimiz**, Ötüken Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1994.
- Öztelli, Cahit, **Evlerinin Önü**, Özgür Yay., İstanbul, 1983.
- Tan, Nail, **Folklor (Halk Bilimi)**, İstanbul, 2003.
- Turhan, Salih-Adıgüzel, Selahattin, **Tokat Türküleri ve Oyun Havaları**, Cem Veb Ofset, Ankara, 2008.
- Yönetken, Halil Bedi, Varlık Dergisi, İstanbul, 1994, S. 266.

Türklerde Taş Kültü İnancı ve Tokat'ta Bu Külte Bağlı Efsaneler/İnanmalar

Gökhan Tarıman CENİKLİOĞLU*

Özet

Orta Asya Türk coğrafyasında mitolojik dönemlerde kutsal olduğuna inanılan iyelerden biri de Taş Kültü'dür. Bu kutsal iye, XI. yüzyıldan itibaren Anadolu Türklere vatan olmaya başlarken, burada da kutsallığını halk inanmalarında, efsane ve menkıbelerde sürdürmüştür.

Tokat ili ; halk kültürü, halk inanmaları, efsane ve menkıbeleri bakımından zengin folklorik bir yapıya sahiptir. Yörenin folklor ürünlerinin derlenmesi, araştırılması, karşılaştırmalar yapılması bilimsel çalışmalarla mümkün olacaktır.

Çeşitli kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre, yöre halkı bir zamanlar, dilek ve isteklerinin yerine gelmesi için Timurlenk ya da oğlu Nureddin'in mezarına taş yapıştırırmış.

Bir zamanlar yağmur duasına çıkan halk, çevresinden topladıkları taşları bir torbaya doldurarak daha sonra yağmur yağması için bir su kaynağına dökerlermiş.

Bu yörede teşekkül eden efsanelerin bazılarında «Taş Kesilme» motifini de görüyoruz. Günlük hayatta zorda kalanlar, Allah'a yalvarırlar : «Ya bizi taş yap, ya da kuş yap, kurtar!», diye. Dua ve dilekleri kabul olur. Bu yakarışlardan genellikle birincisi gerçekleşerek taş kesilirlermiş.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Taş Kültü, Taş Kesilme, Halk İnanmaları, Efsaneler.

Orta Asya Türk coğrafyasında mitolojik dönemlerden itibaren kutsallığına inanılan iyelerden biri de «Taş Kültü»dür. Bu kutsal iye, XI. yüzyıldan itibaren Anadolu Türklere vatan olurken, burada da benzer inançların sürdürüldüğü görülmektedir.

Türk mitolojisinde sık sık karşımıza çıkan kutsal taşlardan en önemlisi «Yada Taşı»dır. Buna yağmur yağdırma taşı da denilmektedir.

Kaşgarlı Mahmud'un **Divân ü Lûgat-it Türk** adlı eserinde Yada Taşı konusunda şu bilgilere yer verilir: «Yad / yat bir türlü kamlıktır. Belli başlı taşlarla (Yada Taşı) ile yapılır; rüzgâr estirilir. Bu Türkler arasında tanınmış bir şeydir. Ben bunu

* Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, Kütahya-TÜRKİYE. gtceniklioglu@gmail.com.

Yağma ülkesinde gözümle gördüm. Orada bir yangın olmuştu, mevsim yaz idi; bu suretle kar yağdırıldı ve ulu Tanrı'nın izniyle yangın söndürüldü.» der.

Abdülkadir İNAN, **Tarihte ve Bugün Şamanizm** adlı eserinde bu kutsal taşla ilgili şu bilgilere yer verir: «Yada, Cada, Yat Taşı ve Yağmur Tılsımları» başlıklı bölümde; bu kavramın çok eskiden beri yaygın bir inanç olduğunu, Büyük Türk Tanrısı'nın Türklerin Ceddî âlâsına 'Yada / Cada / Yat' denilen bir sihirli taş armağan ettiğini; bununla 'yağmur, kar, dolu' yağdırıldığını, fırtına çıkartıldığını ve bu taşın her çağda Türk kamlarının ve büyük Türk komutanlarının ellerinde bulunduğunu; şamanistlere göre, zamanımızda da büyük kamların ve yadacıların ellerinde bulunduğunu belirtir.

Ziya Gökalp, «Eski Türklerde Din» adlı yazısında, yağmur taşına tarih ve coğrafya kitaplarında rastgelindiğine işaret ederek, Nuh'un gemisinin Cudi dağı üzerine oturduğundan sonra, Nuh'un büyük oğlu Yafes'i doğuya yolladığını ve ona Türklerin Cide Taşı namını verdikleri yağmur taşına verdiğini, bu taşın 'Yede Taşı' dahi denildiğini, İsm-i Âzâm üzerinde mahkûk olduğu için, Yafes yağmur istediği zaman bunun vasıtasıyla murâdına nâil olduğunu söyler. (TANYU, 1968: 41-47).

Taş Kültüne bağlı efsane ve halk inanmalarına, çok zengin bir halk kültürüne sahip olan Tokat yöresinde de karışılmaktadır.

A.Efsaneler

Efsane terimi, dilimize Farsça'dan geçmiş alıntı bir sözcük olup aslı fesane-dir. Türkçe Sözlük'de «efsane»: Eski çağlardan beri söylene gelen, olağanüstü varlıkları, olayları, konu edinen hayalî hikâye, söylence, şeklinde tanımlar.

Budunbilim Terimleri Sözlüğü'nde «efsane»: Tanrıların, insanların ve evrenin yaratılışının yanı sıra ilk günahı, ilk ölümü, tufanı, Tanrıların insanları nasıl cezalandırdıklarını, ikinci plânda ise avcılığın ve hayvancılığın başlangıcını, bitkilerden nasıl yararlandığını, ateşin ilk kez elde edilmesini, cinsel hayatın başlangıcını; ilk ailenin, törelerin ve toplumsal kurumların ortaya çıkışını konu edinen; bunları destansı ve şiirli bir dille anlatan, çoğu zaman kutsal sayılan öykü, olarak açıklamaktadır.

Grimm Kardeşlere göre efsane: «Gerçek veya hayalî muayyen şahıs, hadise veya yer hakkında anlatılan hikâye», şeklinde tanımlanmaktadır.

Tokat yöresinde teşekkül eden efsane ve halk inanmalarının bir kısmı mitolojik dönemlere kadar uzanan «Taş Kültü» ile ilişkilidir. Bu efsanelerde «Şekil Değiştirme» ve onun özel bir şekli olan «Taş Kesilme» motifi görülmektedir. Prof.Dr. Hikmet TANYU, Taş Kesilme motifini şu sebeplere bağlamaktadır:

1. Beddua ile taş kesilenler, lânetlenenleri ya yılan sokar ya da beddua ile taş kesilir.
2. Günah işleyenler, Tanrı'nın gazabına uğrayarak taşlaşırlar.

3. Dilekleri sonunda taş kesilenler; sevgililerine kavuşamayan güzeller, iffet sahibi güzel kızlar, bir hücumda iffetinin ve sevgisinin lekelenmemesi için taş olmayı tercih edenlerin dilekleri.
4. Kahramanlaşmış, efsaneleşmiş kimselerin ayak izleri, hatıraları dolayısıyla taşın yeni bir keyfiyet kazanması, Hz. Ali, Battal Gâzi, Köoğlu vs.'nin izleri, hatta atlarının taş ve yalak üzerindeki izleri ile taşlar özel bir hüviyet kazanır. (SAKAOĞLU, 1980: 35).

1.Ayakbastı Mevkî

Tokat'ın Erbaa ilçesinin Kozlu bucağına bağlı Keçeci köyünün doğusunda, 45 dakikalık bir mesafede, köylülerin Ayakbastı Taşı adını ün büyük bir taş vardır verdikleri bir kaya parçası vardır. Çevre halkı, yürümeyen çocuklarını buraya getirip taşın üzerine bastırırlar. İnanişâ göre, çocuklar daha sonra yürümeye başlarılarmış. Bu taş ve bulunduğu yerle ilgili olarak şu hikâyeye anlatılmaktadır:

Horasan erlerinden Keçeci Baba, mekân tutacağı yeri bulmak için attığı sopasının peşinden Anadolu'ya gelir. Sopası, bugün Keçeci köyünün bulunduğu yere düşmüştür. Buraya yaklaşınca bir Ermeni köyüne uğrar. Ermeni kadınların birinden abdest almak için su ister. Yakınlarındaki ırmağı gösteren kadın kızgın bir eda ile: «Gözün kör mü, işte su !» der. Kadına bir şey söyleyemeyen Keçeci Baba, elindeki asâsını yere saplar. Hemen oradan su fişkirmaya başlar. Abdestini alır, büyükçe bir taş parçasının üzerine çıkıp ezan okur. Namazını kıldıktan sonra Allah'a dua eder.

«Yâ Rabbi, bu köyü yerle bir et, kaybolup gitsin.»

Bugün Keçeci Baba'nın abdest alıp namaz kıldığı köy mevcut değildir; onun yeri baştanbaşa mezarlıktır.

Horasan erinin üzerine çıkıp ezan okuduğu taşın üst tarafında ayak izleri vardır. Oraya ayağını bastığı için de o bölgeye Ayakbastı Mevkî adı verilmiştir (SAKAOĞLU, 1989: 41).

Bu efsanede mitolojik dönemlere ait inançlarla İslâmî dönem inançlarının birbirine karıştığını görüyoruz. Bu ağzı dualı ulu kişi tarafından köy lânetlendiği için ortadan kalkıp yok olmuştur. Elde âsâ ya da değneğin yere saplanmasıyla su çıkarılması motifi, birçok dinî menkıbelerde görülmektedir.

Emir Sultan Hazretleri, bir yolculuk yaparken abdest alma ihtiyacını duyar; çevrede su arar fakat bir türlü bulamaz. Bu arada elindeki âsâsını yere vurmasıyla oradan şarıl şarıl sular fişkirmaya başlar.

2.Analı Kızlı Kayalar

Tokat ilinin küçük bir ilçesi olan Başçiftlik, Canik dağlarının eteklerinde kurulmuş şirin bir yerleşim merkezidir. Başçiftlik ilçesinin kuzeyinde Yeni Yay-

la adıyla bilinen yaylanın yolu üzerinde üç ana kaya ve pek çok kaya parçaları vardır. Efsaneye göre, bu üç kaya, anne, baba ve kızlarını, küçük kaya parçaları ise yaylaya otlamaya çıkarılan koyun sürülerini sembolize etmektedir. Üç büyük kayanın yanındaki yatık duran kaya parçasının ise sürünün çobanı veya ailenin yardımcısı olduğuna inanılmaktadır. Bazı kaynak şahıslara göre, yatık kaya sürüdeki hayvanlardan birisidir.

Yörede ‘geçginci’ olarak adlandırılan ve Nisan-Mayıs aylarında sürüleri ile yaylalara çıkan aileler vardır. Analı Kızlı kayanın kahramanları da sürülerini yanlarına alarak yaylaya çıkmışlar, çıkmışlar çıkmaya da Başçiftlik’te tabiat şartları çok çetindir. Bir taraftan kar, boran, duman, bir taraftan soğuk karşısında ne yapacaklarını şaşırın aile fertleri hep bir ağızdan:

«Allah’ım bizi ya taş, ya da kuş et !» diye dua ederler. Allah da bunların ilk dileklerini kabul ederek aileyi ve sürüyü hâline çeviriverir. (ALPTEKİN, 2012: 238).

Bu efsanede taş kesilme motifi görülmekte olup zor durumda ve çaresiz kalanlar, Yaradana dua edip yakararak «taş ya da kuş olmayı» niyaz etmektedirler. Çoğunlukla bu dileklerden ilkinin yerine geldiği, pek azında da ikincisinin gerçekleştiği görülür.

3. Taş Mercimek Tarlası

Zile’nin hemen kenarında Hüseyin Gazi Tepesi bulunmaktadır. Bu tepede Hüseyin Gazi’nin yatır ve yatırın hemen yanında biri büyük, diğeri küçük iki mezar bulunmaktadır. Yatırın başında da yaşlı bir ardıç ağacı vardır. Tepenin üzerinde birkaç tarla bulunmaktadır. Bu tarlaların hepsi doğal olarak birbirine benzerken bir tarla hepsinden farklı gözükmektedir. Tarlaya baktığınızda tarlanın yüzünün küçük bir yeşil mercimeğe benzer taşlarla dolu olduğu görünür. Çevre halkına sorduğunuzda size şu efsaneyi anlatırlar:

Bir zamanlar bu tepenin eteğindeki köyde yaşayan yaşlı ve yoksul bir karı koca, bunların da güzel mi güzel bir kızları varmış. Bu kız komşu köyden kimse-siz, yoksul bir delikanlıyla evlenip gelin gitmiş. Kız gelin gittikten kısa bir zaman sonra babası ölmüş. Yalnız kalan annesi yine köyden fakir bir adamla evlenmiş. Adam hem fakir, hem de çok aksi biriymiş. Gelin giden kızın da bir bebeği dünyaya gelmiş. Bebek daha altı aylık olmadan, bu defa da kızın kocası ölmüş. Bebeğini kucağına alan kız, anasının evine dönmüş. Aksi baba, kabul etmediyse de iki kadının yalvarmaları sonucu, karın tokluğuna kızını eve kabul etmiş. Kısa bir süre sonra bebek hastalanmış. Adam bebeği hekime götürür, ilâç al dedikçe, ‘Ben sizin karnınızı doyuramıyorum, bebeğe hiç bakamam,’ çıkmış.

Bebek hastalıktan inim inim inlemeye başlamış. İnsafa gelen adam, «Benim Hüseyin Gazi tepesinde bir tarlam var. Çok dik olduğundan çift sürülmez. Yaş-landığım için de ekemiyorum. Kazmayı al, tarlayı kaz. Mercimek ek. Mercimek

iki ayda ürün verir. Derer, götürür, satarsın. Parasına da bebeğini hekime götürürsün.» demiş.

Çaresiz kalan kadın bebeğini sırtına sarıp, kazmayı da eline alıp erkenden tepeye çıkmış. Yatırın başında dikili taşla ağaç arasına salıncak kurup bebeğini yatırıp tarlayı kazmaya başlamış.

Günlerce kazmış, mercimeği ekmiş. İki ay beklemiş. Mercimek öyle bol olmuş ki sevincinden havalara uçuyormuş. Bu süre zarfında da çocuk iğne ipliğe dönmüş. Hastalıktan inim inim iliyormuş.

Mercimeği yolarken göğsü sızlamış. Bebeğe süt vermek için yatırın başına koşmuş ki bebekte ses soluk yok !

Bir tarlaya bakmış, bir yatıra bakmış, bir bebeğe bakmış sonra bebeğin üzerine kapanıp öyle ağlamış ki... Feryadı cihanı tutmuş. Bu sırada yatırdan ' gaipten bir ses yükselmiş: 'Mercimeğin taş ola !.. Mercimeğin taş ola !..' Bu ses taa aşağı köyden duyulmuş. Kadın da ruhunu teslim etmiş bu sesin ardından. Köylüler şaşkınlıkla tepeye tırmandıklarında bütün mercimeklerin taş kesildiklerini hayretle görmüşler. Anne ve bebeği yatırın yanına defnetmişler. İşte o gün, bu gün bu tarla «Taş Mercimek Tarlası» diye anılır (YARDIMCI- KAVCAR, 1988: 17-18).

Bütün canlıların rızkını veren yüce Yaradan'dır. Aile büyükleri de dünyaya getirdikleri çocuklarına bakmakla, onların günlük nafakalarını temin etmekle yükümlüdürler. Bu anlayışın aksini savunmak ya da öyle hareket etmek, tabii ki Gayretullah'ın gücüne gider. Böylece Yatırın içindeki ağzı dualı Allah dostunun bu olay üzerine bedduasıyla ekili mercimek tarlası tamamen taş kesilmiştir. Prof. Dr. Hikmet TANYU, taş kesilmenin sebepleri arasında «beddua»ya da yer vermektedir.

4.Gelin Alayı

Tokat-Sivas yolunun 15. kilometresinde Kızıliniş Mevkii vardır. Toprağın rengi yörenin adı olmuştur. Buralarda, yaylı arabası ile insanları andıran taşlar vardır.

Bir zenginin kızını, başka bir zenginin oğluna verirler. Ancak gelin, güveyinin kötülüklerini işitmiş, gitmek istememektedir. Ama onu dinleyen kim !

Düğün günü kızı alan alay, yola çıkar. Kızıliniş'e gelince gelin ellerini açıp dua eder.

«Ya Rab, beni burada taş et, o eve sokma !»

Dua kabul olunur. Gelin alayı orada taş kesilir.

Efsanelerde zor durumda ve çaresiz kalan genç kızlar, gelinler; samimiyetle Yaradan'a sığınarak ikili dileklerde bulunurlar ve genellikle bu dileklerden ilki çoğunla gerçekleşir. Burada gelin kız, ilk olarak taş olma dileğinde bulunduğu için birinci dileği kabul edilmiştir.

5. Taş Kesilen Gelin

Kızı sevdiği gence değil de başkasına verirler. Gelinin kalbi kırıktır. Yolda, gönül verdiği gencin tavsiyesine uyararak dua eder. Duası kabul olur; gelin hemen oracıkta taş kesilir.

Bu efsanede de benzer durum söz konusudur. Gelinini sevdiği, gönül verdiği başka bir delikanlı vardır. Gelin kız sevmediği bir gence ailesi tarafından verildiği için kendi duası, dileğiyle taş kesilmiştir.

6. Rumların Kaçırıldığı Gelin

Rumlar, gitmekte olan düğün alayından gelini kaçırıp bir kaleye kapatırlar. Bir fırsatını bulan gelin kaçır. Ancak takip edilir. Kurtuluş ümidi kalmayan kız sonunda Allah'a yalvarır:

«Ya Rab, beni taş eyle, kurtar.»

Gelin ve takip edenler taş kesilirler.

Bu efsanede çaresiz kalan gelin, sadece kendisinin taş olma dileği olmasına rağmen kötü niyetli Rumlar da bu arada ceza olarak taş kesilmiştir.

Prof.Dr. Hikmet TANYU, efsanelerde «Taş Kesilme» nin sebepleri arasında: «Sevgililerine kavuşamayan güzeller, iffetli talihsiz güzel kızların taş olma dileklerinin gerçekleştiğini hatırlatmaktadır.

7. Eşkiyanın Kaçırıldığı Gelin

Düğün alayının önüne çıkan eşkiya gelini kaçırır. Kız, eşkiyanın elinden kurtulursa da takip edilir. O, Allah'a yalvarıp taş veya kuş olmayı diler. O, tam kendisine kılıç vurulduğu sırada taş kesildiği için başından hâlâ kan damlamaktadır.

Burada zor durumda kalan gelin kız, iffetinin lekelenmemesi için Allah'a dua etmiş ve taş kesilmiştir.

8. Hızır ve Gelin Alayı

Gitmekte olan gelin alayı ile karşılaşan Hızır, gelini öpmek isteyince itirazlar başlar. Alaydakiler onu döğmeye kalkışır. Hızır taş kesilmeleri için dua eder, gelin ve alayı taş kesilir.

Bu anlatıda gelin ve gelin alayı, Hz. Hızır'ın duası sonucunda taş kesilmişlerdir.

9. Gerdek Gecesi Taş Kesilen Gelin ve Güveyi

Gerdeğe giren güveyi abdesti olmadığı halde namaza durur. Rükua varınca taş kesilir. Durumu görüp ağlayan gelin de taş kesilir.

Burada güveyi, abdestsiz namaza durmuş yâni Allah'ın emirlerine karşı geldiği için taş kesilirken, bu duruma seyirci kalan gelin de taş kesilmiştir.

10.Taş Kesilen Cariyeler

Bir mağarada köşk yaptıran padişahın pek çok cariyesi vardır. Bu cariyeler zamanla şımarırlar. Padişah, ileride düzeceklerini ümit ederek bekler. Bir türlü huylarından vazgeçmeyen cariyeler taş kesilirler.

İnsanlar mevcut durumlarına şükretmeli, kötü huylarından vazgeçmelidir. Aksi halde felaketler bir gün onların da kapılarını çalabilir. Burada olduğu gibi cezalandırılabilirler.

11.Taş Kesilen Anne ve Çocuğu-I

Şehirde oturan genç anne, çocuğunun altını temizlemek için su yerine kola-yına gittiği için yufka kullanır. Anne ve çocuğu taş kesilir.

12.Taş Kesilen Anne ve Çocuğu-II

Mağaramsı bir yerde yaşayan anne, çocuğunun altını değiştirmek için su, bez bulamayınca yufka kullanmak ister. Etrafindakiler uyarırlarsa da onları dinlemez ve temizliği yufka ile yapmaya devam eder. Anne ve çocuğu taş kesilir.

Son bu iki efsanede geçen anne, çocuğunun altını bez yerine yufka ekmeği ile aldıkları için, nimete saygısızlık sonucu taş kesilmişlerdir.

13.Taş Kesilen Çoban

Kayseri'den Samsun'a gitmekte olan bir kervan, Zile yakınlarındaki bir dağ-da susuz kalır. Cimri biri olan deveci, kervandaki kara koçu kurban adar. Yakın-larında peyda olan bir su, kervandakileri suya doyurur.

Ancak deveci, belki de kara köpeği adadığına, maksadın kan akıtmak oldu-ğuna kendisini inandırmak ister. Köpeğin kesilmesi sırasında her şey (develer, eşek, köpek, çoban) taş kesilir.

Bu efsanede adağın yerine getirilmemesi sonucunda oradaki bütün canlılar toptan taşa dönüşmüştür.

14.Taş Kesilen Sürü

Niksar'a bağlı Başçiftlik'teki bir çiftlik sahibi, çobanları ve sürüleriyle ova-ya inerken kar fırtınasına tutulur. Allah'a yalvarır:

«Bizi ya taş eyle, ya kuş...»

Duaları kabul olur; önce taş olmayı diledikleri için hepsi birden taş kesilir.

15.Kadın Çoban

Hayvan otlatmakta olan bir kadın, ineklerden birini kaybeder. Ararken hava kararır ve eve gitmeye korkar. Taş veya kuş olmak için dua eder. Kadın taş kesilir.

Zor durumda kalan bu çaresiz kadın, korkusundan evine gidemediği için taş ya da kuş olmak için Allah'a dua etmiş, dileğinin ilki gerçekleşmiştir.

16. Tamahkâr Ağa

Kıtlık olacağını anlayan zenginin biri, yiyecek saklamaya başlar. Fakirlerin bile 3-5 gün sonrasını düşünmediğini gören Hızır, bu tamahkâr ağanın devesiyle birlikte taş kesilmesi için beddua eder. Ağa ve devesi taş kesilir.

Bu anlatıda tamahkâr zengin ve devesi, yoksulların rızkını düşünmediği için Hz. Hızır'ın bedduası sonucunda taşla dönüşmüştür.

17. Ejderha

Şehre inen ejderha, insanları tehdit etmekte, onları birer birer yemektir. Sonunda, sıranın kendilerine geldiğini gören bir anne ile kızı dua ederler. *Kur'an-ı Kerim*'i okumaya başlarlar. Ejderha taş kesilir.

Burada zor durumda kalan, çaresiz anne ve kızının dileklerinin, dualarının kabul olmasıyla taşla dönüşmüşlerdir.

18. Karınca Öldüren Zât

Karınca yuvalarına zehir dökerek onları öldüren zât, faydalı bir iş yaptığını sanmaktadır. O, ölüm yatağında iken kendisini karıncaların yemekte olduğunu söyler. Ölüncü tabutunu kaldıramazlar. Bakarlar ki, cesedi taş kesilmiştir (SAKA-OĞLU, 2009: 116- 118).

Bu efsanede Allah'ın yarattığı bir canlı olan karıncalar gereksiz yere öldürülmüş, dolayısıyla günah işleyen zât böylece ceza olarak taş kesilmiştir.

19. Taş Gelin Efsanesi

Erbaa'nın Yaylacık dağına yakın bir köyünden, Kazova'nın bir köyüne, çok güzel, sevimli, ahlâklı, saygılı bir kız gelin gider. Güveyi efendi, olgun, beyefendi biriymiş. Fakat kaynanası ile kayın biraderleri pek fena imişler. Geline iyi davranmamışlar.

Gelin sabırla onlarla iyi geçinmiş, kendini sevdirmeye çalışmış. Mutlu bir yuvası varmış. Fakat gönlü sıla hasreti ile yanmakta olup anne ve babasını beş yıl boyunca görememiş, köyüne ziyarete de göndermemişler. Köyünün havası, suyu burnunda tütmekte iken hamile kalır. Yine köyüne gönderilmemesi için bir bahane daha çıkmıştır.

Gün gelir, bir oğlan çocuğu doğar, evlâdının sevgisi, baba ocağına olan sevgisini azaltmaz, aksine daha fazla özlem duyar. Evlât sevgisi, sıla isteğini engeller. Zaten kayınvalidesi de bu duruma çok sevinir. Aslı nda köyüne göndermeyen o dur.

Canı kadar sevdiği oğlu altı aylık olunca köyüne gitmekte ısrar etmiş. Tam gelini köyüne götürecekleri zaman aniden eşi hastalanmış, engel çıkmış. Yine

sıla hasreti ertelenmiştir. Ne yapsın o sevgi dolu yüreğine taş basmış, beyine iyi bakıp hastalıktan iyileşmesini beklerken, hastalığı daha da ilerlemiş. Aradan üç ay geçmiş beyi vefat etmiş.

Hayat arkadaşını kaybetmenin üzüntüsüyle evine kapanmış, günlerce ağlamış. O'nun sevenleri üzüntüsünün azalması için silaya ziyarete gönderilmesini söylemişler. Beyin yakınları, bu fikrin gelini evden kovmak için iyi bir sebep olduğunu düşünürler.

Nihayet, bunca yıl sonra kayıvalidesi ve kayınbiraderler bu güzel kadını, çocuğu ile birlikte çeyizleriyle Topçam Dağı üzerinden kestirme bir yola çıkarırlar. Talihsiz gelini, dağın zirvesine kadar getirip:» buradan itibaren kendin git,» deyip geri dönerler. Kadıncağız aldatıldığını anlamış, fakat ne yapsın, çaresiz yoluna devam etmiş. Yaylaya geldiğinde içi biraz ferahlamış, çünkü ormanlık alandan çıktığından kendini daha güvende hissetmiş, bu sevinci çok sürmemiştir. Karşıda gürgen ağaçlarının altında oturan eşkiyalar, bu güzel gelini görmüşler, hemen yakalamak için peşine düşmüşler. Gelim, eşkiyalara yakalanmamak için atını dört-nala koşturmuş, hayli yorulan atı çatlayıp ölmüştür. Çaresiz kalan zavallı gelin ağlayarak şu ağıdı orada yakmış:

*Topçam'a da çıktım başı dumanlı,
Eşkiya da yoluma çıkmış eli kanlı,
Kurtar Allah'ım kurtar bu gelini,
Katilde merhamet yok, ben ise gamlı !*

Eşkiyalar gelinin yanına yaklaşırken başlamış Allah'a dua etmeye. Ellerini kaldırıp: «Ya Rab, beni bu zalimlerin elinden kurtar, namusuma leke getirme, bu darda kalmış kulunu koru, ya beni taş et, ya da kuş et uçur da bana dokunamasınlar» der. Allah hemen O'nun duasını kabul edip o anda kendini ve çocuğunu taş kesiverir.

Eşkiyalar geldiklerinde geline el uzatırlar ama gelin çocuğuyla birlikte taş kesilmiştir. Kızlarlar bellerindeki hançerlerini gelinin taş kesilmiş vücuduna vururlar. Çizdikleri yerlerden kanlar akar. Al kanlı taş gelin kayası asırlarca Yaylacık dağının yaylası ile Akbelen yaylasının arasında bulunmaktadır. Eşkiyalar O'nun yanındaki değerli eşyaları almışlar fakat kendisine dokunamamışlardır. Taş Gelin Efsanesi, sabır, doğruluk ve metanetin simgesidir. Bu gün Gelin kayasına bakıldığında aynen bir kadının kucağına bastırılmış çocuğa benzediği görülmektedir. Vücudunun bazı yerleri kırmızı lekelidir (www.akbelen.8k.com/akbelen.html).

B.Halk İnanmaları

1.Keçeci Köyü

Tokat'ın Erbaa ilçesinin Kozlu bucağına bağlı Keçeci köyünün adı ile ilgili olarak şöyle bir hikâyeye anlatılır.

Horasan erleri, Anadolu'ya gelmeden önce nereye gideceklerini tespit etmek için şöyle bir yola başvururlar: Herkes elindeki sopasını atacaktır, sopa nereye düşerse sahibi de oraya gidecektir, orayı mekân tutacaktır. Horasan erlerinin Keçeci Baba (Şeyh Mahmûd Velî Sultan) da sopasını fırlatır. Sopa bugün Keçeci köyünün bulunduğu yere düşer. Bu sopanın düştüğü yerde bugün büyük bir taş vardır. Köylüler buna Adak Taşı adını vermişlerdir. Bunun yüksekliği 170 santimetre kadardır, bir insan iki kolunu açıp kucaklayamaz. Keçeci Baba ölünce bu köye gömülür, türbesi hâlen bir yeşil sahanın ortasındadır, adı geçen taş da bu yeşil sahanın ortasındadır. Halk bu türbeye çeşitli adakları için gelir, dua ederler (SAKAOĞLU, 1989: 113).

2.Dilek Taşı

Tokat'ta halkın Timurlenk'in oğlu Nureddin'e ait olduğuna inandığı bir yatır bulunmaktadır. Söylentiye göre, çocuğu olamayanlar, yürüyemeyenler, başı ağrıyanlar, çeşitli hastalıklara sahip olan halkın bazıları, dilek-istek ve arzularının gerçekleşmesi için, zaman zaman (genellikle Salı-Perşembe- Cuma günleri) bu yatırın duvarlarına taş yapıştırmaya gelirlermiş.

Halkın bazıları ise yine dileklerinin gerçekleşmesi için bu yatıra kuşyemi dökdükleri, mum yaktıkları ve tülbent getirip bıraktıkları da âdetleri arasındaymış (TANYU, 1968: 157).

Bekimiş Dede'nin sütun şeklindeki taşı, halk arasında *dilek taşı* olarak bilinir. Buraya ziyarete gelenler önce dilek diler, sonra bu taşı kucaklarken elleri birbirine kavuşanlar dilekleri gerçekleşeceğine inanır. Dilek taşına mum yakma âdeti Zile ilçesinde yaygın olan uygulamalardan biridir.

3.Pencereden Taş Atma

Tokat'ta yüksekçe bir yamaçta bulunan eski bir tekkede Sümbül Dede diye bilinen bir yatır bulunmaktadır. Halktan dileği, isteği olanlar bu türbeye gelip ya küçük taşları pencereden içeri atarlar, ya da penceresine bez bağlayıp giderlermiş. Böylece niyetlerine kavuşacaklarına inanırlarmış.

4.Yağmur Duası

Tokat'ta yağmur duasına genellikle Perşembe günü çıkılır. Büyük bir kalabalık halinde merkeze üç saat mesafede bulunan Marul çayı çevresinde toplanılır. Bu yerin adına «Kurban Tepesi» de denilmektedir. Önce öğle namazı kılınır, dua edilir, *Kur'an-ı Kerim* okunur. Sonra yağmur duasına çıkanlar ellerinde mendil, heybe gibi her ne varsa bunlara taş toplayıp doldururlar. Toplanan taşların sayısı 71 bin olacaktır. Bu taşlar üzerine birer birer dua okunarak üflenir, taşlar dil ile birer birer ıslatılır. Bundan sonra okunan taşlar bir çuvala doldurulur. Dua okunması, dille ıslatılması iki saati bulur. Taşlar çuvalara doldurulduktan bir din adamı halka öğütte bulanarak yağmur duasına çıkmalarının amacını açıklar. Ve

herkesi toplu tevbeye davet eder. «Allah'tan ümit kesilmez, belki günahlarımızı affeder, rahmetini bizden esirgemez,»der.

Topluca Allah'a yalvarılır, yağmur dileğinde bulunulur. Bu sırada herkesin elleri havaya değil, yere doğru duaya açılır. Dere kenarında kurban kesilip etiyle pilav pişirilir, yoğurtla yenilir. Taş dolu çuval suya bırakılır, başına bir nöbetçi dikilir. Ondan sonra yağmur duasına çıkanlar, şehre dönerler. Taş dolu çuvalı bekleyen muhafız, yağmur fazla yağacak olursa çuvalı sudan çıkarır.

Gelenek gereği, yağmur duasına giderken ve dönerken hiçbir yere uğranılmaz (TANYU, 1968: 157-158).

Ayrıca araştırmacı Mehmet YARDIMCI, Halk İnanmaları konusunda şu bilgileri paylaşmaktadır:

Zile Devlet Hastanesi bahçesinde Muharrem Dede türbesinin karşısında, mezarsız sütun biçiminde bir taş bulunmaktadır. Bu taş, havuz şeklinde bir çurun içine dikili olup yörede *yürek kakması* denilen korku hastalığına yakalananların ziyaret ettikleri bir yerdir. Sütunun dibindeki kurna şeklindeki çukura su doldurup aldıkları suyu evlerine götürüp üç gün içerlerse şifa bulacaklarına inanılır.

Yine bu yörede halk hekimliği ile ilgili bir takım ritüel ve uygulamalar yaygındır. Ocak kültü sahipleri, vücudunun çeşitli yerlerinde *siğil* çıkan hastaları dua ederek, siğil üzerine taş gezdirerek tedavi ederler.

Bazı yaşlı kadınlar, yüzüklerine yeşil renkli *yeşim taşı* taktırarak, bu taşın sınırları gevşetici, vücudun dengesini sağlayıcı, kanamayı durdurucu ve böbreklerin düzenli çalışmasına yardımcı olacağına inanmaktadırlar.

Ölenlerin mezarının başına ve ayakucuna birer taş dikilir. Bunlardan başucuna dikilen ölüm, öbür dünya; ayak ucundakinin ise hayat, bu dünya için olduğuna inanılır.

Ölü çıkan evde cenazenin yıkandığı yere büyük bir taş bırakılırsa, yakın zamanda o evden ikinci bir cenaze çıkmayacağına inanılır.

Kaynakça

ALPTEKİN, Ali Berat: **Efsane ve Motifleri Üzerine**, Akçağ Yay., Ankara 2012.

CENİKOĞLU, Gökhan Tarıman: **Türk Halkbilimi Araştırmaları**, Kömen Yay., Konya 2013.

FIĞLALI, Ethem Ruhi: Geçmişten **Günümüze Halk İnançları İtibariyle Alevilik – Bektaşilik**, Ankara 1994.

SAKAOĞLU, Saim: **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1980.

.....: **101 Anadolu Efsanesi**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989.

.....: **Efsane Araştırmaları**, Kömen Yay., Konya 2009.

TANYU, Hikmet: **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yay., Ankara 1968.

YARDIMCI, Mehmet-KAVCAR, Cahit: **Efsanelerimiz**, Malatya 1988.

www.akbelen.8k.com/akbelen.html.

Çankırı Halk Edebiyatında Tokatlı Nuri'nin Yeri

Münir CERRAHOĞLU*

Özet

Çankırı doğal ve coğrafi güzellikleriyle, tarihi ve kültürel zenginlikleriyle tanınan, birikimlerle beslenen aynı zamanda geleneksel töre, tören ve uygulamalarla kültürel zenginliklerini günümüze kadar taşıyan örnek şehirlerimiz arasında yer alır. Osmanlı döneminden önemli ticaret merkezlerinden biri olan Çankırı'nın tarihi İpek Yolu üzerinde bulunması hem ticari hem de kültürel etkinliklerin merkezlerinden biri haline getirmiştir. Özellikle 19. yüzyılın sonlarına kadar kurulan Yapraklı panayırı sayesinde ülkenin her yerinden gelen tüccarlara, sanatkârlara, ilim ve kültür erbabına ev sahipliği yapmıştır. Aynı zamanda bir şiir diyarı olan şehir Anadolu ve Rumeli'den pek çok aşığın uğrak yeri olmuş, âşıkların karşılaşmalarına, deyişlerine, güzellemelerine şahit olmuştur.

Çankırı'yı uğrak yeri yapan özellikle Yapraklı panayırında sazıyla ve sözüyle sanatını icra eden ve yöre halkının gönlünde yer eden önemli âşıklar arasında Emrah, Mir'atı, Dertli, Seyranî ve Tokatlı Nuri gibi 19. yüzyıl âşıklık geleneğinin altın halkalarından söz etmek mümkündür.

Tokatlı Nuri, Emrah ve Dertli'den sonra orta Anadolu'nun en ücra yerlerine kadar şöhret bulan, şiirleri okunan, hatta ustası Emrah'ı bile gölgede bırakacak kudrette olan döneminin en güçlü âşıklarından biridir. Saz çalmaktaki mahareti, sesinin yanıklığı ve güzelliği, irticalen şiir söylemedeki güç ve kudreti kendini hayal meyal hatırlayanların hatıralarıyla Çankırı sözlü geleneğinde günümüze kadar anlatıla gelmiş; böylece Çankırı halk edebiyatına etki eden önemli simalar arasında yer almıştır. Ayrıca Çankırı'da bir iki aşk macerası geçirmiş, hatta bu aşklardan birini terennüm eden şu:

Ey gonca ruhun gancai ra'naya mı benzer

Gülzari hakikat, güli zibaya mı benzer

matla'lı şiirini ilk defa Çankırı'da söylemiş, şiir gerek konusu, gerek ifadenin akıcı ve anlaşılır oluşu nedeniyle dönemin gençleri üzerinde ayrı bir alaka uyandırmıştır.

Bu bildirimizde Tokatlı Nuri'nin kısaca hayat hikâyesinden söz edilecek ve Çankırı'da yaşadığı olaylar hakkında bilgi verilecek ve Çankırı halk edebiyatındaki yeri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tokatlı Nuri, Çankırı Halk Edebiyatı, Yapraklı Panayırı.

* Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü Öğretim Üyesi/ muncerrah@hotmail.com.

Abstract

Çankırı with natural beauty and geographical, historical and cultural heritage known for, fed at the same time accumulation of traditional customs, rituals and practices up to date with the cultural richness of our city which is located between samples. During the Ottoman period, one of the most important trading centers on the ancient Silk Road presence of Çankırı both commercial and has become one of the centers of cultural activities. Established until the end of the 19th century from all over the country thanks to the Yapraklı fairground traders, artisans, science and culture connoisseur is hosted on. At the same time a poem from the land of Anatolia and Rumelia, the city was visited by many lovers, to the encounter of love, sayings güzellemeler's witnessed.

Çankırı haunt that particular Yapraklı fairground in the reeds by and with the promise arts performers and locals to the hearts of the important between Âshuks Emrah, Mir'at, Dertli, Seyranî and Tokatlı Nuri as the 19th century, the tradition of minstrelsy of the gold rings is possible to talk.

Tokatlı Nuri, Emrah and Dertli central Anatolia after finding fame as the most remote places, read poems, and even a master of Emrah even eclipsing the period in power is one of the most powerful love. The playing instruments dexterity, sound and beauty of the blight, extemporaneous poetry vaguely remembers telling himself the power and strength with the memory of Çankırı described up to now have come to the oral tradition; thus affecting Çankırı important personalities of folk literature took place. Also in Çankırı spent two love affair, even those who love chanting one of the following:

*Ey gonca ruhun gancai ra'naya mı benzer
Gülzari hakikat, güli zibaya mı benzer*

for the first time in Çankırı said matla'l poetry, poetry subject required, both fluent and understandable because it is expressed on the youth of the period was a separate arouse interest.

Nuri Tokatlı this paper, we will be talking about his life story and briefly lived in Çankırı will be informed about events and Çankırı place in folk literature will be discussed.

Keywords: *Tokatlı Nuri, Çankırı Folk Literature, Yapraklı fairground*

Giriş

Anadolu'nun en eski yerleşim merkezlerinden biri olan Çankırı (Kengiri), 1127 yılında Danişment Beylerinden Emir Karatekin tarafından Kastamonu ve Sinop'la birlikte fethedilmiş ve 1380 yılında Osmanlı topraklarına dâhil edilmiştir. Çankırı (Kengiri) fetihten sonra hiçbir zaman işgal yüzü görmemiş, etnik yapısındaki ağırlıklı Türk nüfusunda değişiklik olmamıştır. Osmanlı döneminde yönetim bakımından Kütahya, Yozgat ve Kastamonu'ya bağlı kalmış, bu yönetim

bağlılığı nedeniyle kültürel yapısında İç Anadolu ve Batı Karadeniz bölgesinin halk kültürü özelliklerini taşımıştır.

Çankırı coğrafi konum olarak ticaret yollarından ve limanlardan uzakta oluşu sebebiyle kültürel yapısı yönüyle çok kültürlülükten daha çok, tek-kültürlü bir toplum özelliğini korumuştur. Ahilikten kalma “esnaf ve yârân meclisleri”ni, “sohbet geleneği”ni günümüze kadar yaşatmış, bu geleneğin oyun-müzik-seyirlik oyun mirasına sahip çıkmak suretiyle, ahlakî davranış kalıplarını muhafaza etmiştir. Çankırı halk kültürünü besleyen önemli kaynaklardan biri de âşıklık geleneği olmuştur. Bir şiir diyarı olan Çankırı bir yandan sanatkar ruhlu sunnî ve alevî saz şairlerini yetiştirmiş, diğer yandan da Yapraklı Panayırı nedeniyle ünlü âşıkların uğrak yeri olmuştur. Yüzlerce aşığa ev sahipliği yapan Çankırı’da âşık karşılaşmaları ve atışmaları yapılmış, Çankırı uzun yıllar boyunca halk şairleri için bir “ocak”, sanatlarını gösterebilecekleri ve isimlerini duyurdukları bir yöre olmuştur.

Çankırı’ya yolu düşen âşıkların günümüze ulaşan tam bir listesi olmasa da “Âşık Ömer, Erzurumlu Emrah, Beşiktaşlı Gedaî, Tokatlı Nuri, Zileli Ceyhunî, Geredeli Dertli ve Figanî, Bayburtlu İrşadî, Niksarlı Bedrî ve kardeşi Kararî, Âşık Sun’î, Kalecikli Mir’atî, Tosyalı Gayretî ve Kastamonulu saz şairleri (Kemalî gibi) zaman zaman Çankırı’ya gelmişler” (Tan vd. 1999: 9) Çankırı’da âşıklık geleneğinin oluşmasında ve yaşatılmasına katkı sunmuşlardır. Kaygusuz Abdal’ın:

Gider Yapraklı’ya alırım tosun
Boyunduruk bilmez, acemi olsun
Müşteri gelince, semizce bulsun
Bazı bilmezlere torlak satarım” (Üçok 2002: 285)

sözleri Kaygusuz Abdal’ın da Çankırı’ya gelmiş olabileceğini veya bu panayırın ününü duyduğunu düşündürmekte, panayırın tarihi geçmişi hakkında bir bilgi vermektedir. Yüzyıllardır Anadolu’da Tuht panayırı olarak bilinen Yapraklı Panayırı sebebiyle Rumeli ve Anadolu’dan pek çok âşık Çankırı’ya ziyaret etmişlerdir. Panayıra katılan âşıkların günümüze ulaşan tam bir listesi olmasa da Tokatlı Nuri başta olmak üzere yukarıda isimleri zikredilen âşıklar Çankırı’ya uğramışlar sazları ve sözleriyle yörede âşıklığa dair bir geleneğin oluşmasına önemli katkı sunmuşlardır.

1. Yapraklı (Tuht) Panayırı

Tüm Anadolu’da adından söz ettiren Yapraklı Panayırı pek çok âşığın Çankırı’ya gelmesine vesile olmuş, âşıklık geleneğinin Çankırı’da yerleşmesinde ve gelişmesine önemli katkılar sunmuştur. Hangi tarihte kurulduğu bilinmeyen panayırın 19. yüzyılın ortalarından itibaren önemini yitirdiği kayıtlarda yer almaktadır. Panayır nedeniyle Çankırı’ya Anadolu’nun hatta dünyanın değişik yerlerinden değişik sınıfa mensup sanatkarlar, köçekler, maskaralar, özellikle de usta ve

çırak âşıkların bir araya geldikleri, tecrübelerini paylaştıkları böylece hem kendilerinin hem de memleketlerinin şan ve şöhretini ilan ettikleri kayıtlara geçen bilgiler arasındadır.

Balkanlardan Arap Yarımadası'na kadar çok değişik bölgelerden gelen tüccarların toplandığı Yapraklı ve Çankırı Panayırları saz şairlerinin ve âşıkların yeteneklerini gösterdikleri, birbirleriyle buluşup görüştükleri mekânlardan biri olmuştur. Yapraklı panayırları sayesinde Çankırlı şairler ile dışarıdan gelenler zaman zaman aralarında müsabakalar düzenlemiş, muamma asmışlar, tekellümde bulunmuşlar ve birbirlerine nazireler söylemişler böylece sazlarına ve sözlerine güç katmışlardır. Aynı zamanda âşıklar için bu sanat icrası sanatlarına yeni şeyler eklemelerine imkan vermiş, sazlarına ve sözlerine güç katmışlar ayrıca bir senelik maişetlerini bir iki gün içinde temin etmişleri fırsatını bulmuşlardır.

Yapraklı ve Çankırı panayırları, ticaretin ötesinde bir âşıklar meydanı olduğu için Tokatlı Nuri de Çankırı'yı sıkça ziyaret etmiş, Çankırı halkına sazını ve sözünü dinletmiştir. Panayır vesilesi ile Erzurumlu Emrah, Geredeli Dertli, Şem'i, Mirati, Seyrani, Tokatlı Nuri, Gedayi, Hüznî, İrşadi, Fethi gibi âşıklar Çankırı'da çalıp söylemişlerdir. Çankırlı âşıklarla (Hürrem, Cünuni, Mefhari, Hayri, Zahmi, Sabri, Yâdi, Rindi gibi) ve birbirleriyle atışmalar ve yarışmalar yapmışlardır.

2. Tokatlı Nuri'nin Hayatı

Âşık Nuri, Tokat'ın Kızılca mahallesinde doğmuştur. Kesin doğum tarihi bilinmemekte, 1820-1825 yılları civarında doğmuş olduğu tahmin edilmektedir. "Sen de Nuri geldi bir tarihte emma gitti de/ Ger beni senden sual eylerse yârân elveda" sözünden şairin doğum tarihini kendisinin de bilmediğine hükmedilebilir. Asıl adı Mahmut'tur. Gençliğinde saz çalmaya başlamış, Tokat'a gelen Erzurumlu Emrah'a çırak olmuş, Nuri mahlasını ondan almıştır. Şiirlerinde Nuri, Fevzi, Fevri, Nevres, Bedri gibi isimleri mahlas olarak kullanmıştır. Ahmet ve Arif isminde iki oğlu olan Âşık Nuri 1882'de Samsun'da vefat etmiş, Şeyh Kutbettin türbesi yakınına gömülmüştür.

Nuri'nin menkıbevi hayatından anladığımız kadarıyla gençliğinde saz çalmaya başlamış, şiir söylemeye merak salmış, Emrah'ın Tokat'ı bir ziyaretinde onun çırağı olmuştur. Nuri mahlası Emrah tarafından verilmiş:

Emrah sana ilham ile mahlas dedi Nuri

Nuri gibi isminle müsemma olacaksın

makta'lı şiirini de Emrah'ın Nuri'ye mahlas verme sebebiyle söylediği belirtilmiştir.

Emrah vefat ederken Nuri'ye sazını ve sözünü, diğer çıraklarından Beşiktaşlı Gedayi'ye de kalem ve kuvve-i hafızasını miras bıraktığını söyleyerek gözlerini kapamıştır. Emrah'ın Nuri'ye Anadolu'dan çıkmamasını, Gedai'ye de Rume-

li'ye gidip dönmemesini vasiyet ettiği rivayet edilir. Nuri birkaç defa Samsun'a giderek İstanbul'a geçmeye teşebbüs etmiş ise de bir takım manilerden dolayı ve üstat vasiyeti nedeniyle gidemediğine inanılır. Üçüncü gidişinde Samsun'da (1299/1883) senesinde vefat eder.

Tokatlı Nuri, Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın takdirine de mazhar olmuş, onların millî edebiyatın hakiki kaynaklarını anlama ve farkına varmaları konusunda önemli katkıları olmuştur. Ziya Paşa Amasya'daki memuriyeti zamanında Nuri'ye fasıllar yaptırmış ona iltifatlarla bulunmuştur. Onay'a göre (1933: 62-63) Ziya Paşa, Tokatlı Nuri'nin âşıklık sahasındaki ve şiir söylemedeki kudretini gördükten sonra "Şiir ve İnşa" makalesini kaleme aldığı belirtir.

2. 1. Tahsili:

Âşık Nuri'nin tahsil derecesi ile ilgili elimizde yeterli derecede bilgi yoktur. Ancak Nuri'nin şiirlerindeki terkiplere ve mefhumlara bakıldığında "ümme, cahil" olmadığına hatta onun az çok tahsil görmüş olduğuna hükmedilir.

Ayrıca Âşık Nuri'nin okuyup yazması olmasa bile yaklaşık yarım asırlık gezginciliği onu cihanı görmüş bir âşık olduğunun delilidir. Nuri'nin seyahatlerinde rastladığı âşıklarla ve şiir erbabıyla beraber olması, saz ve söz meclislerine katılması, onların takdirlerini alması, Nuri'nin meslektaşlarından ve ustalarından çok şeyler öğrendiğine bir delildir. Neticede Nuri için az çok tahsil ve terbiye görmüş bir âşıktır denilebilir.

2.2. Üslubu

Âşık Nuri şiirlerinde sadeliği ve açıklığı tercih etmiş naatlara, muhammesle-re ve müseddeslere ağırlık vermiştir. Emrah, Dertli ve Seyranî kadar olsun darb-ı mesel hükmüne geçecek veciz sözler bırakmamıştır. Nuri ayrıca Arapça'ya, Acemce'ye pek az müracaat etmiş, yerli yerinde kullandığı kelime ve terkipler onda bir yenilik tarzı oluşturmuştur. Nuri şiirlerinde selis ve kıvrak bir üslup kullanmış, koşmalarını tınlayan ve cezbeden bir üslupla söylemiştir.

2.3. Sanatı

Tokatlı Nuri şiirlerinde genellikle hece ölçüsü bazılarında ise aruzu tercih etmiştir. Bunu yaparken de herhangi bir divan şairini taklit etmemiştir. Bazı eserlerinde aruzun 5 veznini kullanmış, ikide vezni-ahar yazmıştır. Koşmaları ise daha çok üç bentten ibaret olup dörtlüleri azdır. Yine Nuri, âşıklık geleneğinde musammat ayaklı koşma tarzında eser veren birkaç âşıktan biridir.

3. Çankırı Halk Edebiyatında Tokatlı Nuri'nin Yeri

19. yüzyıl âşıklık geleneğinin önemli halkalarından biri olan Tokatlı Nuri, yaşadığı dönemde Türkiye'nin değişik bölgelerinde olduğu gibi Orta Anadolu

ve Çankırı coğrafyasında da şöhret olmuş, Ustası Emrah'tan ve Âşık Dertli'den sonra yaşadığı dönemde adından sıkça söz ettirmiştir. Çankırı Âşıklık geleneği içinde de önemli bir yeri olan Nuri, saz çalmadaki kabiliyeti, sesinin güzelliği, irticalen şiir söylemedeki yetisi sebebiyle 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Çankırı halkı tarafından bilinen ve tanınan önemli âşıklardan biri olmuştur. Âşık Nuri hayatında en büyük ilgiyi ve itibarı Çankırı'da görmüş, birçok şiiri Çankırı mecmualarında yer almış, hayatı ve şiirlerini Çankırlı Ahmet Talat Onay kaleme almıştır.

Âşık Nuri üstadı Emrah gibi Çankırı'da bir iki aşk macerası geçirmiş, hatta bu aşklardan birini terennüm eden şu:

Ey gonca ruhun goncai ra'naya mı benzer
Gülzari hakikat, güli zibaya mı benzer

matla'lı şiirini ilk defa Çankırı'da söylemiş, gerek içerik gerekse duygusallığı ile döneminin gençlerinde derin bir ilgi ve alaka uyandırmıştır.

Nuri, Çankırı'ya geldiğinde gazellerini acem aşiran makamında söyler, yöre şairlerine meydan okurmuş. Yine böyle bir zamanda Çankırı'nın kalem şurasından Zahmi bir akşam Nuri fasla başlamazdan evvel:

Talibi hak er misin, ya erlenenlerden misin
Yoksa kim rehber misin, rehberlenenlerden misin

matla'lı şiirini yazıp gönderir, mukabele talebinde bulunur. Ancak Nuri bu şiirini saz faslında ne okur, ne de irticalen cevap verir. Sonuçta mağlup sayıldığı için gece kaçır. Çankırı'ya tekrar gelişinde Zahmi'nin cenazesine tesadüf eder ve attan inerek hasmına son bir kez saygısını gösterir.

Nuri, Çankırı'ya ilk geldiği zaman Çankırı şairlerince bilinmeyen Topal Koşma'yı okumuş, böylece Topal Koşma'nın Çankırlılar tarafından tanışmasına vesile olmuştur. Çankırlı şairlerin tanıştığı yeni bir tarz olan Topal Koşmayı, Bezmi, Yesarî, Mecmerî gibi âşıklar da okuyarak Nuri'yi taklit etmişlerdir. Medrese mensubu olan ve aynı zamanda iyi saz çalabilen Zahmî bu duruma fena halde hiddetlenir ve ne zaman bu makamı duysa: “Tokattan bir eşek geldi, bizim sıpaların ağzını bozdu” diye söylenirmiş.

Ahmet Talat Onay (1933: 33) 1908'den yani Temmuz İnkılabından (II. Meşrutiyet) sonra doğanlar müstesna-okuryazar, ümmi her Çankırlının Nuri'nin bir iki koşmasını ezbere bildiğini söyler ve o koşmalardan birine şu örneği verir:

Almış giribanım destine felek
Çalar taştan taşta bikarâr beni
Vacip oldu bana can verip ölmek
Bu dert iflah etmez âhir-kâr beni

Gezdiğim aheste sanmayın
Murgı can kafeste, gönül şikeste
Dil yerdim rahmi yok bir çeşmi meste
Ağlatır ruzu şeb zâru zâr beni

(Nuri) mey yerine nuş ettim zehri
Tuttu ebrî âhım mahı sipehri
İl sözü, yâr cevri, feleği kahri
Etti genç ömrümde ihtiyâr beni (Onay 1933: 34)

Nuri, Çankırı'da gazellerini acemaşîran makamında okumayı tercih edermiş. Faslın sonunda bilhassa Fuzûlî'nin:

Âşiyân-ı mürğ-i dil zülf-i perîşânındadır
Kanda olsam ey perî gönlüm senin yanındadır

matla'lı gazelini okur, her beyti takip eden kararlarda saza tezene ile vurmuyup teller üzerinde sakalını gezdirmiş.

Çekme dâmene nâz ile üftadelerden kıl hazer
Göklere açılmasın eller ki dâmânındadır

beytinin son dizesini okurken ellerini semâya doğru açarak derin bir istiğrak hali gösterirmiş.

Nurî, birçok Çankırlı gencin şiir ve saza merak sarmasında teşvik edici olmuştur. Bu gençler arasında, Civelekzâde Osman (Vefa), Fevzi Efendizâde Mustafa (Nadirî), Behçet (Kutlu), Ahmet Mecbur (Vefdî), Hocâzade Osman (Vehhaç), Mumcununun Âşık Osman (Yâdî), Ali Mihri Efendi gibi önemli isimler bulunmaktadır. Nuri'nin gözlerindeki parlaklık, sesindeki halavet ve yanıklık, simasındaki sevimlilik, tavrındaki vakar nedeniyledir ki “Çankırı'nın en büyük âlimlerinden olan Mecbur Efendi (Vefdî), en kudretli kâtiplerinden olan Hoca Zade Osman Efendi (Vehhaç) mahlaslı ve divan sahibi birer Nuri şakirdi olmuşlardır.” (Onay 2002: 75) Tosyalı Gayretî, Zileli Ceyhunî, Beşiktalı Gedayi de Âşık Nuri'nin diğer çıraklarıdır. Bunlara mahlas veren Âşık Nuri olmuştur.

Nuri'nin Çankırı'ya son seyahatlerinin birinde Buğday Pazarı'ndaki Kaleyçik Hanı'nda çalmış, onun dinlemek için Çankırı halkı yoğun alaka göstermiş, büyük meydanlıklarda meş'aleler yakılarak, yerlere halılar serilmiş, halkın dinlemesi temin edilmiştir. Denilebilir ki Nuri, hayatında hürmetkârlarının en çoğunu Çankırı'da bulunmuş, kalem şuarasından birçok şakirtler yetiştirmiştir.

Nuri Çankırı'ya geldikçe Civelek Zade Osman ve Tahir Efendilere misafir olur, Osman Efendinin yaramazlıklarına “modavak etme” sözüyle mukabele edermiş. Hatta:

Zülfüne nisbet senin ey gül, ruhun gül-günlüdür

Birisi sürhin libaslı, biri Esvet donludur

matlalı şiirinin Osman ve Tüfenkcibaşı Zade Halim Efendiler için söylediği nakledilir.

Yine rivayetlere göre zamanın gençleri bir gün Nuri'den şiir isterler o da vermez. Bunun üzerine Osman Efendi, Nuri'nin mecmuasını aşırarak arkadaşları Mecbur, Hoca Zade Osman, Hacı Bayram Zade Abdullah, Fevzi Efendi Zade Mustafa Efendiler bağlardan birine giderek bir iki saat içinde mecmuada yer alan şiirleri istinsah eder yani kopyasını çıkarırlar. Nuri tarafından kendilerine birer mahlas verilmek, birer kıt'a söylenmek şartıyla da mecmuayı iade ederler. Nuri onları isteğini yerine getirir ve onlara yukarıda belirtildiği şekilde birer mahlas verir.

Emrah'ın Çankırı'ya geliş tarihlerinden birinin 1855'te olduğu muhakkaktır. Ahmet Talat Onay'ın ifade ettiğine göre, Nuri de –aynı tarihte - yazdığı Ramazaniye'yi Çankırlılara yadigâr bırakmıştır. Üstad ve şakirdinin bir arada şiir okumaları, tekellümde bulunmaları, saz çalmadaki maharetlerini göstermeleri bir nevi imtihan mahiyetinde görmek mümkündür. Genç bir âşık olan Nuri'nin yanık ve güzel sesiyle Çankırı muhitinde itibar gördüğünü anlatan ihtiyar Emrah:

Ne haddine Nuri'ye pesent etmemek

Anı yüz bin ehli mana beğendi

itiraf ve takdirinde bulunmaya mecbur olmuştur. Fakat bu itirafa tekaddüm eden:

Tıfliken Emrahî, vermiştim emek

Mür'ati mecazın eylemiş gerçek

sözleri şayanı dikkattir. Demek ki Nuri henüz genç iken Emrah'a çırak olmuş, üstadı bu âşıklığa heveskâr talebesini yetiştirmek için çok emek çekmiştir. Sonra aradan zaman geçince Nuri, kabiliyetini inkişaf ettirmiş ve gençliğin hararetini ifade eden eserler yerine, ağır başlı insanlara yakışan sözler, mutasavvıfane şiirler yazmış, aşkı mecaziden, aşkı hakikiye geçmiş, böylelikle üstadının bile takdirini kazanmıştır. (Onay 1933: 97)

Âşık Bezmî, Âşık Nuri ile Yapraklı Panayırında müsabaka yapmak ister. Ancak Panayırın dağıldığını ve Âşık Nuri'nin İskilip'e gittiğini öğrenir. Bezmî İskilip'e gider ve Nuri'nin çaldığı kahveye varır. Beş on aşığın çaldığı, fakat Reisi Şairan mevkiinde bir sazın asılı olduğunu görür. Sazı ve makamın Nuri'ye ait olduğunu öğrenince Nuri'nin sazını hemen indirir, yerine kendi sazını asar. Çarşıdan dönen Nuri'ye Bezmî isminde bir aşığın geldiği haber verilir. Nuri telaşla kahveye gelir ve fasıl başlar. Bezmî, müstahzar ve adedi hurufu ebcet hesabı ile bir birine müsavi olan kafiyeleri havi bir koşma okur, Nuri cevap verir. Fakat cevap olarak okuduğu şiirin kafiyeleri ebcet hesabına tevafuk etmediği için Bezmî

Nuri'nin sazını tutar ve kendi sazını gelişi güzel çalmaya başlar. Hasımına galebe çalan Bezmî bir gurur ile Emrah'ın şu:

Ey mukaddes sırrı kudret, halıkı eşya hü dost
Kafu Nundan kâinatı var eden Mevla hü dost

matlalı şiirini okur. Ancak “Ey hakikat sırrı Sübhanellezi esra hü dost” mısraını yanlış okur. Bunu fark eden Nuri, Bezmi'nin sazını çekerek kafasına vurur, parçalar, böylelikle hasımının cehaletini meydana kor ve intikam almış olur.

Sonuç olarak Âşık Nuri Tokatlı olmakla beraber en fazla ilgi ve itibarı Çankırı'da görmüş bir halk şairimizdir. Nuri'nin Yapraklı ve Çankırı panayırı vesilesiyle yolu sık sık Çankırı'ya düşmüş, sazıyla ve sözüyle yöre halkına kendini kabul ettirmiştir. Nuri, Çankırı halkı tarafından saz çalmaktaki mahareti, sesinin yanıklığı ve güzelliği, irticalen şiir söylemedeki başarısı sebebiyle Çankırı halkı tarafından sevilmiş, benimsenmiş ve kendilerinden biri olarak görülmüştür. Halkın saza, eğlenceye mesafeli olduğu bir dönemde tasavvuf erbabında bile şiire ve şaire karşı alaka uyanmasına sebep olmuştur.

Âşık Nuri Çankırı'da bulunduğu dönemlerde birçok Çankırlı gencin şiire ve saza ilgi duymasına, âşıklığa merak sarmasına, onların yetişmesine vesile olmuştur. Âşıklığa meraklı pek çok gencin yetişmesinde büyük emeği geçmiş onlara mahlas vermiştir. Topal koşma tarzı Çankırı'ya Tokatlı Nuri ile gelmiş. 1855'te yazdığı belirtilen Ramazaniye'yi Çankırlılara yadigâr bırakmıştır. Hayatı ve birçok şiiri Çankırı mecmualarında yer alan Tokatlı Nuri'nin hayatı ve şiirlerini bilim dünyasına tanıtan Çankırlı Ahmet Talat Onay olmuştur.

Kaynakça

Çankırı İl Yıllığı 1999, Kayıkçı Matbaacılık LTD. ŞTİ. Çankırı

Onay, Ahmet Talat, Âşık Tokatlı Nuri, Çankırı Matbaası, 1933

Onay, Ahmet Talat. Çankırı Şairler I, Çankırı Vilayet Matbaası, Çankırı, 1930

Onay, Ahmet Talat. Çankırı Şairler II, Çankırı Vilayet Matbaası, Çankırı, 1933

Tan Nail ve Turhan Salih, Çankırı Halk Müziği, Cem Web Ofset, Ankara, 1999

Üçok, Hacışeyhoğlu Hasan, Çankırı Tarih ve Halkiyatı, Okuyan Adam Yayınları, Ankara, 2002

<http://imaret.cansaati.org> (Erişim Tarihi 05. 03. 2014)

Tokat Ağzında Görülen Arkaik Kelimeler Üzerine

Cihan ÇAKMAK*

Özet

Türkçenin en eski metinlerinde izlerini gördüğümüz fakat bugün yazı dilinde kullanılmayan kelimeler «arkaik kelimeler» olarak tanımlanmaktadır.

Bu çalışmamızda Tokat ve yöresi ağızlarında kullanılan arkaik kelimeler ile bu kelimelerin diğer Anadolu ağızlarındaki görünümüleri, Tarihi ve Çağdaş Türk Şivelerindeki durumları ele alınıp incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Arkaik Kelimeler, Eski Türkçe, Tarihi Türk Şiveleri, Çağdaş Türk Şiveleri, Tokat ve yöresi ağızları.*

I.Giriş

Anadolu ağızları sahip oldukları zengin söz varlığıyla Türkçenin uzun tarihî geçmişine ışık tutmaktadır. Bu zenginliğe en iyi örnek gösterilebilecek ağızlardan biri de Tokat ağzıdır.

Çalışmamızda Tokat ağızlarında tespit ettiğimiz kelimelerin Eski Türkçe döneminden başlayarak Dîvânu Lugâtî't-Türk, Tarama Sözlüğü ve Derleme Sözlüğündeki şekilleri saptanmıştır.

II.Eski / Eskilik / Eski kelime /Arkaik¹ / Arkaizm Kavramları

Türkçe Sözlük'te (2005) *arkaik* kelimesi Fr. archaïque “1. Güzel sanatlarda klasik çağ öncesinden kalan. 2. Konuşulan ve yazılan dilde, kullanımdan düşmüş olan (eski söz veya deyim); *arkaizm* Fr. archaïsme Kullanıldığı çağdan daha eski bir çağa ait biçimin, yapının özelliği; *eskilik* İng. *archaism* “Eskiden kalma; yazı ve konuşma dilinde artık kullanılıştan düşmüş olan, dilin daha eski veya tarihî devirlerine ait kelime, deyim ve şekiller” olarak tanımlanmaktadır: *adaklı* “sözlü”, *ağu* “ağı, zehir”; *demiri* “demir rengi”, *patlıcanî* “patlıcan rengi”, *portakalî* “portakal rengi”, *gendüzi* “kendisi”, *gözgü* “ayna”, *ıldız* “yıldız”, *ogrı* “hırsız”, *urmak* “vurmak”, *sayrı* “hasta”, *akıl kulağına okumak* “aklına getirmek, hatırına düşürmek”² vb.

* Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Türkçe Öğretim Uygulama ve Araştırma Merkezi (GOÜ-TÖMER), Tokat. cihancakmak1818@gmail.com.

1 *Arkaik* kelimesi Çağdaş Türk Lehçelerinde şu kavramlarla karşılanmaktadır: Az: arxaik; Trkm. könelişen~arhaik; Gag. evelki~arhaik; *eski; Özb. eskirgan~arxaik; Uyg. koniriğan; Tat. iskergän~arxaik~iske; Bşk. işkergän~arxaik; Kmk. esgilengen~esgi; Krç.-Mlk. eskirgen~buruñu(söz)~arhaizm; Nog. eski~buringı~eskirgen~arhaizm; Kzk. köne~könergen; Kırg. eski~arhaiklik; Alt. eski sös~arhaizm; Hks. irgilen pargan ~arhaiçnay; Tuv. e'rgi, e'rgijireen; Şor. purungı; Rus. ustarevşiy~arhaiçny; устаревший~архаичный (Korkmaz, 1997: 38).

2 Ayrıca bk. *eski kelime*; *eski* İng. archaic “Eskiye ait, eski devirden kalma arkaik, kalıntı” şeklinde tanımlanmaktadır.

Korkmaz 2007’de *arkaik kelime* için *eski kelime*³ kavramını kullanmış ve bu kelimelerin bugün kullanımdan düşmüş olduğunu veya eski biçimi ile kullanıldığını ifade etmiştir: *gökçek* “güzel”, *esrük* “sarhoş” *bencileyin* “benim gibi”, *heybetli*, *haşmetli*, *hatun*, *kaygulanmak* gibi örneklere yer vermiştir (Korkmaz, 2007: 85).

Arkaik kelime ve *eskilik* (arkaizm) kavramları Batı dillerinde şu kelimelerle karşılanmıştır:

Diller	Eski (Arkaik) Kelime	Eskilik
Almanca	erbwort	archaismus
İngilizce	archaic Word	archaism
Fransızca	mot archaïque	archaïsme

Eskilik (Alm. Archaismus; Fr. Archaïsme; İng. Archaism) kavramı için Korkmaz 2007’de “eskiden kalma; yazı ve konuşma dilinde artık kullanımdan düşmüş olan, dilin daha eski veya tarihi devirlerine ait kelime, deyim ve şekiller” tanımını yaptıktan sonra *adaklı* “sözlü”, *ağu* “ağı, zehir”, *gendüzi* “kendisi”, *gözgü* “ayna”, *ogrı* “hırsız” gibi örneklere yer vermiştir.

Vardar 2002’de *eski biçim* başlığıyla “Kullanımdan düşmüş, dilsel çevrimden çıkmış bulunan sözlüksel birim, sözdizimsel olgu vb.” tanımını yapmaktadır (Vardar, 2002: 93).

Hengirmen 1999’da *eski biçim* terimini kullanmayı tercih ederek “Dilin, zamana bağlı kurallarına uymayarak eskiliğini muhafaza eden biçim” tanımını yapmıştır (Hengirmen, 1999: 157-158).

Çalışmamızda ele alınan kelimeler sadece Tokat ve çevresini değil, diğer pek çok ildeki ağız özelliklerini de ihtiva etmektedir. Örnekleri verilen kelimelerin ses ve şekil bakımından birtakım küçük (k>g, k>h) değişiklikler arz ettiği görülecektir. Yazımızda Tokat ağzının köklü tarihi çerçevesinde sahip olduğu dil malzemesinin zenginliği ve eskiliği ortaya konmaya çalışılacaktır.

III. Tokat Ağzında Görülen Arkaik Kelimeler

aba

aba: anne.

aba DLT. (Atalay) I, 86-14, 86-11 “baba; ana”; (Ercilasun-Akkoyunlu, 538) “Tibet dilinde baba.” 55/41, 179/152.

Aba: “abla” (An. ağ.)=ET. *aba “ana”~apa~ana. (Gülensoy, 2007: 43).

An. ağ. aba, abaka, abalık, abba, abca, abeş, abı, abıca, abıla, able, abo, abu, abuca, abuş, apa, apbı, apla, apo (DS. I-V).

3 Eski kelime kavramı için Osmanlıcada *miras kelime*, *ta’bir-i metrük*, *ta’bir-i mehcür* kavramları kullanılmıştır.

ağartu

ağartu: yoğurt, süt.ağartgu: DLT. (Atalay) III, 442-15 “şerbet gibi buğdaydan yapılan içki, bir çeşit buğday birası”; DS. ağartı “süt, yoğurt, ayran vb. ürünler”; (Ercilasun-Akkoyunlu, 542) agartgu “buğday unundan yapılan, bozaya benzer bir içki” 635/530.

ağartu: (hlk.) “Süt ve sütte elde edilen ürünler” (Gülensoy, 2007: 52).

ağıl

ağıl: hayvan barınağı.

ağıl: DLT. (Atalay) I, 73-19 “ağıl, koyun yatağı”; (Ercilasun-Akkoyunlu, 542) ağıl “ağıl” 49/35.

ağıl: “Koyun barınağı” koyun vb. çiftlik hayvanlar için çit, barınak” (EDPT, 1972: 83).

ağırlık

ağırlık: çeyiz.

ağırlık: DLT. (Atalay) I, 114-17. “ikram, ağırlayış”; (Ercilasun-Akkoyunlu, 543) ağırlık “ikram, ihsan” 70/56.

ağu

ağu: ağı, zehir.

agu: DLT. (Atalay) I, 89-19; III, 339-21. “ağı, zehir”; (Ercilasun-Akkoyunlu, 545) agu “zehir” 57/43, 592/485.

ağı: “zehir” > ET. *āgu. (Gülensoy, 2007: 52).

An. ağ. ağı, ağu. DS. I, 89.

ağu: zehir (EDPT, 1972: 78).

alma

alma: elma.

alma: DLT. (Atalay) I, 130-11 elma (Oğuzca); (Ercilasun-Akkoyunlu, 549) Oğuzcada elma (*Malus sylvestris*) 77/65.

alma: “elma”, bk. almıla “elma” [<*al+mlla] (+mlla eki muş+mula kelimesinde de kullanılmaktadır) (Gülensoy, 2007: 67).

argaç

argaç: atkı.

argac, [arçaç]: TS 23. “dokumacılıkta bezin enine atılan iplik, atkı.”

argaç: < arga- “atkı atmak”+ -ç (Gülensoy, 2007: 76).

An. ağ. argaç, argeç, arkaç. (DS. I, 308-309).

bala

bala: erkek çocuk

bala: DLT. (Atalay) II, 274-13; III, 91-26, 232-11 “kuş ve hayvan yavrusu” TS(I) 35 yavru; (Ercilasun-Akkoyunlu, 572) bala “kuş yavrusu; genel olarak hayvan yavrusu” 403/313, 482/386, 547/447.

belemek

bele-: kundaklamak.

bele-: DLT. (Atalay) III, 270-25 “belemek, beşiğe bağlamak”; (Ercilasun-Akkoyunlu, 587) bile- “çocuğu belemek”.

belinlemek

belinle-: şok olmak.

belinle-: DLT. (Atalay) III, 409-19 “korku ile uykusundan sıçramak, hayvan habersizce bir şeyden korkup sıçrayarak ürkmek”; (Ercilasun-Akkoyunlu, 582) belinle- “(insan için) korkup uykudan sıçramak, (hayvan için) bir şeyden korkup sıçramak ve kaçmak.”

bıldır

bıldır: geçen sene

bıldır: DLT. (Atalay) I, 456-27 “bıldır, geçen yıl”; (Ercilasun-Akkoyunlu, 585); bıldır “geçen yıl” 229/199.

biçin

biçin: ekin.

biçin: TS. 44 1. Ekin biçme, hasat. 2. Biçim, kesim.

börk

börk: kep, başlık.

börk: DLT. (Atalay) I, 349-21; II, 93-25, 281-6; III, 175-10, 200-16, 336-12, 351-22, 361-16 “başlık, külah, börk”; (Ercilasun-Akkoyunlu, 598) börk “başa giyilen şey, börk” 176/151, 315/259, 407/317, 532/433, 591/484.

çaput

çaput: bez parçası.

çapgut: DLT. (Atalay) I, 451-15; (Ercilasun-Akkoyunlu, 615) çapgut “kıtık” 227/197.

çıbık

çıbık: çubuk.

çibık: DLT. (Atalay) I, 318-21, 381-22. “çubuk, yaş olan, dal”; (Ercilasun-Akkoyunlu, 620) çibık “dalların taze çubuğu, ince dal, değnek” 160/139, 191/163, 265/233.

çiğit

çiğit: meyve çekirdeği

çiğit: DLT. (Atalay) I, 356-11 “pamuk çekirdeği”; (Ercilasun-Akkoyunlu, 624) çiğit “Argu lehçesinde pamuk çekirdeği” 179/153.

çimmek

çim-: yıkanmak.

çim-: TS. 68 “suya girmek, banyo yapmak.”

kardeş/gardaş/karındaş

gardaş: kardeş

karındaş: [kardaş, qarıntaş, qartaş] TS. 140 “kardeş”; (Ercilasun-Akkoyunlu, 687) karındaş “aynı karından olan iki çocuk, karın arkadaşı” 205/175.

kesek

kesek: kurumuş çamur.

kesek: DLT. (Atalay) I, 14-15, 391-23 “kesik, parça”; (Ercilasun-Akkoyunlu, 706) kesek “bir şeyin parçası” 11/6, 197/169.

kılıç

kılıç: kendir çırpma sofrası

kılıç: DLT. I, 183-8, 321-6. “kılıç”; (Ercilasun-Akkoyunlu, 711) “kılıç” 8/5, 101/93, 161/140, 171/140, 171/147, 180/154, 181/154, 200/171, 210/181, 327/265.

kucak/guçah

guçah: kucak.

kuçak: DLT. I, 382-13 “kucak”; (Ercilasun-Akkoyunlu, 744) “kucak” 192/164.

kuru

guru: kuru.

kuruk: DLT. I, 383-3 “kuru”; (Ercilasun-Akkoyunlu, 750) “kuru” 192/165 *kurug*.

okumak

oku-: davet etmek.

okı-: DLT. III, 254-11, “okumak, çağırmaq”; (Ercilasun-Akkoyunlu, 772)
okı- “okumak”.

ören

ören: eski taş yapı.

ören TS. 181 “virane, harabe”; (Ercilasun-Akkoyunlu, 789) ören “(Oğuzca-
da) her şeyin kötüsü” 51/36.

öv/ev

öv: ev

öw: DLT. I, 81-6 “ev” (Ercilasun-Akkoyunlu, 650) ew “ev, çadır” 27/12,
31/17, 53/38, 61/48, 74/62, 85/76, 142/124, 149/129, 151/131, 176/150, 186/159.

sinmek

sin-: saklanmaq

siñ-: DLT. III, 391-9, 391-15. “sinmek, hazmedilmek; işlemek, girmek; sak-
lanmaq; sahibine sormadan bir yere girip sinmek”; (Ercilasun-Akkoyunlu, 824)
siñ- “(yemek) sinmek”.

soğulmak

soğul-: süttten kesilmek.

sogul-: DLT. II, 125-1 “su toprağa sızıp kaybolmaq, soğulmaq, süt çekilmek,
azalmak”; (Ercilasun-Akkoyunlu, 826) sogul- “(süt vb.) çekilmek, (su vb.) emilmek”.

sunak

sunak: ağaç su kabı.

suñak: TS. 206 “su kabı, maşrapa.”

tam

tam: ahır.

tam: DLT. I, 153-10; II, 22-17; 32-17. “duvar, dam, kale”; (Ercilasun-Akko-
yunlu, 850) tām~tam “duvar, sur” 36/22, 87/79, 96/89, 98/91, 115/103, 139/121,
176/150, 201/171, 275/240, 288/245, 322/263.

tiken

tiken: diken

tiken: bk. *tikken* DLT. I, 204-18; II, 215-7 “diken”; (Ercilasun-Akkoyunlu,
879) tiken “diken” 94/87, 111/100, 202/172, 374/295, 463/397 → *tikken*.

toklu

toklu: bir yaşındaki kuzu.

toklu: DLT. I, 106-10; 431-3 “toklu, altı aylık kuzu”; (Ercilasun-Akkoyunlu, 889) toklu “altı aylık kuzu” 66/52, 217/186.

topalak

topalak: patates

topalak: TS. 222 “Yermiski, havlican denilen kök.”

tuman

tuman: şalvar.

tuman: TS. 224 “1. don. 2. pehlivan kispeti.”

tünek

tünek: kümes.

tünek: DLT. I, 408-14 “hapishane, zindan”; tünek (Ercilasun-Akkoyunlu, 909) “Barsgan lehçesinde hapishane” 205/176.

uçkur

uçkur: don bağı.

uçkur: TS. 228 “Donun uçkur geçirecek yeri.”

ugur

ugur: ön.

ugur TS. 230 “ön, yön”; (Ercilasun-Akkoyunlu, 919) ugur “Oğuzcada (sadece yolculuk için) hayır ve bereket” 39/25.

ümük

ümük: boğaz

ümük: DS. 4067. “soluk borusu, gırtlak” > üñük: TS. 236 “hançere.”

ündemek

ünne-: seslenmek

ünde-: ündemek > ünnemek TS. 235-236 “seslenmek, çağırarak davet etmek”; (Ercilasun-Akkoyunlu, 932) ünde- “seslenerek çağırarak”.

yahşi

yahşi: iyi.

yaxşı: DLT. I, 64-14; III, 32-9, 32-10 “iyi; güzel, her şeyin güzeli”; (Ercilasun-Akkoyunlu, 961) yaxşı “iyi” 44/30, 458/361.

yal

yal: hayvan yiyeceği.

yal: (II) TS. 243 “köpeğe verilen yiyecek”; DS. 4811 yal “Köpek, inek vb. hayvanlara verilen kepek, un ve su ile yapılan bulamaç.”

yazı

yazu: ova.

yazı DLT. I, 94-3, 135-6, 329-8; III, 24-12 “kır, ova, yazı, boş ve açık yer, boşluk, açıklık, alan”; (Ercilasun-Akkoyunlu, 963) yazı “açık arazi, açıklık, kır, ova” 59/45, 80/68/, 165/143, 454/357.

yeğın

yeğın: iyi, güzel, umulandan fazla.

yigin, [yegin]: TS. 257 “Üstün, baskın, galip, kuvvetli, şiddetli.”

yeğnicek

yeğnicek: hafif.

yegnicek: TS. 253 “hafif, pek hafif.”

yigrenmek

yigren-: iğrenmek.

yigren-: TS. 257 “iğrenmek, tiksirmek”.

yoz

yoz: kaba, gösterişsiz.

yoz: TS. 263 “vahşi.”

yumak

yu-: yıkamak

yu-: TS. 264 “yıkamak”; (Ercilasun-Akkoyunlu, 984) yū- “yıkamak”.

yüklü

yüklü: hamile

yüklü: yüklü > yüklü [yükli]: TS. 266 “gebe, hamile.”

IV. Sonuç

Tokat şehri, çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapmış olması itibariyle oldukça eski bir tarihi geçmişe sahiptir. Bu kültürel zenginliği kullanılan zengin söz varlığına da yansıtılmıştır.

İncelememize esas olan 47 kelimedenden 33 tanesi Dîvânü Lugâtî't-Türk'te, 13 tanesi Tarama Sözlüğünde, 1 kelime ise hem Derleme Sözlüğünde hem de Tarama Sözlüğünde kullanılmaktadır.

Ele alınan 47 kelimenin yüzdeleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Eserler	Kelime Sayısı	Yüzdeler
Dîvânu Lugâti't-Türk	33	%70
Tarama Sözlüğü	13	%28
Derleme ve Tarama Sözlüğü	1	%2

Buradan hareketle seçtiğimiz örnekler Tokat ağzının 11. yüzyılın en önemli eseri ve Türkçenin ilk sözlüğü olan Dîvânu Lugâti't-Türk'e kadar uzandığını ve çok sayıda arkaik kelimeye sahip olduğunu ortaya koymaktadır

Kısaltmalar

Alt. Altay Türkçesi

An. ağ. Anadolu Ağızları

Az. Azerbaycan Türkçesi

bk. Bakınız

Bşk. Başkurt Türkçesi

DLT Dîvânu Lugâti't-Türk

DS Derleme Sözlüğü

Gag. Gagauz Türkçesi

Hks. Hakas Türkçesi

hlk. halk ağzı

İng. İngilizce

Kmk. Kumuk Türkçesi

Krç.-Mlk. Karaçay-Malkar Türkçesi

Kzk. Kazak Türkçesi

Kırg. Kırgız Türkçesi

Nog. Nogay Türkçesi

Özb. Özbek Türkçesi

Rus. Rusça

Şor. Şor Türkçesi

Tat. Tatar Türkçesi

Trkm. Türkmen Türkçesi

TS Tarama Sözlüğü

Tuv. Tuva Türkçesi

Uyg. Uygur Türkçesi

Kaynaklar

- CAFEROĞLU, Ahmet (1994). Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar, Ankara: TDK Yay.
- CAFEROĞLU, Ahmet (2011). Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, Ankara: TDK Yay.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972). An Etymological Dictionary of The Pre-Thirteenth Century Turkish, Oxford University Press: At The Clarendon Press.
- DEMİR, Necati (2006). Tokat İli ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Derleme Sözlüğü (2009). C. (I-VI), (Haz. Ömer Asım AKSOY vd.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Kâşgarlı Mahmud (2014). *Divânu Lugâti 't-Türk* (Haz. Ahmet Bican ERCİLASUN, Ziyat AK-KOYUNLU), Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- DİLÇİN, C. (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- ERĞİN, M. (2002). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yay.
- GÜRSOY-NASKALİ, E. (1997). Türk Dünyası Gramer Terimleri Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Kâşgarlı MAHMUD (2006). *Divanü Lûgati 't-Türk I*, 5. bs., (çev. Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Kâşgarlı MAHMUD (2006). *Divanü Lûgati 't-Türk II*, 5. bs., (çev. Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Kâşgarlı MAHMUD (2006). *Divanü Lûgati 't-Türk III*, 5. bs., (çev. Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Kâşgarlı MAHMUD (2006). *Divanü Lûgati 't-Türk IV*, 5. bs., (çev. Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- KORKMAZ, Z. (2007a). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- KORKMAZ, Z. (2007b). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- KORKMAZ, Z. (2013). *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- ORKUN, H. N. (2011). Eski Türk Yazıtları, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe sözlük*. Ankara: TDK.
- HENGİRMEN, M. (1999). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Engin Yayınevi.
- GÜLENSOY, T. (2007). Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü. I-II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Gedâî'nin Şiirlerinin Dil ve Üslubu

Ümit EKER*

Özet

XIX. yüzyıl halk şairlerinden Gedâî, Tokat'ta doğmuş ve sanat hayatını İstanbul'da olgunlaştırmıştır. Şiirleri genel olarak koşma, semâî, destan, münacaat, mersiye, gazel, yedekli semaî, divan'dan oluşmaktadır. Gedâî'nin şiirlerine bakıldığında bunların dil olarak İstanbul ağız özelliklerini gösterdiği söylenebilir. Dolayısıyla Gedâî'nin iyi bir eğitim gördüğü de anlaşılmaktadır. Arapça ve Farsça kelimeleri şiirlerinde asıl biçimleriyle kullanması bunun en önemli göstergesidir. Gedâî'nin bu dil kullanımı yani klasik edebiyatın dayandığı Arapça ve Farsça mazmun ve remizleri ustalıkla kullanması şiirlerine ayrı bir derinlik katmakla kalmamış onu devrinin Divan şairlerine yaklaştırmıştır. Şairin İstanbul hayatı, onun halk şiir geleneğiyle klasik şiir geleneğini üslup olarak birleştirmesini mümkün kılmıştır.

Bu çalışmada Gedâî'nin şiirleri, dil kullanımı ve üslup özellikleri bakımından incelenecektir. Bu minvalde Saadettin Nüzhet Ergun'un eserindeki destan, koşma ve semaîlerin tamamı dil incelemesi kapsamına alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Gedâî, Beşiktaşlı Gedâî, Dil, Üslup, Halk Şairi.*

1.Giriş

1.1. Gedâî'nin Hayatı

Şahsiyeti hakkında çok az bilgi olan Gedâî, 1826 yılında Tokat'ta doğmuş, edebî çevrelerde "Beşiktaşlı Gedâî" adıyla tanınmıştır (Dağlı 1943: 3). Gedâî, Tokat'ta ilk tahsilini tamamladıktan sonra keresteci babasının dükkânında çalışmış, bu sıralarda istediği kızın verilmemesi üzerine de saz çalıp şiir söylemeye başlamıştır. Böylelikle Gedâî, Tokat ve civarında sazı ve sözüyle hatırı sayılır bir saz şairi olmuştur. Günün birinde yurtta bir savaş patlak vermiş, diğer bütün gençlerle birlikte Gedâî de askere alınmış, savaştan sonra da ileride üzerinde çok büyük etkiler oluşturacak olan İstanbul'a gelmiştir. Maçka'da evlenmiş, Beşiktaş camii civarında arzıhalcilik ile hayatını kazanmış, hayatının sonuna kadar İstanbul'da yaşamıştır. Bektaşî geleneğe bağlı bir ozan olan Gedâî'nin asıl adı Ahmed'dir. Gedâî ismi kendisine ünlü Bektaşî babalarından Sinoplu Yesari Baba tarafından verilmiştir (Dağlı 1943: 10).

* Yrd. Doç. Dr., Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Yozgat; umiteker@gmail.com.

Gedâî şiiirleriyle ve sazıyla tanınmıştır. Saadettin Nüzhet Ergun'un verdiği bilgilere göre devrin tanınmış simalarından İsmet Paşa'nın konağına mutad olarak devam etmiş, burada düzenlenen meclislerde saz çalmıştır. Hatta sarayda da bu tür saz meclislerine iştirak etmiş, çoğunlukla bu meclislere başkanlık etmiştir (Köprülü 1965: 527).

Şair seksen yaşlarında M. 1887 – 1889, (H. 1305 – 1307) tarihleri arasında vefat etmiştir (Ergun 1933: IX – XI).

1.2.Gedâî'nin Edebî Şahsiyeti

Gedâî, XIX. yüzyılın ikinci yarısında yetişmiş bir saz şairidir. Şiiirlerinden onun iyi bir eğitim gördüğü kolayca anlaşılmaktadır. Sanat hayatı boyunca destan, koşma, divan, semaî, yedekli semaî, gazel gibi çeşitli şekillerde şiiirler kaleme almıştır.

Gedâî'nin şiiirlerinde tasavvuf, fakirlik, kanaatkârlık, dindarlık, nefsin yok edilmesi, ehlibeyt sevgisi vb konular işlenmiştir. Ancak şairin şöhreti onun yüksek bir lirizmle kaleme aldığı âşıkane şiiirlerinden gelir.

Şair şiiirlerinde hece ölçüsünün yanı sıra aruz ölçüsünü de büyük bir ustalıklı kullanmıştır. Hatta Saadettin Nüzhet Ergun'a göre saz şiiirleri arasında aruzu bu ölçüde ustaca kullanabilen başka bir şair bulunmaz (Ergun 1933: XIV).

Gedâî, XVIII. yüzyıl halk şiiirlerinden Âşık Ömer ve Gevherî'nin de etkisinde kalmış, divan edebiyatı nazım şekillerinde de eserler vermiştir. Onun özellikle Fuzulî ve Nedim'den ilham aldığı sabittir. Öyle ki Gedâî bu minvalde Rasih'in bir gazelini tazmin etmiş, nedim'in de bir şiiirine nazire yazmıştır.

Gedâî, hece ölçüsü kullanmasına rağmen, Arapça ve Farsça ağırlıklı yabancı kelimeleri, terkipleri çokça kullanmıştır. Esasen bu durum, divan edebiyatının etkisinde kalan devrin bütün halk şiiirleri için de geçerlidir.

Gedâî'nin edebî şöhreti sadece İstanbul ile sınırlı kalmamış Anadolu'nun birçok bölgesine yayılmıştır. Özetle Gedâî'nin bir divan tutacak hacimde şiiirlerinin olduğu rivayet edilir. Ergun 1933 ve Dağlı 1943 yayınlarında destan, koşma, semaî, yedekli semaî, divan, mersiye, gazel türünde şiiirleri vardır.

1.3.Gedâî'nin İncelenen Şiiirlerindeki Edebî Hususiyetler

Gedâî'nin şiiirleri hakkında bugün elimizde iki eser vardır. Bunlardan ilki Saadettin Nüzhet Ergun'un *XIX. Asır Sazşiiirlerinden Beşiktaş'lı Gedâî* adıyla 1933 yılında yayımlanan eserdir. Diğeri de Muhtar Yahya Dağlı'nın *Bektaşî Edebiyatından Tokatlı Gedâyî Hayatı ve Eserleri* adlı eserdir.

S. Nüzhet Ergun'un eserinde dört adet destan, yirmi sekiz adet koşma, on altı adet semaî bulunmaktadır. Bunlardan destan ve koşmalar hece, semaîler ise aruz ölçüsüyle yazılmıştır. Destan ve koşmaların ölçüsü 11'lidir. Aşağıda bu ölçüyle yazılmış “destan”dan bir kıta görülmektedir:

*Yandı Kerem nâra Mevlâ diyerek / Ne müşkil derd imiş sevdâ diyerek / Âkabet
vuslat-ı Leylâ diyerek / Sahrâlara düştü Mecnûn-i Rûsvâ* (Ergun 1933: 5).

Semaîlerinde ise aruzun “mefâîlün – mefâîlün – mefâîlün – mefâîlün” kalıbını kullanmıştır. Aşağıda bunun bir örneği görülmektedir:

*Nazar kıl can gözün aç ehl-i hâl ol bir kemâl iste / Cihânın zîynetinden geç
ne devlet ve ne mâl iste / Soyun varlık libâsın fakr hâl ol köhne şâl iste / Eğer âşık
isen yâ hû visâl iste cemâl iste* (Ergun 1933: 64).

Gedâî'nin şiirlerinde güçlü bir dindarlığın yanı sıra tasavvufî eğilimler de göze çarpar. Ona göre mescit ile meyhanenin bir farkı yoktur (Ergun 1933: XIII). Gedâî'nin destanları, koşmaları ve semaîleri edebî yönden birbirinden ayrılır:

1.3.1.Destan

Gedâî, destanlarında bazı meşhur mesellere, halk hikâyelerine telmihte bulunur. En çok telmihte bulunduğu hikâyeler, *Yusuf u Züleyha*, *Leyla vü Mecnun*, *Gül ü Bülbül*'dür. Destanlarının bazılarında da devrinin bozukluklarından, görgünün, geleneğin, saygının yok olmasından şikâyet eder. Aşağıda, *Vasf- İstanbul* adlı destanından alınmış bölümde bu durum açıkça görülmektedir:

*Ricâl ü kibardan kalktı inâyet / Evlât babasına etmez itâat / Galiba yakındır rûz-ı
kıyâmet / Her taraftan zâhir oldu nişanı* (Ergun 1933: 12).

1.3.2.Koşma

Gedâî koşmalarında aşkı konu alır. Divan şairlerindeki gibi aşkı, hassas bir ruh hâliyle ifade eder. Ayrılık acısı, sevgilinin tasviri, sevgilinin işvesi, sevgilinin âşığa cevri, aşk acısı vb. konular şiirlerinin özünü oluşturur.

Gedâî halk şairi olmasına rağmen, koşmalarında divan şiirine has mazmunları kullanmaktan çekinmemiştir. Arapça ve Farsça kelimeler ve tamlamalar ile divan şiirine has mazmunlar, remizler, hikâyeler, telmihler koşmalarında sıkça karşımıza çıkar. Bunun nedeni önce de belirtildiği gibi iyi bir eğitim alması ve klasik şiir geleneğini iyi biliyor olmasıdır. Aşağıda koşmalarından bir kıta görülmektedir:

*Çeşm-i mestin beni sevdâya saldı / Mihnetim çoğaldı sabrım azaldı / Gitti akl
u fikrim bir canım kaldı / Anı da almağa devâm et güzel* (Ergun 1933: 33).

1.3.3.Semaî

Gedâî'nin semaîleri divan şiir tarzında kaleme alınmıştır. Bunlar dil bakımından oldukça ağırdır. Arapça ve Farsça kelimeler terkipler, Doğu edebiyatına has isimler, peygamberler, halk anlatıları bu şiirlerde biraz daha fazladır.

Gedâî'nin semaîlerinde “mefâîlün – mefâîlün – mefâîlün – mefâîlün” kalıbı kullanılmıştır. Aşağıda şairin semaîlerinden bir örnek görülmektedir:

O denlû nûr-ı hikmet gördüm ey şuh hüsn ü ânında / Uyandırdım çerâğ-ı gönülmü ben âsitânında / Der-i Lokmân'a gelmiş derd-i hasret def'in arzetsin / Meğer tîr-ı mahabbet zahmı var hâturnişânında / Makamı Kaf-ı istiğnâda olsa mürğ-i ankanın / Yine mihmân olur mûr-i zaîfin âşiyânında / Sürüp yüz hâkine cevân edersin semt-i cânâne / Yine bahr-ı mahabbet mevce gelmiş cism ü cânında / Düşerdi cevher-i ferd-i mürüvvet dest-i Hâtem'den / Meğer sen varolaydın Hâtem'i Tây'in zamânında / Gedâî dün gice nâz ü nezâketle kamer tal'at / Ne devlettir gelüp bir lâhze ârâm etti yanında (Ergun 1933: 63).

2. Dil İncelemesi

2.1. Ses Bilgisi İncelemesi

2.1.1. Ünlüler

2.1.1.1. Kalınlık İncelik Uyumu

İncelenen metinlerde kalınlık incelik uyumunun sağlam olduğu görülmektedir. Yabancı asıllı, özellikle Arapça ve Farsçadan giren kelimelerde uyumun olmadığı görülür. Esasen ağızlardaki eğilimlerin tersine bu alıntı kelimeler aslına uygun olarak kullanıldığı için uyum mümkün olmamaktadır. Örneğin, *âfet-i devrân*, *fermân*, *üftâde*, *âlem(...)* (Ergun 1933: 67, 68). Arapça ve Farsça kelimelerin ağızlı değil de aslına uygun bir ses yapısıyla kullanılması şairin eğitim almasıyla Arapça ve Farsçayı iyi bilmesiyle ilgilidir.

2.1.1.2. Düzlük Yuvarlaklık Uyumu

Metinlerde düzlük yuvarlaklık uyumunun büyük ölçüde geliştiği buna karşın bazı eklerin yuvarlak şekilli olması nedeniyle uyumun kısmen bozulduğu görülmektedir. Bu yuvarlaklaşma *-Up* zarf-fiil ekinin ünlüsünde, *-Ur* geniş zaman ekinin ünlüsünde gerçekleşir. Aşağıda, bu durumun örnekleri görülmektedir:

Azâb âyetlerin tevsîr edüp kesb-i maâş etme (Ergun 1933: 64).

Bakup bi nâz ile süzdükçe resm-i çeşm-i mahmûru (Ergun 1933: 78).

Beni bir olmadık derde salup candan usandırdı (Ergun 1933: 68).

Bir saz alup şâir oldu niceler (Ergun 1933: 14).

(...)

Gedâî'nin XIX. yüzyıl şairi olduğu göz önüne alındığında Eski Anadolu Türkçesinde yaygın olarak görülen yuvarlaklaşmaların bu yüzyıla gelindiğinde büyük ölçüde ortadan kalktığı anlaşılmaktadır.

2.1.1.3. Ünlü Düşmesi

Metindeki ünlü düşmeleri, hece ölçüsüne uydurma ihtiyacının yanı sıra “ne” soru kelimesiyle kurulmuş birleşik unsurların kaynaşması sonucu da oluşur. Aşağıda bunların örnekleri görülmektedir:

Nola bir mûyine bahşeyleşem Belh 'i Buhârâ 'yı (Ergun 1933: 75).

Nolur bu abd-i âciz bendeni de âşinâdan tut (Ergun 1933: 78).

Bedetme gönlünü her nevcivâna (Ergun 1933: 35).

Görüp dönverirsin her çeşm-i meste (Ergun 1933: 8).

Niçün gözler süzüp nâz ile baktın güldün ey âfet (Ergun 1933: 76).

Olur şimdengeru artık bana mesken Alemdağ 'ı (Ergun 1933: 73).

(...)

2.1.1.4.Daralma

Metindeki daralmaların bir kısmı “ne” soru kelimesiyle “et-” yardımcı fiilinin birleşmesi sırasında gerçekleşirken bazıları da “er-” fiilinin türemesi sırasında oluşur. Aşağıda bu durumla ilgili örnekler görülmektedir:

Gedâî bîbeka devleti nider (Ergun 1933: 42).

Gedâî 'yim dostlar bilmem nideyim (Ergun 1933: 36).

İriştir menzil-i maksûdumu sür 'atle didâre (Ergun 1933: 65).

(...)

2.1.2.Ünsüz Olayları

2.1.2.1.Ünsüz Benzeşmesi

Metinde ünsüz uyumunun sağlam olduğu görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesinde büyük ölçüde gelişmemiş durumdaki ünsüz uyumu Gedâî'nin dilinde ileri düzeydedir. Aşağıda bu durumun incelenen metinlerden seçilmiş örnekleri görülmektedir:

Eğer sen ilm ile âkil isen bâb-ı şeriatte

Sakın bir kimsenin beyt-i dilin yıkma tarikatte

Neler vardır ki bilmezsın bu ahkâm-ı hakikatte

Hudâ mü 'minlerin kalbindedir yok kasr-ı cennette (Ergun 1933: 64)

(...)

2.1.2.2.Ünsüz Yumuşaması

Ünsüz yumuşaması da metinde sağlamdır. Özellikle kelime sonundaki sert ünsüzlerin ünlü yanında yumuşadıkları görülmektedir. Aşağıda bu durumun örnekleri görülmektedir:

Açar goncaların görmeğe sezâ (Ergun 1933: 5)

Hicâb eyler cemâlin görmeğe gülşende gülterler (Ergun 1933: 72)

Revâ gördü o canlar pâresin benden ayırmağlı (Ergun 1933: 73)

(...)

2.2.Şekil Bilgisi ve Üslup İncelemesi¹

2.2.1.Kelime Türleri

Gedâî'nin incelediğimiz şiirlerinde toplamda 6866 kelime mevcuttur. Bu kelimelerin 3187'si Türkçe [% 46,417], 2044'ü Arapça [% 29,769], 1464'ü Farsça [% 21,322], 31'i Arapça / Türkçe [% 0,451], 26'sı Arapça / Farsça [% 0,378], 19'u Farsça / Türkçe [% 0, 276], 20'si Rumca [% 0, 291]. Bunlardan başka 2 Almanca, 2 İtalyanca, 4 Fransızca, 2 Ermenice, 1 İbranice kelimeye rastlanmıştır.

Çerçeve metindeki toplam 3187 Türkçe kelimenin 1482'si fiil [% 46,501], 1705'i isim ve isim soylu kelimededen oluşmaktadır. İsim ve isim soylu 1705 kelimededen 940'ı isim, 364'ü zamir [% 21,348²], 326'sı sıfat [% 19, 120] 112'i zarf [% 6, 568]³ dir. Metindeki 1482 fiilin 1344'ü çekimli [% 90,749]³, 137'si çekimsiz [% 9, 250]³ dir.

Yukarıdaki istatistikler incelendiğinde metnin kelime kadrosunun yarısından fazlasının yabancı asıllı, ağırlıklı olarak da Arapça ve Farsça kelimelerden oluştuğu görülecektir. Bu da şairin üslubunun önemli ölçüde divan şiir geleneğinin etkisinde kaldığını ortaya koymaktadır. Şairin özellikle semaîlerinde aruz ölçüsünü kullanması bu dil kullanımını Arapça ve Farsça kelimelerin kullanılması yönünde etkilemiştir.

2.2.1.1.İsim ve İsim Soylu Kelimeler

İsimler bir dilin kelime havuzundaki en önemli dil varlıklarından biridir. İsimler olmadan nesnelere tanımlamak ve betimlemek mümkün değildir. Bir dilin ve kültürün isimler ve fiiller konusundaki niceliksel durumu o dil ve kültürün özelliklerini anlamamıza yardımcı olur. Örneğin göçebe olmasından hareketle Türkçenin fiil ağırlıklı bir dil olduğu ifade edilir.

Gedâî'nin şiirlerinde isimler fiillere oranla daha ağırlıklı olarak kullanılmıştır. İsimlerin içerisine sıfatlar, zarflar ve zamirler gibi isim türlerini dâhil ettiğimizde şairin üslubunun daha çok vasıflandırma ağırlıklı olduğu ortaya çıkar. İsim soylu kelimeleri daha sonra ele almak üzere bir kenara koyduğumuzda metindeki özel isimlerin toplamı 175'dir. Bunların 39'u şahıs ismi [%22,285]⁴, 84'ü yer ismi [% 48]⁵ dir. Diğer özel isimler⁵ ise 52'dir [%29, 714].

Bu istatistiki tablodan metinlerde yer isimlerinin daha ağır bastığı söylenebilir. Bu da üsluba mekân açısından bir genişlik ve belirginlik kazandırmaktadır.

1 Bu bölümde kelime türlerinin kullanım sıklıkları, deyimler ve tamlamalar üzerinde durulmuştur. Bunlar, her ne kadar söz diziminin bir konusu olsa da çoğunlukla tek bir kelime gibi algılandıkları için bu bölüme dâhil edilmiştir.

2 İsim soylu kelimelerin kullanım oranı toplam isim ve isim soylu kelimelere [1705] oranıdır. İsim soylu kelimelerin toplam bütün kelimelere oranı [3187] değişebilir.

3 Toplam fiillere oranıdır.

4 Özel isimlerin toplamı göz önüne alınarak oranlanmıştır.

5 Bu isimler çok çeşitli olup ayrıntısına burada girilmeyecektir.

Öte yandan şahıs isimlerin fazlaca bulunması önemli tarihî ve dinî şahsiyetlere telmihler yapıldığını düşündürür. Bu durum, şairin şiirlerinde gelenekten çokça yararlandığını gösterir. Aşağıda, içerisinde şahıs isimleri bulunan mısralar görülmektedir:

- Düşürdün rişte-i zülfün ile berdâra Mansûr'u* (Ergun 1933: 78)
Yakup tâ can evinden şem'-i aşkı nûr-i Rahmân'ı (Ergun 1933: 75)
Gören hûrî melek derler değildir Yûsuf-i Ken'an (Ergun 1933: 68)
İnayet ma'dilet kâni Süleymanlar Süleymân'ı (Ergun 1933: 67)
Meğer sen varolaydın Hâtem'i Tâ'y'in zamânında (Ergun 1933: 63)
Hacı Bektâş gibi sâhip kerâmet (Ergun 1933: 45)
Ne Eflâtun ne bir müneccim bilir (Ergun 1933: 42)
Saltanat-ı aşkı çün Edhem bilir (Ergun 1933: 42)
Nûh ile berâber deryâda idim (Ergun 1933: 34)
Vücûde gelmezden balçıktan Âdem (Ergun 1933: 34)
Cemâlinden özge Yûsuf menendin (Ergun 1933: 33)
Her Mûsâ'yım deyen Tûr'a gidemez (Ergun 1933: 30)
Dâmen-i Yûsuf'tan dest-i Züleyhâ (Ergun 1933: 7)
(...)

Aşağıda da içerisinde yer ismi bulunan mısralar görülmektedir:

- Nola bir müyine bahş eylesem Belh'i Buhârâ'yı* (Ergun 1933: 75)
Ya Kartal Gebze Pendik semtlerinde er kemânım var (Ergun 1933: 73)
Hemen bir bakışında hükmeder İrân'e Tûrân'e (Ergun 1933: 74)
Semerkand'ı harâb etmiş azîmet eyleyüp Vâ'n'e (Ergun 1933: 74)
Habeş'ten tâ Kızılelma'ya geçti tuttu İrân'ı (Ergun 1933: 74)
Bütün Samsun ile Lâdik bütün şehr-i Amasyâ'yı (Ergun 1933: 75)
(...)

Sıfat

İncelenen metinlerde toplam 326 adet sıfat tespit edilmiştir. Bu sıfatların 50'si niteleme sıfatı [% 15, 337]⁶, 276'sı belirtme sıfatı [% 84,662]⁷'dir. Koşma, destan ve semaîlerdeki bu vasıflandırmalar şairin üslubunu halk şiir geleneğinden divan şiir geleneğine yaklaştırmıştır. Ayrıca bu sıfatların metnin üslubunu daha canlı kıldığı da söylenebilir. Aşağıda sıfatların geçtiği mısralar görülmektedir.

6 Bu rakam, bütün sıfatlar içindeki niteleme sıfatlarının oranıdır.

7 Bunların da 118'i işaret sıfatı [% 42, 753], 33'ü sayı sıfatı [% 11, 956], 2'si soru sıfatı [% 0, 724], 123'ü belirsizlik sıfatı 123 [% 44, 562]'dir.

Niteleme Sıfatı

Yeşil atlas giyer zerrin yâsemen (Ergun 1933: 6)
Silteler açıldı kuş tüyü döşek (Ergun 1933: 18)
Bacağına giymiş penbe şalvarı (Ergun 1933: 19)
Tâze gonca gülsün nâzik bedensin (Ergun 1933: 6)
Gayet hafif kanlı kavak soyundan (Ergun 1933: 35)
(...)

Belirtme Sıfatları / İşaret

Bu da bir esrâr-ı hikmet-i Hudâ (Ergun 1933: 9)
Bu derd-i müşkülden kurtulmaz serim (Ergun 1933: 9)
Şu yerlerde beni meftûn eden genc-i nihânım var (s.73)
Ol sîm gerdanına o serv-i kamet (s.31)
Hiç semt-i vefâya gelmez o mehrû (s.40)
Bırakma ben garîbi bîkes ü mahrum o dîvanda (s.67)
(...)

Belirtme Sıfatları / Belirsizlik

Her derde sabreden olurmuş bir er (Ergun 1933: 29)
Bir yiğit ne denlü pir akıl olsa (Ergun 1933: 29)
Her bir pâresinde bin hurşîd peydâ (Ergun 1933: 34)
Bütûn Fas iklimi pâmâl olup elbette tuğyâne (Ergun 1933: 74)
Niçin her bir kemâle bir zevâl var mâverâsında (Ergun 1933: 63)
Bütûn Samsun ile Lâdik bütûn şehr-i Amasyâ'yı (Ergun 1933: 75)
(...)

Belirtme Sıfatları / Soru⁸

Nakd-i visâlini kangi er tutar (Ergun 1933: 39)
(...)

Belirtme Sıfatları / Sayı

Altı ayda on bin kuruştan çıktım (Ergun 1933: 23)
İki odalı ev tutarsın kira (Ergun 1933: 21)
İki dîdelerim kanlı yaş döker (Ergun 1933: 41)
Üç nesne elinden aman el'aman (Ergun 1933: 30)

8 Metinde soru sıfatı olarak “kangi” kelimesine rastlanmıştır. Bu nedenle çalışmaya sadece bir örnek dâhil edilmiştir.

Edersin bin gûne şecâat ibraz (Ergun 1933: 39)

On beş yaşındaki taze civânı (Ergun 1933: 15)

(...)

İncelenen metinlerde Farsça sıfatlara da rastlanmıştır. Bu Farsça sıfatların vezin ihtiyacı nedeniyle kullanıldığını düşünüyoruz. Dönemin edebî dil havuzu içerisinde bilinen bu kelimeler, önce de ifade edildiği gibi şairin üslubunu divan şiir tarzı ve geleneğine yakınlaştırmıştır. Aşağıda, çoğunluğu aruz ölçüsüyle yazılan semaî türü içerisinde görülen bu kelimelerden örnekler verilmiştir:

Farsça Sıfatlar

Mahabbet bezminin ol bendesi gör tâze mehrûyu (Ergun 1933: 70)

Benim ey nevcivânım her kemâl-i hüsne sen erdin (Ergun 1933: 69)

Açar gül goncesin elbet gelince nevbehar vakti (Ergun 1933: 69)

Bezimde mey sunar ol sâkî-i nevreste hup gülürü (Ergun 1933: 70)

(...)

Zarf

İncelenen metinlerde toplam 112 adet zarf tespit edilmiştir. Bu zarfların 12'si yer / yön zarfı (% 10,71)⁹, 46'sı zaman zarfı (% 41, 071), 17'si durum zarfı (% 15,17), 22'si azlık-çokluk zarfı (% 19,64), 14'ü soru zarfı (% 12,5)'dir.

Metindeki zarflar, fiilleri çeşitli yönlerden genişletmiş fiildeki kılınışı ve hareketi anlam açısından belirginleştirmiştir. Aşağıda zarfların geçtiği mısralar görülmektedir:

Yer / Yön Zarfları

Gerî kaldı Hakk'ın emr ü fermanı (Ergun 1933: 13)

Merdivenden çıktım pat pat yukarı (Ergun 1933: 18)

Bütün cemâat içeri daldılar (Ergun 1933: 19)

Sonra uhdesinden beri gelemem (Ergun 1933: 23)

Nâz ile sarkıtmuş belden aşağı (Ergun 1933: 32)

(...)

Zaman Zarfları

Hanım der ki yarın eyleme ihmal (Ergun 1933: 23)

Şimdi görünmüyor Beytullah vatan (Ergun 1933: 36)

Dedi sen bu gece ne dersin elbet (Ergun 1933: 17)

9 Parantez içinde verilen yüzdelik dilimler, o zarf türünün metindeki bütün zarflar içindeki yüzdelik durumunu göstermektedir.

Dedim evvel taam cünbüşle sonra (Ergun 1933: 18)
Akşam eve koymam gelirsen eğer (Ergun 1933: 23)
Peşin insâfını mîzâna koy sonra ağır tartıl (Ergun 1933: 79)
Çıkardı âlemi baştan yine bir tâze gülfemli (Ergun 1933: 68)
(...)

Durum Zarfları

Beni ey bîvefâ böyle esîr-i firkat eylersin (Ergun 1933: 78)
Der ki şöyle yapmış falan filân (Ergun 1933: 12)
Cihan ıssız kalır haylice bir müddet (Ergun 1933: 15)
Merdivenden çıktım pat pat yukarı (Ergun 1933: 18)
(...)

Soru Zarfları Zarfları

Niçin her bir kemâle bir zevâl var mâverâsında (Ergun 1933: 63)
Neden açılmazsın ey gül-i ra'nâ (Ergun 1933: 45)
Nice zâhir oldu bu alâmetler (Ergun 1933: 12)
(...)

Zamir

Metinde birçok zamir türüne rastlanmıştır. Metinde toplamda 364 zamir kullanılmıştır. Bunların metindeki bütün kelimelere oranı % 11, 421'dir. Şahıs zamirleri 253 adet olup bu sayısını zamirler içindeki yüzdesi de % 69, 309'tir. Şahıs zamirlerini de kendi içinde oranlayacak olursak "ben" zamiri ve bu zamir kökünden oluşan "bana" kelimelerinin sayısı 132 olup bunun bütün zamirlere oranı % 50, 197'dir. İkinci teklik şahıs zamiri "sen" ve "sana" 96 adet olup bunun zamirler içindeki oranı % 37, 94'tür. Üçüncü teklik şahıs zamiri "o" ve "an" zamirlerinin sayısı 21 olup bunun oranı da % 8, 30'dur. Çokluk zamirlere gelince, bunlardan birinci çokluk zamiri "biz", 5 adet olup oranı % 1.97'dir. İkinci çokluk şahıs zamiri "siz" 2 adet olup oranı % 0, 79'dur. Üçüncü çokluk şahıs zamiri "anlar" 2 adet olup bunun oranı da 0,79'dur. İşaret zamirleri 64 adet olup oranı, % 17, 58'dir. Metindeki soru zamirlerinin sayısı 37 olup oranı % 10, 164'tür. Dönüşlülük zamiri 7 adet olup oranı % 1, 923'tür. Belirsizlik zamirleri 3 adet olup oranı 0, 824'tür.

Bu istatistikî tabloya bakıldığında şahıs zamirlerinin ağırlıkta olduğu görülür. Şahıs zamirlerinden de "ben" zamiri diğer şahıs zamirlerine oranla daha fazla kullanılmıştır. Bu durum, şairin üslup olarak kendi benliğini ve varlığını şiirlerinin merkezine yerleştirdiğini ortaya koyar. Diğer taraftan şahıs zamirlerinden "sen" zamirinin de ikinci ağırlıkta bir kullanıma sahip olması da manidardır. Çünkü burada şair, sık sık muhatabına dönmekte, onunla bir etkileşime

girmektedir. Diğer taraftan soru zamirleriyle istifham sanatının gücünden sıkça yararlandığı da anlaşılmaktadır.

2.2.2. Tamlamalar¹⁰

Gedâî'nin şiirlerinde Farsça tamlamaların ağırlıklı olarak kullanıldığı, bunların da özellikle semaîlerde yoğunlaştığı görülür. Şairin Arapça ve Farsçaya hâkim olması, divan şiir geleneğini iyi bilmesi ve divan şairlerine öykünmesi bu kullanımı önemli ölçüde etkilemiştir. Ayrıca şiirlerinde özellikle de semaîlerinde kullandığı aruz ölçüsü de bu kullanımı yoğunlaştırmıştır.

Metinde Farsça 419, Arapça 9 tamlama bulunmaktadır. Ayrıca terkîb-i tenâsübîlerin sayısı da 60'dır. Bunların bütün tamlamalar içindeki oranı ise Farsça % 85,860, Arapça % 1,844, terkîb-i tenâsübî¹¹ % 12, 295'tir. Aşağıda Farsça ve Arapça tamlamalar ile Terkîb-i Tenâsübî örnekleri görülmektedir:

Farsça İzafet Terkibi

Kande kaldı ol ahkâm-ı hakikat (Ergun 1933: 13)

Çıktı ceys-i Habeş burc-i bedenden (Ergun 1933: 35)

O dur her âşıkın beyt-i dilinde özge mihmâmı (Ergun 1933: 79)

Bütün şûrîde diller bâb-ı hüsnün seyrini ister (Ergun 1933: 72)

Medet ey âfet-i devran kıvırcık saçlı perçemli (Ergun 1933: 68)

(...)

Farsça Sıfat Terkibi

Gedâî bir tehîdest rûsiyâh akl-ı perîşânım (Ergun 1933: 66)

Gedâî âşık-ı sâdik cemalsiz cenneti neyler (Ergun 1933: 65)

Ko etsin sâkin-i künc-i ferâgat âşık-ı bîmâr (Ergun 1933: 71)

Benim baht-ı siyahum ta ezel hep bivefalarla (Ergun 1933: 78)

Kerem kıl bende-i mücrim Gedâ'yi koyma nîranda (Ergun 1933: 67)

(...)

Arapça İzafet Terkibi¹²

Şimdi görünmüyor Beytullah vatan (Ergun 1933: 36)

Yaparken Kâ'be'yi Halîl-ür Rahman (Ergun 1933: 34)

10 Bu bölümde sadece Arapça ve Farsça tamlamalar ele alınmış olup Türkçe tamlamalara değinilmemiştir.

11 Birbirine yakın anlamdaki kelimelerin [Bu kelimeler genellikle Arapça ve Farsçadır.] anlamı güçlendirmek için "vav / u" ile bir araya getirilmesiyle oluşan tamlama biçimine denir (Timurtaş 1997: 182).

12 Örnekler eserden aynen alındığı için yazım hatalarına da sadık kalınmıştır.

İşim gücüm oldu zikrullah vatan (Ergun 1933: 35)

Livâülhamd sancağının altına (Ergun 1933: 16)

(...)

Terkîb-i Tenâsübî

Âsümana çıktı âh u figanı (Ergun 1933: 13)

Yine inler imiş âh ü vah vatan (Ergun 1933: 36)

Çıkmaz aşk ü sevda cism ü cânımdan (Ergun 1933: 40)

Ayş u n ûş ehlini alır bir fırkat (Ergun 1933: 11)

Âteşlere yandı cân u ciğerim (Ergun 1933: 9)

Geçirdim ömrümün nısfın hele cevr ü cefâlarla (Ergun 1933: 78)

Ana ben cân ü dil verdiğimi fâş eyleme yâda (Ergun 1933: 80)

(...)

2.2.3.Deyimler

Gedâî'nin üslubunu belirleyen en önemli dil unsurlarından biri de deyimlerdir. Şairin hemen bütün şiirlerinde deyim görülmektedir. Bu deyimler aynı zamanda kişisel ve yöresel dil kullanımının da ipuçlarını verir. Örneğin, şairin Tokat'ta doğup ilk dil deneyimini o muhitte edinmesinin bu kullanımın başlıca sebeplerinden biri olduğunu düşünüyoruz.

Gedâî'nin şiirlerinde deyimler anlama da önemli bir icaz kazandırmaktadır. Az ve etkili söylemenin en önemli biçimi olan şiir türü, deyimlerle birleştiğinde daha da etkili bir anlatıma dönüşmektedir.

Deyimler, halkın pratik yaşantısından doğmuş ve halkla yaygınlık kazanmış dil varlıklarıdır. Denilebilir ki deyimler, eğitim ortamından çok halkın arasında doğar ve halkın arasında yaşar. Bu nedenle de daha çok halk şairlerinin eserlerinde görülür. İşte Gedâî'yi halk şairlerine yaklaştıran en önemli sanat üslubu da bu deyim kullanımıdır. Öyle ki Gedâî, koşma, destan ve semaîlerinde deyimlere bolca yer vermiş, çocukluğunda yetiştiği muhitin yani Tokat yöresinin yanı sıra İstanbul ağzında kullanılan deyim biçimlerini de eserlerine ustalıkla yansıtmıştır.

Gedâî'nin deyim kullanımında göze çarpan diğer bir özellik de deyimlerdeki kelimeleri Arapça ve Farsça kelimelerle değiştirmiş olmasıdır.¹³

Gedâî'nin şiirlerinde toplam 177 deyim kullanılmıştır. Bu deyimlerden kuruluşu yönünden “isim + yardımcı fil” şeklinde olanların sayısı 27, “isim + isim” 9, “isim + fil” 94, “sıfat tamlaması + fil” 4, “isim + isim + fil” 15, “isim + isim

¹³ Deyimlerdeki kelimeler kalıplaşma eğiliminde oldukları için nesir ya da konuşma dilinde bu kelimelerde değişiklik yapmak mümkün değildir. Ancak şiir dilinde durum biraz farklıdır. Esasen şiir, anlamı, dili, söz dizimini ve kelimeleri farklı biçimde kurgulamakla değer kazanır. Bu nedenle Gedâî de deyimlerde birtakım değişiklikler yapmıştır.

+ yardımcı fiil 6'dır. Ayrıca metinde bazı deyimler Farsça şekilleriyle bulunmaktadır.

2.2.3.1.İsim + Y. Fiil Kuruluşundaki Deyimler

Böyle âh etmeyi zevk mi sanarsın (Ergun 1933: 7)

Sağ oldukça duâ eylersin bana (Ergun 1933: 22)

Bu kadar ettiğin cefâlar yeter (Ergun 1933: 22)

Înâyet kılışlar bağıri yanika (Ergun 1933: 30)

Bahtiyâr olursa sâki-i devran (Ergun 1933: 37)

(...)

Yukarıdaki örneklerde “et-, eyle-, kıl- ve ol-” yardımcı fiilleriyle kurulmuş deyimler görülmektedir. Bunlar önceleri isimleri işlevsel kılmaya yüklemleştirmeye yarayan bir işleve sahipken süreç içerisinde mecazi bir anlam kazanarak, kalıplaşarak deyimleşmiştir.

2.2.3.2.İsim + Fiil Kuruluşundaki Deyimler

Ah çekip kan ağlar bülbül-i şeydâ (Ergun 1933: 6)

Ne öldüm kurtuldum ne murâd aldım (Ergun 1933: 7)

Ne mihnetler çektim et hele huylâ (Ergun 1933: 7)

Sevdiğim bağırina bassa ağyarı (Ergun 1933: 10)

Bihûde çekersin derd-i hasretim (Ergun 1933: 9)

(...)

Bu örneklerde de herhangi bir fiilin gerçek anlamından ayrılarak mecaz anlam kazanması söz konusudur. Bu anlam değişikliğinin yanı sıra kullanıldığı isimle kalıplaşması da söz konusudur. Şiir dilinde ahenk sağlamak, vezne uydurmak gibi amaçlarla kelimelerin yeri değiştirilmiştir. Şiir dilinde olağan karşılanan bu tür değişiklikleri konuşma dilinde ya da nesir dilinde yapmak mümkün değildir.

2.2.3.3.Sıfat Tamlaması + Fiil Kuruluşundaki Deyimler

Kara sevdâlara saldı medet ey âşık-ı dehrî (Ergun 1933: 68)

Güler yüz gösterüp¹⁴ halkı aldatma (Ergun 1933: 32)

(...)

Yukarıdaki deyimlerde fiilden önceki kısım bir sıfat tamlaması kurulumundadır.

14 Metinde iki yerde geçmektedir.

2.2.3.4.İsim + İsim + Fiil Kuruluşundaki Deyimler

Ayaklar altında kaldı fukara (Ergun 1933: 13)

Âsümana çıktı âh u figanı (Ergun 1933: 13)¹⁵

Çekersin on bir ay derd-i hasretim (Ergun 1933: 7)

Şâh-ı emel gözlerine mil çeker (Ergun 1933: 40)

(...)

2.2.3.5.İsim + İsim + Yardımcı Fiil

Hevâ-yi nefis ile kürsîde çeşmin kanlı yaş etme (Ergun 1933: 64)

Kasdeyledi benim şîrin canıma (Ergun 1933: 20)

Hayr ile yâd etsin Gedâi seni (Ergun 1933: 16)

Bu esrâra vâkıf olan ârifler (Ergun 1933: 41)

Irak oldu gözden nazargâh vatan (Ergun 1933: 35)

(...)

2.2.3.6.İsim / Sıfat + İsimden Oluşan Deyimler

Oldu derd-i aşkın püsküllü belâ (Ergun 1933: 8)

Canına minnettir cefâ-yi dilber (Ergun 1933: 35)

Ahdinde vefâsız yalansız güzel (Ergun 1933: 32)

Şilteler açıldı kuş tüyü döşek (Ergun 1933: 18)

Sana fânî dünyâ bâki mi kalur (Ergun 1933: 15)

Dedim ey efendim cânıma mihnet (Ergun 1933: 17)

Oğlan der ki benim bahtım karadır (Ergun 1933: 21)

(...)

2.2.3.7.Farsça Deyimler

Aman bil kadrini ger mürğ-i devlet var iken başta (Ergun 1933: 72)

Rûberû geldikçe ettim işmârı (Ergun 1933: 17)

Rakipler zabt etmiş seni serâpâ (Ergun 1933: 10)

Bir zaman beklersin hâk-i yeksanı (Ergun 1933: 15)

(...)

Yukarıdaki deyimlerden “mürğ-i devlet” tamlaması Türkçedeki “başına devlet kuşu konmak” deyiminin Farsça tamlamalı şeklidir. Yine ikinci örnekteki “ruberu gelmek” kelimesi de Türkçede aynı zamanda bir ikileme olan “yüz yüze gelmek” deyiminin Farsça biçimidir. Üçüncü örnekteki “serapa” kelimesi

¹⁵ “ahı göğe çıkmak” (Püsküllüoğlu 2006: 44).

de “baştan ayağa, baştanbaşa” deyiminin Farsça biçimidir. Yine Türkçedeki “yerle bir olmak” deyiminin Farsçası da son örnekte “hak-i yeksan” tamlamasında görülmektedir.

3.Sonuç

Türk Edebiyatında az bilinen Gedaî¹⁶ üzerine iki bilimsel çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda şairin hayatı ve toplanabilen şiirlerinden örnekler verilmiştir. Tokatlı olduğu ifade edilen Gedaî'nin üslubu üzerine ise herhangi bir bilimsel çalışma yapılmamış olup böyle bir çalışma ilk niteliği taşımaktadır.

Gedaî'nin şiirleri dilbilimsel olarak incelendiğinde onun sıfatları ve deyimleri fazlaca kullandığı görülür. Bu durum onun üslubunu önemli ölçüde belirlemiştir. Örneğin, şiirlerinde kullandığı Arapça ve Farsça terkipler, mecazlar onun şiirlerini halk şiirinden divan şiirine doğru yaklaştırmıştır. Gedaî, Tokat'ta başlangıçta saz şairi olarak tanınsa da özellikle İstanbul'a yerleştikten sonra üslubunda kırılmalar meydana gelmiş, divan şairlerinden etkilenmiştir. Onun şiirlerindeki bu özellik daha çok aruz ölçüsüyle yazdığı semaîlerinde görülür. Ancak şairin özellikle koşmalarında kullandığı Türkçe kelimeler ve hece ölçüsü onu bir halk şairi kılar. Bu iki kutuplu üslup özelliği Gedaî'nin şiirlerinde birleşir.

Gedaî'nin şiirlerinde göze çarpan bir diğer özellik de deyimlerin kullanımındır. Onun, bütün şiirlerinde deyimleri sıkça kullandığı görülmektedir. Bu durum, şairin temel sanat üslubunu ilk önce halkın arasında edindiğinin önemli bir kanıtı olarak karşımıza çıkar. Şairin özellikle Tokat'ta kahvehanelerde, halkın arasında saz ve sözüyle sanatını icra etmesi halkın dilinde bolca bulunan deyimlere sık sık başvurması sonucunu doğurmuştur. Gedaî bu deyimleri vezne uydurmakta sıkıntı çekmez. Bazen bu deyimlerin dizimsel yapısını bozar, bazen kelimeleri Farsça eşdeğerleriyle değiştirir.

Sonuç olarak Gedaî hakkında bildiklerimiz şu anda çok sınırlıdır. Bu konuda yapılacak çalışmalar şairin hayatı ve edebî kişiliği hakkında daha ayrıntılı bilgilere ulaşılmasına imkân sağlayacaktır.

Kaynakça

DAĞLI, Muhtar Yahya, (1943), *Bektaşî Edebiyatından Tokatlı Gedâyî Hayatı ve Eserleri*, İstanbul Maarif Kitaphanesi, İstanbul.

ERGUN, Saadetin Nüzhet, (1933), *XIX uncu asır Sazşairlerinden Beşiktaş'lı Gedaî*, Semih İltîfî Sühulet Kütüphanesi Yay. İstanbul.

KOCATÜRK, Vasfi, Mahir (1964), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Edebiyat Yayınevi, Ankara.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, (1965), *Türk Sazşâirleri*, Milli Kültür Yay. Ankara.

PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali (2006), *Türkçe Deyimler Sözlüğü*, Arkadaş Yayınevi, Ankara.

16 Vasfi Mahir Kocatürk'ün Türk Edebiyatı Tarihi adlı eserinde sadece isim olarak zikredilmiştir. Bk. Kocatürk 1964: 585.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, (1997), *Osmanlı Türkçesine Giriş Eski Yazı Gramer Aruz Metinler*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.

Tokat Yöresinden Bir Fıkra Tipi: Aynabaş

İbrahim ERŞAHİN*
Kadirhan ÖZDEMİR**

Özet

*Halk edebiyatımızın önemli türlerinden biri olan fıkralar, çok geniş bir coğrafi alan içinde oluşan, binlerce yıldan beri sözlü gele-
nekte yaşayan halk edebiyatı ürünleridir. Fıkra, hemen her toplumun
eğlenme, öğrenme ve eğitime araçlarından biridir. Fıkralar, ait oldu-
ğu toplumun geleneği, göreneği, töresi, espri anlayışı, düşünce şekli,
yaşam tarzı ve eksik noktaları hakkında bilgi verir. Yüzyıllardan beri
her toplumda var olan fıkra için Türkler nükte, mizah, latife ve kıssa
gibi adlar vermişlerdir.*

*Türk edebiyatında hemen bütün fıkralar bir fıkra tipine bağlı
olarak anlatılır. Fıkra tipleri yaşamış kişiler olabileceği gibi, çeşitli
zümrelerin, azınlıkların, bölge ve yörelerin, kültürlerin ortak hususi-
yetlerinin bir araya gelmesinden meydana gelen, fiziki ve ruhi portre
kazanmış, ortak yapı hususiyetlerini belli bir şahsiyet halinde meydana
koymuş, kişilik vasfı belirmiş tipler de olabilir.*

*Fıkra tipleri büyük ölçüde mahalli özellik gösterir. Her yöre ile
ilgili birçok fıkra tipine rastlamak mümkündür. Bu durum Tokat için
de böyledir. Tokat folkloru Türk folkloru için önemli bir kaynaktır. Bu
önemli kaynak üzerinde dikkate değer çalışmalar yapılmış olmasına
rağmen yetersizdir. Çalışmamıza konu olan Aynabaş, Tokat yöresine
ait mahalli bir fıkra tipidir.*

Anahtar Kelimeler: Fıkra, Mizah, Mahalli Fıkra Tipi, Tokat, Aynabaş.

One Anecdote Type From Tokat Region: Aynabaş

Abstract

*Anecdotes, which is one of the important types of folk literature,
are folk literature products that occurs in a broad geographic area,
since thousands of years living in the oral tradition. Anecdote, in al-
most every society is one of entertainment, learning and education
tools. It gives information about the tradition, custom, morals, sense
of humor, way of thinking, lifestyle and missing points belong to the
nation. Turks sometimes called the anecdote, which has existed in
every society since centuries as wit, humor, waggery and parable.*

* Yrd. Doç. Dr., KSÜ Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Konya; ibrahimersahin@hotmail.com

** Arş. Gör. KSÜ Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Konya; ibrahimersahin@hotmail.com

Nearly all anecdotes in Turkish literature describes depending on an anecdote type. Anecdote types can be people who lived in the past, also it can be person who occurring from various coteries, minorities, regions, culture, gained physical and spiritual portrait, exposed common characteristics of structure in the form of a particular personality, personality qualification that appeared.

Anecdote types show local property highly. It is possible to come across many anecdote types about every region. type. This situation is the same for Tokat. Tokat folklore is a significant resource for Turkish folklore. Although remarkable studies have been done on this important resource is insufficient. Aynabaş which is the subject of our study, is the local type of Tokat.

Keywords: *Anecdote, Humor, Local Anecdote Type, Tokat, Aynabaş.*

1. Giriş: Fıkra Türü

Büyük bir mizah zenginliğine sahip olan Türk kültürünün bu mahiyetteki en önemli anlatım formunu fıkra teşkil eder. Elbette fıkrayı yalnızca mizahî bir anlatım olarak değerlendirmek onu anlamak için yeterli olmaz. Fıkranın diğer temel özelliklerini ise yönlendirme ve eleştiri oluşturur. Bu küçük hikâyelerle, söylenmekte zorluk çekilen hususlar, bir nokteye bağlanarak etkili bir şekilde anlatılır.

1.1. Tanım

Fıkra konusunda pek çok tanım yapılmıştır. “Araştırmacılar türün kompozisyonu, fonksiyonu, teşekkülü ve gelişimi gibi farklı unsurlardan hareket ederek çeşitli tanımlar ortaya koymuşlardır.” (Aça, 2008: 636)

Biz bu tanımlardan birkaçını buraya alıyoruz:

“Tanınmış bir şahsiyetin özlü bir sözünü, nükteli bir cevabını ve hoş bir tepkisini ilgili tarih olgusu içinde toplayan gerçek veya gerçeğe yakın bir hikayecik.” (Türk Ansiklopedisi, 1965: 283).

“Malzemesi dile dayanan, şekil ve muhteva bakımından kendine has bir karaktere sahip, başlı başına bir edebi tür.” (TDE Ansiklopedisi, 1978: 221)

“Nükteli, güldürücü çok kısa hikayeciklerdir.” (Levend, 1970: 212)

“Umumiyetle gerçek hayat hadiselerinden hareketle ‘hisse’ kapmayı hedef tutan ve temelinde az-çok nükte, mizah, tenkid ve hiciv unsuru bulunan sözlü, kısa, mensur hikayelere ‘fıkra’ adı verilir.” (Elçin, 1998: 566)

“Değişik amaçlara bağlı bir nükte ile sona eren, farklı karakterler etrafında kurulmuş kısa anlatımlardır.” (Sakaoğlu, 1997: 347)

“Fıkra, gerçek hayatla bağlı olan vak’aları, tam bir fikri, sosyal ve beşer~kusurları, günlük yaşantımızda karşılaştığımız çarpıklıkları, gülünç durumları,

tezatları, eski / yeni çatışmalarını ince bir mizah, hikemi bir söyleyiş, keskin bir istihza ve güçlü bir tenkit anlayışına sahip bir üslup içinde, dramatik öğeleri ağır basan bir hikaye çatısı etrafında toplayarak, genellikle bir tipe bağlı olarak anlatan, nesir diliyle yaratılmış küçük hacimli sözlü edebiyat kompozisyonlarından her birine verilen addır.” (Yıldırım, 1998: 222)

“Sözlü gelenekte genellikle gerçek bir olay çekirdeği üzerine kurulu, mesaj, hiciv gibi unsurlar içeren kısa mensur hikaye.” (Erşahin, 2005: 143)

1.2. Kelime

Fıkra kelimesine karşılık gelecek ifadeleri, yazılı kaynaklarda ilk olarak Kaşgarlı Mahmud’un Divânü Lügati’t-Türk isimli eserinde görürüz. Kaşgarlı Mahmud, bu eserinde “küğ” ve “külüt” kelimelerini, “Halk arasında ortaya çıkıp insanları güldüren şey.”, “Halk arasında gülünç olan nesne.” şeklinde açıklar. (Atalay, 1941: c1.357)

İslamiyetin kabulünden sonra, Batı Türkleri’nin bu türden hikâyelere kıssa, masal, nükte, mizah, hikâyet (hikâye) ve latife dediklerini görürüz. XVI. yüzyıldan itibaren Anadolu sahasında fıkralara lâtife, lâtifelerin bir araya getirildiği eserlere de letâif denilmiştir. XIX. asırdan sonra ise, lâtifenin yanısıra fıkra adı da kullanılmaya başlanır.

Sözlük ve ansiklopedilerde fıkra kelimesine karşılık olarak verilen ve tür anlamının ötesinde daha geniş bir çerçeve oluşturan anlamları ise şu şekilde sıralayabiliriz.

“1. Omurga kemiği, 2. Bir makale ve yazının ayrıca bir kelam ve bahs teşkil eden ve makabl ve maba’dından ayrılabilen parçası, 3. Nizam ve kanun veya kavaid-i ilmiyye ve fenniyye kitaplarında bend, madde, 4. Küçük hikaye, kıssa.”(-Şemseddin Sami, 1987: 1001)

“ 1. Omurga kemiklerinden bir boğum, omur. 2. Bend, madde, paragraf, 3. Kısa hikaye, masal, kıssa. 4. Kanun maddelerinin paragraflarından her biri. 5. Kısım, fasıl, bölüm[Kitap veya eserde], 6. Yazılmış kısa bir haber. 7. Gazetelerde, gündelik hadiselerin kısa ve temiz bir üslupla yazılmış şekli.”(Devellioğlu, 1993: 265).

“1. Fıkra sözü, bent, yazı bölümü, paragraf anlamına da kullanılır. 2. Kronik gazete ve dergilerin belli köşelerinde çıkan ve daha çok günlük olaylardan söz eden, onları çeşitli yönlerden inceleyen, yorumlayan kısa bir yazı türü. 3. Kanun maddesinde cümlelerin her biri. 4. Tanzimat edebiyatı piyeslerinde, meclis, sahne yerine kullanılmıştır. 5. Edebiyat-ı Cedide devrinde “küçük hikaye” yerine kullanılmıştır.” (Akalm 1994, 110-111).

“ 1. Kısa ve özlü anlatımı olan, nükteli, güldürücü hikâye, anektod. 2. Gazete ve dergilerin belli sütunlarında, genel başlık altında gündelik konuları bir görüş

ve düşünceye bağlayarak yorumlayan ciddi veya eğlendirici yazı türü. 3. Kanun maddelerinin kendi içlerinde satır başlarıyla ayrıldıkları ufak bölümlerden her biri. 4. Paragraf. 5. Omur.” (Türkçe Sözlük, 1988: 498).

“Türk halk edebiyatında daha çok sözlü geleneğin malı latife, nükte türünde kısa hikayelere verilen ad.” (TDE Ansiklopedisi, 1978: 221)

1.3. Tip

“Sözlü ve yazılı edebiyat içinde belirli bir sosyal çevre veya zümre ile bir düşünüş ve davranış biçimini temsil yeteneği kazanan unsurlara tip diyoruz.” (Aça, 2008: 639)

Bununla beraber tipleşme, halk anlatı türleri için daha farklı bir anlam ifade eder. Bu anlamıyla tipleşme, yazılı edebiyattan farklı olarak sözlü edebiyatta, bu edebiyatın anonim olma, geleneksel olma, kalıplaşmış olma gibi hemen bütün özelliklerini taşıyarak bir sürece bağlı olarak gerçekleşmektedir.

Halk anlatı türlerinin tamamında olduğu gibi fıkraların da bir tipe bağlı olarak anlatıldığı görülür. Fıkra tipleri genel veya mahalli, gerçek veya temsili olabilmektedir.

Tipleşme olgusunun bir gereği olarak “gerçek” addettiğimiz fıkra tipleri bile oluşum süreci içerisinde halkın müdahale veya katkılarıyla belli ölçüde anonim bir özellik kazanır.

Fıkra tipleri ve bunlara bağlı olarak anlatılan fıkralar arasında kimi çakışmalar ve benzeşmeler söz konusudur. Bu da bir taraftan aynı durumların benzerlerinin farklı yerlerde yaşandığı düşüncesini oluşturur, diğer taraftan bunların birinden diğerine geçtiği fikrini verir.

Çeşitli özelliklerine göre gruplar oluşturan fıkra tipleri araştırmacılar tarafından bunlar esas alınarak sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Biz burada yapılmış sınıflandırmalardan başlıca ikisini söz konusu edeceğiz.

Saim Sakaoğlu’nun yapmış olduğu tasnif şu şekildedir:

I. Tarihte yaşamış şahıslar etrafında teşekkül eden fıkralar

1. Her bölgede tanınan ünlü tipler (Nasreddin Hoca, İncili Çavuş, Bekri Mustafa gibi).

2. Sadece yaşadıkları bölgede tanınan tipler (Tayyip ağa “Konya”, Niyazi Dede “Sivas”, Murtaza “Kastamonu”, İbik Dayı “Elazığ” gibi).

II. Bir topluluğu temsil eden tipler etrafında teşekkül eden fıkralar

1. Din veya bir inanış sistemiyle ilgili olanlar (Hoca, Kadı, Bektaşî, Tahtacı gibi).

2. Bir bölge halkı ile ilgili olanlar (Karadenizli, Karatepeli, Kayserili gibi).
3. Bir karakter veya meslek grubu ile ilgili olanlar (Ahmak, deli, cimri, sarhoş, hırsız, doktor gibi).

III. Eş kahramanlı fıkralar (Hoca-talebe, usta- çırak, ebeveyn-evlat, komutan-asker, efendi-uşak gibi) (Sakaoğlu, 1989: 268-269.).

Dursun Yıldırım 'ın yapmış olduğu tasnif ise şöyledir:

1. Ortak şahsiyeti Temsil Yeteneği Kazanan Ferdi Tipler.
2. Zümre Tipleri.
3. Azınlık Tipleri.
4. Bölge ve Yöre Tipleri.
5. Yabancı fıkra Tipleri.
6. Gündelik Fıkra Tipleri.
7. Moda Tipler' dir. (Yıldırım, 1999: 24)

2. Aynabaş

2.1. Tokat Fıkra Tipleri

Yalnızca bu bildiri için yaptığımız kısa süreli taramada Tokat ile ilgili olarak toplam 27 fıkra tipi tesbit ettik.

Bunların en kalabalık grubunu 20 adetle gerçek fıkra tipleri oluşturmaktadır. Bunlar;

Arif Ağa, Ateşoğlu, Aynabaş (Mustafa Elmas), Aynabaş'ın Kardeşi Sait Hoca, Bataloğun Osman, Bayramoğlu Mustafa, Cörgülüoğlu, Çakır Usta, Çerkez Abdülkadir, Ebubekir Kani Efendi, Gacaroğlu, Hacı Osman Çavuş (Hacı Osman Saltık), İsmail Yurdakul, Kafile Başı Mehmet, Kara Mustafa, Kozak (İbrahim Ağa), Köse Emmi, Mehmet Ali, Salman Kibar, Yılmaz Aldemir

Bir diğer grup yöre adlarıyla anılan temsili tiplerden oluşmaktadır. Bunlar Güvendikli, Reşadiyeli, Reşadiyeli Köylü, Tokatlı, Zileli olmak üzere beş tiptir.

Ayrıca biri zümre tipi (Çerkez) ve biri de gelenek tipi (misafir) olmak üzere iki tip daha vardır.

Diğer bir husus da Tokat fıkra tipleri arasında yer alan Ebubekir Kani'nin mahalli bir tip olmaktan çıkıp daha geniş ölçekte tanınan bir tip olarak değerlendirilebileceğidir. Bunda Ebubekir Kani'nin hem "Kırk yıllık Kani olur mu Yani" deyimine kaynaklık eden öykünün kahramanı, hem de çeşitli eserler vermiş bir entelektüel edebiyatçı olmasının rolü vardır. Kani bir fıkra tipi olmanın ötesinde aynı zamanda Letâifnâme ve Hezliyyât kitabı yazarıdır.¹

1 Kâni hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. H.Dilek Batıslam, Kâni'nin Mensur Letâifnâmesi ve Hezliyyâtı, (Basılmamış Doktora Tezi), Adana 1997, s.28-38; İsa Kayaalp, "Kâni" mad. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ans., c.24, İst. 2001, s. 306-07.

2.2. Aynabaş'ın Hayatı ve Kişiliği

Anadolu'da sayıları çok büyük bir yekûn tutan mahalli fıkra tiplerinden birisi de Aynabaş'tır. Aynabaş, Tokat yöresinin de belli başlı fıkra tiplerinden biridir.

Aynabaş fıkra tipi, Saim Sakaoğlu'nun Türk fıkraları için yaptığı tasnifte "Tarihte yaşamış şahıslar etrafında teşekkül eden fıkralar" ana grubunun ikinci alt grubu olan "Sadece yaşadıkları bölgede tanınan tipler" grubuna dâhildir. Dursun Yıldırım'ın tasnifinde ise "Bölge ve Yöre Tipleri" grubunda yer alır. Aynabaş bir tip olmasının ötesinde gerçek bir kişidir. Asıl adı Mustafa Elmas'tır. 1908 yılında Tokat'ın Reşadiye ilçesinin Taşlıca köyünde doğmuş, 1975 yılında vefat etmiştir. Babasının adı Ali, annesinin adı Şerife'dir. 3'ü üvey olmak üzere toplam 8 kardeşi vardır. Evlenmiş olup ikisi oğlan, üçü kız beş çocuk babası olmuştur.

Aynabaş'ın muzip, nüktedan, hazırcı cevap bir kimse olduğu yöre insanı tarafından bilinir. Eğitim görmemiş olmasına rağmen oldukça zeki, bilgili ve donanımlı bir kimsedir. Hatta hukuki konularda bir avukat kadar bilgi sahibi olduğu söylenir. Diğer taraftan çevresindeki insanlara yardımcı olmayı seven bir kimsedir.

Ayrıca Aynabaş'ın yanı sıra kardeşi Sait Hoca'nın da Tokat fıkra tipleri arasında bulunduğunu söylemeliyiz.

2.3. Aynabaş İle İlgili Fıkralar

Tokat yöresinde Aynabaş ile ilgili olarak çeşitli fıkralar anlatılmaktadır. Biz bunlardan tespit edebildiğimiz sekiz adetini aşağıya alıyoruz.

2.3.1. Azık

Aynabaş atıyla birlikte bir köye gitmek için yola çıkar.

Yorucu bir yolculuktan sonra köye yaklaşır. Attan iner köyün içine doğru yürür. Bu arada karnı da çok acıkmıştır.

Karnını doyurabilmek için bir çare düşünür. En sonunda aklına atını dövmek gelir. Başlar elindeki kamçıyla atını dövmeye.

Bu gürültüyü duyan bir köylü evinden çıkarak atı niçin dövdüğünü sorar.

Aynabaş da atın, azığına yediğini söyler.

Köylü:

"Bir yemek için hayvanı dövme, buyur evde yemeğimizi yiyelim." der.

Aynabaş da:

"Biliyorum yemeğimi verirsiniz, atımın karnını da doyurursunuz da bu at alışırsa yine yapar." diyerek kendince haklı bir sebep bulmuş olur.

Neticede ise hem kendi karnını hem de atının karnını doyurarak oradan ayrılır. (tokatliler.com)

2.3.2. Bizimkilerin Yanındadır

Aynabaş'ın kömüşleri (manda) köyden bir kişi tarafından kesilir.

Aynabaş hasmını bilir. Ama bildiğini kimseye de söylemez.

Gece olunca sessizce hasmının ahırına girer, kömüşleri çıkarır, kendi kömüşlerinin kesildiği yere götürür, onları orada keser.

Sonra gelip evine yatar.

Sabah olur. Çalınan kömüşlerin sahibi olan kadın ahırı bomboş görünce çılgına döner. Sağa sola sorar. Bu arada Aynabaş'a rastlar. Ona: "Lan yavrum, Mustafa'm, bizim kömüşleri bu gece ahırdan götürmüşler. Sen sağda solda çok geziyorsun. Acaba bilgin var mı?" diye sorar. Aynabaş da: "Valla teyze bizim kömüşler de yitti. Belki onlar da bizimkilerin yanındadır." der.

Kadın çaresiz eve döner. Oğluna, Aynabaş'ın dediklerini anlatır. Oğlu da:

"Tamam ana, kömüşleri Aynabaş kesmiş, aramaya gerek yok." der.

(www.resadiyespor.com)

2.3.3. İki İhlas Bir Fatiha

Aynabaş bir gün kabristanlığı ziyaret eder.

Kabristanda yeşermiş bir armut ağacı görür.

Yöre halkının mezarlıktaki bitkinin koparılıp yenmeyeceğine dair bir inancı vardır.

Aynabaş mezarlığa bakarak:

"İki İhlas bir Fatiha size yarar, bu ağacın armudu da bana yarar." der ve armudu koparıp yer. (Ahmet Mısırlı)

2.3.4. Keçi

Bir gün Aynabaş ve arkadaşları bir keçi çalar. Çaldıkları keçinin yağsız olduğunu görünce Kazancı lakaplı birinin de oğlağını çalarak ikisini bir kazanda pişirip bir güzel ziyafet çekerler.

Aradan zaman geçtikten sonra bu olay duyulur.

Keçinin sahibi Aynabaş'a:

"Utanmadın mı benim keçiyi yemeye?" der.

Aynabaş da:

"Ulan Kazancı'nın oğlağı olmasaydı, senin keçi kazanın dibini yakacaktı." diye cevap verir. (Salih Özen)

2.3.5. Sen Nasıl Görmüyorsun?

İki köy arasında bir kavga olur. Bir kişi bu kavgada balta ile yaralanır, olay mahkemeye intikal eder. Mahkemeye çevrede yalancı şahitliğiyle tanınan Aynabaş da şahit olarak çağrılır

Aslında Aynabaş, olayı görmemiştir. Olay günü, olay yerinden oldukça uzak-taki bir değirmende buğday öğütmektedir. Fakat görmüş gibi olayı bütün detayı ile anlatır. Olayda yaralanan kişiye oradaki birisinin balta vurduğunu iddia eder.

Daha sonraki duruşmada yaralıya kendisine baltayı vuranın kim olduğu sorulduğunda:

“Kim olduğunu bilmiyorum.” der.

Böylece yargılananlar beraat eder.

Bu duruma dayanamayan Ayna baş:

“Ulan, ben sana kimin vurduğunu ta Gelyeme Değirmeni’nden görüyorum da, vuran adamı sen nasıl görmüyorsun?” der. (resadiyespor.com)

2.3.6. Uyuzun İlacı

Aynabaş’ın atı uyuz olur. Atı uyuzdan kurtarmak için çeşitli ilaçlar kullanır; fakat, bir türlü iyileştiremez.

En sonunda kendi yöntemleriyle atını gazyağıyla yağlar. Gece yarısı Ayna baş’ın kardeşi, atının her tarafını yağlanıp yağlanmadığını kontrol için ahıra iner. Elinde idare denen bir lamba vardır. İdare fazla aydınlatmadığı için, atı kontrol etmeye iyice yanına sokulur. Bu arada at gazyağı ile yağlı olduğundan idarenin ateşiyle tutuşur. Atın her tarafı birden alevler içinde kalır. Adam çaresizlik içinde atı kurtarmaya uğraşır. Kürekle atın vücuduna hayvan gübresi falan atar; fakat, at kurtulamaz, ölür.

Olay çevrede duyulur. Halk Aynabaş’la dalga geçer.

“Yahu Ayna baş, ne ettin, uyuzun ilacını buldun mu?” diye takılırlar.

Aynabaş da:

“Uyuzun ilacını bulduk ama atı da öldürdük.” diye cevap verir.

(resadiyespor.com)

2.3.7. Yaz Efendi Beni De Yaz

Aynabaş bir gün yaya olarak Nıksar’dan gelmektedir. Yolda kalın paltosuyla yürürken bir araba yanında durur. Sürücü:

“Nereye?” diye sorar.

Aynabaş da:

“Reşadiye’ye.” der.

Sürücü:

“Atla.” der.

Aynabaş biner.

Adam bir süre sonra cebinden bir isim listesi çıkarır. Aynabaş’a adının ve lakabının ne olduğunu sorar. Aynabaş da adını ve lakabını söyler.

Adam listede adını göremeyince Aynabaş’a:

“Sen benim iyilik yaptığım kişilerden değilsin.” der.

Aynabaş:

“Yaz efendi, beni de yaz oraya.” der.

Adam da:

“Niye yazayım ki, ben sana iyilik etmemişim.” der.

Aynabaş tekrar:

“Yaz efendi, beni de yaz oraya.” der.

Adam yine:

“Niye yazayım ki, ben sana iyilik etmemişim.” deyince Aynabaş:

“Sen beni arabana aldım. Benden yol parası almazsın. Reşadiye’ye varınca karnımı da doyurursun. Bu devirde bundan daha büyük iyilik mi olur?” der. (Dursun Elmas)

2.3.8. Yemin

İki köy arasında bir yayla anlaşmazlığı olur. Keşif yapılır.

Aynabaş da orada şahit olarak bulunmaktadır. Hâkim Aynabaş’a:

“Bu arazi kimindir?” diye sorar.

O da:

“Hâkim Bey, Vallahi de Billahi de ayağımın altındaki toprak, bu köye aittir.” diye yemin eder.

Keşif sonrası halk Aynabaş’a neye dayanarak yemin ettiğini sorar. Çünkü arazi şahitlik ettiği köye ait değildir.

Aynabaş lastiklerini (lastik ayakkabı) çıkarır. Lastiklerin içindeki toprağı boşaltırken:

“O değilse de bu bizim köyün toprağı. Komşular söyleyin bakalım benim sözümün nesri yalan?” diye onlarla alay eder. (Salih Özen)

3. Sonuç

Bu makalede Tokat'ın yetiştirmiş olduğu önemli fıkra tiplerinden birisi olan Aynabaş ele alınarak, onun fıkra tipleri içerisindeki yeri irdelenmeye çalışıldı. Aynabaş Anadolu'da pek çok örneğine rastladığımız mahalli fıkra tiplerinden birisidir. Tokat yöresinde muzipliği, nüktedanlığı, hazırcevaplığıyla tanınmıştır. Benzerleri gibi Aynabaş da, halkın içinde yetişmiş, aydınım diye geçinen pek çok kimseden daha aydın, halk bilgilerinden biridir.

Görüleceği üzere Aynabaş tipi Saim Sakaoğlu'nun yapmış olduğu tasnifte, birinci grubun (Tarihte yaşamış şahıslar etrafında teşekkül eden fıkralar) ikinci alt grubunda (Her bölgede tanınan ünlü tipler), Dursun Yıldırım'ın tasnifinde ise dördüncü grupta (Bölge ve Yöre Tipleri) yer almaktadır.

4. Kaynakça

4.1. Yazılı Kaynaklar

- AÇA, Mustafa, (2008), "Türk Mahalli Fıkra Tiplerine Giresun'dan Bir Örnek: "İssiyin ve Sümes", Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu, s. 636-646
- AKALIN, L. Sami, (1984), Edebiyat Terimleri Sözlüğü, İstanbul
- ALTUNEL, İbrahim, (1990), Anadolu Mahalli Fıkra Tipleri Üzerinde Bir Araştırma, (İnceleme ve Metinler), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- ATALAY, Besim, (1941), Kaşgarlı Mahmud-Divanü Lügat-i Türk, Ankara
- BATİSLAM, H.Dilek, (1997) Kânî'nin Mensur Letâifnâmesi ve Hezliyyâtı, (Basılmamış Doktora Tezi), Adana
- BAYRAK, Mehmet; (2001), Halk Gülmececi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- BORATAV, Pertev Naili, (1969), 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1993), Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara,
- ELÇİN, Şükrü (1998), Halk Edebiyatına Giriş, Ankara
- ERŞAHİN, İbrahim, (2005), Halk Kültürü ve Edebiyatı Sözlüğü, Ötügen Yayınları, İstanbul.
- http://forum.xn--edebiyatgretmeni-twb.net/il_il_turkiye/tokat_ili_tarihitoristik_ve_kulturel_ozellikleri-t13393.120.html
- <http://www.resadiyespor.com/Yazi/28-Eski-Resadiye-Fikralari.html>
- <http://www.tokatliler.com/?pnum=36&pt=F%C4%B1kralar>
- KARADAĞ, Metin, (1996), Türk Halk Edebiyatı Anlatı Türleri, Ürün Yayınevi, Ankara. .
- KAYAALP, İsa, "Kânî" mad. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ans., c.24, İst. 2001, s. 306-07
- KIŞLAOĞLU, Sefa vd., (1998), Düünden Bugüne Reşadiye, Reşadiye Kaymakamlığı Yay., Ankara
- LEVEND, Agâh Sırrı, (1970), "Türk Edebiyatında Fıkra", Türk Dili, 23 (231), 1 Aralık, 212-214

- SAKAOĞLU, Saim (1997); “Halk Edebiyatı”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, C. 15, 345-350
- SAKAOĞLU, Saim, (1989), “Ağınlı Fıkra Tipi İbik Dayı”, Fırat Havzası II. Folklor ve Etnografya Sempozyumu Bildirileri, 5-7 Kasım 1987, Elazığ Valiliği, Elazığ, s. 267-277
- SAMİ, Şemseddin, (1996), Kâmus-ı Türkî, İstanbul
- Türk Ansiklopedisi, (1968), Ankara, C. 16
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, (1978), İstanbul
- Türkçe Sözlük, (1988), Ankara, C. I-II
- YILDIRIM, Dursun, (1992), Türk Dünyası El Kitabı/Edebiyat, C.3, TKAE Yayınları, Ankara.
- YILDIRIM, Dursun, (1998), Fıkra Türü, Türk Bitiği, Akçağ Yayınları, Ankara
- YILDIRIM, Dursun, (1999), Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları, Akçağ Yayınları, Ankara

4.2. Sözlü Kaynaklar

- ELMAS, Salih, yaş 54, Mustafa Elmas'ın torunu, Taşlıca köyü muhtarı.
- MISIRLI, Ahmet, yaş 64, öğretmen okulu mezunu, Kızılcaören Köyünden.
- ÖZEN, Salih, yaş 57, tahsil ilkokul, Reşadiye TOKAT
- ÖZKAYA, Dursun, yaş 59, öğretmen okulu mezunu, Baydarlı Köyünden.

Hey Onbeşli Onbeşli Türküsü ve Bu Türküyü İlk Kez Plağa Alan Feryadi Hafız Hakkı

Mahmut HASGÜL*

Özet

Birinci Dünya Savaşında Tokat'tan askere alınan 1315 doğumuların dramını, onların gidişinin genç kızlarda bıraktığı etkileri anlatan türkü, Sivaslı Musiki Sanatçısı Feryadi Hafız Hakkı Efendi tarafından yakılmış ve 1927 yılında plağa okunmuştur.

1885 Karabağ doğumlu Feryadi Hakkı Hafız Sivas'a göç eden bir ailenin çocuğudur. İmparatorluğun çöküş dönemi, savaşlar ve o günlerin yokluğu içinde büyümüş, bu durum karşısında vatan sevgisini, manevi duygularını kuvvetlendirmiştir. Bu manevi duygularla kendisini Kuva-yı Milliye içinde bulmuştur. O dönemde Tokat, mülki, askeri bakımdan Sivas'a bağlı bir sancaktır. 93 Harbi ve Balkan Harbi bozgunundan sonra Anadolu'da erkek nüfusunun iyice azalması neticesinde Çanakkale'ye asker toplamaya Tokat'a giden heyette Feryadi Hafız Hakkı da vardır. Rumi 1315 doğumlu on beş on altı yaşlarındaki gençlerin askere alınması sırasında "Hey Onbeşli Onbeşli" türküsünü yakar.

"Damdan attım kendimi / Bulamadım dengimi / Kandırması kolaydır / Bulmalıdır fendini.

Aslan yarım kız senin adın Hediye / Fındık, fıstık aldım sana ye diye / Fistan aldım endazesini on yediye"

Orijinal sözlerindeki gibi Anadolu'da eriyip giden erkek nüfustan dolayı evlenme endişesi taşıyan kızlarla, geri dönememe kaygısı yaşayan genç erkeklerin hissiyatları bu türküde ortaya konmuştur.

1927'de plağa alınan türkü, "Tokat Türküsü" okuyanı Hakkı Feryadi adıyla geçmektedir. Plak daha sonra 1930 yılında bazı sözleri değiştirilerek çıkmıştır. Sonradan derlenen türkülerde sözlerin değiştirildiği, orijinalinden uzaklaşıldığı görülmektedir. Sosyolojik, tarihsel gelişmelerin ışığında türkünün ağıt olması gereği üzerinde bazı düşünceler oluşmuş, bu yönde söyleyişler ortaya çıkmıştır. Bütün bunların ötesinde türkünün THM Sanatçısı Nida Tüfekçi'nin derlemesinden sonra farklı bir boyut kazanarak oyun havası şekline büründüğü de bilinmektedir.

Feryadi, 1944 olaylarından sonra bir müddet Tokat ve Niksar'da gözetim altında tutulmuş, buralarda müzik çalışmalarını bırakmamıştır. 1950'den sonra Sivas'a dönmüş, 1963 yılında vefat etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Hey onbeşli onbeşli, Feryâdı, Taşplak, Türkü.

* Eğitimci-Yazar, Tokat GOP Lisesi Edebiyat Öğretmeni, Kümbet Dergisi Yazı İşleri Müdürü.

Feryadi Hafız Hakkı Kimdir:

Feryadi Hafız (İsmail) Hakkı Bey 1885 Karabağ doğumludur. 93 Harbinde (1877-1878 Osmanlı - Rus Harbi) sonra imzalanan Ayestafanos ve Berlin anlaşmaları neticesinde Osmanlı toprağı olmaktan çıkan Karabağ Rusların ve Ermenilerin yoğun baskılarında dayanamayarak sürekli göçlerle nüfusunu kaybetmeye devam etmektedir. Bu göçlerden biriyle de Hakkı Bey'in ailesi Anadolu'ya gelmiş, Sivas'a yerleşmiştir.

Küçük yaşta Kur'an-ı Kerimi hıfz ederek "Hafız" ünvanı almış, Sivas'ta Hafız Hakkı olarak tanınmıştır.¹

Çocukluk yıllarında Osmanlı Devleti'nin çöküş dönemlerine şahit olan Hakkı Bey o günlerin yokluğunu, sefaletini, acılarını her Müslüman Türk gibi yaşamıştır. Bu duygularla yetişen genç Hakkı Bey'in milli ve manevi duyguları son derece kuvvetli olmuştur. Milli Mücadele döneminde kendisini Kuvva-i Milliye saflarında bulmuştur.²

Türkçülük ve Turan idealizmini benimseyen fikir adamlarında Ziya Gökalp ve Rıza Tevfik ile dostluk kurmuş, ömrü boyunca bu fikirleri savunmuştur.

1922 yılında yayımladığı CÖNK'ünde³ "Feryad-ı Vatan Marşı", "Büyük Millet Marşı", "İzmir Marşı", "Turan Marşı", "Kuvay-ı Milliye Marşı" gibi marşlarda hep milli duyguları işlemiştir.

İyi derecede müzisyen olan Hafız Hakkı tambur ve bağlama çalmaktadır. Kendi yapımı olan ve Feryat adını verdiği bağlama ve tambur karışımı yaylı bir saz yapmıştır. "...Bir kasnağa işkembeyi gerip kurutmuş, arkasını ince bir tahtayla kapatmış, tambur kolu gibi bir sap takmıştı. Perdeler uydurmuştu. Feryat adını verdiği bu sazı yaylı tambur gibi çalardı..."⁴

Bu müzik aletinden dolayıdır ki kendisine Tamburî gibi Feryadî (Feryat çalan) ünvanı eklenmiş oldu.

Sesi, müziği ve besteleriyle son derece kaliteli bir sanatçı olan Feryadi Hafız Hakkı Bey ilk taş plağını Fransa'da 1922 yılında çıkartmıştır. Ardından Fransa, Almanya ve İngiltere'de birçok taş plak çıkarmıştır.

1918 Çanakkale harbi öncesinde Tokat'tan asker toplamaya giden heyette bulunan Feryadi Hafız Hakkı Bey Rumi 1315 doğumlu 15-16 yaşlarındaki gençlerin silah altına alınışlarına şahit olmuş, genç nişanlılarını askere uğurlayan kızların gözyaşlarını ve sözlerini beste ve güfteye dökmüştür. Daha sonra, 1927-28 yılında, İngiliz His Master's Voice şirketinden çıkardığı taş plağa "Hey Onbeşli

1 Sivas eşrafından Bekir Orcan röportajı, Rıfat Kaya, Sivas, 1998.

2 Rıfat Kaya, "Feryadi Hafız Hakkı'nın Hayatı ve Musiki Serüveni", **Hayat Ağacı Dergisi**, S. 13, 2009, s. 22.

3 Rıfat Kaya, a.g.m., s. 23.

4 Cahit Külebi, **İçi Sevda Dolu Yolculuk**, Bilgi Yayınları, Ankara 2007, s. 26.

Onbeşli” türküsünü okumuştur.

Feryadi Hafız İsmail Hakkı Bey Türkçülük Turancu-ılık fikirlerinden dolayı 1944 yıllarında çeşitli baskılara ve engellemelere maruz kalmış, yaşam mücadelesi verebilmek için çeşitli arayışlara girmiştir. 1944 sonrasında Tokat’a özellikle de Niksar’a gelir, Feryat çalarak eğlence meclislerine eşlik eder.

“...Boyu, posu, babacan görünümüyle Mesut Cemil Tel’e benzerdi. Doğu Anadolu olduğumuzdan, belki de bu nedenle babamla arkadaştı. Yaz sonlarında hemen her yıl Niksar’a gelir, kışın ayrılırdı... Kimi gelişinde yağ, bal toplar kimi yıllar deri alırdı.... Sırtında hep aynı kahverengi elbise bulduğuna göre fazla bir kazanç da sağlamıyordu. Adalet’i⁵ geldiği yıl akıllının biriyle anlaşmışlar, sermaye Niksarlı’dan, çalışma üstattan, ortaklık kurmuşlar. Çok güzel yemekler yapıyordu. Hepsind tereyağ kullanıyor, etin en iyisini alıyordu. Tiyatroya o yıl çoğu akşamlar yemek yemeden gider, daha önce de belirttiğim gibi İsmail Hakkı Bey Amca’nın seçtiği yemeklerden üç kap yedim. Gerçekten çok iyi bir aşçıydı. Bu yemeklerin mal oluşu, satış ederi ona vız gelirdi. Bir ay içinde dükkân iflas etti, kapandı.”⁶

Feryadi Hafız İsmail Hakkı Bey’in Tokatla olan bağı hiç kopmamış, başka birçok iş ve akrabalık ilişkilerinde bir ayağı Tokat’ta olmuştur. Oğlu Ahmet Feryadi de Tokat Belediyesinde memur olarak çalışmış, keman ustası olarak seçkin müzik etkinliklerinde sahne almıştır.⁷

Ahmet Feryadi ile ilgili olarak birçok hatıraya⁸ ve dilden dile anlatılan efsanevi hadiseye röportajlarda⁹ da yer verilmiştir.

Hey Onbeşli Onbeşli

Üzerinde en çok tartışma yaşanan türkülerden biri de Hey Onbeşli Onbeşli’dir. Tokat türküsü olan ve zaman zaman başka şehirler tarafından benimsenen bu türkünün sözleri ve melodisi de uzun tartışmalara sebep olmuştur. Öncelikle araştırmacıların ortak görüşü olarak türkünün nasıl ve hangi koşullarda doğduğuna bakmak gerekmektedir.

Çanakkale Savaşı sırasında, İtilaf Devletlerinin Nisan 1915’ten itibaren kara çıkartmasına başlamalarıyla birlikte, cephede takviye kuvvetlere ihtiyaç doğmuş, Sultan V. Mehmet Reşat 14 Mayıs 1331’de (27 Mayıs 1915) bir emir yayınlarak “Askeri Mükellefiyet” yasasında değişiklik yapmak ve lise öğrencilerini de cepheye çağırarak zorunda kalmıştır.

5 Adalet, 1935’li yıllarda Niksar’a konser vermek için gelen bir sanatçıdır.

6 Cahit Külebi, a.g.e., s. 27.

7 Burhan Günesen, **Bir Asırda Anılarıyla Tokat Similar**, Tokat 2014.

8 Rıfat Kaya Röportajı, Hasan Akar - Mahmut Hasgül, Tokat 2014.

9 1914 doğumlu Osman Asarkaya Röportajı, Hasan Akar - Mahmut Hasgül, Tokat 2014.

Bu durumda o günkü lise seviyesinde eğitim gören çocuklarında belli bir kısmı cepheye gitmiştir. Akabinde yayınlanan yeni bir tamimle de, o dönemde kullanılan hicri takvime göre 1314 (Miladi 1896) doğumlu olan ve henüz askere alınmayan 19 yaşındaki gençlerin yanı sıra Hicri 1315 (Miladi 1897) doğumlu olup da bedenen gelişmiş olanlarında kıtalara teslim olması emredilmiştir. Tüm bu gelişmeler sonunda Anadolu'nun çeşitli illerinde oluşturulan toplanma bölgelerinde toplanan 1314 ve 1315 doğumlular, kıtalara ve cepheye sevk edilmek üzere silâh altına alınmışlardır.¹⁰

O dönemdeki Anadolu'da evlenme yaşının oldukça küçük olması nedeniyle bu çocukların çoğu aileleri tarafından nişanlandırılmış veya evlendirilmiştir. Bu durumda da cepheye gidenlerin bir kısmı eşini, çocuğunu veya yavuklusunu memlekette bırakmış ve büyük bir çoğunluğu da geriye dönememiştir. İşte böyle bir duyguyla da arkalarından gözyaşları dökülmüş ve onlarca ağıt yakılmıştır. “Hey onbeşli” türküsü de bu dönemde cepheye giden 1314 ve 1315 doğumlu kahraman vatan evlatlarının arkasından yakılmış bir ağıttır.

Elimizdeki verilere göre türküyü ilk defa kayda alan Feryadi Hafız İsmail Hakkı Bey'dir ve tarih 1927'dir. Ardından Muzaffer Sarısözen 28.06.1943 yılında Niksar ilçesinden Mustafa Yolcu'dan “Onbeşli” adıyla derlemiştir ve TRT repertuarına almıştır. Ancak bu derleme maalesef TRT kayıtlarında bulunmamaktadır. Bu derlemenin Niksarlı birinden yapılmış olmasının Feryadi Hakkı Beyin Niksar'la içli dışlı olmasıyla bir ilgisi vardır.

Daha sonra merhum Üstat Nida Tüfekçi tarafından 70'li yıllarda babası merhum Hamdi Tüfekçi'den derlenmiş ve TRT Müzik dairesi tarafından 1616 sıra no ile 24 05 1977 tarihinde incelenerek repertuara alınmıştır.

Bu türkü Nida Tüfekçi tarafından Akdağmadeni türküsü olarak okunmuş, ardından büyük tepkilerle ve bilimsel reddiyelerle geri adım atmak zorunda kalmıştır.¹¹ Kaldı ki Nida Tüfekçi'nin babası Hamdi Tüfekçi askerlik görevini Tokat'ta yapmış, bu türküyü Tokat'tan öğrenmiştir.

Ayrıca Nida Tüfekçi verdiği konserlerde o ile göre sözleri değiştirmiş “..Afyon yolları taşlı...” gibi ifadelerle çeşitli karışıklıklara sebebiyet vermiştir.

Başka bir rivayete göre ise Adanalı İboş Ali Ağa 1315'lilerdendir ve askerliğini Tokat'ta yapmıştır. İboş Ali Ağa ile Adana'da yaşayan Arabacı Selahattin'in kızı Hediye arasındaki aşk hikâyesi neticesinde İboş Ali Ağa tarafından bestelenmiş, bu türküyü daha sonra çırağı Adanalı Ali Limoncu seslendirmiştir. Bu teori müzikal yapı, sözler ve yayılım alanları dikkate alındığında tutarlılığını kaybetmektedir.¹²

10 Necdet Kurt, “Hey Onbeşli Onbeşli”, <http://www.zilesitesi.com/yazar-543-arsiv.html>, 2009

11 Hayrettin Koyuncu, **Öyküleriyle Türkülerimiz Tokat Yöresi**, Tokat 2010, s. 113.

12 Hayrettin Koyuncu, a.g.e, s. 114.

Ayrıca türkünün Zile'ye ait olduğu tezi de ortaya atılmıştır.¹³

Ağıt Mı Oyun Havası Mı

Hey Onbeşli Onbeşli türküsünün ağıt olduğu ama rihmi hızlandırılarak oyun havası formuna sokulduğu tezi çok kuvvetli ve yaygın bir tezdır. Teorideki bu tür ikazlar ve bilgilendirmelere rağmen hala oyun havası formunda söylenegelmesi ve halkın böyle benimsemiş olması da başka bir gerçekliktir. Feryadı Hafız Hakkı'nın taş plak kaydına göre ki en eski ve en orijinal hali şüphesiz bu kayıttır, ağıt olduğuna dair herhangi bir ipucu yoktur. Ancak tam olarak oyun havasına da benzemektedir. Sözler ise bugünkü varyantlarının aksine çok daha aşk temalıdır. Savaş ve ayrılık temaları sadece bir iki kelimeyle sınırlıdır. Türkünün yakıldığı devirlerde Tokat ve havalisinde birçok kız ve erkek çocuk yetimdir. Yetim olan kız çocuklarına Hediye; erkek çocuklarına Yadigâr adı verilirdi. Dolayısıyla tüküde bahsedilen sevdiği tarafından mecburen tek başına bırakılan Hediye zaten babasız büyümüştür.

Bugünkü varyantları arasında en çok kabul gören sözler şunlardır:

Hey onbeşli onbeşli

Tokat yolları taşlı

Onbeşliler gidiyor

Kızların gözü yaşlı

Aslan yarım kız senin adın Hediye

Ben dolandım sen de dolan gel gediğe (beriyе)

Fistan aldım endazesi onyediye

Gidiyom gidemiyom

Az doldur içemiyom (Sevdim ter edemiyom) TRT

Sevdiğim pek gönüllü

Koyup da gidemiyom

Aslan yarım kız senin adın Hediye

Ben dolandım sen de dolan gel gediğe (beriyе)

Fistan aldım endazesi onyediye

Giderim ilinizden (elinizden)

Kurtulam dilinizden

Yeşil baş ördek olsam

Su içmem gölünüzden

13 Necdet Kurt, a.g.m., <http://www.zilesitesi.com/yazar-543-arsiv.html>.

Aslan yarım kız senin adın Hediye
Ben dolandım sen de dolan gel gediğe (beriyе)
Fistan aldım endazesi onyediye

Tokat yolu kaldırım
Düştüm beni kaldırın
Hediye'min uğruna
Vurun beni öldürün

Aslan yarım kız senin adın Hediye
Ben dolandım sen de dolan gel gediğe (beriyе)
Fistan aldım endazesi onyediye¹⁴

Feyadi Hafız İsmail Hakkı Bey'in 1927 kayıtlarında ise bu türkü şöyledir:

Damdım attım kendimi
Bulamadım rengimi
Hovardalık pek kolay
Öğrenmeli fendini

Aslan da güzelim gız senin ismin Hediye
Fındık, fıstık aldım güzel, yemiye
Manto aldım güzel sana gey diye

Hey onbeşli onbeşli
Bağdat yolları taşlı
Onbeşliler giderse
Kızların gözü yaşlı

Aslan da güzelim gız senin adın Hediye
Ah efendim, saat geldi yediye
Fındık, fıstık aldım gülüm ye diye

Irmağı geçti gelin
Gediği aştı gelin
Eğil bir yol öpeyim
Yüreğim geçti gelin

Aslan da güzelim gız senin adın Hediye
Manto da aldım güzel güzel gey diye
Fındık, fıstık aldım gülüm yemiye

14 Salih Turhan - Selahattin Adıgüzel, **Tokat Türküleri ve Oyun Havaları**, Ankara 2008.

Penceresi beş candan
Konyak içtim fincandan
Al martini, vur beni
Ben de bıktım (geçtim) bu candan
Aslan da güzelim kız senin adın Hediye
Manto da aldım güzel sana gey diye
Fındık, fıstık aldım gülüm yemiye¹⁵

Sonuç

Müzik dünyamızın dev eserlerinden olan Hey Onbeşli Onbeşli türküsü elimizdeki verilerin ışığında bir Tokat türküsüdür. Bu türkü ağıt olarak da oyun havası olarak da söylenebilmiştir. Halkın çoğunluğu bu türküyü oyun havası olarak dinlemiş ve sevmiştir. Feryadi Hafız Hakkı Bey varyantı ile günümüzde TRT repertuarında söylenen varyant arasında söz olarak da müzik olarak da büyük değişiklikler görülmüştür. Demek ki anonim bir görünüme ulaşan türkünün son hali halkımız tarafından en az 100 yıllık bir sürecin ardından şekil bulmuş, müşterek kültür halini almıştır. Anonim eserler halkın ortak emeğinin bir ürünü oldukları için daha çok kabul gören eserlerdir. Dolayısıyla bu türkü de oyun havası olarak halkımız tarafından benimsenmiş ve yayılmıştır.

Kaynakça

- AKAR, Hasan – HASGÜL, Mahmut: 1914 Doğumlu Osman Asarkaya Röportajı, Tokat 2014.
- AKAR, Hasan – HASGÜL, Mahmut: Rıfat Kaya Röportajı Sivas, 2014.
- GÜNESEN, Burhan, **Bir Asırda Anılarıyla Tokat Simalar**, Tokat 2014.
- KAYA, Rıfat, “Feryadi Hafız Hakkı’nın Hayatı ve Musiki Serüveni”, **Hayat Ağacı Dergisi**, S. 13, Sivas 2009.
- KAYA, Rıfat, “Sivas’ta Türkü Kültürü ve Sivas Türküleri”, **Sivas Kültür Envanteri**, Sivas Valiliği Yay., 2012.
- KOYUNCU, Hayrettin, **Öyküleriyle Türkülerimiz Tokat Yöresi**, Tokat 2010.
- KURT, Necdet, “Hey Onbeşli”, <http://www.zilesitesi.com/yazar-543-arsiv.html>
- KÜLEBİ, Cahit, **İçi Sevda Dolu Yolculuk**, Ankara 2007.
- TURHAN, Salih- ADIGÜZEL, Selahattin, **Tokat Türküleri ve Oyun Havaları**, Ankara 2008.

¹⁵ Rıfat Kaya taş plak arşivinden, Sivas 2014.

Tokat Yöresi Halk İnançlarında Basmak-Basılmak ve Kuş Yenilmesi/Yenmesi

Yaşar KALAFAT*

Şevket Kaan GÜNDOĞDU**

Özet

Basmak-Basılmak, halk inançlarında korunmak ve kurtarılmak kapsamındaki inançlardandır. Halk inançlarında, Eski Türk İnanç Sistemi'nden günümüze kadar devam eden İye/Sahip inanç anlayışında basmak-basılmak inancının da yeri vardır. Buna göre İnsan, bitki, hayvan ve cansız olarak bilinenlerin de sahipleri, iyeleri basabilirler. Basılmış olan hastalanır ve basılmaktan korunmak ve kurtulmak için inanç içerikli bir takım uygulamalar yapılır.

Basmak-Basılmak içerikli inançları Tokat halk kültüründen de izleyebiliyoruz. Mesela, kırkı çıkmamış bebekler veya kırklı gelinler, kırk baskını yaşayabilirler. Cenazeler bilhassa kırklı bebekleri basabilir. Keza henüz kesimi yapılmış hayvanın eti de kırklı insanları basabilir. Kırklı bebeğin kırkı ile kırklı herhangi bir hayvanın kırkları karışabilir.

Kuş Yenilmesi/Yenilmesi ise bazı kuşların bazı kuşları basması veya insanların bazı kuşlar tarafından basılması ve korunması inanç konularını içerir. Kuş Yenilmesi inancı Tokat'ın kuzey bölgesinde, daha ziyade Doğu Karadeniz ve Artvin bölgesinde görülen bir inaçtır.

Biz bu bildirimizde basmak-basılmak ile ilgili inançları Kuş Yenilmesi inancı ile birlikte ele alıp, mitolojik anlamlandırmalar yapmaya çalışıyoruz.

Anahtar Kelimeler: Tokat, kuş, yenme, yenme, halk.

Giriş

Kuş Yenilmesi ile ilk tespitleri bizin takip edebildiğimiz kadarı ile halk kültürü araştırmacısı Hayrettin Tokdemir Artvin bölgesinden yapmıştır. Halk arasında halen yaşamakta olan inanca göre kuşlara yenilmiş kişiler ve aileler yenen kuşun tesiri sonucu hastalanırlar yıl boyunca işleri olumsuz etkilenir.

Her kuşun yenme yöntemi ve tezühürü farklı olduğu gibi yenilmeden korunmak ve kurtulmak da farklılık arzeder¹. Bizi göre bu izahdaki yenme Türk kültürü halkların genelinde görülen Tokat halk inançları kültüründen de tanıdığımız

* Dr. Türk Halkbilim Kültür Strateji Araştırma Merkezi, yasarkalafat@gmail.com; www.yasarkalafat.info

** Halkbilim araştırmacısı, Gazeteci.

1 Yaşar Kalafat, "Karşılaştırmalı Yusufeli Türk Halk İnançları", **Geçmişten Geleceğe Yusufeli Sempozyumu Bildirileri**, Editörler M.Demrel, M.Akıllı, Erzurum, 2010, s. 371-381

iyelerin basmalarındır. Bu bildirimizde kuşların da basabileceklerini kuş basmasından da korunma yollarının olduğu irdelemeye çalışıyoruz. Böylece Türk halk inançlarının mitolojik dönemden gelen iye/sahip inancını kuşlardan hareketle Artvin Tokat hattında da örneklemiş olacağız.

Çoruh Vadisinde **Çoo-Ço kuşu** olarak bilinen kuş ismini öterken bu sesi çıkarışından alır. Daha ziyade havadar kıyı şeritlerinde yaşar. Bu kuşun da diğer bazı kuşlar gibi insanları basabileceğine inanılır. Kuşun ötüşünü duyan kimsesinin basılabileceği inancı vardır. Kuşun basmasından korunabilmek için evvelce bazı yörelerde bulama olarak da bilinen ağız yemişi olması gerekir **bulama/ağuzlar** içerisinde ilk danasını doğuran düğenkini daha makbul daha etkili kabul edilir.²

Bu tespitteki ağız/bulama tespiti basma inancının mahiyeti itibariyle özel önem arzeder. Doğumdan sonra ilk süt olarak da tanımlanabilecek olan bu süt hayvanın kırkı içerisindeki süttür. Yani hayvanın ve yavrusunun henüz kırkı çıkmamıştır. Bilindiği gibi yeni doğum yapan annelerin ve bebeklerinin birirlerini basabilecekleri inancı vardır ve bundan korunmak ve kurtulmak için çeşitli uygulamalar yapılır. Böyle hallerde kırklılar bir araya gelmeye çalışırlar. Üzerlerinde iğne türü nesnelere bulundururlar. Baskına uğrayan bebeğin iştahsız olacağı gelişmeyeceğine inanılır. Kırk baskınından kurtulmak için hoca tarafından okunmak gibi çeşitli çarelere başvurulur.

Kırkların karışmaması ve kırk baskınından korunmak için insanat ile hayvanat da ilişkilendirilmiştir. Anadolu kırsalında, Orta Anadolu’da, Tokat ve çevresinde bebeğinin kırkını döken anne yaptığı Türkçe duada Allah’a yalvarırken bildiği bütün hayvanların ismini sayarak onların kırkı ile bebeğinin kırkınının karışmamasını diler. Bu tür dualar aynı amaçla Doğu Anadolu aşiretlerinde Kürtçe de yapılır³.

Kars’ta olduğu gibi Tokat ve çevresinde kırklı bebek sürekli ağlıyor ise, ağlar-ken tamamen kendinden geçip ve farklı farklı hayvan seslerine benzer sesler de çıkarıyor ise, kırkının bazı hayvanların kırkı ile karışmış olabileceği üzerinde durulur.

Kuk-ku/Guguk Kuşu

2 Hayrettin Tokdemir, **Artvin Yöresi Folkloru**, Ankara, 1993, s.261

3 Yaşar Kalafat, **Azerbaycan-İran-Anadolu-İrak Halk İnançları Hattı**, Ankara, 2012, Berikan, s.388-392

Kuk-ku/Guguk Kuşu Bu kuş çoğunlukla yüksek yerlerde yaşamaktadır. Bu kuşun da insanları yendiğine, bastığına inanılır. Bu kuşun basması, yenmesinden korunmak için sabahleğin erken bu kuş ötmeğe başlamadan önce kalkılmalı, birşey yiyebilmiş olmalı mümkün ise eve su getirip namaz kılmış olmak aranır⁴. Bu inanç Trabzon Şalpaazarı yöresinde de yaşamaktadır.⁵

Bu tespitin güneş ve su kültü ile ilişkilendirilmesi ve zamanla İslami bir renkte edinmiş olduğu üzerinde durulabilir. İnsanın aç olduğu saatlerde yenilebilmesi de doğal karşılanabilir.

Bölge halkı bu iki kuşun kardeş olduklarına aralarında geçen bir olaydan sonra ayrı düşdüklarine bu sesleri çıkararak bir birlerini aradıklarına dair efsaneler anlatırlar.⁶

Guguk Kuşu'nun kuyruğuna çift sürme zamanı **Al** bir kurdela bağlanmalıdır bu inanca icabet edilmez ise Guguk Kuşu çiftteki **öküzleri** basababilir ve basılan öküzler halsiz olurlar⁷.

Çit-Çut Kuşu: Bu kuş, ilkbaharın gelişini müjdeleyen kuşlardan birisi olarak bilinir. Genellikle çift-çubuk zamanı gelir. Her defasında üç defa üst üste öter. Öterken çıkardığı çit-tut sesi, bir uyarı, bir mesaj olarak algılanır. Bu kuşa yenilmemek, bu kuş tarafından basılmamak için ötüşünden önce birşeylerin yenilmiş olması gerektiğine inanılır.⁸

Gir-Gurr Kuşu: Bu kuşlar ilkbaharda güllerin açma zamanında gelirler. Öterlerken «gir-gurr» şeklinde sesler çıkarırlar. Dişili erkekli çift gezen kül renkli kuşlardandır. Bu kuşa yenilmemek, basılmamak için sabahları onlardan evvel kalkmış ve gül koklamış olmak gerekir, şeklinde inançlar vardır.⁹

Taraklı Kuş

Akdoğan

4 Hayrettin Tokdemir, **Artvin Yöresi Folkloru**, Ankara, 1993, s.261

5 Şevket Kaan Gündoğdu, “Kuş Yenkmesi (Yenmesi) İnanç”, <www.yasarkalafat.info>

6 Hayrettin Tokdemir, **Artvin Yöresi Folkloru**, Ankara, 1993, s.261

7 Şevket Kaan Gündoğdu, “Kuş Yenkmesi (Yenmesi) İnanç”, <www.yasarkalafat.info>

8 Hayrettin Tokdemir, **Artvin Yöresi Folkloru**, Ankara, 1993, s.262

9 Hayrettin Tokdemir, **Artvin Yöresi Folkloru**, Ankara, 1993, s.261

Hopop Kuşu: Bu kuşun yaygın ismi **Taraklı Kuş**'tur. Bu kuş **Hüt-hüt Kuşu** olarak da bilinir. Bu kuş öterken «Hopop» şeklinde ses çıkarır. Bu kuş tarafından da basılmamak için sabahları bu kuştan evvel kalkılmalı, el-yüz yıkanmalı durumu uygun olanlarca abdest alınması gerektiğine inanılır¹⁰.

Mahala Kuşu: Bu kuş daha ziyade yaylalarda ve yaz aylarında görülür. Bu kuş tarafından yenilmemiş, basılmamış olmak için, kuşu havada uçar halde görmeden evvel taze peynir yenilmiş olması gerektiğine inanılır¹¹.

Bizim Kuş Yenmesi/Basması ile Yusufeli'nden yaptığımız tespitlerde **Gürüt Kuşu, Hophop Kuşu, Kuku Kuşu, Malaka/Akdoğan Kuşu ve Tuttur Kuşu**'nun insanı basabileceği inancının yaygın olduğu görmüştük. Böylece Mahala veya Makala'nın **Akdoğan** olduğu söyleyebiliyoruz. O yörede kuş yenmesi basmasından korunmak için;

Safa gelindi
Büyük kuş
Karnım doygun
Gönlüm boş,

türünden şeyler söylenilmektedir. Aç olmadığını söyleyen kimse bu açıklaması ile basılmayı önlemiş olmaktadır.¹²

Ardanuç'ta **Ço-çoo Kuşu** diye bilinen kuşla ilgili inançlarda onun basmasından korunmak için ağız yenilmesinin yanı sıra taze çağala yenilmesi de vardır. Keza bu bölgede Kuku kuşunun basmasından korunmak için bu kuş sabahleğin ötmeden evvel namaz kılınmalı, buğday ekmeği yenilmelidir. Kuşa yenik düşen, kuş tarafından basılan kimse halsizleşir, inancı vardır. Anneler sabahları çocukların yataklarından çıkmaları için «Kalkın ki Ku-ku kuşu sizi yenmesin» derlerler.

İshak

Kuş yenmesine uğramış, kuşlar tarafından basılmış kimsenin tedavisinde basılmış kimse terletilir. Şifalı otların buhrında hastanın şifa bulmasına çalışır. Bu tedavide yenilmiş veya basılmış kimsenin cinnet türü rahatsızlıklarda olduğu gibi taşkınlıklarda gösterdiği anlatılır¹³.

10 Hayrettin Tokdemir, **Artvin Yöresi Folkloru**, Ankara, 1993, s.261

11 Hayrettin Tokdemir, **Artvin Yöresi Folkloru**, Ankara, 1993, s.261

12 Yaşar Kalafat, “Karşılaştırmalı Yusufeli Türk Halk İnançları”, **Geçmişten Geleceğe Yusufeli Sempozyumu Bildirileri**, Editörler M.Demrel, M.Akıllı, Erzurum, 2010, s. 371–381

13 Ülkü Önal, “Ardanuç-Sagara Köyü Folkloru”, **Bizim Ahıska**, 2010, S.17, s. 46–48

Turna

Tavşancıl

Kuş yenmesi konulu çalışmalardan en geliştirilmiş ve tasniflisi Öksüz ve Demiryürek'in yaptıkları çalışmadır.¹⁴ Bu çalışmadan **Gürüt Kuşu** olarak bilinen kuşun **Giriti Kuşu**, **Cocola** olarak bilinen kuşun **İshak Kuşu**, **Gukku Kuşu** olarak bilinen kuşun **Guguk Kuşu**, **Hop-Hop** olarak bilinen kuşun **İbibik Kuşu**, **Turtur** olarak bilinen kuşun **Turna**, Mekela olarak bilinen kuşun da **Tavşancıl** olduğunu öğreniyoruz. Bu araştırmada kuş yenmesi, bazı kuşların sesinin duyulmasından evvel bazı güzel alışkanlıkların yerine getirilmesine inanılır, şeklinde tanımlanmaktadır. Araştırmada yenme ve yenilme inancı ile ilgili bulguların alanı geliştirilip **Yılana** yenilmemek için **molozon** diye bilinen mantarın yenilmesi, **Gökkuşağına** yenilmemek için dişlere **sedef düğme** sürülmesi, **göye** yenilmemek için **taze pancar** yenilmesi gerektiği inançlarına da yer verilmektedir.

Yılan

Kurbağa

Orta Anadolu ve Tokat yöresinde her evin bir yılanının olduğuna inanılır. Bu yörede ayrıca yılanın yolculukta insanın karşısına çıkması uğursuzluk olarak anlamlandırılır. Bu inanç Erbil de Diyarbakırda da yaşamaktadır. Diyarbakır'da bağların özel koruyucu **ak yılanlarının** olduğuna inanılır.¹⁵ Evlerin koruyucu yılanlarının olduğu inancı Kars ve Rize çevresinde de vardır. Bu yılanlar ev halkına ve ev halkı da onlara dokunmazlar. Bodrum yöresi Yörüklerinde kırsal kesimde yılan görülmesi uğur olarak kabul edilir.

Hava bulutlandıktan sonra göğün gürleyeceğini hissedenler, gök gürlemeden önce yerden bir yeşil ot alarak yerse, göge yenilmemiş olur. Ayrıca gök gürledik-

14 G.Demiryürek-M.Öksüz, "Yusufeli Halk İnanmaları ve Efsaneler", ", **Geçmişten Geleceğe Yusufeli Sempozyumu Bildirileri**, Editörler M.Demrel, M.Akıllı, Erzurum, 2010, s. 361-371

15 İsmail Uçakçı, **Sungurlu, Yerköy, Delice, Keskin, Kızılırmak Yöresi Derlemeleriyle Orta Anadolu Halk Kültürü**, Ankara, 2003, s. 100

ten sonra, kişi sırtını bir kayaya veya duvara yasarsa, o seneyi sağlıklı geçirir-miş¹⁶.

Bazı kuşların ongun olabilecekleri Oğuz boylarının kuş ongunlarından bilin-mektedir. Bunların arasında Tavşancıl da vardır. İyelerin ak ve kara iyeler olduğu bilinirken her iki tür iye kapsamına giren çeşitli iyelerden sakınmak ve koruma-larından yararlanmak üzere onlara çeşitli saçılardan yapıldıkları da bilinmektedir.¹⁷ Bu noktada Türk mitolojisinin yaşayan halk inançlarında izlerinin aranması adına ongun olan hayvanlarla ilgili inançlarla Kuş yenmesi inancının ilişkilendirilmesi üzerinde durulabilir mi?

Diğer taraftan kırklı anne ve bebeğini basmaması için buldukları yere yeni kesilmiş hayvanın eti getirilecek olursa bazı tetbirlerin alındığı bilinmektedir. Bu-radan hareketle hayvanatın insanatı basabildiği söylebileceği gibi, böyle hallerde yani kırklı anne ve bebeğini henüz ölmüş insanın cenezesinden de koruma çare-leri aranması gerektiği inancın olduğu da biliyoruz. Özetle insanatın ölmesine rağmen kırkı çıkmamış ise kırklı insanı basabileceği inancı vardır. İnsanat ve hayvanat arasındaki bu basma/yenme inancının nebatat boyutu var mıdır. Mısır ekmeği yerine buğday ekmeğinin yenilmek istenilmesi, taze pancar ve molozon gibi özel mantarlarda hikmetin aranması nebatatın da ağız/bulama da olduğu gibi basma ve basılmada fonksiyonunun olduğunu düşündürmektedir.

Gökkuşağı ve Gök genel tasnifte cemadattan yani cansız bilinenlerden kabul edilir. Biz gök¹⁸ ve gök kuşağı¹⁹ ile ilgili inançları incelemeye çalışmış her ikisi-nin de birer iye olabilecekleri inancına vurgu yapmıştık. Yeni bulgulardan sonra her ikisinin de yenebileceği, basabileceği bulgusundan sonra cemadat kapsamına giren varlıkların da inanç sistemindeki yerleri daha netleşmektedir.

Artvin ve çevresinde «**Kurbağa Yenmesi**» ve «**Kelebek Yenme**» si inanç-ları da vardır. İlkbaharda kurbağa sesini duyan kişi, ayaktaysa kurbağayı yenmiş, oturuyor ise ona yenilmiş olur. İlkbaharda ilk görülen kelebek eğer ak renkli ise, onu gören kişi onu yenmiş olur ve bir yıl boyunca hiçbir hastalığa yakalanmaz. Eğer, ilk görülen kelebek kahverengi ise, ona yenilmiş ve bir yılı hastalıkla geçi-receğine inanılır.²⁰

Orta Anadolu ve Tokat çevresindeki halk inançları arasında Kurbağa ile ilgili olanlar da vardır. Kurbağanın çok ötmesi yağışa yorumlanır. Kurbağayı öldürenin yüzünde sivilce çıkacağına inanılır. Kars'ta kurbağa ile çok uğraşının elleri ve

16 Şevket Kaan Gündoğdu, "Kuş Yenmesi (Yenmesi) İnancı", <www.yasarkalafat.info>

17 Yaşar Kalafat, "Çorum ve Çevresi Merkezli Türk Kültürlü Halklarda Saçı", **Osmanlı'dan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu, 23-25 Kasım 2007**, Çorum 2008, s. 1139-1149

18 Yaşar Kalafat, "Halk İnançlarımızda Göğe Kaldırma Dini Pratiği, Damadın Göğe Kaldırılması" **3. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi Bildirileri**, Ankara 1997 sh. 133-140

19 Yaşar Kalafat-Nagehan Çetin, "Bodrum ve Çevresi Örnekleri İle Halk İnançlarında Gök Kuşağının Mito-lojik Boyutu", **3. Uluslar arası Her Yönüyle Bodrum Sempozyumu, 30 Ekim-1 Kasım 2013, Bodrum**

20 Şevket Kaan Gündoğdu, "Kuş Yenmesi (Yenmesi) İnancı", <www.yasarkalafat.info>

ayaklarında siğil olarak bilinen urlar çıkacağına inanılır. Korunmak için kurbağayı gören “tu tu tu siğilim sana “ der. Tokat yöresinde olduğu gibi Anadolu’nun birçok yerinde, siğil tedavisi için başvuru olan **Siğil Ocakları** vardır.

Basma ve basılma ile ilgili inançlara dair bulgular sadece halk mutfağı ve halk tababeti bakımlarından değil mitolojik içerikleri bakımından da özel önem arz etmektedirler.

Baykuş

Kelebek

Tekrar kuşlara dönülecek olursa, kuş yenmesi/basması konusunda Taner Artvin’li de bilgi vermektedir²¹. O, basmak ve basılmak ile kuş yenmesini farklı başlıklar altında ele almaktadır. Onun kuşlardan **Baykuş**’un evin çatısı veya yakınında uzun uzun ötmesi o ev halkından birisinin öleceği kısa kısa ötmesinin ev halkından birisinin hastalanacağı, **Saksağan**’ın evin yakınında ötmesi ile kötü haber alınacağı, **Karga**’nın farklı sesle ve **Horoz**’un zamansız ötmelerinin uğursuzluk ve kötü haber anlamına geleceği şeklinde verdiği bilgi Tokat yöresi için de geçerlidir.²²

İç Anadolu ve Tokat çevresinde **Baykuş Körüğü** diye bilinen bir kuş vardır. Uğursuzluğuna inanılan bu kuşun öldürülmesi büyük günah sayılmakta ve o kuş korunmaktadır.²³ Uğursuzluğuna inanılmasına rağmen öldürülmesinden kaçınılması bu kuşun ongun olması özelliklerinden geliyor olabilir.²⁴

Baykuş’un Anadolu genelinde uğursuz sayılması ki çok yerde «Baykuş gibi uğursuz uğursuz ötme» veya «Baykuş gibi kara kara bakma, düşünme» denilirken bu kastedilir. Yukarıda üzerinde durduğumuz kuş-ongun bağlantısı ile açıklanabilir. Anadolu Türk kültür coğrafyasında uğursuzluğu üzerinde durulan bu kuş bir bölümü ile Kafkasya ve Kırgızistan Türk kültür coğrafyasında kutlu kuş larak bilinir ve genç kızlar hayırlı gelecek umudu ile baykuş tüğünü şapkalarına takarlar.²⁵

21 Taner Artvinli, **Yusufeli Külliyyatı**, İstanbul, 2013, C.2, s. 112–119

22 Taner Artvinli, **Yusufeli Külliyyatı**, İstanbul, 2013, C.2, s. 112–119

23 İsmail Uçakçı, **Sungurlu, Yerköy, Delice, Keskin, Kızılırmak Yöresi Derlemeleriyle Orta Anadolu Halk Kültürü**, Ankara, 2003, s. 100

24 İsmail Uçakçı, **Sungurlu, Yerköy, Delice, Keskin, Kızılırmak Yöresi Derlemeleriyle Orta Anadolu Halk Kültürü**, Ankara, 2003, s. 100

25 Yaşar Kalafat, “ Anadolu Türkmen/Oğuz Feslerinde Mitolojik İzler Aranabilir mi? (Sıraçlar-Abdallar-Salurlar-DadalilerBektikler), **Oğuzlar Dilleri, tarihleri ve Kültürleri**, 5. Uluslararası Türkîyat Araştırmaları Sempozyumu 21–23 Mayıs 2014 Beytepe-Ankara

Saksağan

Karga

Yazara göre **Hopop Kuşu, Taraklı Kuşu, Çavuş Kuşu, Hüt Hüt Kuşu** aynı kuşlardır. Çoo-ço diye öten **Ço-çolu Kuş, İsakkuşu, Tus Scops'**dur. Karnı beyaz, yırtıcı bir kuş olan **Malaka/Tavşancıl, Hieraettus fasciatus'** tur. **Turtur/Üveyik** ise, **Strptopelia kuşu** olup onu yenmiş olmak için **taze dut** yenilmiş olmalı.²⁶ Bu tespit de nebadattan olan dut, yenilmeğe, basılmaya karşı koruyucu konumdadır. Gukku kuşuna yenilememek için buğday ekmeği yemek şarttır. **Mısır ekmeği** yenilmiş olması basılmaktan kurtulma için yetmemektedir²⁷.

Tavşancıl, bilindiği gibi 24 Oğuz boyundan Avşar, Kızılk, Beg-Dili ve Kargın oğuz boylarının ongunudur.

Sıvırcık Kuşu/Sığırcık Kuşu da insanları yenebilir/basabilir. Bu inanç Posof yöresinde de yaşamaktadır. Bu yörede bu kuşa **Şoşiya** da denilir. Korunmak için sabahleyin onun sesini duymadan evvel bir parçacık da olsa eklemek yenilmelidir. Aksi halde bu kuş tarafından yenilen kimsenin hayat boyu rızkının bölüneceğine mutsuz olacağına inanılır.²⁸

Sıvırcık/Sığırcık

Horoz

26 Taner Artvinli, **Yusufeli Külliyyatı**, İstanbul, 2013, C.2, s. 112–119

27 Şevket Kaan Gündoğdu, “Kuş Yenkmesi (Yenmesi) İnanç”, <www.yasarkalafat.info>

28 Şevket Kaan Gündoğdu, “Kuş Yenkmesi (Yenmesi) İnanç”, <www.yasarkalafat.info>

Karakuş'a 9 Mart'ta yenilmemek için sabah namazı kılındıktan sonra dışarı çıkılmalıdır. **Karakuşlar** bölgeye geldiği zaman, erken kalkan çocuklara onlar dışarıya çıkmadan evvel azda olsa bir şeyler yedilir. Böylece kuşu yenmiş olurlar. Eğer yemeden çıkarsa, kuşa yenilerek ömrü boyunca şansızlığa uğrayacağına inanılır. Bu inanç Posof yöresinde de yaşamaktadır. Karakuşu Mart ayında görmüş kimseler basılmamak/yenilmemek için "Ben tok sen aç" demesi gerektiğine inanılır²⁹.

Kurt

Kartal

Anadolu Türk kültür coğrafyasında; Kartal-Hel ve Karakuş etrafında oluşan halk inançlarının, Türk kültür coğrafyasının genelini kapsayan ve İslamî bir renk almış olan mitolojik derinliği vardır³⁰.

Kartal'ın bir ongun olduğunu gösteren çalışmalarda çok sayıda bulgu ve değerlendirme vardır³¹.

29 Şevket Kaan Gündoğdu, "Kuş Yenkmesi (Yenmesi) İnanç", <www.yasarkalafat.info>

30 Pülümür ve Ovacıktaki Bal Uşakları'nın totemi **Karakuş** cinsinden **Kartal**'a benzeyen bir kuştur. Erzincan ve Erzurum çevresinde bu kuşa **Hel** derler. Bal Uşağı'nda bir kadın savaşa giden oğlunun veya kocasının arkasından şöyle yakarır;

Hel-i ocağ-ı seyyid-i, tu sero perora gero, yani Seyit Ocağının kartalı başının üzerine kanatlarını gersin, seni korusun, der.

Bu yakarıştaki "Hel" ocağın koruyucu iyesidir.

Hel, Divan-ı Lugat-ı Türk'de, "**Elkuş**" olarak geçer, ongundur.

Savaş yapılırken eğer bir Helkuş birliğin arkasından ileriye öne doğru uçar ise bu hal savaşın kazanılacağı anlamına gelir.

Yakut Türkleri de Kartal'ı koruyucu ruh sayarlardı. Yakutlara göre en korkunç ant, kartal adı ile içilen anttır. Kartal adı ile yalan yere ant içenlerin ocağının söneceğine inanılır.

Muş-Karlıova'da Kartal Dağları'nın doruğu olan Kartal Tepesi'nde **Kartal Şehidi** vardır.

31 Mustafa Sever Mersin yöresinde kartal ile ilgili halk inançlarını verip bunların değerlendirmesini yaparken; "Yörede Tahtacı-Türkmenlerde gelişmeyen, cılız, çok ağlayan çocuklar yüksek dağ tepelerine çıkarılarak kaklık suyu ile yıkanılır. Kaklık, kaya üzerindeki çukura yörede verilen addır. Bu kaklıkta biriken yağmur, kar sularına yörede "**kartaç yemeği**" adı verilmektedir. Kartal, yükseklerde olduğu, dağ tepelerinde yavruladığı için aşağılara inmez, gelip bu kaklıklardan su içer, buralarda eğleşir. Dolayısıyla da buralara pisler. Çocuk buraya getirilerek soyulur ve bu kaklığın içindeki veya kenarındaki kartal pislikleri çocuğun vücudunun her tarafına sürülür. Bir süre çocuk bu haliyle beklendikten sonra annesi tarafından getirilen bir ibrik su ile yıkanılarak evlerine götürülür (Özgür 2001).

Kartal, Türk mitolojisinde Ülgen'in yedi oğlundan biridir ve aynı zamanda Gök Tanrı'nın sembolüdür (İnan 1972: 33; Çoruhlu 1999: 28). Yörede de kartala saygı, sevgi gösterilir; yuvasının bozul-

Tokat ve Orta Anadolu'da; **köpek, kurt, kedi, hindi, leylek, güvercin, tavşan, karga, örümcek, karınca, uğur böceği** ile ilgili halk inançları da vardır³². Ancak bunlardan mevcut bulgulara göre sadece Kurt'un yenme, basma inancı ile ilişkilendirmelerini yapabiliyoruz.

Sonuç

Bu çalışma ile Kuş yenmesi/Basma inancını, Eski Türk inanç Sistemi'ndeki diğer kült ve kavramlar ile ilişkilendirirken; hayvanat-insanat-nebatat ve cematat kapsamındaki iyelerin de basma/yenme inancı itibarıyla mevcut verilerden hareketle ilişkilendirmeye çalıştık. Halk dilinde aynı kuşlar farklı isimler alabilmektedir. Bir kuşun yörelere göre aldığı isim değişebilirken, çok farklı kuşlar aynı isimle de adlandırılabilir. Çalışmalar ilerledikçe ortak kuş isimlerinin anlaşılması da mümkün olabilecektir.

Yenme ve yenilme inancı, korunma ve kurtulma boyutları ile ele alırken daha ziyade kuşlardan yola çıkmış olduk. Yenme/yenme olarak bilinen inanç, daha ziyade Anadolu Türk Kıpçak coğrafyası olarak tanımlanabilecek olan Doğu Karadeniz sahil şeridi ve onun Posof gibi iç kısımlara doğru olan uzantısında görül-

ması, yavrusunun alınması, vurulması iyi karşılanmaz. Y.Kalafat'ın (1999: 72) verdiği bilgilere göre Yakut Türkleri de, kartalı vurmaya, yaralamaya ve öldürmeye büyük günah kabul ederler. Eğer bir kartal tesadüfen bir av tuzağına düşmüşse, ona sanki ataları imişçesine saygı gösterirler; eğer kartal ölmüşse, ölümlerine yaptıkları gibi onu kayın ağacının kabuğuna sarıp bir ağaca asarlar. Yani kartalın cesedini ortada bırakmazlar, ruhunun rahat etmesini sağlarlar. Ata ruhunun gazabından bu şekilde korunacaklarına inanırlar.

Kartalın pislüğünün kullanılması, aynı zamanda temas prensibine dayanan sempatik bir sihir uygulamasıdır. "Parça bütüne aittir, ilkesi parçaya sahip olanın bütüne de sahip olacağı düşüncesini doğurur" (Örnek 2000: 144). Kartal ve pislüğü bir zamanlar bir arada ve birbirleriyle temas halinde bulunduğu için birbirlerine sempati ile bağlıdır ve bu sempati, birbirlerinden ayrılışları bile sürdürülür. Bu anlayışla kartal pislüğü de kartalın gücünü iletici özelliğindedir. Kartalın pislüğüne belenen çocuğa da kartalın gücü ve diğer özellikleri, pislik vasıtasıyla geçirilecektir.

Yörede ekine zarar veren sıçan, gelengi (gelincik) gibi hayvanları avlaması, hele yılanı yemesi nedeniyle kartal, yöre halkı arasında saygıyla anılan bir hayvandır. "Kartal-yılan düalizmi, evrensel olarak gök-yer'inkini ya da meleğin şeytanla mücadelesini ifade eder (Oğuz 1980: 867). Diğer yandan öteki kuşlar gibi çok yavru çıkarmaması, yuvasını yüksek yerlere kurması, avcı oluşu, leş yememesi, vb. dolayısıyla kartal yörede cesurluğun, yiğitliğin sembolü olarak görülür. Kartal, güneşe gözünü kırpmadan bakabilir ve bulutlardan da yükseklere çıkabilir. Bu yüzden de yüceliğin, ululuğun sembolüdür (Gürgah 2001). Yerde aslan, gökte kartal hayvanların hükümdarıdır; Sultan Süleyman, onlara bu görevi vermiştir (Özgür 2001).

Kartalın pislüğüne çocuğu bulama, kartalın gücünün, canlılığının çocuğa geçeceğine ve çocuğun sağlığına kavuşacağına olan inançtan kaynaklanmaktadır ki bu canlı veya cansız varlıkların gücünü insana geçürme anlayışıdır.

Zayıf, çelimsiz çocukların üzerlerindeki nazarın, kötülüğün kalkması, çocuğun gürbüzleşmesi, iyi olması için dört yolun çatında çocuğun başı üzerine yeni kesilmiş bir hayvanın karaciğeri tutularak üzerinden çocuğa su dökülerek çocuk yıkanır. Bu ciğer yenmeyip ya bir fakire verilir ya da köpeğe verilir (Ata 2001, Keş 2001; Aydın 2001). Hastalık, ciğere geçürülür, diğer yandan da İslâmî bir inanç olarak sadaka olarak da bir fakire verilerek Allah'tan şifa dilenmektedir." Demektedir. (Mustafa Sever, "Mersin ve Yakın Çevresi Halk İnançları halk İnançları ve Hekimliği, Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Kasım 2001 s. 212-213"

32 İsmail Uçakçı, **Sungurlu, Yerköy, Delice, Keskin, Kızılırmak Yöresi Derlemeleriyle Orta Anadolu Halk Kültürü**, Ankara, 2003, s. 101-103

mektedir. Bulguların Tokat halk inançları ile ilişkilendirilmeleri kuşlar merkezli olmaktan ziyade bu safhada genel anlamda olabilmıştır.

Halk inançlarından hareketle Anadolu mitolojisini irdelemek ve bulguları genel Türk mitolojisi ile ilişkilendirebilmek çalışmaları henüz başlangıç dönemindedir. Sürdürülen alan çalışmalarına konu henüz bu boyutu ile yansımamıştır. Kuş mitolojisi çalışmaları için gerekli ön çalışmalar yapılamamıştır. Bununla birlikte bu sahada atılmakta olan adımlar sıklaştıkça, halk inançlarından hareketle Anadolu coğrafî kesimleri arasında mitolojik bulgu ilişkisi kurulabileceği gibi, halk inançlarından hareketle mitolojik dönemlerin önündeki perdenin de aranabileceği görüşündeyiz. “Oğuz Ogun Kuşları (Şahin, Kartal, Tavşancıl, Sungur, Çakır, ve Uç) Etrafında Oluşmuş Halk İnançları” ve “12 Hayvanlı Türk Takvimi” konu başlıklı gibi çalışmalardan sonra, kayaüstü yazıları ile 3 bin ve balbalları ile 4 bin yıllık bir geçmişe şahitlik edebilen Anadolu Türk tarihi, mitolojik verilerin şahitliği ile de doğrulanabilecektir.

Kangallı Emsali'nin Tokat Seferi, Tokatlı İlhamî ile Karşılışması

Doğan KAYA*

Özet

Âşık karşılışmaları, Âşık Edebiyatında ayrı bir önemi haiz icraatlardan birisidir. Âşıklar, çeşitli vesilelerle irticali olarak durumlarını, düşüncelerini, bilgi ve tecrübelerini sergilemek, dinleyenleri eğlendirmek veya birbirlerine üstünlük sağlamak için belirli kurallar çerçevesinde sık sık bu yola başvururlar ve manzum olarak güçlerini gösterir. Karşılışmalar, 8 ve 11 hece ile yapılmakla beraber, divanî tarzda (14, 15, 16 heceli şiir) hatta 5 ve 7 hece ile yapılmış karşılışmalar da yok değildir.

Sivas'ın Kangal ilçesinin Sarıpınar (Sekiliyurt) köyünden olan Emsalî (1900-29.3.1978), saz çalamayan, ancak irticali kuvvetli bir âşıktır. Sivas'ta yaşamış; Konya'da vefat etmiştir. Emsalî, 1940'lı yılların başında Âşık Sanatî ile Tokat'a gelmiş, burada mahlası İlhamî ve Mahzunî olan iki âşıkla karşılışmalar yapmıştır. Özel arşivimizde bulunan ve kendisinin kaleme aldığı deftere kaydettiği şiirler, orijinaldir ve ilk defa tarafımızdan gün yüzüne çıkarılacaktır.

Sunulacak bildiride Tokat'ta âşıklık geleneği için önemli katkı sağlayacak olan bu karşılışmaların özellikleri, muhtevası, niteliği üzerinde durulacak, eldeki bilgiler çerçevesinde bir neticeye varılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Âşık karşılışması, Kangallı Emsalî, İlhamî, Mahzunî.*

Âşık karşılışmaları, Âşık Edebiyatında ayrı bir önemi haiz icraatlardan birisidir. Âşıklar, çeşitli vesilelerle irticali olarak durumlarını, düşüncelerini, bilgi ve tecrübelerini sergilemek, dinleyenleri eğlendirmek veya birbirlerine üstünlük sağlamak için belirli kurallar çerçevesinde sık sık bu yola başvururlar ve manzum olarak güçlerini gösterir. Karşılışmalar, 8 ve 11 hece ile yapılmakla beraber, divanî tarzda (14, 15, 16 heceli şiir) hatta 5 ve 7 hece ile yapılmış karşılışmalar da yok değildir.

Bu çalışmamızda, Sivaslı Âşık Emsalî'ye ait bir defteri tanıtacak, deftere kaydedilmiş olan Tokatlı âşıklarla Emsalî'nin karşılışmalarını bilim âlemine tanıtacağız.

Defteri tanıtmadan önce Âşık Emsalî hakkında kısa bilgi vermek istiyorum. Emsalî'nin asıl adı Mustafa Turgut'tur. 1900 yılında Sivas'ın Kangal ilçesinin Sarıpınar (Sekiliyurt) Köyü'nde doğmuş, 1970'te Konya'ya gitmiş, 29.3.1978 günü Konya'da vefat etmiştir. Mezarı Konya'dadır.

* Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü-SİVAS drdogankaya@gmail.com.

Emsalî, saz çalamayan, ancak irticali kuvvetli bir âşıktır. Arap alfabesine ve dini bilgilere vakıf birisidir. Uzun müddet köylerde imamlık yapmıştır. Halk şiiri geleneğini iyi bilen Emsalî, Ruhsatî Kolu âşıklarındandır. Pek çok âşıkla karşılaşmalar yapmıştır. Yelliceli Mahzunî, Derdimend, İcazet, Sanatî, Bozarmutlu Durmuş, Tokatlı İlhamî, Davut Sularî ve Mihriban bunlardan bazılarıdır.

Doğduğunda babası Osman, kundağı, o sırada evlerinde misafir olan Âşık Ruhsatî'nin kucacağına bırakır, adını koymasını ister. Ruhsatî'de kulağına ezan okur, ona kendi adı olan Mustafa ismini kor; “*Adı adım, kendisi de emsalim olsun.*” der. Bu yönü ile Emsalî, edebiyatımızda kundaktayken mahlası verilen ilk ve tek âşıktır. Diğer taraftan Mustafa, on beş yaşına geldiğinde bir güzelin elinden bade içer, âşık olur. İbrahim Aslanoğlu, bu rüyayı şöyle anlatıyor: “*Ruhsatî bir köşede oturmuş, üç kız ile âlem yapıyor. Bir ara deyişatla kızın birinden su istiyor. Kız suyu getirince almıyor, Mustafa'ya havale ediyor. O da hemen alıp son yudumuna kadar tepesine diyor. Bitirince başını kaldırıp bakıyor ki, ne görsün; dille methine imkân olmayan bir güzel. Baş dönüyor, gözü kararıyor. Birden bire içindeki bir kor alev alev tutuşup bütün vücudunu sarıyor... Köy köy kızı aramaya başladı. En sonunda Kızılınış köyünde rüyada gördüğü kızı buldu.*”

...

Hemen hemen şiirlerinin tamamında Emsalî mahlasını kullanmakla beraber bazı şiirlerinde de *Sefil Emsalî* diye tapşırılmıştır.

Yazımıza konu olan Tokatlı iki âşıkla ilgili metinler, Emsalî'nin bizzat yazdığı ve arşivimizde bulunan bir defterden buraya aktarılmıştır. Defterin ilk ve son yaprakları yoktur. Herhangi bir yerine de tarih yazılı değildir. Ancak Emsalî, 1939 yılında Malatya'da Aziz Efendi'ye misafir olmuş ve burada şiirler söylemiştir. Biraz sonra tanıtacağımız bölüm ise sonraki sayfalarda yazılıdır. Buradan hareketle defterdeki bilgilerin 1938-1940 yıllarında kaydedildiğini söyleyebiliriz. Defterin sırtı iplik ile dikilmiş; yazılar siyah renkli dolma kalemle yazılmıştır. İçinde şu bölümler bulunmaktadır:

- * Emsalî'nin Kangal ilçesinin Yellice köyünden Mahzunî (1969-1942) ile karşılaşması.
- * Emsalî'nin Kangal'da Davut Sularî (Davut Ağbaba, 1925 - 17 Ocak 1985), ile bir araya gelmesi.
- * Emsalî'nin hemşerileri Sanatî ve Ali ile Tokat'a yaptığı sefer. Orada Mehmet Ağa adlı birine misafir olması, Tokat'ta Âşık İlhamî ile yaptığı karşılaşmalar.
- * 1939 tarihinde Âşık Emsalî'nin Malatya'da Aziz Efendi'ye misafir olması ve burada söylediği şiirler.
- * Emsalî'nin Kangal'ın Bozarmut Köyü'nde Ruhsatî'nin şiirlerini söyleyen Durmuş adlı biri ile karşılaşması.

Emsalî'nin Tokat Seferi, halk hikâyesi tarzında kaleme alınmıştır ve bu se rencamı şöyle özetlenebilir:

Muhtemelen 1937 veya 1938 yıllarında Âşık Sanatî (1902-1975) ve Ali [İcazet mahlasını kullanan Ali Beşiktepe (1901-1969)] ile Tokat'a gelen Emsalî, Tokat'ta kahvede ve Mehmet Ağa'nın evinde Âşık İlhamî ile karşılaşmıştır.

Emsalî, Tokat'ta bir kahveye gider. O sırada kahvede bulunan şehrin ileri gelenlerinden Mehmet Ağa, Emsalî'ye, Âşık Şenlik (1850-1913)'ten bir muamma sorar. O da;

*Âşık isen kendi özünden söyle
Elin sapanıyla taş atma gözüm*

diyerek meramını anlatır.

Emsalî'nin söyledikleri, orada bulunan Mehmet Ağa'nın zoruna gider ve Sivas'tan gelen üç âşığı akşam evine davet eder. Davete icabet eden Emsalî, oradakilere Mehmet Ağa'nın arzusu üzerine, irticalen, dört dörtlük olarak Tokat'a gelişini ve;

*Merhaba Tokat bayları görmedim çoktan beri
Divanında bağlayıp dest durmadım çoktan beri
Az sözde çok hisse eder ehl-i irfanlarınız
Bu meclis-i âlinize girmedim çoktan beri*

diye başlayan ihtiva eden (8+8) duraklı bir divan söyler. Ardından Sanatî ve Ali de birkaç şiir söyler.

Mehmet Ağa'nın ve orada toplanan misafirlerin huzurunda, Emsalî'nin karşısına Âşık İlhamî çıkar, âşıklara "Merhaba" der ve kendilerini tanıtmalarını ister. Emsalî;

*Âşık ne sorarsın hasbıhalimiz
Abidane kısmet gezdirir bizi
Sizi arz eyleyip geldik buraya
Bu aşk u muhabbet gezdirir bizi*

diyerek beş dörtlük bir deyiş söyler. İlhamî, Emsalî'ye meydan okur ve;

*Dinle bu bendimi Âşık Emsalî
Sana çok sözlerim var teker teker*

ayağıyla karşılaşmayı başlatır. Emsalî de ona;

*Ben bendim söyleyim sen dinle âşık
Al bu ifademi yaz teker teker*

deyip farklı bir ayaktan karşılığını verir. İlhamî'nin üç dörtlüğüne karşılık Emsalî hızını alamayıp altı dörtlük cevap verir.

Sözü yine İlhamî alır. Birbirlerine üçer dörtlük söylerler. İlhamî, Emsalî'ye önce; "Hoş geldin." der ve ardından;

*Merhaba hoş geldin Âşık Emsalî
Doğru söyle niye geldin buraya*

deyip kim olduğunu ve Tokat'a niçin geldiğini sorar. O da:

*Hazır ol cevaba Âşık İlhamî
Azm eyleyip hemen sana gelmişim
Sağlam işitmişim Tokat'ta seni
Hemen doğru imtihana gelmişim*

diyerek, Tokat'taki âşıklarla imtihana geldiğini ifade eder.

Bu defa İlhamî;

*Ey birader aç gözünü mert olup merdana gel
Tam düzen verip kendini hazır ol meydana gel*

diyerek bir divanla sohbeta başlar. Emsalî de;

*Ey birader aç gözünü ol Gani Rahmana gel
Mürşid-i kâmil ararsan mürid ol irşada gel*

şeklinde ona cevap verir. Bu sohbeta, her iki âşık da dörder dörtlük söylerler.

Söz sırası Emsalî'ye gelir. Emsalî de İlhamî'yi yakından tanımak ister ve "Haber ver." diyerek altı dörtlük halinde merak ettiklerini sorar.

İlhamî, künyesi hakkında bilgi vermek istemez ve Emsalî'nin kendi kendisini tanıtmamasını ister. Emsalî, dört dörtlükle, kim olduğunu meclistekilere bildirir.

İlhamî, Emsalî'ye bu defa;

*Nur u ziya olsa, olmaz zulumat
Âlemde şuleyi göz neden alır*

sözleriyle başlayan ve toplam dört dörtlük olan bir soru-şiiir söyler. Emsalî İlhamî'nin bu şiiirin kendisine ait olmadığını, şiiirin Âşık Hüseyin'e ait olduğunu ifade eder, ancak yine de onu cevapsız bırakmaz ve dört dörtlük halinde soruları cevaplandırır.

Emsalî, İlhamî'nin bilgi derecesini öğrenmek ister ve;

*Âşık mecazîden bahsetme her dem
Bir hakikat sözden haber ver bize*

diye söze başlar ve üç dörtlük şiiir söyler. Ancak İlhamî, Emsalî'ye cevap veremez ve başını yere eğer. Bunun üzerine Emsalî, sorduğu sorulara kendisi cevap verir. Bu şiiir, defterde beş dörtlük olarak kayıtlıdır. Şiiirin devam olan dörtlük yahut dörtlükler sonraki sayfada yoktur. Sonraki sayfada başka bir şiiire geçilmiştir. Bu bakımdan, Emsalî'nin Tokat seferinin son kısmı yaprak eksliğinden defterde yoktur.

...

Emsalî'nin defterinde, Tokat Seferi ile ilgili olarak yer alan bilgiler burada sona ermektedir. Karşılaşma sonrasında Emsalî, İlhamî'ye üstün gelmiştir.

Saz-söz meclisinde Emsali'nin yazdıklarının dışında yazılmayan kısımlar veya İlhamî'ye ait başka deyişlerin olup olmadığını bilmiyoruz. Emsali bunları yazarken acaba ne kadar objektif davranmıştır bunu da bilemiyoruz. Defterin sahibinin Emsali oluşu, bizim ister istemez ihtiyatlı düşünmemizi gerektirmektedir.

Bu çalışma bazı sonuçları ortaya çıkarmıştır.

Önce verilen bilgilerin, ileride bu konuda çalışma yapacak olanlara katkı sağlayacağını söyleyelim.

İkinci olarak; Tokat'ın eşrafından olan ve saza söze, âşıklara muhabbet duyan Mehmet Ağa, Emsali'nin hatıralarında önemli rol oynamaktadır. Bu bilgiler Tokat kültür tarihi için önemlidir. Mehmet Ağa ve onun gibi kültüre sevdalı şahsiyetlerin araştırılması gerekir.

Emsali, bize verdiği bilgilerle Tokat'ta âşıklık geleneğine önemli katkılarda bulunmaktadır. Öncelikle şunu söyleyelim ki bizi, çok araştırmamıza rağmen hakkında bilgi bulamadığımız Âşık İlhamî'den haberdar etmektedir.

Bu etüdümü yaparken pek çok yazılı ve sözlü kaynağa başvurduğum, ancak Âşık İlhamî hakkında bilgi bulamadım. Mevcut malzemelere bakacak olursa onun 1800'li yılların sonunda veya 1900' yılların başında doğduğunu söyleyebiliriz. Ne zaman vefat ettiği konusunda da herhangi bir bilgimiz yoktur. Verdiğimiz örneklere baktığımızda, İlhamî'nin, şiir tekniği sağlam, halk kültürüne vakıf, irticalen şiir söyleyebilen bir âşık olduğunu söyleyebiliriz. Gerek on birli hece ile gerekse divanî tarzda, rahatlıkla irtical yapabilmektedir. Saz çalıp çalmadığı meçhulümüzdür.

İleride, Tokat'taki âşıklık geleneği ile ilgili yapılacak çalışmalarda taranacak olan mahalli gazete ve dergilerde, sözlü kaynaklarda Âşık İlhamî'ye de rastlanılacağı düşünüyorum.

Defterdeki şiir ve bilgilerden çıkaracağımız bir başka sonuç da Tokat'taki, eşrafın evlerinde, kıraathanelerde XX. yüzyılın ortalarında saz ve âşık meclisleri var olduğudur. Tokatlı veya başka ilden gelen bir âşık, âşıklık geleneğinin yaşatıldığı bu kıraathaneye gelip sanatını icra etme fırsatı bulabilmektedir.

Diğer bir husus da gezgin âşıkların belde belde dolaşıp kendilerine hasım aramaları ve âşıklık geleneğini yaşatmalarıdır. Burada; Sivashlı Emsali, Sanatî ve Ali ile Tokatlı İlhamî'nin hasbîhallerini görmekteyiz

Bu çalışma bize öğretmiştir ki kütüphanelerde veya kişilerin elinde daha nice defter ve belge vardır. Bu defterler kültürümüz için son derece önemli kaynaklardır. Bunların araştırılıp bulunması ve üzerinde çalışılmasını, böylelikle, bilinmeyen nice kültür unsurunun tanınmasının sağlanmasını elzem, acil ve önemli buluyoruz.

...

Emsalî ile İlhamî'nin karşılaşmalarını, defterdeki gibi kaydetmenin uygun olacağını düşündüm ve çalışmamızın sonuna yazılı metni aynen ekliyorum.

(Sayfa 21) “Tarihlerde(n) birgün çırakları ve Ali ile Tokat'ta bir kahvede bulunurlar. Kahve halkından Mehmet Ağa namlı bir kimse. Emsalî'ye karşı âşık Şenlik ağzından bir muamma söylemesiyle Emsalî ona karşı;

*Açılmıştır âşıkların meydanı
Karşıdan karşıya kaş atma gözüm
Âşık isen kendi özünden söyle
Elin sapanıyla taş atma gözüm*

*Âşıklar başına çok haller gelir
Bu serancamları geçiren bilir (Sayfa: 22)
Belki bir dar günde ilâzım olur
Torbanın dibini boşaltma gözüm*

deyip kesmekle halk kahkaha ile gülüşmelerine karşı Mehmet Ağa mahzun ve rengi tair olup âşıklara karşı:

-Arkadaşlar! Ben âşık değilim, ama ağalıkta Tokat vilâyetinde birinciye sayılmazsam ikinciye sayılırım. Bu sizin ağır sözünüze karşı akşam benim misafirimsiniz. Size kendi miktarınızı tanıttırırım, deyip gider.

Âşıklar, bunun ne ile tanıttıracağını düşünmekte iken bir de akşam çağlarında Mehmet Ağa tarafından bir adam gelip âşıkları Mehmet Ağa'nın odasına götürürler. Oda kapısından içeri girerler ki halk birikmiş, âşıkları gözleyip dururlar. Hemen oturur oturmaz, âşıklara karşı;

-Şu Tokat üzerine bir şey söylen bakalım,
demeleri üzerine aldı

Âşık Emsalî: (Sayfa: 23)

*Merhaba Tokat bayları görmedim çoktan beri
Divanında bağlayıp dest durmadım çoktan beri
Az sözde çok hisse eder ehl-i irfanlarınız
Bu meclis-i âlinize girmedim çoktan beri*

*Can u dilden âşığım ben zat-ı penahınıza
Meşgulüm bülbül misali ruz u şeb ahınıza
Vacib idi bizim için ziyaretgâhınıza
Vuslatınız kısmet olup gelmedim çoktan beri*

*Ben de şeyda bülbül gibi figan edip firkate
Geçti devr ü zamanımız can canana hasrete
Payınıza türabım ben ehl-i sünnet cümleten
Mübarek hatırınızı sormadım çoktan beri*

*EMSALÎ'm der beni hayran eyledi bu sahralar
Bağlar bahçe hoş mürg-i zar saatli minareler
Tokat'ın zevkin görende mest olur şuaralar
Cennet misali caminize girmedim çoktan beri*

deyip kesmekle çırakları Sanatî ve Âşık Ali birkaç beyit söyleyip şah beyitlerini verdikten sonra Âşık İlhamî namlı bir adam eli kulağa atıp düzgün beyitle âşıkla-
ra merhaba ederek, ne has geldiklerini ve ne tarafta(n) olduklarını söyleyip şah
beyitlerini verip kesmekle, âşıklar birbirinin gözüne bakışip (Sayfa: 24) aldı

Âşık Emsali:

*Âşık ne sorarsın hasbıhalimiz
Abidane kısmet gezdire bizi
Sizi arz eyleyip geldik buraya
Bu aşk u muhabbet gezdire bizi*

*Tecalla-yı takdir kondu insana
Herkes bir gidişle geldi meydana
Takdir-i ezelde "nahnü kaseмна"
Talih-i kud(u)ret gezdire bizi*

*Âkile şan şeref şöret dağıldı
Fikirden sermaye servet dağıldı
Bilmem âbidane kısmet dağıldı
Bilmem ab u kısmet gezdire bizi*

*Yok yoksul değilim fahr-i halim yok
Kasib-i dünyada fazla meylim yok
Kimsede beş para tenezzülüm yok
Bu şi'r-i tabiat gezdire bizi*

*SEFİL EMSALÎ'min divane seri
Serimde ser çeker aşkın eseri
Sarıpınar Kangal Sivas'tan beri
Eyleyip vilâyet gezdire bizi (Sayfa: 25)*

deyip kesmekle, Âşık İlhamî, çıraklara karşı;

-Arkadaşlar! Siz müsaade edin ben şu adamınan kozumu bölüşeyim de sonra
sizin ile görüşürüz,

demesi üzerine Âşık Emsali, İlhamî'ye karşı;

-Arkadaş! Senin ile biz neyi bölüşeceğiz. Sen uyuz ben muhlis

demesi üzerine İlhamî;

-Mehmet Ağa kararımızı versin.

demekle Mehmet Ağa, âşıklara hitaben;

-Arkadaşlar üç ayak-dört ayak bizim âşık evvel söyleyip siz ona cevap vereceksiniz.

Mehmet Ağa'nın en ziyade güvendiği bu âşık İlhamî çok âşıkları(n) pabucunu dışarı atmış. "(Mehmet Ağa'nın) Miktarınızı tanuttururum." demesi de İlhamî'ye dayandığındanmış. Emsalî, İlhamî'ye karşı;

-Arkadaş! Madem (ki) Mehmet Ağa kararımızı verdi sen söyleyip biz cevap vereceğiz, demesi üzerine

Aldı İlhamî:(Sayfa: 26)

Dinle bu bendimi Âşık Emsalî
Sana çok sözlerim var teker teker
Mecazî laf ile meydan alınmaz
Hakikat rahına gir teker teker

Aldı Emsalî:

Ben bendim söyleyim sen dinle âşık
Al bu ifademi yaz teker teker
Aramıza soğuk su kattı irakib
Yine çatalladı söz teker teker

Aldı İlhamî:

Ebrusu yanında dolak dokuma
Şeyda bülbül gibi serbest şakıma
Bana uzun boylu masal okuma
Sualime cevap ver teker teker

Aldı Emsalî:

Böyle kararımız vardı bayaktan
Ham daş yuvarlama dağdan koyaktan
Düzgün laflar ile hep bir ayaktan
Doğru konuşalım biz teker teker

Âşık İlhamî:

İLHAMÎ der doğru sözdür dediğim
Taşım yerindedir yoktur gediğim
Asıldan âşığım künyem kütüğüm (Sayfa: 27)
Şöhretim âleme sor teker teker

Aldı Emsalî:

Haberin var ise şerden hayırdan
Gizleme sırrını söyle zahirden
Kem kesekler atma dağdan bayırdan
Sohbeti sıraya düz teker teker

Emsalî (Tekrar) :

Havaî laflardan lezzet alınmaz
Mizan tartmayınca muhtar tanınmaz
Uzaktan uzağa perdah olunmaz
Meydana yakın gel az teker teker

Emsalî (Tekrar) :

Hazırla vaktinde av silahını
Herkes bilsin yalanını sahini
Aç be destanını dök metahını
Bağlı denklerini çöz birer birer

Emsalî (Tekrar) :

Sivas'tan azmedip geldik bu yana
Tokat'ta koymuşuz seri meydana
EMSALÎ hazırdir bu imtihana
Burda bölüşülür koz teker teker

x x x x

Âşık İlhamî:(Sayfa: 27)

Merhaba hoş geldin Âşık Emsalî
Doğru söyle niye geldin buraya
Daha duymadın mı burada beni
Doğru söyle niye geldin buraya

Aldı Emsalî:

Hazır ol cevaba Âşık İlhamî
Azm eyleyip hemen sana gelmişim
Sağlam işitmişim Tokat'ta seni
Hemen doğru imtihana gelmişim

Aldı İlhamî:

Çoktan beri ister idim zatını
Memlekette ma(a)rifetini met(h)ini
Boz mu sandın Tokat vilâyetini
Doğru söyle niye geldin buraya

Aldı Emsalî:

Nice yerde devranım var demim var
Nice meydanlarda ser-encamım var
Yezid-i Mervan'da imtihanım var
Kerbelâ'ya düşen kana gelmişim

Aldı İlhamî:

İLHAMÎ'yem beni bilenler bilir
Nice küheylanlar yorulup gelir (Sayfa: 29)
Divanımda dudu diller tutulur
Doğru söyle niye geldin buraya

Aldı Emsalî:

EMSALÎ'm der gelsin var ise bir er
Edelim meydanda cihad-ı ekber
Kılıç kalkan ile hem tîr ü teber
Serden geçip bu meydana gelmişim

x x x x

Aldı İlhamî:

Ey birader aç gözünü mert olup merdana gel
Tam düzen verip kendini hazır ol meydana gel
Bu aşk ile giryan olan ateş-i suzana bak
Hak hakikat ister isen dergâh-ı divana gel

Aldı Emsalî:

Ey birader aç gözünü ol Gani Rahmana gel
Mürşid-i kâmil ararsan mürid ol irşada gel
Hakikatten tarikatten bahs eden ummana dal
Mamur et iman şehrini yıkmadan bünyada gel

Aldı İlhamî:

Gir hakikat dergâhına cehr eyleme havayı
Kısa kes haddin tanırsan çok uzatma davayı
Benzer âşık zanneyleme âşığım inan.....
Dünyayı girdaba koyan bir belli nişana gel

Aldı Emsalî: (Sayfa: 30)

Mur u zara taş atmak gülizarım var deyi
Kimseye kurma kendini bir şiarım var deyi
Mağrur olma selvi boylu hub çınarım var deyi
Her fidanda meyve bitmez bal veren irada gel

Aldı İlhamî:

Sen burayı köy mü sandın âşiksiz Kangal gibi
Buraya vaden getirmiş vakitsiz ecel gibi
Şah Hüseyin-i Kerbelâ'da edilen zeval gibi
Ağla başına biçare mah ile efgana gel

Aldı Emsalî:

Âlim ol gel cahil olma kâmil ol ilmi düşün
Tavazu ile sertaç ol duadaki ilmi düşün
Şah Hüseyin'e Kerbelâ'da edilen zulmü düşün
Yas ile matem tutalım ah ile feryada gel

Aldı İlhamî:

İLHAMÎ'yem durdurmuşum nice âşık dilini
Sen de meydana gelirsen dünyadan çek elini
Zerre kadar akli olan zay etmez kemâlini
Aklını başına alıp arif ol irfana gel

Aldı Emsalî:

Ey sitemger dur taş atma Mevlâ'nın âşığına
Rıza-yı Hakk için yanan sanansam (Sayfa: 31)
Bab-ı Cennet'te kavuşur âşıklar maşuguna
EMSALÎ'mdir vuslat-ı yar çağıdır murada gel

Emsalî, deyip kesmekle, baktı ki bu adamın sözlerinin ustabaşı olduğunu anlamakla ... bir de ben öyleyim de kendi cevap versin deyip

Aldı Emsalî:

Ey âşık düzgünce düz ayağını
Doğru söyle sohbetinden haber ver
Fark edersen zararını faydanı
Öz vatana hizmetinden haber ver

Keser çalıp yonuştuğun dülger mi
Bıçak çalıp yülüştüğün berber mi
Çifti koşup sürüştüğün rençper mi
Sanayiden sanatından haber ver

Hangi diyardansın hangi yandansın
Hangi kazadansın hangi köydensin
Hangi mezheptensin hangi yoldansın
Tabiin kim milletinden haber ver (Sayfa: 32)

Hangi ahlaktansın hangi huydansın
Hangi asıldansın hangi soydansın
Hangi şehirdensin hangi köydensin
Büyük şehir vilâyetinden haber ver

Adın mahlasın ne şöhretin kaçtır
Anan baban var mı külfetin kaçtır
Ailen bir midir evlâdın kaçtır
İdare-yi servetinden haber ver

*EMSALÎ'm der üstazın rehberin nerde
Kuva-yı milliye askerın nerde
Peygamber-i azım serverın nerde
Büyük zat-ı devletinden haber ver*

deyip kesmekle İlhamî, bu künye sorgusuna cevap vermekten aciz olmakla;

-Kendi künyene kendin cevap verir misin,

diye itiraz etmekle Emsalî kendi künyesine cevap vermekle (Sayfa: 33)

*Dinleyn söyleyim künyeden şöret
Size arz edecek hasbıhalim var
Sarıpınar Kangal Sivas vilâyet
Sekiliyurt mezrasından elim var*

*Asıl Anadolu Türk millettenim
Asra tabi vatan hamiyettenim
Edebiyat şi'r-i tabiettenim
İcabına göre döner dilim var*

*Bihamdillah ehl-i şeref sanatım
Beytullah'ır istikbalim mihrabım
Ehl-i sünnet ve'l-cemaat mezhebim
Tarik-i müstakim doğru yolum var*

*Mahlasım EMSALÎ üstazım Ruhsat
Ruhsat'tan almışım ben bezl-i himmet
Bir anam bir babam sekiz baş küflet
Hemen üç evlatla iki (a)yalım var (Sayfa: 34)*

deyip kesmekle Mehmet Ağa, Emsalî'yi nladı ki söz ile başa çıkılmaz. Sonu nihayeti yok. Kendi âşığına işaretle Emsalî'ye karşı bir muamma söylemesini emretmesi üzerine

Aldı İlhamî

*Nur -ı ziya olsa olmaz zulumat
Âlemde şuleyi göz neden alır
Tende mi canda mı sırr-ı hakikat
Dil tekellüm eder söz neden alır*

*Takdire ne yapar kuvvet pazusu
Hâşâ bozulur mu Hakk'ın yazısı
Yiyip içip gezmek nefsin arzusu
Mide lezzetini öz neden alır*

*Sarıda yeşilde alda eğleşmez
İncide mercanda lalda eğleşmez
Evlatta ayalda malda eğleşmez
Gönül sevgisini haz neden alır*

İLHAMÎ'yem derim ben bu iş'arı
Bunu halleylemek erenler kârı
Kürre-yi arzda var şita baharı
Bu vücut iklimi yaz neden alır

deyip kesmekle Âşık Emsalî, İlhamî'ye karşı (Sayfa: 35)

-Arkadaş! Öteden beri söylediğiniz sözlerin kısım-ı küllisi olduğu gibi bu muammanız da Âşık Hüseyin sözü olduğunu herkes bilir. Ama bizim için cevap vermek lâzımdır, deyip

Aldı Âşık Emsalî:

Ziyadan cilayı cezb eder dide
Ayn-ı basirettir gözü âdemin
Dil bir tercümandır söyleten Hüda
Sırr-ı hikmettedir sözü âdemin

Ruh yeyip içmekten olmuştur cüda
Nefis yemek için arz'eder gıda
Ruhun gıdasıdır bir mahbup sada
İyi sözü sever özü âdemin

Aşk-ı ilâhîdir aşığın ahı
Mal devlet ziyetle bilmez tamahı
Muradı görmektir Cemalullah'ı
Hak didarı görmek hazı âdemin

EMSALÎ'm müştaktır arz u niyazı
Can tahammül etmez cilveyi nazı
Gam şitaya misal sürur da yazı
Muska-yı kübradır özü âdemin (Sayfa: 36)

Emsalî, İlhamî'nin söylemiş olduğu muğlak muammayı cevaplandırmakla herkesin nazar-ı dikkatini celp edip Emsalî, İlhamî'ye karşı;

-Arkadaş! Siz sırayı savdınız. Nöbet sırası bize geldi. Hakikattan ve herkesin bildiği bir söz söyleyeyim.

Aldı Emsalî

Âşık mecazîden bahsetme her dem
Bir hakikat sözden haber ver bize
Ervah-ı ezelde kim durdu safa
Beş vakit namazdan haber ver bize

Halk beyninde âşık denilmiş adın
Bu şartları bilmek gerektir bütün
İmam-ı A'zam'ın ehl-i sünnetin
Gittikleri izden haber ver bize

*EMSALÎ'm mecazla girmez meydana
Başımız bağlıdır azîm Kur'an'a
Bunu bilmek gerek ehl-i imane
Otuz İki Farzdan haber ver bize*

İlhami, cevap vermekten aciz olup başını aşağı eğip başını kaşımaya başlar. İlhamî'nin durumundan müteessir olan (Sayfa: 37) Mehmet Ağa, Emsalî'ye karşı;

-Âşık! Bu sözünüz vahidir. 32 Farzı saymak kolay ise siz anlatın demesi ile;

Aldı Âşık Emsalî:

*Ervah-ı ezelde evvelki safta
Âdem'le secdeye vardım da geldim
Beyne'l-hilkıyyette Nun ile Kef'te
Kurb-ı ilâhîde durdum da geldim*

*Nev-i beşeriye geldi cihana
Bir zaman Nuh ile girdim tufana
Ta sülb-i Âdem'den ahir zamane
Hem müteselsilen sürdüm de geldim*

*Enver-i kâ'inât azmetti arza
Şöhreti erişti arş ile kürse
Bir ma-hasal ile 33 Farza
Miraç'ta mükellef oldum da geldim*

*Şüküründen acizdir akıl-ı naksim
Farzlar hep azama olundu taksim
Eşref mekân oldu imana göksüm
Kalbimde karayı sildim de geldim*

*Altı şart imanda Amentü billah
Beşi de İslâm'da hem taatullah
Dördü abdestedir ab-ı Beytullah
On iki namazda kıldım da geldim” (SON)*

Kaynakça

Aslanoğlu, İbrahim, “Emsalî”, *Su*, S. 46, Aralık 1964, s. 15-16.

Aslanoğlu, İbrahim, *Söz Mülkünün Sultanları*, İstanbul, 1985, s. 45-54.

Halıcı, Feyzi, *Âşıklık Geleneği ve Günümüz Halk Şairleri-Güldeste*, Ankara, 1992, s. 474-476.

Kaya, Doğan, *Sivas Halk Şairleri*, C. 2, Sivas, 2009

Nasrattınoğlu, İrfan Ünver, “Kangallı Âşık Mustafa Emsalî”, *Sivas Folkloru*, C. IV, S. 47, Aralık 1976, s. 26.

Özmen, İsmail, *Alevi Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, C. V, Ankara, 1998, s. 649-654.

Yıldız, Alim, *Sivaslı Şairler Antolojisi*, İstanbul, 2003, s. 442-443.

Tokatlı Bir Kuramcı ve Yayımcı: Muzaffer Erdost

Ferhat KORKMAZ*

Özet

1932 yılında Tokat'ın Artova ilçesinde doğan Muzaffer Erdost, ikinci yeni şiirinin kurulmasında ve gelişmesinde emeği geçen önemli yazar ve yayıncılar arasındadır. 1956 yılında Ankara Üniversitesi, Veteriner Fakültesi'ni bitirdikten sonra İkinci Yeni şiirinin doğduğu yer olan Pazar Postası'nda Yazı İşleri Müdürü olarak göreve başlar. Muzaffer Erdost bu göreve geldikten sonra, gazetede İkinci Yeni poetikasına uygun şiirler daha çok yayımlanır ve eleştiri ortamı hareketliliğe kazanır. Pazar Postası'nda yazdığı yazılarla dönemin edebiyat egemenlerine karşı henüz çocukluk çağlarını yaşayan yeni şiiri savunur; kuramsallaştırmaya çalışır. Cemal Süreya, Sezai Karakoç, İlhan Berk, Turgut Uyar ve Edip Cansever gibi yeni şiirin öncüleri, onun yazı işleri müdürlüğü görevini yürüttüğü gazete sayesinde eserlerine emin bir sığınak, dingin bir liman bulur. 1950'li yılların en önemli ve ünlü sanat ve edebiyat tartışmalarında bir "agora" bir "forum" olan Pazar Postası'nın 3 yıl süreyle en uzun Yazı İşleri Müdürlüğünü yapan Muzaffer Erdost'un İkinci Yeni üzerine değerlendirme ve yazıları İkinci Yeni şiirinin doğuşu bakımından dikkate değerdir. Bu yazılar, dönemin sanat ve edebiyat ortamının hareketlenmesinde önemli katkılar sunmuştur. Çalışmamızda Muzaffer Erdost'un yaşamıyla birlikte İkinci Yeni şiiri üzerine yazdıkları ele alınacak, sanat ve edebiyat görüşü üzerine bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Muzaffer Erdost, İkinci Yeni, Şiir, Edebiyat.

1.Giriş:

Muzaffer Erdost, İkinci Yeni hareketinin ortaya çıkmasında yayıncı, eleştirmen ve yazar olarak pek çok katkı sağlamıştır. Onsuz bir İkinci Yeni şiiri düşünmek mümkün değildir. Özellikle şiir hareketinin isim babası olması ve henüz hareket ortada yokken ısrarlı savunuları İkinci Yeni'nin ortaya çıkması açısından milat olmuştur. *Pazar Postası*'nin sayfalarını yeniliğe açık tuttuğunu yıllar sonra mütevazı bir şekilde dile getirir (Erdost, 1997, s.112). Nitekim *Gergedan* dergisinin 1987 yılında yayımladığı özel dosyada Muzaffer Erdost'un bu hakkı teslim edilir: "...şüphe yok ki, yeniliği kuramsal yönden sürükleyen Erdost'un yazılarıdır" (Batur, Haziran 1987, s.86). 16 Haziran 1956'dan 15 Mart 1959'a kadar *Pazar Postası*'nin en uzun süreli Yazı İşleri Müdürlüğü görevini yürüten Muzaffer

* Yrd. Doç. Dr., Batman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Batman-TÜRKİYE. Korkmaz1871@hotmail.com.

Erdost gazetesinin idarehanesinin Ankara'dan İstanbul'a taşınması sonucunda bu görevinden ayrılır. Şüphesiz ki Erdost'un *Pazar Postası*'nda görev yaptığı yaklaşık üç yıl İkinci Yeni şiiri için hayati öneme sahiptir.

Muzaffer Erdost 1932 yılında Tokat'ın Artova ilçesinde doğar. Erdost ailesinin baba tarafından aslının Oltu'nun Ardos köyüne, anne tarafından ise Yusufeli'ne dayandığı belirtilir (Erdost, 1990, s.13 ve Kansu, 2003, s.8) Çocukluk ve ilk gençlik yılları Artova'da geçer. 1977 yılında *Türk Dili* dergisine verdiği bir röportajda, Artova'nın çiftlik köyü olduğunu söyler. Erdost, çocukluk yıllarında yaşadığı Artova'ya ilişkin izlenimlerini aktarır: “Oldukça geniş bir ovadır. Çocukluğumda buğday ve arpa ekilirdi. Biraz da mercimek, fasulye, fiğ, yulaf vb. bitki örtüsü pek zengin değildi, çiçekleri, otları, yemişleri, çağıldayan kaynakları pek az tanıdım, dağların özlemini duydum. Ovadan üç küçük ırmak geçirdi. Birinde balık tutar, birinde yıkanırđık. Üçüncüsü oldukça uzaktaydı. Irmak kıyılarında söğüt ve kavaklar vardı. Evimizin önü şoseye bakardı. Şosenin iki yanına akasya dikilmişti. Çiçek açtığını anımsamıyorum, ama sabahları akasyaya konan serçe ve sığırcık kuşlarıyla uyanırdım.” (Erdost, 1997, s.81). Muzaffer Erdost öz yaşamına ilişkin olarak verdiği bilgiler arasında dedesinin varlıklı babasının ise yoksul olmasından ötürü kendisinde eşitlik ve adalet duygularının pekiştiğini söyler. Dedesinden “sorumluluk sahibi tutarlı bir hoca” (a.g.y.,s.81) olarak söz eder. Dedesinin hocalığı ile ilgili ayrıntı vermez. Sadece Oltu'da 1. Dünya Savaşı sırasında imamlık yaptığı ve Ruslar tarafından esir edildikten sonra Artova'ya yerleştiğini anlatır (Erdost, 1990, s.13). Muzaffer Erdost aynı röportajda 1940 yılında iki kardeşinin öldüğünü dile getirir.¹ 1950 yılı Erdost için bir daha dönemeceği Artova'dan ayrılış yılıdır. Ankara Üniversitesi Veterinerlik Fakültesini 1950-1956 yılları arasında okur (Erdost, 1991, s.6). 1956-1959 yılları arasında *Pazar Postası*'nda yazı işleri müdürlüğü yapar. 1958-1963 yılları arasında *Ulus* gazetesinde çalışır, 1963-1965 yılları arasında Şemdinli'de bulunur. 1956'dan itibaren yayıncılık faaliyetleri içindedir. Açık Oturum (1958-1960) Sol (1965'ten günümüze) ve Onur (1980'den günümüze) yayınlarını kuran (Erdost, 1990, s.6 ve Erdost, 2010, s.242) Muzaffer Erdost bugün için Kızılay-Karanfil Sokak'ta bulunan İlhan İlhan Kitabevi'nin işletmesini sürdürmeye devam etmektedir.

Muzaffer Erdost 1948'de şiire başlar. 1951'de ilk deneme ve eleştiri yazıları çıkar. 1952'de ilk öyküsü yayımlanır. Erdost'un yayıncılık alanında asıl kimliğini bulması *Pazar Postası* yazı işleri müdürlüğüne Cemil Sait Barlas tarafından getirilmesi sayesinde. Bundan sonra onun hayatında en önemli olan yayıncılık faaliyetleri olacaktır. Muzaffer Erdost'un şiir, anı, öykü, eleştiri türünden pek çok eseri vardır. Derli toplu bir biyografisi henüz yazılmayan Erdost'un eserlerini burada zikretmenin faydalı olacağı kanaatini taşıyoruz. Muzaffer Erdost'un eleştiri, araştırma, anı, anlatı, şiir, öykü ve deneme olarak tasnif ettiğimiz tüm eserleri aşağıda verilmiştir.

1 1980 darbesi sırasında ise üçüncü kardeşini yitirir. İlhan Erdost gözaltındayken işkence ile 7 Kasım 1980'de öldürülür (Erdost, 2012, s.204) Muzaffer Erdost, bu tarihten sonra isminden sonra İlhan ismini de kullanmaya başlar.

Eleştiri: Türkiye Sosyalizmi ve Sosyalizm (1969), Türkiye Üzerine Notlar (1970), Kapitalizm ve Tarım (1984), Bilim ile Yazın Arasında (1984), Ulus, Uluslaşma, Demokratikleşme (1991), Türkiye'nin Kararan Fotoğrafları (2003), Faşizm ve Türkiye, Kuşatılmış Ülke Kuşatılmış Yazılar, Sosyalizmi Seviyorum, Küreselleşme ve Osmanlı Millet Modeli Makasında Türkiye, Yeni Dünya Düzenine Zorlanması Odağında Türkiye, Pandora'nın Bir Başka Kutusu, 12 Eylül Turkaları, 12 Eylül'in İki Yüzü, 12 Eylül'ün Büyük Babaları, Azınlıklar Sorunu, Kan ile Kardeş, Türkiye 2009, Türkiye'ye Kefen Biçenler (2010), Sosyalizm Tartışmaları (2012), Nefes Alamıyorum (2012) **Araştırma:** Osmanlı İmparatorluğu'nda Mülkiyet İlişkileri (1984), Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Mülkiyet İlişkileri, Şemdinli Röportajı (1987), Üç Şair / Nazım Hikmet, Cemal Süreya, Ahmed Arif (1994) **Anı:** İlhan İlhan (1983), Bir Fotoğrafa Altyazı / İki 7 Kasım (1991), Hiç Ölmedim Ben **Anlatı:** Onu Anlat İşte (1989), **Şiir:** Havada Kalan Güvercin (1990), **Öykü:** Ey Karanlık Mavi Güneş (1990), **Deneme:** Adam İçin Türevler (1990), Kanı Kanla Yıkamak (1994), İkinci Yeni Yazıları (1997), Şiirin U Dönüşü (2009), Üç Sivas.

İkinci Yeni

“İkinci Yeni” ifadesi şüphesiz ki Birinci Yeni'nin ardından gelen yeni şiir hareketi olduğu için kullanılmıştır. Ancak bu ifadeyi, Birinci Yeni yani Garip şiirinin devamı olarak değerlendirmemek gerekir. Bu bağlamda, “İkinci” ifadesi “post” ifadesinin karşılığı olarak yani postmodernizmin modernizmin devamı olmadığı; ancak ondan kaynaklandığı ve sonra geldiği için bu adlandırmayı alması biçiminde olduğu gibi değerlendirilmelidir. İkinci Yeni şiiri de Birinci Yeni'nin devamı değil; ancak ondan kaynaklanmış ve sonra gelmiştir.

1950'li yıllarda belirli aralıklarda yayımını sürdürmüş olan *Yeditepe*, *A*, *Yenilik*, *Şiir Sanatı* ve *Seçilmiş Hikâyeler* gibi sayfalarını her türlü yeniliğe açmış ve İkinci Yeni poetikasına uygun şiirler yayımlayan dergilerin yanında *Pazar Postası*'nın İkinci Yeni hareketinin doğmasında üstlendiği önemli rolden yeri gelmişken söz etmek gerekmektedir. Özellikle Muzaffer Erdost'un 16 Haziran 1956'dan itibaren yazı işleri müdürlüğü görevine getirilmesiyle, açıkça İkinci Yeni şiirinden söz edilmeye ve İkinci Yeni'nin Türk edebiyatında uzun seneler boyunca konuşulacak edebî tutumunun nedenleri açıklanmaya başlanmıştır.

İkinci Yeni ifadesi, ilk defa Muzaffer Erdost'un 19 Ağustos 1956 tarihli *Son Havadis*'teki “İkinci Yeni” başlıklı yazısında kullanılmıştır.² Muzaffer Erdost, yayımladığı kuramsal yazılarında daima şiirin ideoloji örgüsünden bağımsız olması gerektiğini ve İkinci Yeni şiirinin Ankara merkezli yeni kültürün bir hareketi

2 Muzaffer Erdost, *Argos* dergisine verdiği röportajda “İkinci Yeni” adının hikâyesini anlatır: “Daha önce, ama o sıralarda, *Son Havadis*'te yazdığım yazının başlığı. İlhami Soysal yazı gelmedi diye sıkıştırır, ben yazıyı bitirmişim, bir ad bulmakta zorlanıyorum, attım bir başlık, “İkinci Yeni” diye, öyle yayınlandı yazı. Kısa bir süre sonra bu şiirin tabelası gibi oturacaktır, giriş kapısının üstüne. İlhan Berk'in önerisiyle.” (Erdost, 1997, s.113)

olduğunu savunmuştur (Erdost, 1987, s.88 ve Erdost, 2009, s.29). Ancak Edebiyat tarihi incelemelerinde, bir hareketin ortaya çıkışında etkili olan sosyal ve siyasal ortam ile sanat edebiyat ortamının ortaya çıkardığı önemli süreç hesaba katıldığında bıçak sırtı gibi bir ayrımın ortaya konmasının doğru olmayacağı kanaatini taşıyoruz. Nitekim Alâattin Karaca da, bu konuyla ilgili olarak, "... İkinci Yeni, edebiyat tarihi açısından Muzaffer Erdost'un 19 Ağustos 1956 tarihli *Son Havadis*'teki 'İkinci Yeni' başlıklı yazısıyla başlatılabilirse de, hareketin doğuş sürecini göz ardı etmeye neden olabileceğinden böyle bir yaklaşımdan kaçınmak gerekiyor." (Karaca, 2005, s.89) der.

2. Muzaffer Erdost'un İkinci Yeni Üzerine İlk Yazıları

Muzaffer Erdost'un *Pazar Postası*'nda ilk defa 26 Ağustos 1956 tarihli "Artı Bir" başlıklı yazısında İkinci Yeni ifadesiyle karşılaşmaktayız. Muzaffer Erdost'un yukarıda söz ettiğimiz iki yazısını ise, İkinci Yeni şiiriyle ilgili olarak geniş ölçüde yapılacak tartışmaların esas kaynağı olarak görmek gerekir.

Pazar Postası'nın ikinci yayım dönemi olarak değerlendirdiğimiz 1956-1959 yıllarında, İkinci Yeni şiiri anlayışına uygun pek çok şiir yazılır; İkinci Yeni'yi işleyen tartışma, makale ve deneme yayımlanır. Böylece Muzaffer Erdost sayesinde *Pazar Postası*, 1956'dan sonraki yayım döneminde asıl kimliğini bulur ve İkinci Yeni tartışmalarıyla geniş yankılar uyandırır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Muzaffer Erdost'un 19 Ağustos 1956 tarihli *Son Havadis*'te yayımlanan "İkinci Yeni" başlıklı yazısına kadar olan dönemi hazırlık dönemi olarak değerlendireceğiz. *Pazar Postası*'nda ise yine Muzaffer Erdost'un 26 Ağustos 1956 tarihli "Artı Bir" başlıklı yazısını başlangıç olarak kabul edeceğiz. Çünkü bilindiği gibi Muzaffer Erdost'un "İkinci Yeni" ve "Artı Bir" başlıklı yazıları İkinci Yeni ile ilgili tartışmaların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu tarihlerden sonra, *Pazar Postası* sayfalarında yazar ve şairler İkinci Yeni şiiri hakkındaki görüşlerini geniş olarak açıklamaya başlamışlardır. Biz de çalışmamızda, *Pazar Postası*'nın 26 Ağustos 1956 tarihli sayısına kadar İkinci Yeni şiirine temel olan görüşlerin açıklandığı yazıları genellikle kronolojik sıra gözeterek inceleyeceğiz. Çalışmamızın devamında ise, şair ve yazarların İkinci Yeni ile ilgili ifade ettikleri görüşleri konularına göre tasnif ederek ele alacağız.

Pazar Postası'nın 1956'dan sonraki yayım döneminde İkinci Yeni şiirini imleyen ilkyazı, Muzaffer Erdost'un 5 Şubat 1956 tarihli "İkili" başlıklı yazısıdır. Güner Sümer'in *Forum* dergisinde yayımlanan "Şiir Kitapları Üzerine" başlıklı yazısı üzerine kaleme alınmıştır. Güner Sümer, bu yazısında Metin And'ı tek yönlü, kişi tutan bir yazar olarak tanıtmıştır. Metin And, daha önce Attilâ İlhan'ı eleştirerek Cahit Külebi, Necati Cumalı gibi şairleri övmüştür. Güner Sümer ise, söz konusu yazısında, "Bay And'ın alkış tuttuğu Birseller, Asaflar, Cumalılar, Külebiler ne yapıyor? Topluma sırtlarını çevirmişler, şiirleri öz bakımdan şöyle bir teraziye vurulacak olursa sıfır noktasında oldukları görülür. Birisi tekerleme-

lerle, birisi şiir olmayacak hikmetlerle, bir diğeri de düşleriyle tüketiyor gününü. Sayın And'a ve övdüğü şairlere sormak isterim: Güllük gülistanlık, sancısız bir dünyada mı yaşıyor?" (Erdost, 1956a, s.7) şeklindeki görüşleri dile getirir.

Muzaffer Erdost, Güner Sümer'in kişi tutan bir yazarı eleştirirken kendisinin de kişi tuttuğunu belirtir. Erdost, Sümer'in övdüğü şair olan Attilâ İlhan'ın da eleştirdiği diğer şairler gibi bireysel konuları (aşk) işlediğini dile getirir. O, kendi kuşağının genel anlamıyla toplumsal sorunlara ilgisiz olduğunu savunmuştur. İkinci Yeni şiirinin genellikle toplumdan kopuklukla suçlandırıldığı dikkate alınır, bu yazıdaki görüşlerden 1956 yılının başında, şiir ve toplum konusunun tartışıldığı ortaya çıkmaktadır.

İkinci Yeni tartışmaları henüz geniş yankı bulmadan *Pazar Postası*'nda yine Muzaffer Erdost imzalı ve şiirde soyutlamayı işleyen, ilkinin 5 Şubat 1956'da yayımlandığı kimi yazılarla karşılaşmaktayız. Şiirde soyutlama yapmanın İkinci Yeni tartışmaları içinde baştan sona kadar güncelliğini koruduğu düşünüldüğünde ele alacağımız yazılar, İkinci Yeni'nin ilk belirtilerinin ortaya çıktığı yazılar olarak edebiyat tarihimizdeki yerini almıştır.

Muzaffer Erdost, "Dörüt Gerçeği" adlı yazısında sanatın çağdaş gelişmelere ve yeniliklere paralel olarak bir soyutlamaya yöneldiğini savunur. "Bugün başta resim, sonra şiir, daha sonra öykü bir soyut dizgiye (sisteme) doğru kaymaktadır. Bilim geliştikçe, toplumsal düzende yeni iş bölümleri doğdukça, resim, şiir, öykü bir bunaltı içinde kalmıştır." (Erdost, 1956a, s.7) Erdost'a göre, sanat dallarında soyuta gidişte, sanat dallarının kapsadığı kurallar ve yöntemler içinde bütün olanaklarını denemesiyle kendi kendini tıkaması da etkilidir. Bu durum sanatçının yeni değerler aramasına neden olmaktadır.

"Dörütmenin soyutlamaya gitmesi onun yaratma gücünü, yaratma olanaklarını çok genişletmiştir." (Erdost, 1956a, s.7) diyen Erdost, soyutlamanın tanımını şu şekilde yapar: "Dış gerçeği kuran varlıklar, kesiksiz bir düzgülü kurmuşlar, birbirleriyle iç içe girmişler. Soyutlama, bu düzgülüyü kaldırmak, bu iç içe geçişi parçalamaktır. O zaman kavramlar, bağlarından kurtuluyor, sanırsınız bir özgürlüğe kavuşuyor." (Erdost, 1956, s.7) İkinci Yeni tartışmalarının mihenk noktalarından birini oluşturan ve sözcüklerin anlam bağından çözümlere rastlantısal bir anlamı meydana getirmesi ve şiirin kelimeye dayanmasının ilk nüveleri olarak değerlendirilebilir.

Muzaffer Erdost, 29 Nisan 1956'da yayımlanan "Rmv2e" adlı yazısında ise yaşananlarla yazılanın ayrı ayrı şeyler olduğunu belirtir. Erdost, burada sanatın temelde bir soyutlamaya gitmek olduğunu vurgular: "... dörüt gerçeği kurmak çabasıdır. Ama bu hiçbir zaman kişioglunun gerçeklerinden, kopmak ayrılmak gibi bir şey değildir. Çünkü dörüt gerçeği, kişioglunun gerçeklerinin anlatılmasıdır. İşte bu anlatım dörüt gerçeğinin kendisidir." (Erdost, 1956b, s.7)

Muzaffer Erdost'un 6 Mayıs 1956 tarihli *Pazar Postası*'nda yayımlanan "Soyut" adlı yazısında, yeni şiirin soyutlamayı seçtiğini dile getirir. Erdost'a

göre, insanın özgür düşünmeye ulaşması, alışılmış olandan kurtulmasıyla mümkündür. Erdost, Cemal Süreya ve Attilâ İlhan'dan çeşitli dizeleri örnek vererek soyutlamayı açıklar. Ona göre soyutlama, insan yaşantısının ve doğa gerçeklerinin dışına çıkmaktır: “Kişioğlu dilcikleyle düşünürse – ki doğrudur – kişioğlu içindeki düşünceleri dilcikleyle biçimlendirir. Yeni söz dizeleri, yeni söz kuruluşları içimizde biriken duyguları, düşünceleri biçimlendirmeyi, dolayısıyla kendi kendimize boşalmayı sağlar. Bugün yılda, daha çok bir yaşantıyı anlatmıyorlar; dilcikler arasındaki olanakları deniyorlar, ya da yaşantıları yepyeni bir noktadan anlatıyorlar. Bu ancak dilcikleyle soyutlamasıyla ulaşılır bir şey.” (Erdost, 1956c, s.7) diyen Erdost'a göre, soyutlamaya ulaşmak için, kelimeleri anlamlarından koparmak gerekir.

Muzaffer Erdost'un sanatta soyutlama, anlam ve sözcüklerle ilgili görüşlerinin uyandırdığı tesir ile Orhan Duru, *Pazar Postası*'nın 15 Nisan 1956 tarihli sayısında yayımlanan “Açık-Seçik” adlı yazısında şiirde kapalılık – açıklık konusunu ele alır. Karanlık yazmanın moda haline geldiğini savunur, bunun şiir ve öykülerde bol bol görüldüğünü belirtir. Turgut Uyar'ın şiirin biraz karanlık olması gerektiği görüşüne yer verdikten sonra bunun yenilik adına savunulduğunu ifade eder. Eski çağlarda, Yunan ve Roma İmparatorlukları döneminde, açık yazma isteğinin bulunduğunu; ancak kapalı ve karanlık yazmanın Orta Çağ'da ortaya çıktığını ifade eden Duru, totaliter devletlerde baskıdan dolayı şairin karanlık şeyler yazdığını savunur. O, Türk edebiyatındaki karanlık yazma eğilimini, “Bizde olsa olsa kamu düşüncesinin yazar üzerine baskı yaptığı söylenebilir.” (Duru, 1956, s.6) şeklinde açıklar. Bir şiirin ya da öykünün karanlık yazılmasına karşı olduğunu belirterek; “Ama öyle şiirler, hikâyeler olabilir ki onlar ilk bakışta anlaşılmaz, karanlık gözükürler. Bir de bakarsınız altından pırıl pırıl bir gün ışığı çıkıyor.” (Duru, 1956, s.6) der.

Muzaffer Erdost'un M. Sünullah Arısoy'un *Rapor* dergisinin 5. sayısında yayımlanan “Bitmeyen Kavga” adlı yazısı üzerine kaleme aldığı “Boş Kavga” başlığını taşıyan yazısı bu hazırlık dönemi için dikkate değerdir. Arısoy, söz konusu yazısında kuşak kavgasından söz eder. Genç ve yaşlı kuşak diye iki ayrı sınıflandırma yaparak genç kuşağı eleştirir. Gençlerin bir lidere ihtiyacı olduğunu savunan Arısoy'u eleştiren Erdost, kuşak kavgalarının sanata ve sanat eserine bağlı olmadığını, bunun bir boşluk ve dedikodu havası içinde geliştiğini vurgular.

Genç kuşağın toplumcu görüntüsünün yalnızca bir dış görünüş olduğunu belirten Erdost, karşı çıktığı eski kuşaktan daha bireyci olabileceğini dile getirir: “Genç kuşağın tuttuğu yazarlar var ki bunlar karşı oldukları yazarlardan kimi zaman daha çok bireycidirler, kimi zaman daha çok dış yaşantılardan, dış gerçeklerden kopmuşlardır. Örnek mi? İlhan Berk'in son yılları... Örnek mi? Cemal Süreyya, Turgut Uyar, Attilâ İlhan...” (Erdost, 1956d, s.7)

Genç öykücülerin kendi işlerine, kendi karanlıklarına yöneldiğini ifade eden Erdost, Oktay Akbal'ın eski kuşağa mensup olmasına karşın daha gerçekçi oldu-

ğunu dile getirir. Gençlerin toplumcu, eskilerin bireyci olarak gösterilmelerinin doğruyu yansıtmadığını belirterek, gerçek guruplaşmanın eski-yeni şeklinde değil, fikir guruplaşması şeklinde olduğunu ifade eder: “...bizdeki bu ikilik nerden geliyor: Bence bu ikilik, belli bir düşünüyü ayrılığının sonuçları değildir. Gençlerin alışılmışı karşı olan tepkisidir. Bizden önceki kuşağın getirdiği yenilik, bugün <<alışılmış>>ın kendisidir. Genç kuşak, işte bu alışılmışı karşı duruyor, sanıyorum. Bunun için de, bizdeki kuşak kavgası, salt eski-yeni kavgası olmaktan kurtulamıyor.” (Erdost, 1956d, s.7)

Muzaffer Erdost’un 26 Ağustos 1956’ya kadar yayımlanan ve yeni şiirin gelmekte olduğunu imlediği son yazısı “İlhan Berk” başlığını taşımaktadır. İlhan Berk’in yeniliğe son şiirlerindeki (üç şiir) değişiklikler ve mısralarındaki değişimlerle vardığını ifade eder: “Şiiri önce mısra mısra düşünmek, mısralardan bütüne varmak, ozanı değişik bir takım sonuçlara götürdü sanıyorum.” (Erdost, 1956e, s.7) İlhan Berk’in şiiri kurmasını, yenilik olarak değerlendiren Erdost, bunun yeni mısra şekliyle sağlandığını vurgular: “Bir şiirde mısralar üzerinde iyice durmak ayrı bir şey. İlk mısralardan işe başlamak, mısraları ayrı ayrı bulmaktır ki, bu, mısraları bir çeşit bağımsızlığa götürüyor. Bir mısranın kapsayacağı (içine alacağı) düşünceler, duygular, yaşantılar, ne kadar yerleştirildiği bir şiirde altındaki, üstündeki mısralarla bağlar kuruyorsa da bunların bütünü bir olayı belirli bir düzeyde anlatmıyorlar.” (Erdost, 1956e, s.7) Bu görüşler yeni şiirde anlamın rastlantısal olduğu yönündeki görüşlerle benzerlik taşımaktadır. Erdost, İlhan Berk’in “Paul Klee’de Uyanmak”, “Ağır Ot” ve “Sokak” adlı şiirlerinden yola çıkarak yeni şiirin dayanaklarını anlatmak istemektedir. Erdost’a göre, bu yeni dayanaklar, şairin şiire mısradan varması ve kelimeler arasındaki anlam bağlarını koparıp yeni anlamlara varmasıdır.

Muzaffer Erdost, “Artı Bir” adlı yazısını İlhami Soysal’ın 5 Ağustos 1956 tarihli *Pazar Postası*’nın 32. sayısında yayımlanan “Dergiler Arasında” adlı köşesinde iyi şiirin birkaç örnek dışında yazılmadığı yönündeki görüşleri üzerine kaleme alır. Bu yazısında, yeni şiirin kurulduğunu ve Türk şiirinin duraklama içinde olduğu iddialarının temelsiz olduğunu dile getirir (Erdost, 1956f, s.7).

İkinci Yeni tartışmalarında Muzaffer Erdost’un “Şiir Diline Doğru” adlı yazısı son derece önemlidir. Bu yazıda, uzun süre tartışılacak ve şiirin kelimelerle kurulduğu konusu yeniden gündeme taşınır. “Şiir Diline Doğru” adlı yazısını, Melih Cevdet Anday’ın Aralık 1956 tarihli *Yeditepe*’de yayımlanan “Bir Sözü Anlamı” başlıklı yazısı üzerine kaleme alır. Melih Cevdet Anday, yazısında şiirin kelimelerle kurulduğunu savunmuştur. Ayrıca Anday, Orhan Veli’nin “Söz” adlı şiirini, şiirin kelimelerle kurulduğu savına örnek olarak göstermiştir.

Muzaffer Erdost ise, Orhan Veli’nin “Söz” adlı şiirinin kelimelerle değil, dil ile yani günlük konuşma diliyle kurulduğunu savunur. Şiirin kelimelerle kuruluşunun söz konusu örnekten farklı olduğunu belirten Erdost, Orhan Veli’nin sevdiği sözleri bir araya getirdiğini, bunun da kelimelerle şiir kurmak demek ol-

madığını dile getirir. Şiirin kelimelerle kurulmasına şöyle açıklık kazandırır: “Şiiri kelimelerle yapmak, bir konuya bir düşünceye, bir duyguya bağlanmaksızın kelimelerle mısra kurmak, yanyana gelen kelimeler arasındaki olanakları deniyerek yeni bileşkelere, yeni sözlere varmaktadır. Bugün ozanlarımızın birçoğu bunu deniyor. Böylece bir şiir dilinin kurulmasına çalışıyorlar. Örneğin, Pazar Postası’nın bu sayısında yayımlanan Ece Ayhan’ın <<Deniz Kızı Eftelya>> adlı şiiri şöyle bitiyor: <<Halklar olmak istemişti Cumhuriyette üç aylar salırlara>>. Bu mısranın kuruluşu konuşma dilinden alınmamış. Aynı zamanda bu kuruluş, bu söyleyiş dolayısıyla burda kelimelerin yeniden kazandığı yükler konuşma diline geçecek de değil. Yalnız şiir dilinde kalacak, şiir dilinin kurulmasına belki ilk basamaklar olacak. Bu çabaları, bu çalışmaları yüklenen bir sözü Orhan Veli’de, Cahit Sıtkı’da ne için harcıyoruz, onları anlamsızlaştırıyoruz. Yeni yeni kurulmaya başlayan bir şiir dili var. Ancak onlar şiirin kelimelerle yapıldığını bilinçle anlıyorlar, uyguluyorlar... Bundan ötesi söz ola...” (Erdost, 1956g, s.12)

Pazar Postası’nın 23 Aralık 1956 tarihli sayısında yayımlanan ve İkinci Yeni tartışmalarında önemli bir yeri olan “Bir şey söylemeyen şiir” başlıklı yazısını, Ece Ayhan’ın şiirlerinin anlamsız olduğu yönündeki görüşler³ nedeniyle kaleme alan Erdost, İkinci Yeni’nin anlamsızlığı seçmediğini şu sözlerle ifade eder: “Ece Ayhan’ın şiirleri iyi ya da kötü olabilir. Önemli olan, ikinci yeni diyebileceğimiz bir şiirin ozanlarından birini, <<Bir şey söylemiyor.>> diye kınamak, günümüzün şiirinde beliren akınlardan birini anlamamaktır.” (Erdost, 1956h, s.7)

Erdost, İkinci Yeni’nin temel niteliklerinden de söz eder: “Yeni şiir de (bir iki ozanı ayırırsak) doğrudan doğruya kelimeler arasındaki olanakları deniyerek, yeni bileşkelere, yeni güzelliklere varıyor. Bu, yeni şiire aynı zamanda şiir diline atılmış ilk adımdır. Bu şiir bir şey söylese söylediği rastlansaldır. Yani ozan bir düşünceyi, bir duyguyu, bir olayı anlatmak için mısra kurmaya gitmez. Kelimeleri alır, onlardan mısrasını kurar. Ama sonunda şiir gene bir şey söyler. Çünkü, ozanın kelimeleri uydurma, ya da yabancı kelimeler değildir. Bizim kelimemizdir. Onların bizde uyandıracığı elbette yükleri vardır. <<El>> deyince, bu kelime herkese bir şey çağırır, kimse de bu çağırışından kendisini kurtaramaz. Dolayısıyla bu kelimelerin birleşiminden de bir şey doğacaktır. O mısralar da bir şey söyleyecektir. Ama bu <<söylenen>>, mısra kurulduktan sonra, kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Çünkü, bu şiirin amacı bir şey söylemek değil, şiirin kendisini kurmaktır. Böylece şiir dili, konuşma dilinden, ayrılıyor. Çok zaman tartışmanın konusu olarak ileri sürülen bir söz vardı: Şiiri yazından (edebiyattan) ayırmak, dürüst adıyla tanımak... Bu günkü şiir akımı kurmaya başladığı şiir

3 Muzaffer Erdost, bu yazının öyküsünü *Argos* dergisine verdiği bir röportajında şöyle anlatacaktır: “Veteriner Fakültesini yeni bitirmişiz ama, fakülte arkadaşları gene aynı yoğunlukta. Orhan Duru, Şükran Lokantasında, sanırım şarabın buğusuyla, anlamsız bulduğunu söylüyor benim beğenip Pazar Postası’nda yayımladığım sanırım Ece’nin şiirini. Ayağa kalkıp parmağını uzatarak, “Bana bir şey söylemiyor!” diye tartışıyor. Oturuyor. Ben kalkıyorum. Ben de parmağımı uzatarak ve sallayarak yanıt veriyorum. O hafta *Pazar Postası*’nda “Bir Şey Söylemeyen Şiir” diye yazacağım bu tartışmanın getirdiklerini” (Erdost, 1997, s.113)

diliyle, öyküden, romandan, denemeden giderek ayrılacak. Şiir doğrudan doğruya kelimelerle yapılan kurulan bir nitelik kazanacak, dörütün bir kolu olacak. Salt geometrik biçimlerle, renklerle kurulmuş bir desen, bir nakış gibi.” (Erdost, 1956h, s.6) Fazıl Hüsnü’nün şiirlerinin karanlık olduğunu, İkinci Yeni’nin Fazıl Hüsnü’nün şiirine benzemediğini belirten Erdost, İkinci Yeni’nin bir şey anlatmadığını, bir şey söylemediğini dile getirir

Muzaffer Erdost, Oktay Rıfat’ın *Perçemli Sokak* adlı eseri üzerinde durduğu “Bir Kırık Çizgi” adlı yazısında, Oktay Rıfat’ın şiirlerinde yeni bir şiirin gerektiğini duyduğunu dile getirerek, Ferit Edgü ve Can Yücel’in kendi düşüncelerine yalnızca bir yönüyle yaklaştığını ve yanılığa düştüklerini ifade eder. Oktay Rıfat’ın şiiri kelime sanatına götürdüğünü ifade ettiğini vurgulayan Erdost, yine Oktay Rıfat’ın şiiri unuttuğunu savunur (Erdost, 1956i, s.11).

Erdost, “Bir Kırık Çizgi”de sanatçının insan hakları, özgürlük, ekonomik kalkınma gibi sorunları gidermesi ve sanat eserinin bu işlevi yerine getirmesi gerektiğini savunur. Erdost, Cumhuriyet’le birlikte özgürlük sorununun çözüldüğünü; ancak toplumun kendi içinde özgürlüğü ve insan haklarını yerleştiremediğini vurgular. Sanatçının, tıkanan toplumun önünü açmak sorumluluğunun olduğunu dile getiren Erdost, Cumhuriyet kuşağında, Namık Kemal’in kendi devrinde yerine getirdiği görevi getiren şairlere ihtiyaç olduğunu belirtir (Erdost, 1956j, s.7-11).

Muzaffer Erdost, Attilâ İlhan’ın, “Toplum Zoru” başlıklı yazısını eleştirmesi üzerine “Gülüyorum, öyleyse...” adlı yazısını kaleme alır. Erdost, devletçi yapılanmayı ve CHP’nin toprak reformunu doğru bulduğunu dile getirerek toplumcu gerçeklerin “kaçış”ı işlediklerini belirtir. Toplumcu-gerçekçilerin kaçışı işlemekle, bunalan kişinin çevresinde tanık olduğu sorunları dile getirmek istediklerini savunduğunu; bu yüzden “kaçış”ı gerçekleştirdiklerini bildiren Erdost, bu tutumun toplumsal sorunlara çözüm üretmek demek olmadığını ifade eder (Erdost, 1957a, s.6-7).

Pazar Postası’nda Muzaffer Erdost’un kimi yazılarında ifade ettiği görüşleri eleştirmek amacıyla yayımlanan ilkyazı Engin Günçe’nin “Yanlış bir anlayış” başlıklı yazısıdır. Bu yazı, 6 Ocak 1957’de yayımlanır. Böylelikle Muzaffer Erdost’un Ağustos 1956’dan 1957’nin başlarına kadar İkinci Yeni üzerine savundukları hakkında *Pazar Postası*’nda herhangi bir yazar tarafından değerlendirme yapılmamıştır. Demek ki Muzaffer Erdost’un İkinci Yeni üzerine yayımlanan yazılarına karşılık olarak uzun bir süre *Pazar Postası*’nda yanıt verilmediği gibi savundukları doğrultusunda bir yazıyla da karşılaşmamaktayız. Dolayısıyla Erdost tek başına İkinci Yeni’nin savunucusu olarak kalmıştır. İşte, *Pazar Postası*’nda her türlü görüşün yayımlanması ve İkinci Yeni’nin öncü şairlerde ifadesini bulan poetik görüşlerine aykırı nitelikte yazıların çıkması yine *Pazar Postası*’nın İkinci Yeni tartışmaları içindeki önemli yerini gösterir.

“Yanlış bir anlayış”, Muzaffer Erdost’un “Bir şey söylemeyen şiir” başlıklı yazısı nedeniyle kaleme alınır. Engin Günçe, Erdost’un yazısından çeşitli alın-

tılarla, görüşlerini çürütmeye çalışır. Erdost'un Ece Ayhan'ın şiirlerinin bir şey söylemediği için kınandığını dile getirdiğini ifade eden Günçe, Erdost'un iyi ya da kötü şiir ayrımı yapmadığını; Ece Ayhan'ın anlamsızlık yanında kötü şiirler de yazdığını ileri sürer. Günçe, Erdost'un savunduğu yeni akımın daha önce Batıda denendiğini, Türk edebiyatında ise, Habibi'nin çok önceleri anlamsız şiir ile ilgili görüşler dile getirdiğini belirtir.

Engin Günçe, kelimelerin rastgele bir araya getirilmesiyle her zaman bir anlamın ortaya çıkamayacağını ifade eder. Erdost'un kelimelerin bir araya gelmesiyle rastlantısal bir anlamın ortaya çıktığı yönündeki görüşlerini eleştiren Günçe, öncelikle şiirin ne olduğunu tanımlaması gerektiğini savunur (Günçe, 1957, s.7).

Muzaffer Erdost'un "Bir şey söylemeyen şiir" başlıklı yazısı, 6 Ocak 1957 tarihli *Pazar Postası*'nda Demir Özlü, Hilmi Yavuz ve Asaf Çiyiltepe arasında yapılan bir açık oturumla da eleştirilir. Bu açık oturum, tartışma ortamına girileceğinin önemli belirtilerindedir. Açık oturumda, Erdost'un düşüncelerinin kabul edilemeyeceği her üç yazar tarafından da vurgulanır. Asaf Çiyiltepe, Erdost'un yeni şiiri derinlemesine incelemeyi, dile getirdiği niteliklerin bilinçsiz şiirin işi olduğunu ve şiirimizin Erdost'un savunduğu gibi kelimecilik akımı ile ayarlanmayacağını belirtir. Demir Özlü, Erdost'un kelimeler arasındaki bağı kopardığını; gerçekte ise şiirin kelimeler arasındaki bağ kurmayı gerektirdiğini dile getirir. Hilmi Yavuz da, anlamsızlığı deneyen şairlerin Oktay Rifat'ın takipçileri olduğunu, Erdost'un düşüncelerinin edebiyatın temeli olan duygu ve düşüncüyü yadsıdığını, sözünü ettiği yeni akımın insan dışı olduğunu ve resim ile şiiri birbirine karıştırdığını savunur.

Engin Günçe'nin "Yanlıştır bir anlayış" yazısı ve Asaf Çiyiltepe, Demir Özlü, Hilmi Yavuz arasında yapılan "Savunulamıyanlar" adlı açık oturum üzerine, Muzaffer Erdost, 13 Ocak 1957 tarihli *Pazar Postası*'nda "Bir Artı Daha" adlı yazısını yayımlar. Erdost, olaylara ve durumlara farklı anlayışlarla yaklaşabileceğini dünyada gelişen bir takım siyasi olaylarla kanıtladıktan sonra, insan hakları bilincinin yerleşmesi için eğitim ve öğretim ordusuna görev düştüğünü dile getirir. Toplumsal sorunların yalnızca toplumsal düzenin değiştirilmesiyle çözülemeyeceğini belirten Erdost, eğitimin sorunları çözmede farklı bir yöntem olduğunu ifade eder. Kendisine yapılan eleştirilerde eğitim ve öğretimin aynı anlam çerçevesi içinde değerlendirildiğini bildiren Erdost, eğitim ve öğretimin farklı şeyler olduğunu örneklerle açıklar. Salt şiirin okuru eğitebileceğini belirten Erdost, *Pazar Postası*'nın 23 Aralık 1956 tarihli 52. sayısında yayımlanan "Bir şey söylemeyen şiir" adlı yazısına da açıklık kazandırır (Erdost, 1957b, s.11).

Pazar Postası'nda yayımlanan "İkinci Yeni İçin Ozanlar Ne Diyor" adlı soruşturma İkinci Yeni'nin bir olgu olarak kabul edilmesi açısından son derece önemlidir. Bu soruşturma, varlığı fiilen kabul edilen İkinci Yeni'nin varlığının artık resmen kabulünün açık bir göstergesidir. Bu soruşturmaya katılan isimler de dikkate alındığında, Muzaffer Erdost'un tek başına savunuculuğunu belirli bir

süre yürüttüğü İkinci Yeni'nin bu tarihten itibaren kimi yazar ve şairler tarafından benimsenmesini sağlar ya da kimi yazar ve şairler tarafından reddedilmesine neden olur. Yani bu soruşturmaya, İkinci Yeni, her türden yazar ve şairin ortak sorunu haline almış; böylelikle şiirin temel nitelikleri geniş ölçüde tartışılmaya başlanmıştır.

Henüz “İkinci Yeni İçin Ozanlar Ne Diyor” adlı soruşturma yapılmadan, *Pazar Postası*'nda yayımlanan şiirler dikkate alındığında, şiir dilindeki değişim ve yeni arayışlar açıkça görülecektir. Bu anlamda, İkinci Yeni tepeden inme bir hareketin adı değil; temelde Türk ve Batı şiirlerinin doğal bir itmesi ile ortaya çıkmıştır. İkinci Yeni, en az bildirisi olan şiir hareketleri kadar Türk şiirinde etkili olmuştur.

İkinci Yeni üzerine yapılan soruşturma, *Pazar Postası*'nın 27 Ocak 1957 tarihli 5. sayısı, 3 Şubat 1957 tarihli 6. sayısı, 10 Şubat 1957 tarihli 7. sayısı, 17 Şubat 1957 tarihli 8. sayısı ve 24 Şubat 1957 tarihli 9. sayısında yer almaktadır. Soruşturmaya, İlhan Berk, Tevfik Akdağ, Yılmaz Gruda, Edip Cansever, Ece Ayhan, Turgut Uyar, Özdemir Nutku, Nihat Ziyalan ve Ahmet Oktay yanıtlarıyla katılmışlardır.

3. İkinci Yeni Soruşturmasından Sonra

Muzaffer Erdost, İkinci Yeni ile ilgili görüşlerinin çeşitli eleştiriler alması üzerine 3 Şubat 1957'de “Tartışma Yanıtları” adlı yazıyı kaleme alır. Yazar, İkinci Yeni ile ilgili görüşlerine şöyle açıklık kazandırır: “İkinci yeni denince, çokları bir kere duraklıyor. İlkeleri, yöntemleri, kuralları çizgili bir akıma konmuş bir ad gibi <<İkinci yeni>> sözünü ele alıyorlar. Oysa <<İkinci Yeni>> sözü ilkeleri, kuralları çizgili bir akımın adı değildir; onun için de bu sözün içine aldığı ozanlar arasında geniş ikilikler vardır. İkinci yeni sözü daha çok 1950 yıllarına kadar en iyi çağını yaşamış yeni şiirin üzerine gelen, şiirleriyle onlardan yavaş yavaş ayrılan ozanları içine alır. Yani, ikinci yeni bir okulun adı değil, kendisinden önceki şiire göre yeni olan bir şiirin sınır çizgisidir.” (Erdost, 1957c, s.6) diyerek İkinci Yeni kavramını açıklayan Erdost, yeni şiirin ortaya çıkışını ise şöyle aktarır:

Pazar Postası'nın yine 10 Şubat 1957 tarihli sayısında yayımlanan “Şiirden çok şey beklemeyelim” adlı yazısında önceki kuşakların toplum sorunlarını dile getirdiklerini, bir anlamda düzene “şikâyet mektubu” yazdıklarını ifade eden Erdost, aydınların tek partili dönemde savundukları ile çok partili dönemde savduklarının ayrı şeyler olduğunu belirtir (Erdost, 1957d, s.6).

“Yeni bir kelime anlayışına doğru” adlı yazısında, şiirde anlam ve kelime konusunu ele alır. Cemal Süreya, Ece Ayhan, Tevfik Akdağ, İlhan Berk, Edip Cansever, Yılmaz Gruda ve yeni şiire örnek eserler veren diğer şairlerin Cahit Sıtkı, Cahit Külebi, Ziya Osman, Orhan Veli ve Fazıl Hüsni'den ayrıldığını dile getiren

Muzaffer Erdost, yeni şiir oluşumunun kabul edilmesi gerektiğini savunur. Pazar Postası'nın 23 Aralık 1956 tarihli sayısında yayımlanan "Bir şey söylemeyen şiir" başlıklı yazısının anlaşılmadığını dile getirerek "Şiir geldi kelimeye dayandı." (Erdost, 1957e, s.6) şeklindeki ifadeye açıklık getirir: "<<Bir şey söylemeyen şiir>> adlı yazım, böyle bir kaygı ile yazılmıştır. Ben ne demek istedim: Bir duyguya, bir düşünceye bağlanmaksızın da mısralar kurulabilir. Ama, mısraları kuran kelimeler, kendi kelimelerimiz olduğu için, önünde-sonunda gene de bir şey söylerler, kendiliğinden bir şey söylemiş olurlar, bir şey söylemekten kurtulamazlar da... Turgut Uyar'ın, Tevfik Akdağ'ın yazdıkları gibi, kelimeler kendileriyle birlikte yüklendikleri kavramları da getirirler. Bunlarla mısrasını kuran biri, gene derdemez bu kelimelerin çağrışımları içersine düşer. Doğru." (Erdost, 1957e, s.6)

Muzaffer Erdost, Ahmet Oktay'ın 10 Şubat 1957 tarihli *Pazar Postası*'nın 7. sayısında yayımlanan "Tek ayak üstündeki Erdost" başlıklı yazısı üzerine "Üç Ayaklı Masa" adlı yazısını kaleme alır. Erdost, kendisini üç yazısı nedeniyle eleştiren Ahmet Oktay'ın eleştirisine yanıt vererek söz konusu yazılarında, söylemek istediklerine açıklık getirir: "... şiirimizi bugünkü duruma götüren etmenler arasında, toplumsal olayların bir işlevi olup olmadığıydı. Bu soruya verdiğim yanıtı genellersem şöyle söylemem gerekecek: bugün şiire yüklediğimiz işler, şiirin konuları dışına çıkmıştır. Bunun ilk gerekçesi, şiir anlayışının değişmesi değil, toplumsal olayların hızlanması, günlük damgasını yemesidir. Hattâ üzerinde durduğumuz konuları kapsıyan şiirler yazıldıysa, dâvâyla bu şiirin içine giren kişileri hiç mi hiç bu şiir ilgilendirmemiştir. Bu şiirler, ancak doğrudan doğruya şiirle ilgilenenlerin çevresinde dönüp kalmıştır." (Erdost, 1957f, s.6)

Muzaffer Erdost, "Daha Mutlu Yaşanabilir" başlıklı yazı üzerine Demir Özlü'ye açık bir mektup yazar. Demir Özlü'nün iddia ettiklerinin gerçeği yansıtmadığını vurgulayan Erdost, sanatta fayda konusunda Turgut Uyar'ın görüşlerini değerlendirirken yanılmadığını belirtir. "Bak. Turgut'un yanıtı, senin yazın ile yan yana yayımlanmıştı; orada Turgut: <<Ben sanatlarının faydasına inanmıyorum zaten. Şiirin, kişiyi, eğitmesine bile fayda demek gelmiyor içimden.>> diyor." (Erdost, 1957g, s.6)

Muzaffer Erdost, "Nane Mollaları" adlı yazısını, *A* dergisinde, *Pazar Postası*'nın 23 Aralık 1958 tarihli 52. sayısında yayımlanan "Bir Şey Söylemeyen Şiir" başlıklı yazısının mizahi bir dille eleştirilmesi üzerine kaleme alır. Erdost, Fransa'dan bir anekdot aktararak yıkılamayan, çürütülemeyen görüş ve düşüncelerin alaya alınmak istendiğini dile getirir. Kendi düşüncülerine de böyle yaklaşıldığını savunan Erdost, *A* dergisinin Adnan Menderes'ten ilham aldığını savunur. Muzaffer Erdost, 8 Eylül 1957'de yayımlanan "Şiirin Yapamadığı" adlı yazısında ise şiirin özgürlük için verdiği mücadeleyi ele alır. Halkların özgürlüğü yolunda şiirin önemli bir rol üstlendiğini vurgulayan Erdost, günün şiirinin imkânlarıyla şiirden beklenen özgürlük mücadelesinin verilmediğini dile getirir. Şiirin politikacı sözlerine kapılmadan özgürlük meselesini işlemesinin olanaksız olduğunu şu sözlerle savunur: "... bugün özgürlüğü işleyen bilim yazıları, araştırmalar, incele-

meler, betikler, dal budak salmış, derinliğine dağılmış özgürlük sorununu ancak belirtebilmektedirler. Kişi, ancak bu derinliğine bilgiyi kavradıktan sonradır ki, o sorunun bilincine erişebilir. Şiir anlayışımız için de, bu bilgiyi vermek – ben- ce olmayacak şeydir. Bu bilgiyi vermedikçe de, şiir, bugünkü özgürlük bilincini uyandıramaz diyorum; çünkü, günümüz şiirinin imkânlarıyla şiirden beklenileni yapamıyoruz.” (Erdost, 1957i, s.7)

Muzaffer Erdost, 20 Ekim 1957’de kaleme aldığı “Şiirimizi götürenler” adlı denemesinde, yeni şiirde anlam konusunu irdeler. Erdost, şiirde anlamın rastlansal olduğu yönündeki görüşlerinin bazı kimseler tarafından yanlış anlaşıldığını dile getirir. Erdost, görüşlerini doğru anlayanların şiirlerini yürüttüğünü; yanlış anlayanların ise anlamsızlığı büyüttüğünü savunur. Daniel Anselme’in şiirin hayat üzerinde bir etkisinin kalmadığı yönündeki görüşlerine katıldığını söyleyen Erdost, şiirin, tekniğin ilerlediği çağlarda siyasi işlevini yitirdiğini belirtir. Erdost, İkinci Yeni’yi destekleyenlerin şiirin işlevini yitirmesine neden olmakla birlikte şiirin imkânlarını zorladıklarını, öz-biçim engelini yıktıklarını ve böylelikle anlam rastlansallığını yarattıklarını dile getirir.

Muzaffer Erdost, aynı yazısında İkinci Yeni’yi yanlış anlayanların bulunduğunu, bu kişilerin şiiri çıkmaza soktuklarını şu sözleriyle ifade eder: “Anlam rastlansallığı ile bir mısranın doğuşunu burada, birleştirmek gerekiyor. Mısra taslağının doğuşu çok çeşitlidir. Ozanın ustalığı daha çok bu mısra taslağını bitirdikten sonra başlar. Mısra taslağında anlamı hesaba katmadan kelimeleri oynatması, yer değiştirmesi, öz şiiri bulması, bizim savunduğumuz imkânın, rahatlığın cesaretin kendisidir.” (Erdost, 1957j, s.6)

4.İkinci Yeni’yle İlgili Tartışmalar

Pazar Postası’nda İkinci Yeni’ye ilişkin tartışmalardan Attilâ İlhan’la yapılan polemikler önemli bir yer tutar. Attilâ İlhan, tartışmaların yaşandığı dönemde kimi yazar ve şairleri, *Pazar Postası* çevresinden ayırıp *Dost* dergisine kazandırmak ister.

Attilâ İlhan, Muzaffer Erdost’un *Pazar Postası*’nın 6 Ocak 1957 tarihli 2. sayısında yayımlanan “Gülüyorum, öyleyse...” başlıklı yazısında kendisine atfedilen fikirlerin kendisine ait olmadığını dile getirmek için “Pazar Postası Gazetesine” başlıklı kısa bir yazı kaleme alır. Attilâ İlhan, bu yazısında Erdost’un kendi düşüncelerini anlamak istediği gibi ele aldığını savunur (İlhan, 1957, s.6).

Muzaffer Erdost, 15 Aralık 1957’de yayımlanan “Şiir üzerine ileri geri” adlı yazısında, Attilâ İlhan’ın İkinci Yeni için yazdığı eleştirilere yanıt verir. Erdost, İkinci Yeni’nin gelişimini kendi bakış açısıyla anlattıktan sonra Attilâ İlhan’ın bu konudaki eleştirilerini yanıtlar (Erdost, 1957k, s.10-11).

Attilâ İlhan ile *Pazar Postası* gazetesi arasında yaşanan tartışmalar 1957 yılının sonlarında yeniden patlak verir. İkinci Yeni tartışmalarında, Attilâ İlhan ile

Cemal Süreya arasında ortaya çıkan, sanatta biçim-öz ve sosyal gerçekçilik konusundaki tartışmalar önemli bir yere sahiptir. Attilâ İlhan'ın Haziran 1957 tarihli Seçilmiş Hikâyeler Dergisi'nde kaleme aldığı "Biçimcilik, Özcülük Konusunda Bazı Yanılmalar" adlı yazısı tartışmaya neden olur. Cemal Süreya da bu yazı üstüne Osman Mazlum müstear ismiyle Pazar Postası'nın 1 Eylül 1957 tarihli sayısında, "Ömer Haybe" adlı yazısını kaleme alır. Süreya, Attilâ İlhan'ın sosyal realizmi, 'realisme social'den ayırdığını belirterek, kendisine ihanet ettiğini savunur: "Bay Attilâ İlhan'a göre sosyal realizm salt <<tesbit ve teşhir>> edici ve gerisine pek karışmayıcı bir akım olmalıdır. Yani sosyal realistler biraz çekidüzen verilmiş, biraz toplumbilim okumuş birer Zola'dan başka bir şey değildirlir. Fazlaca, davranışları metod açısından bir bilim adamının davranışdır. Bay Attilâ İlhan buna diyor. Böyle olunca elbette o sanat yapıtında politikanın payı ya hiç olmaz ya da ihmal edilebilecek kadar az olur." Attilâ İlhan'ın Mavi hareketiyle "faydacı", "Atatürkçü", "ulusun ve memleketin esinliğine çalışıcı" gibi amaçları benimsediğini vurgulayan Süreya, amacını politikaya getirdiğini ve kendisiyle çelişkiye düştüğünü ifade eder.

5.Erdost'un Son Görünürlüğü

Pazar Postası'nın 1959 yılının başlarında İstanbul'a taşınmasından sonra, İkinci Yeni şiiri ile ilgili tartışmalar tavsamıştır. Her ne kadar *Pazar Postası*'nda benimsenen şiir anlayışı, İkinci Yeni'ye uygun da olsa, yazılarda artık yeni şiire ilişkin pek değerlendirmelere yer verilmez. *Pazar Postası*'nda İkinci Yeni şiirini irdeleyen son yazı ise Muzaffer Erdost'a aittir. 17 Mayıs 1959'da yayımlanan "Şiir Kendini Eskitir" adlı yazısında, Erdost, İkinci Yeni şiiri üzerinde durarak şiirin eskimesi konusu hakkında görüşlere yer verir. Bazı şiirlerden ilk okuduğu tadı her zaman alamadığını belirten yazar, bunun şiirin eskimesi olduğunu dile getirmektedir. Şiir eskiten nedenlerin şiirin içinde aranması gerektiğini söyleyen yazar, "Şiirin içinde, yani şiirin yapısında, kuruluşunda, kelimelerin birbirlerine olan durumlarında aramalıyız." (Erdost, 1959, s.10) der. Şiirin biçiminin şiiri eskitip eskitmeyeceğini tartışan yazar, biçimi iyi olan şiirin eskimeyeceğini savunmaktadır. Şiirin biçiminin eskirmede etkili olan tek önemli unsur olduğunu dile getiren yazar, Yeni Şiirin anlamsız olarak nitelendirilmesinin temel nedeninin biçim olduğunu vurgulamaktadır. Bu konuyla ilgili şu görüşleri dile getirmektedir: "Son yıllarda bize karşı duranlar, en çok anlamsız şiiri savunduğumuzu söylediler. Hayır, biz anlamsız şiiri savunmadık, şiirin anlamsız olabileceğini de söyledik. Yani şiirin anlamsız olabileceğini savunduk. Bizce şiir anlamsız olduğu zaman, karşı duranların söylediği gibi şiir olmaktan çıkmaz, çünkü şiirin tabiatı anlama sınırlandırılmaz." (Erdost, 1959, s.10-16)

Muzaffer Erdost, Attilâ İlhan'ın *Dost* dergisinde Ömer Haybo müstear ismiyle çıkan "Pazar Postası" başlıklı yazısı üzerine 12 Ekim 1958'de "Bir Bay Yazara" adlı yazısını kaleme alır. Attilâ İlhan, söz konusu yazısında, *Pazar Postası*'nı Muzaffer Erdost'tan kurtarmak gerektiği görüşünü ifade etmiştir. Erdost

ise, İlhan'a Cemil Sait Barlas'ı -telefon numarasını da yazarak- isteklerini iletmesi önerisinde bulunur: "İstanbul'da olduğunuza göre 63 69 02'ye Cemil Sait Barlas'a telefon ediniz. Belki o zaman kendinize yakışıklı bir iş bulmuş, bu olmasa bile okul kızlarının defterine düşmüş şiirinizi yeniden şiir pazarına çıkarma imkânı bulmuş olursunuz." (Erdost, 1958a, s.13)

Muzaffer Erdost, İkinci Yeni tartışmalarının pek uzun sürmediğini, "1956'nın ortalarında başlamış, 1957'nin ortalarında tavsamıştı." diyerek belirtir. Fakat 1957 yılının ortalarından sonra, yani Cemal Süreya ile Attilâ İlhan arasındaki tartışmadan sonra, *Pazar Postası*'nda İkinci Yeni konusuna yeni bir yol izlenmiş ve şairler şiir sanatı hakkında kimi bilgilere yer vererek İkinci Yeni'nin gündemde kalmasını sağlamışlardır. Ancak yine de *Pazar Postası*'nda İkinci Yeni konusundaki tartışmalar gazete kapanana dek sürer. (Erdost, 1997, s.7).

6.Eserler Üzerine

Edip Cansever'in Yerçekimli Karanfil adlı eseri 1957 yılının sonlarında yayımlanır. Yerçekimli Karanfil'in yayımlanması üzerine eser hakkında pek çok yorum ve tartışma yapılır. Söz konusu yorum ve tartışmalar İkinci Yeni şiiri etrafında gelişir. *Pazar Postası*'nda İkinci Yeni'nin poetik görüşlerini yansıtmaması açısından en çok üzerinde durulan eser Yerçekimli Karanfil'dir.

Yerçekimli Karanfil'in yayımlanmasıyla *Pazar Postası*'nda çıkan ilk yazı, Muzaffer Erdost'un M. Rana müstear ismiyle kaleme aldığı 1 Aralık 1957 tarihli "Yerçekimli Karanfil" adlı yazısıdır. Kitapta yer alan şiirlerin "... bir geçiş, bir değişim çağını" izlediğini belirten Erdost, eserde yer alan şiirlere "... sağlam şiirler" gözüyle bakmanın yanlış olduğunu savunur. Ancak Edip Cansever'in şiirlerinde bir zenginlik bulunduğunu dile getiren Erdost, bu durumu şiirlerinde denediği yeni imkânlara bağlar: "Yeni şiirimizde birçok ozanlar, kavramlar ya da kelimeler dizgisiyle espiye pek çok önem veriyorlar. Bu imkân daha çok kelimelerin soyutlaştırılarak mısra içerisinde dizilmesinden doğuyor. Edip Cansever'in şiirlerinde bol örneklerini gördüğüm bu espriler kimi yerde başarılı, aynı zamanda güzel oluyor, kimi yerde de şiirin dışına taşıyor, şiirden uzaklaşıyor." (Rana, 1957, s.12) Muzaffer Erdost, "Edip Cansever'in küçük etkileri yanında, daha çok Orhan Veli, Melih Cevdet, Oktay Rifat şiirini yürütüyor. Orhan Veli üçlüsünün etkileri, daha çok eski şiirlerinde. O şiirin temelini oturtulmuş daha duygulu, bazen çıkışları daha yeni mısralar var. Bunlar kitapta oldukça da bol. Ben bu şiirlere Orhan Veli artığı şiirler diyeceğim. Bazen bir fikri söylüyor, ama bu şiirin içinde eziliyor. Edip Cansever bazı şiirlerinin arasına, ya da son mısralarına bir fikri oturtuyor. Ama bu fikir, şiirin altında o kadar eziliyor ki, kimi zaman fikir şiire vasıta olmuş gibi ikinci planda kalıyor." (Rana, 1957, s.12) şeklindeki eleştirileri, kitaptaki kimi şiir ve mısra örneklerini vererek yapar. Yerçekimli Karanfil'in son zamanların en iyi şiir kitabı olduğunu belirten Erdost, yeni şiire ait eserlerin yayımlanmasının Türk şiirinin yolunu açacağını; böylelikle yeni şiirin yerinin daha iyi saptanacağını ifade eder.

İkinci Yeni tartışmaları çerçevesinde değerlendirilebilecek önemli tartışmalardan birinin sebebi, Sezai Karakoç'un 27 Nisan - 4 Mayıs 1958 tarihlerinde kaleme aldığı "Bir Materyalist Şiir" adlı yazıdır. Karakoç, bu yazısında, Edip Cansever'in şiirlerinin materyalist niteliklere sahip olduğunu savunmuş; ertesinde pek çok şair ve yazarın katılımıyla "Materyalist Şiir" tartışmaları başlamıştır.

Pazar Postası'nda, ilkyazı, imzasız olarak çıkan ancak Muzaffer Erdost tarafından yazıldığını saptadığımız 16 Şubat 1958 tarihli "Üvercinka ile Gelenler" adlı yazıdır. Cemal Süreya'yı tanıtan Erdost, şiir sanatından ve onun okunur bir şair oluşundan söz eder. Erdost, Süreya'nın en dikkate değer yönünü şöyle ifade eder: "Pazar Postası'ndaki yazılarımdan dolayı Ataç bana kızgın... Sinirli. Son konuşmamızın son cümlesi Ataç'ındır. Hiç yeri yokken <<Cemal Süreya mıdır nedir (...) bir şair çıkardınız başımıza>> diye ağıza alınmayacak sözler etmişti... Cemal Süreya'nın şiiri ve Ataç'ın küfürü. Elbette Cemal'in şiirini seçiyorduk." (Erdost, 1958b, s.11)

Muzaffer Erdost, 23 Mart 1958'de kaleme aldığı "Üvercinka'nın İlk Noktasında Tartışma" adlı yazısında, Cemal Süreya'nın *Üvercinkası*na ilişkin değerlendirmelere yer verir. Cemal Süreya'nın yeni şiiri yansıttığını şöyle ifade eder: "Yeni şiirimizde espri bir başka düzende geliyor. Orhan Veli kuşağında espri bir olaya dayanıyordu. O kuşağın şiirlerinde, bir fıkra vardı. Yeni şiirin esprisi ise, olaya, fıkraya dayanmıyor. Örneğin bir aşkı, bir sevgiyi anlatırken, şiirini <<Biz seviştik Süveyş kanalı kapanmıştı- Ellerimizin balıkları bütün kanallarda>> diye bitiriyor... İlk mısraların alt mısralarla hazırlığı yerine, ilk mısralar okuru bir konu içersinde işliyor, aldatıyor, kandırıyor. Tam kapıdan girerken <<küt>> diye başına bir sopa indiriyor." (Erdost, 1958c, s.12)

Erdost, yeni şiiri Cemal Süreya örneği ile açıkladıktan sonra Nazi Bakan Gobbels ile ilgili bir fıkraya yer verir. Daha sonra Cemal Süreya'nın *Üvercinkası*'nda geçen kimi şiirleri (Hür Hamamlar Denizi, Hazma Süiti, Dalga...) ele alan Erdost, Orhan Duru'nun 16 Mart 1958 tarihli *Pazar Postası*'nda yayımlanan "Üvercinka" başlıklı yazısında ortaya koyduğu görüşlerini eleştirir. "Orhan Duru'ya göre, Süreya <<Bileşimci>> bir ozandır... Yani Cemal Süreya, bir şiirinde bir insanın bütün sorunlarını birleştirmiştir... Oysa, ne Cemal'in şiirinde böyle bir şey vardır, ne de bu gösterilmek istendiği gibi bir erdemdir. Bir kere Cemal, insan üzerinde değil, şiir üzerinde düşünmeyi seçmiştir. (...) Bütün bu gelişmeler, Orhan Duru'nun dediğinin aksine bir <<insan anlayışı>> nda değil de <<şiir anlayışı>> nda oluyor." (Erdost, 1958c, s.12) Erdost'un bu ifadelerinde saklı olan düşünce ile Cemal Süreya'nın da savunmuş olduğu saf şiir anlayışı örtüşür.

7.Sonuç

Muzaffer Erdost, İkinci Yeni şiirinin isim babası olduğu gibi hareketin kuramsal yazılarını büyük ölçüde ilk olarak cesaretle dile getiren yazar ve yayımcılardandır. Onun *Pazar Postası*'nda Yazı İşleri Müdürlüğü görevine getirmesiyle

Cumhuriyet sonrası edebî hareketlerin en büyüğü ve önemlisi olan İkinci Yeni hareketinin doğmasına büyük ölçüde kaynaklık etmiştir. Muzaffer Erdost'un yazıları, İkinci Yeni bakımından çoğunlukla duygusal bir savunuyu yansıtır. Hareketin kalıcılığı noktasında her ne kadar ümitsiz da davranırsa, özellikle *Pazar Postası*'ndaki yayım politikasıyla İkinci Yeni şiirinin gelişip serpilmesine büyük katkı sağlanmıştır. Tokatlı bir kuramcı ve yayımcı olan Muzaffer Erdost, önmüzdeki zamanlarda da sürekli hatırlanacak ve isminden söz ettirecek bir isim olmayı başarmıştır. Serveti-i Fünûn edebiyatı için Ahmet İhsan (Tokgöz)'ün önemi ile İkinci Yeni şiiri bakımından Muzaffer Erdost'un önemi çakışır.

8.Kaynaklar:

- Batur, Enis (Haziran 1987). "Edebiyatımızın Seyir Defterinde Önemli Bir Liman: Pazar Postası". *Gergedan*, Sayı:4.İstanbul: Sabah
- Duru, Orhan (1956). "Açık-Seçik", *Pazar Postası*, S. 16, 15 Nisan 1956, s.6
- Erdost, Muzaffer (1956a). "İkili", *Pazar Postası*, S. 6, 5 Şubat 1956, s.7
- Erdost, Muzaffer (1956b). "Rmv2e", *Pazar Postası*, S. 18, 29 Nisan 1956, s.7
- Erdost, Muzaffer (1956c). "Soyut", *Pazar Postası*, S. 19, 6 Mayıs 1956, s.11
- Erdost, Muzaffer (1956d). "Boş Kavga", *Pazar Postası*, S. 26, 24 Haziran 1956, s.7
- Erdost, Muzaffer (1956e). "İlhan Berk", *Pazar Postası*, S. 31, 29 Temmuz 1956, s.7
- Erdost, Muzaffer (1956f). "Artı Bir", *Pazar Postası*, S. 35, 26 Ağustos 1956, s.7
- Erdost, Muzaffer (1956g). "Şiir diline doğru", *Pazar Postası*, S. 51, 16 Aralık 1956, s.12
- Erdost, Muzaffer (1956h). "Bir şey söylemiyen şiir", *Pazar Postası*, S. 52, 23 Aralık 1956, s.6
- Erdost, Muzaffer (1956i). "Küçük Oda Konuşmaları: Bir Kırık Çizgi", *Pazar Postası*, S. 1, 30 Aralık 1956, s.11
- Erdost, Muzaffer (1956j). "Toplum Zoru", *Pazar Postası*, S. 1, 30 Aralık 1956, s.7-11
- Erdost, Muzaffer (1957a). "Gülüyorum, öyleyse...", *Pazar Postası*, S. 2, 6 Ocak 1957, s.6-7
- Erdost, Muzaffer (1957b). "Bir artı daha", *Pazar Postası*, S. 3, 13 Ocak 1957, s.11
- Erdost, Muzaffer (1957c). "Küçük Oda Konuşmaları: Tartışma yanılmaları", *Pazar Postası*, S. 6, 3 Şubat 1957, s.6
- Erdost, Muzaffer (1957c). , "Üvercinka'nın İlk Noktasında Tartışma", *Pazar Postası*, S. 12, 23 Mart 1958, s.12
- Erdost, Muzaffer (1957d). "Şiirden çok şey beklemeyelim", *Pazar Postası*, S. 7, 10 Şubat 1957, s.6-11.
- Erdost, Muzaffer (1957e). "Küçük Oda Konuşmaları: Yeni bir kelime anlayışına doğru", *Pazar Postası*, S. 9, 24 Şubat 1957, s.6
- Erdost, Muzaffer (1957f). "Üç Ayaklı Masa ", *Pazar Postası*, S. 10, 3 Mart 1957, s.6
- Erdost, Muzaffer (1957g). "Küçük cari hesaplar", *Pazar Postası*, S. 12, 17 Mart 1957, s.6
- Erdost, Muzaffer (1957h). "Nane Mollaları ", *Pazar Postası*, S. 13, 24 Mart 1957, s.11
- Erdost, Muzaffer (1957i). "Şiirin yapamadığı", *Pazar Postası*, S. 35, 8 Eylül 1957, s.7
- Erdost, Muzaffer (1957j). "Şiirimizi götürenler", *Pazar Postası*, S. 42, 27 Ekim 1957, s.6
- Erdost, Muzaffer (1957k). "Şiir üzerine ileri geri", *Pazar Postası*, S. 49, 15 Aralık 1957, s.10-11

- Erdost, Muzaffer (1958a). “Bir Bay Yazara”, *Pazar Postası*, S. 41, 12 Ekim 1958, s.13
- Erdost, Muzaffer (1958b). , “Küçük Oda Konuşmaları: Üvercinka ile Gelenler”, *Pazar Postası*, S. 7, 16 Şubat 1958, s.11
- Erdost, Muzaffer (1958c). “Üvercinka’nın İlk Noktasında Tartışma”, *Pazar Postası*, S. 12, 23 Mart 1958, s.12
- Erdost, Muzaffer (1959). “Şiir Kendini Eskitir”, *Pazar Postası*, S. 12, 17 Mayıs 1959, s.10-16
- Erdost, Muzaffer (1987). “Pazar Postası İçin Bir Pazar Söyleşisi”. *Gergedan*, Sayı:4.İstanbul: Sabah.ss.87-89.
- Erdost, Muzaffer (1990a). *Ey Karanlık Mavi Güneş*. Ankara: Onur.
- Erdost, Muzaffer (1990b). *Adam İçin Türevler*. Ankara: Onur.
- Erdost, Muzaffer (1990c). *Ey Karanlık Mavi Güneş*. Ankara: Onur.
- Erdost, Muzaffer (1991). *Bir Fotoğrafa Altyazı İki 7 Kasım*. Ankara: Onur.
- Erdost, Muzaffer (1994). *Üç Şair Nazım Hikmet Cemal Süreya Ahmed Arif*. Ankara: Onur.
- Erdost, Muzaffer (1997). “İkinci Yeni Yazıları Önüne”, *İkinci Yeni Yazıları*, Onur Yay., Ankara, 1997, s.7
- Erdost, Muzaffer (1997). *İkinci Yeni Yazıları*. Ankara:Onur
- Erdost, Muzaffer (2003). *Türkiye’nin Kararan Fotoğrafları*. Ankara: Onur.
- Erdost, Muzaffer (2009). *Şiirin U Dönüşü*. Ankara: Onur.
- Erdost, Muzaffer (2010). *Türkiye’ye Kefen Biçenler*. Ankara: Onur.
- Erdost, Muzaffer (2012a). *Nefes Alamıyorum*. Ankara: Onur.
- Erdost, Muzaffer (2012b). *Sosyalizm Tartışmaları*. Ankara: Onur.
- Erdost, Muzaffer (2014a). *Yabancılar Toprak Satışı ve Yasalaşma Süreçleri*. Ankara: Onur.
- Erdost, Muzaffer (2014b). *Toprak Reformu Bildirileri ve Demokratikleşme Oyunları*. Ankara: Onur.
- Günçe, Engin (1957). “Yanlış bir anlayış”, *Pazar Postası*, S. 2, 6 Ocak 1957, s.7
- İlhan, Attilâ (1957). “Pazar Postası Gazetesine”, *Pazar Postası*, S. 3, 13 Ocak 1957, s.6
- Kansu, Işık (2003). “İlhan’dan İlhan’a Büyüdüm”, Türkiye’nin *Kararan Fotoğrafları*. Ankara: Onur
- Karaca, Alâattin (2005). *İkinci Yeni Poetikası*. Ankara: Hece.
- Rana, M (1957). “Yerçekimli Karanfil”, *Pazar Postası*, S. 47, 1 Aralık 1957, s.12.

Tokat Türkülerinin Melodik ve Ritmik Bakımdan İncelenip Sınıflandırılması

Necdet KURT*

Özet

Tokat bulunduğu coğrafi konum gereği ticaret yolları üzerinde bulunması, hem komşu olduğu illerin çok farklı folklorik yapılarının olması hem de tarihsel süreçten getirdiği kozmopolit yapısıyla çok çeşitli kültürlere ev sahipliği yapmıştır. Bu çeşitlilik bölge kültürü üzerindeki üretimlere de yansımış ve kendine has bir folklor dokusu yaratmıştır. Bu çalışmayla daha önce derlemeciler tarafından derlenerek TRT repertuarına girmiş veya girmemiş olan Tokat yöresi türküsü ve ezgilerinin melodi ve konularına göre tasnifi yapılacaktır. Ayrıca Tokat yöresinin melodi dokusu dışındaki bazı taşınma türkülerin Tokat'a, yine Tokat'a ait olan bazı türkülerin başka yörelere mal edilmesi konusu üzerinde durulacaktır. Çok uzun yıllar önce derlenmiş bazı Tokat Türkülerinin kaynak kişilerinin ve derleyenlerinin kimler olduğu ve Tokat halk musikisi içerisindeki yerleri tanıtılarak yörenin türkü geçmişine mütevazı bir katkı sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tokat, türkü, melodi, ritim, derleme.

Tokat, etrafını çeviren illere bakıldığında Kuzeyde Samsun, Ordu, Amasya, Güneyde Yozgat ve Sivas illeriyle çevrelenmiştir. Batıda Çorum'a coğrafi sınırı olmasa da kültürel anlamda sınırdır. Öncelikle şu tanımlı yapmakta yarar var, Coğrafi sınırlarla kültürel sınırlar birbirinden farklıdır. Birbirine yakın ama farklı illere ait olan iki yerleşim biriminde aynı folklorik özellikler görülebilir coğrafi sınırlar bunu etkilemez.

Anadolu coğrafyasında Halk musikisi, yörelere göre genel karakteristik özellikler alır ve genel anlamda özel isimlerle anılırlar. Örneğin; **TEKE YÖRESİ**, güney batısında Isparta, Burdur'dan başlayıp Antalya Körfezi ile Fethiye Körfezi arasında Akdeniz'e doğru uzanan bölgedir. Göller Bölgesi'yle kuzeyden sınırlanır. Eski çağlarda Likya olarak bilinirdi. İsmi bölgeye Anadolu Selçuklu Devleti döneminde yerleştirilen Teke Boyundan gelir ve "**TEKE YÖRESİ**" olarak da bilinmektedir. 9/16 lık hareketli türküler, teke zortlatmaları, kıvrak zeybekler ve uzun hava türünde gurbet havaları, boğaz havaları yörenin karakteristik müziklerindedir. Dokuz vuruşlu (zamanlı) tahtacı semahları da görülür.

Gaziantep'te ise, Gâvur dağı çevresi ve Çukurova'nın bir kısmını kaplayan Barak ve Bozok Türkmenlerinin yaşadığı bölgeye **BARAK** yöresi, Ankara'dan

* Folklor ve Müzik araştırmacısı, İZMİR. egecedesi@hotmail.com.

başlayıp Çanakkale ve Antalya üçgenin bulunduğu bölge **ZEYBEK** bölgesi, Kırşehir, Kırıkkale, Keskin'i içine alan bölgede **BOZLAK** bölgesi olarak tanımlanır, Bu örnekler çoğaltılabilir.

Adı geçen yörelerin baskın karakteristik müziklerinin yanı sıra, yörelerinin özelliklerini çok fazla yansıtmayan ezgilerde bulunmaktadır. Her yörenin yaşam tarzı ve koşulları, halk inançları, dinî inançları, Gelenek görenek ve adetlerinin yanı sıra, şeklini bu saydıklarımızdan ve coğrafyadan alan kendine has müzik cümleleri vardır.

Yöresel ezgiler oluşurken bu müzik cümleleri etrafında kurgulanırlar. Türküleri yakanlar genellikle Nota, Makam, Usul bilmezler, Türkünün konusuna göre içlerinden geldiği gibi havalandırırlar. Sözlü ezgilerdeki metinlere göre, müzikal yapılar değişiklik gösterir. Lirik havalar hüzünlü ezgilerle, neşeli havalarda kıvrak ezgilerle şekillenir. Konular ezgi yapısının şekillenmesinde ana unsurdur, ancak günümüzde ağıt olarak doğmuş birçok türkünün oyun havası haline dönüş-tüğüne de şahit oluyoruz. Bu durum ise ezgilerinin kendi iç dinamiklerinin açık bir göstergesi olmakla beraber o ezgileri icra eden halkın da, zaman içerisinde başka anlamlar yükleyerek yorumlamasını da göstermektedir.

Bu çalışmada Tokat yöresine ait türkülerin müzikal ve ritmik açıdan genel bir tanımı yapılmış, bununla birlikte TRT repertuarında kayıtlı bulunan Tokat türkülerinin, kaynak kişileri ve derleyicilerinden türküler hakkında da bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda Tokat'a ait bazı türkülerin başka bölgelere, Tokat'a ait olmayan bazı türkülerinde Tokat'a nasıl mal edildiğine değinilmiştir.

Yukarıda da bahsedildiği gibi coğrafi sınırlar kültürel sınırları etkilemez o yüzden bu çalışma yapılırken sadece Tokat sınırları içerisini değil yakın coğrafyanın birçok bölgesini de kapsamaktadır.

Osmanlının son dönemine kadar özellikle Tokat başta olmak üzere Zile ve Niksar gibi bazı kazalarda yaşayan gayrimüslim azınlık, şehir musikisi üzerinde oldukça etkili olmuştur. Şehirlerden derlenen ve **KENT MUSİKİSİ** diyebileceğimiz birçok eser mevcuttur. Hey Onbeşli, Kalenin bedenleri vb. gibi.

O dönemlerde özellikle düğünler veya diğer eğlencelerde Müslümanların müzisyenlik yapması genellikle ayıplanır bir durumdu, bundan dolayı bu türden ihtiyaçlar daha çoğunlukla gayrimüslim müzisyenler tarafından karşılanırdı. Halk arasında ince saz diye anılan Ut, Cümbüş, Klarnet, Keman vb. sazlarla icra edilirdi.

Köylerden derlenmiş olan türküler ise tamamen derlendiği yörenin ana karakteristiğini yansıtır. Bölgeden, genel ve sosyal hayatı ilgilendiren, kına, gurbet, seveda vb. türküler, ağıtlar, halaylar derlenmiştir. Bununla birlikte Alevi-Bektaşî kültürünün yaşandığı köylerden Deyiş, Duvaz imam¹ ve Semah gibi özellikli

1 Farsça "Duvazdeh" Oniki sayısında bozma bir kelimedir. Oniki imam anlamına gelir, Oniki İmamlar için söylenmiştir.

türünler de derlenmiştir. Aleviler arasında ayin-i cemlerde icra edilen deyiş, duvaz, mersiye vb. gibi eserlere “Tarikat havaları” veya “İçeri Havaları” denilmektedir.

Bazı türküler ise Tokat ve yakın çevrelerden birbirlerinin varyantı olarak derlenmiştir. Örneğin; TRT de **1997** Repertuvar numarasıyla kayıtlı **Tinyabanın taşları**² adlı Reşadiye türküsü hem Tokat hem Ordu yöresinden benzer melodiler üzerine varyant olarak derlenmiştir. (Bkz: *Örnek Nota 1*)

Türküyü Ordu’dan derleyen Tuğrul Şan’a sorduğumuzda şu cevabı vermiştir. Hassasiyetinize teşekkür ederim, türkülerin il sınırını çizemezsiniz, dolayısıyla komşu ilde de söylenebilir. O türküyü Aybastı’dan fındık toplamaya Ordu merkeze gelen bir ameleden derlenmiştim. Dolayısıyla o türkü hem Tokat’ın hem de Ordu’nun olabiliyor.

Melih Duygulu bu türkünün bir varyantını benzer melodiyle Tokatlı Âşık İhsan’dan derlemiştir. (Bkz: *Örnek Nota 2*)

Ordu bölgesinde de çok sayıda Do karar türkü mevcuttur. Şöyle bir örnek verecek olursak, Fatsa’ya ait olan, Ümit TOKCAN tarafından 26.5.1971 tarihinde derlenmiş olan **Hekimoğlu** türküsü de bölge karakteristiğine uygun Do karar bir türküdür.

Türkünün doğuşu 1913 yılında Hekimoğlu’nun³ vurularak öldürülmesinden sonradır, dolayısıyla çok yeni sayılabilecek bu türkü bölgenin müzikal karakteri ve müzik cümleleri bölge yapısına göre şekillenmiştir. Ümit Tokcan Üstadımızla yaptığımız söyleşide türküyü Fatsalı gençlerden derlediğini hatta ünlü oyuncu Kadir İnanır’ın da o gençler arasında olduğunu ancak bir yanlışlık sonucu olsa gerek TRT de kaynak kişi olarak kendisinin yazılmış olduğunu belirtmektedir.

Hatta Ümit Tokcan’da Tuğrul Şan ile aynı şeyleri söyleyerek o bölgeye Reşadiye’den çok sayıda çalışmaya gelen işçiler olduğunu ve derlediği türkülerin birçoğunun onlardan derlendiğini söylemiştir. Repertuvarında 189 numarada kayıtlı olan “Oy Bi Sigara Ver Bana” türküsünü de Reşadiye’den çalışmaya gelen tarım işçilerinden derlediğini, ama kayıtlara geçerken bu Reşadiye türküsünün de yanlışlıkla Ordu Akkuş diye, kaynak kişi olarak ta Ümit Tokcan olarak yazıldığını söylemiştir.

Kendi derlediği bazı Tokat türkülerini de Zeytinburnu’nda oturan Başaran Yıldız isimli bir Reşadiyeli bir kaynak kişiden derlediğini, kaynak kişilerden türkü almanın zor olduğunu, evlerine davet edildiğini ve gidip orada diğer misafirlerle birlikte yer sofrasında yemek yediklerini anlatmıştır. 3391 numarada kayıtlı “Keçi Saldım Bayıra” adlı türküyü de aynı kaynak kişilerden aldığını onunda aynı diğerleri gibi kaynak kişi olarak kendisinin yöre olarak ta Ordu diye kayıt edilmiş olduğunu söylemiştir.

2 Aynı Türkü Aynı Repertuvar Numarası İle TRT THM Repertuvar Kitabında TRT İst Rad. THM Md Tarafından Mihrican Bahar’dan Derlenmiş Görünmektedir. Nota Kayıtlarında İse Tuğrul Şan Olarak Geçmektedir.

3 <http://tr.wikipedia.org/wiki/Hekimo%C4%9Fflu>

Bir türkünün anonimleşme sürecini tamamlaması için o yöre halkı tarafından benimsenmesi ve içselleştirilmesi gerekir. Bu “bir sel suyunun kocaman bir kayadan bir kütleyi koparıp önüne katarak sürüklemesine benzer, çarptığı her taş o kayaya bir şekil verir ve sel durulunca ortaya keskin hatları gitmiş bir taş çıkar, türkülerde buna benzer. Anonimleşme sürecindeki türküler kulaktan kulağa yayıldıkça, icra eden veya türküyü mırıldanan birçok insan farkına varmadan o türküyü kendinden bir şeyler katmıştır. Yani anonimleştirmiştir.”

Hey Onbeşli türküsü de Kayseri’den derlenmiş olan “**Gesi bağları**” türküsü, “**Asmalarda kol uzatmış**” gibi birçok türkü ile melodik benzerlik göstermektedir⁴.

Bu türküyü ilk olarak *Hafız Hakkı Feryadi* ⁵1928 yılında plağa okumuş, yine Muzaffer Sarısözen tarafından 28-6-1943 yılında *Mustafa Yolcu*’dan tekrar derlenmiş⁶ ve en son olarak ta Nida Tüfekçi tarafından babası *Hamdi Tüfekçi*’den 1973 yılında derlenmiştir. Yine bu türkünün varyantı sayılabilecek “**Şu Bozkırdan Ayva Aldım Nar Geldi**” adlı Konya türküsü ve *Nevşehirli Bay Cafer* adlı müzisyen tarafından 60 lı yıllarda taş plağa seslendirilmiş olan “**Fidayda**” adlı Nevşehir’den derlenmiş başka türkülerde vardır. Kısacası yakın coğrafyada çeşitli varyantları mevcuttur. Kalenin bedenleri türküsü de Yunanistan’da “Çiftetelli Turkiko”⁷ yani “Türk Çiftetellisi” adında icra edilmektedir. Tüm bunlar türkülerin ne kadar dinamik ve hareketli olduğunu, dolayısıyla çalışma alanlarının ne kadar geniş olması gerektiğini göstermektedir.

Bunlarla birlikte Tokat yöresine ait olan bazı türküler repertuvarda başka yörelere kayıt edilmiştir. Yukarıda Ümit Tokcan hocamızın söylediklerini aktarmıştık, buna başka bir örnek vermemiz gerekirse; Zile yöresinin önemli kaynak kişilerinden birisi olan, Merhum *Sadık Doğanay*’ın “**İsmim Sâdik Demem Kemteri**” diye, kendi mahlasını kullanarak söylediği “**Âşık oldum bir güzelin adına**” adlı deyiş Ali Ekber Çiçek tarafından mahlası çıkartılarak kasete okunmuştur. Bu deyiş her ne kadar TRT repertuarında olmasa da Ali Ekber Çiçek’ten dolayı Erzincan Türküsü olarak sanılmaktadır. *Sadık Doğanay*’ın 10/8 lik Usul ile okuduğu “*Derviş Ali*” mahlaslı “Nasıl yar diyeyim ben böyle yâre”⁸ adlı deyişi, Ali Ekber Çiçek üstat 9/8 lik Usul ve “*Pir Sultan Abdal*” mahlasıyla kayıtlara geçirmiştir. Yine Sadık Doğanay’ın havalandırdığı *Nesimi*’den “Yandı Yürek

4 Necdet KURT. Hey Onbeşli Onbeşli, Makale. Ege Üniv. T.H.M Topluluğu Araştırma Birimi. Hertelden Dergisi, Sahife 23.

5 Feryadi Hafız Hakkı Ömrünü Sivas, Tokat Ve Çevresinde Geçirmiş, Devrinin En Önemli Müzik Adamlarından Birisidir. Hafız Hakkı Feryadi Yaylı Tambura Benzeyen Bir Saz İcat Ederek Bu Saza Feryat Adını Vermiştir. Udi, Tamburi, Tanımlamasından Dolayı, Kendisi De Feryat Adlı Sazının Ustası Olması Vesilesiyle “Feryadi” Ünvanını Kullanmış ve Daha Sonra FERYAT Soyadını Almıştır. Yaptığı Birçok Plakta Feryat Adlı Sazını Kullanmıştır. Sazın Sesi De Adeta Feryat Eder Bir Şekilde Tınlamaktadır

6 Elçi, Armağan Coşkun, “Muzaffer Sarısözen Hayatı Eserleri ve Çalışmaları” Ankara. 1997. Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları. S,241.

7 Yunanistan Ve Adalarda Yaptığımız Alan Çalışmalarında Video Kayıtları Yapılmıştır. Necdet Kurt arşivindedir.

8 Pir Sultan Abdal kaynakları taranmış, böyle bir deyiş bulunamamıştır.

Yâr Elinden” adlı başka bir deyişide kaynak kişi Ali Ekber Çiçek, Yöre Erzincan olarak repertuvara kayıt edilmesi gösterilebilir. Hâlbuki her üç türkü de Sadık Doğanay’ın havalandırdığı Zile türküsüdür. TRT denetim kurulu repertuvara türkü seçimi yaparken o türküye ait ses kayıtlarını istemektedir, derleme tarihi ve repertuvar inceleme tarihleri arasındaki uzun sürelerle bakılırsa, büyük ihtimalle Ali Ekber Çiçek üstat bu ses kayıtlarını kaybetmiş olmalı ki kaynak kişi olarak kendisini göstererek repertuvara kendi sesinden ses kaydıyla vermiştir.

Her üç deyişinde Sadık Doğanay’ın sesinden orijinal ses kayıtları elimizde mevcuttur. Bu açıklamadaki amaç bir kültürel aşırmanın ifşası değildir. Birçok benzer örnekleri mevcuttur.

Bunun yanında Muzaffer Sarısözen “Sabahtan Kalktım Ezan Sesi Var” (Burçak Tarlası) adlı türküyü repertuvara, yöresi Sivas-Tokat olarak kayıt ettirmiştir. Demek ki bir türkü farklı iki yöreye ait olabiliyor. Kültür taşınmasına bir örnektir.

Yine Mehmet Erenler tarafından *Abbas Öz* isimli kaynak kişiden derlenen “**Sabahın Seherinde Ötüyor Kuşlar, El çek Tabip El çek Sinem Üstünden ve Değmen benim Gamlı yash Gönlüme**” adlı üç adet türküde bölgenin müzikal karakterine çok uygun değildir. Mehmet Erenler ile yaptığımız söyleşide türkülerini derlediği kaynak kişi, merhum *Abbas Öz*’le anne tarafından yakın akraba olduğunu, anne tarafının aslen Erzurumlu olduklarını ve 93 harbinden⁹ sonra anne tarafının ailesinin Tokat’a göç ettiklerini söylemiştir.

Kendisi 16 yaşında iken, annesinin amcası olan 85 yaşındaki *Abbas Öz* ile ilk kez tanıştığını ve o türkülerini o dönemde derleyip notaya aldığını ifade etmiştir. Misket ayağı olan “Sabahın Seherinde Ötüyor Kuşlar” adlı türkü, aslında Erzurum türkülerinin karakteristiği olan Si karalı Tatyân yapısının Fa diyez notasına göçürülmesi ile Misket ayağı haline gelmesinden başka bir şey değildir. Diğer iki türkü de garip ayağı, yani hicaz makamıyla çok yakın benzerlik göstermektedir.

Repertuvarda ve yörede bu makamdan birçok türkü bulunmasına rağmen bahsi geçen türküler bölgenin müzikal cümlelerine ve dokusuna çok uygun değildir.

Yine Seha Okuş Hanımefendinin seslendirdiği ve kaynak kişisi olduğu “**Tokat Bir Bağ İçinde**” adlı uzun hava da garip ayağıdır. Seha Okuş ile yaptığımız söyleşide Tokat’a hiç gitmediğini ve merhum Neriman Altındağ Tüfekçi’nin kendisini çalıştırdığını ve bu türküyü sesine uygun olduğunu söyleyerek, onun öğrettiğini söylemiştir. TRT repertuvarına alınırken kendisinin kaynak kişi olarak belirtildiğini ise, bu vesile ile öğrenmiştir. Bu türkünün Tokatta askerlik yapan bir kişinin, burada bir kıza âşık olması sonucu ile yaktığı bir türkü olma ihtimali yüksektir, çünkü bağlantı sözlerine bakıldığında “ağam yârim, paşam yârim di gel bahtı karelim” gibi cümlelerin bölgeye pek uymadığı gibi, daha doğu coğrafyaları anımsattığı ortadadır. Uzun havanın kendine has müzik cümleleri de bölgenin dokusuna uymamaktadır.

9 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı.

Bu türkü ile ilgili Yücel paşmakçı hocamızla yaptığımız söyleşide, bu türküyü bizzat Zaralı Halil kayıtlarından dinlediğini ve sesinin hala kulaklarında olduğunu, kaynak kişinin de Zaralı Halil olması gerektiğini söylemiştir.

Buna benzer birçok örnek verilebilir. Tüm bu durumlar kültür ve folklorun önemli bir unsuru olan türkülerin diğer yakın veya uzak coğrafya kültürleriyle etkileşimine bir örnek olarak gösterilebilir.

Yazımızın başında belirtildiğimiz gibi genel olarak coğrafi sınırlar kültürel sınırlardan farklı ve kültürel yapılarda çok belirleyici olmasa da, yaşam tarzı, halk inançları, sosyolojik ve antropolojik nedenlerle kültürel üretimlerde yerel olarak bazı farklılıklar görülebilir.

Tokat yöresi de, birçok başka yöreler gibi müzikal açıdan kendi içinde bölgesel farklılıklar gösterir. Bunların başında Do karar türküleriyle “**Reşadiye**” ve “**Almus**” yöresi gelmektedir.

Reşadiye ve Almus yöresi, kültürel asimilasyonun en az olduğu yerdir. Burası Oğuzların sağ kolu Bozoklardan, Yıldızhan oğullarından gelen, inanç olarak “Hubyar Sultan” Ocağına Bağlı, “Sıraç” Alevileri Adıyla Anılan Beydilli Türkmen Aşiretleri¹⁰ ve diğer Sünni Türkmen Aşiretlerinin yoğun olarak yaşadığı bölgedir. Bölge halkı günümüzde hâlâ büyük oranda geleneklerine bağlı şekilde yaşamaktadır. Yaptığımız alan çalışmalarında, öz kültürlerine sahip çıkma konusunda oldukça muhafazakâr davrandıklarına bizzat şahit olduk, bu durum kültürel ürünlerin de korunması anlamına gelir.

Yöreye ait türkülerin çoğu aşağıda notaları kalıpları verilen Do Majör Pentatonik dizi üzerine kurulmuştur.

Pentatonik müzikle ilgili çok şey söyleyebiliriz, ama sadece Türklerin Orta Asya’daki müzikal kültürlerinin temelini oluşturan tonâl yapı¹¹ olarak bu notaların kullanıldığını söylersek sanırım durum daha da netleşecektir. Kelime anlamıyla beş sestem oluşan dizidir ve bir sekizli içindeki belli beş sesin kullanılmasıyla oluşur. Pentatonik dizi oluşturmak için bir majör dizinin yarım seslerini diziden çıkarmak yeterlidir.

Pentatonik müzik, Asya kökenli Türk musikisinin en önemli ve karakteristik özelliğidir. Yöre halkı her ne kadar baskın kültürün etkisi altında olsa da, bu durum Orta Asya’dan getirdiği kültürlerini son döneme kadar nerdeyse tamamen koruduğunun bir göstergesidir.

(Bölgede Pentatonik dizideki bazı türküler Si perdesinden Yeden¹² ses almaktadırlar)

10 http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye_T%C3%BCrkmenleri#S.C4.B1ra.C3.A7lar

11 Gam veya Dizi.

12 Genellikle Bir Eserin Bitişinde Karar Perdesinden Önce Kullanılan, Makamına Göre Yarım Veya Tam Ses Olabilen Bitiş Duyusunu Güçlendirici Sestir

Reşadiye ve Almus yöresinde bazı türkülerde, serbest veya yavaş başlayıp, değişken ve hızlı biten ritim yapıları görülmektedir. Aşağıda notalar kısmında bulunan **4160** TRT repertuar numaralı **“Ela Gözlerini Sevdığım Güzel”**, **3395** numaralı **“Yeni Çiflik Derler”**, **1120** numaralı **“Tokada Gidemiyom”** (Bkz: *Örnek Nota 3-4-5*) adlı türküler buna örnek gösterilebilir.

Ayrıca yöredeki do kararlı türkülerin, bölge yeteri kadar tanımayan birçok araştırmacı ve müzisyen tarafından fadik ağzı diye adlandırılması yanlışını da belirtmek gerekir. Yöredeki icracıların çoğu bu tanımı ilk defa duyduklarını sadece fadik diye bilinen meşhur bir uzun hava olduğunu bildiklerini ve böyle bir tanımı kabullenmediklerini söylemektedirler.

Reşadiye, Almus yöresinde serbest olarak Sol perdesinden başlayıp, Mi perdesine ile inen Bu isim çok yaygın olarak kullanılsa da, bu tarz havalara yörede “Efilo” havaları veya “Yüksek Hava” denilmektedir. Akkuş yöresinde eskiden Efilo Ağa (Efilo, Efiloğlu) adında varlıklı bir kişi yaşarmış, kendi efkarlanıp yazdığı, söylediği yada çeşitli yörelerden öğrenmiş olduğu mani dörtlüklerinin üzerine bizzat kendisi tarafından bestelenen ezgi kalıplarını döşeyerek türkülerde kendi adını verdiği söylenir¹³.

Yine bu türkülerde kullanılan hançere ve ağız özellikleri sadece o yöreye ait bir durumdur. Türkülerin metinleri çok büyük oranda “Mani” tarzı sözlerden oluşmaktadır. Canım, anam, gülüm, of of gibi katma sözlerin kullanıldığı bu yöre türkülerinde serbest olarak başlayan, sol’ den mi’ ye inici glissando kullanımını da belirgin bir özelliktir.

Bu durum THM nin genel karakterine uygun olarak birçok yörede görülse de, Reşadiye yöresinde bu özellik oldukça fazladır. Birçok oyun türküsü de aynı özelliğe sahiptir. Bu türküler eşliğinde oynanan oyunlar da yavaş başlayıp, hızlı tempoyla biterler. Bu şekildeki türkü yapıları ve icra tarzının, bölge semahlarının etkisinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Başlı başına ayrı bir araştırma ve inceleme konusu olan Semahlar hakkında şu bilgiyi vermenin yararlı olacağına inanıyorum. Semahlar; İçerik ve figürleri bakımından Türklerin Orta Asya’daki eski inanç sistemleri olan Şamanizm’e ait izler taşırlar. Aleviler için kutsal değerde olan semahlar, Şaman ritüellerinin İslami şekle bürünmüş halidir. Günümüzde Türkmenistan’da Kuştepti¹⁴, Uygur Türklerinde Meşrep Dansı ve Karlık Oyunu gibi, figür ve içerik bakımından semahlara çok benzeyen, semahlarla aynı kökenden gelen oyunlar oynanmaktadır.

13 http://www.akkusilcesi.com/index.php?option=com_content&view=article&id=4072:ordu-nasl-bir-il

14 <https://www.youtube.com/watch?v=NArXFp29A1w>

Semahların icra ezgileri ve figürleri günümüze kadar neredeyse özelliklerini kaybetmeden gelmiştir, Tokat, Ordu, Çorum, Amasya, Yozgat hatta Bafra, Merzifon, gibi bölgelerdeki Alevi Semahları nerdeyse aynı melodik ve ritmik yapı üzerine kurulmuştur. Alevi Dedeleri ve Zakirler bu konuda taşıyıcı olmuşlardır.

Aynı zamanda Bu türden eserler, Pentatonik yapının da bozulmadan günümüze kadar korunarak gelmesi demektir. Bu müzik etkisi, bölgedeki Semah dışı müzik eserlerinde de kendini önemli ölçüde hissettirir.

Diğer bir önemli yörede Zile'dir. Zile yaklaşık 5000 yıllık tarihi olan bir şehirdir. Eski zamanlarda önemli bir ticaret merkezi olan Zile, Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar başta Sivas, Malatya olmak üzere birçok vilayetten yoğun şekilde Alevi-Bektaşî nüfusun göçüne maruz kalmış ve bu vesileyle bölgede birçok Yücepinar, Çakırcalı gibi yeni yerleşim birimleri oluşmuştur.

Malatya'dan Çakırcalı Köyü'ne yerleşen Âşık Kâtibi ve onun soyundan gelen oğlu Murtaza Kurt, torunu Ali Kurt, Tunceli'den Sivas'a oradan da Zile'nin Yücepinar köyüne yerleşen Âşık KEMTERİ ve onun soyundan gelen oğlu Âşık Sefil EDNA, torunu Âşık Sadık Doğanay yöredeki âşıklık geleneğinin önemli isimlerindendir¹⁵. Bu ve daha birçok aile o bölgedeki âşıkları etkilemiş ve yöredeki müzik kültürü üzerinde oldukça etkili olmuştur. TRT repertuarına girmiş Zile türkülerinin çok büyük bir kısmı deyiş ve âşık tarzı türkülerdir.

Zile bağlı Acısu, Üçkaya, Karşıpinar, Çayır, Çapak, ArmutAlanı, Kuzalan, Büyük bultu, Bacul, Yalnızköy, Kervansaray Köyleri Hubyar ocağına bağlı Beydilli Türkmen aşiretlerine ait köylerdir. Bu köylerde Zile'ye has müzikal yapının yanında yukarıda belirttiğimiz müzik kültürü baskındır. Halil Bedii Yönetken tarafından 1943 yılında bu aşiretlerdeki Semah ve Cem kültürüyle ilgili bir çalışma yapılmıştır.¹⁶

Aynı ocağa bağlı Turhal Kelit Köyü'nden derlenerek repertuvara girmiş iki kırık hava türküden biri olan **“Bu Kadar Cevretme Aziz Sultanım”** Sefil Kemter'den deyiş, diğeri olan **“Bir Seher Uğradım Göl Kenarına”** adlı türkü ise bir Semah yeldirmesidir. Bu bölgelerdeki türküler üzerinde Alevi-Bektaşî kültürünün etkisi yüksektir.

Bunların dışında yöresel müzisyenlerin icra ettikleri kına, çalışma ve iş türküleri ve sosyal hayatı yansıtan türküleri mevcuttur. Ayrıca bu bildiride henüz TRT repertuarında olmayan, alandan derlediğimiz türküler ile birlikte, eski kaset ve plaklardan yazdığımız bazı türkülerin notaları da örnek olarak verilmiştir.

Bunlar da şu şekildedir;

Turhal'a ait Merhum İbrahim Topcuoğlu'ndan derlenen, “Masa Üstünde Peşkir” adlı damat çıkarma havası ve yine Turhal'a ait (annem) Keziban Kurt'tan

15 Necdet KURT, Bildiri. Âşık Sadık Doğanay'ın Biyolojik ve Sanatsal soy ağacı, Tarih ve Kültürüyle Zile Sempozyum kitabı, S,320.

16 Yönetken Halil Bedii, Derleme Notları II. Orkestra yayınları, Yenilik basımevi, .S,64,70.

derlediğimiz başında uzun havası olan “Zöhre Gelin” adlı bir ağıt Uzun yıllar Tokat’ta görev yapmış Prof. Dr. Halil Çivi ’den “Özünle Sözüünü Bir Eyle Gitsin” adlı kendisine ait bir deyiş.

Zileli Sadık Doğanay’ın dost meclislerinde havalandırdığı ve 1970 li yıllarda kasete kaydedilmiş “Huzuri ve Pir sultan” mahlaslı iki adet usta malı deyişi ile Feryadı Hafız Hakkı tarafından 1927-28 yılında taş plağa okunmuş olan “Hey Onbeşli Türküsünün ilk hali ve Tokat’ın Her Yanı Al Yeşil Bağlar” adlı türkülerin notaları mevcuttur (*Bkz; Derleme Notaları*)

TRT repertuarındaki Artova’dan derlenmiş türkülerin nerdeyse tamamını Talip Özkan tarafından derlemiştir. Özellikle Büvet (Büget) köyünden ve yakın çevresinden derlenen bazı türküler Erzurum yöresine özgü olan Tatyhan havalarına benzemektedir. Örn; **“Portakal Dilim Dilim”** (*Bkz: Örnek Nota 6*)

Yine başka bir eser ise **Yıldız Dağı (Tebriz Halayı)** olarak bilinmektedir. Hatta türkü Büvet köyünden İsmail Tüccar adlı kaynak kişiden derlenmiş olmasına rağmen yöresinde Kars yazılıdır. (*Bkz: Örnek Nota 7*)

Bu eserlerdeki ritim yapıları da bölgenin karakterine uymamaktadır. Bu durumu araştırmak için aynı köylü olan ve TRT İzmir radyosunda bağlama sanatçısı olarak çalışan Sedat Yavaş’tan aldığımız bilgiye göre yöreye çok eskiden Kars ve yakın yörelerinden yerleşen birçok ailenin olduğunu ve etkileşimin olmuş olabileceğini söylemiştir.

Tüm bu durumlar kültürlerin türküler üzerindeki etkileşiminde bir göstergesidir. Ayrıca Talip Özkan’ın İsmail Tüccar’dan derlediği **“Aşağıdan Gelen Elin Galdursun”** adlı türkü de bir nevi Zeybek çeşitlemesidir. Bir Denizli türküsü olan **“Devrent Deresi”ne** benzemektedir. (*Bkz: Örnek Nota 7-8*)

Niksar bölgesinde ise biraz daha kent musiki etkileri görülse de, bölgeden Semah, deyiş, oyun türküsü gibi ürünlerde derlenmiştir.

Erbaa bölgesinden derlenmiş türkülerin nerdeyse tamamı kıvrak oyun türküleri niteliğindedir.

Genel olarak Tokat bölgesinden derlenen türkülerin karar sesleri La ağırlıklıdır, Reşadiye’den derlenen türkülerin büyük çoğunluğu Do karar olmakla beraber beşli ses aralığından oluşan az sayıda da olsa La kararlı türkülerle birlikte, sadece 3 veya 4 sestene oluşan Re, Si ve Sol karar türkülere de rastlanır. Bir tanede yukarıda bahsettiğimiz **“Seherinde Ötüyor Kuşlar”** adlı Tatyhan havalarından çevrilen Fa diyez kararlı (Misket) türkü vardır. (*Bkz: Örnek Nota 9*). Mahur makamı dizisine çok yakın notalanmış olan **“Kalenin Bedenleri” (Niksar’ın Fidanları)** türküsü ise yukarıda bahsi geçen Kent Musikisinin yöreye bir armağanı ve Tokat türküleri içerisinde özel bir Müstezat örnektir. (*Bkz: Örnek Nota 10*)

Bu arada şu bilgiyi vermek gerekir. TSM’deki makamlarla, THM’deki ayak kavramını bire bir karşılaştırıp, örtüştürerek benzerlikleri açıklamaya çalışmak

veya türküleri TSM'deki makamlarla ifade etmeye çalışmak bir yanılgıdır. THM kurallara bağlı kalmadan sadece melodik dizilerle ayak kavramını tanımlarken, TSM kendi içinde belirli ve katı kuralları sahiptir. Basit bir ifadeyle bir dizinin seyri inici gamda başka, çıkıcı gamda başka makam adlarıyla anılmaktadır. Makam ve Ayak (Dizi) ilişkisi ancak birbirinin benzerleri ile ifade edilebilir, bu konunun daha net anlaşılabilmesi için aşağıdaki tabloyu vermekte yarar görüyoruz.

TSM'de	THM'de	TSM'de	THM'de
Acemaşiran makamı Rast makamı Mahur makamı Çargah makamı	Müstezat ayağı	Eviç makamı Irak makamı Ferahnak makamı	Misket ayağı
Hicaz makamı Uzzal makamı Şehnaz makamı Zirgüleli Hicaz makamı	Garip ayağı	Muhayyer kürdi makamı Acemkürdi makamı Kürdilihicarkar makamı Kürdi makamı Sabâ zemzeme makamı	Bozlak ayağı
Uşşak makamı Beyati makamı Neva makamı Tahir makamı	Maya ayağı	Segah makamı Hüzzam makamı	Tatyan ayağı (Azeri ayağı)
Karcığar makamı Bayati-araban makamı	Kerem ayağı	Hüseyni makamı Gerdaniye makamı Gülizar makamı Muhayyer makamı	Hüseyni ayağı Engin Hüseyni Ayağı

Tablo 2 Makamlar ve Ayaklar arasındaki benzerlikler

Tabloda gösterildiği gibi THM'deki yaygın kullanılan ayaklar tablodaki makamlarla yakın benzerlikler göstermektedir. Aslında “**Ayak**” tanımı da tartışmaya açık, ayrı bir makale konusudur. Ayak yerine Dizi tanımının kullanılmasının daha doğru olacağı düşüncesindeyiz.

Garip Ayağı. Örn: Değmen benim gamlı yaşlı gönlüme (Bkz: Örnek Nota 11)

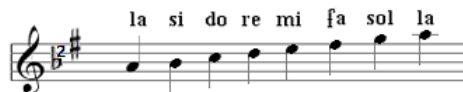

Misket Ayağı. Örn: Sabahın Seherinde Ötüyor Kuşlar (Bkz: Örnek Nota 9)

Müstezat Ayağı. Örn: Kalenin bedenleri (Bkz: Örnek Nota 10)

Sol veya Do karar olarak aynı kalıp kullanılabilir, genellikle Do karar için Müstezat tanımı kullanılmakla birlikte, Anadolu'nun birçok yerinde Sol karar için Divan ayağı tabiri de kullanılmaktadır.

Hüseyini Ayağı. Örn: El Vurup Yaremi İncitme Tabip (Bkz: Örnek Nota 12)

Kerem Ayağı. Örn: Uzun Olur Amasyanın Selvisi, Yörü Güzel Yörü (Bkz: Örnek Nota 13-14)

Hüseyini ve Engin Hüseyini Ayağı. Örn: Akşam Oldu Gün Dolaşmaz (Bkz: Örnek Nota 15, Ses aralığı bir oktavın içinde seyredenler **Hüseyini**, oktavı geçenler ise **Engin Hüseyini** diye adlandırılır).

Do Majör Pentatonik dizi içinde seyir. Örn: Keçi Saldım Bayıra. (Bkz: Örnek Nota 16, Bir nevi **Müstezat** çeşitlemesidir)

Müstezat çeşnişi. Örn Yıldız Dağı (Tebriz Halayı, Bkz: Örnek Nota 7) Yine bir Müstezat çeşni olan “**Mavi Çuha Giymiş**” adlı Sol karar türkünde sadece 4 sestem oluşur. (Bkz: Örnek Nota 18)

Beşli ses aralığından oluşan La kararlı türkülerle birlikte, az sayıda da olsa sadece 3 veya 4 sestem oluşan Do ve Re karar türkülere rastlandığını yukarıda bahsetmiştik.

“**Tokada Gidemiyom**” adlı Re karar türkü sadece üç sestem oluşmakta Sol perdesinden çırpma ve Do diyez perdesinden yeden almaktadır, aşağıdaki kalıpta seyrederek ve hiçbir kalıba uymaz. Nihavent ve buselik içinde gezintileri andırmaktadır. (Karar sesi kırmızı ile yazılmıştır)

Bölgedeki türkülerin ses aralıkları genellikle bir oktav içinde seyretmekle birlikte, oktavın pes ve tiz sesleriyle birlikte bir oktavı aşan ve genellikle birbirini sekileyerek takip eden inici müzik cümlelerinden oluşan türkülere de rastlanır. Bunlar genellikle deyiş tarzı türkülerdir.

Örn; “**El Vurup Yaremi İncitme Tabip**”, “**Bir Güzel Methedeyim**”. (Bkz: Örnek Nota 13-17)

Tokat kırık havalarında genel olarak;

$$2/4, 4/4, 3/8, 5/8 = 2+3 \quad /8 = 2+2+3 \quad 7/8 = 3+2+2 \quad 7/4 = 3+2+2$$

$$7/4 = 2+2+3 \quad 8/8 = 3+2+3 \quad 9/8 = 2+2+2+3 \quad 9/8 = 3+2+2+2 \quad 9/8 = 2+2+3+2 \quad 9/4 = 3+2+2+2 \quad 9/4 = 2+2+2+3 \quad 10/8 = 2+3+2+3 \quad 10/8 = 3+2+2+3$$

$$12/8 = 3+3+3$$

Nadiren olsa da

$$6/4 = 3+3 \quad (\text{Yayla Yollarında}) \quad 8/4 = 2+2+2+2 \quad (\text{Dostun Bahçasına})$$

$$18/8 = 3+3+3+3+3+3 \quad (\text{Dere Geliyor}) \quad 15/8 = 3+3+3+3+3 \quad 11/4 = 2+2+2+2+3 \quad (\text{Bir Güzel Methedeyim})$$

Ve yine nadir de olsa türkü içinde değişen usuller kullanılmıştır. Değişken usuller özellikle Semahlarda, Halaylarda ve söz yapılarına göre şekillenmiş olan bazı türkülerde mevcuttur. Tokat türküleri usul bakımından da kültür coğrafyasının oldukça zengin yörelerindedir.

Bölgede Repertuvara girmiş olan 7 adet uzun hava mevcuttur. Bunlardan Bir tanesi olan “**Tokat Bir Bağ içinde**” adlı türküden yukarıda bahsetmiştik. Reşadiyeli TRT sanatçısı Mihrican Bahar’dan, Yine Reşadiye’den Ali ve Hüseyin yıldızdan derlenmiş olan 3 adet uzun havada Do karar ve melodik yapıları yöresini karakterine tam uygundur.

Turhal Kelit Köyü’nden derlenen 2 adet uzun havada yörenin motiflerini yansıtmaktadır. Bölgeden derlenmiş ve düğün müzisyenlerinin icra ettiği henüz derlenmemiş olan oyun havaları da bölge karakteristiğini yansıtmaktadır. Her ne kadar bölge halaylarının kendine has dokusu olsa da Kazova, Necip, Çiçek halayı gibi halaylar, yakın coğrafyadaki Sivas, Çorum, Yozgat, Amasya gibi diğer halay bölgeleriyle benzerlik gösterir.

Sonuç:

Tokat türkülerinin derleme tarihleri, derleyicileri ve kaynak kişi isimleri TRT Repertuvar kitabında verildiği için burada ayrıca yazmıyoruz, ama genel bir bakışla şu bilgileri vermekte yarar var. Tokat’ın birçok bölesinde, bağlama yapımcıları başta olmak üzere Kaval Davul Zurna gibi sazların yapımcılarına rastlamak mümkündür. Niksar’ın Erikbelen köyünde kaval ve Zurna yapımcıları vardır. Tokat’ın her bölgesinde düğünlerde ağırlıklı kullanılan çalgılar davul zurnadır, son 30-40 yıldır elektronik müzik aletleri ve sistemlerinin yaygınlaşmasıyla davul zurna yanında Elektronik çalgılar da kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra kent merkezlerinde ince saz tabir edilen çalgılar da kullanılmaktadır.

İletişim araçlarının yaygınlaşması, ulaşımın kolaylaşması ve daha birçok neden, türkülerini yaktıran duyguları zayıflatsa da folklorik açıdan oldukça zengin olan bölgede türkü vb. folklorik ve kültürel üretimler tüm hızıyla devam etmektedir. TRT repertuarında 105 kırık hava, 12 oyun havası ve 7 adet uzun hava mevcuttur.

Derlenecek olanlarla birlikte bu sayı çok daha yukarılardadır. Özellikle Alevi-Bektaşî köyleri başta olmak üzere yeni alan çalışmaları yapılmalı, bölge coğrafyasının son birkaç yüz yıllık sosyolojik, kültürel ve toplumsal tarihi analiz edilerek; arşivlere girecek olan yeni eserlerle, mevcut eserler üzerinde hassas bir laboratuvar çalışması yapılmalıdır.

Gerek melodik, ritmik ve edebi açıdan, gerekse kaynak kişi ve derleyiciler bakımından türkülerin tek tek hüviyetleri oluşturulmalıdır. Yeni derlenecek olan ve daha önce derlenmiş türkülerin yaşayan kaynak kişi ve derlemeciyle bire bir görüşerek ve bölgenin Halk Müziği açısından çok geniş kapsamlı bir atlas ve biyografisi çıkartılarak gelecek nesillere doğru kaynaklar bırakılmalıdır.

Kaynaklar

- Adıgüzel, Selahattin, Turhan, Salih Tokat Türküleri ve Oyun Havaları. Ankara. 2008. Cem Ofset.
- Elçi, Armağan Coşkun, “Muzaffer Sarısözen Hayatı Eserleri ve Çalışmaları” Ankara. 1997. Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları. S, 241.
- Feryadi Hafız Hakkı Bey hakkında hazırlamakta olduğumuz bir çalışma yayın aşamasındadır.
- Gazimihal, Mahmut Ragıp. “Musiki Sözlüğü” İstanbul. 1961. Milli Eğitim Basımevi.
- KURT, Necdet “Hey Onbeşli Onbeşli”, Ege Üniv. T.H.M Topluluğu
- Araştırma Birimi Dönemlik Dergi. Hertelden. İzmir. Sayı 2. Sahife 23. Ege Ün. Basımevi.
- KURT, Necdet. “Âşık Sadık Doğanay’ın Biyolojik ve Sanatsal
- Soyağacı”, II. Tarih ve Kültürüyle Zile Sempozyum kitabı. Zile, 2011Zile Belediyesi Kültür Servisi Yayınları. S,320.
- Sarısözen, Muzaffer. Türk Halk Musikisi usulleri. Ankara. 1962. Resimli Posta Matbaası.
- TRT Repertuar kitabı 2001.
- TRT Müzik Dairesi THM Repertuar Notaları.
- Tokat yöresinde tarafımızdan yapılan alan çalışmaları (2007-2008 ve 2009), (2010 - 2014) Necdet KURT arşivi.
- Yunanistan ve bağlı adalarda yaptığımız alan çalışmaları, (2005 – 2014 arası) Necdet Kurt arşivi.
- Yönetken Halil Bedii, Derleme Notları II. Orkestra yayınları, Yenilik basımevi. S,64,70.
- http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye_T%C3%BCrkmenleri#S.C4.B1ra.C3.A7lar
- <https://www.youtube.com/watch?v=NArXFp29A1w>

http://www.akkusilcesi.com/index.php?option=com_content&view=article&id=4072:ordunasl-bir-il

15-03-2014 tarihinde, Seha Okuş ile, 10-08-2014 tarihinde Mehmet Erenler ve Ümit Tokcan ile, 18-08-2014 tarihinde Yücel Paşmakçı ile yapılan Telefon Röportajları. Görüşmelerin ses kaydı ve deşifre edilmiş metinleri Necdet Kurt arşivindedir.

20-04-2014 Tarihinde Tuğrul Şan ile yapılan İnternet yazışması. Yazışma metni Necdet Kurt arşivindedir.

T.R.T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T.H.M. REPERTUAR SIRA No : 1997
İNCELEME TARİHİ : 26-12-1975

DERLEYEN
TUĞRUL ŞAN

YÖRESİ
ORDU - Aybastı - Feritözü Köyü

DERLEME TARİHİ
28-8-1975

KİMDEN ALINDIĞI
NECATİ EYRİ

TİNYABANIN DAŞLARI

SÜRESİ :
♩ = 80

NOJAYA ALAN
TUĞRUL ŞAN

TİN YA BA NIN DAŞ LA RI DA CİV CİV Ö TER
TİN YA BU YA VAR DİN MİH DA ŞEM SİN Gİ Zİ
İR MAK SU YUN BU LAN SIN DA YAR YA Nİ NA

GUŞ LA RI HİÇ KİM SE YE BEN ZE MEZ DE SEM SİN Gİ Zİ N
GÖR DÜN MÜ SEM SİN Gİ ZİN SA ÇI Nİ DA E Lİ Yİ NE N
DO LAN SIN GİZ BEN SE Nİ AL MI YO DUM GAÇ DİN GAÇ DI N

SAC LA RI HOP TİR NA YI TİR NA YI DA GEL OY
ÖR DÜN MÜ VER SE LER DE İS TE MEM DE SU YA

DO LAN DİN

NA YI OY NA YI
LAN CI DUN YA YI

-1-

TİNYABANIN DAŞLARI DA,
CİV CİV ÖTER GUŞLARI,
HİÇ KİMSEYE BENZEMEZ DE,
ŞEMSİN GİZİN SAÇLARI.

Bağlantı { HOP TİRNAYI TİRNAYI DA,
GEL OYNAYI OYNAYI,
VERSELER DE, İŞTEMEM DE,
ŞU YALANCI DÜNYAYI.

-2-

TİNYABUYA VARDINMINDA,
ŞEMSİN GİZİ GÖRDÜNMÜ,
ŞEMSİN GİZİN SAÇINI DA,
ELİYEN ÖRDÜNMÜ

Bağlantı.....

-4-

DUMAN GELİYOR DUMAN DA,
DOLDURDU DERELERİ,
GİZ BABANIN EVINDEHDE,
SOLDURDUN SİNELERİ.

Bağlantı.....

-6-

GİZ SAÇLARIN İKİ GAT DA,
BİR GATINI BANA SAT,
EĞER ANNEN VERMEZSE DE,
GEL Bİ GECE BİZDE YAT.

Bağlantı.....

-3-

IRMAK SUYUN BULANSIN DA,
YAR YANINA DOLANSIN,
GİZ BEN SENİ ALMIYODUM,
GAÇDIN GAÇDIN DOLANDIN.

Bağlantı.....

-5-

YAZU YAZARIM YAZU DA,
GUŞLARIN GANADINA,
GİZ BEN SENİ ALIYOM DA,
DÜŞMANIN İNADINA.

Bağlantı.....

-7-

DENİZE DALDIM DERİN DE,
YÜZÜNE ÇIKDIM SERİN,
GİZLARA DUZAK GURDUM DA,
DUTULDU ALLI GELİN.

Bağlantı.....

Örnek Nota 1: Tinyabanın Daşları

T. R. T. MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T. H. M. REPERTUAR No : 4177
İNCELEME TARİHİ : 01.05.1998

YÖRE
TOKAT / Reşadiye
KAYNAK NİŞİ
AŞIK İHSAN
SÜRE : 1'2-1'20

DİNYABA'NIN DAŞLARI

DERLEYEN
MELİH DUYGULU

DERLEME TARİHİ
14.05.1991
NOTALAYAN
MELİH DUYGULU

(SAZ)

DİN YA BAN N (SAZ) DAŞ LA RI DA (SAZ)

DÜZ GÜN Ö TER GUŞ LA RI (SAZ)

(SAZ) DO LA NI YOR (SAZ) BOY NU MA DA (SAZ)

DİNYABA'NIN DAŞLARI

.2.

ŞEM Sİ DE Gİ ZİN SAÇ LA RI HOP HOP DO LA NİYOR (SAZ)

BOY NU MA DA (SAZ) ŞEM Sİ DE Gİ ZİN

SAÇ LA RI (SAZ)

...) DİN YA BA NA VAR DİN Mİ DA (SAZ)

ŞEM Sİ DE Gİ Zİ GÖR DÜN MÜ HOP HOP

Dİ N YA BA YA (SAZ) VAR DİN Mİ DA (SAZ)

DİNYABANIN DAŞLARI

- 3 -

ŞEM Sİ DE GİZİ GÖR DÜN MÜ (SAZ - - - - -)

ŞEM Sİ GİZİN (SAZ) SA Çİ Nİ DA (SAZ)

E Lİ Nİ LEN ÖR DÜN MÜ (SAZ - - - - -)

DİNYABANIN DAŞLARI DA
DÜZGÜN ÖTER GÜŞLARI
DOLANIYOR BOYNUMA DA
ŞEM Sİ DE GİZİN SAÇLARI

DİNYABAN A YARDIN MI DA
ŞEM Sİ DE GİZİ GÖRDÜN MÜ
ŞEM Sİ GİZİN SAÇINI DA
ELİNİLEN ÖRDÜN MÜ

DİNYABA (TİNYABA)- TOKAT İLİ REŞADİYE İLÇESİNE
BAĞLI BİR KÖY

Örnek Nota 2: Tinyabanın Daşları (Dinyabanın Daşları)

T R T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T H M REPERTUAR No : 4160
İNCELEME TARİHİ : 01. 05. 1998

YÖRE
TOKAT/Reşadiye
KAYNAK KİŞİ
Aşık İHSAN

SÜRE : ♩ = 180-190

DERLEYEN
MELİH DUYGULU

DERLEME TARİHİ
14.05.1991

NOTALAYAN
MELİH DUYGULU

ELA GÖZLERİNİ SEVDİĞİM GÜZEL

SERBEST

OF OF E LÂ GÖZ LE Rİ Nİ DE SEV Dİ ĞİM GÖ
ZEL BEK LE YOL LA Rİ Mİ DA GE LE NE GA
DAR GE LE NE KA DAR
KA DAR SAZ BEN SE Nİ SE VE RİM DE CAN İ LE CAN DAN
CAN İ LE CAN DAN Bİ ZE AY Rİ LİK YOK DA Ö LE NE
KA DAR SE Nİ İ M U HAN NET SE Nİ HA YIR
SİZ SE Nİ Dİ VÂ NE SE Nİ (SAZ
UC A SA Ğ BEŞ YU KA Rİ SAL LA MEN Dİ

ELA GÖZLERİNİ SEVDİĞİM GÜZEL

-2-

LI (SAZ) KIZ BEN SE NI TA NI MA DIM
TA NIT KEN DI N (SAZ -----)
SERBEST
OF OF Bİ ZİM KÖY DE DE ER E KER LER
SO ĞA NI SO ĞA NI KEK LİK İ ÇİN DE
BES LER LER MIŞ DO ĞA NI (SAZ) CA NİM DO ĞA NI DO ĞA NI
(SAZ -----)
BU DÜN YA DA DA ÇİF TE GU ZEL SE VE Nİ (SAZ) Ç DÜN YA DA
DA SOR GU SU AL YO ĞU MUŞ

Örnek Nota 3: Ela Gözlerini Sevdığım Güzel

T R T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T H M REPERTUAR SIRA NO:3395
İNCELEME TARİHİ: 18.1.1990

YÖRESİ
TOKAT REŞADİYE
KİMDEN ALINDIĞI
ÜMİT TOKCAN

DERLEYEN
TUNCER İNAN
DERLEME TARİHİ
1965
NOTAYA ALAN
TUNCER İNAN

YENİ ÇİFLİK DERLER

SÜRESİ :

SERBEST

YE OH Nİ TOB ÇİF BEL LİK LE DER RİN LER DEN DE DE
ÇÖ LÜN DÜ ZÜN DE YE GE Lİ YOR POS TA BEN
SİL ÖR DEK MÖ TER SU YUN GÖ ZÜN DE DEN SE LAM MÖ SÖY LEN O NAZ LI DOS TA
AL SO RAR LAH SAN CA NI MI NE ZÜ YÜ AL SIN
DA NE ZÜK Dİ ZİN DE AĞ Sİ VAS TA HAS TA
LA GÖZ YA ŞI NI SİL GA RA GÖZ LÜM
YAY LA DAN MI GE Lİ YON DA BOY LA RI NA
MA ŞAL LAH Bİ ZİM EV DE GE LİN YOK TA SE NO
LUR SUN İN ŞAL LAHTA SE NO LUR SUN İN ŞAL LAH

-1-

YENİ ÇİFLİK DERLERDE ÇÖLÜN DÜZÜNDE
YEŞİL ÖRDEKİM ÖTER SUYUN GÖZÜNDE
ALLAH CANIMI ALSINDA NEZÜK DİZİNDE
AĞLA GÖZ YAŞINI SİL GARA GÖZLÜM

—BAĞLANTI—

-2-

OHTOB BELLERİNDEN DE GELİYOR POSTA
BENDEN SELAM SÖYLEN O NAZLI DOSTA
SORARSAN NEZÜYÜ SIVASTA HASTA
AĞLA GÖZ YAŞINI SİL GARA GÖZLÜM

—BAĞLANTI—

—BAĞLANTI—
YAYLADANMI GELİYONDA
BOYLARINA MAŞALLAH
BİZİM EVDE GELİN YOKTA
SEN OLURSUN İNŞALLAHTA

Örnek Nota 4: Yeni Çiflik Derler

TRT MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
TMM REPERTUAR SIRA No: 1120
İNCELEME TARİHİ : 13_11_1975

DERLEYEN
ARIF MEŞHUR

YÖRESİ
REŞADİYE

TOKATA GİDEMİYOM

DERLEME TARİHİ
_ 1974 _

KİMDEN ALINDIĞI
FİKİRİYE MEŞHUR
SÜRESİ :

NOTAYA ALAN
ARIF MEŞHUR

SERBEST

TO KA TA GI DE MI YO M YA RIM SA NA FIS TAN A LA YIM
TO KA TA GI DE MI YO M YA RIM SA NA PO TIN A LA YIM
TO KA TA GI DE MI YO M YA RIM SA NA CO RAP A LA YIM

AH NE RE LE RI NE NE RE LE RI NE BİL MI YON MU KÖ MÜR GÖZ LÜM
" "

A HA BU RA LA RI MA BU RA LA RI MA FA Dİ MEM FIS TAN KIR MA LAR
" "

CE VİZ DA LI IR GA LAR SEV Dİ Ğİ Nİ GÖ REN KIZ LAR
" "

SA Ğİ Nİ DA SO LU NU IR GA LAR N. Uysal

—1—

TOKATA GİDEMİYOM YARİM SANA FİSTAN ALAYIM

Ah nerelerine, nerelerine

Bağlantı: — Bilmiyonmu kömür gözüm, aha buralarım buralarım,
Fadimem fistan kırmalar, ceviz dalı ırgalar,
Sevdiğini gören kızlar, sağını da solunu ırgalar.

—2—

TOKATA GİDEMİYOM, YARİM SANA POTİN ALAYIM

Bağlantı.

—3—

TOKATA GİDEMİYOM, YARİM SANA ÇORAP ALAYIM.

Bağlan.

4 - KEMER
5 - YÜZÜK

Örnek Nota 5: Tokat'a Gidemiyom

T R T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T H M REPERTUAR No : 89
İNCELEME TARİHİ : 28. 1. 1973
2. İNCELEME TARİHİ : 1990
YÖRE
TOKAT / Artova - Büğet Köyü
KAYNAK KİŞİ
YÖRE EKİBİ
SÜRE : 54

DERLEYEN
TALİP ÖZKAN

DERLEME TARİHİ
1966

NOTALAYAN
TALİP ÖZKAN

PORTAKAL DİLİM DİLİM

(SAZ)

POR TA KAL Dİ LİM Dİ LİM
KAG NI SIN DA DE CEK
İR MA GI DA GE TI DE CEK
LİN

SOY DA VER BE NİM GÜ LÜM
GÜ NÜ DOL DU DU GI DE CEK
ÇEV RE Sİ DÜŞ TÜ GE LİN

NE DE DIM DE KÜS TÜR DÜM
O NUN OR DA YA Rİ VAR
SA LIN BO YUN GÖ RE YİM

KU RU SUN AĞ ZİM Dİ LİM
BE NI BUR DA Nİ DE CEK
GENÇ LI ĞİM GEÇ TI GE LİN

GİZ O YA Nİ BU YA Nİ
GİZ O YA Nİ BU YA Nİ
GİZ O YA Nİ BU YA Nİ

DÖN YÖ NÜ NÜ BU YA Nİ
DÖN YÖ NÜ NÜ BU YA Nİ
DÖN YÖ NÜ NÜ BU YA Nİ

GENÇTÜRK

PORTAKAL DİLİM DİLİM
SOY DA VER BENİM GÜLÜM
NE DEDİM DE KÜSTÜRDÜM
KURUSUN AĞZIM DİLİM

GİZ O YANI BU YANI
DÖN YÖNÜNÜ BU YANI

KAĞNISINDA YEDECEK
GÜNJÜ DOLDU GİDECEK
ONUN ORDA YARI VAR
BENİ BURDA NİDECEK

GİZ O YANI BU YANI
DÖN YÖNÜNÜ BU YANI

İRMAĞI GEÇTİ GELİN
ÇEVRESİ DÜŞTÜ GELİN
SALIN BOYUN GÖREYİM
GENÇLİĞİM GEÇTİ GELİN

GİZ O YANI BU YANI
DÖN YÖNÜNÜ BU YANI

ÇEVRE : Beş 8'li a0

YEDECEK : Saban okunur ön ucundaki deliğe, boyunduruğu tutturmak için yararlanılan demir çubuk, çivi.

Örnek Nota 6: Portakal Dilim Dilim

T RT MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T HM REPERTUAR SIRA No: 3447
İNÇELEME TARİHİ: 5.5.1990

DERLEYEN

YÖRESİ
KARS
KİMDEN ALINDIĞI
TALİP ÖZKAN
SÜRESİ:

HASTA İDİM KEMER DÜŞER
BELİMDEN

DERLEME TARİHİ

17.8.1973

NOTAYA ALAN

TALİP ÖZKAN

HAS TA İ DİM KE MER DÜ ŞER BE LİM DEN A MAN NE NE
BİR YA Ğ LI Ğ İM VAR DIR GÜ LÜ Ö ZÜ MEN A MAN NE NE
YA Rİ ME Dİ YE CEM BA NA SA ZAL SİN A MAN NE NE

CA NİM NE NE GÜ L NE NE AY RI DÜ Ş TÜR GÜ LÜ M DEN BÜ L
CA NİM NE NE GÜ L NE NE E Ğ İ L Ö PEM YA NA Ğ İN DAN
CA NİM NE NE GÜ L NE NE SA ZI ÇA LIM DER DİM GA MİM

BÜ LÜ M DEN A MAN NE NE CA NİM NE NE GÜ L NE NE
YÜ ZÜN DEN A MAN NE NE CA NİM NE NE GÜ L NE NE
A ZAL SİN A MAN NE NE CA NİM NE NE GÜ L NE NE

NE DE DİM DE KÜ S TÜN ME NİM SÖ ZÜ M DEN AY AY HA NİM
NE DE DİM DE KÜ S TÜN ME NİM SÖ ZÜ M DEN AY AY HA NİM
NE DE DİM DE KÜ S TÜN ME NİM SÖ ZÜ M DEN AY AY HA NİM

AY CA NİM AY GÖ ZEL GE LE SEN
AY CA NİM AY GÖ ZEL GE LE SEN
AY CA NİM AY GÖ ZEL GE LE SEN

Örnek Nota 7: (Yıldız Dağı Tebriz Halayı)

İ R T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T H M REPERTUAR SIRA No: 1854
İNCELEME TARİHİ : 22-2-1978

YÖRESİ
TOKAT_Artova-Büvet Köyü
KİMDEN ALINDIĞI
İSMAIL TÜCCAR

SÜRESİ:
♩ = 4.8

AŞAĞIDAN GELEN ELİN GALDURSUN

DERLEYEN
TALİP ÖZKAN

DERLEME TARİHİ
-1966-

NOTAYA ALAN
TALİP ÖZKAN

A SA ĞI DAN GE LE N
A SA ĞI DAN GE LI R

E LİN GA L DUR SU NA MA NA MA N EY
TO ZU NA N TOP RAK A MA NA MA N EY

VE FA LI YA Rİ GÖN DER SE Mİ S BA NA LÜ
O YAR Bİ ZE GÖN DER SE Mİ S BA NA LÜ

Bİ L DİR SİN VE FA LI YA Rİ
NE N YAP RAK O YAR Bİ ZE GÖN DER

SE Mİ S BA NA Bİ L DİR SİN
GÜ LÜ NE N YAP RAK

BE NİM YA RİM BE Nİ NA VAR SİN ÖL DÜR
DÜ SER Mİ ŞA Nİ NA YA LI Nİ Z DÜR

SÜ NA MA NA MA N EY SÜR DA BİR Dİ
MAK A MA NA MA N EY AL BE Nİ YA

Örnek Nota 8: Aşağıdan Gelen Elin Galdursun

T R T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T H M REPERTUAR SIRA No:1 664
İNCELEME TARİHİ 23 - 2 - 1978

DERLEYEN
MEHMET ERENLER

YÖRESİ
TOKAT

DERLEME TARİHİ
17. 8 - 1969

KİMDEN ALINDIĞI

SABAHIN SEHERİNDE ÖTÜYOR KUŞLAR

NOTAYA ALAN
MEHMET ERENLER

ŞÜRESİ :
♩. : 48

SA BA HIN SE HE RİN DE Ö TÜ
SE HER VAK TI NE KE. RİN DE LI. K Ö TÜ
YA RIM YI NE SE. K KE. R K ÇI KAR
R LEN DI. YOR KU. S LA. R SA BA HIN SE- HE RİN
KA BA NA. N NA. N SE HER VAK TI NE KE. RİN
BAL LA. N DI. N YA RIM YI NE SE. K KE. RİN
DE LI. K Ö TÜ YOR KU. S LA. R
KE. R ÇI KAR KA BA NA. N
R LEN DI. N BAL LA. N DI. N
BA LI NAN VOĞ RU L MU S O SİR
A LI NAN YE Şİ S Lİ KÜ. L L DE GER
MA SA. C LA. R KUD RET TEN CE
TA BA. N NA. N DI. N N Kİ RİL Kİ RİL SIN SEV
SAL LA. N DI. N N Kİ L Mİ. S KA RA DIR KA. S LA. R
LA DI Gİ. M VA RA YA BA NA. R
RI N NE TEZ ÇUL LA. N DI. N N KUD RET TEN CE Kİ L Mİ. S KA RA
Kİ RİL Kİ RİL SIN KOL LA RI. N N NE TEZ
DIR KA. S LA. R İŞ TE BU GÖN
ÇUL LA. N DI. N N AÇ GÖZ Ü Rİ

SABAHIN SEHERİNDE ÖTÜYÖR KUŞLAR
(Sahife - 2)

The image shows two staves of musical notation in G major (one sharp). The first staff contains the main melody with lyrics: LÜ Nİ MÜ N CA NA NI GE L A Ç CA NA NIN GE L. The second staff continues the melody with lyrics: Di Di. The notation includes various note values, rests, and a fermata over the final note.

—1—
SABAHIN SEHERİNDE ÖTÜYÖR KUŞLAR
BALINAN YOĞRULMUŞ O SİRMA SAĞLAR
MUDRETEN ÇEKİLMİŞ KARADIR KAŞLAR
İŞTE BU GÖNLÜMÜN CANANI GELDİ

—2—
SEHER VAKTİ KEKLIK ÇIKAR KABANA
SALLANDIÇA PUSKUL DEĞER TABANA
KORKARIM SEVDİĞİM VARA YABANA
İŞTE BU GÖNLÜMÜN CANANI GELDİ

—3—
YARİM YİNE SEKERLENDİN BALLANDIN
ALINAN YEŞİLİ GİYDİN SALLANDIN
KIRILŞIN KOLLARIN NE TEZ CULLANDIN — Dİ
AÇ GÖZLERİNİ AÇ CANANIN GELDİ.

Örnek Nota 9: Sabahın Seherinde Ötüyor Kuşlar

TRT MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
TİM REPERTUAR SIRA No: 693
İNCELEME TARİHİ: 15.3.1974

YÖRESİ
TOKAT-NİKSAR

KİMDEN ALINDIĞI
HÜSEYİN ARSAL

SÜRESİ

DERLEYEN
M. SARISÖZEN

DERLEME TARİHİ

KALENİN BEDENLERİ

NOTAYA ALAN
M. SARISÖZEN

KA LE NİN BE DEN LE Rİ YA . R YA . R YAR YAN
KA LE DE Nİ Nİ YO RU M " " " " " "
EN TA Rİ Sİ AK TAN DI R " " " " " "

DI . . M KOY VE RİN Gİ DEN LE Rİ Nİ NA NAY
" " ÇA GİR SAN DÖ NU YO RU M " " "
" " NE GE LİR SE HAK TAN DI R " " "

CA NİM Nİ NA NAY NAY KOY VE RİN Gİ DEN LE Rİ Nİ NA NAY
" " " " " " ÇA GİR SAN DÖ NU YO RU M
" " " " " " NE GE LİR SE HAK TAN DI R

Nİ NA NAY YA RİM DE Nİ NA NAY NAY İ PEK BÜ RÜK BÜRÜN MÜ S
" " " " " " ASKIN DAN KIB Rİ TOL DU N
" " " " " " BENZİ MİN SA RI LI ĞI

YA RI YAN DI M Nİ NA NAY NA . . Y NİK SA RİN Fİ DAN LA
" " " " " " YA RE SEN YA AG LA Nİ YO NI YO
" " " " " " " " " " " " " " " " "

Rİ NİM Nİ NA NAY CA NİM Nİ NA NAY NAY NİK SA RİN Fİ
DIR . . " " " " " " " " " " YA RE SEN YA AG LA

DAN LA Rİ Nİ NA NAY YA RİM DE Nİ NA NAY NAY HOP DA Nİ NA
Nİ YO RU M " " " " " " " " " " " " " " " " "
MAKTAN DI R " " " " " " " " " " " " " " " "

Nİ NA NAY Nİ NA NAY NA Y Nİ NA NAY YA İ-CA NİM DA Nİ NA NAY NAY
" "

Örnek Nota 10: Kalenin Bedenleri

T R T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T H M REPERTUAR No: 3926
İNCELEME TARİHİ: 3. 3. 1994

YÖRE
TOKAT
KAYNAK KİŞİ
ABBAS ÖZ

SÜRE: ♩ = 56

DERLEYEN
MEHMET ERENLER

DERLEME TARİHİ
6. 4. 1964

NOTALAYAN
MEHMET ERENLER

DEYMEN BENİM GAMLI YASLI GÖNLÜME

(SAZ - - - - -)

DEY MEN BE NİM GAM LI YAS LI

GON LÜ ME BEN BİRSEL Vİ BOY LU YÂ RI DAN

AY RİL DİM AY RİL DİM

AY RİL DİM VAY (SAZ - - - - -)

VAY (SAZ - - - - -) EV VEL BAĞ BA Nİ DİM DOS TUN

BA ĞIN DA TA LAN VUR DU AY VA NA RI DAN

DEYMEN BENİM GAMLI YASLI GÖNLÜME

AY RIL DIM AY RIL DIM

AY RIL DIM VAY (SAZ - - - - -)

KUM RU GI BI GÖK YÜ ZÜN DE DÖNEN DE

BAY KUŞ GI BI Vİ RAN YÜR DA KO NAN DA

KO NAN DA KO NAN DA

VAY (SAZ - - - - -) VAY (SAZ - - - - -) ÇO KAĞ LA DIM

Örnek Nota 11: Deymen Benim Gamlı Yaslı Gönülme

T R T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T H M REPERTUAR No : 11
İNCELEME TARİHİ : 7. 6. 1970
2. İNCELEME TARİHİ : 1990
YÖRE
TOKAT / Zîre
KAYNAK KİŞİ
SADIK DOĞANAY
SÜRE : 1-104

EL VURUP YÂREMİ İNCİTME TABİP

DERLEYEN
ALİ EKBER ÇİÇEK
DERLEME TARİHİ
16. 1. 1970
NOTALAYAN
NİDA TÜFEKÇİ

(SAZ - - - - -)

EL VU RUP YÂ RE Mİ İN CİT ME TA BİP
DERT EH Lİ O LAN LAR DER MA NA GE LİR

İN CİT ME TA BİP (SAZ
DER MA NA GE LİR

BİL MEM Sİ HAT BUL MAZ HİC RÂ NE LER VAR
EL BET DE A RA YAN DER MA NİN BU LUR

- 2 -
EL VURUP YÄREMİ İNCİTME TABİP

DERT VU RUP DA YA REM EY LER SIN DER MAN
SA DIK DER KI KIN DE NE VAR KIM BI LIR

HER CAN KA BUL ET MEZ VI RA NE LER VAR
GES TU GU ZAR ET DIM EL DE NE LER VAR

VI RA NE LER VAR VI RA NE LER VAR
EL DE NE LER VAR

(SAZ - - - - -) DERT VU RUP DA YA REM
SA DIK DER KI KIM DE

EY LER SIN DER MAN HER CAN TAH MUL ET MEZ
NE VAR KIM BI LIR GES TU GU ZAR ET DIM

VI RA NE LER VAR VI RA NE LER VAR
EL DE NE LER VAR

(SAZ - - - - -)

- 3 -
EL VURUP YÄREMİ İNCİTME TABIP

The musical score consists of six staves. The first five staves are vocal lines in a single melodic line, with lyrics written below the notes. The sixth staff is for the saz accompaniment, indicated by '(SAZ - - - - -)'. The lyrics are as follows:

VAY DÜN YA DÜN YA
VAY DÜN YA DÜN YA
FÂ Nİ SİN DÜN YA VAY DÜN YA DÜN YA
FA NI SIN DÜN YA VAY DÜN YA DÜN YA
YA LAN SİN DÜN YA CA Nİ LE CA NA Nİ
YA LAN SIN DÜN YA AŞK İ LE PER VA Nİ
A LAN SİN DÜN YA A LAN SİN DÜN YA
DÖ NER SIN DÜN YA YA LAN SİN DÜN YA
(SAZ - - - - -)

EL VURUP YÄREMİ İNCİTME TABIP
BİLMEM SİHAT BULMAZ HİCRANELER VAR
DERT VURUP DA YÄREM EYLERSİN DERMAN
HER CAN KABUL ETMEZ VİRÄNELER VAR

VAY DÜNYA DÜNYA FÂNİSİN DÜNYA
VAY DÜNYA DÜNYA YALANSIN DÜNYA
CAN İLE ÇANANI ALANSIN DÜNYA
ALANSIN DÜNYA
AŞK İLE PERVANE DÖNERSİN DÜNYA
YALANSIN DÜNYA

FÂNİ : Ölümlü
HİCRÂN : Keder, acı
VİRÄNE : Yıkılmış, terk edilmiş yer

DERT EHLİ OLANLAR DERMANA GELİR
ELBETTE ARAYAN DERMANIN BULUR
SADIK DER KI, KİMDE NE VAR KİM BİLİR
GEÇTİ GÜZÂR ETTİM ELDE NELER VAR

VAY DÜNYA DÜNYA FÂNİSİN DÜNYA
VAY DÜNYA DÜNYA YALANSIN DÜNYA
CAN İLE ÇANANI ALANSIN DÜNYA
ALANSIN DÜNYA
AŞK İLE PERVANE DÖNERSİN DÜNYA
YALANSIN DÜNYA

TAHMÛL (Tahammül) : Dayanma, direnme gücü
GEŞT Ü GÜZÂR ETMEK : Gezmek, dolaşmak
PERVANE : Fırıldak, çark, döngü

Örnek Nota 12: El Vurup Yaremi İncitme Tabip

T R T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T H M REPERTUAR NO : 3478
İNCELEME TARİHİ : 14. 04. 1990

DERLEYEN
HULKİ RIZA İPEK

YÖRESİ
TOKAT / Erbaa

DERLEME TARİHİ

KİMDEN ALINDIĞI
İBRAHİM KARATAŞ

UZUN OLUR AMASYA'NIN SELVİSİ
(KADIN OYUN HAVASI)

NOTAYA ALAN
HULKİ RIZA İPEK

SÜRESİ :

SAZ -----

U ZUN O LUR A MAS YA NIN SEL Vİ Sİ

U ZUN O LUR A MAS YA NIN SEL Vİ Sİ

Bİ LE ME DIM BE NİM DE YA RİM

HAN GI Sİ A MAN AM MAN

OR TA BOY LU KA LEM KAŞ LI KEN Dİ Sİ

OR TA BOY LU KA LEM KAŞ LI KEN Dİ Sİ

Bİ LE ME DIM BE NİM DE YA RİM

- 2 -

UZUN OLUR AMASYA'NIN SELVİSİ
(KADIN OYUN HAVASI)

The musical score is written in a single system with eight staves. The key signature is one flat (B-flat), and the time signature is 4/4. The melody is written in a treble clef. The lyrics are written below the notes. The score includes various musical notations such as slurs, ties, and dynamic markings. The lyrics are: HAN GI SI AM MA NAM MAN HAY DI YAV RUM TEK BA SA BA SA SÜT SA ĞI YOR AL TIN TA SA BE NİM YA RİM ÇOK GÜ ZEL DIR İ Kİ PAR MAK BOY DAN Kİ SA SAZ BÜL BÜL OL SAM GÜL DA LI NA KO NA RİM

HAN GI SI AM MA NAM MAN
HAY DI YAV RUM TEK BA SA BA SA
SÜT SA ĞI YOR AL TIN TA SA
BE NİM YA RİM ÇOK GÜ ZEL DIR
İ Kİ PAR MAK BOY DAN Kİ SA
SAZ
BÜL BÜL OL SAM GÜL DA LI NA KO NA RİM

UZUN OLUR AMASYA'NIN SELVİSİ
(KADIN OYUN HAVASI)

BÜL BÜL OL SAM GÜL DA LI NA KO NA RIM
GÜL LÜ YA RIN A TE Şİ NE
YA NA RIM A MAN AM MAN
GÜL YA RI MIN A TE Şİ NE
YA NA RIM A MAN AM MAN
BEN Yİ TİR DIM SEL Vİ BOY LU YA RI MI
BEN Yİ TİR DIM SEL Vİ BOY LU YA RI MI
GE LEN GE ÇEN YOL CU LA RA

- 4 -

UZUN OLUR AMASYA'NIN SELVİSİ
(KADIN OYUN HAVASI)

SO RA RİM A MAN AM MAN
YÜ RÜ YAV RUM TEK BA SA BA SA
SÜT SA ĞI YOR AL TIN TA SA
BE NİM YA RİM ÇOK GÜ ZEL DİR
İ Kİ PAR MAK BOY DAN Kİ SA

S. SABUNCU

- 1 -

UZUN OLUR AMASYA'NIN SELVİSİ
BİLEMEDİM BENİM DE YARIM HANGİSİ (AMAN AMAN)
ORTA BOYLU KALEM KAŞLI KENDİSİ
BİLEMEDİM BENİM DE YARIM HANGİSİ (AMAN AMAN)

- Bağlantı -

HAYDI YAVRUM TEK BASA BASA
SÜT SAĞIYOR ALTIN TASA
BENİM YARIM ÇOK GÜZELDİR
İKİ PARMAK BOYDAN KISA

- 2 -

BÜLBÜL OLSAM GÜL DALINA KONARIM
GÜLLÜ YARIN ATEŞİNE YANARIM (AMAN AMAN)
BEN YİTİRDİM SELVİ BOYLU YARIMI
GELEN GEÇEN YOLCULARA SORARIM (AMAN AMAN)

- Bağlantı -

YÜRÜ YAVRUM TEK BASA BASA
SÜT SAĞIYOR ALTIN TASA
BENİM YARIM ÇOK GÜZELDİR
İKİ PARMAK BOYDAN KISA

Örnek Nota 13: Uzun Olur Amasya'nın Selvisi

TRT MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
THM REPERTUAR SIRA No: 3446
İNCELEME TARİHİ: 6.5.1990

YÖRESİ

ARTOVA-TOZANLI AŞİRETİ
KİMDEN ALINDIĞI
AŞIK MEHMET- TEMEL GÖLLÜK
SÜRESİ: ŞEN AHMET

YÖRÜ GÜZEL YÖRÜ

DERLEYEN

TALİP ÖZKAN

DERLEME TARİHİ

MART 1964

NOTAYA ALAN

TALİP ÖZKAN

AĞIRLAMA

YÖ RÜ GÜ ZE L YÖ RÜ YO LUN DAN KAL MA
SÖ ĞÜ DÜN YA P RA Ğİ DÜ RÜK DU RU YOR

HER YÜ ZE GÜ LE Nİ DOS TO LUR SAN MA
Dİ Bİ NE DÖ KÜL MÜ Ş SO LUK DU RU YOR

GÜL HA NEN Nİ NEN Nİ GÜL ME CE Sİ NE

YAR DAN İK RAR AL DI M. DÖN ME Sİ NE

Ö LÜM DEN KOR KUP TA SEN GE Rİ DUR MA
YA RİN GER DA NIN DA DO KUZ KAT DÜĞ ME

Yİ Ğİ DİN NAL Nİ NA YA ZI LAN GE LİR
ÇÖ ZE RİM DÜĞ ME LE RİN SEN ZAH MET ÇEK ME

GÜL HA NEN Nİ NEN Nİ NEN Nİ LE Rİ MİZ

BU YIL DU MAN LI DIR YAY LA LA RI MİZ

YÖRÜ GÜZEL YÖRÜ

2

YELDİRME

Örnek Nota 14: Yörü Güzel Yörü

T R T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T H M REPERTUAR No : 221
İNCELEME TARİHİ : 04.05.1973

YÖRE
TOKAT
KAYNAK Kişi
AŞIK VELİ AYDIN

SÜRE : 66

DERLEYEN
MUZAFFER SARISOZEN

DERLEME TARİHİ

NOTALAYAN
MUZAFFER SARISOZEN

AKŞAM OLDU GÜN DOLAŞMAZ

(SAZ - - - - -) AK ŞA MOL DU GÜN DO LA ŞI MAZ
PAR MA ĞIN DA HA TEM YÜ ZÜK

SA BA HOL DU ÜL KE RAÇ
KO LUN DA AL TIN Bİ LE

MA Zİ ZEY KEY (SAZ - - - - -)

(SAZ - - - - -) AH BE NİM YA RİM BEN DEN GEÇ MEZ (SAZ - - - - -)
AH SE VİL ME YEN Kİ ZA DA YA ZİK

BE NİM YA RİM BEN DEN GEÇ MEZ Nİ YE DOĞ DUN SA RI YİL DİZ YİL DİZ YİL DİZ
SE VİL ME YEN Kİ ZA DA YA ZİK

YİL DİZ YİL DİZ YİL DİZ YİL DİZ YİL Dİ ZEY TU

(SAZ - - - - -) KAN LI MOL DUN KEN Lİ MOL DUN Nİ YE DOĞ DUN

AKŞAM OLDU GÜN DOLAŞMAZ

- 2 -

EV LER YI KAN BEL LER BÜ KEN ZA LI MAY RI LIK DÖN

DÖN DÖN DÖN DÖN

Eyyüp

AKŞAM OLDU GÜN DOLAŞMAZ
SABAH OLDU ÜLKER AÇMAZ (EY)
BENİM YARIM BENDEN GEÇMEZ

BAĞLANTI
NİYE DOĞDUN SARI YILDIZ
KANLIM OLDUN KENLİM OLDUN
NİYE DOĞDUN EVLER YIKAN
BELLER BÜKEN ZALİM AYRILIK DÖN

PARMAĞINDA HATEM YÜZÜK
KOLUNDA ALTIN BİLEZİK
SEVİLMEYEN KIZA DA YAZIK

BAĞLANTI

Örnek Nota 15: Akşam Oldu Gün Dolaşmaz

T R T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T H M REPERTUAR SIRA NO: 3391
İNCELEME TARİHİ : 18.1.1990

YÖRESİ

ORDU

KİMDEN ALINDIĞI

ÜMİT TOKCAN

KEÇİ SALDIM BAYIRA

DERLEYEN

TUNCER İNAN

DERLEME TARİHİ

1964

NOTAYA ALAN

TUNCER İNAN

SÜRESİ : ♩ = 70

•%•

-1-

KEÇİ SALDIM BAYIRA
(HAYDİDE) ŞİNGİR MINGİR YAYILA
(HAYDİDE) YARIM BİZE GELMEZSE
(HAYDİDE) MEVLAM BENİ GAYIRA

—BAĞLANTI—

-2-

AŞMA GIRANDAN AŞMA
(HAYDİDE) BEN SENİ TANİYORUM
HER GIRANDAN AŞANI
(HAYDİDE) BEN SENİ SANİYORUM

—BAĞLANTI—

—BAĞLANTI—

GELEMİYOM SEVDİCEĞİM
YOLLARIM İRAK
YOLUMUZA GURMUŞLAR
GEÇİLMEZ DUZAK

Örnek Nota 16: Keçi Saldım Bayıra

T R T MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
T H M REPERTUAR SIRA No : 2043
İNCELEME TARİHİ : 13_12_1979

YÖRESİ
ZİLE

KİMDEN ALINDIĞI
SADIK DOĞANAY VE
KANGALLI AHMET BAŞAR

SÜRESİ : ♩ = 76

BİR GÜZELİ METHEDEYİM

DERLEYEN
ALİ EKBER ÇİÇEK

DERLEME TARİHİ

NOTAYA ALAN
NİDA TUFEKÇİ

Saz - - - - -

BİR GÜZE Lİ
EB RU LA RI-N
GÖZ LE RİN İ-N

MET HE DE Yİ-M BA Rİ A LEM YAN MA SIN
SEM İ NE-YAN MAK TA DIR PER VA NE LER
KÂ RA BEN-ZER EB RU LAR KE MA NO LUR

PER VA NE LER Gİ Bİ HER DEM CAN Ü A LEM YAN MA
AL YA NA ĞİN GAM ZE Sİ NE Dİ ZİL MİŞ DİR DA NE
HER KA ÇAN YÜ ZÜ NE BAK SAM KAT Lİ ME FER MAN O

BİR GÜZELİ METHEDEYİM
(Şahîce- 2)

SİN
LER
LUR

HÜS NÜ NE MAÇ RÜR LA NİR SİN YU SÜ FU NE MAN HI SİN
ZUL CE LA LİN HİK ME TİN DEN NE DO GU RÜR AN NE LER
YÜ ZÜ NÜ GOR SE BİR KÂ FIR SÜP HE SİZ | MAN BU LUR

MAH YÜ ZÜ NE

BİR Nİ KAP TUT BEN YAN DIM EL YAN MASI N YAN MASI N

YAN MASI N YAN MASI N YAN MASI N YAN MASI N

YAN MASI N

MAH YÜ ZÜ NE BİR Nİ KAP TUT BEN YAN DIM EL YAN MASI N YAN MASI N

YAN MASI N

Örnek Nota 17: Bir Güzel Methedeyim

TRT MÜZİK DAİRESİ YAYINLARI
THM 236-25/5/1973

YÖRESİ
TOKAT-ARTOVA

KİMDEN ALINDIĞI
MUSTAFA TUZCU

SÜRE

DERLEYEN
TALİP ÖZKAN

DERLEME TARİHİ
1982

NOTAYA ALAN
TALİP ÖZKAN

MAVİ ÇUHA GIYMIŞ

MA VI ÇU HA GEY MIŞ KO NAK TA GE ZER
NE KA DAR ME HET SEN O KA DAR GÜ ZEL
BE NİM ÖP ME LE RE KI YA MA DI ĞİM
BE Nİ DE Bİ RAK MIŞ YA DI NAN GE ZER

(1)

Mavi çuha giymiş konakta gezer
Ne kadar methetsem okadar güzel
Benim öpmelere kıyamadığım
Beni de bırakmış yadınan gezer

(2)

Yaylalar başında bir top karıdım
Esti rüzgâr yağdı yağmur eridim
Eskiden sevdiğin aman benidim
Şimdi uzaklardan bakan ben oldum.

Örnek Nota 18: Mavi Çuha Giymiş

Örnek derleme notaları

YÖRE: Turhal

KAYNAK KİŞİ:

İbrahim Topçuoğlu

DERLEME TARİHİ:

16 - 03 - 1989

MASA ÜSTÜNDE PEŞGİR
(Damat çıkarma havası)

DERLEYEN , NOTALAYAN

Necdet Kurt

Ma sa üs tün de peş gi.....r yar yar yar a man
Da mat ha mam dan gel li.....r yar yar yar a man
Va rın ba kın da ma da..... yar yar yar a man
Par mak la rı ha va da..... yar yar yar a man

Ma sa üs tün de peş gi.....r yar yar Saz.....
Da mat ha mam dan gel li.....r yar yar
Va rın ba kın da ma da..... yar yar
Par mak la rı ha va da..... yar yar

Ara Saz.....

1 2

Masa üstünde peşgir yar yar yar aman
Damat hamamdan gelir yar yar yar aman
Varın bakın damada yar yar yar aman
Parnakları havada yar yar yar aman

Masa üstünde bardak yar yar yar aman
İçi boştur doldurak yar yar yar aman
Şurda bir düğün varmış yar yar yar aman
Gelin (Haydin) bayrak kaldıracak yar yar yar aman

(1)

YÖRE
ZİLE

KAYNAK KİŞİ
SADIK DOĞANAY

SÜRE $\text{♩} = 105$

DERLEYEN
KASETTEN YAZILDI

NOTALAYAN
NECDET KURT

TARİH
25-02-2011

ŞİMDİ TERSİNE DİR DÜNYANIN İŞİ

(Huzuri'den deyiş)

8

↓ ↓ ↑ ↓ ↓ ↓ ↑ ↑ ↓ ↓ ↑

(2)

şim - di
ter-si ne - dir dü - n ya-nın i - ši yah-şi du - rur
ke - ne ya man-sa tı-lır al tu n u sarf
et - mez doğ ru bir ki ši eğ - ri tunç çı
kar sa he men sa tı lr eğ-ri tunç çı kar sa
hay dar hay dar hay dar hay dar hay dar hay dar hay dar hay dar hay dar hay dar hay dar
hay dar hay dar hay dar hay dar he men sa tı lr

(1)

Şimdi tersinedir dünyanın işi
Yahşi dururkene yaman satılır
Altını sarf etmez doğru bir kişi
Eğri Tunç çıkarsa (Haydar) hemen satılır

(2)

Değerli adamlar kaldı yalnız
Değersizler elde kaldı tertemiz
Alan kör satan kör kantar ayarsız
Buğdadın kıymetli (Hey dost) saman satılır

(3)

dururkene : durur iken

Başa gelmeyenler geliyor akla
Herkes dil altına koymuş bir bakla
Huzuri sen benim metahın sakla
Belki zaman gelir (Haydar) malın satılır

YÖRE : TOKAT
KAYNAK KİŞİ :
HALİL ÇİVİ
24 - 02 - 2014

BİR EYLE GİTSİN

DERLEYEN
NOTAYA ALAN
NECDET KURT

E ĞER OL GUN İN SAN OL MAK İS TER SEN Ö ZÜN LE SÖ ZÜ NÜ
BİR EY LE GİT SİN İN SAN KİM Lİ ĞİN DE KAL MAK İS TER SEN
Ö ZÜN LE SÖ ZÜ NÜ BİR EY LE GİT SİN BİR EY LE GİT SİN Saz.....
HIÇ BİR CAN DAN ÜS TÜN GÖR ME KEN DI NI
GÜ ZEL AH LAK DİN LE... AN LA HE.....R DI Nİ AT GIT SİN GÖN LÜN DEN
NEF RE Tİ Kİ Nİ Ö ZÜN LE SÖ ZÜ NÜ BİR EY LE GİT SİN
Saz.....
BİR EY LE GİT SİN

EĞER OLGUN İNSAN OLMAK İSTERSEN
ÖZÜNLE SÖZÜNÜ BİR EYLE GİTSİN
İNSAN KİMLİĞİNDE KALMAK İSTERSEN
ÖZÜNLE SÖZÜNÜ BİR EYLE GİTSİN

SAKIN HA KİMSENİN GÖNLÜNÜ KIRMA
SİYAH BEYAZ DİYE İNSAN AYIRMA
ZENĞİN DİYE HAKSIZLARI KAYIRMA
ÖZÜNLE SÖZÜNÜ BİR EYLE GİTSİN

HIÇ BİR CANDAN ÜSTÜN GÖRME KENDİNİ
GÜZEL AHLAK DİNLE ANLA HER DİNİ
AT GİTSİN GÖNLÜNDEN NEFRETİ KİNİ
ÖZÜNLE SÖZÜNÜ BİR EYLE GİTSİN

KALBİNLE, DİLİNLE OL HAKKA YAKIN
ELİNİ, BELİNİ HARAMDAN SAKIN
FİKRE SAYGILI OL EDEBİ TAKIN
ÖZÜNLE SÖZÜNÜ BİR EYLE GİTSİN

BOZGUNCULUK YAPMA BOZMA ARAYI
KAŞITTIRMA KABUK TUTMUŞ YARAYI
HAKKINA RAZI OL, BEKLE SIRAYI
ÖZÜNLE SÖZÜNÜ BİR EYLE GİTSİN

İNSAN ONURUDUR EN YÜCE DEĞER
HER İNSAN ANADAN BİR KERE DOĞAR
HALİL ÇİVİ DERKİ DİNLERSEN EĞER
ÖZÜNLE SÖZÜNÜ BİR EYLE GİTSİN

Yöre : Tokat
Kaynak : Feryadi Hafız Hakkı

1928 Yılı Taş Plak Kaydı

12-05-2004

Tokat'ın Her Yanı Al Yeşil Dağlar

Notaya alan

Necdet KURT

1

8

to kat ın her
ya nı al ye şil dağ lar to kat ın her ya.....
..... nı al ye şil dağ lar la le süm bül do..... lu.....
bah ça lar bağ lar Saz la le süm bül do lu.....
bah ça lar ba..... ğ lar Saz..... yol ve rin ge çe yim
du man lı dağ la.....r yol ve rin ge çe yim
du man lı dağ la.....r yan dım to kat yan dı.....m

Tokat'ın Her Yanı Al Yeşil Bağlar

2

se nin de e lin de n ba na bir gül ver me din
gon ca gül ün den

Ara sazları bu şekilde de çalınabilir

Tokat'ın her yanı al yeşil dağlar
Lale sümbül dolu bahçeler bağlar
Yol verin geçeyim dumanlı dağlar
Bağlantı
Yandım Tokat yandım senin elinden
Bana bir gül vermedin gonca gülünden

Şehirler içinde seni övmeli
Güzellerin çoktur gözü sürmeli
İpek manto giyer göğsüde düğmeli

Bağlantı

Bülbül konmuş Sulu sokak taşına
Eşin arar gezer kendi başına
Süremeler çekilmiş kara kaşına
Bağlantı

Yöre : Turhal

Kaynak kişi
Keziban KURT

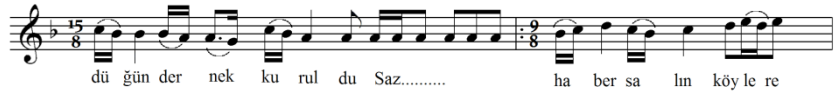
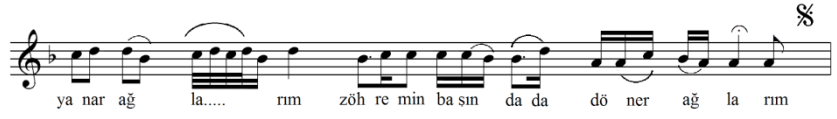
ZÖHRE GELİN

1

Derleyen , notalayan
Necdet KURT

Derleme tarihi
1987

Serbest.....

ZÖHRE GELİN

2

zöh re gel in vu rul du zöh re ge lin vu rul du

a man zöh re can zör re ca nım zöh re yar zör re

Uzun Hava

Eline yakınmışta gelin kınası
İki diz üstünde de yaş döker garip anası (dertli anası)
Söyleyin nasıl çekem ben böyle yası
--- Bağlantı ---
Ağlarım ağlarım da yanar ağlarım
Zöhremin başında da döner ğlarım
--- Bağlantı ---
Çalını çalını geldi de düşün alayı
Kapıda çektiler de türlü halayı
Candarma bile görmemiş böyle olayı

Kırık Hava

Davul zurna vuruldu
Düğün dernek kuruldu
Haber salın köylere
Zöhre gelin vuruldu
Aman Zöhre can Zöhre
--- Bağlantı ---
Canım Zöhre yar Zöhre
Ne karaymış yazısı
Yüreğimin sızısı
Daha ana kuzusu
Zöhre gelin vuruldu
--- Bağlantı ---
Şu Turhalın dağında
Hüsni beyin bağında
Daha ondört çağında
Zöhre gelin vuruldu

İlave Notalar

Ça lı nı ça lı nı gel di de

Can dar ma bi le gör me miş böy le o la yı

Yöre : Zile
Kaynak Kişi :
Sadık DOĞANAY

VİRANE BAHÇEDE BÜLBÜL ÖTER Mİ

Derleyen
Kasetten Yazıldı
Notaya Alan
Necdet KURT

Derleme Tarihi
25/04/2010

(Saz)

Vi ra ne bah çe de
bül bül ö ter mi gö nül eğ len ce si
gül ol ma yın ca
mel hem siz ya re ler o nar bi ter mi
bir ger çek ve li den el ol ma yın ca

Virane Bahçede Bülbül Öter mi
Gönül Eğlencesi Gül Olmayınca
Melhemsiz Yâreler onar biter mi
Bir Gerçek Veliden El Olmayınca

Nefse Uyan Hakka Uymuş Değildir
Gaziler Namazını Kılmış değildir
Şu Geçen Abdallar Derviş Değildir
Arkasında Hırka Şal Olmayınca

Değme Tabip Bunu Böyle Bilemez
Bilir Ama Yine Arif Olamaz
Her Mürşit Ölüyü Dirî Kılamaz
Hünkar Hacı Bektaş Veli Olmayınca

Bu Aşk Meydanında Bir Divan Olur
Bu Meydana Giren Necvican Olur
İtikatsız Talip Boş Kovan Olur
Vızılar Arısı Bal Olmayınca

İki Melek Gelir Sual Sorarlar
Açarda Hurcunu Gevher Ararlar
Bir Kılın Üstüne Köprü Kurarlar
Geçemezsin Hakka Kul Olmayınca

Abdal Pir Sultanım Dalga Boydan Aşırır
Bu Aşkın Dolusu Aşka Düşürür
Her Gördüğün Rehber Çiğmi Pişirir
Yanıp ateşlerden Kül Olmayınca

DAMDAN ATTIM KENDİMİ
(HEY ONBEŞLİ)

Yöre : Tokat
Kaynak Kişi :
Feryadi Hafız Hakkı Bey
Süresi : ♩ : 68

Derleyen
Plaktan yazıldı
Notaya Alan
Necdet KURT
Kayıt Tarihi
1927-28

§

Dam dan at tım ken di mi
bu la ma dım ren gi mi ho var da lık pek ko lay öğ ren me li fen di ni
as lın da gü ze lim kız se nin is min he di ye fin dik fis tuk al dım gü zel
ye mi ye man to al dım gü zel sa na gey di ye

Damdım attım kendimi
Bulamadım rengimi
Hovardalık pek kolay
Öğrenmeli fendimi

Aslın da güzelim kız senin ismin Hediye
Fındık, fıstık aldım güzel, yemiye
Manto aldım güzel sana gey diye

İrmağın geçti gelin
Gediği aştı gelin
Eğil biyöl öpeyim
Yüreğim geçti gelin

Aslın da güzelim kız senin ismin Hediye
Ben dolaştım sende dolaş gediğe
Manto da aldım güzel güzel geymeye
Fındık, fıstık aldım güllüm yemiye

Hey onbeşli onbeşli
Bağdat yolları taşlı
Onbeşliler giderse
Kızların gözü yaşlı

Aslın da güzelim kız senin ismin Hediye
Kal efendim, saat geldi yediye
Fındık, fıstık aldım güllüm ye diye

Penceresi beş camdan
Konyak içtim fıncandan
Al martini, vur beni
Ben de baktım bu candan

Aslın da güzelim kız senin adım Hediye
Kal efendim, saat geldi yediye
Fındık, fıstık aldım güllüm yemiye

Nakaratı sözleri plaktaki okunduğu gibi yazılmıştır, üçüncü kıta nakaratındaki fazla sözler için ilave notalar aşağıdadır

fin dik fis tuk al dım gü zel ye me ye

Tokatlı Nurî'nin Destanları Üzerine Bir Değerlendirme

Metin ÖZARSLAN*

Özet

Tokatlı Nurî yaşadığı dönemde tokat ve civarında tesirli olmuş bir gelenek temsilcisidir. Onun sanat gücü ve tesiri eserlerinde somut bir biçimde ortaya çıkar. Bu bildiri Tokatlı Nurî'nin destanları üzerinde bir değerlendirme yapılarak genelde dönemin sosyo-kültürel şartlarının yansımalarına özeldir âşık edebiyatı tarihçilerinin âşıklar hakkında ileri sürdüğü tek yönlü görüşlere dikkat çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tokatlı Nurî, destan, Türklük algısı, mülemma, sterotip anlayış.

Hakkında elde edilen bilgilere göre 1820'de Tokat'ın Kızılca Mahallesi'nde doğmuş olan, Âşık Tokatlı Nurî'nin okuma-yazmayı, dinî ve tasavvufî bilgilerini babası Molla Veliyüddin Efendi'den öğrendiği, 1837'de Tokat'a gelen Erzurumlu Emrah ile tanışıp, çırakları arasına katıldığı Erzurumlu Emrah tarafından kendisine "Nurî" mahlası verildiği bilinmektedir. Tokatlı Nurî hakkında bilinebilenlere hususlara; "ustası Erzurumlu Emrah'ın ölümünden sonraki dönemde katıldığı bütün fasıllarda onun şiirlerini okuduğu", "ölçü ve dil bakımından kusursuz ve söyleyişi içtenlik taşıyan şiirler söylediği", "Anadolu'nun çeşitli yerlerini dolaştığı ve yerleşip hayatının sonuna kadar yaşadığı Samsun'da 1882 tarihinde öldüğü" ve "mezarının Samsun'da Şeyh Kutbeddin Türbesi yakınlarında olduğu" gibi hususlar da eklenebilir⁽¹⁾. Doğum tarihini 1825 olarak kabul eden kaynakların yanında bu tarihe şüphe ile bakanlar da vardır. Ölüm tarihi de kimi kaynaklarda 1883 olarak mukayyettir. Çırakları arasında Zileli Ceyhunî, Tosyalı Gayretî gibi gelenek temsilcilerini saymak mümkündür. Güçlü bir âşık/şâir olmakla beraber gereği gibi tanınmamış olduğunu ve şâirnamelerde adına rastlanılmadığını ifade eden Saim Sakaoğlu (1989: 219) Tokatlı Nurî'nin okur-yazar olmadığı için şiirlerini yanında bulunan kimselere yazdırdığı şeklindeki görüşe katılmaz. Ona göre hecenin yanı sıra aruzla da başarılı şiirler veren bir âşığın en azından biraz medrese tahsili görmesi gerekir.

Tokatlı Nurî hakkında kitap olarak yayınlanmış iki müstakil çalışma vardır. Bu kitapların birinde 279 (Onay 1933) şiirine diğerinde ise 264 (Oral 1936) şiiri- ne yer verilmiştir. Bu şiirler arasında "Destan" başlığı altında iki adet "âşık tarzı

* Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü, Ankara; metino@hacettepe.edu.tr

1 Tokatlı Nurî'nin hayatı ve sanatıyla ilgili geniş bilgi için bkz. (Onay 1933 ve Oral 1936).

destan”⁽²⁾ bulunmaktadır (Onay 1933). Bu bildiride Tokatlı Nuri’nin bu iki destanı üzerine bir değerlendirme yapılacaktır. Söz konusu destanlardan biri 38 dörtlük [Ek 1], diğeri 15 dörtlüktür [Ek 2]. Ahmet Talat [Onay] 38 dörtlükten meydana gelen destanın bir dörtlüğünün eksik olduğu fikrindedir⁽³⁾. Tokatlı Nuri’nin 38 dörtlükten oluşan birinci destanında kültür hayatımızda “Yedi Kocalı Hürmüz”⁽⁴⁾ adıyla bilinen bir hikâye ile tıpatıp benzerlik gösteren bir konu işlenmiştir. Destandaki şahısların Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki farklı etnik gruplardan temsilcilerin kendi lisanlarıyla konuşturulmaları söz konusudur. Bu yönüyle destan yedi erkeğin bir kadına hakaretamiz nitelikli serenatlar yaptığı klasik Yedi Kocalı Hürmüz hikâyesinden daha geniştir.

Destanda işlenen temaya bakıldığında Tokatlı Nuri’nin Rumeli’de çapkınlığa dayalı bir eğlencede başından geçen olaylara şahit oluşu görülür. Destanın 23 dörtlüğünde Tokatlı Nuri, gezip gördüğü yerleri tasvir eder ve bir kadınla tanışıp randevulaştıktan sonra kadının evinde buluşmasını anlatır. Destanda 24. dörtlükte kadının kapısına gelen kişiler sayılır. Bunlar Arap, Arnavut, Acem [Azerbaycan Türk’ü], Tatar, Ermeni, Bulgar, Ulah [Lehistanlı], Türk [Köylü]⁽⁵⁾, Kürt, Şehri [Türk], Yahudi, Çingene olmak üzere toplam on iki kişidir. Bundan sonraki dörtlüklerde [25-35. dörtlükler] [Tatar hariç] Tokatlı Nuri’yi davet evine alan kadınla bu kişilerin mükâlemeleri söz konusudur⁽⁶⁾.

2 Türk dilinde destan kavramı (Elçin 1968: 14-23), “mizahî” destanlar (Başgöz 1986) ve âşık tarzı şiir geleneğinde “destan” türü ile ilgili geniş bilgi için bkz. (Çobanoğlu 2000).

3 Bu destanlar Tokatlı Nuri hakkında yazılan diğer kitapta (Oral 1936) yer almaz.

4 1800’lü yıllarda İstanbul’un Taşkasap mahallesinde yaşayan Hürmüz, güzel, akıllı ve kıvrak zekâlı bir kadındır. Hürmüz farklı mesleklerden altı kişi ile hiçbir yasal yanı olmadan evlenmiştir. Hürmüz, her kocası ile haftanın bir günü görüşmekte, onlardan değişik hediyeler almakta ve gönüllerini hoş etmektedir. Her kocasına kendisini farklı şekilde tanıtan ve kocaları ile arasında maddiyattan başka hiçbir bağlantısı bulunmayan Hürmüz, arkadaşı Safinaz’ın da yardımları ile kocalarına hiçbir şey çaktırmadan yaşantısını sakın sakın devam ettirmektedir. Ancak günün birinde berber kocasının dükkânında gördüğü doktora âşık olmasıyla kurmuş olduğu düzen sarsılır ve tüm kocalarını boşayıp doktor ile bir “aşk evliliği” yapmak ister. Doktoru kendine namuslu, bekâr bir hacı efendi kızı olarak tanıtan ve doktora kendini âşık eden Hürmüz, tam amacına ulaşmak üzereyken, doktoru konağına konuk ettiği bir gün diğer tüm kocalarının da evine gelmesiyle kendini karmaşık ve gülünç olayların tam ortasında bulur...

Bu hikâye 1963 yılında Sadık Şendil tarafında senaryo olarak yazılmış ve aynı yıl filmi yapılmıştır. Bundan sonra iki kez daha sinemaya uyarlanan, bir kez müzikal oyun olarak sahnelenen ve daha sonra TV dizisi şeklinde yayınlanan ve ayrıca defalarca da tiyatro eseri olarak sahnelenen Yedi Kocalı Hürmüz başka bir çalışmada ele alınacaktır.

5 Ahmet Talat, Türk ibaresine şu şekilde bir dipnot düşmüştür: “Buradaki ‘Türk’ten maksat köylüdür. Türk olduklarımız inkâr eden her eski şairce milletini bilmeyerek tahkir bir moda idi. Bu cihetle şairi tenkide hakkımız yoktur. Saltanat devirlerinde Türk olmayan anasır, Türkleri hakir gördüklerinden ‘Türk’ kelimesini fena manasına kullanırlar ve Türk olanlara güya hürmet için ‘Osmanlı’ derlerdi. Türk ise ‘köylü, kaba, cahil’ demektir. Fakat Türk olan halk bu kelimeyi geniş mana vererek ‘kahraman, sözünün eri babayiğit, iyi ata binen, mert’ yerinde kullanmışlardır” (Onay 1933: 216).

6 Bu konu Lezizî mahlaslı bir âşık tarafından da işlenmiştir. “Âşıklar Destanı” başlıklı bu destandaki şahıslar da Arap, Acem, Türk, Türkmen, Rum, Ermeni, Arnavut, Yahudi, Tatar, Çingene, Şehri olmak üzere on bir kişiden müteşekkildir (Karaalioglu 1980:141-144). Aynı destan “Güzeller Destanı” başlığıyla başka kaynaklarda daha geniş bir hacimle yer alır ve “Lezizî 23 dörtlük olan ‘Güzeller Destanı’nın her bir dörtlüğünde Türk, Arap, Türkmen, Boşnak, Leh [Ulah], Acem, Rus, Gürcü, Rum, Ermeni, Arnavut, Lezgi, Laz, Yahudi, Tatar, Çingene’yi kendi dillerinde konuşturur” (Kaya 2010: 416-418 ve 2011: 15-16).

Ahmet Talat'ın değerlendirmesine göre destanda geçen olaylar Tokatlı Nuri'ye isnat edilemez. Ona göre Tokatlı Nuri ustalık göstermek maksadıyla böyle bir destan söylemiştir:

“Bu destanı Âşık Cemalî okumuş, Kadri B[ey]. yazmıştır. Müşarünileyh diyor ki: “Nuri bu eğlenceyi yapmış denemez. Maksadı o zaman Osmanlı imparatorluğu hudutları dâhilinde yaşayan muhtelif akvamın lisanlarıyla bir mizahî destan yazmaktır. Cemalî'nin mahfuzu olan mısraları ne kadar doğru zapt ettiğini tayin mümkün değildir /.../ Ancak bu destanın bir ehemmiyeti vardır. Nuri'nin Rumeli'nde geniş bir seyahat ettiğini ifade ediyor. Demek ki Emrah'ın Rumeli'ye geçmesini men edişi bu seyahatinden sonradır. Tekrar geçmesini men' etmiştir. Esasen bu men' keyfiyeti de menkıbevi bir şey telakki edilmek daha doğru olur”. Nuri'nin Rumeli'ye gediğine dair bir rivayet yoktur. Üstadının seyahatten meni rivayeti ise yalnız Cemalî'den menkuldür. Esasen destanlar bir nevi (roman) demektir. Mevzularındaki vakanın mahallî cereyanı hayalî de olabilir. Nuri, kadın maceraları hususunda (Tuna) boylarındaki Romanya, Sırbistan gibi memleketlerin Anadolu'ya nispetle çok müsait olmasından dolayı vaka mahallini buradan intihap etmiştir sanırım” (Onay 1933: 207).

Ali Duymaz (2002: 107-121), mizahî destan veya hayvan destanları olarak tanımlanan metinlerin en temel özelliklerinden birinin yalan, hayal ve düş, abartı, tezat gibi unsurların kullanılarak gerçeküstü nitelik kazanmalarına vurgu yaparak, bunun sebebinin yaşanan sosyal hayatın edebiyata yansımalarının bir sonucu olduğunu ifade eder. Duymaz'a göre âşık/sanatçılar aklın zorlandığı, gerçeklerin insanları baskı altına aldığı, sosyal dengelerin sarsıldığı zaman ve zeminlerde, gerçeküstü bir âlem kurgulayarak bu tür şiirlerle “trajik” durumları “mizah”la ifade yolunu seçmektedir. Tokatlı Nuri'nin destanlarıyla kendisi arasında da böyle bir bağıntı söz konusudur demek mümkündür.

İlk destandaki mükâlemelere bakıldığında bunların bir tür mülemma⁽⁷⁾ olduğu da görülür. Destanda konuşturulan her şahıs kendi lisanıyla Hâlini beyan etmektedir. Ahmet Talat bu konuda “Arap'ın ağzından söylenen sözlerde mana bulamıyorum. Kürt'e söylenen sözlere de mana isnat edilemez. Yalnız Ermeni'ye söylenen sözler şöyle böyle Ermeniceye benzer” (Onay 1933: 207) şeklinde bir değerlendirme yapmaktadır. Bu değerlendirmeden muhterem üstadın bu dillere vakıf olmadığı sonucu çıkarılabilir. Çünkü gerek Acem, gerekse Şehrî ve Türk'ün ifadelerinden diğer milletlere mensup olanların ne söylediği az çok tahmin edilebilir. Bununla beraber söz konusu destanda kullanılan bu dillerin fasih olduğu söylenemez.

Yedi Kocalı Hürmüz'ü hikâye eden birinci destanda yer alan Türkçe dışı söyleyişler bu dillere vakıf uzmanlarla tartışılmış ve bu ifadelerin bozuk bir lisanla

7 Bilindiği gibi mülemmalar söz sanatları vadisinde eser veren sanatçıların bu cümleden olarak âşık tarzı şiir geleneği temsilcilerinin de zaman zaman başvurduğu bir ifade tarzıdır. Mülemma konusunda geniş bilgi için bakınız (Bekki 2012: 485-500).

aşağı yukarı aynı anlamda sözlere tekabül ettikleri anlaşılmıştır. Genel bir çerçevede, bu ifadeler konuşan kişilerin eve girme isteklerine matuf meramlarını havi oldukları tespit edilmiştir. Destanda hemen bir şahıs kendi lisanınca biraz edebe aykırı, hatta yer yer sövgü içeren sözlerle neden eve davet edilmek isteklerini dile getirmekte ve veya neden eve alınmadıklarını sorgulamaktadırlar.

Mesela Türk'ün

“Türk gelir der ki gögsün döğersin
Ümüğün s..tiğim kendi öğersin
Ben bilirim sen tatlıyı seversin
Aç kapıyı sana basayım halva” (Onay 1933: 212)

şeklindeki sövgülü ifadesinden veya Şehrî'nin

“Şehrî gelir der ki: ey huri enver
Ey cemali güneş, hüsnü münevver
Uzak yerden geldim nazenin dilber
Mahzun etme beni ey kaddi bala” (Onay 1933: 213)

şeklindeki zarif ifadesinden kapıya gelen kişilerin eve girmek istedikleri açıkça anlaşılmaktadır. Diğer kişilerin söyleyişlerinin de aynı anlama geldiği ortadadır.

Mesela

“Bulgar gelir der ki: o men o menuş
Bu gün senin ile olalım serhuş
Al beni içeri çok bende guruş
Damı varyıyo vino mayka modayba”⁽⁸⁾ (Onay 1933: 212)

biçimindeki söyleyişten Bulgar'ın kadının annesine küfrederek “kendisine şarap kaynatmadığı”nı sorguladığı anlaşılmıştır. Bu şarap elbette kadının evine kanatılıp sunulacak bir şaraptır. Burada eve kabul edilme veya girme isteği mündemiçtir. Keza Arap'ın söyleyişinin de hemen hemen benzer biçimde bir isteğin küfürlü olarak ifade edilmesi söz konusudur:

“Evvel Arap gelir der: *leş ya ulek*
Taal iftah latka bint şuvey melek
Uhrık uhrık beyti innehu la'nek
Elfi kosunmak binti şermuta”⁽⁹⁾ (Onay 1933: 211).

8 Mısraın anlamı “*Bana şarap kaynatsın anasını s...m*” biçimindedir. Çeviri için arkadaşım Zehra Kaderli'ye teşekkür ederim [M.Ö.].

9 Mısraın anlamı

“Evvel Arap gelir der ki: *neden ulan*
Gel aç lal kızı biraz da melek
Yıkılan yıkılan evim seni lanetler
Ananın a. ey ...punun kızı”

biçimindedir. Çeviri için arkadaşlarım Mehmet Hakkı Suçın ve Sezen Özdemir'e teşekkür ederim [M.Ö.].

Hiç şüphesiz bu destanlarda yer verilen dillerde herhangi bir fesahat ve belagat aranması düşünülemez. Çünkü âşîğın maksadı bu değildir. O destanda işlediği konuyu ilginç hâle getirmek için ilgiyi dinleyicinin bilmediği veya anlamadığı ifadeler üzerine çekerek hikâyeyi mevcut hâlden daha gizemli bir hâle getirir. Ayrıca farklı dillerde küfürlü ifadelerin dinleyici için tepki yerine ilgi çekeceğinin farkındadır. Bu ve benzeri sebeplerden dolayı destanda geçen Türkçe dışı ifadeler âşîğın tasarrufuna bırakılmıştır. Buradaki maharet, âşîğın söz sanatı yapmak yerine Türkçe dışında farklı dilleri de bildiğini ve o dillerde de şiir söyleyebilme becerisini göstermesi üzerine bina edilmiş durumdadır.

İkinci destanda Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde olan milletlerin kadınları [hasseten hayat kadınları] değerlendirilmiştir. Buna göre sırasıyla Arap, Rum, Ermeni, Arnavut, Boşnak Elekçi [Çingene], Yahudi, Tatar, Kürt, Çerkez, Türk [Köylü] ve Şehirli [Türk] dilberlerinin özellikleri dile getirilir.

“Kamu milletleri boyan eyleyim
Yadigârım olsun, ahab, yârana
Anların vasfını bir bir söyleyim
Dikkat etsin, atılmasın yabana” (Onay 1933: 214)

dörtlüğüyle destanda yer verilen milletlere ait güzeller olumlu olumsuz yanlarıyla dinleyiciye tarif edilir. Bu güzellerin betimlemelerinde belli nispette bir önyargı veya stereotip anlayış göze çarpmaktadır. Ancak bu türden şiirlerden maksat mizah yapmak olduğundan dolayı bu anlayışın hoşlukla karşılandığı söylenebilir. Öte yandan bu önyargılardan Türk olmayan unsurlar kadar Türk veya Türk soylu unsurların da aynı derecede nasibini aldığı görülmektedir.

Destana göre güzellerin temel özellikleri şöyledir:

Arap: Arap'ın dilberi diken ateşidir ancak gençleri biraz huysuz olur. Arap dilberinden ne istenirse yapar ve âşîğına eziyet etmez.

Rum: Rum'un dilberi oldukça cilvelidir. Eli kâkülünden hiç çekmez sürekli onunla oynar. Kırk yaşına geldiğinde bir daha da gençleşen o dilberi genç koca demeden sarmak gerekir.

Ermeni: Ermeni dilberi erkenden yaşlanır. Gençlikte de insana yakın durmayan bir hâli vardır. Felek ona iyi davranmaz, yaşlanınca vücudu kıllarla kaplanır.

Arnavut: Arnavut dilberi çuha giyer ama gömleği muşamba olur. Her ne dersen yapar ancak kötü kokar ve insana ağırlık verir.

Boşnak: Boşnak dilberi bacasız bir kuyu gibidir Huyu oldukça serttir. Boyu uzun olmasına rağmen aklı kısadır. Ateşli bir biçimde bakmayı bilmez.

Elekçi: Elekçi [Çingene] dilberi Osmanlı harcıdır. Sürekli olarak haraç alanlara borç içindedir. Kapı kapı dolaşır ama en sonunda evine döner. İnsanlara hep iyi sözlerle hitap eder.

Yahudi: Yahudi dilberi şeytan gibi bir insandır. Oldukça soğuk ve yabaniidir. Ne yaparsan yap, imana gelmez.

Tatar: Tatarlar arasında çok güzelleri vardır. Ancak hiç birinin dengesi yoktur, sakardır. At eti yediği için de kokar. Simasında birkaç nişane bulunur.

Kürt: Kürt dilberleri yüze gülcü ve adeta hâlden bilici gözükürler. Ancak eğri kılıç taşır ve yanlarından hiç eksik etmezler. Eğer biri ona sarılırsa çekip kafasına vururlar.

Çerkez: Çerkez dilberlerinin yüzü güneş gibi parlaktır, Boyları ince bir servi ağacı gibidir adeta. Güzellikleri Yusuf'la eş değerdedir. Sevgili olmakta dünyada eşleri bulunmaz.

Türk: Türk [Köylü] dilberi oldukça inatçıdır. Güzel konuşmayı bilmeyen kaba konuşan biridir. Sözleriyle köylü olduğu açığa çıkar. Bakışları sürekli olarak samanlara yöneliktir.

Şehir[li]: Şehir [Türk] dilberleri serfiraz (diğerlerinden daha değerli) olurlar. Gayet dakiktirler ortadan kaybolmazlar. Akıllı ve her türlü sıkıntıya çare bulabilirler. Böylelikle onları meleklerle benzetmek yeridir.

Gürcü: Gürcü dilberleri gayet güzel görünümüdür. Paşalara layık bir zarafetleri vardır. İşaretle bile bir şey istendiğinde hemen itaat eder ve yerine getirirler. Her türlü hizmeti başarıyla yapabilirler.

Tokatlı Nurî destanın son dördlüğünde ise söylediklerinden dolayı kınanması gerektiğini ifade ederek ne biliyor hissediyorsa onu dile getirdiğini vurgular ve herkese muhalefet olsun diye sevgiliye olan düşkünlüğünü cümle âleme açıklar:

“Kınamayın dostlar bu geldi dile
Gayri konuşmadım başka dil ile
(Nurî) mahbup sever cümle il bile
Muhalefet olsun yâr u yarana” (Onay 1933: 216).

Her iki destanda da dinleyicinin ilgisini üst seviyede tutacak konu ve anlatım tutumu bakımından çekicilikler söz konusudur. Bu yönleriyle bu iki destanın dinleyici tarafından merak ve keyifle dinlediği tahmin edilebilir. Bu durumda Tokatlı Nurî'nin Ahmet Talat Bey'in ifadesinde olduğu gibi böyle bir şeyi yaşamamış ve belki de yazmamış olması, onun bu destanları fasıllarda söylemiş olabileceği ihtimalini ortadan kaldırmaz. Bu destanların Tokatlı Nurî'ye ait olmasalar bile onun tarafından söylenmiş olmaları dolayısıyla ona bağlanmış olmaları pek tabiidir.

Sonuç Yerine

Sonuç olarak şu hususları ifade etmek isterim. Ahmet Talat [Onay] Bey'in kitabında yer alan ve fakat M. Zeki Oral Bey'in kitabında yer verilmeyen bu iki destanın Tokatlı Nurî'ye ait olup olmadıklar bir problem sayılabilir. Öte yandan

âşığın başka destanlarının olması da ihtimal dâhilindedir. İlk destandaki hikâyenin gerçekliği ve Tokatlı Nuri'nin bu destanları yazıp yazmadığı bir tartışma konusu olmakla beraber bu destanların âşıklar ağzıyla mizah ihtiyacını giderici bir işlev üstlendikleri ve eğlenme ihtiyacını karşıladıkları söylenebilir.

Öte yandan âşık tarzı şiir geleneğinde görülen ve manadan ziyade şiirin dış yapısına yönelik maharetlerin sergilendiği söz oyunlarını havi şiirlerin yanında bu türde mülemma destanlar, âşıkların “okumaz yazmaz”, “ümmî”, “cahil”, “eğitimsiz” kimseler olmadığının da bir delili sayılırlar.

Geleneğin eğittiği bu sanatçıların toplumda mevcut kültürel ve popüler unsurlara bigâne kalmadıklarını, bu türden hadiseleri takip ettikleri ve uygun bir mecrada dile getirdikleri görülmektedir. Bu itibarla âşık şiiri ile ilgili olarak devam edegelen indî değerlendirmelerin bir yana bırakılarak bu türden eserleri de ihtiva eden daha somut ve gerçekçi değerlendirilmesi zarureti ortaya çıkmaktadır. Araştırmacılarca bu konuda önceden söylenen söz konusu indî görüşleri tekrar etmek yerine dikkatlerinize sunulan bu ve benzeri örneklerin arasından ve arkasından bakılarak âşık tarzı şiir geleneği temsilcileri ve onların ürünleri bu cümleden Tokatlı Nuri ve onun şiirleri hakkında yeni değerlendirmelerin yapılması gerekmektedir.

Kaynaklar

- Başgöz, İlhan, 1986, “Mizah Destanlarımız”, *Folklor Yazıları*, İstanbul: Adam Yayınevi.
- Bekki, Salahaddin, 2012, “Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Mülemma”, *I. Uluslararası Âşık Sümmani ve Âşıklık Geleneği Sempozyumu Bildirileri*, [Hzl., Abdülkadir Erkal], Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Çobanoğlu, Özkul, 2000, *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Duymaz, Ali, 2002, “Türk Halk Şiirinde Gerçeküstü Destanlar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5, 8, Aralık: 107-121.
- Elçin, Şükrü, 1968, “Türk Dilinde “Destan” Kelimesi ve Mefhumu”, *Türk Kültürü*, 63, Ocak: 14-23.
- Karaaliğlu, Seyit Kemal, 1980, *Türk Şiir Sanatı*, [Genişletilmiş İkinci Basım], İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitapevleri.
- Kaya, Doğan, 2010, *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, II. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaya, Doğan, 2011, *Sözlük Destanlar*, Sivas: Vilayet Yayınevi.
- Onay, Çankırılı Ahmet Talat [Topl.] 1933, *Âşık Tokat'lı Nuri*, Çankırı Tarih ve Halkiyat Notlarından 3, Çankırı: Çankırı Matbaası.
- Oral, M. Zeki [Der.], 1936, *Tokat'lı Âşık Nuri*, Niğde Halkevi Yayınları 1, Ankara: Köyöğretmeni Basımevi.
- Sakaoğlu, Saim, 1989, “Türk Saz Şiiri”, *Türk Dili*, -Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri)-, 445-450, Ocak-Haziran: 105-250.

Ek 1:

DESTAN

Size bir nev icat destan söyleyim
Dinleyin bu hali bizim ahibba
Başıma geleni tarif edeyim
Görün ne hal geldi garip başıma

Nasibim dağılıp gurbet gezdiğim
Bahtın kemiğinden yürek ezdiğim
Seyahatte çoktur candan bezdiğim
Halimden şikâyet olmasın Hak'a

Tuna yalısını gezdim bir zaman.
Ruşçuk, Yerköy Kalas, Yaş ile Buğdan
Sırbıye, Belgrat, Vidin de iskân
Eğlendim o şehri kıldım temaşa

Güzel şehir pesent ettim Vidin'e
Er odur gurbette ahbab edine
Bir dost geldi, düşünürsün dedi, ne
Kalk gidelim senin ile Yalıya

Yalı boyu, kale burcun dolaştık
Lâf ile bilinmez hayli yol aştık
Vara vara bir mahalle ulaştık
Girip bir kahveye eyledik mola

Anladık nerede biz ol mahalli⁽¹⁰⁾
Sorduk sual ettik öğrendik hali
Kime arz ettimse ben bu ahvali
Dedi: çoktur gitsen her hangi yana

Ol mahalden çıktım ben geze geze
Etrafıma baktım göz süze süze
İndim bir sokaktan çıktım bir düze
Dört yanıma baktım kimse yok تنها

Bir (Ulah) karısı giderdi gördüm
Kaldırdım tabanı -ardinca sürdüm
Namus perdesini bir yana durdum
Dedim: bir muhabbet eylemek n'ola?

Dedi: gir içeri, var ise meram
Dedim: gündüz olmaz, gelirim akşam,
Gündüzden iyidir geceki ahkâm
Kimseye söz verme dedim evvelâ

10 Arada bir bendin atlandığı his olunuyor.

Yirmi otuz kuruş verdim pey diye
Tembih ettim temiz fistan gey diye
İşmar etti göbeğime değ diye
Dokundum ki göbek, misali ayva

Bus edip ayanın tadını tattık
Ayva bitti, incire de el attık
Elma, turunç, şeftaliye sulandık
Damağımdan gitmez lezzeti hâlâ

Dedim: dilber saat kaçta geleyim
Dedi: vaktin sen bilirsin a beyim
Dedim: usulünü öğret bileyim
Dedi: saat birde; dedim: elveda

Saat bire geldi biz aldık yolu
Gidip gözeterek sağ ile solu
Bir çevre yemişle bir binlik dolu
Kapının önüne vardık bîperva

Kapıyı çalmaya kalmadı hacet
Açıldı içeri girdik selâmet
Naz ü reftar ile ol servi kamet
Safa geldin, dedi, kıldı temenna

Kolumuza girdi yukarı çıktık
Keyfe gelip fesi sağ yana yıktık
Gerdanın okşayıp, memesin sıktık
O demde sarıldık bizler kol kola

Dedim: dilber evin güzel yücedir
Amma komşularla halin nicedir?
Dedi: korkma âşık vakit gecedir
Hatırına bir şey gelmesin asla

Dedim: birkaç kadeh gelsin çakalım
Dedi: vakit, kandilleri yakalım
Dedim: çabuk o bir işe bakalım
Dedi: sen bilirsin ey çeşm-i şehlâ

Bir kaç yuttuk, dudak meze verildi
Usul usul bizim ölü dirildi
Yorgan minder, döşek, çarşaf serildi
Dedi; beyim geldi vuslata sıra

Kendi eli ile soydu yatırdı
Meram cümbüş, bir sefa-yı hatırdı
İş bitmeden kulağıma patırtı
Gelince şaşırıdım kalktım ayağa

Pencereden baktım var iki âdem
Ardından on tane bastılar kadem
Anları görünce bozuldu midem
Dedim: vay basıldık düştük tuzağa

Karı dedi: baskın değil korkma sen
Sus, otur; onları def ederim ben
Pencereye vardı ol simin beden
Dedi; şimdi haber veririm kola

Dedi: Kimse bilmez bu benim fendim
Ben seni sevinişim ey dil pesendim
Ben otur şurada seyret efendim
Bu eğlence yeter bir zaman sana

Meğer o fahişe, kör, yüzü kara
Utanmaz, arlanmaz, rezil, maskara
On iki milletten birer zampara
Hepsine söz vermiş saat altıya

Arap'la Arnavut, Acem'le Tatar
Ermeni'yle Urum, Ulah'la Bulgar
Şehri ile Türk, Kürt, Yahud, Çingânlar
Birer birer hep düştüler ricaya

Evvel Arap gelir der: leş ya ulek
Taal iftah latka bint şuvey melek
Uhrık uhrık beyti innehu la'nek
Elfi kosunmak binti şermuta'

Arnavut geldi der: hey mori memi
Keserim kelleni siküp anneni
Al bu gece yüz kuruş ki siftemi
Ha mori yok! dedame kodesa

Acem gelir der ki cilve saçupsan
Gelene geçene kapı açupsan
Hey köpoğlu kızı benden kaçupsan
Soham senin atan kaburgasına

Ermeni gelir der: parrigün hatun
Zo inç guzes kızı bıdı arnem satun.
Senin gerdanına takayım altun
Yes kızı şat gısirem toğ erta şat pişman gilla

Bulgar gelir der ki: o men o menuş
Bu gün senin ile olalım serhuş
Al beni içeri çok bende guruş
Damı variyo vino mayka modayba

Ulah gelir der ki: nuş delerçeşti
Biyni abi ferni biyni bedeşti
Mamaliko vino anpor tepeşti
Motla buda kalo potos mameta

Türk gelir der ki gögsün döğersin
Ümüğün siktiğim kendi öğersin
Ben bilirim sen tatlıyı seversin
Aç kapıyı sana basayım halva

Kürt de gelir derki Mani saçmazam
Olur, olmaz laflar ile kaçmazam
Çadırdan geçerim senden geçmezem
Ta herru ya merru Allah çe mana

Şehrî gelir derki: ey huri enver
Ey cemali güneş, hüsnü münevver
Uzak yerden geldim nazenin dilber
Mahzun etme beni ey kaddi bala.

Yahudi gelir der: getirdim çerez
Hiç doğru söylemez hıyanet tere8z
Ratan suyu mazal başı kekerez
Veneke tor penti aveniza porta

Çingen gelir derki, dana getirdim
Üç kömüş beş öküz hana getirdim
Bir de eşek çaldım sana getirdim
Bende mangiz gırla gör ki ha taka

Her kes lisanınca halin arz etti
Gayri zamparanın gerisi bitti
Her biri bırakıp işine gitti
Biz kaldık orada bir zaman hâlâ

Ben de gidem dedim eyledi niyaz
Dedi gitme (Nuri) vakit var biraz
Bendesine etti hayli şive, naz
Muhabbet yüzünden ol melek sima

Çilede az eksik var idi doldu
Bizde de gitmeklik menzilin buldu
Affet (Baba Nuri) bir iştir oldu
Diyerek bizleri saldırdı yola
(Onay 1933: 207-213)

Ek 2:

DESTAN

Kamu milletleri boyan eyleyim
Yadigârım olsun, ahabap, yârana
Anların vasfını bir bir söyleyim
Dikkat etsin, atılmasın yabana

Arap'ın dilberi diken ateşi
Gencini sararsan yıkılır kaşı
Her ne matlup etsen bitirir işi
Hiç eziyet vermez anı sarana

Urumun dilberi gayet cilveli
Kâkülünden gitmez asla bir eli
Genç, koca demeyüp hemen sevmeli
Kırk yaşında döner o nevcivana

Ermeni dilberi tiz gelir, geçer
Gençlikte yanaşmaz, âdemden kaçır
Bir gün olur felek çarkına sığır
Killanır her yanı döner ormana

Arnavut dilberin giydiği çuha
Velâkin gömleği olur muşamba
Her ne matlup etsen bitirir, amma
Çirkin kokar, sıklet verir insana

Boşnak'ın dilberi (bacasız) suyu
Velâkin ziyade sert olur h uyu
Aklı kısa amma uzundur boyu
Baka bilmez öyle ateş zebane

Elekçi dilberi Osmanlı harcı⁽¹¹⁾
Anın haraççıya tükenmez borcu
Kırk kapı dolaşır olur sılacı
Hub lisanlar döker bunca insana

Yahudi dilberi insan şeytanı
Yanaşmaz adama soğuktur kanı
(Ohşale)yi versen kaçır külhani
(Turf) olurum deyü gelmez imana

Tatarın dilberinde çok hesna çıkar
Bir yanın yapmadan bir yanın yıkar
Beygir eti yemiş elbette kokar
Simasında vardır bir kaç nişane

Kürdün dilberleri yüze gülücü
Sanırsın âdeta halden bilici
Eksik etmez yandan eğri kılıcı
Sarılınca çeker, vurur kafana

Çerkez'in dilberi âfitap cemal
Sanki kametleri bir servi nihâl
Güzellikte dersen bir Yusuf misal
Hublukta gelmemiş misli cihane

Türkün dilberidir g-ayetle inat
Şehir dili bilmez lisanı kubat
Kelamında eder Türklüğün ispat
Hayvan gibi gözün diker samana⁽¹²⁾

Şehir dilberleri gayet serfiraz
Bir hüsni dakiktir bulmaz inkıraz
Aklılı her derde onlar çare saz
Mukabil olurlar huri, gılmana

Gürcü'nün dilberi yosma kıyafet
Padişaha lâyük sahip zarafet
Müjgânla emretsen eder itaat
Bitirir hizmeti o arifane

11 Elekçi: Çankırı'da, Anadolu'nun çok yerinde çingenelere derler.

12 Buradaki "Türk"ten maksat köylüdür. Türk olduklarını inkâr eden her eski şairce milletini bilmeyerek tahkir bir moda idi. Bu cihetle şairi tenkide hakkımız yoktur.

Saltanat devirlerinde Türk olmayan anasır, Türkleri hakir gördüklerinden "Türk" kelimesini fena manasına kullanırlar ve Türk olanlara güya hürmet için "Osmanlı" derlerdi. Türk ise "köylü, kaba, cahil" demektir. Fakat Türk olan halk bu kelimeyi geniş mana vererek "kahraman, sözünün eri baba-yiğit, iyi ata binen, mert" yerinde kullanmışlardır.

Kınamayın dostlar bu geldi dile
Gayri konuşmadım başka dil ile
(Nuri) mahbup sever cümle il bile
Muhalefet olsun yâr u yarana ⁽¹³⁾
(Onay 1933: 214-216)

13 Bu destan Keskin kazasının Beyobası köyünden Rıza Bey zâde Aslan Bey'in mecmuasında mukayyettir.

Akbelen Aşganası

Levent ÖZİL*

Nurten ÖZİL**

Özet

Tokat ili medeniyetlerin merkezi olmuş Anadolu'da zengin ve çok çeşitli doğal kaynakları, verimli toprakları çalışkan insanı ve zengin mutfağıyla Orta Karadeniz'in mütevazı şehirlerinden biridir. Sebze ve meyvenin bol yetiştiği yemek kültürü olabildiğince çeşitli ve zengin Tokat mutfağı bu özelliklerini başta verimli toprakları, geleneksel yaşam şekli, bilinçli ve üretken halkına borçludur. Yöreye has unlu besinlerin yanı sıra, sebze, et ve asma yaprağından yapılan yemekleri meşhurdur. Bu yemeklerden bazıları çökelekli, katmer, cızlak, yağlı, yoğurtmaç, cevizli çörek, evelik, madımak, cevizli bat, keşkek, Tokat kebabı, pehlili pilav olarak sayılabilir. Orta Asya ve Anadolu'nun sahip olduğu mutfak kültüründeki birikim, uzun yıllara dayanan çok çeşitli ve farklı kültürlerin etkileşimi ve yoğrulmasının sonucudur. Osmanlı ve Selçuklu zamanında Anadolu'da kullanılan Aşgana terimi mutfak ve büyük ziyafetler anlamına gelmektedir. Tokat'ın Akbelen mevki geçmiş dönemlerde büyük ziyafetlerin verildiği bir bölgedir. Akbelen yaylasında bulunan bu geniş bölge biyolojik çeşitlilik ve su olanakları, manastır, mezar ve höyükleri ile Komana bölgesinin gizemli yerleşim yerlerinden bir tanesidir. Geçmişten günümüze Türk konukseverliğinin, cömertliğinin temelinde; misafirlerine sunduğu yemek ikramları ve mutfak zenginlikleri yatmaktadır. Çalışmamız ismini, tarih boyunca bu bölgenin verimli toprakları üzerinde büyük ziyafetlere ve törenlere ev sahipliği yapan çalışkan ve misafirperver insanından almıştır. Yemek kültürünün toplumlar üzerinde sağlayabileceği farkındalık ve faydalar açısından, geçmişten günümüze kadar geçen zamanın her periyodunda bölge insanları yemek kültürlerini özünü kaybetmeden toplumsal öğrenmelerle yenileyerek, gelecek kuşaklara aktarmayı, Anadolu mayasının özünde yer alan, toplumsal birliktelik, dayanışma, paylaşımın artması ve yardımlaşma gibi değerleri koruyarak devam etmektedir. Çalışmanın kendisini sınırladığı alan ise Tokat mutfak kültürünün füzyon mutfağıyla modernize edilerek ve bu kültürün ülke çapında tanıtımının, özünü kaybetmeden geliştirilmiş, yenilenmiş, Akbelen Aşganası menüsünde bulunan Efruze Çorbası, Gümenek Hapenası ve Cevizli Ninda tatlılarıyla nasıl yapıldığının ve yapılacağına değeriendirilmesidir.

AnahtarKelimeler: Tokat, Füzyon, Misafirperverlik, Kültür, Aşgana.

* Tokat İl Millî Eğitim Müdürlüğü. levent3738@hotmail.com.

** Tokat Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi. Nurten3738@hotmail.com.

Abstract

Tokat province which has been centre of civilisations with its so various natural resource, fertile soil, hardworking people and rich kitchen is Middle BlackSea's one of humble city. Tokat kitchen owe this properties to fertile soils, traditional life style, concious and productive public. As well as indigenou flour products, foods which is made with vegetable, meat and vine leaves are famous. We can say some of these foods are çökelik, katmer, cızlak, yağlı, yoğurtmaç, cevizli çörek, evelik, madımak, cevizli bat, keşkek, Tokat kebabı, pehlili pilav. Middle Asia and Anatolia's saving in kitchen culture is the result ofvarious and different cultures interaction going back many years. In Ottoman and Seljuk time, Aşgana term which was used in Anatolia means kitchen and big feasts. In ancient times Tokat's Akbelen area is a place where big feasts were given. This large settlement with biological diversity water resources, convent, grave, mound. From past to prasant Turkish hopitality, generosity lie at the bottom of serving food, honoring to his/her guests and kitchen wealth. Our study takes the name of hardworking and hospitable people who do the honors big feasts and ceremonies on this area, these people are in progress with values like renewing therir food culture, not to lose its essence with social learning, transferring to next generations, partaking Anatolian nature's spirit, social association, solidarity, improvement of sharing and helping each other. As for that study's limiting field itself; kitchen culture with fusion culture and this culture's country-wide promotion, it is considered not to lose its essence, improved, renewed, savors in Aşgan Menu available Efruze Soup, Gümenek Hapenası ve Cevizli Ninda how it is done and how it will be done.

Keywords: Tokat, Fusion, Hospitality, Culture, Aşgana.

1-Giriş

Toplumların tarihsel bir parçası olarak yüzyılların birikimini ve çeşitliliğini taşıyan yemek olgusu, sadece bir karın doyurma eyleminden ziyade kültürel kalıpların da bir parçası olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda yemek, törenlerin, dinsel merasimlerin, düğünlerin, eğlencelerin, ölümlerin, festivallerin ve pek çok toplumsal davranışın temel olgularından birisidir (Sağır, 2012). Yemek sadece biyolojik bir eylem değildir. Yiyeceklerin üretimi, taşınması, depolanması ve tüketimi sürecinde oluşan farklı toplumsal birliktelikler ve ritüeller kültürün beslenme konusundaki önemini ortaya koymaktadır (Beşirli, 2010). Yemek büyük ölçüde biyolojik bir eylem kabul edildiği için birçok sosyolog bu konuya çok az ilgi göstermiştir. Ancak yemek sosyoloji teorilerinde sıklıkla vurguda bulunan doğal bir eylem olarak görülmüştür Birçok teorisyen insanın besin ihtiyacına ve bunun karşılanması için bir araya gelme aktivitelerine ima ve açık yollarla göndermede bulunmuşlardır (McIntosh 1996: 1). Her ulusun medeniyet seviyesini yansıtan özelliklerden biri de tartışmasız onların beslenme tarzlarıdır (Mehmet,1992). Türk gelenek-görenek, örf ve adetlerinde yiyecek-içecek unsurunun

önemli bir öge olduğu görülmekte, bu ögenin toplumun sosyal kaynaşmanın bir unsuru olduğu göz ardı edilemez biçimdedir (Avcıkurt, 2007). Beslenme biçimleri, içinde bulunulan kültürel- coğrafi- ekolojik- ekonomik yapıya ve tarihsel sürece göre şekillenmektedir. Türk mutfağı denildiğinde Türkiye’de yaşayan insanların beslenmesini sağlayan yiyecekler- içecekler, bunların hazırlanması, pişirilmesi, korunması; bu işlemler için gerekli araç-gereç ve teknikler ile yemek yeme adabı ve mutfak çevresinde gelişen tüm uygulamalar ve inanışlar anlaşılmalıdır. Türk mutfağının genel özellikleri genel hatlarıyla şu şekilde sıralanabilir (Güler, 2007).

- * Türk yemekleri tarım ve hayvansal ürünlere dayanır.
- * Yemeklerimiz halkımızın yaşadığı coğrafi bölgelere göre değişiklik göstermektedir.
- * Türk yemekleri tarihî gelişimi içerisinde sosyal yapıya göre de değişiklikler göstermektedir.
- * Türk yemekleri özel günler ve törenlere göre değişiklikler göstermektedir.
- * Gelenek ve görenekler ile dini inanç yemek çeşitlerini etkilemiştir.

Bu özellikler Türk mutfağının çeşitliliğini oluşturmuş ve halen kendine özgü kalmasını sağlamıştır. Diğer dünya mutfaklarından ayırt edilebilecek birçok unsura sahip olması farklı olma avantajını doğurmuştur. Gastronomi uzmanlarına göre Türk mutfağı dünyanın önemli mutfaklarından (Güler, 2008). Ayrıca, Mussman, Pahalı ve Akyürek’in dünya mutfakları soy ağacı araştırmasında Türkiye coğrafyasının dünya mutfağı üzerinde ne kadar öneme sahip olduğunun kanıtı niteliğindedir.

Türk mutfak kültürü, Orta Asya’dan günümüze değin süren tarihsel bir süreç içinde incelenecektir. Asya ve Anadolu topraklarının sunmuş olduğu ürünlerin çeşitliliği, tarihsel süreç boyunca diğer kültürlerle yaşanan etkileşim, Selçuklu ve Osmanlı saraylarında gelişen yeni tatların ve Anadolu mutfağının varlığı gibi nedenler bugünkü Türk mutfak kültürünün çeşitlenmesinde ve şekillenmesinde rol oynamıştır. Beslenme kültürü de, bir toplumun beslenme ile ilgili hayat tarzıdır (Alpargu,2005). “Yiyeceklerin üretimi, tüketimi, hazırlanması, tamamen kültürün öğeleri olan gelenekler, sevmek sevmemek, inançlar, tabular, boş inançlarla bağlantılıdır. Antropologlar, yemek yeme alışkanlıklarını kültürel bağlamda alırlar.” Kültürel görecelik kuralına göre davranış biçimleri bir toplumdan diğerine değişmektedir. İnsanların acıkması ve açlığını gidermek için yemek yemesi genel bir biyokimyasal olay iken, bu açlığını ne şekilde, ne zaman ve hangi yemeği seçerek gidereceği antropolojik ve dolayısıyla kültürel bir olgudur (Haviland, 2002). Bunların yanı sıra yenilen ve içilen şeylerden haz alma, etkilenmeler konusunda yine her kültürün farklı bir yaklaşım tarzı bulunabilmektedir. Bir toplumda tiksindirici sayılan bir gıda maddesi bir başka toplumda en önemli ağız tadı örneği olabilir (www.kultur.gov.tr). Aslında geçilen coğrafyalar değişikçe

yemeklerin ve yemeklere ait toplumsal kültürün biçimlerinin ve formlarının da değiştiği görülmektedir. Özellikle ekolojik çevre (fiziki çevre) söz konusu olduğunda mutfak kültürünün karakteristiğinin şekillenmesinde birinci derecede etkili olduğu görülür (Hayati, 2010). Yemeğin sunuluş biçimi, yemek yenilen mekânlar, yemeğe giderken giyilen kıyafetler, çalan müzik, kaşıklar, yemeğin sunuluş biçimleri gibi. Giddens'e göre (2000:4) tüm toplumlarda yeme-içme alanında toplumsal etkileşimin ve törenlerin gerçekleştirilmesi için ortamlar oluşturmaktadır. Yiyecek maddelerinin üretimi, taşınması, saklanması ve kullanımı sürecindeki eylemler beslenme ve yiyecek konusunu kültür kavramı kapsamında değerlendirmemizi zorunlu kılmıştır. Tezcan bunu (2000:1) şöyle ifade eder.

Kültür;

- a. Ne yiyeceğimizin temel belirtisidir
- b. Kültür öğrenilmiştir. Yiyecek alışkanlıkları da küçük yaşta öğrenilir. Öğrenildikten sonra uzun süre değişmez.
- c. Yiyecekler kültürün bütünleyici parçalarıdır.

Yemekler ve içecekler, içerisinde üretildikleri toplumun kültürel niteliğine göre bir simgesel değer taşımaktadır. Bu bağlamda hareketle yemek, aynı zamanda hem kültürü etkilemekte hem de kültürden etkilenmektedir.

2-Türk Mutfağı

Mutfak ve yemek kültürü kavramsal olarak insanların açlık hissini gideren yemek, yiyecek, içecek türleri ve bunların hazırlanma, pişirilme, saklanma ve tüketilme sürecini, buna bağlı mekân ve ekipmanı, yeme içme geleneği ile bu çerçevede gelişen inanış ve uygulamalardan oluşan bütünsel ve kendine özgü bir kültürel yapıyı anlatır (Çevik, 1997). Türk mutfağı söz konusu olduğunda, dünyada sayılı mutfaklar arasında olduğu görülür. Evliya Çelebi dahi Seyahatnamesi'nde çağrılı olduğu bir konaktaki iftar sofrasında onbir çeşit pilavdan söz etmektedir (Erten, 1986). Kuşkusuz be zenginliğin oluşmasında Türk kültürünün tarihsel olarak oldukça eskiye dayanması belirleyici olduğu gibi, Türklerin geçmişten bugüne göçlerle farklı coğrafyalar kültürlerle karşılaşmaları sentezlenmiş zengin bir mutfağın ortaya çıkması da etkili olmuştur. Türk Milleti, hem çok köklü bir Tarihe hem de çok zengin bir kültürel yapıya sahiptir. Zengin olan kültürün bir alt unsuru olan beslenme kültürünün de aynı şekilde zengin olması tabii bir hadisedir. Dünyanın en zengin mutfaklarından biri olan Türk mutfağının iki önemli sebepten dolayı üstünlüğü vardır. Bunlardan birisi dünyanın en önemli coğrafyasına yerleşmiş olmaları, diğeri ise dünyadaki pek çok kültürle etkileşim halinde olmalarını sağlayan göçebe kültürüne sahip olmalarıdır.

Türk Yemek Adetlerini araştırmış olan Mehmet Eröz, Türk töresinde yemeğin yerinin büyük olduğunu ifade etmiştir. Bunu karakterize eden en açık örnek-

ler olarak da yağmalı toylar, imece toplantıları, doğumlar, ölümler, düğünlerde yenilen yemekleri belirtmiştir. Eröz'ün izahlarına göre, bu toplantılarda geleneğe göre sofralar hazırlanır, yemekler çıkarılır, bütün oymak, boy veya köy halkı birlikte yer, birlikte eğlenir veya acıyı paylaşılmaktadır (Eröz, 1977). Anadolu'da buna benzer gelenekler bugün de yaşamaktadır. Yine ona göre, Türk dünyasında, “yemek” isminin yerine “aş” ismi kullanılmaktadır. Göktürk Kitabeleri'nde de “yemek” bu anlamda kullanılmıştır. Ölüm törenlerinde (üç hayrı, yedi hayrı, kırk hayrı), “ölü aş” ve düğünlerde de bulgur pilavını etli olarak yaparlar. Aynı yemekler bir dileği, adağı olan kimsenin söz konusu dileği gerçekleştiğinde de pişirilir.

3-Füzyon Mutfağı

“Fusion kitchen” son yıllarda sık kullanılan bir mutfak kavramı olmuştur. Aynı zamanda günümüzde az sayıdaki bazı aşçıların yaygın olarak uyguladığı bir mutfak tarzı haline gelmiştir. Yan yana gelmez diye bilinen birkaç malzemeyi farklı dizaynla bir araya getirdiğinizde ortaya mükemmel tabak çıkarmak bir füzyondur. Füzyon mutfağında bazen hiç görülmemiş yemekler ortaya koyulur. Tadından evvel görüntü ön plandadır. Böylelikle görünüşü itibariyle lüks bir mutfak tarzı izlenimi verir. (www.gastronomiksozluk.com). Esasen bir fizik terimi olan ‘füzyon’ kelimesinin sözlük karşılığı ‘erime, birleşme, bir araya gelme, birleştirme’ anlamındadır. Füzyon mutfağı dediğimizde ise kastettiğiniz şey şudur: ‘Farklı uluslara ait mutfak teknikleri ile malzemeleri tek bir tabakta birleştirmek, ama buna rağmen tabakta tek bir ulusal özelliğin öne çıkmaması. Türk mutfağının çok yerel, daha henüz dünya füzyonuna tabi olup bozulmamış ve o nedenle de dünya yemek düşkünleri için inanılmaz cazip olabilecek harika özellikleri vardır. Özden hiç uzaklaşmadan, bu teknikleri yepyeni tekniklerle ve daha önce kullanmadığımız malzemelerle yaratıcı bir şekilde birleştirerek yepyeni bir biçime kavuşturabiliriz. Bu yeni biçim ise bir yandan hepimizi çocukluğumuza geri götürecek özgün, köklü ve yerel lezzetler içerirken, diğer yandan beynelmilel yemek zevklerine de hitap edebilecek kombinasyonlar ve sunumlar içerebilir (www.mustafabeyazit.com).

4-Akbelen

Akbelen, Tokat ilinin Merkez ilçesine bağlı bir köydür. Köy geçmişte kasaba iken 18 Nisan 1999 tarihinde belediye olmuştur. Tokat ili merkezine uzaklığı 20 km'dir. Hristiyan aziz ve bilginlerinden olan Saint Basil of Caesarea ile Yanni Hrisostom hakkında bulunan tarihi yazılı belgeler köyün M.Ö kurulduğu hakkında bilgi vermektedir. Köy Danışmend Gazi öncülüğünde işgal edilerek Türk egemenliği altına alınmıştır. (www.wikipedia.org). Osmanlı arşivlerine göre 1912 yılı nüfusu 308 kadın,408 erkek, toplam 716 kişidir. Nüfusu son sayılara göre 1366 kişidir. Yaz sezonunda bu sayı 3000 kişiyi bulmaktadır. Kasabanın geliri tarım ve hayvancılığa dayanır.6200 dekar ekili arazinin 4500 dekarı sulanabil-

mektedir. Önem sırasına göre ürünleri; Şeker pancarı, vişne, domates, yeşil-kuru fasulye, buğday, salatalık, soğan, sarımsak, badem, elma, ceviz, kiraz, şeftali, tütün, ayva, mahlep, biber, nohut, mısır, karpuz, ıspanak, pırasa, lahana, kızıl-cık, patlıcan, havuçtur (Korkat ve diğerleri, 2007). Akbelen’de her çeşit hububat sebze ve meyve yetiştirilir. En iyi tütün olur. Ceviz ve badem ağaçlarına çok rastlanmaktadır. Akbelen’in en önemli zenginliklerinden bir tanesi de ormandır. Yaylacık ormanlarında bol ağaç mevcuttur. Akbelen dağlarında bakır ve demir madenlerinin bulunması ayrı bir zenginliktir.

Akbelen Yaylası Tokat il merkezine 29 km uzaklıktadır. Çevrenin en yüksek yaylasıdır. (1740 m.) Çim kayağına uygun geniş kırsal alanı, çam ve kayın ağaçlarından oluşan muhteşem manzaralı ormanlarla çevrilidir. Ormanda çam, karaçam, gürgen, pelit, yaban kavağı, meşe ağaçları bulunmaktadır. Akbelen yaylasının etrafında çevre köylerin yirmiden fazla yerleşim bölgesi vardır. Tarih boyu Akbelen yaylası büyük yemek organizasyonlarına pikniklere sahne olmuştur. Eski Türk töresinden gelen yaylacılık, son onbeş-yirmi yıla kadar aynen uygulanmaya devam edilmektedir. Nisan ayı ortalarından itibaren yaylaya çıkışlar başlamaktadır. Bu çıkışlar tarihte bir ziyafet şölen havasında olmaktadır. Davul zurna eşliğinde koyun sürüleri yayla yollarına dizilirdi. Çobanlar, gençler, türküler söyler genç kızlar maniler dizerlerdi. Bunlara örnek olarak aşağıda birkaç örnek verilebilir.

Bizerinin dağlarında	Yaylanın yolundayım
Bülbül öter bağlarında	Gürgenin dalındayım
Benim bir yarım varki	Anam beni sorarsa
On üç ondört çağlarında	Sevdiğimin yanındayım
Yaylanın yollarında	Sarı çuhalımısın
Gül açmış bağlarında	Koyun çobanımsın
İlik düğme olaydım	Neden benzin sararmış
Yarimin kollarında	Sendemi sevdalısın
Çıksam yayla düzüne	Yaylanın çayırında
Varsam suyun gözüne	Atım yokki yayıla
İşim gücüm olmasa	Gezerim deli dolu
Baksam yarin yüzüne	Yarım yokki darıla
Çık yaylaya yaylaya	
Su bağlaya bağlaya	
Nazlı yari bulamasan	
İN ağlaya ağlaya	

5-Akbelen Mutfağı

Akbelen zengin ve verimli toprakları sayesinde geniş bir mutfak kültürüne sahip yerleşim yerlerimizden bir tanesidir. Toprağının verimli olması insanının çalışkan

ve üretken olması yörenin mutfak zenginliğine büyük katkıda bulunmuştur. Yöre-
de öne çıkan bazı mutfak zenginliklerinden örnekler şunlardır: Bez sucuk (elbise-
li sucuk), işkefe, tatlı tarhana, yeşil fasulye bulgur pilavı, aşlık çorbası, mercimek
hamur çorbası, mayalı pişi, patlıcan pehli, bütün çorba, etli batan soğan yahnisi,
domates biber yemeği, kuşburnu pelveri, ıspanak mihlama, kuru patlıcan yemeği,
kabak kabuğu kavurması, pekmezli kara helva, mercimek bulgur pilavı, pancar
tatlısı, yeşil fasulye çorbası, patatesli tumbıl, pezüllü toyga çorbası, çökelekli kat-
mer, pırasa sarması, nifik, köme, ev pastırması, çemen, tirit, pülpülüm (semiz otu)
kavurması, kete, mercimekli hele çorbası, ekmeğe aşı, etli yaprak sarması, bacaklı
çorba, nohutlu yoğurt çorba, düğü çorbası, pancar yemeği, keşkek, madımak, pat-
lıcan dizme, pehli, tavuk çorbası, kuru bamya, cevizli bat, düğü tavası, yumurtalı
fasulye kavurması bazılarıdır (Korkat ve diğerleri, 2007).

Aşgana eski zamanlarda mutfak, ziyafet toplu yemekler için kullanılmış bir
sözcüktür. Tarihte Akbelen ve çevresi özellikle sahip olduğu doğal güzellikler
su ve yayla kültürü insanların kalabalık ortamlarda yemek yemeleri ve bir araya
gelmeleri açısından önemli bir merkez olmuştur. Osmanlı imparatorluğu dön-
eminde, saray mutfağı kadar gösterişli olmasa da halk mutfağı da lezzet ve çeşit
bakımından çok zengindir. Misafirperver bir yapıya sahip olan halk, hazırlanan
yemekleri misafirlerine beğendirebilmek için çok çaba göstermişler ve bunun
için özel lezzetler ortaya çıkartmışlardır. Bu çalışmanın amacı zengin Anadolu
Mutfağının yörenin bazı değerleriyle harmanlanarak yeni sunumlar ve lezzetler
üretilebileceğini gelecek nesillere eski ve yeni tarzların uyum içerisinde birleştiril-
erek yeni ve modern bir sunum haline getirilebileceği farkındalığını yaratmaktır.

6-Akbelen Aşganası

Akbelen Aşganası yörenin ürünleri füzyon mutfağı ve modern bir bakış katı-
larak hazırlanmış bir menüdür. Menüdeki yemeklerin isimleri; yöredeki Osmanlı,
Selçuklu ve tarihteki Türk İmparatorlukları mutfaklarında kullanılan terimlerden
seçilmiş ve uygulanmıştır.

Çorba: Efruze Çorbası

Ana Yemek: Gümenek Hapenası

Tatlı: Cevizli Ninda

Efruze Çorbası (6 Kişilik)

Malzemeler:

1 şişe konserve madımak

1 litre süt

1 baş soğan

50gr tereyağı

100gr tel şehriye

Yapılışı:

- * Madımak su ile beraber yaklaşık yarım saat haşlanır
- * Yemeklik doğranmış soğan tereyağıyla rengi dönmeden kavrulur ve haşlanan madımağa ilave edilir
- * Bir yirmi dakika daha kaynatıldıktan sonra karıştırıcı yardımıyla çorba çırpılır.
- * Daha sonra sütü ilave edilir. Kaynatılır. Tuzu ilave edilir ve ocaktan alınır.

Servis şekli: Bir çorba kâsesinde sıcak servis edilir. Yanında ev ekmeği verilir.

Gümenek Hapenası

Malzemeler:

- 1,5 kilo bonfile
- 500 gr tokat bağ yaprağı
- 200 gr pastırma
- 250 gr tereyağı
- 250 gr mantar
- 100 gr kırmızıbiber
- 100 gr yeşilbiber
- 100 gr kabak
- 250 gr kaşar peyniri
- 50 gr kekik
- gr kimyon
- 50 gr karabiber
- 100 gr zeytinyağı

Yapılışı:

- * Bonfile et küçük parçalara ayrılır.
- * Küçültülen et, et döveceği ile açılır.
- * Salamura bağ yaprakları yarım saat suda bekletilir
- * Yaprakların sapları kopartılır.
- * Sapları kopartılan yapraklar düz bir zemine açılır.
- * Açılan et ve çemeni alınmış pastırma yaprağına serilir.
- * Baharatı ilave edilir.
- * Daha sonra iri bir şekilde sarılır.
- * Tencerenin dibine zeytinyağı ilave edilir.
- * Sarılan yapraklar tencereye yerleştirilir.
- * Yaprakların üzerine tereyağı ilave edilir.
- * Tencerenin ağzına tabak kapatılarak sıcak su ilave edilir.

- * Kaynamaya başladıktan sonra 1 saat kısık ateşte pişirilir.
- * Garnitürler(biberler, kabak, patlıcan) jülyen doğranır.
- * Garnitürler kızartılır.
- * Mantar fırında yirmi dakika pişirilir.
- * Servis tabağına bir porsiyon konan yemek garnitürlenerek (Garnitürlerin altına kare kesilmiş kaşar peyniri tavada ısıtılıp ana yemek tabağına konur üzerine de mantar ve mantarın içini de jülyen doğradığımız sebze garnitürleri yerleştirilir) sıcak servis edilir.

Cevizli Ninda

Malzemeler:

- 3 su bardağı un
- 1,1/3 bardak su
- 1 tutam tuz
- 3 yemek kaşığı tereyağı
- Yarım çay bardağı zeytinyağı
- 250 gr iç ceviz
- 5 yemek kaşığı zile pekmezi
- 1 yumurta beyazı
- 2,5 litre sıvıyağ
- 6 su bardağı şeker
- 5 su bardağı su
- paket çikolata sosu

Yapılışı:

- * Un su tuzla hamur yoğrulur.
- * Daha sonra hamur iki parçaya ayrılır.
- * Merdaneyle ayırdığımız her bir parça hamur açılır.
- * Tereyağı ve zeytinyağı ocakta ısıtılır.
- * Merdaneyle açılan hamur yağlanır.
- * Rulo yapılır.
- * 4-5 santim eninde kesilerek yumak oluşturulur.
- * Yarım saat hamur dinlendirilir.
- * Bu arada şerbet 5 dakika kaynatılarak bir kenarda soğumaya bırakılır.
- * Cevizler irice doğranır.
- * Cevize yumurta akı ve zile pekmezi ilave edilir.
- * Daha sonra yumak şeklindeki hamurlar tek tek açılır.
- * Açılan bir parça hamurun üzerine birer parça aralıklı olarak cevizli iç konur.

- * Üzerine bir başka açılan hamur kapatılır.
- * Bir çay bardağı yardımıyla hamurlar bardağın ağız kısmıyla bastırılarak kesilir.
- * Ortaya çıkan içi dolu hamur parçaları kızdırılmış yağda kızartılır.
- * Kızartılan hamur soğuk şerbette bir dakika kadar bekletilerek alınır.
- * Meyvelerle garnitürlenmiş tatlı tabağında servis edilir.

Sonuç

Türk yemek kültürü, Orta Asya'dan bu yana göç sırasında gerekse Anadolu'ya yerleştikten sonraki zamanlarda yaşanan ilişkiler ve etkileşim neticesinde gelişip, değişip zenginleşmiştir. Kökleri tarihte çok eskilere uzanan, zenginlik ve çeşitlilik kaynaklarını büyük bir coğrafyaya yayılmasından alan ve statü zenginliği olan Türk Mutfak kültürü dünyanın en büyük mutfakları arasındadır. Türkiye'de yerel mutfakların özgün etkilerini içinde barındıran köklü ve çok yönlü bir mutfak kültürü yaşamaktadır. Geleneksel olarak sofralarda yer alan yemekler, çorba, etli yemekler, zeytinyağlı sebzeler, salata ve tatlılardır. Sofrada çabuk yemek yemek, bir tabaktan birlikte yemek, yemeğe başlamadan besmele çekmek ve yemek sonunda sofraya dua yapmak gibi alışkanlıklar geçmişten günümüze kadar devam etmiştir. Bu gün bile hala bu alışkanlıkların devam ettiği görülmektedir.

Türk kültüründe bir arada yaşama ve paylaşma isteğinin en önemli olgularından birisi yemekler, büyük ziyafetler, düğünler vb. olarak bilinmektedir. Şenlik, birlik beraberlik havası içerisinde gerçekleşen düğünlere katılım da yine bu isteğin bir belirtisi olarak toplumda her sınıf insanın bir araya geldiği organizasyonlar olarak gerçekleşmekteydi. Toplu ziyafetler, fakirlerin ve muhtaçların doyurulması ilkesi eski bir Türk töresi olarak geleneklerimize yerleşmiştir. Türk kültür tarihinde önemli yeri olan bu toplu yemekler toplumda önemli bir ihtiyaca cevap vererek hiç kimsenin aç kalmaması prensibini gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Ortak malzemenin tek bir ocak ve kazanda kaynatılması, tüm yemek malzemelerin birleştirilmesi ve karışımıyla birlik beraberlik, kaynaşma ve kardeşliğin perçinleneceğine inanılmaktadır. Ayrıca kültürümüzde toplu yemek inançsal, toplumsal ve mevsimsel törenlerin standart bir parçasıdır.

Küreselleşmenin etkisi ile diğer dünya mutfaklarından etkilenmeler, fast food gibi bazı akımların etkili olduğu günümüzde, Türk Mutfak kültürünün yasaması ve gelecek kuşaklara aktarılması konusunda yapılması gerekenler bulunmaktadır.

Geçmişten günümüze kadar gelmiş kabul görmüş geleneksel tatlarımız yapımından sunumuna kadar özünü kaybetmeden modernize edilerek yeni bir tat, sunum ve görünümle kültürümüze ve literatüre kazandırılabilir. Böylece yemek kültürümüzün yeni nesillere aktarılmasında bir nevi restore olmuş, yenilemiş bir sanat icrasına devam edilmiş olacaktır.

Kaynaklar

- AVCIKURT C., SARIOĞLAN M., GİRĞİN G. K. (2007) Yiyecek-İçecek Olgusuna Sosyolojik Bir Bakış 1. Ulusal Gastronomi Sempozyumu ve Sanatsal Etkinlikler, Antalya ,2007.
- BEŞİRLİ Hayati. “Yemek, Kültür ve Kimlik”. Milli Folklor, 2010. yıl:22. sayı:87., ss.159-169.
- ERÖZ, Mehmet. Türk Kültürü Araştırmaları, Kutluğ Yay., İstanbul, 1977.
- ERTEN Gükran. “Tokat Yemekleri. Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986). Gelişim Matbaası. Ankara,1987.
- GÜLER, S. Türk Mutfağının Değişim Nedenleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme, 1. Ulusal Gastronomi Sempozyumu ve Sanatsal Etkinlikler, Antalya, 2007.
- GÜLER, S. Türk Mutfak Kültürü Ve Yeme İçme Alışkanlıkları, Akdeniz Kültürlerinde Yemek Kavramına Bilişsel Yaklaşımlar Sempozyumu, 2008.
- GÜLER Sibel. “Türk Mutfak Kültürü ve Yeme İçme Alışkanlıkları”. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 2010.sayı:26: ss.24-30.
- HAVILAND, William A. Kültürel Antropoloji, (Çev. Hüsamettin İnaç-Seda Çiftçi), Kaknüs Yay., İstanbul, 2002.
- KAHRAMAN Yunus, POLAT Hüseyin, KORKAT Bekir. “Tarihi doğası ve kültürüyle Akbelen”. Objektif yayınları. Tokat. 2007.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, İnternet Adresi: http://www.kulturturizm.gov.tr/portal/kultur_tr.asp?belgeno=40909, Alındığı tarih:10.08.05
- MEHMET, M.A. Romanya’da yaşayan Türk Mutfağı IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri V. Cilt Maddi Kültür. Feryal Matbaası, Ankara, 1992.
- MCINTOSH, Alex. Sociologies of Food And Nutrition, Plenum Press, New York-1996.
- TEZCAN, Mahmut (2000), Türk Yemek Antropolojisi, T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- TOKAT İL YILLIĞI, Doğuş Matbaacılık, Ankara, 1973.

Tokat Köy Odalarının Mekansal Kurgusunun, Yarenlik Kültürü Bazında İncelenmesi

Özlem SAĞIROĞLU*

Arzu ÖZEN YAVUZ**

Seyyid Turan YAYLACI***

zet

Türkler Anadolu'ya Orta Asya'dan gelirken, gelenek ve göreneklerinden oluşan kültürel verileri de beraberlerinde getirmişlerdir. Ahilik teşkilatının bir devamı niteliğinde olan yaren (gezek - barana) kültürü de bu Şekilde Orta Asya'dan Anadolu'ya gelmiş ve tüm coğrafi bölgelerde kendine yer bulmuştur. Ahiliğin kırsal alandaki devamı niteliğinde olan bu kültür, zaman içerisinde özelleŐerek sosyal ve kültürel paylaŐımlar yapmak amacı ile bir araya geliŐleri tanınlar hale gelmiştir. Özellikle kış aylarında yoğun kullanım alanı bulan köy odalarında yaŐatılan yarenlik kültürü, soyut kültürel mirasın önemli bir bölümünü oluşturarak sözlü tarih, gelenek ve göreneklerin genç nesillere aktarımında önemli bir rol oynamaktadır.

Bildiri kapsamında Tokat köylerinde halen daha devam eden yarenlik kültürü yanı sıra, bu kültürün yaşatılmasında önemli rol oynayan köy odaları ve köylerin ortak mekânları araştırılmıştır. Köy odalarının mekânsal kurgusunun; oynanan oyunlar; yapılan sohbet ve tartışmalar, gençlere yönelik verilen özel Ğretim, ikram ve yemek için yapılan organizasyonlar ve konaklama için geçirdiği dönüşümler belirlenmiş, soyut kültürel mirasın aktarımı ile mekânsal kurgunun ilişkisi bağlamında detaylandırılarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Yaren, Gezek, Ahilik, köy odası, soyut kültürel miras.*

1.Giriş

Köy, genellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşan, gelenek ve göreneklere dayalı, yaşam biçiminin yoğun olduğu, belli bir coğrafi yapıya ve ada sahip olan fiziki - sosyal yapısının kentlerinkinden farklılık gösteren, birlik ve fedakarlık ruhu içersinde nüfusunun 150'den az 2000'den fazla olmayan toplumsal teŐkilatlarıdır(Abdürrezzak A.O.; 2011). Köylerin kuruluşu bağlamında; zaman içeri-

* ÖĞr.Gör.Dr.; Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, osagioglu@gazi.edu.tr

** ÖĞr.Gör.Dr.; Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, arzuozen@gazi.edu.tr

*** Mimar; sturanyaylaci@gmail.com

sinde göçebelikten yerleşik hayata geçen aile ve gruplar tarafından oluşturulduğu savı yanı sıra, bulunulan yerin fiziki güzelliklerinin etkileyiciliği, ekip-biçme, avlanma veya hayvan yetiştirme olanaklarının bulunması, atmosferik koşulların insan ve diğer canlıların yaşamına verdiği olumlu katkı, çeşitli afetler neticesinde bulunulan yerlerde yaşamının zorlaşması veya imkansızlaşması gibi sebeplerle aile veya grupların yer değiştirmesi sebebi de sayılabilir.

İnsanların yerleşik düzene geçtikleri anda köylerin kurulması ve diğer işlerini idame ettirebilmeleri ise, sürekli yardımlaşma ve dayanışmayı gerektirmiş, işler imece usulü ile yapılmışlardır. Bu durum ise sürekli iletişim halinde olmayı gerektirmektedir. Bu tür iletişim ise sözlü kültür ürünlerinin doğmasını ve yaşamasını sağlayan en önemli unsurdur. Soyut kültürel miras içerisinde sınıflandırılabilen bu iletişim türü çeşitli ortam ve mekânları gerektirmekte, bu mekan ve ortamlarda çoğalıp, bellekte yer edip zenginleşmektedir.

Ekin biçme, çift sürme, mısır soyma, balya yapma gibi pek çok imece usulü çalışmayı gerektiren durum sözlü kültür ürünlerinin doğması ve yaşamasını sağlayan ikinci derece ortamlar olarak öngörülmekte; bu ortamlar için özel mekân gereksinimi bulunmamaktadır. Fakat Sözlü kültürün meydana geldiği ve yaşandığı birinci derece ortamlar; mekânsal olarak ifade bulmakta; bu mekânlar ise köy odaları, kahvehaneler, konuk odaları, yaren odaları, barana odaları şeklinde detaylandırılabilir.

Sosyal varlık olan insanın bir arada bulunma ihtiyacından kaynaklanan, yardımlaşma ve dayanışmanın merkezi olan köy odaları, geleneksel Türk misafirperverliğinin sergilendiği köylere has mekânlardır. (Çağlar Y.;1986). Köy odaları genellikle köylünün imece usulü ile yaptığı - yaptırdığı yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir kısmında ise il özel idaresinden gelen yardımın kullanıldığı da belirlenmiştir. Bazı köylerde ise bu mekânların, varisi olmayan ölmüş kişilerden kalan evlerin veya samanlık gibi mekânların iyileştirilmesi ile elde edildiği görülmektedir. Zaman içerisinde işlevsel bağlamda değişikliğe uğramış bulunan köy odalarının halen daha günümüzde varlıklarını sürdürdükleri, çoğu köyde aktif olarak kullanıldıkları görülmektedir.

2.Çalışma Alanı Seçimi

Çalışma alanı olarak Tokat ili Erbaa ilçesinde bulunan; köy odasına sahip olan 30 adet köyden 10 adedi rastgele seçilmiş ve çalışma yapılmıştır. Bu bağlamda seçilen köyler; Yukarıçandır, Yoldere, Tosunlar, Kızılcubuk, Kale, Hacıpazarı, Güveçli, Çalkara, Ballıbağ ve Bağpınar Köyleridir.

Köylerde Bağpınar ve Ballıpınar hariç olmak üzere genellikle sebze ve tütün yetiştirilmekte, Bağpınar ve Ballıpınar'da ise ağırlıklı olarak üzüm yetiştiriciliği yapılmaktadır.

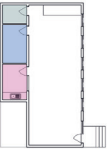

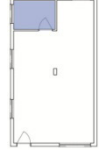
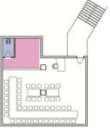

Şekil 1. Erbaa haritasında çalışma yapılan köylerin merkeze göre konumları

Köylerde yapılan çalışma kapsamında, köy odalarının rölöveleri alınarak belgelemesi yapılmış, içerdikleri işlevler, kapsadıkları alan, kullanım amaçları ve kullanım durumları belirlenmiştir (Tablo-1). Odaların kullanımları ile ilgili ahalî ile sözlü görüşmeler yapılmış ve bilgi edinilmiştir.

Tablo 1. Köy odalarının plan şeması, içerik, kullanım amacı ve durumunu gösterir tablo

KÖY ADI	PLAN ŞEMASI	M2	İÇERİK						KULLANIM AMACI					KULLANIM DURUMU
			MUHTARLIK	ÇAY O.	MUTFAK	DEPO	MISAFİR	WC	MUHTARLIK	SOHBET	KURS	NIKAH-CENAZE	DİĞER	
TOSUNLAR			+	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	+
KIZILÇUBUK			-	+	+	-	+	+	-	+	+	+	-	-

MUHTARLIK	DEPO	MUTFAK	LAVABO-WC	MİSAFİRHANE	KÖY ODASI
ÇALKARA		-	+	+	+
HACİPAZARI		+	+	+	+
YUKARIÇANDIR		+	-	-	+
YOLDERE		+	+	+	+
GÜVEÇLİ		-	-	-	+
BAĞPINAR		-	+	+	-
BALLIBAĞ		+	+	+	+
KALE		+	+	+	+

3. Yaren Kültürü ve Köy Odaları

Yaren; Yurdakul tarafından; “kökü İslam öncesi dönemlere kadar uzanan, Orta Asya’dan Anadolu’ya getirdiğimiz bir folklor geleneği” olarak tanımlanmaktadır. Bu teşkilatın asıl amacı bireysellikten uzak, sosyal çevre içerisinde kültürel etkileşimin aktarımının sağlanmasıdır (Abdürrezzak A.O.;2011). Yaren veya diğer isimleri ile barana-gezek teşkilatının köylerde toplanmak için seçtiği mekanlar ise eğer kendilerine özgü farklı bir mekânları yok ise köy odalarıdır. Köy odalarının sosyalleşmeyi sağlamanın yanı sıra misafirlerin ağırlanması, konaklama, eğitim, eğlence ve paylaşım bağlamında yaren kültürünün sürecinin devamında rol aldıkları söylenebilir.

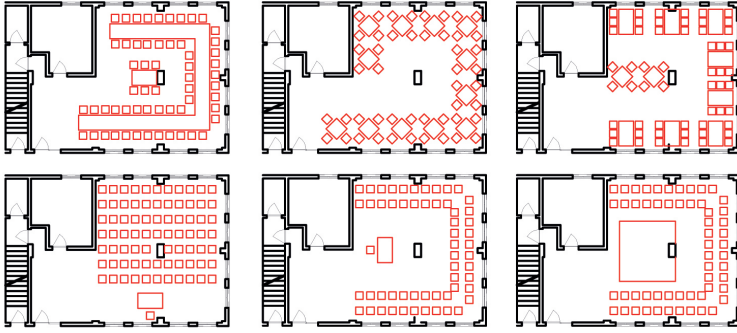
a.Sosyal İletişim Fonksiyonu

İletişim kısaca birden fazla birim arasındaki bilgi, duygu ve düşünce alışverişi olarak tanımlanmaktadır. İnsan yaşamının tüm evrelerinde tüm faaliyetleri ile ilgili olan iletişim fonksiyonu, toplumsal bir olgudur. İletişimin birinci boyutu öğrenme anlama ve bilme ise, diğer boyutunun bildirme öğretme ve yönlendirme olduğu söylenebilir. Bu da iletişimi güçlü olan kişi ve gruplara güç kazandıran bir unsur olup; yaren kültüründe dolayısı ile köy odalarının teşkilinde kullanılmaktadır.

Erbaa’da seçilen köylerdeki köy odalarında sosyal iletişim fonksiyonunun mekânsal özelliklere bağlı olarak kullanılma durumu aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo2. Sosyal iletişim fonksiyonuna göre odaların kapasite, konfor koşulu ve ulaşılabilirlik durumu

	KAPASİTE			KONFOR KOŞULLARININ YETERLİLİĞİ		KOLAY ULAŞILABİLİRLİK	
	0-20 KİŞİ	20-50 KİŞİ	50 ÜZERİ	MUTFAK	WC	MERKEZİ	UZAK
TOSUNLAR	+			-	-	+	
KIZILÇUBUK			+	+	+		+
KALE			+	+	+	+	
BALLIBAĞ			+	+	+	+	
BAĞPINAR			+	+	+	+	
GÜVEÇLİ	+			-	+		+
YOLDERE		+		+	+	+	
YUKARIÇANDIR	+			-	-	+	
HACİPAZARI	+			+	-	+	
ÇALKARA			+	+	+	+	

Şekil 2. Kapsite ve konfor koşulları yeterli olduğu durumda, mekan içi kullanıma örnek (Kızılçubuk Köyü)

b.Sosyal Baskı unsuru Olma (Sosyal uzlaştırmacılık) Fonksiyonu

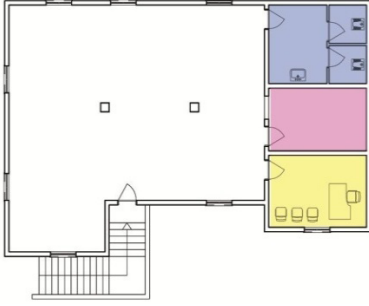
Köy odaları; iletişim fonksiyonunun doğru kurgulanmasına bağlı olarak kamuoyu oluşturma, sosyal bir birliktelik içerisinde hareket etme - dolayısı ile güç oluşturma; yönetsel konularda aday belirlenmesi ve seçimde etkin olma, devlet hizmetlerinin köylere getirilmesinde rol alma, baskı unsuru oluşturma, köy yöneticilerini çalışmaya teşvik etme; köy yönetimini takip ederek denetleme; uyarma ve yönlendirme gibi işlemlere de mekânsal kaynak oluşturmaktadır. Böylelikle köyün gelişmesi, hizmetlerin daha doğru ve kaliteli yapılabilmesi, çeşitli sosyal, ekonomik ve fiziki imkânlarla kavuşabilmek, eğitim, elektrik, su ve ulaşım gibi devlet ve belediye hizmetlerinin aksamadan daha iyi yapılabilmesi sağlanabilmektedir.

c.Eğitim Fonksiyonu

Köy odalarının iletişim kurmayı - sosyalleşmeyi öngören işlevi vasıtası, yerel kültürünün getirisi- ile gençler büyüğe saygıyı, küçüğe sevgiyi, dürüstlüğü, neyin iyi, neyin kötü olduğunu, ahlaklı olmayı, toplumun benimsediği meziyetlere sahip olmanın ne kadar kıymetli bir şey olduğunu öğrenme şansı bulmaktadırlar. Eğlenceler bireyin kendisi, toplumu, tarihi ve kültürü hakkında bilinçlendiği ortam olduklarından topluma ışık tutmakta, ayna vazifesi görmektedirler. Dolayısıyla bir toplumdaki kültür değişmelerinin kolaylıkla belirlenebildiği temel alanların başında eğlenceler gelmektedir. Gayriciddî olarak nitelenen eğlenceler, toplumsal yaşamın en ciddi konularıyla ilgili veriler içermektedir (Özdemir M.; 2005) (Şemin M.;2009).

Günümüzde bu kültürün kaybolmaya başladığı görülmekle birlikte, basitleşmiş ve / veya modernize edilmiş bağlamda eğitim fonksiyonunun köy odalarında yine de var olduğu gözlemlenmiştir. Erbaa'da çalışma yapılan köyler arasında köy odasına farklı işlev verilerek eğitim fonksiyonunun direkt fiziki olarak oluş-

turulması ile ilgili bir örnek, Ballıbağ köyü olarak verilebilir. Burada mekânın bir bölümü farklılaştırılarak kütüphane olarak özelleştirilmiştir.

Şekil 3. Ballıbağ köyünde kütüphanenin köy odası içindeki konumu

Bunun yanı sıra, Özellikle Tarım Kredi Kooperatifleri, Tarım Bakanlığı veya özel teşebbüs kapsamında eğitim amaçlı yapılan toplantılar da, mekânın yeterli olması durumunda köy odasında yapılmakta, kurslar buralarda düzenlenmektedir. Hanımlara yönelik eliş kursları da yine köy odasında yapılmakta, ikinci bir gelir bağlamında hanımların iştiraki sağlanmaktadır. Odanın yeterli fiziki büyüklüğe sahip olmadığı köylerde ise, bu tür faaliyetler varsa ilkokul, yoksa büyük bir ev veya namaz vakitleri haricinde köyün camisinde düzenlenmektedir.

d.Eğlence İhtiyacını Karşılama Fonksiyonu

Halk eğlencelerinin kültürün korunmasında ve aktarılmasında, toplumsal düzenin devam ettirilmesinde, bireylerin eğitilmesinde ve dolayısıyla yetişkinliğe hazırlanması ile sosyal öz denetimin sağlanmasında önemli katkıları bulunmaktadır. Bu eğlencelere katılan bireyler, estetik ihtiyaçlarını karşıladıkları gibi bir grubun üyesi olma mutluluğunu da yaşamaktadırlar. Eğlence ortamları, Türk kimliğinin değişik cephelerinin gösterildiği icra ortamlarıdır. Bu ortamlar, katılımcının kültürel kimliğinin bilincine eriştiği ve bireysel kişiliğini geliştirme fırsatı bulduğu, diğer kültür ortamlarına (dini, töresel ortamlar) göre, daha esnek yapıyı oluşum ve gösterim ortamlarıdır (Özdemir M.;2005) (Şemin M.;2009).

Köy odaları ise, nişan - nikah, kına, düğün, sünnet, ramazan daveti veya kışın sosyalleşme amaçlı bir araya gelindiğinde bu bağlamda kullanılan mekânlar olmaları vasıtası ile eğlence fonksiyonunu barındırmaktadırlar. Günümüzde genellikle müzik aletleri eşliğinde oyun oynamak şeklinde gerçekleşen nişan kına sünnet ve düğünler, halen daha bazı köylerde mahalli oyunlar eşliğinde kutlanmaktadır. Bu eğlencelere Tosunlar köyünden Ceyhun UZUNÖZ ve Mehmet KOÇ'tan elde edilen sözlü bilgiye dayanılarak Deve oyunu örnek gösterilebilir. Bu oyun genellikle düğünlerde, köy meydanında yakılan bir ateşin etrafında teatral bir şekilde gerçekleşmekte, köy ahalisi de ateş etrafına daire şeklinde dizilerek oyunu izlemektedir. Oyunda deve taklidi yapan 2 genç, deve çobanı, kadın

kıyafeti giyen ve oyun süresince kaçırılmaya çalışılan 5-6 erkek, kadın kıyafeti giyen oyuncuların kaçırılmasını engellemeye çalışan kız babası rolünde bir erkek, kızların erkek kardeşlerini oynayan gençler, yüzü tencere isi ile boyanmış, tüm vücudu post ile kaplanmış korkunç adam tiplmesi ve seyircileri sohbet ve laf atma yolu ile oyuna dâhil eden çerçici (kalaycı) 3 genç bulunmaktadır. Oyun köy meydanında oynanmakla birlikte, atmosferik koşulların elverişli olmaması durumunda ve hazırlıklar için köy odası kullanılmaktadır (SG1; SG2).

Resim 1-2: Kösektaş ve Beştepe- Harmanlık Köyleri deve oyunlarından görüntüler (web1, web2)

e. Mahalli Kültürü Koruma ve Sürdürme Fonksiyonu

Köy odalarının, köyde yaşayan bireylerin bir araya gelmelerini teşvik etmesi, onlara bir mekân ve sosyal ortam sunması, ahalinin bu mekânı kullanımını özendirir. Bu ve bunun gibi vesileler ile bir araya gelen köylüler ise gelenek ve göreneklerin yaşatılmasına katkıda bulunmaktadır. Bu tür ortamlara giren genç nesil de, bu kültürün gelecek nesillere aktarımını sağlayabilmekte, kültürün kaybolmasının önüne geçilebilmektedir.

f. Dayanışma Yardımlaşma ve Kaynaştırma Fonksiyonu

Köyde yaşam, her zaman için dayanışma ve yardımlaşmayı gerektirmektedir. Köy odalarının mekân sağlaması ile bireyler arasındaki bu iletişim sağlanabilmekte; zor durumdaki kişilere yardım etme, sahip çıkma, iyi ve kötü gününde kişinin yanında yer almak mümkün olmaktadır.

4. Sonuç

Çalışma yapılan köyler rastgele seçildiklerinden çok farklı şema, fonksiyon ve büyüklüğe sahip köy odaları ile karşılaşmıştır. Bu odaların bir kısmı, yaren kültürünün getirdiği fonksiyonları bünyesinde barındırabilmek adına yeterli büyüklükte olup; mutfak, çay ocağı ve tuvalet gibi konfor koşullarını da sağlamakta, bir kısmında ise ancak birkaç kişinin karşılıklı oturabileceği kadar yer bulunmakta, mekânlar yetersiz gelmektedir. Yeterli mekâna ve konfor koşuluna sahip köylerde odalar; yemek daveti, iftar daveti, nişan, nikâh, kına, sünnet düğünü, düğün, kurs, eğlence ve bir araya gelip sohbet etmek adına kullanılmaktadır.

Mekânsal büyüklüğün ve konfor koşullarının bu tür organizasyonlara elvermediği köylerde ise nişan, nikâh ve sünnet gibi organizasyonlar Erbaa merkez veya köy meydanında, yemek davetleri açık havada veya daveti veren kişinin evinde, sohbet ve eğlenceler kahvehane, köy meydanı ve evlerde, kurs ve diğer etkinlikler ise okul ve gereksinim olduğu takdirde camilerde yapılmaktadır.

Köy odalarının aktif olarak kullanıldığı köylerde, gelenek ve göreneklerin devamının daha rahat ve organize sağlandığı; köylülerle yapılan konuşmalar bağlamında belirlenmiştir. Bu köylerde, hem genç nüfusun görece olarak fazla olduğu, hem de bağlantılı olarak refah seviyesinin yüksek olduğu yine şifahen öğrenilmiştir.

Her ne kadar köy odalarının yoğun kullanıldığı köyler mevcut olsa da, uzak merkezlere göç öncelikli sebep olmak üzere yaşlı nüfusun artması sebebiyle yaren kültürünün gitgide azaldığı belirlenmiştir. Köylere yapılan ziyaretlerde elde edilen sonuçlar, günümüzde bu kültürün sadece özel istek üzerine düğünlerdeki eğlencelerde görüldüğü, yardımlaşma, paylaşma gibi fonksiyonların köy içerisinde ister istemez devam ettiği fakat diğer fonksiyonların işlemediği yönündedir. Özellikle mahalli gelenek ve göreneklere yönelik bir çalışma olmadığı, bu konuların konuşulmadığı - çoğunun sürdürülemediği, sohbet için bir araya gelindiğinde siyaset, spor, işsizlik gibi konuların konuşulup televizyon seyredildiği belirtilmiştir.

Geçmişte, gelen misafirlerin ağırlanması amacı ile de kullanılan köy odalarının bu işlevinden tamamı ile vaz geçildiği görülmüştür. Gerek görüldüğü takdirde ayrıca kurgulanmış bulunan misafirhanelerde veya köyün evi müsait olan sakinlerinin birinde misafirlerin konaklamasının sağlandığı belirlenmiştir.

Mekânsal ve konfor koşulları bağlamında yetersiz görülen köy odaları ile ilgili muhtar, ihtiyar heyeti ve ahali ile yapılan konuşmalar sonucunda bu durumun sebebinin göç, ilgisizlik, televizyon ve bilgisayar gibi bireyselleşmeye sebep olan olanakların yanı sıra maddi yetersizlik olduğu görülmüştür. Yerel kaynaklar ile düzeltilemeyeceği ifade edilen bu durum için, geç kalınmadan gerekli finansman desteğinin sağlanması gerekmekte, yerel yönetimlere katkı yapılması gerekmektedir.

Kaynakça

- ABDURREZZAK A.O.; “Kastamonu Köy Odalarının Sosyal, Kültürel ve Ekonomik İşlevleri Üzerine Bir Araştırma”;Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aralık 2011.
- ÇAĞLAR, Yücel (1986). Köy, Köylülük ve Türkiye’de Köy Kalkınma Sorunu. Ankara: TZD Yay.
- ÖZDEMİR, Nebi, (2005), Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü, Akçağ Yay., Ankara.
- ÖZKAN A. “Geçmişten Günümüze Konya İli Akören İlçesinde Bulunan Köy Odaları”,KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 14 (22): 1-4, 2012.

ŞEMİN M.; “Kütahya Gezekleri”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya , 2009.

web1: <http://www.youtube.com/watch?v=BiPGu6BtM7A&wide> (erişim: 29.08.2014)

web2: <http://www.youtube.com/watch?v=fMQHzZRufvg> (erişim: 29.08.2014)

SG1: Ceyhun UZUNÖZ ile sözlü görüşme kaydı

SG2: Mehmet KOÇ ile sözlü görüşme kaydı

Tokat Yöresi Bazı Geleneksel Kültür Değerlerine Etnofotografik Yaklaşım ve Bir Tasnif Denemesi

Alparslan SANTUR*

Özet

Etnografik ya da halkbilimsel bakışla fotoğrafın bakışını üst üste koyan bir okuma ve yorum sürecinin gerçekleştirildiği etnofotografik çalışma, halk kültürü konulu çalışmalara yeni bir yaklaşım olarak önerilmektedir. Konu aynı zamanda, halkbilim alan araştırmaları ve derlemelerinde belge amaçlı kullanılan fotoğrafın ötesinde bir kullanımı ve değerlendirmeyi içermektedir.¹

Diğer yandan fotoğrafın bir arşiv malzemesi olması, belli bir tasnif (kümeleme) sistemine göre² değerlendirilmesini gündeme getirmekte olup çalışmada aynı zamanda, örnekler üzerinden, bu konuya da değinilecektir.

Bu çerçevede, Tokat yöresi geleneksel kültür değerleri ile ilgili aşağıdaki konulara ait fotoğrafların söz konusu yaklaşımla ele alınarak değerlendirilmesi ve tasnifi planlanmaktadır:

Afat Kurbanı, Ağırılık Asma, Bayramlaşma, Bat, Beşik, Geyik Oyunu, Gönüller Semahı, Kırk Hatim, Leblebi, Omuz Halayı, Ormanözü Köyü, Su Değirmeni, Şeyh Nusrettin Türbesi, Tokmak.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Geleneksel Kültür Değerleri, Etnofotografi, Tasnif.

Etnofotografi

Halkbilim alan araştırmalarında kaynak kişilerle yüz yüze yapılan ve ses kayıtları ile belgelenen derlemeler, üzerinde çalışılan konuyla ilgili ana malzeme olarak değerlendirilmektedir. Diğer yandan aynı konuyla ilgili olarak gözlem notları, teknik çizimler, notalar, fotoğraf ve video çekimleri ise, ana konuyu destekleyici derleme malzemeleri olarak önem taşımaktadır.

Geleneksel kültür değerleriyle ilgili çalışmalarda, bazen derlemelerde yer almayan veya anlatmayla ifade edilemeyecek olan bir konunun tasviri, çekilen fotoğraflarla anlamını bulabilmektedir. Bir seyirlik oyunda veya halk oyununda oyuncunun veya ağıt yakan bir kadının yüz ifadesi, bir masal anasının masal

* Etnolog. “Meltem Cingöz Santur Halk Kültürü Araştırmaları Merkezi” Araştırmacısı ve “Folklor Araştırmacıları Vakfı” Yönetim Kurulu Üyesi; alparslansantur@hotmail.com

1 KUTLU, Prof. Dr. Muhtar: Görsel Etnografi.

2 Halk Kültürü Belgeliği Kümeleme Kılavuzu.

anlatırken takındığı tavır ve davranışların yanında çeşitli ritüellerde karşılaşılan uygulamalar, vb. fotoğraflarla daha iyi tespit edilebilmekte ve yorumlanabilmektedir.

Fotoğrafın bir anı, bir olayı belgelemesinin ötesinde, fotoğrafı çekenin de konuyla ilgili teknik bilgi ve yorumları ile birlikte çekim anındaki duygu ve düşüncelerinin fotoğrafla birlikte yer alması, halkbilim çalışmalarında fotoğrafı bir adım öteye götürmekte ve **etnofotografi** olarak adlandırılan yeni bir açılımı hedeflemektedir.

Tokat yöresine ait çeşitli kaynaklardan elde edilen bazı geleneksel kültür değerleriyle ilgili fotoğrafların bu ilke çerçevesinde ele alınması, çalışmanın birinci bölümünü oluşturmaktadır.

Çok kısa olarak ifade edilmeye çalışılan etnofotografi ile ilgili geniş bilgiyi ve örnek çalışmaları, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyesi Sayın Prof. Dr. Muhtar Kutlu'nun konuyla ilgili olarak oluşturulan web sitesinde bulmak mümkündür.³

Halk Kültürü Tasnif Sistemi

Bilindiği üzere;

- Bir yörenin, bir bölgenin ve sonuçta bir ülkenin kültürel kimliğini geleneksel kültür değerleri oluşturmaktadır.
- Diğer yandan kültürün dinamik yapısı sürekli değişimi, özellikle maddi kültür değerlerinin hızlı kaybını gündeme getirmektedir.
- Bu nedenle söz konusu değerlerin sürekli araştırmalarla tespit edilip derlenmesi, belgelenmesi, arşivlenmesi, değerlendirilmesi ve müzelenmesi gerekmektedir.

Ayrıca “...Bilgiye en kısa ve en güvenilir ulaşımı sağlayıcı düzenleme ile küme, sıra ve sınıflandırmaların yapılması gerekliliği...”⁴ yani belgelerin tasnifi, yayın ile birlikte konunun değerlendirme bölümünü oluşturmaktadır.

Dolayısıyla ancak bu çalışmalar sonucunda geleneksel kültür değerleri bir anlam ifade etmekte ve gelecek kuşakların da bilgilenmeleri ile millî kültür bilincine sahip olmaları sağlanmaktadır.

Günümüzde, yukarıdaki ilkeler doğrultusunda çalışmalarını sürdürmeye çalışan Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, 1966 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak oluşturulan Milli Folklor Enstitüsü'nün bir devamı niteliğindedir. Söz konusu enstitü ile birlikte, halk kültürü konulu çalışmalar sonucunda elde edilen belgelerin muhafaza edildiği bir arşiv

³ KUTLU, Prof. Dr. Muhtar: Görsel Etnografi.

⁴ Halk Kültürü Belgeliği Kümeleme Kılavuzu.

de oluşturularak, bu belgelerin “Kümeleme Kılavuzu” adı verilen belirli bir tasnif sistemine göre sınıflandırılarak, değerlendirilmeleri öngörülmüştür. Kurum araştırmacıları tarafından 1979 yılında hazırlanan bu kılavuzun zamanla yeniden gözden geçirilmesi gerekliliğinden hareketle, kurum araştırmacıları ve konuyla ilgili bilim insanlarından oluşturulan bir çalışma grubunun çalışmaları sonucunda kılavuz 2001 yılında son haline getirilmiş ve yayımlanmıştır.⁵

Bu kılavuzdaki sınıflama, aşağıda bir şema ile gösterilmiştir:

A	Kadro
A 100	Kategori
A 100.1	Küme
A 100.1.1	Sınıf
A 100 1.1.1	Bölüm
A 100 1.1.1.1	Alt Bölüm
A 100 1.1.1.1.1	Alt Bölüm Altı

Kümeleme kılavuzunun esasını oluşturan kadrolar ise şu şekilde sıralanmıştır:

A Genel Halkbilim (Folklor), **B** Dil, **C** Bibliyografya, **D** Aşık-Tekke Edebiyatı, **E** Anlatmalar, **F** Halk Şiirleri (Yaratıcısı Belli Olmayanlar), **G** Kalıplaşmış Sözler, **H** Yaşamın Dönüm Noktaları, **İ** Halk Bilgisi (Günlük Yaşam- Geleneksel Kurumlar), **J** Bayramlar-Törenler-Kutlamalar-Özel Günler, **K** İnanışlar, **M** Geleneksel Türk Tiyatrosu, **O** Oyun-Spor, **P** Halk Oyunları (Dansları), **R** Halk Müziği-Diğer Müzik Türleri, **T** Geleneksel Halk Sanatları (Giyim-Zanaat-Halk Resmi), **U** Mimari (Halk Yapı Sanatı), **V** Beslenme (Yiyecek-İçecek-Mutfak-Kiler), **Y** Dünya Dilleri, **Z** Coğrafya

Sonuç olarak konunun ikinci bölümünü oluşturan “tasnif” bölümünde de, Tokat yöresi bazı geleneksel kültür değerleri ile ilgili fotoğraflar, aynı zamanda yukarıda belirtilen tasnif sistemine göre değerlendirilecektir.

Örnek Fotoğrafların Etnofotografik Değerlendirme ve Tasnifleri

Afat Kurbanı (Evyaba Mahallesi, Erbaa) ⁶

⁵ A.g.e.

⁶ www.habererbaa.com

“Bir yönüyle baharı karşılamaya, bir yönüyle ürün ve hasadın verimli geçmesine, aynı zamanda da doğal afetleri önlemeye yönelik yerel bir bayram. Aynı zamanda (Pilav Günü) olarak da adlandırılan o gün Cuma namazı çıkışı sonrası ve duaların ardından misafirlere kurban etinden yapılan yemekler ikram edilir.”

J Bayramlar-Törenler, Kutlamalar, Özel Günler→J 100.3 Mevsimlik Bayramlar→J 100.3.3 Bahar Bayramları→J 100.4 Mahalli Bayramlar, Festivaller→J 100.4.5 Birden Fazla Amaçlı

Ağırlık Asma⁷

“Evlenecek olan kızın çeyizlerinin evin bir köşesinde sergilenmesi. Hepsi yeni değil, bazıları kızın daha önce giydikleri. Damadın ipekli pijaması da, sergilenen eşyaların arasında yer alıyor.”

H Hayatın Dönüm Noktaları→H 400 Evlenme→H 400.7 Düğünün Günleri→H 400.7.4 Çeyiz→H 400.7.4.3 Çeyiz Serme→H 400.7.4.3.1 Kız Evinde Çeyiz Serme

Bat

(www.saklilezzetler.com)

“Bir rivayete göre hamile bir kadının mercimekli, salçalı, yeşillikli, baharat-

7 www.folklor55.blogcu.com

lı bir yemek yapmak istemesi ile oluşmuştur... Adını, içine ekmeğin batırılıp yenmesinden almaktadır... Önceleri kadınlar arasındaki toplantılarda yapılmakta iken, sonraları düğünlerde erkek evinin, hayırlı olsun diye gelenlere ikram ettiği bir yemek halini almıştır... Yemekten manilerde de bahsedilmektedir:

*Tokatlıdır dedikleri
Battır yedikleri
Çok hoşuma gidiyor
Gel heri dedikleri”⁸*

V Beslenme Kültürü→V 300.2 Yemekler (Ana Malzemeye Göre)→V 300.2.1 Tahılla Yapılan Yemekler→V 300.2.1.1 Malzemeleri→V 300.2.1.2 Yapım Teknikleri→V 700 Belirli Zamanlara Özgü Yemek-Yiyecek İçecekler, Toplu-Törensel Yemekler→V 700.5 Düğün Yemeği→V 700.5.1 Düğün Töreninde Verilen yemek→V 700.5.1.6 Düğün Sonrasında Verilen yemek→V 900 Sofra-Sofra Düzeni, Yemek Adabı ve İlgili İnanışlar→V 900.4 Sözlü Anlatımlar→V 900.4.4 Maniler

Bayramlaşma (Baydarlı Kasabası, Reşadiye)⁹

“Ramazan Bayramının önemli ritüellerinden birisi de bayramlaşma. Aynı zamanda uzaktaki akraba ve arkadaşlarla bir buluşma vesilesi olan o gün halk, köy meydanında bir araya geliyor.”

J Bayramlar-Törenler, Kutlamalar, Özel Günler→J 100.1 Dini Bayramlar→J 100.1.1 Ramazan Bayramı→J 100.1.1.3 Bayramlaşma ve Bayram Gezmesi

8 Oğuz, Öcal (Nuray Aykanat, Ayşenur Karagöz): Kentler ve İmgesel Yemekler, 16-17. S.

9 www.baydarlihaber.com

Beşik (Yıldıztepe Köyü, Zile)¹⁰

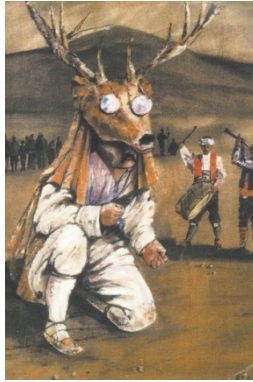

“Etrafındaki çeşitli ritüellerle öne çıkan ve bir bakıma doğumla çocukluk çağı arasındaki geçiş döneminin sembolü.”

H Hayatın Dönüm Noktaları→H 100 Doğum→H 100.7 Kırk Güne Kadar Yeni Doğum Yapmış Kadın ve Bebekle İlgili Uygulamalar→H 100.7.2 Bebekle İlgili→H 100.7.2.1 Çocuğun Beşiğe Yatırılması, Beşik Töreni

T Geleneksel Halk Sanatları→T 200 Geleneksel Halk Sanatları→T 200.4 Hammaddesi Ağaç Olanlar→T 200.4.4 Kullanım Eşyaları

Geyik Oyunu¹¹

“Günümüzde artık görülemeyen, geçmişte de fotoğraflanamayan bir geleneksel uygulamanın resmedilmiş görüntüsü. Kaybolan ve zamanında belgelene-meyen geleneksel kültür değerlerine güzel bir örnek. Kızlı erkekli davul zurna eşliğinde oynanan ve ölüp dirilmeye ilgili dramatik bir seyirlik oyun. Geyik kı-lığına giren oyuncu dans ettikten sonra ölü gibi yere yatar. Daha sonra büyü ile dirilir ve yeniden oynamaya başlar. Geyik, ölüm ve güneşi sembolize eden ayna, Hititlerle ilgili sembolik bir birleşimi ifade ediyor.”

M Geleneksel Türk Tiyatrosu→M 300 Köy Seyirlik Oyunları→M 300.2 Oyunlar→M 300.2.1 Sözlü Oyunlar→M 300.2.1.2 İnanç Kaynaklı Olup Eğlen-ce Amaçlı Oynanan Oyunlar→M 300.2.1.2.1 Oyunun Konusu→M 300.2.1.2.1.3

¹⁰ Sözlü Kültür Mirasımız, 12. S.

¹¹ www.turkiye-online.com

Ölüp Dirilme-Kız Kaçırma→M 300.2.1.2.5 Oyundaki Kişiler→M 300.2.1.2.6
Oyundaki Hayvanlar→M 300.2.1.2.7 Oyunun Kurgusu→M 300.2.1.2.8 Müzik

Gönüller Semahı (Dolluk Köyü, Reşadiye)¹²

“Anadolu Alevilerinin dinsel törenleri cemlerdeki on iki hizmetten birisi olan semah, inanca göre ilk defa Kırklar Cemi adı verilen ve günün birinde dünyayı düzeltereklerine inanılan ve aralarında Hz. Muhammed, Hz. Ali ve Hz. Fatma'nın da bulunduğu kırk kişinin gizli toplantısında yapılmıştır. Kırklar, Kırat, Turnalar, Demgeldi, Ali Yar, Hub Yar, Ali Nur, Çark Nur, Garipler Anadolu'nun çeşitli yörelerinde görülen diğer semahlardır. Gönüller Semahı, İçeri (Tarikat) semahlarından. Ağrlama, yürütme, yeldirme (pervane) ve bitirme duası olmak üzere dört bölümden oluşur.”¹³

İ Halk Bilgisi→İ 200 Geleneksel Kurumlar→İ 200.3 İnançlar→İ 200.3.1 İslamiyet→İ 200.3.1.2 Mezhepler→İ 200.3.1.2.2 İtikadi Mezhepler→İ 200.3.1.2.2.2 Şia Fırkası→İ 200.2.2.2.2 Alevi→İ 200.2.2.2.2.4 Törenler→İ 200.2.2.2.2.4.1 Cem

Kırk Hatim (Zile)¹⁴

“Birinci Dünya Savaşından beri kış aylarında sürdürülmekte olan ve (Kırk Hatim Okumaları), (Kırk Hatim Günleri) olarak da adlandırılan dini bir uygulama. Nasuh Paşa Camiinde kırk gün boyunca her gün bir hatim okunarak gerçekleştiriliyor.”

¹² Sözlü Kültür Mirasımız, 27. S.

¹³ Er, Piri: Geleneksel Anadolu Aleviliği, 75-81. S.

¹⁴ www.trthaber.com

İ Halk Bilgisi→İ 200 Geleneksel Kurumlar→İ 200.4 Dini Gelenekler

Leblebi (Zile)¹⁵

“Nohutun elenmesi. Sırayla baş, ırait, kızartma gozeli, çilingirden oluşan ve bir odlu adı verilen ısıtma işlemi. On gün sonra iki odlu denilen ikinci ısıtma işlemi. On gün serme. Eskiden çok daha karmaşık ve zahmetli bir üretim süreci söz konusuydu. Günümüzde Zile’de yüz kadar üreticiden, bir esnafın kalmış olması bu üretim zorluğu ve fabrikasyonun bir sonucu.”

V Beslenme Kültürü→V 400 Yiyecekler→V 400.6 Çerezler

Omuz Halayı¹⁶

“Bir bakıma erkeğin kadına verdiği değeri temsil eden, yörede yaygın bir halk oyunu. Yalnız erkekler veya kızılı erkekli olarak, davul zurna eşliğinde oynanır.”

P Halk Oyunları→P 500 Oynanış Biçimlerine Göre Halk Oyunları→P 500.1 Oyuncuların Sıralanış Biçimlerine Göre Halk Oyunları→P 500.1.5 Üst Üste Daire Biçiminde Oynanan Oyunlar

15 www.panoramio.com

16 www.turkiye-online.com

Ormanözü Köyü (Turhal)¹⁷

“Çizim Sayın Tahsin Gündoğdu’ya ait. Köyün günlük yaşamı ve halk ekonomisi, halk mimarisi ile ilgili çeşitli kesitler resmedilmiş. Fotoğrafların yanında, bu tür resim ve çizimler de, halk kültürü çalışmalarında büyük önem taşımaktadır.”

İ Halk Bilgisi→İ 100 Günlük Yaşam→İ 700 Halk Ekonomisi

U Halk mimarisi

Su Değirmeni (Tahtaoba Köyü, Merkez)¹⁸

“Ülkemizde sayıları hızla azalmakta olan su değirmenlerine bir örnek. Yetmiş yıldır çalışmakta. Sahibi Osman Aydın.”

U Halk Mimarisi→U 800 Mesken Dışındaki Diğer Yapı Türleri ve Kullanım Alanları→U 800.1 Yapı Türleri→U 800.1.6 Değirmen

17 www.ormanozu.com

18 www.tokat.gov.tr

Şeyh Nusrettin Türbesi (Zile)¹⁹

“Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde türbenin önünde bulunan yaşlı bir dut ağacının çürüyen bölümünden alınan bir dal parçasının tütsüsünün ateşli hastalıklara iyi geldiğini belirtmektedir.”

İ Halk Bilgisi→İ 300 Halk Sağaltıcılığı→İ 300.4 Şifalı Olduğuna İnanılan Yerler→İ 300.4.1 Türbe-Yatır vb. Ziyaret Yerleri

K İnanışlar→K 600 Adak ve Adak Yerleri→K 600.3 Adak Yerleri→K 600.3.1 Kutsal Yerler, Ermiş Kişilerin Mezarları ve Çevresi→K 600.5 Kutsal Sayılan Yerler→K 600.5.7 Sağaltma Amacıyla Yapılan Uygulamalar

Tokmak (Küçük Hamam Mahallesi, Zile)²⁰

“Zile'nin Küçük Hamam Mahallesinde bulunan “Küçük Çeltek Tekkesi” bir kabirle, su kuyusundan oluşmaktadır. Kabrin yanında bulunan el şeklindeki tokmağın, mezarda yatan şahsa ait olduğuna ve ağrıyan yerlere sürüldüğünde şifa bulunacağına inanılmaktadır. Atalar kültü çerçevesinde, mezarda yatan şahısta var olduğuna inanılan gücün, tokmağa da geçtiğine ve bu güçten sempatik büyüünün temas ilkesine göre yararlanmaya yönelik geleneksel bir halk hekimliği uygulaması. Çeşitli yörelerde tokmağın yerini ayakkabı, ağaç dalı veya bir taş almaktadır.”

19 www.seyhhusrettin.blogspot.com

20 www.unyezile.com

İ Halk Bilgisi →İ 300 Halk Sağaltıcılığı→İ 300.4 Şifalı Olduğuna İnanılan Yerler→İ 300.4.1 Türbe-Yatır, vb. Ziyaret Yerleri

K İnanışlar→K 600 Adak ve Adak Yerleri→K 600.3 Adak Yerleri→K 600.3.1 Kutsal Yerler, Ermiş Kişilerin Mezarları ve Çevresi→K 600.3.3 Kuyu, Kaynak, Pınar, Çeşme, Havuz, Göl→K 600.5 Kutsal Sayılan Yerler→K 600.5.3 Ziyaret Amacı→K 600.5.3.1 Şifa Bulmak→K 600.5.6 Türbede Bulunan ve Evliyaya Ait Olduğuna İnanılan Eşyalar→K 600.5.7 Sağaltma Amacıyla Yapılan Uygulamalar

Yararlanılan Kaynaklar

Kitaplar

ER, Piri: Geleneksel Anadolu Aleviliği.

Ekip Grafik Matb., Ankara 1998, 134 S.

Halk Kültürü Belgeliği Kümeleme Kılavuzu. Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 2001, 174 S.

OĞUZ, Öcal (Nuray AYKANAT, Ayşenur KARAGÖZ): Kentler ve İmgesel Yemekler. Gazi Üniversitesi THBMER Yayını, Ankara 2006, 136 S.

Sözlü Kültür Mirasımız. Etki Yayıncılık, Ankara 2002, 79 S.

Web Siteleri

Baydarlı Haber. www.baydarlihaber.com Erişim: 22.03.2014.

Erbaa Haber: Evyaba Geleneksel “Afat Kurbanı” Törenlerini Bu Yıl da Büyük Katılımla Gerçekleştirdi. www.habererbaa.com Erişim: 23.03.2014.

Folklor 55: Ağırılık Asma. www.folklor55.blogcu.com Erişim: 23.03.2014.

GÜNDOĞDU, Tahsin: Ormanözü Köyü. Tokat Turhal Ormanözü Köyü, www.ormanozu.org Erişim: 24.03.2014.

Kırk Hatim Geleneği. www.trthaber.com Erişim: 23.03.2014.

KUTLU, Prof. Dr. Muhtar: Görsel Etnografi. www.gorseletnografi.weebly.com Erişim: 22.03.2014.

ÖZDEMİR, M.: Su Değirmenleri Teknolojiye Meydan Okuyor. Tokat Valiliği, www.tokat.gov.tr Erişim: 25.03.2014.

SAKAOĞLU, Necdet: Şeyh Nasıreddin Tekkesi. www.seyh nusrettin.blogspot.com Erişim: 23.03.2014.

Saklı Lezzetler: Tokat Usulü Bad (Bat). www.saklilezzetler.com Erişim: 26.07.2014

Tokat, Oyunlar. www.turkiye-online.com Erişim: 25.03.2014.

ULU, Mehmet Emin: Zile İlçesindeki Alperenler ve Efsaneleri. www.unyezile.com Erişim: 23.03.2014.

YARDIMCI, Mehmet: Zile Leblebisi İmalatı. www.panoramio.com Erişim: 21.03.2014.

Tokat'ta Bir Caddeye İsmi Verilen Mustafa Satan'ın Ustalığı, Mucitliği ve Tokat'a Katkıları

Ali SATAN*

Özet

Bu makalede; Tokat'ta yetişen ve ustalık şöhreti civar illere de yayılan, Tokat'ta ilk motor yenileme atölyesi açan, ilk mutfak tüpüyle otomobil çalıştıran, dizel motorların birçok parçasını geliştiren ve yerine onlarca usta yetiştiren Mustafa Satan'ın hayat hikâyesi anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Mustafa Satan, Tokat, ustalık, araba, biyografi.*

The Craftmanship, The Inventive Thinking and the Contributions of Mustafa Satan to Tokat, Who Has Lent His Name to a Street in It

Abstract

This article seeks to explore the lifetime story of Mustafa Satan, who was raised in Tokat yet earned a greater reputation for his craft in the neighboring towns, who initiated the first motor reconditioning studio in Tokat and built a motor that runs on a kitchen cylinder, and who developed many a part of diesel motors and trained tens of people to follow his craft.

Keywords: *Mustafa Satan, Tokat, craftsmanship, car, biography.*

Ailenin Kökleri:

Mustafa Satan'ın aile kökleri Ardahan'a ulaşmaktadır. Aile 1877-78 Osmanlı Rus harbi sırasında bölgenin Rus işgaline maruz kalması dolayısıyla Rus işgali altında yaşamamak için batıya doğru göç etmişlerdir. Ailenin bir kısmı Sandal köyüne oradan Tokat'a gelmişlerdir. Ailenin Tokat nüfus defterindeki ilk kaydı 1883 yılında Mustafa Satan'ın halası Gülperi Şamiloğlu'na aittir. Mustafa Satan'ın babası Abdullah Ardahanlı olarak nüfus kaydında gözükmektedir. Anne adı Ayşe, baba adı Hasan'dır. Karşılıklı Hasan olarak da anılan dedenin ölüm tarihi ve yeri nüfus defterinde yazmamaktadır. Ailede Türkçe'den farklı herhangi bir dil konuşulmadığı bilinmektedir. Abdullah Ardahanlı (Satan) 1892'de Tokat'ta doğmuştur. Nüfus defterinde doğum yeri yazmamaktadır ancak ablası 1883'te Tokat'ta doğduğuna göre ailenin artık Tokat'a yerleşmiş olduğu dolayısıyla Tokat'ta doğmuş olması gerektiği, deftere ihmal neticesinde doğum yerinin yazılmadığını düşünmekteyiz.

* Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul; e.posta: satanali@hotmail.com.

Abdullah 20 yaşına geldiğinde Osmanlı İmparatorluğu Balkan Harbi'ne girmişti. Dolayısıyla Abdullah bu savaşa iştirak etti, ardından 1.Dünya Savaşında Kafkas cephesinde katıldı. Atlardan anladığı için kendisine Komutanın atlı arabası veya kızığını kullanma vazifesi verilir. Aile büyüklerinin anlattığına göre bu sırada bölgeye gelen Enver Paşa'nın da at arabasını veya kızığını kullanır. Savaş içinde hızlı hareket edip biran önce menziline varmak isteyen Enver Paşa, Abdullah'a hızlanmasını emretmiş olacak ki; Abdullah "Paşam at çatlayacak" der. Enver Paşa ise "At çatlarsa sen varsın" der ve hızlanmakta ısrar eder. Birsüre sonra gerçekten at çatlar ve Abdullah Satan çatlayan atın yerine arabayı çeker ve Osmanlı Orduları Başkumandan vekili Enver Paşa'yı menziline ulaştırır.

Abdullah Satan, Dünya Harbinde nüfus kayıtlarında gözükmeyen ancak Tokat'a gelmeden doğmuş olduğunu tahmin ettiğimiz ağabeyini Çanakkale Cephesinde kaybettiği aile içinde anlatılan bir bilgidir. Dünya Harbinden sonra İstiklal Harbine de katılan Abdullah Satan, 9 yıllık askerlikten sonra Sakarya Zaferi sonrasında 1921 yılında terhis oldu. Tokatta Zeynep Hanım ile evlendi. At alım satımı, posta arabası sürücülüğü gibi işler yaptı. Sırasıyla Satı, Rüveyde, Şerife, Mustafa ve Ahmet isimlerinde evlatları oldu. Ancak henüz 48 yaşında iken 1938 yılında vefat etti.

Mustafa Satan'ın Sergüzeşt-i Hayatı

Mustafa Satan, 1 Ekim 1931 yılında Tokat'ta Zeynep ve Abdullah çiftinin 3 kız çocuklarından sonra ailenin ilk erkek evladı olarak dünyaya geldi. O yıllarda Türkiye'nin nüfusu 14 milyon, Tokat merkezin nüfusu ise 20 binin biraz üzerindedir¹.

1935 yılında Mustafa 4 yaşında iken bir erkek kardeşi oldu. Böylece beş kardeş oldular. Ancak 1938 yılında Mustafa 7 yaşında ilkokula başladığı yıl babası Abdullah'ı kaybetti. En büyüğü 16 yaşında 5 kardeş yetim kaldılar. Anneleri Zeynep Hanım çocuklarını evindeki fırında ekmek yaparak büyütmeye çalışıyordu. Mustafa'nın çocukluğu ve gençliği tam bir yoksullukla ve 1939 depremi, II. Dünya Savaşının bütün sıkıntıları, 1943, 1946 ve 1949 sel felaketlerini görerek geçti. 1945 yılında İlkokulu bitirdikten sonra berber, marangoz ve soba yapımında çıraklık yaptı. En son o yıllarda Tokat'ta araba motorlarını tamir eden ve Tokat'ın en eski ustalarından olan Bekir İşler'in yanında çalıştı.

1951-1953 yıllarında askerlik görevini Niğde'de ifa ettikten sonra ilk tamirhanesini İrfan Usta ile beraber bugünkü Hükümet Konağı civarında açtı. Mustafa Satan 13 Eylül 1954 tarihinde Nezahat Hanım ile evlendi ve Saliha, Semiha ve Abdullah isminde evlatları oldu.

İrfan Usta ile kısa süren ortaklıktan sonra Erdoğan veya Erbaa Garajı'nda kardeşi Ahmet Satan ile birlikte Oto Dizel Tamirhanesini açtılar. Burada bir süre

1 Tokat'ın sosyo-ekonomik durumu 1950'lere kadar ciddi bir değişmeye uğramadı. 400 hektarlık bir alanda 3900 civarında evden ibaretti. Metin Tuncel, "Tokat (Bugünkü Tokat)", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.41, s.226

çalıştıktan sonra Birlik garajına, 1960'lı yıllarda ise Gazi Osman Paşa Bulvarı eski Niksar yolu kavşağında Körocakları Benzinliği'nin yanına taşındılar. Birkaç yıl burada çalıştıktan sonra 1964'te Niksar Yolu üzerinde yeni adıyla Mustafa Satan Caddesi'nde satın aldıkları arsa üzerine yaptıkları atölyelerine geçtiler.

1950'li yıllarda Türkiye'de kara yolları ve motorlu araçların sayısında artış başlamış, Tokat ve civarında da dizel ve benzinli araçlar çoğalıyordu. Mustafa Satan kardeşiyle birlikte bu gelişmelere uygun olarak tamir yanında, Tokat ve havalisinde ilk olarak dizel motorların, "pompa ayar" (3 Temmuz 1963), "grank taşlama"(1971), "rektefiye ve honlama" ve "torna tesfiye" tezgâhlarını getirip servislerini kurarak **ilk Motor Yenileme Atölyesini** açtılar. Dizel motorların arıza tesbiti ve tamiri konusunda ulaştığı ustalık onu yalnız Tokat'ta değil civar şehirlerde de tanınan bir ustası yapmıştır. 1960'lardan itibaren atölyesinde 20-25 kişi çalıştırıp 30'dan fazla usta yetiştirmiş, bilgisini sakınmadan paylaşmış olması onu sevilen ve sayılan insan yapmıştır.

Eski Niksar Yolu üzerinde şimdiki adıyla Mustafa Satan caddesinde bulunan Oto Dizel Atölyesi ve Garajı 1964-1978 arasında Sanayi Sitesi açılmadan önce Tokat'ta en çok tamirhanenin bir arada bulunduğu ve bir aracın hertürlü arızasının yapılabildiği yer idi. Atölyenin burada yapılma sebebi ise o yıllarda bu bölgenin Tokat'ın Sanayii bölgesi olarak tahsis edilmiş olması idi. Şehrin gelişmesi üzerine sanayi sitesi bugünkü yerine kaydırıldı.

Tokat'ın modern zamanlarda kültür ve tarihinde Mustafa Satan'ın yer almasını gerektiren en önemli yanı ise; 1960'lı yıllarda kendi atölyesinde o güne kadar mevcut olmayan 3 silindirli dizel motor yapmış olmasıdır. Bu 6 silindirli bir Perkins motorudur. Sadece silindir değil aynı zamanda grank, pompa, eksantrik gibi bütün motor aksamı demir testere ile kesilerek çalıştırmayı başarmış olmasıdır. Bu yeni motor kendi araçları olan Commer marka arabaya takılır ve çalıştırılır. Motor çalışmış ancak, balans sorunu çözülememiştir. Bunun üzerine Tokat sanat okulu öğretmenleri ile görüşülmüş, İstanbul Teknik Üniversitesi'ne konu yazılmış, ancak alınan cevap "*böyle bir motorun çalışmayacağı*" şeklinde olmuştur. Konu bu defa İngiltere'ye yazılır ve İngiltere'den ciddi miktarda katalog gönderilir. Henüz o yıllarda traktörlerde 4 veya 6 silindirle çalışmaktadır. 3 silindirli motor daha güçlü ama daha az yakıt harcayan ve daha hafif motor demektir. Nitekim bu olaydan kısa süre sonra Massey Ferguson 3 silindirli traktörü piyasaya sürecektir. İddiaya göre, Massey Fabrikasına da mektup yazılmış, bundan sonra 3 silindirli traktör piyasaya çıkmıştır.

1974 yılında Koalisyon Hükümetinin ortağı ve Başbakan Yardımcısı olan **Necmettin Erbakan**, o yıl Tokat'a gelmiş ve Oto Dizel Tamirhanesine yanında Sanayi Bakanı **Fehim Adak** ve Tokat Valisi **Zekai Gümüşiş** ve kalabalık bir heyetle ziyaret etmişlerdir. Bu 3 silindirli motor konusu Erbakan'a anlatılmış onun da ilk sorusu "*balansı nasıl ayarladınız?*" olmuştur. Erbakan motor uzmanı olduğu için Mustafa Satan'ın bu gayretlerini övgüyle karşılamıştır.

Mutfak Tüpüyle Çalıştırılan İlk Araba

Oto Dizel Mustafa ve Ahmet Satan Tamirhanesi'nde 1968-1970 yılları arasında benzinle çalışan otomobil mutfak tüpü ile çalıştırılmıştır. Bugün "LPG'li Araç" denilen düzenek manifoldun yanına konulan ilave bir aparat ile çözülmüş aracın sorunsuz çalışması başarılmıştır. Uygulama yine Oto Dizel'in sahip olduğu Commer marka araçta denenmiş, araç Tokat'ta her yere gidebilmiş, rampaları rahatça çıkabilmiştir. Aracın arkasına konan tüpün kendi basıncı ile akış sağlanmış, tüp azaldıkça çekiş düşmüştür. O yıllarda Tokat'a tüp Mobilgaz tarafından getirilmektedir. Mobilgaz müfettişleri tüpün araçta kullanıldığını duyarak Mustafa Satan'ı Tokat anabayii Erol Peri'nin benzinliğine çağırarak "*tüplerinin mutfaktan başka yerde kullanılmıyacağını kullananların ise büyük ceza ödemek zorunda kalacakları*"nı ifade ederler. Bunun üzerine Mustafa Satan bu icattan da vazgeçmek zorunda kalır. Ancak 1970'li yıllarda Mustafa Satan Ankara'da hava kirliliğine bir çare olması umuduyla bu icadını tekrar uygular. Tüple deneme sürüşleri yapılır. Bunun üzerine Belediye zabıtaları "*Tüplü aracın can güvenliği açısından kullanılmıyacağını*" belirterek uyarırlar. Bu tavır karşısında tüple araç çalıştırmaktan tamamen vazgeçer.

Zeki ve Kendini Yetiştiren Usta

Ciddi bir eğitimden geçmeden ancak aldığı dersleri iyi öğrenen, daha sonra deneme yanılma yoluyla öğrenme sürecini devam ettiren Mustafa Satan, yedek parçanın olmadığı yıllarda ustalığı marifetiyle yeni çözümler üretmiştir. Mesela piston sekmanlarının altlarına çelik yay koyarak motorlarının daha randımanlı çalışmasını sağlamıştır. Fort kamyonlarının eksantirik mili bulunmadığı tarihlerde Thames marka kamyonların eksantirik mili ortadan kesilerek Ford eksantirik mili dişlisini Thames eksantirik mili dişlisine işliyordu. Böylece o günlerin büyük problemi çözülmüyordu. Yine bu çerçevede, pistonlara ilave sekman kanalı açarak motorun beygir gücünü artırıp motor ömrünü uzatması aslında onun mevcut motorlarda gördüğü eksikliği gidermek ve müşterinin aracının daha uzun ve verimli çalışmasına yönelik gayretlerdi. Bu onun ustalığının doğal sonucu olarak ortaya çıkan işlerdi. Bugünkü anlamda ise birçok "ürün geliştirdiği"ni söyleyebiliriz.

Yerine Usta Yetiştirmek

Mustafa ve Ahmet Satan Atölyesinde 1952-1979 arasında yüzlerce kişi çalışmıştı. Çırak olarak giren kişiler zaman içinde kendilerini geliştirir kalfa, halfe (halife) ve usta olabiliyorlardı. Atölyede sıkı bir eğitim ve disiplinin hakim olduğu hala anlatılmaktadır. Mesleki eğitim sadece görerek değil öğrenilmesi gereken, ezberlenmesi gereken bilgilerin, numaraların, ölçülerin de öğretilmesi için sık sık sözlü sınav yapıldığı, 1960'lı yıllarda çalışanlara defterlerine not tutturulduğu, mikrometre, kompretör kullanılması öğretildiği hala anlatılmaktadır. O yıllarda Sanat Okulu şimdi Meslek Lisesi denilen okulun öğrencileri Oto Dize atölyesinde staj görüyorlardı.

“Milli Servet” Vurgusu

Mustafa Usta'nın üzerinde durduğu konulardan biri de israfa karşı olması, kullanılabilecek en küçük parçaların zayi edilmemesine özen göstermesidir. Atölyede, garajda, yolda gördüğu cıvata, pul, rondeler gibi metaller millî servetti ve toplanırdı. Bunların milli servet olduğunu her zaman vurgulardı. Her usta gibi takımlar konusunda hassastı. En kızdığı konu takımların kaybolması idi. Kendisi Amerikan takımları kullanır, bulamaz ise Alman takımları alırdı. Tamirhane, 1960'lardan itibaren sabah 07:00'de açılır, kapanış ise işin bitmesine bağlıydı.

Ramazan İftarları

Mustafa ve Ahmet Satan Ustalar tamirhanenin üzerindeki dairelerde otururlardı. Ramazan'da Atölyede çalışan ve daha önce çalışmış ayrılmış bulunan herkes iftara davet edilirdi. Bayramlarda da bütün çalışanlar büyük bir vefa ve saygı örneği göstererek ustalarını ziyaret ederlerdi. Ustaya vefa en takdire şayan bir şekilde halen devam etmektedir. Oto Dizel tamirhanesinden yüzlerce kişi çalışıp farklı mesleklere geçmişlerdir. Bizim isimlerini tespit ettiğimiz dükkân açıp aynı mesleği devam ettiren ustaların sayısı 35'i bulmaktadır. Yani Mustafa Satan kendi yerine Tokat'a 35 motor ustası yetiştirip aramızdan ayrılmıştır. Şimdi onlar da ustalarının yaptığı gibi yüzlerce yeni usta yetiştirmiş ve halen yetiştirmektedirler.

Ustaların İhtisasından Yararlanmak

Mustafa Usta'nın kendi gayretleri, ustalığı ve elbette başta kardeşi olmak üzere yanındakilerin desteği ile geliştirdiği ürünler maalesef önemsenmemiş ve kıymetlendirilememiştir. Bu anlamda en büyük talihsizlik Tokat'ta o yıllarda üniversitenin olmamasıdır. İstanbul ve Ankara'daki üniversitelerin de konuya ilgisiz kaldıkları anlaşılmaktadır. Ancak o dönemin Türkiyesinde “inavasyon”, “patent”, “yaratıcılık”, “ürün geliştirme” kavramları olsa bile buralara getirilemediği anlaşılıyor. Dolayısıyla Mustafa Satan pek çok patentin sahibi Tokat ise pekçok ürünün üretim merkezi olmaktan mahrum kalmıştır.

27 Nisan 1979'da aramızdan ayrılan Mustafa Satan'ın ismi şehre yaptığı bu katkıları dolayısıyla aynı yıl Belediye Meclisince “Niksar Yolu”na verilmiştir.

Mekânı cennet olsun.

Ekler:

1. Mustafa Satan'ın nüfus hükümet cüzdanı

2. Oto Dizel Tamirhanesinde Mustafa ve Ahmet Satan Ustalar (Ayakta Ortada) çalışanlarıyla birlikte. Ayakta Soldan: Nurettin Elver, Abdullah Petenoğlu, ?, Hürrem Ertürk, Ahmet Satan, Mustafa Satan, Çıldır Fikri (Lakabı), ?, Şerifağa Gürses, Oturanlar: Hamdi Alay, Hacı Eruyar, ?, Nurettin Uyan, ?, ?(1960'lar)

3. Mustafa Satan'ın vefatı dolayısıyla verilen gazete ilanı.

Tokat Ağzı Söz Varlığında Karaçay Türkçesinin Yeri

Ali Osman SOLMAZ*

Özet

Türklerin Anadolu'ya yerleşmeleri ile birlikte Oğuzca ilk defa yazı dili haline gelmiş ve Anadolu'da Oğuz Türkçesi temelli ağızlar hayat bulmuştur. Ancak, sonraki dönemlerde de Anadolu her zaman çeşitli göçlere maruz kalmıştır. Bu göçlerle birlikte farklı Türk boyları Anadolu'yu vatan edinmiş, dolayısıyla konuştukları diller de bu coğrafyada var olmuşlardır. 19. yüzyılda Kafkaslardan göç ederek Anadolu'nun çeşitli yerlerine yerleşen ve bugün de varlıklarını devam ettiren Türk boylarından biri de Karaçay'lardır. Karaçay Türkçesi yapılan tasnif çalışmalarında Kuzey, Kuzey-batı grubunda yer alırken Oğuz Türkçesi güney, güneybatı grubunda yer alır ve sözvarlığı açısından aralarında bazı farklılıklar görülür. Anadolu ağızları sözvarlığı bir araya getirilerek oluşturulmuş olan Derleme Sözlüğü'nde Tokat yöresinden derlenen kelimeler arasında Karaçay Türkçesi'ne ait sayıca hayli fazla kelime yer almaktadır: abınmak, aruv, aydös, aylanç, çoğurçga, culduz, cuvurt, cüzük, dekke, doğura vb. Bu bildiriye Derleme sözlüğünde yer alan Tokat yöresi Karaçay köyleri olan Çilehane ve Arpacıkaraçay köylerinden derlenmiş Karaçay Türkçesi kelimeleri tespit edilip, listelenerek bu kelimelerin Karaçay Türkçesi sözlüğündeki yeri değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Karaçay Türkçesi, Çilehane, Arpacıkaraçay, Tokat Ağzı, Derleme Sözlüğü.

Türkçe 11. yüzyılın son çeyreğinde Anadolu'nun kapılarını Türklere açması ile bugün yaşadığımız coğrafyada hayat bulmuştur. Daha Orta Asya topraklarında farklı lehçe özellikleri gösteren Türkçe, Anadolu'nun fethinden sonra ağırlıklı olarak Oğuz boylarının yaşam alanı olmuş ve Oğuzların konuştukları dil de tarihte ilk defa Anadolu'da yazı dili hâlini almıştır. Anadolu'da Oğuzcaya dayalı olarak gelişen yazı diline başta Eski Osmanlıca, Tarihî Türkiye Türkçesi gibi isimlendirmeler yapılmış olsa da günümüz Türkiye Türkçesinde Eski Anadolu Türkçesi ismi yaygınlık kazanmıştır.¹ Bugün hem yazı dilimiz hem de Anadolu ağızları Oğuz Türkçesi temellidir. Anadolu'nun ilk yerleşenlerinin Oğuzlar olmasına karşın Anadolu merkezli Osmanlı Devleti'nin sonraki yüzyıllarda birtakım göçlere de kucak açtığı bilinmektedir. Bu göç hareketlerinin önemli bir bölümü de Kafkaslardan olmuştur. 19. Yüzyılın ikinci yarısı ile 20. Yüzyılın başlarında Rusya ile sorun yaşayan Kafkas halkları etnik kimliklerine bakılmaksızın Osmanlı topraklarına göç etmişlerdir. Anadoluyu mesken tutan bu topluluklar kendi dillerini de günümüze kadar taşımışlardır. İşte Kafkaslardan Anadolu'ya göç eden topluluklardan biri de Karaçay Türkleridir.

* Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, aliosman.solmaz@gop.edu.tr

1 Özkan Mustafa, Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000 s.40

Günümüzde Karaçay-Malkarlar Rusya Federasyonuna bağlı Karaçay-Çerkes ve Kabardin-Balkar özerk cumhuriyetlerinde yaşamaktadırlar. Kafkas dağlarının zirvesi Elbruz (*Mingi Tav*) etrafını yurt edinmişlerdir. Kendilerini Tavlu (dağlı) olarak adlandıran Karaçay ve Balkarlar dil, örf, âdet, din, içtimaî teşkilât, folklor, edebiyat ve tarih itibarıyla tek topluluktur. Elbruz dağının bir yamacında Karaçaylar, diğer yamacında Balkarlar yaşamaktadır. Coğrafi ayrılık dışında bu iki kardeş topluluk arasında önemli bir farklılık yoktur.²

Osmanlı topraklarına, Kafkasya Bölgesi'nden göç ederek gelen Karaçaylılar, başta Konya olmak üzere Eskişehir, Ankara, Tokat, Afyon, Sivas ve Kayseri illerinde müstakil köylere yerleştirilmişlerdir.³ Tokat yöresine gelen Karaçay göçmenleri özellikle coğrafi yapının anayurtlarına benzemesi nedeniyle bir dönem Reşadiye'ye bağlı iken günümüzde Almus ilçesine bağlı olan Çilehane köyü ile Sulusaray ilçesine bağlı Arpacıkaraçay köylerine yerleşmişlerdir. Arpacıkaraçay köyünü oluşturan Karaçaylar, Elbruz eteklerindeki Hurzuk, Üçköken ve Kartcurt köylerinden 1870'li yıllardan itibaren üç katile halinde göç etmiş ve gemi ile Samsun limanına gelmişlerdir.⁴ Çilehane köyü de 1880'li yıllarda Kafkasya'daki anayurtlarından göç ederek Anadolu'ya gelen Karaçaylar tarafından kurulmuştur. Samsun limanına çıkan Karaçaylardan bir grubu iç kesimlere doğru ilerleyerek Tokat-Zile'de bir süre ikamet etmişlerdir. Buradan sıcak hava, sivrisinek ve hastalıklardan dolayı tekrar göç etmişler ve şu anda Çilehane Köyünün bulunduğu yere ulaşıncaya havası, suyu, coğrafi yapısı ve iklimi ile Kafkasya'daki yurtlarına benzettiklerinden buraya yerleşmeye karar vermişlerdir.⁵ Zamanla köylerde yaşayan nüfus azalmıştır.

http://www.kafkas.gen.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=40&Itemid=54 02.09.2014

- 2 Türkoğlu İsmail, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Karaçay-Balkarlar Maddesi, cilt: 24, s.380-381
- 3 Karaca Yusuf, Karaçay Türklerinde Dini Hayat Başhüyük Kasabası Örneği, Yüzüncüyıl Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi Van, 2006 s.3
- 4 Cinpolat Salih, Karaçay Halk İnanışları ve Uygulamalarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi (Tokat Örneği) Erciyes Üniversitesi Y.Lisans Tezi, Kayseri, 2009 s.22
- 5 Cinpolat, s.23

Türk dillerinin tasnifinde Karaçay Türkçesi ve Oğuz Türkçesi farklı kollarda sınıflandırılırlar. Aleksandr Nikolaeviç Samoyloviç (1880-1938) ve son önemli tasniflerden birini yapan Lars Johanson'un tasniflerinde Karaçay Türkçesi Kırgız, Kazak, Nogay, Kumuk Türkçeleri ile birlikte Kuzey-Batı kolunda yer alırken Oğuz grubu Güney-Batı kolunda yer alır.⁶ Türkiye Türkçesi ile Karaçay Türkçesinin farklı kollarda olmaları nedeniyle aralarında fonetik söz varlığı bakımından farklılıklar söz konusudur. Bu kelimeler Derleme Sözlüğünde de kendilerine yer bulmuştur. Anadolu ağızlarında görülüp yazı dilinde görülmeyen kelimeler 1932-1960 yılları arasında derlenerek, Türk Dil Kurumu tarafından Halk Ağızlarından Derleme Sözlüğü adı altında yayımlanmıştır. Sözlüğün son baskısı tıpkıbasım olarak 2009 yılında 6 cilt olarak gerçekleştirilmiştir.

Çalışmamızda fonetik açıdan bir değerlendirme yapmadan söz varlığı açısından bu farklılıklar değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Derleme Sözlüğü'ne Çilehane'den 709 Arpacıkaraçay köyünden 25 kelime girmiştir. Bu çalışmada Derleme Sözlüğü'nde sadece Tokat Çilehane ve Arpacıkaraçay köylerinden derlenmiş kelimeler birinci kısımda ele alınıp söz konusu kelimeler Karaçay Malkar Türkçesi Sözlüğü'nde yer alıp almamasına göre değerlendirilecektir. İkinci kısımda ise kelime sayısının fazla olması sebebiyle Derleme Sözlüğünde Çilehane-Arpacıkaraçay'ın yanı sıra diğer köy ve şehirlerde görülen kelimelerin bazıları verilecektir.

Türkiyede Yalnız Çilehane ve Arpacıkaraçay Köylerinden Derlenmiş Olan Kelimelerin Derleme Sözlüğü ve Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğündeki Karşılıkları

abınmak:	Düşeyazmak, yürürken ayağı kaymak.(Ç.-DS: 55)/Ayağı takılmak, ayağı sürçmek. (KTS:66)
açkış:	Açaçak (Ç.-DS:68)/ açkış: anahtar (KTS:68)
balavuz:	balmumu (Ç. K. göçmenleri-DS:497) / Balmumu (KTS:109)
bardık:	Gittik (Ç.-DS:530) / barmak: gitmek (KTS:110)
başmakçı:	Takunyacı, nalıncı.(Ç.-DS:564)/ başmah: terlik, çarık(KTS:113)
batmak:	Çamur (Ç.-DS:572) / bataklık, çamur (KTS:114)
bazuk:	Kol ve bacaktaki kaslar (hayvanlarda).(Ç.-DS:589)/ kol kemiği (KTS:116)
bıstır:	Bez parçasının eskimiş durumu.(Ç.-DS:670) / bısdır: çaput, paçavra (KTS:122)
bıstırmak:	Kapamak, tıkamak.(Ç.-DS:670) / bısdırmak: sıkıştırmak (KTS:112)
boyunsha:	Boyunduruk (Ç.-DS:747) / öküzleri kağına bağlayan boyunduruk (KTS:127)

6 Akar Ali, Türk Dili Tarihi, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013 s.51-52

burcak :	küçük taneler halinde yağın kar (K.-DS:788) / ince dolu tane- si (KTS:129)
buştuk	Bulaşık kurulama bezi.(Ç.-DS:806) / buşduk: çaput, paçavra (KTS:131)
buvaz:	Gebe (K. aşireti, Ç.-DS:780) / hamile, gebe (KTS:131)
calgavuş:	Tava (Ç.-DS:851) / çalgavuç: tava(KTS:136)
camavluk:	Yamalık.(Ç.-DS:854) / camav: yama(KTS:136)
cangur:	Yağmur (Ç.-DS:858) / yağmur (KTS:139)
canuvlamak:	Bilemek.(Ç.-DS:858) / parlamak (KTS:140)
car :	Kayalık yamaç yer.(Ç.-DS:1084) / Uçurum, yar (KTS:140)
castık	Yastık.(Ç.-DS:864) / yastık (KTS:143)
caz:	Yaz.(Ç.-DS:870) / bahar, ilkbahar (KTS:146)
cıcım:	Urgan.(Ç.-DS:895) / ip, urgan, halat (KTS:151)
cıkgır:	Silindir şeklinde ağaçtan yapılmış yayık.(Ç.-DS:906) / çıkır: fıçı (KTS:150)
cılı:	1.Sıcak.2.İlık.(Ç.-DS:911) / sıcak, ılık
cırtık :	Yırtık.(Ç.-DS:938) / cırtmak: yırtmak, yolmak (KTS:152)
cibek :	Mısır püskülü.(Ç.-DS:953) / ipek (KTS:154)
cip:	İp.(Ç.-DS:983) / cib: İplik (KTS:153)
cuvurt:	Yoğurt.(Ç.-DS:1020) / yoğurt (KTS:161)
cürük:	Çok koşan at.(Ç.-DS:1028) / hızlı koşan iyi cins at (KTS:163)
çabır:	Hayvan derisinden yapılmış çarık.(Ç.-DS:1031) / bir tür çarık (KTS:165)
çalman:	İnce çubuklarla çevrilmiş çit.(Ç.-DS:1060) / çit (KTS:168)
çackana:	Kurşundan yapılmış yuvarlak ok (Ç.-DS:1148)
çmaçık:	Dirsek (K.-DS: 1179) / dirsek (KTS:174)
çıpcık:	Serçe.(Ç.-DS:1183) / serçe (KTS:175)
çırprı:	Yaprak (Ç.-DS:1189) / çalı, çalılık (KTS:175)
çirimek:	Çürümek (Ç.-DS:1235) / Çürümek (KTS:176)
çollak:	Yün mekiği.(Ç.-DS:1263) / makara, mekik (KTS:177)
çum:	Kızılık.(Ç.-DS:1304) / kızılık (KTS:179)
çuruk:	Yüksek ökçeli ayakkabı.(Ç.1305) / çizme ayakkabı (KTS:180)
çüy:	Çivi.(Ç.-DS:1310) / çivi (KTS:180)
dogura:	Zayıf hayvanların sırt derilerinin altında meydana gelen bir çeşit kurt.(Ç.-DS:1535) / şiş, şişlik (KTS:185)
dugum:	Frenk üzümü.(Ç.-DS:1539) / Frenk üzümü (KTS:187)

duguma:	Nane (Ç.-DS: 1595)/ nane (KTS:187)
eğer	Tazı.(Ç.-DS:1672) / tazı, av köpeği (KTS:190)
egev	Eğe.(Ç.-DS:1672) / eğe (KTS:190)
emcek:	Süt anne. (K.-DS:1731) / emçek: meme; emçek ana: süt anne (KTS:192)
eriştirmek (I)	2.İki kişi arasındaki rekabeti artırmak, kızıştırmak. (Ç.-DS:1773) / -
erkelemek (I)	Çok sevmek, çocuğu nazla büyütmek.(Ç.-DS:1774) / erkeletmek: nazlandırmak, şımartmak. (KTS:194)
esirtmek:	Sarhoş yapmak Ç.-DS:1783) / sarhoş etmek (KTS:195)
eslemek	Herhangi bir kimseyi, kendisine belli etmeden gözetlemek. (Ç.-DS:1785)/ fark etmek(KTS:195)
esrik:	Sarhoş (Ç.-DS:1786) / esirik: kibirli, gururlu (KTS:195)
geben:	1.Tarlada biçilen ekinin saplarından yapılan yığın.2.Dağlarda kış için yapılan yaprak yığınları. (Ç.-DS:1956) / kuru ot yığını (KTS:200)
gebenek:	Kollu yamçı.(K.-DS: 1956) / bir tür erkek giyimi (KTS:200)
gemmeş:	Manda.(Ç.-DS:1987) / manda (KTS:200)
gıbı	Kene.(Ç.-DS:2024) / örümcek; kovdan gıbı: bir tür kene (KTS:201)
gıbit:	Yazın süt, yoğurt, su taşımaya yarayan keçi ya da koyun derisinden yapılan kap.(Ç.-DS:2024) / tulum (KTS:202)
gıbitli:	Büyük karınlı, şişman (kimse). (Ç.-DS:2025) / gıbit: karın, göbek (KTS:202)
gıldıvay:	Tırpanların sapında bulunan tutacak yer.(Ç.-DS:2041) / tırpanın el tutma yeri (KTS:203)
gırın:	Büyük ağaçların içinde meydana gelen boşluk.(Ç.-DS:2058) / oyuk, içi boş (KTS:204)
gırnav:	Eşek : (Ç.-DS:2061) / gırnav: hadım edilmemiş eşek. (KTS:204)
gırt:	Kuru olarak sürülen tarlalarda meydana gelen iri toprak parçaları. (Ç.-DS:2061) / parça, topak (KTS:204)
ginci:	Bezden yapılan bebek.(Ç.-DS:2079) / oyuncak bebek, kukla (KTS:205)
göğen:	İçinde su ısıtılan büyükçe ibrik.(Ç.-DS:2128) / göğen: güğüm, bidon. (KTS:206)
gözen:	Kiler.(Ç.-DS:2179) / kiler (KTS:208)
gura:	Hindi (Ç.-DS:2192) / baba hindi (KTS:209)

gurt tavuğu:	Kuluçka tavuğu (Ç.-DS:2199) / gurt: kuluçka (KTS:209)
halı:	İplik.(Ç.-DS:2260) / iplik. (KTS:212)
hans:	Biçilmemiş ot.(Ç.-DS:2275) / ot, çayır (KTS:213)
hant:	Yiyecek şey.(Ç.-DS:2275) / yemek, yiyecek (KTS:213)
harpuz:	Karpuz.(Ç.-DS:2295) / harbiz-harbus: karpuz (KTS:214)
havun:	Kavun.(Ç.-DS:2313) / kavun (KTS:215)
hırtmırt:	Eskimiş işe yaramaz durumdaki eşya.(Ç.-DS:2375) / geçim-sizlik, anlaşmazlık (KTS:218)
ıngıçgamak:	İnlemek (Ç.-DS:2479) / ıngıçhamak: inlemek (KTS:224)
ırahın:	1.Zayıf, arık. 2.Hasta.(Ç.-DS:2481) / zayıf, hasta (KTS:224)
igi:	İyi.(Ç.-DS:2509) / iyi (KTS:227)
ilgik:	Düğme iliği.(Ç.-DS:2522) / düğme iliği (KTS:228)
ilinmek:	Göze ilişmek.(Ç.-DS:2527) / takılmak (KTS:228)
ingiçe:	İnce.(Ç.-DS:2543) / ince (KTS:229)
iyegi:	Kaburga kemiği.(Ç.-DS:2574) / kaburga kemiği (KTS:231)
iynek:	İnek.(Ç.-DS:2576) / inek (KTS:232)
kabuğunu almak:	Derisini yüzmek: (Ç.-DS:2585) / Kabuğun almak: kabuğunu soymak (KTS:234)
kak:	Mısır unundan yapılan bir çeşit tatlı.(Ç.-DS:2600)/ mısır unundan yapılan bir tür lapa(KTS:236)
kaplanmak:	Abanmak, üzerine yıkılmak.(Ç.-DS:2635) / bükülmek, kıvrılmak (KTS:242)
katkan:	Elma ve armut kurusu.(Ç.-DS:2685) / katihan: kurumuş, bayat (KTS:248)
kangiç:	Bitki kökü çıkarmaya yarayan ucu sivriltilmiş sopa.(Ç.-DS:2712) / kazık, sivri uçlu sopa (KTS:241)
kebiçi:	Elçi.(K.-DS:2715) / keleci: elçi, arabulucu; dünür, temsilci (KTS:253)
kekel:	Alına dökülen kısa saç, perçem.(Ç.-DS:2724) / saç parçası, perçem (KTS:253)
keme:	Gemi.(Ç.-DS:2739) / gemi (KTS:254)
kerek:	Gerek.(Ç.-DS:2754) / gerek, lazım (KTS:255)
kesenekge :	Kertenkele. (Ç.-DS:2769) keselekge: kertenkele (KTS:256)
kalkobuz:	1.Keman.2.Kemençe.(K.-DS:2801) / Kafkas kemençesi (KTS: 257)
kırdık:	Yeşil ot. (Ç.-DS:2821) / Çimen, ot (KTS:260)
kırık:	Su oluğu. (Ç.-DS:2825) / oluk, su kemeri (KTS:260)

kindik:	İnsan göbeği. (Ç.-DS:2874) / göbek (KTS:265)
kiştik:	Kedi. (Ç.-DS:2888) / kedi (KTS:266)
kalaç :	Mayalı, mayasız hamurdan çeşitli biçimlerde yapılan küçük ekmek (Ç.-DS:2908) /çörek (KTS:237)
kolcanlığı:	Mendil.(K.-DS:2909) / kolcavluk: mendil (KTS:268)
korluk	Maya.(Ç.-DS:2927) / maya (KTS:270)
koşkoş:	Birbirine bitişik olan meyve ya da sebze.(Ç.-DS:2934)
koşulmak :	Katılmak, karışmak. (Ç.-DS:2935) / katılmak, eklenmek (KTS:271)
koşun:	Küp.(Ç.-DS:2936) / testi (KTS:271)
kozu:	Kuzu.(Ç.-DS:2947) / kuzu (KTS:272)
köğet:	Meyve, yemiş.(Ç.-DS:2951) / köğet: meyve (KTS:273)
kömük:	Köpük.(Ç.-DS:2958) / köpük (KTS:275)
köpçek:	Eğerin içi yün dolu yumuşak yeri. (Ç.-DS:2961) / eğer yastığı (KTS:275)
kumgan:	İbrik (Ç.-DS:2999) / ibrik (KTS:281)
kutuk:	Süs kabağı.(Ç.-DS:3019) /süs kabağı (KTS:284)
kutuk :	Kel.(Ç.-DS:3019) / başta kelleşen yerler (KTS:284)
kuv:	Ağaç mantarı.(Ç.-DS:3019) / mantar kavı (KTS:284)
kuvurma:	Kendi yağıyla kavrulup kızartılmış et, kavurma.(Ç.-DS:3020) / kavurma (KTS:285)
kuvuş:	Odun uçlarını koymak için, ocakların iki tarafına yapılan yükseklik.(Ç.-DS:3020) / Eşya koymak için yapılan duvar gözü, oyuk (KTS:285)
kuvut:	Mısır ununu yağda kavurarak yapılan bir yiyecek.(Ç.-DS:3020) / Kavrulmuş mısır ya da buğday unu (KTS:286)
kündüz:	Gündüz: . (Ç.-DS:3038) /Gündüz (KTS:287)
küymek:	Yanmak.(Ç.-DS:3057) /Yanmak (KTS:288)
malgun:	Kötü.(Ç.-DS:3114) /sersem, budala (KTS:292)
makırmak:	Sığırın böğürmesi (Ç.-DS:3125) / melemek, miyavlamak (KTS:292)
mıçkı:	Testere.(Ç.-DS:3179) / mıçkı: testere (KTS:296)
mınçak:	1.Boncuk.2.Tespah.(Ç.-DS:3186) / tespih (KTS:297)
nakırda etmek:	Şaka etmek.(Ç.-DS:3235.) / şaka yapmak (KTS:304)
otun:	Odun.(Ç.-DS:3297) / odun (KTS:312)
ökürmek:	Sığır bağırarak, böğürmek.(Ç.-DS:3330) / böğürmek (KTS)
ölçelemek:	Ölçmek.(Ç.-DS:3331) / ölçmek (KTS:316)

önkünç:	Ödünç (Ç.-DS:3338) / öngküç: borç, ödünç (KTS:317)
öpkelemek:	Darılmak, gücenmek.(Ç.-DS:3345) / darılmak, küsmek (KTS:317)
özen:	Birbirine yakın iki dağın arasındaki uzaklık, ara.(Ç.-DS:3373) / vadi (KTS:319)
pışıldamak:	Fısıldamak.(Ç.-DS:4649) / fısıldamak(KTS:321)
sakav:	Çoğunlukla atlarda görülen bir çeşit hayvan hastalığı.(Ç.-DS:4665) / At hastalığı (KTS:326)
sak tutmak:	Uyanık durmak.(Ç.-DS:4666) / sak: dikkatli, tedbirli (KTS:325)
salam:	Saman.(Ç.-DS:4667) / saman (KTS:327)
salam:	Selam.(Ç.-DS:4667) / selam (KTS:327)
samavar:	Semaver.(Ç.-DS:4670) / semaver (KTS:328)
sanamak:	Sayı saymak.(Ç.-DS:4671) saymak (KTS:328)
sağırav:	Sağır.(Ç.-DS:4671) / sangırav: sağır (KTS:330)
saraş:	Ramazanda gece yenilen yemek, sahur.(Ç.-DS:4673) /sahur vakti (KTS:331)
sav:	Sağ.(Ç.-DS:4675) / sağ (KTS:333)
savkeldin:	Hoş geldin.(K.-DS:3556) / sav kel: hoş geldin (KTS:334)
savmak :	Sağmak.(Ç.-DS:4676) / sağmak (KTS:334)
say :	Sığ, derin olmayan.(Ç.-DS:4677) / Sığ, derin olmayan. (KTS:335)
saylamak	Beğenmek, seçmek.(Ç.-DS:4678) / seçmek, tercih etmek. (KTS:336)
senik:	İki çatallı, harman savurmakta kullanılan bir araç.(Ç.-DS:3584) / senek: dirgen (KTS:338)
sılık:	Kirli, pis.(Ç.-DS:3610) / yüzsüz, küstah (KTS:341)
sıyınmak:	Sığmak.(Ç.-DS:3625) / sığmak (KTS:345)
sinğirmek:	Sindirmek, hazmetmek (Ç.-DS:3644) / singirmek: sindirmek (KTS:348)
sohan:	Soğan.(Ç.-DS:4702) / soğan (KTS:349)
soyom:	Düğün armağanı olarak getirilen koyun, keçi vb.hayvanlar. (Ç.-DS:3673)/ kesilecek koyun (KTS:352)
sozmak:	Sündürmek, çekip uzatmak.(Ç.-DS:3672) / uzatmak (KTS:352)
su	Su.(Ç.-DS:3704) / su (KTS:356)
sürtmek:	Badana etmek. (Ç.-DS:3724) / sıvamak (KTS:358)

süyelmek:	Ayakta durmak.(Ç.-DS:3730) / dikilmek, ayakta durmak (KTS:359)
süymek:	Sevmek.(Ç.-DS:3731) / sevmek (KTS:359)
süyümlü:	Sevimli.(Ç.-DS:3732) / sevimli (KTS:360)
şipji:	Biber.(Ç.-DS:4729) / şibiji: biber (KTS:365)
tal:	Söğüt.(Ç.-DS:4737) / söğüt ağacı (KTS:372)
talamak:	Boğmak, hırpalamak.(Ç.-DS:4737) / yırtmak, parçalamak; yıkmak. (KTS:372)
talaşmak:	Boğuşmak.(Ç.-DS:4737) / kavga etmek. (KTS:372)
tamga:	İm, damga.(Ç.-DS:4738) / leke (KTS:375)
tapka:	Sergen, raf.(Ç.-DS:4741) / tapha: raf (KTS:377)
taşlamak:	Gebe hayvan yavrusunu düşürmek.(Ç.-DS:4743) / düşük yapmak (KTS:382)
tavusmak:	Bitirmek, tüketmek.(Ç.-DS:4746) / bitirmek, tüketmek. (KTS:385)
tavuş	Ses, hafif gürültü, tıkırtı. (Ç.-DS:3852) / ses (KTS:386)
tayak:	Değnek.(Ç.-DS:4746) / değnek, sopa (KTS:386)
taydırmak:	Çalmak, aşırmaq.(Ç.-DS:4746) / çalmak, aşırmaq (KTS:387)
taymak:	Kaymak. (K.-DS:3855) / kaymak (KTS:386)
tegene:	Hamur teknesi.(Ç.-DS:4748) / hamur teknesi (KTS:388)
teri:	Deri.(Ç.-DS:4755) / deri (KTS:393)
teşik:	Delik. (Ç.-DS:4757) / delik (KTS:394)
teşmek:	Çözmek.(Ç.-DS:4757) / çözmek (KTS:394)
tinç:	Sağlıklı, iyi durumda.(Ç.-DS:4761) / rahat, sakin, kolay (KTS:396)
tinğulamak	Dinlemek.(Ç.-DS:4761)/ tinglamak: dinlemek (KTS:396)
tınmak:	Susmak.(Ç.-DS:4761) / sakinleşmek, dinmek (KTS:396)
tobengi:	Kuzey yeli.(K.-DS:3944) / töbengi: kuzey, aşağı ; töbengi cel: kuzey rüzgarı (KTS:405)
ton:	Kürk.(Ç.-DS:4770)/ kürk(KTS:403)
tot :	Pas.(Ç.-DS:4773) / pas, paslı (KTS:404)
tölü:	Yeni doğan kuzu, oğlak.(Ç.-DS:4774) / nesil (KTS:406)
töngüremek:	Yuvarlanmak.(Ç.-DS:4775) / töngere-: yuvarlamak (KTS:406)
töppe:	Tepe.(Ç.-DS:4775) / töppe: zirve, doruk. (KTS:406)
tös	Demirci örsü.(Ç.-DS:4775) / tös: örs (KTS:407)

tuvar:	Sığır, sığır sürüsü.(Ç.-DS:4778) / sığır (KTS:410)
türtü:	Yaprakları yenen bir çeşit dikenli ağaç.(Ç.-DS:4780) / sarı çalı (KTS:414)
tüş:	Düş, rüya.(Ç.-DS:4781) / rüya (KTS:414)
tüşmek:	İnmek.(Ç.-DS:4781) / inmek (KTS:414)
tüy:	Kabuğu çıkarılmış darı.(Ç.-DS:4781) / pirinç, darı (KTS:414)
tüye:	Deve.(Ç.-DS:4781) / deve (KTS:415)
tüygüç:	Çamaşır tokmağı, tokaç.(Ç.-DS:4781) / oklava, havan tokmağı (KTS:415)
tüyme:	Düğme.(Ç.-DS:4781) / düğme (KTS:415)
tüymek:	Dövmek.(Ç.-DS:4781) / bağlamak (KTS:414)
tüyüşmek:	Döğüşmek.(Ç.-DS:4781) / dövüşmek (KTS:415)
uçayak:	Sacayağı.(Ç.-DS:4782) / üçayak: sacayak, sehpa
uçuk:	Kepek, hayvan yemi.(Ç.-DS:4783) / kabuk, tahıl kabuğu (KTS:416)
unamak	Onaylamak.(Ç.-DS:4788) / razı olmak, kabul etmek (KTS:418)
uvanık	Üç dört yaşında öküz.(Ç.-DS:4790) / alıştırlılmamış genç öküz (KTS:421)
zaya etmek:	Yitirmek.(Ç.-DS:4833)/ ziyan etmek, bozmak, berbat etmek (KTS:426)
Aşağıdaki kelimeler Derleme Sözlüğünde yer almasına rağmen Karaçay-Malkar Türkçesi sözlüğünde yer almamaktadır:	
ala düşmek:	Saç ağarmak.(Ç.-DS:182)/
alakiştik:	Alaca renkli kedi.(Ç.-DS:191)
badimah:	Yol kenarlarında biten yemeği yapılan bir ot.(madımak) (Ç.-DS:467)
barkış:	Merdiven (Ç.-DS:458)
barmaklık:	Parmaklık.(Ç.-DS:534)
baskun:	Baskın, hücum.(Ç.-DS:543)
baş vermek:	Buğday başak tutmaya başlamak.(Ç.-DS:567)
biçoğ:	Buzağı (Ç.-DS:812)
buğun:	Bilek.(K.-DS: 781)
bulamuk:	Bulamaç, koyu un çorbası (Ç.-DS:786)
bulayga	Buraya.(Ç.-DS:787)
carımla:	Üç defa doldurulduğunda iki teneke tahıl alabilen tahtadan yapılmış tahıl ölçeği.(Ç.-DS:862) /-

cıngırdak:	Eşek sürmek, dürtmek için ucuna demir halka geçirilmiş değnek.(Ç.-DS:923)
cızgıdan çıkmak:	Doğru yoldan çıkmak.(Ç.-DS:948)
coğurçga:	Ağaç yongası. (Ç.-DS:995)
cüv cüv:	Tavuk çağırma ünlemi(Ç.-DS:1021)
cüzük:	Yırtılmaya yüz tutmuş, incelmış (kumaş hk.).(-DS:1029)
çakincik:	Alakarga.(Ç.-DS:1045)
çiydam:	Çiğdem.(Ç.-DS:1249)
çarçü:	Çerçi.(Ç.-DS: 1080)
çatmak:	Rast gelmek.(Ç.-DS:1092)
çelen:	Keçilerin, kırkıldığı zaman boyunlarına yapılan süs.(Ç.-DS:1120)
davarcık:	Dağarcık (Ç.-DS:1323)
defelenmek:	Bir şey aramak için gidip bulamamak, eli boş dönmek.(Ç.-DS:1399)
dekge:	Tekke (Ç.-DS:1407)
doçüş:	Eşekleri durdurma ünlemi.(Ç.-DS:1534)
ecimduvar:	Çocukların oynadığı bir çeşit oyun.(Ç.-DS:1661)
eginti:	Eğenin ağzından dökülen demir ufakları. (Ç.-DS:1678)
elik yoncasi:	Ormanlarda yetişen, yoncaya benzer bir ot.(Ç.-DS:1717)
ellege kalsın:	İlenç olarak kullanılır: Senin o yiyeceğin ellege kalsın.(Ç.-DS:1720)
esrik:	Ekinlerin çok büyüyerek dik duramaz hale gelmesi.(Ç.-DS:1787)
eşşek:	Tarlaları su baskınından korumak için çalı ve taşlardan yapılan set.(Ç.-DS:1795)
garçik:	İçine eşya konan küçük sandık.(Ç.-DS:1922)
gaş:	Yayla evi.(Ç.-DS:1933)
gayişlemek:	Küfretmek.(Ç.-DS:1947)
gazavat:	Gayret.(Ç.-DS:1953)
gepedeş:	Ahırda hayvanların saman yedikleri oluk, tekne. (Ç.-DS:1993)
gılga:	Gelişigüzel konuşan, patavatsız, delidolu (kimse).(Ç.-DS:2041)
gödük:	İçine tereyağı konulan ağaç kap.(Ç.-DS:2126)
gömbe:	Kazılan çukura sopa ile top atılarak oynanan bir çeşit çocuk oyunu.(Ç.-DS:2147)

guccu:	Dişilik organı.(Ç.-DS:2186)
gucak:	Kısa boylu, bodur (kimse).(Ç.-DS:2187)-DS
gordoş:	Patates (Ç.-DS:2195)
gurt:	Böbrek (Ç.-DS:2198)
gümdü:	Balta ve keser gibi araçların tepesindeki düz yer.(Ç.-DS:2221)
halle:	Mısır unundan yapılmış bir çeşit yemek.(Ç.-DS:2261)
hayda:	Haydi. (Ç.-DS:2316)
hayt:	Öküz durdurma ünlemi.(Ç.-DS:2321)
helehüle:	İyi, fena değil anlamında kullanılır: (Ç.-DS:2331)
herruk:	Her şey.(Ç.-DS:2347)
hey:	At kovalama ünlemi.(Ç.-DS:2352)
hıclını almak:	Evlilikte kadını tatmin etmek.(Ç.-DS:2357)
holta:	Sarhoş gibi bilinçsiz hareketler yapan (kimse).(Ç.DS:2398)
hortlamak:	Ansızın bir yerden çıkmak.(Ç.-DS:2414)
hurum:	Cep (Ç.-DS:2445)
ırnık gordoş:	Bir çeşit patates.(Ç.-DS:2489)
ibibik:	Sapının içi boş olan bir çeşit ot.(Ç.-DS:2502)
ilemek:	Yoğurmak (Ç.-DS:2521)
inecik:	Topuk.(K.-DS:2541)
kahah:	Boynuzsuz keçi. (Ç.-DS:2598)
kap:	Kabak .(Ç.-DS:2630)
karadon:	Çocuğu olmayan kadın ya da erkek.(Ç.2643)
kaşav :	Kaşağı: Kaşavi getir de atı tımar edelim.(Ç.-DS:2679)
katturmak:	Kurutmak, gevretmek.(Ç.-DS:2686)
kâvan:	Kayalıklarda biten dikenli bir ot.(Ç.-DS:2688) /
kilavlamak:	Keskinletmek, bilemek.(Ç.-DS:2794)
kılın:	Baykuş.(Ç.-DS:2799)
kırırh:	Ormandan açılmış tarla.(Ç.-DS:2824)
kışırnak:	Haykırmak, bağırarak.(Ç.-DS:2846)
kolov:	Büyük kuyruklu karaman koyunu.(Ç.-DS:2912)
koş (I)	Av tüfeği, çifte (Ç.-DS:2933)
koşmak:	Katmak, karıştırmak. (Ç.-DS:2935)
kota:	Önlük.(Ç.-DS:2936)
koylu:	Kızılbaş.(Ç.-DS:2943)
koynuk:	Topaç.(Ç.-DS:2943)

kozkiştik:	Sincap.(Ç.-DS:2947)
körük:	Demirci dükkânı. (Ç.-DS:2970)
kötene:	Koyun ve keçilerin yağlı bağırsağı.(Ç.-DS:2982)
kummuş:	Sivil.(K.-DS:3001)
kuvmak:	Koşturmak, sürmek.(Ç.-DS:)
küvrüç:	Dayanıklı ve uzun boylu bir çeşit ağaç.(Ç.-DS:3057)
küvşenmek:	Geviş getirmek.(Ç.-DS:3057)
mangürde:	Hayvanların boynuna takılan ve ip bağlamaya yarayan ağaç halka.(Ç.-DS:3123)
nal çakma:	Düğünlerde oyun oynarken sık sık ayağı kayanlara, kayması-na engel olunacağı inancıyla yapılan töre.(Ç.-DS:3236)
ne etesen:	Ne yapıyorsun.(Ç.-DS:3244)
neni:	Hangisini, neyi.(Ç.-DS:3247)
ösmeyin kalık:	Büyümeysesice anlamında ilenç.(Ç.-DS:3357)
papirik:	Topal, aksak.(Ç.-DS:4638)
parkaç:	Bakraç.(Ç.-DS:4638)
partal:	1.Abartılmış yalan.(Ç.-DS:4639) 2.Övüngen, kendini beğenmiş.(Ç.)
patil:	Sac ekmeği.(Ç.-DS:4641)
patlah:	Parlak, iri (çoğunlukla göz için).(Ç.-DS:4641)
piç:	Fırın.(K.-DS:3441)
pıstıl:	Kirli, yırtık giysilerle gezen.(Ç.4649)
pıtırak tutmak:	Kuşku ve düşünceden duramamak.(Ç.-DS:4649)
piç kiren:	Kızılıcığa benzeyen bir çeşit ağaç.(Ç.-DS:4650)
pişek:	Mermi.(Ç.-DS:4652)
potpot:	Motosiklet.(Ç.-DS:4654)
pörk:	1.Yünden örülmüş başörtüsü.2.Takke.(Ç.-DS:4655)
puç:	Piç (Ç.-DS:4650)
purç	Ağaçların bir yıllık sürgünü.(Ç.-DS:4656)
sahar:	Hayvanların alnındaki aklık.(Ç.-DS: 4664)
salamlık:	Samanlık.(Ç.-DS:4667)
sallancak:	Salıncak. (Ç.-DS:4663)
sapun:	Sabun.(Ç.-DS:4673)
savlamak:	Kuruyan sığır derilerini eşit ende parçalara bölmek, dilimlemek.(Ç.-DS:4676)
savtur:	Sağlıkla kal, hoşça kal.(K.-DS:3558)

sekelemek:	Çiselemek, az az yağmak (Ç.-DS:3585)
selemelik:	Hayvanlarda görülen bir çeşit bulaşıcı hastalık.(Ç., K.-DS:3577)
serubek:	Korkunç masal kahramanı, ejderha.(K.-DS:3594)
suv ağaç:	Uçlarına bakraç takılarak omuzda taşınan ağaç.(Ç.-DS:3688)
sürükleme	Düğünlerde oynanan bir çeşit oyun.(Ç.-DS:3725)
süvrüç:	Ucu sivriltilmiş ağaç parçası.(Ç.-DS:3730)
şarga:	Çağlayanın aktığı yerde oluşan su birikintisi.(Ç.-DS:3750)
şakum:	Arkadaşım, dostum anlamında seslenme ünlemi.(Ç.-DS:4719)
şalak:	Şırası alınmış pancar artığı.(Ç.-DS:4720)
şantaflı:	Eğlenceli.(Ç.-DS:4721)
şıpırdamak:	Kulağa söylemek, fısıldamak.(Ç.-DS:4727)
taşmaka:	Kaplumbağa.(Ç.-DS:4743)
tıns:	Ekmekle birlikte yenen yiyecekler.(Ç.-DS:4761)
tiymek:	Dokunmak, ellemek.(Ç.-DS:4767)
töpheli:	Alevi.(Ç.-DS:4775)
tüymelemek:	İliklemek, düğmelemek.(Ç.-DS:4781)
uçayak:	Bir çeşit oyun.(Ç.-DS:4782)
üşkok:	Tüfek.(Ç.-DS:4080)
üyez:	Tatarcık(Ç.-DS:4800)
zampara:	Zımpara.(Ç.-DS:4831)

Aşağıda Derleme Sözlüğünde Çilehane ve Arpacıkaraçay köylerinin yanısıra Tokat'ın farklı köyleriyle Türkiye'nin farklı yörelerinde görülmüş kelimelerden bazıları yer almaktadır:

Abilla, abba, acar, ağ bulut [ağca bulut], Ağır ayak, ağsamak [ağsımak], ağuz, ağı, ağzı yumlu, ahuyul, aktarmak, akbuğday, alaf, alaflamak, alan talan etmek, alen telen etmek, alkara kılçık, akyazlık, akça yel, al, açuv, baylamak, basdırma, basta, bastun, başmak, batur, camcı, carık, cayla, cızıldamak, babalık, baca, bağ çırpamak, bala, baldırcan, baldırgan, başbağı, bav, bavur, bay, bayaktan, bay olmak, bayramcak, batyal, bazar, belber, bölemek, bericibermek, bezgek, bézgek, buzov, bilezik, boydak, bulaşmak, cabalak, calaz, carık, caş, caygın, cem, cılamak, cırtmak, cıscıdır, col, cukga, culduz, çalkı, cürek, cüzüm, çayğara, çekek, çengen, çenkürmek, çetlevik, çibin, çükündür, çitilik, çolpu, çoraş, dalap, darmadolaşık, dostar, dayfalmak, dıbiş, dıngırdatmak, dikkulak, direm, dolak, dolap, egeç, eçki, eğretili, ekleşmek, elleşmek, emçek, emen, enecek, evecek, erşi, ertteden, eski, eşgin, galuç, gaytarmak, gerdana, gıdık, gırcın, gırgır etmek, goşam, gödük, güdekçi, güpdüşen, hadek, halka, haral, hark, hasıllamak, helik, herk, hevlek, himil, hırhır, hırlı,

hırt, hopal, hov hov, humhum, ırgay, içeği, ilgenmek, iye, kaban, kalak, kapçık, kargamak, karılmak, kart, kasmuk, katil, kavdan, kaytarmak, kepenek, kerki , ketmek, kıdı kıdı, kıptı, kıska, kıyır, koçhar, kongur, konuk, kotarmak, kotur, koy, koyan, köçer ağaç, kökleme, kökrek, kölek, könçek, köp, köpmek, köremez, kösev, kurdalamak, köz tava, kurmut, kuymak, kübür, külmek, kürüs, lığ, ma, mahtamak, maka, malama, mandalak , mayna, mıhlama, mılı, mıyı, mitil, mıtırır, miyik, nanik, nartük, neme, odurha, oğarmak, okla, olturmak, omrav, oñmak, orun, ovha, oymak, ozmak, öğüz, öpge, örüklemek, örme, örsemek, örüm, ötürük, öndüre, özden, özek, parpullamak, sarubek, sıbızgı, sırğa, sökül, sekirmek, sele, sıfın, sınımak, sipi, sohu, sokur, solumak, söleşmek, sümek, suçatı, suiti, sürek, süyek, talav, tersyel, malamat etmek, pıtırak, sak, sargın, şeneltmek, şeytanarabası, tavlamak, tay, tenelmek, tökezimek, tülkü , uğmak, ulak, uyutmak, üleşmek, üleştırmek, ütme, ütölmek, üzme, üzölmek, zagar, zağar, zahra.

Sonuç

Yaptığımız bu araştırmada, Derleme Sözlüğü'nde yer alan Tokat yöresine ait 5352 söz varlığından 734'ünün (%14) Çilehane ve Arpacıkaraçay köylerinden derlendiği tespit edilmiştir. Söz konusu söz varlığının 626'sının sadece Çilehane ve Arpacıkaraçay'da yaşarken 108'inin Tokat'ın diğer köylerinde de varlığını devam ettirdiği belirlenmiştir. Yine, yukarıda değerlendirilen 318 söz varlığının Türkiye'de sadece Çilehane ve Arpacıkaraçay köylerinden derlendiği görülmüştür.

Kısaltmalar

- Ç. Çilehane Köyü-Tokat
K. Arpacıkaraçay Köyü-Tokat
KTS Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü
DS Türkiye'de Halk Ağızlarında Derleme Sözlüğü

Kaynakça

- Akar Ali, Türk Dili Tarihi, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013
Cinpolat Salih, Karaçay Halk İnanışları Ve Uygulamalarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi (Tokat Örneği) Erciye Üni. Y.Lisans Tezi, Kayseri, 2009.
Karaca Yusuf, Karaçay Türklerinde Dini Hayat Başhüyük Kasabası Örneği Yüzüncüyıl Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Van, 2006.
Tavkul Ufuk, Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2000.
Türkiye'de Halk Ağızlarında Derleme Sözlüğü I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.
Türkoğlu İsmail, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Karaçay-Balkarlar Maddesi, cilt: 24
http://www.kafkas.gen.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=40&Itemid=54
02.09.2014

Çocuk Edebiyatı Türü Olarak Ninniler ve Tokat Ninnileri

Yaşar ŞİMŞEK*

Özet

Ninniler; kültürlerin önemli bir parçası olmakla birlikte özellikle çocukların dil gelişiminde karşılaştıkları ilk ürünler ve metinlerdir. Genellikle süt çağındaki çocukları uyutmak için anneler tarafından ezgi ile söylenen bu manzumeler Türk Halk Edebiyatının anonim, lirik edebiyat ürünleri arasında da gösterilmektedir. Ninniler, özellikle çocukların çevresini yeni yeni algılamaya başladığı dönemlerde musikinin imkânlarından yararlanarak çocukların dil, zihin ve duygusal gelişimlerine katkıda bulunmaktadır. Bu yönüyle de çocuk edebiyatında bir tür olarak önemli bir işleve sahiptir.

Bu çalışmada çocuk edebiyatında bir tür olarak bilinen ninniler ve örnek olarak Tokat ninnileri üzerinde durulacaktır. Öncelikle ninni kavramı açıklanarak değeri, kapsamı ve önemi anlatılacaktır. Bu türün çocuk edebiyatındaki yeri belirtilerek çocuk ve edebiyat kavramlarıyla münasebeti tartışılacaktır. Örnek olarak seçilen Tokat ve yöresine ait ninniler üzerine birtakım değerlendirmelerde bulunulacak ve tespitler yapılacaktır. Özellikle ninniler tema ve dil açısından ele alınarak ortaya çıktığı kültür bağlamında incelenecektir. Bir coğrafyanın –özelde Tokat ve çevresinin- kültürel ve sosyal anlamda bu metinlerde nasıl yer aldığı belirtilmeye çalışılacaktır. Ayrıca Tokat yöresine ait ninnilerin çocuk edebiyatı açısından önemi açıklanarak bu ürünlerin/metinlerin çocukların dil, zihin ve ruh gelişimlerine katkıları değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, edebiyat, kültür, ninni, Tokat.

Giriş

Ninniler, her milletin kültürü ve edebiyatı içinde yer alan ve değişik adlarla anılan bir türdür. Geçmişten günümüze Türk toplumunda ve halk kültüründe de varlığını sürdüren ninniler özellikle çocukları uyutmak, ağladıklarında susmalarını sağlamak veya ilgilerini çekmek amacıyla büyükleri (anne, nine, teyze, hala vb.) tarafından belli bir ezgiyle söylenen manzumelerdir. Ninniler, ilk örneklerinden itibaren ortaya çıktığı coğrafyanın sosyal ve kültürel özelliklerini de içinde barındırmaktadır. Söyleyen kişinin yanında söylendiği bölgenin değerlerini, olgularını yansıtmakta ve doğduğu/ortaya çıktığı yörenin sesi olmaktadır.

Genellikle ilk söyleyeni belli olmayan ve nesilden nesile aktarılan bir tür olan ninni; halk edebiyatı ürünleri arasında gösterilmekte ve anonim halk şiiri

* Öğr. Gör. GOÜ Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, yasar.simsek@gop.edu.tr

içinde değerlendirilmektedir. Bunun yanında çocuklara yönelik metinler olması sebebiyle çocuk edebiyatının bir türü olarak ele alınmakta ve çocuk edebiyatı kaynakları arasında masal ile birlikte en yaygın tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Halkın zevkine, estetik beğenisine uygunluğu kolayca benimsenmesine ve kültür içinde kalıcı olmasına imkân vermektedir. Ayrıca muhteva açısından lirik ve yer yer didaktik metin özelliği taşımaları; dil yönünden ise sadeliği, kolay anlaşılabilirliği hasebiyle çocukların eğitiminde ve gelişiminde etkin bir rol oynamaktadır. Modern çocuk edebiyatının özellikle Halk edebiyatına ait ürünlere başvurmak suretiyle yeni eserlere, metinlere ulaşabileceği, gelenekten beslenen çocuk edebiyatı ürünlerinin çocukların hayatı anlamlandırma konusunda daha bir yardımcı olabileceği düşüncesi bu türün ve ürünlerin önemini göstermektedir. Ayrıca, “*Modern bir çocuk edebiyatı kurabilmenin yolu öncelikle folklorla yasanmayı gerektirir.*” (Şimşek, 2012: 164) düşüncesi de halk edebiyatı ürünlerinin çocuk edebiyatı açısından değerini daha önemli bir hâle getirmektedir. Bir halk edebiyatı ürünü olarak geçmiş ve gelecek arasında sağlam bir köprü kurma vazifesi gören ninniler, değerler eğitimi açısından eğitimcilerin sık sık başvurduğu ve yararlandığı kaynaklar arasındaki yerini almıştır. Ninniler; halk arasında yaşayan, süregelen motiflere yer vermesi, halkın yaşayışından izler taşıması hasebiyle çocukların eğitilmesi ve hayata hazırlanması konusunda daha bir önem kazanmıştır.

Ninni: Tanım/Tarif ve Çocuk Edebiyatında Ninni Türü

Bir kültür hazinesi olan ve ortaya çıktığı toplumun yaşantısından izler taşıyan ninniler daha çok değerlerin yansıtılması, duyguların şiir diliyle ifade edilerek yazıya geçirilmesi, nesilden nesile aktarılması ve bir geleneğin sürdürülmesi şeklinde açıklanabilir. Birçok tanımı yapılan ninniye, halk edebiyatı/şiiri alanında önemli çalışmaları olan Şükrü Elçin şöyle tarif etmektedir: “*Ninniler, annelerin süt emen çocuklarını uyutmak için ezgi ile söyledikleri manzum veya mensur sözlerdir. Batı Türkçesinde bu kelimeye bağlı olarak ‘nenni çalmak: ninni söylemek’ ve ‘uyku getirmek’ deyimleri doğmuştur. Ninniye Kaşgarlı Mahmud ‘balu-balı’, Azeri Türkleri ‘laylay’, Kerküklüler ‘leyley’, Türkmenler ‘hû-di: Allah de’, Özbekler ‘elle’, Kazanlılar ise ‘bişik cırı: beşik türküsü’ adını vermektedirler.*” (Elçin, 1986: 271)

Amil Çelebioğlu, *Türk Ninniler Hazinesi* adlı çalışmasında ninniye; “*en az iki üç aylıktan üç-dört yaşına kadar annenin çocuğuna, onu kucakında, ayağında veya beşikte sallayarak daha çabuk ve kolay uyutmak yahut ağlamasını susturmak için hususi bir beste ile söylediği ve o andaki hâlet-i rûhiyesini yansıtır mâhiyette, umumiyetle mani türünde bir dörtlükten meydana gelen bir çeşit türkü*” (Çelebioğlu, 1995: 9) olarak tanımlar. Burada dikkati çeken husus çocuğa söylenen/okunan ninnilerde söyleyen kişinin bu metinlere ruh dünyasını yansıtmasıdır. Bu sebeple ninnilerin çıkış noktası söyleyen kişinin yaşadıklarına, kültürüne ve duygularına göre farklılık gösterebilmektedir. Turan Karataş ise *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*’nde ninniye şöyle tarif eder: “*Çocuklar emzirilir ya*

da uyutulurken annelerince söylenen, söylendiği varsayılan sözlerden oluşan kısa manzumeler. Nadiren, mensur ninniler de söylenmiştir. Çoğunlukla bir dörtlükten ibaret olan ninniler, mâni biçimli türkülere benzerler. (...) Ninniler, çocuk sevgisini içtenlikle dile getiren samimi, sıcak, etkileyici şiirlerdir.” (Karataş, 2013: 440). Bu tarifte/tanımda ise ninnilerin kısa manzumeler olduğundan, mani biçiminde türküleri andırıldığından ve bu şiirlerin samimi, sıcak ve etkileyici olduğundan bahsedildiği görülmektedir. Ninniler, genellikle doğaçlama yoluyla irticalen söylenir; bir türkü, mani ya da destan parçasından esinlenerek ifade edilir. Dil açısından da yalın ve anlaşılır özellikler taşımakta söylendiği yörenin/bölgenin ağız/konuşma dili özelliklerini de yansıtmaktadır.

Cem Dilçin ise; ninniye anonim halk şiiri nazım biçimleri arasında türküler içinde değerlendirerek ninnilerde, annenin “*çocuğuna ilişkin isteklerini, iyi dileklerini, kendi sevinç ve üzüntülerini yanık bir hava içinde anlattığını*” belirtmektedir. (Dilçin, 2009: 290) *Türk Ninnileri* çalışmalarıyla oylumlu bir esere imza atan Necati ve Fikriye Demir ise ninnilerin tarifinde çoklukla gözden kaçan bir yöne değinmektedir. Özellikle şimdiye kadar yapılan çalışmalarda bebeklerin uyandırılırken de ninnilerin söylendiğini ve halk bilimcilerin nedense ninnilerin bu yönünü tespit edemediklerini belirtmektedirler. Ayrıca bebelere uyandıktan sonra yani uyanırken de ninnilerin okunduğunu halk edebiyatı araştırmacılarının bu noktayı da göz ardı ettiklerini vurgulamaktadırlar. (Demir ve Demir, 2010: 15) Ninnilerin bebekleri uyutmanın yanında onları eğlendirmek, sevmek, vakit geçirmek gibi bir görevi de üstlendiği bir gerçektir. Yine bebeklerle iletişim ilk ninniler vasıtasıyla kurulmakta bu yönüyle ninniler çocukların karşılaştığı ilk metinler ve ürünler olması açısından ayrı bir kıymete sahiptir.

William R. Bascom, *The Journal of American Folklore*'de yayımlanan “Folklorun Dört İşlevi” adlı makalesinde “*bazı toplumlardaki hikâyeye anlatıcılardan bildik bir hikâyeye, yeni unsurlar katarak ya da folklorun estetik yönlerini tanıtarak ve çalışma dinamiklerinin temel önemini değiştirerek verdiklerini*” (Bascom, 2005: 138) belirtmek suretiyle folklor malzemesi olan ninnilerin zaman içinde yeni anlamlar kazandığına ve farklı değerler sunduğuna işaret eder. Bu yönüyle ninniler çocuk edebiyatında sürekli kullanılmakta çocukları hayata hazırlamada, birtakım değerleri aşılama/kazandırmada sürekli kendini aşan ve yenileyen kaynaklar/metinler olarak kabul görmektedir. Ayrıca ninni sözlerinin annelerimizin (kadınlarımızın) söyleyiş anındaki ruh hâlini yansıtmaları sebebiyle “*Türk kadınındaki hissiliği, sevgi ve şefkat derinliğini, annelik duygusunun gücünü göstermesi*” (Demirel, 2011: 191) bakımından ayrıca önemlidir.

Daha çok anonim olarak bilinen ve bir yöre ait olarak değerlendirilen ninniler yanında taklidî ninniler ve bu tarz ürünlerin ilhamıyla kaleme alınmış şiirler de vardır. Ayrıca hem modern Türk şiirinde hem de çocuk edebiyatında sıkça görülen ve ‘ninni’ başlığını taşıyan şiir örnekleri de mevcuttur. Türk edebiyatında, yazılı ilk ninni örneğini Şeyh Galip’in *Hüsn ü Aşk* adlı mesnevisinde görmekte-

yiz. Taklidî ninniler içinde gösterilen bu ninniye beşikte acı içinde kıvranan Aşk'a dadısının uyuması için okuduğu anlaşılmaktadır. (Çelebioğlu, 1995: 31) Ninniler söz yönüyle şiirin, ezgi yönüyle de müziğin alanına girer. Doğrudan doğruya çocuklar için üretilmiş/yazılmış tek edebî tür olarak kabul edilen ninniler, bu yönüyle çocuk edebiyatı kaynakları içinde önemli bir yer tutar. (Şimşek, 2012: 163) Çocuklar için temennilerin, duaların ve beklentilerin dile getirildiği ninniler, çocuk edebiyatı şairlerine ilham vererek onların ninni benzeri özgün şiirler yazmalarına vesile olmuş ve bu türün moder anlamda yaşamasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca çocuk edebiyatında bir tür olarak ninniler, çocuklara temel kavram ve değerlerin öğretilmesinde ve onların dil becerilerinin gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle batıda çocuk edebiyatı çalışmalarında 'anne şarkıları' olarak anılan/adlandırılan ninniler içinde anne sevgisi bulunan ve bunun ezgiyle bebeğe duyurulması/hissettirilmesi dil öğretiminin ilk basamağını oluşturması açısından önemlidir. (Yalçın ve Aytaç, 2005: 142)

Geçmişten günümüze kültürümüzde mevcut olan ninniler, söyleyişi kolay, basit, kısa metinleri ihtiva eder. İşlevsel yönden incelendiğinde ninnilerin özellikle çocukları sakinleştiren, susturan, yatıştıran yönü dikkati çeker. Yine anne ile bebek arasındaki etkileşimi ve iletişimi sağlayan ninnilerin, çocuklara verdiği mesajlarla eğitici bir tarafı da vardır. Ayrıca annenin ya da söyleyen kişinin günlük hayatta dile getiremediği duygu ve düşüncelerini sunarak bir bireyselliği de içinde barındırmaktadır. Bütün bu özellikler etrafında ninniler, çocukların gelişimi hem de söyleyen kişilerin iç dünyasını yansıtmaları açısından üzerine tekrar durulması/düşünülmesi gereken bir türdür.

Tokat Ninnileri ve Tokat Ninnilerinin Çocuk Edebiyatındaki Yeri

Tokat ili ve çevresi halk kültürü açısından oldukça zengin bir coğrafyadır. Geçmişten günümüze pek çok kültüre kucak açması ve birçok medeniyetin hayat bulduğu bu topraklar zengin kültürel mirası ile de dikkati çekmektedir. Bu kültürel miras bölgenin sosyokültürel yapısına katkıda bulunmuş ve özellikle yazılı/sözlü halk edebiyatı geleneği bu coğrafyada oldukça yaygınlaşmıştır. Tokat yöresi, gerek yetiştirdiği halk ozanları/şairleri gerekse ortaya koyduğu zengin anonim halk edebiyatı ürünleri ile daima öne çıkan bir coğrafya/yöre olmuştur.

Tokat yöresinde söylenen ninnilerde¹ özellikle bölgenin gelenek ve değerlerini yansıtan, yöre ilgili tarihî olayları ve olguları anlatan, yöre insanına ait birtakım özellikleri aktaran yönler dikkati çekmektedir. Ninni söyleyenlerin duygularının da ninnilerde yer alması Tokat ninnilerinin samimi ve içtenliğini göstermekte özellikle yöre insanının acı ve sevinçlerini bu metinlerde görmek mümkündür. Ayrıca ninnilerin bir kültür unsuru olarak değeri de kendi geleneği içinde

1 Çalışmamızda Tokat ninnilerine dair tespit ve değerlendirmeler, Necati Demir ve Fikriye Demir'in birlikte hazırladığı *Türk Ninnileri* adlı kitapta derledikleri altmış üç (63) Tokat ninnisi ile Âlim Çelebioğlu'nun *Türk Ninniler Hazinesi* eserinde yer verdiği yöreye ait altı (6) ninniden yola çıkılarak yapılmıştır.

verilmektedir. Tokat'ta öteden beri yaygın bir anlayış/anane olan ninni söyleme geleneği günümüzde hâlâ varlığını sürdürmektedir. Bilhassa geleneksel kültür içinde doğan ve bu kültürün ruhunu kavramış olan kadınların/ninelerin torunlarına ninniler söylediği, onları ninniler vasıtasıyla hayata hazırladığı bir gerçektir. Bu ninnilerde, geçmişin derin izlerini, acılarını, sevinçlerini, pişmanlıklarını kısacası hayata dair pek çok şeyi bulmak olasıdır.

Yöre ait ürünlerde ninnilerin tanımına, tarifine ve işlevsel özelliklerine dair hususlar bu metinlerin içeriğinde anlamını bulmuştur. Tokat yöresine ait ninnilerde özellikle ninni söyleyemeyen dillerin, beşik sallayamayan ellerin bir eksiklik, bir yarım kalmışlık olarak algılandığı ifade edilmektedir. Ayrıca bazı ninnilerde annelik duygusunu tadamamış bir kadının yakınmalarını ve feryatlarını kısaca insani birtakım hasletlerini görmek mümkündür. Yine Tokat ninnilerinin yer yer bir ağıt özelliği taşıdığı, muhtevasında derin bir hüznü barındırdığı gerçektir. Tokat ninnileri beklentileri, temennileri, duaları bir arada barındırmakta yöre kadınının (insanın) çocuklar üzerinden hayat algılarını yansıtmaktadır. Bir yörenin, bir bölgenin geleneklerini, değerlerini ve yaşanmışlıklarını yansıtan ninnilerin, Tokat şehrinin kültürel kimliği açısından belirleyici özellikler taşıdığını da söylemek mümkündür. İnsan, aile ve toplum yaşantısı, bu yaşantının tezahürleri ninnilerde alabildiğince kendini göstermektedir. Özellikle Tokat ve çevresinin kırsal bölge özelliği taşıması da ninnilerin yaygın bir şekilde söylenmesinde ve bu geleneğin nesilden nesile aktarılmasında önemli bir etkidir.

Muhteva Bakımından Tokat Ninnileri

Tokat ninnileri zengin bir kültür geleneğine sahip olması hasebiyle içerik açısından pek çok kavramı, konuyu ve değerleri içinde barındırmaktadır. Çocukları hayata hazırlama, onlara bazı kavramları öğretme, birtakım değerleri yansıtmaya açısından Tokat ninnilerin eğitici yönünün önemli olduğu görülmektedir. Ayrıca, bu ninniler muhteva açısından bölgenin/yörenin kendine has özelliklerini içinde barındırmaktadır. Yöre ait değerler, kavramlar ve meseleler Tokat ninnilerini muhteva açısından zenginleştirirken; bazı ninnilerin Türk ninnilerinin müşterek özelliklerini, ortak idafe tarzlarını yansıttığını da söylemek mümkündür. Tokat ninnilerinin muhtevasında görülen en belirgin özellik Türk ninnilerinin genelinde görülen ve ninnileri icra eden kadınların(annelerin) pişmanlığını, kadersizliğini ifade eden söyleyişlere sahip olmasıdır. Bu husus toplumsal bir birlikteliği içinde barındırmaktadır.

Tokat yöresine ait ninnilerde kız ve erkek çocuklara ayrı ayrı seslendiği görülmektedir. Erkek çocuklara söylenen ninnilerde yiğitlik, erlik, askerlik, çalışma vb. gibi değerler işlenirken; kız çocuklarıyla ilgili ninnilerde ise naiflik, incelik, güzellik, ağır başlılık, zerafet vb. özellikler anlatılmakta ve kız çocuklarının ileride güzel bir kadın olacağı düşüncesi ninniler vasıtasıyla dile getirilmektedir. Annelerin kızlarına söyledikleri ninnilerde yavrularının telli duvaklı gelin görme isteği dikkati çekmektedir:

*Benim kızım büyüsün,
Bağımızda yürüsün,
Telli duvaklı gelin olsun,
Nenni kızım nenni,
Gelin kızım nenni!
Eee eee eee...*

Uuu uuu uuu... (Demir ve Demir, 2011: 146)

Tokat yöresinde erkek evlatlara söylenen ninnilerde askere gitmeleri, damat olmaları gibi ileri yaşlara dönük istek ve dilekler göze çarpar. Bu türden dilekler Türk ninnilerinde görülen ortak özelliklerden biridir:

*Oğlum büyür inşallah
Askere gider inşallah,
Damat olur inşallah,
Baba olur inşallah,
Nenni paşam nenni!
Nenni yiğidim nenni!* (Demir ve Demir, 2011:171)
*Yüce dağ başında höllük eledim,
Aynalı beşiğe oğlan beledim,
Büyüttüm, beverttim asker eyledim,
Ninni yavrum ninni!
Ninni yavrum ninni!
Eee eee eee* (Demir ve Demir, 2011: 128)

Kız çocuklarına yönelik ninnilerde kadınlara özgü nitelikler ön planda olup bilhassa güzelliklerini ön plana çıkararak ninniler söylendiği görülmektedir. Ayrıca onların ileride telli duvaklı gelin görme istekleri ninnilerde dile getirilmektedir:

*Kızım şehlâ bakışlı,
Göğsü elvan nakışlı,
Bahçede gül içinde,
Ceylan gibi sekişli!* (Çelebioğlu, 1995: 260)
*Kızım kızım ak kızım,
Çık kapıdan bak kızım,
O beyaz tombul ele,
Elvan kına yak kızım!* (Çelebioğlu, 1995: 232-235)
*Benim kızım büyüsün,
Bağımızda yürüsün
Telli duvaklı gelin olsun,
Nenni kızım nenni
Gelin kızım nenni* (Demir ve Demir, 2011: 148)

Aynı şekilde Tokat yöresine ait birkaç ninnide kız çocuklarının ileride büyüp yörenin gelenek ve göreneklerine uygun davranmaları tavsiye edilmektedir:

*Dandini dandini dan olur,
Ayvalar bahçede ham olur,
Çıkma kızım sokağa,
Beyler görür kan olur!* (Çelebioğlu, 1995: 250)

Ayrıca erkek ve kızların aile ve toplum içindeki görev ve sorumlulukları, yapabilecekleri işler ve çalışma alanları ile ilgili söyleyişler dikkati çekmektedir. Erkekler güçlü, kuvvetli yönleriyle ev dışındaki meşguliyetler içinde ele alınırken; kızlar ise aile/ev içindeki görevleriyle ve nakış işleriyle ninnilere konu olmuştur:

*Oğlum oğlum at oğlum,
Odun getir sat oğlum,
Kızlar çarşaf dokusun,
Sen üstünde yat oğlum* (Demir ve Demir, 2011: 171)
*Kızım kızım kızmana
Kızımı vermem hızmana
Hızman odun getirsin,
Kızım yaksın otursun!* (Demir ve Demir, 2011: 160)

Tokat ninnilerinde Tokat ninnilerinin muhtevasında görülen ve öne çıkan en önemli tema sevgidir. Bu duygunun çocuklara ninni vasıtası ile verilmeye çalışıldığı, bebeklerin/çocukların sevgi ihtiyaçlarının bu şekilde karşılandığını söylemek mümkündür. Ayrıca yörenin konuşma dilinin kendine has sevgi/şefkat belirtisi sözcüklerin ninnilerde kullanımı oldukça yaygındır. *Gıdık, mahanam* gibi sözcükler Tokat yöresinin dil ve ağız özelliklerini taşımaktadır:

*Ah Ne deyim, ne deyim
Eğil de gıdığın yeyim,
Boy yerde, biçim yerde,
Mahanam yok ne deyim,
Ninni yavrum ninni
Ninni kuzum ninni* (Demir ve Demir, 2011: 35)
*Dapşuli dapşuli dapşuli,
Gel babası öp şunu,
Gelmezsen küseriz,
Selamımızı keseriz,
(...) (Demir ve Demir, 2011: 47)*

Yine Tokat ninnilerinde hayvan sevgisi ile ilgili mesajların yer aldığı ve hayvanlara özgü seslerin ninniler vasıtasıyla çocuklara aktarıldığı/söylendiği görülmektedir. *Bülbül, güvercin, kartal, kaz, kelebek, kuğu, ördek, serçe* vb. kuş türlerinin adlarına; *civciv, eşek, kedi, köpek, kuzu, keçi, at, deve, öküz* vb. gibi diğer hayvan adlarına da yer verilmektedir. Ayrıca ninniler içinde geçen “yağ, bal, mama” gibi beslenme ile ilgili unsurlar da beslenme çağındaki çocukların ilgisini çekmesi açısından önemlidir:

*Dandini dan kuşu
Çalılıktır yuvası
Mama getir babası
Halka şeker parası (Çelebioğlu, 1995: 143)*

Tokat ilinin coğrafi, iklim ve tabiat özellikleri yörenin sahip olduğu ve yöre insanının yaşantısında yer edinen yönleriyle ninnilerde görülmektedir. Çocuklara tabiatın güzellikleri içinde uyumaları, uslu durmaları açısından bir dilek ve temenni söz konusudur:

*Yayla başında pınar,
Durmadan akar,
Yavrum uyusun diye,
Şırl şırl şırıldar,
Ninni yavrum ninni
Ninni yavrum ninni
Dağ başında yatmış,
Yatmış da uyumuş,
Benim nazlı bebeğimin,
Gözlerini uyku bürümüş. (Demir ve Demir, 2011: 43)*

Tokat ninnilerinde görülen en önemli özelliklerden biri de ninnilerin çıkış noktası olan uyku, uyuma ve beşikte yatan bebeklerle ilgili olmasıdır. Yöreye ait ninnilerde en çok isteğin/dileğin bebeklerin uyumasına dair olduğunu belirtmek mümkündür:

*Nen nen nenesi,
Gelibolu destesi,
Benim tatlı yavrum,
Uykuların hastası,
Uyu yavrum ninni !
Büyü yavrum ninni
Uyusun da büyüsün ninni!
Büyüsün de yürüsün ninni! (Demir ve Demir, 2011: 52)*
*Parlıyor ıslıl ıslıl,
Uyuyor yavrum mışıl mışıl,
Uyu güzel bebeğim ninni,
Ninni meleğim ninni ninni! (Demir ve Demir, 2011: 59)*
*Susun kuşlar susun
Yetimler güzeli yavrum uyusun
Nenni oğlum nenni!
Havalar kararsın,
Çocuğum uyusun,
Nenni yavrum nenni! (Demir ve Demir, 2011: 282)*

*Huu huu huu Allah
Yavruma uyku ver Allah,
Yavrum uyumak ister,
Ona da bir yol sen göster...* (Demir ve Demir, 2011: 282)

Bazı ninnilerde ise çocuklara ilgi-alaka gösterilmesi ile ilgili hususlar yörenin kendine has söyleyiş özellikleriyle verilmiştir:

*Ninni deyip uyuttuğum,
Öllek deyip büyüttüğüm,
Bıdıl bıdıl yürüttüğüm,
Ninni yavrum ninni!
Eee eee eee...* (Demir ve Demir, 2011: 125)

Ninnilerin söylenme amaçlarından en önemlisi ağlayan bebeklerin susturulması ve yatıştırılmasıdır. Bu yönüyle değerlendirildiğinde Tokat ninnilerinde ağlayan bebeklerin susturulmasına ve yatıştırılmasına dair söyleyişler sıklıkla görülmektedir:

*Ağlama bayrama,
Bayram günü bebem ağlama,
Az gün kaldı lokum şerbet,
Girecek bebeğim ağzına...* (Demir ve Demir, 2011: 320)
*Kızıma kurban olayım
Yarın pazara varayım
Kızıma bebek alayım
Ağlama kızım ağlama...* (Demir ve Demir, 2011: 324)

Tokat ninnilerinde görülen bir başka husus ise ev, aile, aile bireyleri, akrabalık gibi birtakım unsurların ve değerlerin yer almasıdır. Bu tarz ifade ve söyleyişler çocukların aile çevresindeki büyüklerini ve akrabalarını tanımaları açısından değer taşımaktadır:

*Eyleri var üveyikli,
Bahçeleri güveyikli,
Emmisi var burma bıyıklı,
Dedesi hacı sarıklı,
Babası samur kürklü...* (Demir ve Demir, 2011: 195)
*Irmakların kıyısı,
Bahçelerin kuyusu,
Elinde şeker helvası
Şimdi gelir dayısı...* (Demir ve Demir, 2011: 324)

Tokat ninnilerinde muhteva açısından en çok dikkati çeken bir diğer özellik yeme-içme ile ilgili olan unsurlardır. Özellikle yöreye ait yemekler ninniler vasıtasıyla bebeklere/çocuklara tanılmaya çalışılmıştır:

*Ak kabak,
Altın tabak,
Yusuף'un elması,
Kabağın dolması,
Lahana sarması,
Ninni bebek ninni !
Ninni ninni ninni ! (Demir ve Demir, 2011: 70)*

Ayrıca ninni söyleyenler, yemek adlarından esinlenerek çocuklarına sevgilerini göstermeyi ihmal etmezler:

*Ağzı Hakkı'ın helvası,
Yanakları atlas parçası,
Gerdanı yonca tarlası,
Kolları mumbar dolması... (Demir ve Demir, 2011:196)
Gözler üzüm tanesi,
Burnu biber dolması,
Kaşlar yılan eğmesi,
Yanaklar misket elması,
Ninni yavrum ninni! (Demir ve Demir, 2011: 200)*

Tokat yöresinin tarım açısından elverişli bir bölge olması ninnilere de yansımıştır. Yörede yetiştirilen ürünler, çiftçilik ile ilgili birtakım unsurlar ninnilerde yer almıştır:

*Irgaladım uyusun
Nenniledim büyüsün,
Arpa tarlasında uyuttum,
Tahıl tarlasında büyüttüm.
Nenni yavrum nenni nenni
Nenni yavrum nenni nenni (Demir ve Demir, 2011: 74)
Bostanda terelerim,
Yel vurdu denelerim,
Uyu kuzum uyu da,
Tez geçsin senelerin... (Demir ve Demir, 2011: 148)*

Tokat ninnilerinde görülen bir diğer tema ise bebek ve çocuklar için çok önemli olan oyun, oyuncak ile ilgili unsurlardır. Çocukların en çok ilgilendikleri şey olan oyuncaklar ve en çok zaman ayırdıkları oyunlar; ninnilerde çocukları uyutma, oyalama ve yatıştırma yönleriyle işlenmiştir:

*Ağaca kurdum salıncak,
Eline verdim oyuncak,
Ninni derim uykun gelecek,
Ninni yavrum ninni? (Demir ve Demir, 2011: 74)*

Ninnilerde bebeklerin yaşadığı fiziksel ortamlara ve uyudukları mekânlara dair özellikler de yer almaktadır:

*Yük dibine yerini yaptım,
Üstüne de halı örttüm,
Uyu yavrum eee...
Nenni yavrum nenni!
Nenni yavrum nenni!* (Demir ve Demir, 2011: 12)

Tokat ninnilerinde muhteva açısından görülen bir diğer özellik dinî unsurlardır. Özellikle *Allah, Hz. Muhammet, Hz. Ali* adları sıklıkla anılmakta ve *mevla, peygamber, yaratıcı, maşallah, inşallah, kuran, ezan, bayram, kurban, nazar, derviş* vb. gibi inançla ilgili söyleyişler yer almaktadır. Ayrıca din ve inanç temasının hâkim olduğu ninniler bir dua niteliği de taşımaktadır. Dualar ilk olarak beşikte bebeklere öğretilmeye ve dinî terbiye ilk ninniler vasıtasıyla verilerek çocukların iyi bir şekilde yetişmeleri arzulanmaktadır:

*Dandini dandini danadan,
Bir ay doğmuş anadan,
Bağışlasın Yaratan,
Mevla'm korusun nazardan,
Eee eee eee ... (Demir ve Demir, 2011: 148)
Huu huu huu Allah,
La ilahe illallah,
Kızım büyür inşallah,
Gelin de olur inşallah,
Nenni yavrum nenni!
Huu huu huu ... (Demir ve Demir, 2011: 156)
Huu huu huu Allah,
Uyur da büyür inşallah,
Huu huu huu Allah,
Hak yoluna durur inşallah,
Eee eee eee ... (Demir ve Demir, 2011: 157)*

Tokat ninnilerinde gurbet ve özlem teması da önemli bir yer tutmaktadır. Ninni söyleyenler kendi duygularını, düşüncelerini bebeklere yüklerken bir nevi hislerini gizlemişler, yörenin geleneksel aile yapısının bir gereği olarak eşlerine olan özlemlerini çocuklar üzerinden ifade etmişlerdir:

*Oğlumun uykusu var ninni,
Uzun uzun yollardan ninni,
Gelecek babası var ninni... (Demir ve Demir, 2011: 218)
Bebegin beşiği çamdan
Hurilendi düştü damdan,
Bey babası gelir Şam'dan,*

Nenni bebek nenni!

Nenni bebek nenni! (Demir ve Demir, 2011: 223)

Aynı zamanda anneler/gelinler, ev içinde aile büyüklerine söylemekten çekindikleri olumsuz durumları, onlarla ilgili yakınmaları ninniler vasıtasıyla dile getirmişlerdir:

Deve, tabanın delinsin,

Kartal, kanadın kırılınsın,

Kaynata ömrün tükensin,

Ninni yavrun ninni... (Demir ve Demir, 2011: 283)

Tokat yöresine ait ninnilerde yöre insanın acıları, kara günleri, hüznü anları da dile getirilmiştir. Ölüm, ayrılık, hastalık, yokluk, yoksulluk vb. gibi durumlar ağıtlar/yakarışlar eşliğinde ninnilerde ifadesini bulmuştur:

Seçtim deneyi

Eledim höllüğü,

Büyüttüm besledim de,

Verdim bir taneyi,

Nenni kızım nenni,

Gelin kızım nenni! (Demir ve Demir, 2011: 274)

Ninni nesine gerek,

Höllük yasına gerek

Şurada bir garip ölmüş,

Kimin nesine gerek

Ninni yavrum ninni! (Demir ve Demir, 2011: 281)

Yüce dağ başında kar bölük bölük,

Esmeye vade yeli ciğerim delik,

Ben de olmuşam bir yaralı geyik,

Ninni yavrum ninni

Ninni kuzum ninni (Demir ve Demir, 2011: 317)

Dil Açısından Tokat Ninnileri

Ninniler kendilerine özgü ifade biçimleri, üslûp ve dil özellikleriyle hem halk edebiyatı çalışmalarında hem de çocuk edebiyatı ile ilgili incelemelerde karşımıza çıkmaktadır. Tokat ninnilerinin dili akıcı, duru ve sade bir özellik göstermekte; metinlerde yer yer yöresel ağız özellikleri, yerel söyleyişler de yer almaktadır. Çocuklara anadil öğretimi konusunda ilk basamağı teşkil eden ninnilerin değeri düşünüldüğünde Tokat ninnileri de dil ve söyleyiş zenginlikleriyle dil öğretimine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca dil-kültür ilişkisi bağlamında dilin kültür aktarıcılığı/taşıyıcılığı düşünüldüğünde ortak değerlerin kuşaktan kuşağa aktarımı bakımından yöre ait ninniler bir ihtiyacı da karşılamaktadır.

Tokat ninnileri, dil özellikleriyle değerlendirildiğinde öncelikle Türk ninnilerinin genelinde olduğu gibi başlangıçları/girişleri itibarıyla hitap, nida dizele-

riyle dikkati çekerler. ‘Dandini dandini dan ister’, ‘dandini dandini danadan’, ‘Huu huu huu Allah’, ‘Huu huu dervişler’, ‘Ninni dedim...’, ‘Ninni derim...’, ‘neni neni’, ‘Uyu ey canım uyu’ gibi seslenme biçimleri bir dil özelliği olarak yöre ninnilerinde görülmektedir. Bu hitap çeşitleri çocukların ilgisini çekmeleri bakımından kıymetlidir. Ayrıca ninniler; ‘Ninni yavrım ninni’, ‘Ninni meleğim ninni ninni!’, ‘Eee eee eee...’ vb. gibi çeşitli tekrarlarla, ikilemelerle ve tekerlemelerle sonlandırılmaktadır.

Dilin anlam değeri açısından Tokat ninnilerinde bakıldığında pek çok temel kavramın ve yöresel sözcüklerin yer aldığı görmek mümkündür. ‘Höllük yası’, ‘üveyik’, ‘güveyik’, ‘hızman’, ‘höllük’ vb. gibi sözcükler hem anlam değerleri hem de yöreye has söyleyiş özellikleriyle dikkati çekmektedir. Dilin duygu ve çağrışım değeri göz önüne alındığında ise; yöre ninnilerinde kullanılan birçok sözcük ve ifadede dilin bu imkânından yararlanıldığını söylemek mümkündür. Aynı zamanda kullanılan bazı sözcük ve ifadeler taşıdıkları duygu ve çağrışımlarla bir sezdirme/hissetirme işlevini de yerine getirmektedir. Ninnilerde geçen ‘bebek beni ben eyledi’, ‘susun kuşlar susun’, ‘esme vade yeli ciğerim delik’ gibi kullanımlar, yöre ninnilerinin dil açısından duygu ve çağrışım yönünü göstermektedir. Ayrıca, Tokat ninnileri dilin ses değeri açısından zengin örnekler sunarak belirli bir ses birliğini de ihtiva etmektedir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde Tokat ninnilerinde şiir dilinin en önemli unsurlarından ahenk/musiki/ritm ön plana çıkmıştır:

*Beşiğimin altı bakır,
Irgalarım takır takır,
İçindeki Molla Bekir,
Mevla'm şuna uyku versin (Demir ve Demir, 2011: 99)
Kızım kızım kızmana
Kızımı vermem hızmana,
Hızman odun getirsin,
Kızım yaksın otursun! (Demir ve Demir, 2011: 160)*

Türkçenin temel kuralları ve söz dağarcığının ayrıntılı olarak yöreye ait ninnilerde yer aldığını söylemek mümkündür. Tokat yöresine ait ninnilerde: *acıkmaq, ağlamak, almak, bırakmaq, belemek, beslemek, büyütmeq, çıkmak, doymak, gelmek, gitmek, giyinmek, gülmek, inmek, uyumak, uyanmaq...* gibi yapıp-etmeye dayalı fiiller; *bu, şu, o, bir...* gibi sıfatlar, *alt-üst, aşağı-yukarı, güzel-çirkin...* gibi zıt anlamlı kelimeler; *bıdıl bıdıl, ışıl ışıl, mışıl mışıl, şırl şırl, takır takır, tıpış tıpış, telli duvaklı çingili püsküllü...* gibi ikilemeler sıklıkla geçmektedir.

Çocuk Edebiyatı Açısından Tokat Ninnileri

Tokat ninnileri çocuk edebiyatı açısından değerlendirildiğinde daha çok uygun ve yararlı örneklerin olduğunu söylemek mümkündür. Yöreye ait ninnilerde kavramlar, değerler, meseleler eğitici yönleriyle sunularak çocukların bunlardan

birtakım dersler/öğütler çıkarılması, yeni şeyler öğrenilmesi amaçlanmıştır. Ninnilerin eğitici yönü, Tokat ninnilerin de en başat özelliğidir. Çocukların ninniler vasıtasıyla hayata hazırlandığı, yetiştirildiği söylenebilir. Bu yapılırken hissettirme/sezdirmeye yöntemlerine başvurulmuş çocuklar ninnilerin içine çekilir ve anlama, hissetme kabiliyetleri ortaya çıkarılmaya çalışılır. Bu çocukların hayatı anlamlandırması ve kavraması açısından ilk basamak olarak görülür. Ninniler, söyleyen kişilerin çocuklarının her anlamda iyi ve faydalı bir insan/birey olma arzularını da beraberinde taşır. Bu yönüyle bakıldığında ninnilerin eğitici ve öğretici yönü daha iyi anlaşılabilir.

Tokat yöresine ait ninnilerde çocuklara seslenme biçimleri, ilk hitap cümleleri ve yakıştırılan sıfatlar aynı zaman Tokat yöre kültürünün özelliklerinin yansımaları olarak da görülmelidir. *Kuzum, canım, yavrum, gülüm, sultanım, şekerim, gözüm, güzelim, bebeğim* vb. seslenme biçimlerinin çocuklarda samimiyet, içtenlik, sevgi, güzellik gibi konularda bir duyarlılık kazandıracağını söylemek mümkündür. Tokat ninnilerinde bebeklerin birtakım temel ihtiyaçları ninnilerde yer almaktadır. *Belemek, anne sütü emmek, yemek, içmek, yatmak, uyumak, tıpış tıpış yürümek* vb. ifadeler çocukların yaşamak için neler yapması gerektiğini öğretmektedir. Yine yöre ait metinlerde çocuklara günlük hayatta kullanılan belli başlı eşyalardan, nesnelere bahsedilmektedir. *Beşik, ayna, yatak, halı, elbise, gömlek, salıncak, oyuncak* gibi nesnelere çocuklar ilk ninniler vasıtasıyla tanışmaktadır.

Tokat ninnilerinde duyu organları ve insan bedeni/vücudu ile ilgili terimlerin çocuklara öğretildiği görülmektedir. *Göz, kulak, burun, dudak, kaş, kirpik, baş, yüz, el, ayak, parmak, kol, kalp, ciğer, gerdan* gibi kullanımlara sıklıkla rastlanmaktadır. Bu terimler çocukların kendilerini tanımaları ve keşfetmeleri açısından oldukça önemlidir.

Yöreye ait ninnilerde, aile efradı/fertleri ve akraba isimleri sıkça yer almaktadır olup bu adlandırmalar çocuklara yakın çevresini tanıtmaları açısından oldukça önemlidir. *Anne, baba, dayı, dede, ni(e)ne, kız, kızan, oğul, abla, gelin* yöreye ait ninnilerde en çok kullanılan fert isimleridir. Yine Tokat ninnilerinde çocuklara sayı sistemi de öğretilmektedir. Bir nesnenin niceliği ve maddi değeri sayılarla ifade edilerek çocuklara sunulmaktadır. '*Yaylaya kiraz geldi/Aldım beş on kuruş(a)beş on hokka*'; '*çayırda bir taş/Allah sana versin bir baş*'; '*el değmedik eli lira/harçlık gelsin yavruma...*' gibi söyleyişler bunlardan birkaçıdır.

Tokat ninnilerinde *al, kırmızı, beyaz, yeşil, mavi, mor, sarı* vb. renkler; *ekmek, su, yağ, bal, şeker, kaymak* vb. gıda ve beslenme ile ilgili unsurlar; *lokum helva* gibi tatlı isimleri; *elma, üzüm, kiraz, vişne, biber, madımak, lahana, kabak* vb. meyve ve sebze isimleri; *kabak dolması, lahana sarması*, gibi yöresel yemekler; *ev, ocak, bağ, bahçe, bostan, tarla, oda* gibi mekânlar; özellikle kız çocukları için önemli olan *altın, bilezik, boncuk, küpe* gibi takı isimleri; *ekmek, biçmek, sürmek, civciv, koyun, kuzu* gibi çiftçilik (tarım ve hayvancılık) terimleri; *dağ,*

ova, yayla, ırmak vb. yöreye ait coğrafya terimleri; *gül, gonca, menekşe* gibi çiçek isimleri; *gün, ay, sene, sabah, gündüz, akşam, gece, yaz, bahar, bugün, yarın* gibi zaman kavramları öğretilmektedir.

Ayrıca Tokat ninnilerinde, toplumda ve sosyal yaşamda yer edinen, öne çıkan, mukaddes olan *aile anne, aile, bayram, ölüm, memleket, yiğitlik, askerlik, vatan, millet, erlik, akrabalık, komşuluk, Allah, peygamber, Kur'an*, vb. maddi ve manevi değerler/kıymetler; *yağmur duası, imece, düğün-dernek* gibi sosyal hayatta birlik-beraberliği yansıtan unsurlar da çocuklara benimsetilip sezdirilmektedir.

Yöreye ait bazı ninnilerde ise çocuklara yönelik olumsuz denilebilecek söyleyiş ve ifadelere de rastlanmaktadır:

*Dandini dandini dan ister,
Benden bir bostan ister,
Altına etmiş don ister!
Nenni nenni yavruma nenni! (Çelebioğlu, 1995: 154)
Dandini dandini dastana,
Danalar girdi bostana,
Kov bostancı danayı,
Yemesin lahanayı,
Lahanayı yemez kökünü yer,
Bazan ziftin pekini yer! (Çelebioğlu, 1995: 252)*

Bu tarz ninniler, çocuklarda yanlış algıya ve anlam karmaşasına yol açabilmektedir. Bu yönüyle Tokat ninnileri çocuk edebiyatında kullanılırken olumlu ve faydalı örneklerin seçilmesine özen gösterilmesi gerekir. Zararlı ya da olumsuz nitelikteki örneklerin çocuklara aktarılmamasına dikkat edilmelidir.

Sonuç

Her milletin kültürü içinde yer alan ninniler, Türk halk kültürü içinde de önemli bir yere ve değere sahiptir. Türk halk kültürü mirasını yeni nesillere aktarmanın ilk basamağını oluşturan ninniler çocuk edebiyatında da en çok başvurulan ve yararlanılan türlerin başında gelmektedir. Ninniler, çocuklara ilk eğitim ve terbiye vermenin yanında onları yeni kavram ve değerlerle tanıştırmakta; ses, hece, ahenk, ezgi ve ritm konusunda bilinçlendirmektedir. Şiirsel söyleyiş tarzı ile hayal güçlerini geliştirmelerine ve yaratıcı düşüncelerine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca çocuktaki estetik beğeni eşliğini yukarıya taşımakta ve dinlediklerinden estetik bir zevk alma yetisini geliştirmektedir. Bu açıdan bakıldığında Tokat ninnileri hem halk kültürü hem de çocuk edebiyatı açısından zengin bir kaynak oluşturmakta ve eğitici yönüyle de dikkati çekmektedir. Bununla birlikte çocuklara temel kavramları, değerleri öğretme, dil becerilerini geliştirme, seslere karşı duyarlı ve hassas olma açısından da önemlidir.

Tokat ninnilerinde görülen en başat özellik ninnilerin çıkış noktasını oluşturan sevgidir. Özellikle annenin çocuğuna karşı beslediği sevgi ninnilerde anlamını bulmaktadır. Tokat ninnilerde çocuğun kolay bir şekilde uykuya dalması, akıllı-uslu durması, yürümesi, büyümesi, akıllı ve başarılı olması, ahlâklı ve edepli olması, vatanını ve milletini sevmesi, büyüklerine karşı saygılı davranması, fiziki yönden güzel özelliklerinin bulunması, bir meslek sahibi olması, ülkesine faydalı bir evlat olması, sağlıklı ve uzun ömür sürmesi, yokluk, yoksunluk ve kötülük görmemesi vb. gibi gelecekle ilgili temenni, dua ve istekler dile getirilmektedir. Bütün bu dilek ve temenniler bir bakıma söyleyen kişilerin yaşamlarında ifade edemedikleri duygu ve düşünceleri de içinde barındırmaktadır.

Tokat ninnileri, en başta annenin, ailenin ve toplumun çocuk sevgisini yanıtsıtmakla birlikte, söylenegelediği yörenin/coğrafyanın ve ortaya çıktığı toplumun inançlarını, örf ve âdetlerini, değer yargılarını da içinde barındırmaktadır. Ninniler, çocukları uyutmanın, sakinleştirmenin yanında gelecek ile ilgili beklentileri de dile getirmekte; özellikle ideal tutum ve davranışlar oluşturmayı hedeflemektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Tokat ninnilerinin özelde “çocuk, anne, aile” üzerinde genelde ise “toplum, kültür” nezdinde katkı ve kıymeti yadsınmaz. Tokat ve yöresinin değerleri bu metinler içinde çocuk edebiyatına kaynak teşkil ederek bir kültür aktarımına da yardımcı olmaktadır. Bütün bu hususlar; bir geleneğin yaşatılması, birtakım değerlerin içselleştirilmesi ve geçmişle sıkı bağlar kurulması açısından ayrıca önemlidir. Sonsöz; Tokat ninnileri ortaya çıktığı yörenin sesi olmakla birlikte hem halk kültürü hem de çocuk edebiyatı açısından başvurulan, yararlanan metinler olma daima özelliğini koruyacaktır.

Kaynakça

- BASCOM, William R. (2005); “Folklorun Dört İşlevi”. Çev. Ferya Çalış *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2* (Haz. M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır), Geleneksel Yayıncılık, Ankara, ss. 125-152.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil (1982); *Türk Ninniler Hazinesi*, Ülker Yayınları, İstanbul.
- DEMİR, Necati- DEMİR, Fikriye (2010); *Türk Ninnileri*, Sarkaç Yayınları, Ankara.
- DEMİREL, Şener (Ed.) (2011); *Edebî Metinlerle Çocuk Edebiyatı*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- DİLÇİN, Cem (2009), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara.
- KARATAŞ, Turan (2011); *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Sütun Yayınları, İstanbul.
- ŞİMŞEK, Tacettin (Ed.) (2012); *Kuramdan Uygulamaya Çocuk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- YALÇIN, Alemdar- AYTAŞ, Gıyasettin (2005); *Çocuk Edebiyatı, Akçağ Yayınları, Ankara.*

Tokat Türkülerinde Dinî, Millî ve Bediî Unsurlar

Emre Fırat TEYMUR*

Özet

Bir milleti tanımanın en güzel yollarından biri de hiç şüphesiz o milletin edebiyatını tanımaktır. İster açıkça söylensin isterse remizle ifade edilsin, bir ulusun karakteristik özelliklerini, o milletin diliyle meydana gelmiş eserlerde bulmak mümkündür. Kendini ifade edebilme kudretine erişmiş bütün milletler için geçerli olan bu kaideyi, Anadolu insanına tatbik edenler, oldukça zengin bir hazineyle karşılaşurlar. Bu hazinenin belki de en değerli olanı türkülerdir. Çünkü Anadolu insanının hüznü ve sevinci en bariz bir şekilde türkülerde dile gelmiştir.

Bütün edebî ürünlerde olduğu gibi türküler de milletimizin ruh ve mana köklerine dayanmaktadır. Ezgiler hangi duyguları dile getirirse getirsin, bu ezgilere anlam kazandıran sözler; aynı zamanda Müslüman bir Türk'ün şuuraltı müktesebatından süzülerek gelir. Bu dikkatle bakıldığında türkülerimizde milli ve manevi değerlerimizi yansıtan oldukça fazla örnekle karşılaşırız. Gerek dini değerlerimiz gerekse milli hislerimiz türkülerimizin ruhuna sinmiştir. Biz de tebliğimizde geleneğimizde oldukça önemi bir yere sahip olan Tokat türkülerinin dini, milli ve bedii arka planına bakmaya çalışacağız. Tokat türküleri bu konuda oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Aşağıda vereceğimiz örnek bu konuyu daha müşahhas hale getirecektir.

Bir genç kızın hayallerini süsleyen belki de en önemli şey, evlenip mutlu bir yuva kurmaktır; Ancak bu yuvanın kalıcı olması için sevgi tek başına yeterli değildir. Bu sevginin mutlaka ahlaki değerlerle de desteklenmesi gerekmektedir. Bu ahlaki değerlerin başında da hiç şüphesiz “namus” kavramı gelmektedir. Anadolu insanının yaşamında hayati bir öneme sahip bu kavram, bir Tokatlı genç kızın dilinden şu dizelerle ifade edilmektedir.

*“Tokat'tan mı geliyon da
Yar sen Almuslu musun
Ben sana Varacağım da
Söyle namuslu musun?”*

İslam inancının en önemli telkinlerinden birisi de “dua”dır. Onlarca ayet ve hadis bu konunun önemini vurgulamaktadır. Bir Müslümanın hayatında duaya ayırdığı vakit, aynı zamanda onun ne kadar sağlam bir inanca sahip olduğunu da gösterir. Türkünün devamında bu inancın izleri açık bir şekilde görünmektedir:

*“Yola yolladım seni de
Yollar yormasın seni
Hızır elinden tutsun da
Bana yollasın seni”*

* Doktora Öğrencisi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Kemalpaşa/İzmir. E.posta: firatteymur@yahoo.com

Yukarıda ifade edildiği gibi tebliğimizde Tokat yöresine ait türkülerin dini, milli ve bedii arka planına bakmaya gayret edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Tokat, türkü, din, milli, bedii.

Giriş

Türkü, kendine özgü bir ezgiyle söylenen¹ anonim halk şiirinin en eski ve yaygın nazım biçimlerinden biridir.² Aslı “*Türki*” olan ve Türkçe söylenmiş şiir³, Türk’e mahsus şarkı⁴, Türk’e has, Türk’e mensup gibi anlamlara gelen sözcük, daha sonraları halk ağzında “türkü” şekline dönüşmüştür. Bu sözcük, zaman içerisinde Türk diline pek çok deyim, tamlama ve atasözü kazandırmıştır. **Türkü çağırmak** (türkü söylemek), **türkü söylemek** (ezgisiyle bir türküyü seslendirmek), **türkü tutturmak** (türkü söylemek), **türkü yakmak** (Bir olayı türkü halinde dile getirmek), **türküsünü çağırmak** (çıkarmak amaçlı davranmak, dalkavukluk etmek)⁵, **türkü çıkarmak** (bir olay üzerine türkü söylemek)⁶, **köy türküsü**, **El elin eşiğini türkü çağırarak arar**⁷ gibi söz grupları buna örnek gösterilebilir.

Eski Türkçe’de türkü teriminin karşılığı olarak “yır”, “ır” sözcüklerinin kullanıldığı bilinmektedir.⁸ Türkü kavramı muhtelif Türk toplulukları arasında da farklı isimlerle hayat bulmaktadır. Türküye Azeri Türkleri; **mahnı**, Başkurt Türkleri; **halk yırı**, Kazak Türkleri; **türki**, **türük**, **halık äni**, Kırgız Türkleri; **eldik ır**, **türkü**, Özbek Türkleri; **türki**, **halk koşığı**, Tatar Türkleri; **halk cırı**, Türkmen Türkleri; **halk aydımı**, Uygur Türkleri; **nahşa**, **koça nahşesi**, Kumuk Türkleri; **yır** demektedir.⁹

Türkü terimi ilk olarak, Doğu Türkistan’da aruz ölçüsüyle yazılıp özel bir ezgiyle söylenen nazım ürünleri için kullanılmıştır.¹⁰ Anadolu’da ise, ilk türkü örneğiyle 16. yüzyılda karşılaşmaktayız. Hece ölçüsüyle hayat bulan, Türkü şekline uygun ve türkü adını taşıyan söz konusu bu parçanın, 16. yüzyıl saz şairlerinden Öksüz Dede’ye ait olduğu tespit edilmiştir.¹¹

Türküler umumiyetle ilk söyleyeni unutulmuş ve dolayısıyla anonimleşmiş, hece ölçüsüyle vücuda gelmiş eserlerdir. Bununla birlikte söyleyeni bilinen türküler olduğu gibi aruzla yazılan türkü örnekleri de vardır. Türkü kültürünün olu-

1 Cevdet Kudret, **Örneklerle Edebiyat Bilgileri I**, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1980, s. 292.

2 Nevzat Gözaydın, **Türk Dili Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı III**, Ankara 1989, s. 25.

3 Doğan Kaya, **Anonim Halk Şiiri**, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 147.

4 Şemsettin Sami, **Kamus-ı Türkî**, Enderun Kitapevi, İstanbul 1989, s. 400.

5 İsmail Parlatır ve diğerleri, **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998, C.II, s. 2268.

6 **Örnekleriyle Türkçe Sözlük IV**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s.2953.

7 Ömer Asım Aksoy, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I**, İnkılap Yayınları, İstanbul 1988, s.261.

8 Kaşgarlı Mahmut, **Divan-ı Lügati’t-Türk**, çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2006, C.III, s.3,4.

9 **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.908-909.

10 Kudret, s. 292.

11 Kaya, s.147.

şum ve gelişmesinde âşıklık geleneğinin çok büyük bir yeri olduğu bilinmektedir. Tokat türkülerinde bu geleneğin etkisi açık bir şekilde görülmektedir.

A. Tokat Türkülerinde Dinî Unsurlar

Bir milleti tanımının en güzel yollarından biri de hiç şüphesiz o milletin edebiyatını tanımaktır. İster açıkça söylensin isterse remizle ifade edilsin, bir ulusun karakteristik özelliklerini, o milletin diliyle meydana gelmiş eserlerde bulmak mümkündür. Kendini ifade edebilme kudretine erişmiş bütün milletler için geçerli olan bu kaideyi, Anadolu insanına tatbik edenler, oldukça zengin bir hazineyle karşılaşılırlar. Bu hazinenin belki de en değerli olanı türkülerdir. Çünkü Anadolu insanının hüznü ve sevinci en bariz bir şekilde türkülerde dile gelmiştir.

Bütün edebî ürünlerde olduğu gibi türküler de milletimizin ruh ve mana köklerine dayanmaktadır. Ezgiler hangi duyguları dile getirirse getirsin, bu ezgilere anlam kazandıran sözler, aynı zamanda Müslüman bir Türk'ün şuuraltı müktesebatından süzülerek gelir. Bu dikkatle bakıldığında türkülerimizde millî ve manevî değerlerimizi yansıtan oldukça fazla örnekle karşılaşırız. Gerek dinî değerlerimiz gerekse millî hislerimiz türkülerimizin ruhuna sinmiştir. Biz de tebliğimizde geleneğimizde oldukça önemli bir yere sahip olan Tokat türkülerinin dinî, millî ve bedîi arka planına bakmaya çalışacağız.

1. İtikada Dair Unsurlar

İman: Tokat türkülerinde *iman* kavramı, hem gerçek anlamıyla hem de halk dilinde kazandığı diğer manalarla karşımıza çıkmaktadır. İnkâr, kâfir ve iman kavramlarının bir arada kullanıldığı aşağıdaki dördlük, bir insanın İslam dininin gereklerini kabul ederek Müslüman olması durumunu ifade etmektedir.

*Gözlerin inkâra benzer ebrular keman olur.
Her kaçan yüzüne baksam katlime ferman olur.
Yüzünü görse bir kâfir şüphesiz iman bulur.
Mah yüzüne nikap çek ben yandım el yanmasın.¹²*

Bazen sevgilinin insafsızlığı, aşığı umursamaması ve ona anlayışla yaklaşmaması durumlarında da aynı kavramın kullanıldığına şahit olmaktadır. Sevgilideki bu inadı kıramayan âşık, haklı olarak, “*Güzelin dini m’ olur?*”¹³ Ya da “*Yoktur yârin imanı*”¹⁴ gibi cümlelerle içine düştüğü bu sıkıntılı durumu ifade etmeye çalışır. Daha çok bir sitemi dile getirmek için başvurulan bu kullanım, iman kavramının “insaf” ve “anlayış” kavramlarıyla da irtibatını gözler önüne serer.

*Şu Akkuş'un tepesinde kar var duman yok
Benim nazlı yârimde de din var iman yok²⁶⁵*

12 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, **Tokat Türküleri ve Oyun Havaları**, Cem Veb Ofset, Ankara 2008, s. 79.

13 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 207.

14 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 259.

Allah: Tokat türkülerinde Yüce Yaratıcı, Allah¹⁵, Hak¹⁶, Mevla/m¹⁷, Kadir Mevla'm¹⁸ Zülcelal¹⁹ gibi isim ve sıfatlarla dile getirilmektedir. Mevla'nın bir bahtı kara kulu²⁰ olduğunu ilan eden âşık, çektiği çileyi²¹ de derdinin dermanını da Hak'tan bilir.²² Bu nedenle çoğu zaman el açıp Allah'a yalvarır.²³ Arzu ettiği vuslata ermek için O'ndan yardım ister. Bu yolun çetin olduğunu bilir, Mevla'nın sabır vermesiyle dayanılmaz acılara katlanma gücü elde eder.

*Evleri görünüyor
Gönüldür yeriniyor bir tanem
Çekilecek dert değil
Mevla'm sabır veriyor bir tanem²⁴*

Düşman etrafını sardığında, ölümcül belalardan Mevla'nın kayırmasıyla²⁵ kurtulduğunu söyleyen Tokat delikanlısı, bir başka cana kıymak için ortaya koyduğu çabanın da yine Mevla izin vermediği için gerçekleşmediğini itiraf eder.²⁶

Güzelliğiyle mağrur bir dilbere, bu güzelliğin Allah'tan ona bir emanet olduğunu hatırlatan âşık, sevdiğine bu vesileyle nasihat eder.

*Üç güzel geliyor karşı bağlardan.
Kaşın değil gözün beni ağlatan.
Satın m'alın nu güzelliği Mevla'dan?
Gider bu güzellik sana da kalmaz.²⁷*

Bir aşığın en büyük ideali sevdiğine kavuşmaktır. Bütün hayatı bu hedef etrafında şekillenir. Sevenler, bu isteğin gerçekleşmesi için her tür engele katlanmaya hazırdır. Aynı zamanda güçlü bir inanca da sahip olan âşık, bu isteğinin ancak Allah'ın dilemesiyle gerçekleşeceğini bilir.

*Kadir Mevla'm seni bana verirse
Koymam aşarım da yüce dağları²⁸*

15 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 119, 295.

16 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 174, 204, 215, 285.

17 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 52, 53, 101, 134, 150, 196, 208, 254.

18 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 299.

19 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 79.

20 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s.53.

21 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 174.

22 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s.285.

23 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s.119.

24 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s.150.

25 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 102.

26 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 196.

27 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 208.

28 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 299.

Melekler: Tokat türkülerinde ister isim belirtilsin isterse belirtilmesin kastedilen melek, Azrail(as)'dır. “*Melekler aldı canını/ toprağa koydu tenini*”²⁹ mısralarını duyan her Müslüman, isim zikredilmese de bahsedilen meleğin Azrail (as) olduğunu bilir. İnsanın ruhunu kabzetmekle görevli olan bu melek, ölüm düşüncesinin yer aldığı dizelerde karşımıza çıkar. Türkülerde güzelliğiyle mağrur sevgiliye, bazen ders vermek için bu meleğin adının kullanıldığına da şahitlik etmekteyiz.

*Yürü dilber yürü de yol alamazsın
Azrail olsan anam can alamazsın
Elesen dünyayı da kalbura koysan
Benden muhabbetli yar bulamazsın*³⁰

Kur'an-ı Kerim: Tokat türkülerinde Yüce Kitabımız, Hak kelamı, Hakkın kelamı³¹ ya da Kelamullah³² olarak zikredilmektedir. Yareleri sızılıyan türkü kahramanının, ölüm döşeğinde belki de son nefesini vermek üzere olduğunu biz, başında okunan Hak kelamı³³ ile anlıyoruz. Yine Hakk'ın kelamını dinleyerek Hak, hukuk ummanına³⁴ varıldığını aynı türkü kahramanının dilinden öğreniyoruz. Bir başka türkü kahramanı, sevdiğini ikna etmek ve sadakatini ispat etmek için yüce kitabımıza el basarak yemin etmeyi son çare olarak bulmaktadır.

*Sevdiğim semanın güneşi mahı
Seni seven aşık çekmez mi ahı
Getir el basayım Kelamullahı
Ne sen beni unut ne de ben seni*³⁵

Peygamberler: Tokat türkülerinde, başta Hz Peygamber³⁶ olmak üzere Hz. Âdem³⁷, Hz. Süleyman³⁸ ve Hz. Yusuf'un³⁹ isimleri yer almaktadır. Türkülerde Hz. Peygamber'den, Peygamberimiz ya da Alevî-Bektaşî geleneğinin etkisiyle Hz. Ali'nin ismiyle birlikte anılarak “Muhammed Ali” olarak zikredilmektedir. Tek isteğinin sevgilinin kapısında ölene kadar kullukta bulunmak olduğunu söyleyen âşık, bu isteğin yani kullukta bulunmanın aynı zamanda Peygamberimizin buyruğu olduğunu ifade etmektedir.

29 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 222.

30 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s.305.

31 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 62.

32 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 296.

33 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 62.

34 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 62.

35 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 296.

36 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 156, 191, 192, 212.

37 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 222.

38 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 95.

39 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 79, 136, 174.

*Ey gülüm gönlümün pazarı budur
Kul olam kapında ölene kadar
Peygamberimizin yazarı budur
Kul olam kapında ölene kadar.⁴⁰*

Tokat türkülerinde Hz. Âdem, insanlığın atası olması,⁴¹Hz. Süleyman kuşlarla konuşabilmesi,⁴²Hz Yusuf ise güzelliği ile ön plana çıkmaktadır.⁴³

Ahret: Tokat türkülerinde “bu dünya” bir de “o dünya” vardır. “Bu dünya” ile üzerinde yaşadığımız yeryüzü, “o dünya” ifadesiyle Ahret yurdu kastedilmektedir. Bu dünyada ne kadar yaşanırsa yaşansın sonu mutlaka ölümdür.⁴⁴ Türkülerde bir ya da iki güzele⁴⁵ âşık olan, yar yoluna ölen⁴⁶ kişi, bu dünyada kendisinin yeteri kadar sıkıntıya katlandığına inandığı için ahirette “sorgu sual” den muaf tutulma isteğini dile getirmektedir.

Âşığın mutluğu sevdiğine kavuşmakla mümkün olur; Ancak böyle bir bahtiyarlığa ermek herkese nasip olmaz. Kader kaleminin haklarında ta baştan ayrılık yazdığı kişiler, bu dünyada kendilerine vuslatın haram⁴⁷ olduğunu bilirler. Hayatın sadece bu dünyadan ibaret olmadığına inandıkları için ahirette sevdiklerine kavuşacak olmanın ümidiyle yaşarlar. Sözleri Karacaoğlan’a ait aşağıdaki türkünde ahiret inancına farklı bir bakış açısıyla değinildiğini görmekteyiz. Şaire göre o dünyada yani cehennemde aslında ateş yoktur. Kişinin bu dünyada yaptığı kötü davranışlar, öbür dünyada karşısına ateş şeklinde çıkar. Dolayısıyla herkes ateşini buradan götürmüş olur.

*Karacaoğlan da melül mahzun oturur
Ağlamaktan gözün yaşı bitirir
Herkes ataşını burdan götürür
O dünyada ateş olmaz nar olmaz⁴⁸*

Cennet/Cehennem: Türkülerde cennet kavramı, hem mecaz hem de gerçek anlamda kullanılmaktadır. Göz kamaştırıcı güzelliğe sahip olan sevgilinin oturduğu yer, etrafı bahçeyle çevrili bir saraydır. Söz konusu mekân âşığın cennetidir. Bu sarayın bahçesinden girme bahtiyarlığına eren âşık, kendini adeta cennette hissederek.

40 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 156.

41 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 222.

42 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 95.

43 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 79, 136, 174.

44 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 95.

45 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 139.

46 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 290.

47 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 85.

48 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 160.

Bu gün ben bir güzel gördüm *Bahçenin kapısını açtım*
Bakar cennet sarayından *Sandım ki cennete düştüm*
Kamaştı gözümün nuru *Sevdim çoştum helallaştım*
Onun hüsnü cemalinden *Buse aldım yanağından⁴⁹*

İnananlar için cennet büyük bir ödüldür. Bu dünyanın sıkıntılı hayatının son bulunduğu, her isteğin gerçekleştiği yerdir cennet. Ancak aşağıdaki türküde âşık, sevdiği olmadıktan sonra, cennetteki ırmaktan su içmeyeceğini dile getiriyor. Her insanın rüyasını süsleyen bu güzel mekânda bile sevenler ayrı olmayı düşünmezler.

Şu dünyada ben usandım durmaktan
Altın yüzük şule verir parmaktan
Cennet-i âlâda akan ırmaktan
Ben sensiz içemem sevdiğim dilber.⁵⁰

Mutluluk sevdanın semtine her zaman değil, arada bir uğrar. Sevenlerin arasını bozmak isteyenler hiç eksik olmaz. Böylesine kötü davranışlara sahip kişiler hakkında, cennet yüzü görmesin diye beddua edildiğini görmekteyiz.

Gara gara gazanlar
Sarı kâğıt yazanlar
Cennet yüzü görmesin de
Aramızı bozanlar⁵¹

Kader: Tokat türkülerinde kaderden şikâyet edilmekle birlikte, Yüce Yarattıcının takdiri karşısında boyun büküldüğü ve kadere teslim olunduğunu görmekteyiz. Olumsuz durumları betimlemek için alınma “*yazılan çirkin yazılar*”⁵², “*felek böyle yazmış kalemi*”⁵³ gibi tabirler kullanılmaktadır.

Çirkinlerin payına düştükleri için güzellerin kaderi kötüdür.⁵⁴ Bu duruma ağlamakla birlikte onlar için kadere teslim olmaktan⁵⁵ başka çıkar yol yoktur. Yaşanan bütün olumsuzluklara rağmen ne gelirse Hak’tan⁵⁶ gelir diyerek kadere rıza gösterilir. Sonu ölüm bile olsa korkup geri dönmenin bir anlamı yoktur, Çünkü yiğidin alınına ne yazılmışsa, yani kaderinde ne varsa sonunda o olur.

Yürü güzel yürü de yolundan kalma
Her yüze gülteni dost olur sanma
Ölümden korkup da geriye durma
Yiğidin alınına yazılan gelir.⁵⁷

49 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 92.

50 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 192.

51 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 165.

52 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 52.

53 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 85.

54 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 152.

55 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 177.

56 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 204.

57 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 305.

2.Başlıca Dini Kavramlar

Günah/Haram/Helal/Helalleşmek: Dinî terminolojide oldukça önemli bir yere sahip olan günah, haram ve helal kavramları Tokat türkülerinde üzerinde önemle durulan konulardandır. İslam'ın özgün bir yorumu olan Alevî-Bektaşî geleneğinde, oldukça önemli bir yere sahip olan cem'lerde okunan aşağıdaki türküde, günahın toplum nazarında ne kadar çirkin bir konumda olduğunu görmekteyiz

*Er olanı bu meydanda soyarlar
Günahın çok ise gözün oyarlar
Seni hariçteki kuldan sayarlar
Yedi yılda başın ezerler tek tek.⁵⁸*

Pınar başında testisini dolduran güzelin, ondan bir bardak su isteyen delikanlıya verdiği cevap oldukça düşündürücüdür. Su isteyen gencin aslının haramzade olduğunu, bu yüzden ona su vermeyeceğini söyleyen kız, tehdit edalı bir cümleyle gencin bu isteğini reddeder.⁵⁹ Bir başka türküde Reşadiye'nin öne çıkan vasıfları dile getirilir. Reşadiye'nin kaplıcaları, halıları ve gönlü zengin insanların açtığı haramdan uzak sofralarıyla ünlü olduğu dile getirilir.

*Reşadiye çermiğiyle ünlüdür.
Başçiftliğin halıları ünlüdür.
İnsanların zenginliği gönlüdür.
Haramsız sofrayı sermek ne güzel⁶⁰*

Haram, helal kavramlarıyla birlikte helalleşmek kavramı da türkülerde yer almaktadır. Kul hakkının ne kadar önemli olduğunu bilen Müslüman gönüller, üzerlerinde bulunan bu türden hakları helal ettirmenin yollarını ararlar.

*Yarım senin ile de orda buluşak
Muhabbetin dallarından konuşak
Çok nimetin yedik gel helalleşek⁶¹*

Ramazan/ Kurban Bayramı/ Hac/ Hacı: İslam âleminin iki önemli bayramı da Tokat türkülerinde dile getirilmektedir. Bir aylık oruçtan sonra ulaşılan bayramların ilki Ramazan'dır. Türküde, sevgili yüzünden bozulan oruç vesilesiyle bu ibadet dile getirilmiştir.

*Derenin kenarında
Kalayladım kazanı
Kız ben senin yüzünden
Yedim ıramazanı.⁶²*

58 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 93.

59 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 244.

60 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 264.

61 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 169.

62 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 270.

Bu bayramlardan ikincisi olan Kurban bayramı birçoğumuz için kurban kesmek anlamına gelse de gerçekte müminlerin Beytullah'a yüz sürdüğü ve hac farizasını yerine getirdiği zaman dilimini ifade eder. Kâbe yollarına düşme kudretini elde edenler varıp hedeflerine ulaştıklarında toplum nezdinde "hacı"lık payesine erer ve bu lakapla çağırılma lütfuna mazhar olurlar. Hacı lakabı çoğu zaman ismi unutturarak tek başına kullanılır. Bir Tokat türküsünde bu durum, "A benim hacı yârim"⁶³ söz gurubuyla ifade edilmiştir. Ancak bu kutlu yolculuğa çıkamayanlar da vardır. Önlerinde aşılması gereken yüce dağlar bulunan bu mahzun gönüller, Beytullah'ın kullarına selam göndererek⁶⁴ teselli bulurlar.

Kapısının önünden sevdiğinin geçtiğini gören türkü kahramanı, sevdiğine hayranlığını dile getirerek onun için kurban olma arzusunu dile getirir. İçine doğan bu arzu ona Kurban Bayramını tedarî ettirir

*Taşa çaldım ayvamu
Oldum yârin hayranı
Yar kapıdan geçerken
Sandım Kurban Bayramı⁶⁵*

Cami/ Ezan/ Minare/Secde: Namaz ibadetiyle ilgili sembol ve kavramlar da Tokat türkülerinde yer alan dinî unsurlardandır. Tokat ilinin merkezinde göğe doğru uzanan sayıları hayli fazla olan minareler⁶⁶, bu minarelerden her gün okunan ezanlar⁶⁷, Müslüman halkın ezanla birlikte doldurduğu camiler⁶⁸, kılınan secdeler⁶⁹ türkü diliyle ifade edilmektedir. Anadolu insanının sabah ezanıyla başlayan günlük yaşantısından küçük bir kesit sunan aşağıdaki türkü, hayatın Müslümanlıkla nasıl yoğrulduğunu gözler önüne sermektedir.

*Sabahtan kalktım ki ezan sesi var
Ezan da sesi değil yar yar burçak yası var
Bakın şu adamın kaç tarlası var⁷⁰*

Dua/ Beddua: İslam inancının en önemli telkinlerinden birisi de "dua"dır. Onlarca ayet ve hadis bu konunun önemini vurgulamaktadır. Bir Müslümanın hayatında duaya ayırdığı vakit, aynı zamanda onun ne kadar sağlam bir inanca sahip olduğunu da gösterir. Tokat türkülerinde hem dua hem de beddua örneklerine rastlamaktayız. Bazen sevgilinin dizinde can vermek için dua edilirken⁷¹ bazen

63 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 259.

64 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 293.

65 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 271.

66 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 207,225.

67 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 98.

68 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 98.

69 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 150, 151.

70 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 253.

71 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 294.

sevgiliye uzanacak dudakların pul pul dökülmesi⁷² bazen de çektirdiği türlü acılardan dolayı sevgilinin kendisine beddua edildiğine⁷³ şahit oluruz.

*Meşelikten yavrum meşelikten
Yaktın beni gençlikten
Allah da seni yaksın
Üç günlük gelin iken⁷⁴*

Sabah ezanıyla birlikte burçak tarlasında günlerce çalışan bir yeni gelinin, bir türlü bitmek bilmeyen işlerden dolayı kaynanasına ettiği beddua bütün gelinlerin rahatlıkla âmin diye mukabele edeceği bir genişliktir.

*Elimi salladım değdi dikene
İntizar eyledim yar yar burçak ekene
İlahi kaynana ömrün tükene⁷⁵*

Namus: Bir genç kızın hayallerini süsleyen belki de en önemli şey, evlenip mutlu bir yuva kurmaktır; Ancak bu yuvanın kalıcı olması için sevgi tek başına yeterli değildir. Bu sevginin mutlaka ahlaki değerlerle de desteklenmesi gerekmektedir. Bu ahlaki değerlerin başında da hiç şüphesiz “*namus*” kavramı gelmektedir. Anadolu insanının yaşamında hayati bir öneme sahip bu kavram, bir Tokatlı genç kızın dilinden şu dizelerle ifade edilmektedir.

*“Tokat’tan mı geliyon da
Yar sen Almuslu musun?
Ben sana Varacağıım da
Söyle namuslu musun?”⁷⁶*

Hız. Ali ve On iki İmam: Ehl-i Beyt sevgisi, Anadolu’da yaşayan bütün Müslüman gönüllerde, mümtaz bir mevkide durmaktadır. Cami, cemevi, dergâh ve medreselerden başlayarak, hayatın bütün ünitelerinde Ehl-i Beyt sevgini müşahede etmek mümkündür. Özellikle Alevî-Bektaşî geleneğinin güçlü olduğu topraklarda bu sevginin çeşitli ifade yollarıyla dile getirildiğine şahit olmaktadır. Tokat yöresinde Ehl-i Beyt temalı türkülerle sıklıkla karşılaşmamızda bu sosyolojik alt yapının önemli bir katkısı vardır.

Tokat türkülerinde altında Düldül’ü, elinde Zülfikar’ıyla düşmana kılıç çalan⁷⁷ bir kahraman olarak öne çıkan Hız. Ali, manevi şahsiyeti dolayısıyla da kendisinden her zaman yardım talep edilen bir konumdadır. Sılaya kavuşma arzusuyla yanan sevgiliye, Ali’m kılavuzun olsun⁷⁸ diye dua edilmesi bundandır. Hız.

72 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 223.

73 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 50.

74 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 289.

75 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 253.

76 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 74.

77 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 212.

78 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 167.

Ali ve Hz. Fatıma ile birlikte on iki imamların isimleri ve vasıfları da bir düazde-i İmamda dile getirilmektedir.⁷⁹

Balım Sultan / Pir Sultan: Alevî Bektaşî geleneği için oldukça önemli simalardan olan Balım Sultan⁸⁰ ve aynı gelenek içinde Yedi Ulu Ozan'dan biri olarak kabul edilen Pir Sultan Abdal⁸¹ da Tokat türkülerinde rastladığımız önemli simalardandır. Manevî birer şahsiyet olarak karşımıza çıkan bu iki simadan, yar-dım talep edilmektedir.

Veli'm eydür Hak yoluna canımız Ayrıldın m'eşinden nedir feryadın
Balım Sultan olsun sana Kılavuz Çık Yıldız Dağına bir zaman tutun
Amasya'da pirim kaldı yalnız Orda Pir Sultan var, ervah-ı zatın
Var git turnam haber getir pirimden⁸² O seni geçirir coşkun sellerden⁸³

3.Tasavvufi Kavramlar:

Tokat türkülerinde yer yer tasavvufî kavramlarla da karşılaşmaktayız. Bu kavramlardan bazıları, tasavvufî anlamın dışında bir manaya işaret etse de dayandığı kaynak aynıdır.

Abdal/ Arif/ Pir/ Mürşit/Evliya/ Erenler: Kendilerine has kıyafetler giyip(şallar) yollara düşen Hak aşığı abdallar⁸⁴, hakikat bilgisine ulaşmış olan ve harikulade hallere sahip arifler⁸⁵, benliğinden sıyrılarak kendini Allah'a adanmış, bundan dolayı bir takım sırlara ermiş⁸⁶ erenler⁸⁷ keramet sahibi evliyalar⁸⁸, tarikat önderleri olan pir⁸⁹ ve mürşitler⁹⁰ de Tokat türkülerinde karşılaştığımız tasavvufî simalardır. Farklı türkülerden aldığımız aşağıdaki dörtlüklerde, söz konusu kişilerin bu bariz özellikleriyle dile getirilmektedir.

Turabî özünü paymal eyle Abdal olsam şallar giysem eynime
Gâhi erenlerden kesb-i kâr eyle Gezen abdallara da eş deli gönül
Hele şu dünyayı bir hayal eyle Ta ezelden âşıkların kalbine
Gelip konan göçtü nişane yeter⁹¹ Değer irâğipten taş deli gönül⁹²

79 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 212.

80 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 233.

81 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 167.

82 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 233.

83 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 167.

84 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 38.

85 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 203.

86 İsmail Parlatır ve diğerleri, s. 718.

87 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 38, 181.

88 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 167.

89 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 136, 233.

90 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 88.

91 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 181.

92 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 38.

Sefil kemter hayal seni gezdirir *Sakın sevdiğim yar urum kısıdır.*
Er olanlar çifte kantar kaldırır. *Yağar yağmur güllerini üşüdür*
Ulu derya bulur kabın doldurur *Konup göçmek evliyalar işidir*
Arifler elinden iş gelir böyle⁹³ *Konup göç de söylenesin dillerde⁹⁴*

Amasya'da bulunan ve adının Hamdullah olduğunu öğrendiğimiz Pir'ine turnalarla selam gönderen türkü kahramanı, pirine olan sevgisini türkü diliyle ifade etmektedir. Pirinin yalnız kaldığını söyleyerek bu durumdan şikâyet etmekte ve onu görme arzusunu dile getirmektedir.

Hayali gönlümde kılayım ahı
Acep görür müyüm gül yüzlü şahı
Cümle âşıkların sırrı penahı
Var git turnam haber getir pirimden⁹⁵

Hızır/ Kırklar / Güruh-ı Naci: Kim oldukları meçhul; ancak halkın, gönül dünyasında ulvî bir makama oturttuğu dinî şahsiyetlere de Tokat türkülerinde rastlamak mümkündür. Varlığına kuvvetle inanılan; ancak kim oldukları hakkında kesin bir bilgiye sahip olmadığımız bu manevî kişilikler, Hızır, Kırklar ve Güruh-ı Naci olarak adlandırılmaktadır. Soyunun asaletini vurgulayan türkü kahramanı, bu asaleti Güruh-ı Naci⁹⁶ ile olan irtibatına bağlamaktadır. On iki imamların methinin yapıldığı bir düazde-i imam'da Zeynel Abidin'in kırklara karışmış olması onun öne çıkan bir vasfı olarak dillendirilmektedir. Yolculuğa çıkmış olan sevgilisinin tasasız ve kedersiz bir yolculuk geçirerek tekrar kendisine dönmesini isteyen türkü kahramanı, bu yolculuğun Hz. Hızır rehberliğine gerçekleşmesi için dua eder.

Yola yolladım seni de, yollar yollasın seni
Hızır elinden tutsun da, bana yollasın seni⁹⁷

Tevekkül/ Şükür/ Sabır/ Vefa/ İrfan/ İhsan/ Hakikat/ Edep/ Erkan: Tokat türkülerinde, *edep-erkân* takınmak⁹⁸ gerektiği anlatılmakta, *hakikat* bilgisinden bir *irfan*⁹⁹ göstermenin önemine değinilmektedir. Çekilmesi zor da olsa bazı dertlere, Mevla'nın *sabır* vermesiyle¹⁰⁰ katlanıldığı anlatılmaktadır. Türkülerde Allah'a şükür edilmekte ve sonu ölümlü olan bu dünyada en değerli şeyin *vefa* olduğu vurgulanmaktadır.

Dünyayı sorarsan dolu ilimdir.
Bu dünyanın nedenini bilen âlimdir.

93 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 203.

94 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 167.

95 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 233.

96 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, S. 136.

97 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 74.

98 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 169.

99 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 88.

100 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 150.

*Az yaşa çok yaşa sonu ölümdür.
Vefa ile şan benim neme yetmez.¹⁰¹*

Aynı türkünün devamında en büyük sermayenin *tevekkül* olduğu dile getirilmektedir. Sözleri Genç Abdal'a ait bu türküde, başkasının nasibinde gözü olmadığını söyleyen türkü kahramanı, kendi kısmetine razı olduğunu ifade eder.

*Genç Abdal'ım sırrı kimseye demem
Tevekkül malım hey dost ortaya koyam
Kişi kısmetinden niyaz eylemem
Bana nasip olan mal neme yetmez.¹⁰²*

B. Tokat Türkülerinde Millî Unsurlar

Türkü nazım şeklinin bizzat kendisi millî olduğu gibi Tokat türküleri; konu, tema, dil ve üslup bakımından da millîdirler. Milletimizin his ve fikir dünyası, bütün yönleriyle türkülerimize aksetmiştir. Tanpınar'a göre hayat sürekli bir değişim içerisinde. Biz de bu değişimden nasibimize düşeni almaktayız. Ancak bir yığın değişmeye rağmen daimî kalan aslî yanımız, türkülerle muhafaza altına alınmıştır.¹⁰³ Bu yüzden Anadolu insanının romanını yazmak isteyenler, mutlaka türkülerden gereğince yararlanmalıdır.¹⁰⁴

Tokat türküleri, millî değerlerimiz açısından bizlere oldukça zengin bir müktesebat sunmaktadır. Anadolu insanının değişik duygulara verdiği farklı tepkiler ezgiler halinde Tokat türkülerinde dile gelmiştir. Ölüm, yaşam, aşk, ayrılık, özlem, gurbet acısı, sıla özlemi, memleket sevgisi, vatan aşkı vb. insani unsurlara millet olarak bakışımız, his dünyamızın enginliği gözler önüne serilmektedir. Bütün bunlar Anadolu insanının yapmacıktan uzak samimi üslubuyla dile getirilmiştir.

İslam dini ile millî davranış şekillerimiz, zamanla birbirinden ayıramayacak kadar kaynaştığı için yukarıda Tokat türkülerinde “*dinî unsurlar*” alt başlığında zikredilen kavramlar aynı zamanda bizim millî hislerimizi de ifade etmektedir. Bu yüzden biz, bu yeni başlık altında yukarıda değinemediğimiz bir iki hususa dikkat çekmeyi yeterli görmekteyiz.

Vatan/Millet/ Bayrak Sevgisi: Vatan, millet ve bayrak sevgisi, bir faninin gönlüne misafir edebileceği bütün sevgilerden üstün bir konumdadır. Söz konusu kavramlar düşünüldüğünde akla gelen ilk kişi şüphesiz Mehmetçiktir. Mehmetçik, bu kavramlar uğruna -gözünü kırpmadan- bütün sevdiklerinden vazgeçebilecek ruhun ete kemiğe bürünmüş haldir. “Hücum”, diye bir ses duyar duymaz, “Allah Allah” diyerek ileri atılan kahramanlığın sembolüdür. Düşmanın kalbine

101 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 95.

102 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 95.

103 Cemal Kurnaz, **Türküden Gazele: Halk ve Divan Edebiyatının Müsterekleri Üzerine Bir Deneme**, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 13.

104 Ahmet Hamdi Tanpınar, **Beş Şehir**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1969, s. 103.

korku veren Mehmetçik yaralı arkadaşlarını sırtında taşıyarak, onların düşman eline geçmesine müsaade etmeyen bir civanmerttir. Bu uğurda başına yağın bombalara hiç aldırış etmez.

*Ne ana sevdası, ne yar hayali
Bir gör Mehmet teki kükremiş hali
Kırpmadı gözünü yağmur misali
Mermi yedi havan yedi Mehmed'im.*¹⁰⁵

Tokat yöresine ait “Hey On beşli” adlı türkü başka bir kahramanlık öyküsünün kapılarını açar bize. Bu türküde, Çanakkale savaşında varlık yokluk mücadelesi mücadelesi veren cetlerimizin, vatan için ne tür fedakârlıklara katlandığı, bütün çıplaklığıyla gözler önüne serilmektedir. 1315 doğumlu olup henüz on beş-on sekiz yaşları arasında olan bu bahadırın hikâyesinin anlatıldığı türkü, Tokatlı genç kızların gözyaşlarıyla yoğrularak hayat bulmuştur.

*Hey onbeşli onbeşli
Tokat yolları taşlı
Onbeşliler geliyor.
Kızların gözü yaşlı*¹⁰⁶

Dil: Tokat türkülerinde kullanılan dil, Tokat halkının kullandığı günlük konuşma dilidir. Bu kullanım vesilesiyle Tokat yöresi ifade tarzlarının türkülere sindiğini görmekteyiz. Örneğin günümüz yazı dilinde “k” sesiyle kullandığımız birçok sözcük, halkın ifade tarzına uygun “g” sesiyle telaffuz edilmektedir. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz: *Gız/lar/ın*¹⁰⁷ (kız), *gurban*¹⁰⁸ (kurban) *olduğum, garşımda*¹⁰⁹ (karşımda), *gıymetin*¹¹⁰ (kıymetin), *gayalarda*¹¹¹ (kayalarda), *gavuşak*¹¹² (kavuşak), *galdursun*¹¹³ (kaldırsın), *yolun gıyısı*¹¹⁴ (kıyısı), *gadeh*¹¹⁵ (kadeh), *galem*¹¹⁶ (kalem), *gol*¹¹⁷ (kol), *goy*¹¹⁸ (koy), *goyun*¹¹⁹ (koyun), *gardaş*¹²⁰ (kardeş), *gi-*

105 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 90.

106 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 200.

107 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 41, 51, 54,103.

108 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 51, 59.

109 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 51, 162.

110 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 51.

111 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 51.

112 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 55.

113 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 59.

114 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 76.

115 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 85.

116 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 85.

117 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 110.

118 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 110.

119 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 110.

120 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 113.

*rılsın*¹²¹ (*Kırılısın*), *gonmuş*¹²² (*konmuş*) *gurt*¹²³ (*Kurt*), *gomşu*¹²⁴ (*komşu*), *gader*¹²⁵ (*kader*), *gasavet*¹²⁶ (*kasavet*), vb.

Yukarıda belirttiğimiz kelimelerin yanında halk şivesiyle türkülerde yanlış olmuş diğer sözcükleri de şu şekilde sıralayabiliriz: *Babuç*¹²⁷, *firaz*¹²⁸ *Cıngıl*¹²⁹, *Anikom*¹³⁰ *Hamaylı*¹³¹, *Netmet*¹³², *Göyneke*¹³³, *Emmi*¹³⁴, *cılgası*¹³⁵, *Gönül olgası*¹³⁶, *Diyon*¹³⁷, *Kayınço*¹³⁸, *Mehemmet*¹³⁹, *Löküs*¹⁴⁰, *Hökümat*¹⁴¹, *Abum*¹⁴², *kırtık*¹⁴³, *durnam*¹⁴⁴, *dat*¹⁴⁵, *dahtırverdi*¹⁴⁶, *ağnime*¹⁴⁷, *iragip*¹⁴⁸38, *iramazan*¹⁴⁹, *çevre*¹⁵⁰, *hey-le*¹⁵¹, *ketek*¹⁵², *cavur*¹⁵³vb.

Kişiler: Tokat türkülerinde sevgili olarak karşımıza çıkan isimler, Anadolu'da adlarını sıklıkla duyduğumuz kişilerden oluşmaktadır. *Kıymet*¹⁵⁴, *Ye-*

- 121 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 144.
- 122 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 144
- 123 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 146.
- 124 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 152.
- 125 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 152.
- 126 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 159.
- 127 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 120.
- 128 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 123.
- 129 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 140.
- 130 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 152.
- 131 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 154.
- 132 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 169.
- 133 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 175.
- 134 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 177.
- 135 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 184.
- 136 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 184.
- 137 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 184.
- 138 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 196.
- 139 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 196.
- 140 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 216.
- 141 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 219.
- 142 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 241.
- 143 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 106.
- 144 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 67.
- 145 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 57.
- 146 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 41.
- 147 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 38.
- 148 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 38.
- 149 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 270.
- 150 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 128.
- 151 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 104.
- 152 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 110.
- 153 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 110.
- 154 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 48.

*ter*¹⁵⁵, *Aslı*¹⁵⁶, *Dudu*¹⁵⁷, *Naciye*¹⁵⁸, *Cemile*¹⁵⁹, *Emine*¹⁶⁰, *Fadime*¹⁶¹, *Elif*¹⁶², *Ayşe*¹⁶³, *Hanife*¹⁶⁴, *Hediye*¹⁶⁵, *Şemsi*¹⁶⁶ bu isimlerden bazılarıdır.

Mekân: Tokat'a ait ya da bu ile yakın birçok coğrafi mekân da Tokat türkülerinde zikredilmektedir. *Tokat*¹⁶⁷, *Hıdırlık*¹⁶⁸, *Angıl Dere*¹⁶⁹, *Uzun Çarşısı*¹⁷⁰, *Nebi Şih(şeyh)*¹⁷¹, *Karahisar*, *Alucura*¹⁷², *Zile*¹⁷³, *Reşadiye*, *Almuş*, *Zınav*, *Niksar*, *Hışırım*, *Tinyaba*¹⁷⁴, *Akkuş*¹⁷⁵, *Almus*¹⁷⁶, *Zile*¹⁷⁷, *Topçam Yaylası*¹⁷⁸, *Yıldız Dağı*¹⁷⁹, *Mesudiye*, *Canık Dağları*¹⁸⁰, *Amasya*¹⁸¹ türkülerde adı geçen mekânlardır.

C.Tokat Türkülerinde Bedîî Unsurlar

Türküler sanat gayesi gütmeyen meydana getirilen eserlerdir. Halkın meydana getirdiği bütün eserlerde olduğu gibi, türkülerde de öne çıkan unsur samimiyet ve doğallıktır. Ezgilere hayat veren sözler, yapmacıktan uzak, duru bir anlatıma sahiptir. Yine de amacı hüner göstermek olmayan bu eserlerde sınırlı da olsa bazı edebî ifade tarzlarıyla karşılaşmaktayız.

- 155 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 51.
156 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 86.
157 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 98.
158 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 100.
159 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 103.
160 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 110.
161 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 128, 277.
162 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 174.
163 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 193.
164 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 266.
165 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 200.
166 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 272, 276.
167 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, 277.
168 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, 106.
169 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, 113.
170 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 177.
171 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 234, 223.
172 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 239.
173 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 260, 268.
174 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 265.
Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 266.
Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 268.
175 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 265, 289.
176 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 266.
177 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 268.
178 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 278.
179 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 298.
180 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 224.
181 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 281.

Teşbih/Benzetme: Tokat türkülerinde en çok teşbih sanatıyla karşılaşmaktayız. Sevgilinin kendisi ya da yüzü güle¹⁸², gonca güle¹⁸³ ya da aya¹⁸⁴ benzetilir. Bazen bu gül, Erzurum gülü¹⁸⁵, Anadolu gülü¹⁸⁶ gibi özel isimlerle de ifade edilir. Sevgilinin gözleri kömüre¹⁸⁷, boyu fidan¹⁸⁸ ya da serviye¹⁸⁹ kaşları hilale¹⁹⁰ benzemektedir. Tokat türkülerinde; gül, karanfil, tarçın¹⁹¹, sümbül¹⁹² bibi çiçeklerin yanında bülbül¹⁹³, turna, baykuş¹⁹⁴, ördek¹⁹⁵, pervane¹⁹⁶, keklük¹⁹⁷, sülün¹⁹⁸, koç¹⁹⁹ gibi hayvanların da birer teşbih unsuru olarak kullanıldığını görmekteyiz. Âşık kendini eski aşk kahramanlarına benzetmekten geri durmaz. Hz Yusuf²⁰⁰, Mecnun ve Şirin bu benzetmelerde öne çıkan isimlerdir.

*Gökyüzünde turna gibi dönende
Baykuş gibi viran yurda konanda
Çok ağladım Mecnun gibi çöllerde
Şirin gibi nazlı yardan ayrıldım²⁰¹*

Işık motifi de benzetmelerde kullanılmaktadır. Sevgili bazen ışığa²⁰² bazen de Zühre yıldızına²⁰³ benzetilir. Yüce dağ başında kar gibi²⁰⁴ eriyen âşık, ırmak²⁰⁵ olur ve coşkun sulara²⁰⁶ karışır. Gözyaşları ab-ı revan²⁰⁷ gibi aksa da âşıkın kaderi ayva gibi²⁰⁸ sararmaktır.

182 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 71, 117, 174, 184, 190.

183 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 238, 255.

184 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 202.

185 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 69.

186 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 71.

187 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 75, 123, 190.

188 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 71.

189 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 122.

190 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 136, 154.

191 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 205.

192 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 238.

193 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 71, 168.

194 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 122.

195 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 296.

196 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 79.

197 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 51.

198 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 69.

199 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 215.

200 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 136.

201 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 122.

202 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, 186.

203 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 115.

204 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 218.

205 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 265.

206 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 91, 174.

207 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 115.

208 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 149, 267.

*Emine'm gidiyom ben de ben de
Emine'm bir arzum kaldı sende
Emine'm ayva gibi sarardım
Emine'm din iman yok mu sende²⁰⁹*

İstifham: Sözü, sorulan şeye yanıt isteme amacı gütmeyen, duygu ve anlamı güçlendirmek için soru biçiminde söylemektir. Türlü duygu hallerini ifade etmek ya da dikkatleri bu duygular üzerine çekmek için bu yöntem kullanılır.²¹⁰ Tokat türkülerinde istifham sanatıyla ilgili oldukça fazla örnekle karşılaşmaktayız.²¹¹ Soru sözcüğü olarak kim²¹², ne²¹³, nasıl²¹⁴, niye²¹⁵, niçin²¹⁶ gibi kelimeler de kullanılmakla birlikte genellikle mi edatı tercih edilmektedir.

*Bizim elin ırmakları akar mı
Yaz gelince menekşesi kokar mı
Sevdiceğim seyrangâha çıkar mı
Eylen durnam eylen haber sorayım²¹⁷*

Teşhis (Kişileştirme): Tokat türkülerinde az sayıda da olsa teşbih sanatının örnekleri rastlamaktayız. Turnalarla konuşan âşık, onlardan sevgilisi ile ilgili bilgi edinmek ister. Söz anlayan ve haber verme konumunda olan turnalara bu yönüyle insan özellikleri yüklenmiştir.²¹⁸ Bir başka türküde naz ile bahçeye giren sevgiliye, çiçeklerin selam verdiği anlatılmaktadır.

*Salındı bahçeye girdi
Çiçekler selama durdu²¹⁹*

Telmih: Tokat türkülerinde hatırlatma sanatı, çölleri mesken edinen aşk kahramanı Mecnun²²⁰ ve güzelliğiyle Zeliha'nın kalbini esir alan Hz Yusuf 'a²²¹ yapılan atıflarla kendini göstermektedir.

*Coşkun sular gibi akıp (akıp durula)
Meğer gönül aşk atına arşa yorula
Yusuful ile Zeliha Zeliha seve sarıla*

209 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 149.

210 Cem Dilçin, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 456.

211 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 53, 56, 57, 67, 73, 74, 96, 103, 108, 110, 126, 131, 149, 162, 184, 222, 225, 234, 265, 287.

212 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 222, 265.

213 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 167.

214 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 126, 131.

215 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 53.

216 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 57.

217 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 67.

218 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 67.

219 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 92.

220 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 62, 122.

221 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 79, 136, 174.

*Yaşar kendi kendini hey dost uğruna ölür.*²²²

Mübalâğa: Tokta türkülerinde tutulduğu sevda yüzünden çağlayanlar gibi gözyaşı döken²²³ veya bir güzelin hasretinden ah çekip, sonra bu ahla vücudu ateşler içinde yandıkça yanan²²⁴ ya da çekilen bir ahla derelerin bile tutuşmasına sebep olan kibrit gibi yanan²²⁵ kişiler görülmektedir.

*Bağlarsa yaremi efendim bağlar
Eşiğine düşmüş bir geda ağlar
Ahımdan Tutuştu dereler dağlar
Yolun yüce bele uğratma Ali 'm*²²⁶

Hüsn-i Talil: Çok az örneği olmakla birlikte Tokat türkülerinde karşımıza çıkan edebî sanatlardan biri de Hüsn-i talil'dir. Menekşenin boynunun eğri olması, onun kadrini bilmeyenlerce ele alınmasından kaynaklandığı ifade edilmektedir.²²⁷ Bir baka türküde de benzer bir durumla karşılaşmaktayız. Sevgilinin çiçeklerle dolu bir bahçeye girmesiyle oluşan tablo anlatılırken, çiçeklerin sevgiliye selam verdiği, menekşenin boynunu eğdiği söylenmekte ve gülün utancından kırmızıya döndüğü ifade edilmektedir.

*Salındı bahçeye girdi
Çiçekler selama durdu
Mor menekşe boyun eğdi
Gül kızardı hicabından*²²⁸

Sayıları az olmakla birlikte Tokat türkülerinde istiare²²⁹, mecaz-ı mürsel²³⁰, tezat²³¹ ve nidâ²³² sanatlarının da örnekleri vardır.

Sonuç

Türkülerimiz, kelime anlamına da uygun olarak, Türk'e ait bütün değerleri kayıt altına almış, insanımızı her yönüyle aksettiren bir mahiyettir. Anadolu'da yüzlerce yıllık yürüyüşümüzün canlı şahitleri olan türküler, halkın türlü durumlar karşısında ortaya koyduğu davranış şekillerini ezgiler halinde günümüze kadar ulaştırmıştır.

222 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 174.

223 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 40, 115, 160.

224 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 81.

225 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 204.

226 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 40.

227 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 144.

228 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 92.

229 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 158.

230 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 45.

231 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 40.

232 Salih Turan, Selahattin Adıgüzel, s. 43. 156.

Milletimizin hüznü, sevinç, kahramanlık, aşk, hasret, özlem, ayrılık, ölüm vb. durumlar karşısındaki duruşu, hayata bakışı hâsılı karakterini oluşturan bütün ruhî, aklî ve kalbî melekeleri değişik tonlarda türkülerimize aksettği gibi imanı da türkülere yansıtmıştır. Tokat türküleri, bu konunun ispatı için bize oldukça fazla örnek sunmaktadır.

Anadolu coğrafyasında yaşayan Müslüman Türk halkının fertleri, İslam dini ve millî hislerini kaynaştırarak ayrılmaz bir bütün haline getirmiştir. Tokat türküleri bu kaynaşmanın birer canlı şahidi olarak karşımızda durmaktadır.

Kaynakça

- Aksoy, Ömer Asım. **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I**, İnkılap Yayınları, İstanbul 1988.
- Canan, İbrahim. Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte, Akçağ Yayınları, Ankara v.cilt 479-556.
- Dilçin, Cem. **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- Ercilesun, Ahmet Bican, Alaeddin Mehmedoğlu Aliyev, Almas Şayhulov, Erden Zadaulı Kajibek, Kadirali Konkobay Uulu, Berdak Yusuf, Cebbar Mehmet Göklenov, Valeriy Uyguroğlu Mahpir ve Ali Çeçenov. **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- Fidan, Ahmet, Nevin Kardaş, Salih Önen, Sevgi Gökdemir, Hanifi Erkıran, Hasan Koç ve Namiye Başbuğ. **Örnekleriyle Türkçe Sözlük IV**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.
- Gözaydın, Nevzat. **Türk Dili Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı III**, Ankara, 1989.
- Kudret, Cevdet. **Örneklerle Edebiyat Bilgileri I**, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1980.
- Kaya, Doğan. **Anonim Halk Şiiri**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- Kaşgarlı Mahmut, **Divan-ı Lügati't-Türk**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.
- Turan, Salih, Selahattin Adıgüzel, **Tokat Türküleri ve Oyun Havaları**, Cem Veb Ofset, Ankara, 2008
- Kurnaz, Cemal. **Türküden Gazele: Halk ve Divan Edebiyatının Müsterekleri Üzerine Bir Deneme**, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.
- Parlatır, İsmail, Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfikar, Belgin Tezcan Aksu, Seyfullah Türkmen, Yaşar Yılmaz. **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- Şemsettin Sami. **Kamus-ı Türkî**, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1989.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. **Beş Şehir**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1969.

Zileli Talibî Kolu ve Talibî Kolundaki Âşıklarda Söz Varlığı

Mehmet YARDIMCI*

Âşık edebiyatında geleneğe bağlılığın en önemli unsurlarından biri usta çırak ilişkisidir. Usta âşık saza ve söze yeteneği olan bir genci belli kurallar doğrultusunda seçer, ondaki saz ve söz yeteneğini dener, uygun görürse çırak edinir, mesleğin inceliklerini öğretip yanında gezdirir, bulunduğu saz ve söz meclislerine onu da sokar.

Uzun yıllar ustasına hizmet eden genç âşık, olgunlaşınca ustasının izni ile çalıp söylemeye, kendisine uygun görülen bir mahlasla kendi sanatını icra etmeye çalışır.

Hayatı boyunca da ustasını unutmaz, onu anmadan kendi deyişlerini söylemez, ustasını unutturmayıp eserlerinin yaşamasını sağlar. Çırağın, ustasında hakim olan tavır kendinde yaşadığı gibi, bu eda kendinin yetiştirdiği çırağına da sirayet eder.

Zamanla bu gelenek zinciri içinde aynı tarzda söyleyen bir âşık grubu oluşur.

İşte usta-çırak geleneği içinde, birbiri ardınca yetişen âşıklar tarafından odak hüviyetindeki usta âşığa bağlılık duyarak, ona ait üslûp, dil, ayak, ezgi, konu ve anıları devam ettiren gruba *âşık kolu* denir.

Bugün önemli âşık kolları olarak bilinen *Şenlik Kolu*, *Erzurumlu Emrah Kolu*, *Ruhsatî Kolu*, *Dertli Kolu*, *Derviş Muhammed Kolu* ve *Huzurî Kolu* böyle oluşmuş âşık kollarıdır.

Bu konuda Doğan Kaya “*Âşık kolları genellikle kola ismini veren âşıkla başlatılır. Bu kollarda ise, odak hüviyetindeki âşığın da bir ustası vardır. Söz gelişi: Ruhsatî'nin ustası Kusurî, Şenlik'in ustası Nurî, Huzurî'nin ustası İznî'dir. Her ne kadar bu âşıklar bir usta yanında yetişmiş olsalar da şiirdeki gücü ve ustalıkları sayesinde ustalarından daha ön plana geçmiş, kendisinden sonra gelen nesiller üzerinde, ilk âşığa nazaran daha fazla etki bırakarak odak şahıs olma hüviyetini kazanmışlardır.*”¹ demektedir.

Türk halkı gelenek ve göreneğine sıkı sıkıya bağlı bir toplumdur. Geleneğe bağlılıkları gelenek ve göreneklerin canlı bir biçimde yaşatılmasına, geleneksel el sanatlarımızın günümüze kadar uzamasına neden olmuştur.

Âşık edebiyatının yaşatılmasında da âşık kollarının önemi çok büyüktür.

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi'nden emekli öğretim üyesi. E.posta: zileli.yardimci@gmail.com.

1 Doğan Kaya, “Edebiyatımızda Âşık Kolları ve Şenlik Kolu” **Âşık Şenlik Sempozyumu**, Ankara, 22-23 Mayıs 1997

Usta âşık çırağını ve çevresindekileri etkileyebildiği gibi kolun dışında kalan âşıkların üzerinde de etkili olur. Böylelikle saza-söze yetenekli gençlerle, halkın âşıklık sanatına olan ilgileri artarak sürer. Bir âşık kolunun var olabilmesi için belirleyici bazı unsurların yerine getirilmesi gerekmektedir. Bunlar:

1. *Âşık, odak konumundaki usta âşığın dil ve üslup özelliklerine iyi hakim olmalıdır.*
2. *Âşığın işlediği konular, usta konumdaki âşığın işlediği konularla örtüşmelidir.*
3. *Ustasının yanından ayrılmamalı, onunla birlikte uzun gezilere katılmalıdır.*

Usta âşığın tasnif ettiği hikâyeleri öğrenmeli, yaptığı karşılaşmaları iyi bilmeli ve usta âşığa ait ayakları iyi kullanmalıdır.

Emrah ve Ruhsatî kolu'nun iki büyük âşık kolu, Şenlik Kolu'nun da en güçlü âşık kolu olduğu ileri sürülür.

Bu görüş Âşık kolları üzerine ilki Eflatun Cem Güney tarafından başlatılan, Doğan Kaya, Saim Sakaoğlu, Erman Artun ve tarafımca bu güne kadar usta çırak geleneği ve âşık kolları üzerine yapılan araştırmalar ışığında doğrudur.

Henüz Âşık Kolları ile ilgili Lisans Üstü düzeyde hiçbir çalışma yapılmamıştır. Daha önce kimi nedenlerle başka âşık kollarının olabileceği dile getirilmiş, Pir Sultan Kolu'nun varlığından söz edilmiş fakat üzerinde durulmamıştır. Oysa Pir Sultan, çırakları olan, Alevi Bektaşî kültürüne sahip olsun olmasın bütün âşıkları etkileyen önemli âşıkların başında gelir.

Bugüne Kadar Saptanan Âşık Kollarından Bazıları

Emrah Kolu (Tokat – Kastamonu Yöresi)

Erbabî: Emrah

Emrah: Gedâî, **Meydanî:** *Kastamonulu Kemalî* **Tokatlı Nuri:** *Ceyhunî, Gayretî*

Ceyhunî:

Tokatlı Cemalî

Zileli Şermî

Zileli Mevcî

Nagâmî

Niksarlı Bedrî

Niksarlı Cesurî

Arap Hızrî

Yozgatlı Mes'udî

Yozgatlı Seyhunî

Sivash Pesendî

Kemalî: *Kastamonulu Hasan*

Kastamonulu Hasan: *İhsan Ozanoğlu*

Ruhsatî Kolu (Sivas Yöresi)

Kusurî: **Ruhsatî:**

Minhacî,

Emsalî: *Gülhanî,* **Meslekî:** *Noksanî*

Gülhanî: *Mahsubî,*

Noksanî: *Ali*

Ruhsatî Kolundaki Diğer Âşıklar: Feryadî, Bekir Kılıç, Tabibî, Firakî, Zakir Gafilî, Hamza, Hitabî, Muzaffer, Nedimî, Kelamî, Ehramî, Dilhunî, Kenanî, Hasan

Dertli Kolu (Bolu – Çankırı – Kastamonu Yöresi)

Dertli: **Geredeli Figanî:** Çankırlı Pinhanî, Kastamonulu Cudî, Ilgazlı Naili

Ilgazlı Nailî: Yorgansız Hakkı

Sümmanî Kolu: (Erzurum Yöresi)

Sümmanî: Nihanî: Mevlüt, Ahmet Çavuş,
Şevki Çavuş: Hüseyin Sümmanîoğlu
Fahri Çavuş: Ömer Yazıcı, Torunî

Torunî: İsrâfil Taştan, Ebubekir

Huzurî Kolu (Artvin Yöresi)

İznî: **Huzurî:** İzharî, Zuhurî, Fahrî

Diğerleri: Cevlanî, Pervanî, Müdamî

Şenlik Kolu (Doğu Anadolu - Azerbaycan Yöresi)

Hasta Hasan: **Nuri:** **Şenlik**

Şenlik: Bala Kişi, İbrahim, Gazeli, Ali, Bala Mehmet, Namaz Kasım, Asker, Mevlüt, Nesib, Süleyman, Gülistan

İbrahim: Çerkez, İsrâfil, Hüseyin, İlyas **İlyas:** Rüstem Alyansoğlu

Kasım:

Nuri Şenlik, Yılmaz Şenlik, Fikret Şenlik, Salih Şenlik, Dursun Durdağı, İslâm Erdener, Mehmet Hicranî, Şeref Taşhova

Seref Taşhova:

Nuri Şahinoğlu, Sadrettin Ulu, Şah İsmail, Hikmet, Arif, Ataman

Gülistan:

Nusret Yurtmalı, Hakkı Baydar, Murat Yıldız, Murat Çobanoğlu,

Murat Yıldız:

Günay Yıldız, Mahmut Karataş, İlgar Çiftçi

Murat Cobanoğlu:

Mürsel Sinan, Arif Çiftçi, Metin Bektaş

Derviş Muhammed Kolu (Malatya Yöresi)

Derviş Muhammed: Şah Sultan, Âşıkî,

Diğerleri

Hüseyin,
Bektaş Kaymaz,
Hasan Hüseyin,
Meftunî

Talibî Kolu (Zile Yöresi)

Zileli Talibî: Zileli Fedaî, Ali, Seferoğlu, Esat, Raşit

Zileli Fedaî: Kâmilî, Fanî,

Kâmilî: Sezaî

Fanî: Arifî

Arifî: Remzî, Lütfî

Ali: İsmail

İsmail: Kâmil, Rifat

Seferoğlu: Hatun

Âşık kollarının var olabilmesi için öngörülen belirleyici öğeleri gözden geçirdiğimizde Talibî kolunda yukarıda belirlediğimiz şu hususları saptamak mümkündür:

a. Âşık, odak konumundaki usta âşığın dil ve üslup özelliklerine iyi hakim olmalıdır.

Talibî'yi dil ve üslup açısından incelediğimizde, 18 ve 19. yüzyıl iç Anadolu ağız özelliklerine tam sahip olduğu, *kese, medet, sin, kolçak, dem, eyyam, seğirtmek, kile, kardak, yetmek, mitil*, gibi Zile halk ağzında yaygın olarak kullanılan sözcüklerin yoğunluğu görülmektedir.

Talibî'nin, Turhal Şeyhi adıyla tanınan, dinî ve tasavvufi eserleri de bulunan Mustafa Efendi'nin halifesi olduğundan, “*Kolçak vaiz idim ben de Zile'de*” dizesinden ve aruz ölçüsüyle yazdığı şiirlerinden ayrıca;

“*Hazreti Nuh yaptı safınemizi*”,
“*Tur-ı Sina sanki bizim dağımız*”,
“*Kaldım Mecnun gibi çöller mekânın*”,
“*Levh-i mahfuz arş-ı rahman bendedir*”,
“*Yirmi bir günde kurulur payan*”,
“*Yedullah ayetin okur üstüne*”

gibi dizelerinde telmih sanatını yapışı;

“*Pervane misali yandırdın nara*”,
“*Al yanaklar gonca gülden pak iken*”,
“*Bir ceylan bakışlı kadd-i tubâyı*”,
“*Değme âşık çekmez bu aşkın yayın*
Yıktın viran ettin gönül sarayım”

gibi dizelerde istiare sanatını ustaca kullanışı;

“*Talibî der ki kaldım telinen*”,
“*Talibî dünyadan göçtükten kerî*”

gibi deyişlerle mecaz-ı mürsel sanatının yanı sıra tecahül ü ârif, teşbih, tezat, mübalağa gibi en az medrese eğitimi görmüş bir kişinin bilebileceği konulara vakıf olması görüşünden hareketle de eğitilmiş bir kişi olduğu yargısına varmak mümkündür. Talibî'nin bütün çıraklarının da eğitilmiş olduğu bilinmekte ya da sezilmektedir. Örneğin, Sezaî, iyi bir medrese eğitimi almıştır.

Mezar taşında

Ben garip başım garip
Silada eşim garip
Ölsem mezara girsem
Mezarda taşım garip

biçiminde arı, duru, temiz bir Türkçe ile bir dörütlüğü bulunan Talibî'nin baskın özelliğı çok iyi saz çalması, şiirlerinde öğıüt ağırlıklı etkin söylemlerin ön planda olmasıdır. Bu durum çıraklarının da ana özelliklerindedir.

*Talibî dünyada bahtı siyahım
Göz göre göklere erişti âhım
Hâsılı inayet senden Allah'ım
işte sarı yolumuz düş geldi yine*

ve

*Talibî tevekkül eyle süphana
Sen sana nazar kıl bakma sen bana
İrfanın öğıüttür sözün nâdana
Nâdana söyletsen irfan beğenmez*

gibi ahenkli ve coşkulu söyleyişlerinin benzerini:

*Çoklarına Şah-ı Sultan dedirdi
Âhir felek kara cübbe giydirdi
Eyüb'ün tenini kurda yedirdi
Pâre pâre etti her âzâsını (Fedaî)*

ve

*Bu Fedaî hâdilere karışır
Hakk'ı seven menziline ulaşır
Dünya mamurine çoklar çalışır
Ahir baykuşlara kalır virane*

ile

*Baş uydurup gözüüm aç gel didâre
Bu didârda kavga olmaz kal olmaz
Uydur işleğini Hakk'a hoş ola
Bala bal demekle ağız bal olmaz (Fedaî)*

gibi renk kavramını da vurgulayarak atasözleriyle örölmüş biçimde çırağı Fedaî'de ve diğeri çıraklarında görmek mümkündür.

Âşık edebiyatında usta çırak geleneğı çok önemlidir. Bu geleneğın özünde halkın gönöl duygularının âşıklarca dile getirilerek halkın belleğine işleyip nesilden nesile ulaştırılması yatar. Çırak, usta âşığı baba yarısı gibi görür. Her âşık ustası ile iftihar eder. Zileli Ceyhunî'nin:

*Sırrı enel-hak diyecek kimdir
Kanaat lokmasın yiyecek kimdir
Melamet hırkasın giyecek kimdir
Ceyhunî var Nurî çıraklarından*

deyişi, Meslekî'nin:

*Meslekî'yim, Ruhsatî'ye çırağım
Böyle gider tabiatım süreğim*

deyişi ve

*Veli'm eyder Kemter gitti kimim var
Kemter'i aldurdım yeni gamım var
Ustam idi yapılacak damım var
Hiç bu iş gelmedi başıma felek*

biçimindeki deyişleri ustaya olan saygının işaretlerindedir.

Tâlibî'nin, usta çırak geleneğini önemseydiğini işaret eden:

*Âşık tarikine girdim der isen
Gel evvel pirinden kimdir haber ver
Ârifane kelâm edelim dersin
Görelim üstazın kimdir haber ver*

biçimindeki dörtlüğü ve Zileli Fedâî'nin de İstanbul Kumkapı'daki âşıklar kahvesinde âşıkların, ustası Talibî'yi sormaları üzerine söylediği:

*Dediler mevlidin olur nireden
Dedim ki aslımız olur Zile'den
Dediler Talibî n'oldu oradan
Dedim bir Fatıha ihsan İstanbul*

biçimindeki deyişi, usta çırak geleneğini vurgulayan önemli söyleyişlerdendir.

b. Âşığın işlediği konular usta konumdaki âşığın işlediği konularla örtüşmelidir.

Anadolu coğrafyasında âşıklar ilkin milli öze bağlı epik şiirler söylerken, İslâmî öze bağlı lirik şiirler söylemeyi de önemsemişlerdir.

Bu önemseyiş önceleri dini-tasavvufi halk şiiri olarak gelişmiş zaman içinde de âşık şiirinin oluşumuna zemin hazırlamıştır.

Âşığın doğaçlama söylemesi, öğüt ağırlıklı deyişleri nedeniyle halkın Hak âşığı yakıştırmasını da kazanması sonucu, bâde içme olgusunun kendine verdiği iç huzurla güçlenmiş, siyasi ve sosyal ortamdaki çeşitlilik, panayırlarda, kahvelerde halkı eğlendirme görevi gibi üstlenmeler âşığı küçük yerleşim birimlerinde ve kırsal kesimde bilge kişi konumuna sokmuş, âşık da bu konumuna uygun öğüt ağırlıklı şiirler söylemekten geri kalmamıştır. Zile ve çevresi âşıklarda öğüt ağırlıklı şiirlerin yaygınlığı çevredeki sosyal yaşantının âşığa yüklediği misyon nedeniyledir.

Tâlibî'nin:

*Tâlibî konanlar gün olur göçer
Sabrile ekenler sabrile biçer
Âkibet kapıyı kitleyen açar
Derdin veren dermanını vermez mi*

ve

*Deli gönül gel varlığa güvenme
Uçar imaretler şan elden gider
Hırsına düşmeye değmez bu dünya
Peşinden yeterken yen elden gider*

ya da:

*İlim öğren, işin âlime danış
Haldaşını bul da halinle yarış
Avare yatma da tek boşa çalış
Yine akmazsa da damlar demişler*

gibi olgun bir içeriğe sahip öğüt ağırlıklı şiirlerin benzerini, Tâlibî kolundaki çıkarıklarda:

*Ey Fedâî gafil Hakk'a ermeyen
Bir mürşid kâmile ikrar vermeyen*

*Bakıp her surette Hakk'ı görmeyen
İşte ona derler âmâ gözü yok (Fedâî)*

*Kötülük edene sen iyilik eyle
Acı söyleyene sen tatlı söyle
Allah buyruğunun ahkâmı böyle
Danış bu kelamı mürşid olana (Fedâî)*

*Ârifi der ki doğruyu sürsem
Şu anda bir ahmağın aybın örtsem
Kendini bilmeze öğütler versem
Eğlenmez yanında kalkar savuşur (Ârifi)
Yalancılar menziline eremez
Asla bir kimseden ihsan göremez*

*Bu insan oğluna iyilik yaramaz
Deveyi de diken yarar demişler (Kâmilî)*

*Alçak tut gönlünü yüksek gözetme
Yalancıya dükkân açıp bez etme
Sakın ha sırrını yad ele deme
Demeden dememek pek alâ imiş (İsmail)*

biçiminde görmek mümkündür.

Zile ve çevresi âşıklarının önemli bir bölümünde tasavvufi düşüncenin belirginliği göze çarpmaktadır.

Bunun nedeni dervişlerin, sevenlerin, saygı besleyenlerin ziyarete geldikleri Halveti tarikatının Şemsiye şubesine bağlı olup, kapılarını Halvetî, Nakşî, Mevlevî ve Bektaşî gibi özünde tasavvufi düşüncenin egemen olduğu tarikat erbabına da açık tutan, yörenin en önemli Halvetî dergâhlarından Müftüoğlu tekkesiyle, Alevi-Bektaşî geleneği gereği Cem törenlerinde âşıklarca zakirlik yapma geleneğinin etkisidir. Bu nedenle Talibî kolundaki âşıklarla yöredeki âşıkların önemli bir bölümünde dini, tasavvufi duyguların öne çıktığı görülmektedir.

*Tâlibî medheder ben bir hafızdım
Zile'nin içinde kolçak vaızdım
Şühedâlar defterine yazıldım
Yârenlerim yârim büktü belimi (Tâlibî)*

*Zikredip okuyun elhamdülillah
Zahir bâtın haktır vallah hem billah
Eşin yoktur cihanda hasbinallah
Cafer-i Sadık'tan dersin alasin (Tâlibî)*

*Eleman yârabbi dedim de geldim
Hakk'ın esrarını ben anda gördüm
Balım Sultan sana imdada geldim
Dertliyim derdime şifaya geldim (Tâlibî)*

biçimindeki Tâlibî'nin Alevi-Bektaşî duvazlarında adı geçen altıncı imam Cafer-i Sadık ve Hacı Bektaş'ın sağ kolu Balım Sultan'ı öven deyişlerinin yanı sıra, çıraklarından Fedâî'de, 12 İmam'ın adını zikreden duvaz biçimindeki deyişlerle;

*Tarikat kutbunda tecdid olmayan
Yediği haramdır yerse ne fayda
Makbul dergâh biatına girmeyen
Ben lâyıık-ı şahım derse ne fayda (Fedâî)*

gibi söyleyişlerin yanı sıra:

*Vahdet bahçesinin nevrete gülü
Gerçi ben âşıkım anın bülbülü
Görünür gözüme Kerbelâ çölü
Ah Hüseyin diye ağlar gezerim (Fedâî)*

biçiminde şiirleri, Talibî kolunun diğer âşıklarından:

*Hünkâr Hacı Bektaş Kutb-ül-Arifin
Gül eşğine yüzüm süre gelmişim
Küll-i günahımı aldım elime
Mürüvveti çok pir hünkâra gelmişim (Ali)*

biçimindeki söyleyişleriyle öne çıkan Âşık Ali'nin dini ve tasavvufi söyleyişleri ustası ve kolun öteki âşıklarıyla örtüşmektedir.

Burada dikkat çeken bir husus vardır. Sünni bir aileden gelip Halveti tarikatine bağlı olan Talibî'nin bilinen beş çırağından üçü Sünni, ikisi Alevi ve Bektaşidir. Zile'de bazı Bektaşilerin Halveti tarikatına girdiği ismen de bilinmektedir. Bu durumdur ki, Zile'de yüzlerce senedir Alevisiyle, Sünnisiyle bir bütünlük, dostluk, kardeşlik, iyi komşuluk en üst düzeydedir.

Âşık toplumun sesi olup derdini, çilesini, memleket ahvalini sergileyen dilidir. Bu misyonu en iyi yerine getirenlerden biri de Tâlibî'dir. Kimi zaman kendi derdini sıkıntısını:

Ben de şu cihana geldim geleli

Bir gün şâd olup da güle mi bildim

biçiminde dile getirirken, kimi zaman da:

*Tâlibî'yim bizi aldı gam keder
Küşum etme elbet bu gam da gider
Koyun olsak bizi çobanlar güder
Zalimler de dağdan dağa düşürür*

gibi, ya da

*Tâlibî'yim kurtulmadım çileden
Mültezimler öşür alır kileden
En doğrusu kaçmak imiş Zile'den
Hiç gelmemek nûrun âlâ nûr imiş*

biçimindeki söyleyişleriyle dönemindeki bozuk yönetime karşı halkın duygularının tercümanı olmuştur.

*Doğrulsam kitaba varsam kadılar rüşvet umar
Allah için sürülecek hak şeriat kalmadı*

diye dini konuları istismar edenlerden yakınan Seferoğlu da ustası Tâlibî gibi bozuk gidişatı dile getirmiştir.

Tâlibî'nin öne çıkan özelliklerinden biri de meydan âşığı oluşundan kaynaklanan soluklu destanlar söyleyişidir. Bir dördlüğü:

*Mâyesiz âdeme kâr etmez sözler
Yalpak da kaypağın kardağın düzler
Hezenin görmez de il çöpün gözler
Keçi de koyuna güler demişler*

biçiminde olan Nasihat Destanı, bir dördlüğü:

*Tâlibî'yim hakikattir kelâmım
İtimadın olsun yoktur hilâfım
Dahi vardır âşık sana sualim
Feleklerden geçen kimdir haber ver*

biçiminde olan Peygamberler Destanı, bir dördlüğü:

*Yerin göğün bir biriyle bahsi var
Gök der ki âlemi seyran bendedir
Yer der ki gör bende ne var âşikâr
Yedi iklim köşe meydan bendedir*

biçiminde olan Yer ile Gök Destanı, bir dördlüğü:

*Kırk günecek ağladıkça hal diler
Altı ay ses alır birinde güler
İkisin üçünde dil olur meler
Beşin altısında hob lisan olur*

biçiminde olan Yaş Destanı, bir dördlüğü:

*Deve dizi zanneyleyen dizini
Geyik izi sanan tavşan izini
Gönlüne koysalar Çingen kızını
Bey diler varmaya oğlan beğenmez*

biçiminde olan Beğenmez destanı ele geçenlerdendir.

Prof. Dr. Mümtaz Turgut Topbaş'ın Ağabeyi Mehmet Topbaş, Tâlibî üzerine araştırma yaptığım 1986'da bana şu bilgiyi aktarmıştır:

“Annemin Dedesi Tâlibî'nin bir raf dolusu defteri ve kitabı vardı. Annem hatıra diye saklıyordu. Bir gün evlerden Arap harfleriyle yazılmış her türlü defter, kitap, cönk, mecmua toplatılacak haberi yayıldı.

Annem korktu. Bana dedemin defterlerini bir çuvala doldurup bahçeye gömmemi istedi. O zaman Mümtaz daha küçüktü. Bahçede bir gülün yanını kazdım bir çuval defteri gömdüm.

Aradan çok uzun zaman geçti, Mümtaz üniversiteyi bitirdi. Bir gün, bahçeye gömdüğüm defterleri sordu. Gel çıkaralım dedim. Kazdık gülün dibini. Şeker çuvalına doldurup gömdüğüm defterler katmer katmer toprak olmuştu. Çok üzül-müştük.”

Bu nedenle ele geçenlerdendir diyorum. Umarım Zile'den götürülen cönkler içinde, Boratav arşivinde, Ahmet Şükrü Esen arşivinde diğer şiirleri de bulunur.

Tâlibî'nin destan söyleme özelliği, usta çırak geleneği içinde çıraklarında da görülmektedir.

Tâlibî çırağı Fedâî'nin, ustası Tâlibî'nin ölüm haberini verdiği ve bir dörtlüğü:

*Dediler el kaldırın olsun dua
Hüdâya edelim daim iltica
Dediler kimseye yar olmaz fena
Daim olsun ruhu şazan İstanbul*

biçiminde olan İstanbul Destanı, Fedâî çırağı Kâmilî'nin edebiyat dünyasında tarihi bir belge gibi görülen ve bir dörtlüğü:

*Sene bin iki yüz kırk dokuz oldu
Bu insanlar pek tamaha geldiler
Bir ihrak erişti şehri Zile'ye
İşiten ehli dil cümle geldiler*

biçiminde olan Zile Yangını Destanı, yine Kâmilî'nin, edebiyat ders kitaplarında örnek olarak yer alan, bir dörtlüğü:

*Meyzin oldum ezan vakti olmadı
Bağıra bağıra sesim kalmadı
Kahvec(i) oldum hiç müşteri gelmedi
Şerbetim ekşidi döktüm kokarken*

biçiminde olan Esnaf Destanı, Kâmilî çırağı Sezaî'nin yine tarihi bir belge niteliğindeki ve bir dörtlüğü:

*Zile fukarası halleri hey can
Dinlersen eyleriz muhtasar beyan
Sene doksan bire yakın kalınca
Şiddeti şitadan halleri yaman*

biçiminde olan Kıtık Destanı bunlardandır.

Halk arasında -*Aşk olmazsa meşk olmaz*- diye bir söz vardır.

Âşıklıkta ana teması aşkın, Tâlibî'nin de başına geldiği, onun da aşk elinden ısrıraplar çektiği şiirlerinde açıkça sergilenmektedir.

Bir şiirinde:

*Aşk elinden düştüm dilden dillere
Çok yağmura kaldım çok da sellere
Yârim henüz göçmüş gurbet ellere
Başıma çekilmez iş geldi yine*

deyişi, bir başka şiirinde:

*Tâlibî'yim dağ başında izlerim
Muhabbetin can evimde gizlerim
Ağlasana be hey kara gözlerim
Bir daha o yâri görebilmezsin*

biçiminde söyleyişi ve:

*Siyah ebruların dışa serpmesin
Kelb rakipler gül yüzüne bakmasın
Sen gidiyon hatırandan çıkmasın
Senin ile ülfetimiz diz dize*

biçimindeki serzenişleri sevda şiirlerinin özgün söyleyişleri olarak günümüze kalkanlardır.

Talibî çıraklarında da aşk ateşinin bariz şekilde dile geldiği, bir şiirinde:

*Niçin ayrıldın benden cananım
Bıaktın dünyada beni lâmekân
Yoksa unuttun mu servi-i revanım
Çıktı mı hatırdan ol dem ü devran*

diyen Fedaî’de, bir şiirinde:

*Yardan ayrılalı asla gülmedim
Döndürdüm doğanı ava salmadım
Fırsat elde iken kadrin bilmedim
Aldırdım yârimi el aldı gitti*

diyen Ali, Tâlibî kolunun önemli âşıklarından olup bir şiirinde:

*Dostum beni niçin zarıncıdırısın
Verdiğin ikrardan dönen değilim
Senden başkasına meyil vermedim
Uçup daldan dala konan değilim*

diyen Ârifî ve koldaki bütün âşıklarda aşk denizinde yüzmüş gibidir. *Aşk olmazsa meşk olmaz* sözünün aslını her âşğın bir nebze aşk acısını tatmış olmasında aramak gerekir.

Âşık kollarını belirleyen hususlardan biri de:

c. Ustasının yanından ayrılmamalı, onunla uzun yurt gezilerine katılmalıdır.

Tâlibî’nin:

*Kalktım gider oldum elveda olsun
Terk eyledim vatanımı ilimi*

*Eyki’de eğlendim Kudüs’e vardım
Çok ziyaret gezdim yüzümü sürdüm
Ceng-i cidal ile Mısır’a girdim
Gidi kâfir bükemedi belimi*

Elveda bir zaman yanar tüterim

*Bâd-ı sabâ ile selam ederim
Sensiz gurbet elde ben de niderim
Hoşça kalın dostlar ile siz size*

deyişi her âşık gibi onun da bir nedenle gurbete çıktığını, âşıklık geleneklerinden biri olan diyar diyar dolaşma geleneğine uyduğunu göstermektedir.

Yine, İstanbullu âşıklarca tanınışı, gezginci âşıkların Zile Âşık kahvelerine gelişi yanında Tâlibî'nin İstanbul'a da uğradığı kanısını akla getirmektedir.

Mısır'a ve Hicaz'a gittiği bu nedenle de Hacı Tâlibî adı ile ün yaptığı çeşitli yazılarda yer almaktadır.

Tâlibî çırağı Fedâî'nin de, İstanbu destanından başka:

*Seyyah olup şu âlemi gezerken
Rahi kıldı bizi yolu Elif'in*

deyişi ve:

*Sağ olur da ben sılama varırsam
Kömür gözlüm mah cemalin görürsem
Yedi yıllık ah ü zarım alırsam
Artar ömür imanımız yeniler*

deyişle, yedi yıl gurbet gezdiği, Kaygusuz dergâhında hizmet ettiği, bir süre Mısır'da kaldığı kaynaklarda kayıtlıdır. Bu durum ustası Tâlibî ile âşıklık geleneklerini hakkıyla sürdürdüğünün kanıtlarındandır.

Talibî kolunun öteki âşıklarında da birlikte seyahate çıkmak belirgin olarak gözükmektedir. Örneğin Âşık Kâmil, Âşık Rifat ile tüm yurdu dolaşmıştır.

Burada bir hususu dile getirmekte yarar var.

Kaya Bilgegil'in 1942 de yayımladığı *Kusurî* adlı eserinde² “*Bin yüz doksan üçte geldim cihana*” diye başlayan bir şiirinden hareketle doğum tarihini 1778 olarak vurguladığı *Kusurî*'nin *Yer Gök Destanı*'na kendisinden 45 yaş büyük Talibî'nin *Yer Gök Destanı*'nı nazire olarak yazmış olduğunu belirtmesi düşündürücüdür.

Kitapta, “*Tâlibî'nin Kusurî'den tanzir eyleyip, mezkûr tarzı - büyük bir takribiyetle XIX uncu asırda devam ettirmesi, Türk halk ve saz şairleri arasında tevarüs edilen âdet ve an'anelerin nasıl büyük sadakatle muhafaza edildiğini gösteriyor, ki çok büyük bir hadisedir.*”³ görüşüne açıklık getirmek gerekmektedir.

Âşık Ömer'in 18. yüzyıl âşıklarını dile getirdiği *Şairname*'sinde yer almıştır. Tâlibî, bilindiği gibi 18. yüzyılın yarısı ile 19. yüzyılın başında yaşamıştır. Tâlibî'den 45 yaş küçük olan Kusurî ise 1778 doğumlu olup her ne kadar Kaya Bilgegil 18. yüzyıl âşığı olarak alsada da 19. yüzyıl âşığı olarak yorumlanmalıdır.

2 M. Kaya Bilgegil, XVIII nci Asır Saz Şairlerinden Kusurî, İkbal Kitabevi, İst. 1942, s. 60-61

3 A.g.e. s. 16-17

Bu durumda Tâlibî'nin Kusurî'ye değil, Kusurî'nin Tâlibî'ye saygısı, sevgisi, beğenisi ve ustalığına verdiği önem nedeniyle bir şiirini tanzir etmiş olacağı akla daha yatkındır.

Saza ve söze yüksek derecede hâkimiyeti nedeniyle şiirlerini genellikle türkî formunda okuyan Talibî'nin cönklerin tozlu sayfalarından çıkan ve üzerinde *türkî* yazan bilinmeyen iki şiirini sunmak istiyorum.

TÜRKÜ

*Cemalin seyredip meyil vereli
Sen ateş bıraktın özüme dilber
Sual etmen bu bendene nereli
Tütüyor hayalin gözüme dilber
Aşkına düşeli bulmadım neşât
Hüsnün bir levh durur kaşların berât
Beklerim yerlerin etmen iltifat
Niçin bakmazsın yüzüme dilber
Hele ihsan eyle hâlim dumandır
Cihan baki kalmaz dünya yamandır
İzine düşersin nice zamandır
Düşmen sen benim izime dilber
Tâlibî sâbit yaz deftere beni
Yoluna koymuşam cân ile teni
Cihân bir olursa virmezem seni
Sâdikan âşıkân sözüme dilber*

TÜRKÜ

*Bâd-ı saba selam eyle yârime
Hasret ile yandı cânım haber ver
Perişan hallerim bir bir beyan et
Bilmiş olsun o cânânım haber ver
Gelürüm didi de gitti gelmedi
Ol keyfiyetde halden bilmedi
Sabrı senasında mecâl kalmadı
Zalime de bu tüvanım haber ver
O bir Leyla ise ben de Mecnun'un
Çoktan beri yollarında yorgunum
Aşk elinden çiğerciğim pür hûnum
Derûnumda al hicranım haber ver
Tâlibî'yim dil arzusun heceler
Yolumuza engel oldu niceler
Ben ağlarım tâ subha dek geceler
Gözlerimden akan kanım haber ver*

TEMA IV:
ŞEHİRLEŞME, KENT KURUMLARI VE
MİMARİ İLE İLGİLİ BİLDİRİLER

Kentin Dönüşümünün Geleneksel İlişkilere Etkisi: Tokat Karşıyaka Mahallesi Örneği

Yavuz ACUNGİL*

Özet

Toplumsal bir mekân ve kültür/yaşam tarzı arasındaki ilişki bireylerin, ailelerin ve toplumun gündelik yaşamda davranışlarını belirleyen olgulardır. Toplumdaki bireylerin barınma, beslenme, giyinme, eğlenme, uyuma ve benzeri birçok faaliyeti olarak algılanan gündelik yaşam o toplumun kültürünü de meydana getirmektedir. Toplumda yaşayanların gündelik yaşamda belirli bir düzen içinde eylemlerini sürdürmesinde önceden öğrendikleri kalıtsal pratiklerin/yatkınlıkların etkisi göz ardı edilemez. Mekân ile toplum diyalektik bir şekilde ilişkilidir. Mekânda yaşayanların eylemlerinin bir nedene dayandığını anlamadan toplum anlaşılabilir. Aynı şekilde sokak, konut tipi, mahalle yapısının, site tarzı yapılara dönüşmesinin toplumun eylemleri üzerindeki etkileri de anlaşılmalıdır. Araştırma mekân ile toplum arasında yaşanan diyalektik ilişkinin gündelik yaşam ve kültür üzerinde meydana getirdiği değişiklikleri yeni toplumsal ilişkiler çerçevesinde ortaya koymaya çalışacaktır.

Tokat kenti, doğal yapısı nedeniyle tarıma dayalı bir yapıya sahiptir. Kentte ticaret, sanayi ve hizmet sektörleri de 1950 yıllarından sonra yavaş da olsa gelişim göstermiştir. Ancak Tokat kentinin 1990'lı yıllara kadar kırsal-geleneksel bir kent yapısı özelliği taşıdığı görülmektedir. 1990'lardan sonra değişen üretim ilişkileriyle birlikte kentin eski yerleşim yerleri cazibesini yitirmiş yeni yerleşim yerlerindeki modern konutlar önem kazanmıştır. 1990'lı yıllarla birlikte Türkiye'de yaşanan sermaye hareketliliğinin bir yansıması olarak Tokat kentinde de mekâna yönelik yatırımların artması ile birlikte Karşıyaka Mahallesi gibi mekânlarda geleneksel ilişkilerde değişim ve dönüşümün yaşandığı görülmüştür.

Çalışmanın inceleme konusunu oluşturan Karşıyaka Mahallesi 1990'lı yıllardan sonra önem kazanan bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Mahalle, 1980'li yılların başına kadar bağlardan ve bahçelerden oluşan kırsal bir alan konumundayken, 1990'lı yıllardan sonra hızla yapılaşmaya maruz kalmıştır. İlk kurulduğu zamanlar popüler bir mekân olarak görülmeyen mahalle özellikle 2004 yılından sonra lüks konut yapılarıyla orta ve üst gelir grubuna hitap etmeye başlamıştır. Mahallenin bu yapısının incelenmesi geleneksel ilişkilerin dönüşümü ve yeni geleneksel ilişkilerin oluşumu açısından da önem kazanmıştır. Karşıyaka Mahallesi'nin yaşadığı bu hızlı konutlaşma ile birlikte zaten sayısı fazla olmayan müstakil ev tarzı mekânları ve birincil ilişkileri hızla dönüştürmüştür.

* Arş. Gör., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat. E.mail: yavuz.acungil@gop.edu.tr.

Çalışmada öncelikle Tokat tarihsel süreçteki mekânsal ve toplumsal yapısını ve Karşıyaka Mahallesi'nin gelişim sürecini irdelemek amaçlanmıştır. Tokat'ı ve mahalleyi daha iyi tanımak amacıyla Karşıyaka Mahallesi'nde hiç yaşamamış kişilerle ve önceleri Tokat merkezinde yaşamış daha sonra mahalleye taşınmış kişilerle yarı yapılandırılmış mülakatlarla "1990 öncesi Tokat'ın mekânsal ve toplumsal yapısı" ve "1990 sonrası Tokat'ın mekânsal yapısı ve Karşıyaka Mahallesi'nin gelişim süreci" ile ilgili genel bir tablo ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kent Mekânı, Kentin Dönüşümü, Mahalle, Geleneksel İlişkiler, Karşıyaka Mahallesi.

Giriş

Mekân başlangıçtan beri sosyolojik kuramlarda tüm değerlendirmelerin merkezi ögesi konumunda yer almaktadır. Mekân toplumdaki ayrı düşünülmemeyecek bir olgudur. İnsan ve toplum belirli bir mekânda varlık kazanmakta ve anlam bulmaktadır. İnsan anlam bulduğu bu mekânda eylemlerini geliştirmekte, birikimler oluşturmada ve sonraki kuşaklara aktarmaktadır. Mekân ve kültür arasındaki ilişki, ailelerin ve toplumların gündelik yaşamdaki davranışlarını belirleyen olgulardır. Toplumdaki bireylerin gündelik yaşam içerisinde gerçekleştirdikleri barınma, beslenme, giyinme, eğlenme, uyuma ve bunun gibi birçok faaliyet o toplumunda kültürünü oluşturmaktadır. Toplumda yaşayanların gündelik yaşamda belirli bir düzen içinde eylemlerini sürdürmesinde önceden öğrendikleri kalıtsal pratiklerin/yatkınlıkların önemli etkisi bulunmaktadır.

Tokat kenti de, son dönemlerde tarıma dayalı üretim yapısıyla dikkat çeken bir kent konumundadır. Kent, 1990'lara kadar kırsal-geleneksel bir kent yapısına sahipken sonraki yıllarda Türkiye genelinde olduğu gibi sermaye hareketliliğinin artması ve bu ilginin mekâna yönelmesi sonucu değişim ve dönüşüm geçirmeye başlamıştır. Bu değişim ile birlikte kentin eski yerleşim yerleri cazibesini kaybederken yeni mekânlar ön plana çıkmaya başlamıştır. Çalışmanın konusunu oluşturan Karşıyaka Mahallesi de bu dönemde ön plana çıkmıştır.

Çalışmada ilk olarak toplum-mekân arasındaki ilişki ve geleneksel ilişkiler bağlamında mahalle ele alınmıştır. Daha sonra toplumsal yapısıyla Tokat ve Karşıyaka Mahallesi ele alınmıştır. Son olarak da yapılan görüşmeler sonucunda Karşıyaka Mahallesi'nde yaşanan ilişkilerde bir dönüşüm olup olmadığı araştırılmıştır.

Araştırma için yarı yapılandırılmış ve derinlemesine görüşme teknikleri ile alandan bilgi toplanmış ve bu bilgiler söylem analizi tekniği ile değerlendirilmiştir. Görüşme yapılan kişilerle genellikle referans yoluyla bağlantıya geçilmiştir. Kadınlarla yapılan görüşmelerde daha çok gündelik ilişkilerle ilgili bilgiler edinilirken kentin mahallenin tarihsel geçmişi konusunda fazla bilgiye sahip olmadıkları görülmüştür. Erkeklerle yapılan görüşmelerde daha çok Tokat'ın eski ve bugünkü yapısı, Karşıyaka Mahallesi'nin gelişimi ve yapısı ile ilgili bilgiler edinilmiştir.

1. Mekân ile Toplum Arasındaki Diyalektik İlişki

1.1. Toplumsal Bir Ürün Olarak Mekân

Mekân ile ilgili yapılan araştırmalara bakıldığında genel olarak insanın yer ile ilişkisine bağlı olarak ifade edildiği görülmektedir (Alver, 2010: 17). Bazı açıklamalar mekânın sosyal yaşantı, kültür, insan davranışları üzerindeki etkisine yoğunlaşırken, bazı açıklamalarda kapitalizmin metalaştırma sürecinin bir parçası olarak ele alınmış, bazılarında ise ortaçağ kentlerinden modern kentlere geçişte önemli bir öge olarak algılanmıştır.

Weber, mekânı Ortaçağ kentlerinden modern kentlere geçişte önemli bir öge olarak ele almıştır. Weber'e göre kentsel mekân, çok esaslı noktalarda egemen ve çoğunlukta da tarımsal yaşam biçimlerinden farklı olarak belirli bir yaşam biçiminin yansıtıldığı yerlerdir. Tam bir kentsel topluluk oluşturabilmek için ise alışveriş ve ticari ilişkilerin hâkimiyetine sahip olmakla birlikte kale, pazar, kendine ait bir mahkeme ve hiç değilse özerk bir hukuk; ilgili bir hukuk biçimi; en azından kısmi bir özerklik ve kendi kendini yönetebilme ve sonuçta seçilmelerinde şehir sakinlerinin katılımının gerçekleştiği yetkililerce yönetilme (Weber, 2000: 91-92) sayılmıştır. Weber, toplumsal olguların zaman ve mekân boyutlarında ayrı ayrı karşılaştırılmalarının zorunlu, ancak yeterli olmadığını, ayrıca söz konusu olguların tanımlandığı toplumların birer toplumsal bütün olarak karşılaştırılıp "yorumlanmaları" gerektiğini ileri sürmüştür (San, 2003: 157).

Chicago Okulu ise çalışmalarında mekânı, toplumsal etkinlikler ve nüfus arasındaki ilişkileri biyoloji ve ekoloji kavramlarının sentezinden üretilmiş bir terminolojiyle çözümleyerek sanayileşme koşullarında sosyo-mekânsal gelişme ve farklılaşmayı haritalamıştır. Buna göre, mekân ve stratejik bölgeler üzerinde farklı gruplar arasında çatışma ve rekabet bulunmaktadır. Aynı biçimde farklı grupların kültürel özelliklerine uygun habitatlar ve yoğunluk bölgelerinin de bulunduğunu ifade etmiştir. Rekabet, çatışma ve farklılaşma düzeyindeki gelişmelerin toplumsal örgütlenme ve bütünleşme tarafından dengelenerek kültürü ve sosyal düzeni meydana getirdiğini düşünmüşlerdir (Arlı, 2012: 129-130).

Wirth ise, mekân üzerinde yaşayan topluluklara, toplumsal gruplara, nüfusa bakarak öncelikle nüfus özelliklerini ve bu özellikler arasındaki ilişkiyi saptamaya çalışmıştır. (Özdemir, 2012: 159). Wirth, kenti tanımlarken onu bir fiziksel mekân olarak görmekten ziyade, kendine özgü kurumsal ve yapısal özellikleri altında gelişen dinamik bir yapı olarak tanımlamaktadır. Kentlerin bireyin sosyal yaşamı üzerindeki etkilerinin kentli nüfus oranını göstereceği etkilerden daha büyük olduğunu, kentin sadece bireye daha büyük iş ve yerleşim imkânı sağlayan yer değil aynı zamanda dünyanın en uzak kesimlerini kendisine çeken, çeşitli bölgeleri, bireyleri ve faaliyetleri bir düzene göre dokuyan, ekonomik, siyasal ve kültürel yaşam merkezinin kontrolünü başlatma ve kontrol merkezi olarak ifade etmiştir (Wirth, 1938: 2).

Mekân, 1970’li yıllarla birlikte kapitalist birikim süreçleri çerçevesinde yeniden ele alınmaya başlanmıştır. Buna sebep olarak, sermayenin uluslararası niteliğinin ortaya çıkması ve bu dönemde yaşanan ekonomik kriz sonucu ortaya çıkan sermayenin yeniden yapılanma gereği gösterilmiştir.

Bu dönemde Lefebvre’nin analizlerinde mekân başlıca önemli unsur olarak çıkmıştır. Lefebvre, mekânın kapitalist toplumda ne şekilde üretildiğinin ve bu üretim sürecinde meydana gelen çelişkilerin analizini gerekli görmektedir. Kapitalizm, yalnızca mekân üretmek değil aynı zamanda mekân üzerinde bir hâkimiyet kurması sonucu ayakta kalmıştır (Lefebvre, 1991: 224).

Kent, ona göre birbiriyle bağlantılı üç kavramla tanımlanır: mekân, günlük hayat ve kapitalist, sosyal ilişkilerin yeniden üretimi. (Aslanoğlu, 2000: 68-69). Ona göre, kent sadece yapılabilecek bir mekândan oluşmamakta, gerçekte kapitalist gelişmenin de bir öznesidir. Bu mekânda kapitalizmin, bütün ilişkileri yeniden üretilmekte ve kentsel mekânın düzenlenmesi yoluyla gelişebilmektedir (Gottdiener, 2001: 253-254). Yani kapitalizm, mekânı kârını maksimize edecek bir araç olarak görmek ve mekâna yatırım yaparak ekonomik rasyonelitenin belirleyici etkisi altında hareket etmekte ve sosyal ilişkileri yeniden üretmektedir.

Harvey ise, genel olarak çalışmalarında kapitalist sistemin oluşturduğu adaletsizlik üzerine yoğunlaşmıştır. Harvey’in çalışmalarında kentsel mekânın önemi, kapitalist üretim ilişkilerini açıklamasından gelmektedir. Ona göre mekân, varlıkbilimsel bir yöntem değildir, hem insanı biçimlendiren hem de insan tarafından biçimlendirilen toplumsal bir boyuta sahiptir (Duru ve Alkan, 2002: 20).

Harvey, bireyin kendi yaşam hikâyesindeki mekân ve yerin rolünü anlamasını, etrafında gördüğü mekânlarla ilişkilendirmesini, bireyler ve çeşitli örgütlenmeler arasındaki işlemlerin onları ayıran mekân tarafından nasıl etkilediğini anlamasını sağladığını belirtmiştir. Bu çerçevede “sosyolojik muhayyile”yi, “mekânsal bilinç” veya “coğrafi muhayyile” olarak belirttiği bu kavramları daha belirsiz nitelikte karşılaştırmanın faydalı olacağını ifade etmiştir (Harvey, 2006: 28). Bireyin kendisiyle çevresi, bölgesi arasındaki ilişkiyi anlamasını sağlar. Başka yerlerdeki olayların önemini tahmin etmesini sağlar. Bununla birlikte, mekânı yaratıcı bir şekilde şekillendirip kullanılmasını ve başkaları tarafından yaratılan mekânsal biçimleri takdir etmesini sağlar.

Castells ise, mekânla içinde gerçekleşen toplumsal süreçleri ayırt ederek kent mekânında, hem kentsel olarak örgütlenmiş ilişkileri, hem de devletin kolektif olarak örgütlediği tüketim kalıplarını içeren süreçlerin yer aldığını belirtmiştir (Özdemir, 2012: 167). Kent mekânı, kolektif tüketimin ve işgücünün yeniden üretiminin sağlandığı mekânsal birimlerdir ve yapılabilecek çevrenin üretimi, ekonomik, politik ve ideolojik yapıların bütünlüğünün mekânsal birimle eklenmesini sağlayan süreçlerle gerçekleşmekteydi. Castells, bu durumu, emek gücünün yeniden üretiminin mekânsal bir birim içerisinde, sosyal yaşam parçalarını spesifik ek-

lememesi şeklinde tanımladığı “kentsel sistem” şeklinde ifade etmiştir (Godtiner, 2001: 251). Üretim ve tüketim kent üstü ölçeklerde örgütlenirken, kolektif tüketim kentsel mekân özgünlük sağlamakta olduğunu ifade etmiştir (Şengül, 2001: 17).

1.2. Toplum-Mekân İlişkisi

Toplum ve mekân arasında diyalektik bir ilişki bulunmaktadır. Mekân toplumu şekillendirip değiştirirken, toplum da mekânı şekillendirip değiştirmektedir. Mekândaki bireylerin aralarındaki ilişki ağlarının geçmişten günümüze aktarılmasında ve bunun davranışlara yansımada birikmiş bir kültürden bahsedilmektedir. Bu kültürün oluşurken ise mekânda yaşanan ilişkiler ile şekillenmekte, daha sonra zaman ve mekân koşullarına uyum sağlayıp dönüşüm ve değişim geçirerek gelecek nesillere aktarılabilir. Ancak aktarılan bu kültür oluşurken topluluk ile mekân, yönetim birimleri, gelir düzeyi ve bulunduğu ülke arasında bir ilişki kurulmaktadır.

Tarihin ilk zamanlarında beri mekânın çeşitli malzeme ve yapım tekniklerini içeren bir nesne olarak üretilmesi her toplumun temel uğraşlarından biri olmuştur. Bu anlamıyla mekân, bir edim olarak yapma eylemi ve bilgisinin alanına dâhildir. Ancak sadece yapı yapma eyleminin bir sonucu olarak değil, bununla birlikte fiziksel gerçekliğin ötesinde karmaşık bir durumu da barındırmaktadır. Aynı zamanda mekân, fiziksel gerçekliğin ötesinde toplumsal olayların içinde geçtiği sosyal bir olgudur. Sosyal mekân yalnız fiziksel araçlarıyla değil, o toplumu kuran ilişkiler ağıyla anlamlandırılabilir. Mekân üretimi ve tüketimi toplumsal bir örgütlenme ve bu örgütlenmenin sosyo-ekonomik ve siyasi kriterleri çerçevesinde gerçekleşir (Yırtıcı, 2005: 1).

2. Geleneksel İlişkiler ve Mahalle İlişkisi

2.1. Geleneksel İlişkiler ve Dönüşümü

Geleneksel ilişkiler genel olarak karşılıklı bağımlılığı ifade etmektedir ve bu bağımlılık da bir kişinin iradesinin bir başkasının iradesini, önünü açarak veya engel olarak veya her iki şekilde de, etkilemesi anlamına gelmektedir (Tönnies, 2000: 193). Geleneksel ilişkiler, kişilerin değer, amaç, duygu, aidiyet gibi kavramlar etrafında gelişen ilişkiler olarak dikkat çekmektedir. Ortak değerler, anlamlar dizisine sahip bir kesim insanın birbirini kesen ve pekişen ilişkiler ağı olduğu görülmektedir. Tönnies (2000: 204), geleneksel ilişkileri, insanların aralarındaki münasebetlerin, karşılıklı bağımlılığın ve bağlılığın sebepleri olarak temel, en zorunlu ihtiyaçlara dayandığından dolayı da en derin ve köklü temele sahip toplumsal form olarak ifade etmektedir. Tönnies (akt. Bond, 2011: 28), toplum olgusundan tamamen güvenilir, samimi ve münhasır bir hayat birlikteliğini anladığını ifade etmektedir.

Tönnies, bütün toplumların temelinde insan iradesinin bulunduğunu ifade etmekte ve kavramsallaştırdığı cemaat-cemiyeti ise insan iradesinin iki farklı tipine dayandırmaktadır. Ona göre, bütün toplumlar ya *doğal iradeye* ya da *rasyonel iradeye* dayanmaktadırlar. Bu iki iradenin de içsel bir bütüne sahip olduğunu, ilkinin mizaca ve karaktere bağlı gerçek/doğal bir irade, diğerinin ise belirli bir amaca ulaşmak için araçları farklılaştırabilme ve en uygun aracı seçebilme kapasitesine bağlı olan kavramsal/yapay bir irade olduğunu belirtmektedir. Birinci tip iradeyi *doğal irade*, ikinci tip iradeyi *rasyonel irade* şeklinde tanımlamaktadır (Slattery, 2007: 60-61). Yani cemaat tipi toplumlarda doğal iradenin, cemiyet tipi toplumlarda rasyonel iradenin karakteristik olduğunu ifade etmektedir.

“Cemaatler, akrabalık, arkadaşlık ve komşuluklardan oluşan, bireysel çıkarlara değil, ortak çıkarlara dayalı ortak bir yaşam tarzının ve güçlü bir toplumsal dayanışmanın görüldüğü, temel olarak gelenek ve göreneklerden doğan yazısız normlara dayanan, ekonomik açıdan tarıma dayalı, entelektüel açıdan dinin ve sanatın hâkim olduğu toplumlardır.” (Tönnies’den akt. Çavran vd., 2012: 140).

Yani birincil toplumsal ilişkiler olarak da ifade edilebilen bu cemaat tarzı ilişkiler yakın, yüz yüze, samimi, doğrudan, bütünsel ve kalıcı (Ayata ve Ayata, 2000: 157), insanları kucaklayan ilişkilerdir.

Slattery (2007: 59), Tönnies’in cemaat terimi ile özel anlamda, büyük ölçüde kişisel, yakın ve sürekli insan ilişkilerini anlatmak için kullandığını ve bu ilişkiler içinde bireyler, tıpkı ailede olduğu gibi benzer şekilde dostlar ve sıkıca birbirine bağlı bir gruba dâhil olduğunu ifade etmektedir.

Tönnies’in kavramsallaştırdığı cemaat tarzı toplumsal ilişki yapısı modern sosyolojinin netameli kavramlarından olduğu ve Tönnies’in kavramsallaştırmasını yaptıktan sonra cemaat kavramı çok farklı dönemlerde ve alanlarda önemli dönüşümlere uğradığı görülmektedir. Artık cemaat kavramının mekân ve kent özelinde yeniden oluşmakta olduğu ifade edilmektedir. “Cemaatle ilişki bu mekân unsurunun dönüşümü aynı zamanda, yeni soyut bir mekân algılamasını da beraberinde getirmektedir. Cemaat artık kentsel mekânın kamusal alanlarda varlık gösteren bağlanmış biçimleri halini almaktadır. Cemaat artık, Gemeinschaft anlamında içinde doğulan, yani hazır bulunan bir olgu olarak değil, kurulan/inşa edilen bir yapıntı olarak, etkileşim ve eylemlilik içinde oluşmakta, sürece bağlı olarak devam etmekte ve biçim kazanmaktadır.” (Yelken’den akt. Alver, 2010: 103).

Bu tip geleneksel ilişkilerin kurulduğu günümüz cemaat tipi birincil ilişkilere dayalı toplumsal örgütlenmeleri, belirli geleneksel kültür ve değerlerinin yaşatılmaya çalışıldığı toplumlarda gözlenmektedir. Sıkı dokunmuş cemaat ilişkilerinin geleneksel dayanışma modeli (Ayata ve Ayata, 2000: 158) görünümündeki bu yerler daha çok bir mahalle veya sokak gibi komşuluk çevrelerinde karşılaşılan ilişki ağları şeklindedir.

2.2. Geleneksel İlişkiler Çerçevesinde Mahalle

Mahalle, eskiden beri kentin temel birimi olarak süregelmiştir. Toplum ile mekân ilişkisinin en canlı yaşandığı yerdir. Burada hayatın belli bir kültür, inanç, ritüel ve gelenek çerçevesinde örüldüğü ve kendine özgü yapısı, kimliği ve hayat tarzı bir yaşam yeridir (Alver, 2010: 117). Geleneksel kentte mahalleler, korunma, adaptasyon, sivil katılım, sosyal dayanışma ve yardımlaşma gibi fonksiyonları içeren cemaat ilişkileri ve sıkı komşuluk üzerine gelişmiş aktif bir mekândır (Altun, 2010: 220-221). Bu yerlerde ilişkiler yüz yüze, yakın, samimi, geniş kapsamlı ve yoğun olmaktadır. Paylaşılan kültürel değerler ve herkesin uyması beklenen kurallar, aileler ve bireyler üzerinde etkili denetim araçları olarak kullanılmaktadır. Bu yolla da grubun birey üzerindeki güçlü etkisi de kurulabilmektedir (Ayata ve Ayata, 2000: 158).

Alada (2007: 30-31), geleneksel mahallenin şehrin geneli için olan bir durumu yansıttığını, şehir dokusu içinde bütünlüklü bir hücrenel altyapıyı tanımladığının ileri sürülebileceğini belirtmektedir. Ancak günümüzde ortaya çıkan ve “yeni geleneksel mahalle” olarak tanımladığı yeni mahalle yapılarının şehrin tümünden ayrılmış özel bir durumu ifade ettiğini belirtmiştir. Eski mahalle toplumsal tabakalaşmanın heterojen ağı içindedir, yeni geleneksel mahalle ise varlığını homojen toplumsallığında bulmaktadır. Alada, bu durumu yeni geleneksel mahalle, sınıf ve kültürel sermaye ile oluşturulan yaşam tarzında, kimliğinde ortaya çıkan bir homojenlik olarak ifade etmektedir. Sermayenin akışkanlığına bağlı bir şekilde “yükselen orta sınıfın küreselleşmeci özlemlerine yanıt verebilen” dışlayıcı özellikleri ve özel durumuyla dikkat çekici yerleşimlerdir.

Alada (2007: 31), eski geleneksel mahallenin üretim ilişkileri ölçek ekonomisine dayalı geleneksel üretim içindeki mahallede toplumsal iktidar, devlet, din ve ahlak değerleri üzerine inşa edildiğini belirtmektedir. Ancak bugün mahallelerin yeniden düzenlenirken küresel şehirler piyasa mantığına uygun biçimde kimliklere büründürüldüğünü şeklinde ifade etmektedir. Piyasa, kendi disiplininin kanunlarını insanlara dayatarak, günlük yaşam üstünde hâkimiyet kurmaktadır.

Birincil ilişkilere dayalı bu geleneksel toplumlarda bayram-kandil ziyaretleri, doğum, ölüm, hastalık, düğün, kışlık ve misafir hazırlıkları, zor durumlarda yardıma koşma gibi geleneksel ilişkilerin pekişmesini ve gelişmesini sağlayan temel etkenler insanların günümüzde sermayenin birikim sürecine yardımcı olmaları için dönüşüm geçirmiş durumdadır.

3. Toplumsal Yapısıyla Tokat ve Karşıyaka Mahallesi

Bu başlık altında araştırmanın inceleme konusunu oluşturan Tokat kentinin ve Karşıyaka Mahallesi'nin tarihsel süreci, toplumsal yapısı ve mekânsal dönüşümü incelenecek ve Karşıyaka Mahallesi'nde yapılan görüşmeler sonucu elde edilen veriler ele alınmıştır.

3.1. Tarihsel Süreçte Tokat

Tokat'ın tarihinin M.Ö. 5500'lere kadar uzandığı bilinmektedir. Tokat, uygarlıkların merkezi olan Anadolu'da geçmişten günümüze kadar 14 devlet ve birçok beyliğin hâkim olduğu Yeşilirmak havzasının içinde yer almış nadir illerden biridir (OKA, 2012: 69). Sahip olduğu coğrafi konum ile birlikte kent tarihin değişik dönemlerinde önem kazanmıştır. Ticaret yollarının kesişim noktasında yer alan kent, üretim ilişkilerinde meydana gelen değişim ve dönüşümlerle birlikte eski önemini kaybetmiştir.

Tokat, 12. ve 13. yüzyıllarda Anadolu'daki en önemli kentlerden biri durumundadır. Özellikle kervan yollarının geçtiği bir bölgede bulunması Tokat'ın kısa sürede gelişim göstermesini sağlamış, bu ekonomik gelişme ile şehir kısa zamanda günümüze ulaşan dini ve sosyal işlevli yapılar ile donatılarak imar edilmiştir ("Tokat: Zamana Kök..", 2010: 18).

Tokat, bağ, bahçe ve ovaları ile Osmanlı ordularının konaklama ve gıda ambarı olmuş, bakırcılık, ipekçilik, pamuklu dokuma ile çeşitli sanayi ve el sanatları gelişmiş, iş hanları ve çarşıları Bağdat, Bursa ve Halep'tekiler ile kıyaslanır olmuştur ("Tokat Tanıtım Rehberi", 1998: 9).

Nüfus olarak Tokat'a baktığımızda 11. yy.dan 12.yy. ortasına kadar Danişmendliler ve Anadolu Selçuklular döneminde yönetsel kademelenmede önemli yeri olan şehrin, kalenin bulunduğu tepenin doğu ve güneydoğu eteklerine doğru büyüme gösterdiği görülmektedir. Şehirdeki yapıların imar tarihleri ve yerlerinin incelenmesinden 13. yüzyılda şehir merkezinin kalenin bulunduğu tepenin doğu eteklerinde yer aldığı anlaşılmaktadır (Aktüre, 1975: 112).

17. yüzyılda şehirde 10'dan fazla han ve çok sayıda cami, hamam, köprü, çeşme, medrese gibi kamu yapılarının bulunması ve diğer özelliklerinden şehrin yaklaşık olarak 30.000 nüfuslu büyük bir ticaret şehri olarak göze çarpmaktadır. Tokat, 19. yüzyıl sonuna kadar büyük ticaret şehri niteliğini korumuştur. Bu dönemde şehir merkezi kalenin güney eteklerindeki Sulu Sokak'a kaymış ve Selçuklular dönemindeki merkezi de içererek daha büyük bir alan kaplamıştır (Aktüre, 1975, 114-115).

3.2. Tarihsel Süreçte Tokat'ta Toplumsal Mekânsal Örgütlenme

Kenti, tarımsal olmayan üretimin yapıldığı ve tüm üretimin buradan denetlendiği, dağıtımın buradan kontrol edildiği, belirli teknolojinin beraberinde getirdiği büyüklük, yoğunluk, farklılaşma ve bütünleşme düzeylerine varmış yerleşme türü olduğunu kabul ettiğimizde, kentin bir zaman kesitindeki mekânsal yapısı bölgesel ölçekteki ilişkilerin bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumsal yapıdaki değişimler bölgesel ilişkileri etkilemekte, ortaya çıkan yeni ilişkiler sistemi ise şehirselleşmelerde farklılaşmaları gereksinmektedir. Ancak burada üzerinde önemle durulması gereken konu, işlevsel farklılaşma veya de-

ğışmenin kısa bir zaman boyutu içinde oluşmasına karşılık bunun şehrin fiziksel yapısındaki veya şehir biçimindeki yansımaları çok daha geniş bir zaman boyutu içinde gerçekleştiği söylenebilmektedir (Aktüre, 1975: 105).

Tokat'ın ilk yerleşmesi, Tunç çağından sonra, tüm yöreye yayılmış Hitit ve Frig yerleşme merkezlerinden biri olarak tahmin edilmektedir. Çok tanrılı dinlere ait olan birçok tapınaktan oluşan kent, milattan sonra 12. ve 13. yüzyıllarda Selçuklu Türkleri ve Haçlı orduları tarafından işgale uğramış ve terk edilmiştir. Kentin Hristiyan kenti olma özelliği 11. yüzyılda Türklerin Anadolu'ya gelmelerine kadar sürdürmüştür. (Ünal, 2004: 55).

17. ve 18. yüzyıllarda Sulu Sokak'ta yoğunlaşan ticari faaliyetler, sokağın doğu-batı yönünde giderek genişlemesini sağladığı görülmektedir. Behzat Deresi vadi tabanlarında tarımsal faaliyetlerin önemli olması, konutların daha çok Sulu Sokak yamaçlarında yoğunlaşmasını ve güneye doğru gelişmemesine yol açmıştır (Ünal, 2004: 160).

1844-1845 yapılan nüfus sayımına göre Tokat nüfusu tahmini olarak 6.665 kişi Müslüman, 1.110 kişi Ermeni, 875 kişi Rum, 190 kişi Katolikler ile Yahudiler ve 110 kişi Kiptiler (Çingeneler) olmak üzere toplam 10.685 kişidir. Tokat'ın kent nüfusunun artık eskisi kadar fazla olmamasında Avrupa'daki endüstri devriminin ve ticaretin deniz yollarının kayması sonucu Karadeniz kentlerinin önemini artırmasının etkisi olduğu görülmüştür. Bu sebeplerden ötürü, kentte bulunan Ermenilerin ve Rumların ticaret yapma imkânı daha fazla olan Samsun gibi kıyı kentlerine göç ettikleri görülmüştür (Beşirli, 2005: 298).

Tokat'ın geçmişten günümüze kadarki toplumsal yapısına baktığımızda birçok milletten insanın bir arada yaşadığı bir mekân olma özelliğine sahip olduğu görülmektedir. Bu özelliğin ticaretin önemini kaybettiği 19. yüzyılın sonlarına kadar devam ettiği görülmektedir.

19. yüzyıl ortalarında Tokat kentinde Müslümanların ve gayrimüslimlerin ayrı ayrı oturdukları mahalleler bulunmakla beraber bir arada oturdukları mahalleler de vardır. Bu dönemde kentin en kalabalık mahalleleri Yaşmeşdan, Kâbe Mescidi ve Hoca Ahmed Mahalleleri ile alanları büyük olan kentin dış mahalleleri konumundaki Çay, Soğukpınar ve Dere Mahalleleridir. Kent merkezindeki mahallelerde sanayi üretimi işlerinde çalışan sayısı fazla olan Ermenilerin oturdukları görülmektedir. Ticari açıdan merkez konumunda bulunan Sulu Sokak mahallesindeki Ermenilerin birçokunun bakırcı, satenci, boyacı ve ipek ticareti yapan esnaf oldukları görülmektedir (Beşirli, 2005: 300).

19. yüzyılda kent bir kısmı sık ve yüksek yoğunlukta, bir kısmı ise bahçeler içerisine dağılmış halde bulunan seyrek ve dağınık konut dokusundan meydana gelmektedir. Kabe-i Mescit mahallesinde, günümüze kadar bozulmadan gelmeyi başaran düzenli ve 2-3 katlı yapılar bulunmaktaydı. Yüzyılın sonlarına doğru kentin gelişim yönünü etkileyen Gaziosmanpaşa Bulvarı açılmıştır. Bulvarın açılmasında kent ticaretinin diğer illerle bağlantısını sağlamak amaçlanmıştır. Bulva-

rın doğu ve batı kıyısındaki verimli tarım alanları üzerinde gelişen mahallelerde konut yoğunluğu düşük bahçeli evlerden mahalleler oluşturmak amaçlanmıştır. İlerleyen yıllarda artan nüfusun konut ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla merkezden çevreye doğru konut sayısı az olan bu mahallelerde yapılaşma hızlı bir şekilde gelişmiştir. Bu yapılaşmanın kentin kuzeyine doğru ilerlediği görülmüştür. Sonraki yıllarda imar planlarında kentin kuzeybatı kısımlarının yoğun tarım alanlarını barındırmasından ötürü iskâna açılmadan korunmuştur. Bu korumanın 1985 yılına kadar devam ettiği görülmüştür. Bu tarihten sonra hızlı bir yapılaşmaya maruz kalmıştır. Bu tarım alanlarında günümüzde Altıyüzevler, Güneşli ve Yeniyurt mahalleleri bulunmaktadır (Ünal, 2004: 161).

Tokat'ın pre-kapitalist üretim ilişkilerin hâkim olduğu dönemlerde varlıklı ve yoksul kesimlerin bir arada yaşadığı bir kent görünümündedir. Tarihsel süreçte nüfusun ticarete bağlı olarak belirli yerlerde yoğunlaşması (Sulu sokak bölgesi civarı) geleneksel ilişkilerin şekillenmesinde de etkili olmuştur. Herhangi bir sınıfsal ayrımın olmadığı mekânlarda birincil, samimi, yüz yüze ilişkiler gelişmiş durumda bulunmaktaydı. Kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesinden sonra kent mekânında pre-kapitalist üretim ilişkileri ve kapitalist üretim ilişkileri bir arada varlığını sürdürerek kent mekânında ve toplumsal ilişkilerde değişim ve dönüşümler meydana getirmiştir. Üretim biçimi yeni mekânsal hareketlilik biçimleri meydana getirmiş, mekânları birbirine bağlayan veya birbirinden ayıran yeni ilişki ve süreçler yaşanmaya başlanmıştır. Tokat kentinde eski mahallelerde hâkim olan eski doku dönüşmeye başlamış, aynı zamanda da yeni mekânlarda eski doku üzerine yeni ilişkiler gelişmeye başlamıştır.

3.3. Günümüzde Tokat'ta Toplumsal Mekânsal Örgütlenme

Kırsal yapıya sahip bir kent olan Tokat'ın ekonomisi tarıma dayanmakla birlikte çok hızlı şekilde olmamakla beraber ticaret, sanayi ve hizmet sektörlerinin de gelişim gösterdiği bir kent görünümündedir.

Tokat kentinde Cumhuriyet ilanı sonrasında artış gösteren nüfus ile birlikte yeni yerleşim mekânları oluşmaya başlamıştır. 19. yüzyılın sonunda açılan Gaziosmanpaşa Bulvarı'nın kentteki konut ihtiyacı doğrultusunda konut yoğunluğu düşük müstakil yapıları evlerden konut yoğunluğu yüksek olan apartman tarzı yapılarla dönüştüğü görülmektedir. 1980 sonrası süreçte 53.612 olan kent nüfusunu günümüzde 132.437'ye yükselmiştir. Mal ve hizmet üretiminin kentlerde yoğunlaşması, üretim, dağıtım ve paylaşım kararlarının kentlerde verilmesi, kentlerin yerel ve merkezi siyasal iktidarların belirlenmesinde daha etkili hale gelmesi (Şengül, 2007: 91) gibi nedenlerle ve kırdaki oluşan yoksulluk sonucu kente yönelik göç akımı kent nüfusunun hızlı artışında etken olmuştur. Kente yönelen göç akımı sonrasında kentte hızlı bir mekânsal dönüşüm gerçekleşmiştir.

Tokat'ta kentsel gelişme süreci içerisinde konutlar, artan nüfus doğrultusunda ilk olarak kent içinde bulunan yeşil alanları işgal edecek şekilde gelişim göstermiş,

daha sonra kentin çevresinde bulunan –özellikle kuzeybatı tarafında yer alan– verimli tarım alanları üzerinde yayılmaya devam etmiştir (Ünal, 2004: 162).

Tokat kentinde 1948 İmar planında kentin kuzeyin batısında yer alan iskâna açılmayarak korunan arazilerin (Ünal, 2004: 161) 1980 sonrası süreçte iskâna açılmasıyla hızla yapılaşması sağlanmıştır. Tokat’ın hızlı yapılaşması, Turhal yolu ve Karşıyaka Mahallesi’nin kuzey yamaçlarına doğru devam ettiği görülmektedir. Bir önceki başlıkta da bahsedildiği gibi bu kapsamda 1985 yılına kadar iskâna açılmadan korunan ve verimli tarım alanlarına sahip olan kentin kuzeybatı kısımlarının bu tarihten sonra hızlı bir yapılaşma ile karşı karşıya kalmıştır. Son yıllarda yapılan sanayi yatırımları ise, Bedestenlioğlu Mahallesi’ni önemli bir yerleşme haline getirmiş ve bu bölgede de yapılaşmanın arttığı görülmüştür (Ünal, 2004: 162).

Tablo 1: Tokat Merkez İlçesindeki Mahallelerin Nüfusları (2000-2011)¹

Mahalle Adı	Nüfus		Mahalle Adı	Nüfus	
	2000	2011		2000	2011
Akdeğirmen	2063	2087	Karşıyaka	4136	13820
Ali Paşa	2517	3080	Kaşıkçıbağları	575	1092
Altıyüzevler	4762	4089	Kemer	436	498
Bahçelievler	5047	7280	Küçükbeybağı	1424	1748
Bedestenlioğlu	1043	1085	Kümbet	3059	3532
Büyük Beybağı	5048	3061	Mahmutpaşa	3504	4104
Camiikebir	2554	922	Mehmetpaşa	3307	3060
Cemalettin	1815	1913	Oğulbey	1798	1441
Çay	3374	3227	Örtmeliönü	2238	2468
Derbent	1815	2449	Perakende	1509	2135
Devegörmez	2164	3215	Semerkant	2443	2214
Doğancıbağları	484	3593	Seyit Necmettin	1307	1162
Erenler	3340	2768	Soğukpınar	4321	4863
Esentepe	12165	12930	Topçam	4217	4716
Geyras	465	478	Topçubağı	1573	1826
Gezirlik	1440	780	Yarahmet	999	1213
Gülbaharhatun	6666	6251	Yeni	6417	3762
Güneşli	1762	1544	Yeni yurt	1040	1237
Hocaahmet	1667	1745	Yeşilirmak	7483	7306
Kabe-İ Mescid	1052	1042	Yeşilova	538	672
Kaleardı	4447	2106	Doğukent	-	3786

Tokat merkez ilçesindeki mahallelerin nüfusları Tablo 1’de verilmiştir. Tablodaki veriler Tokat merkez ilçe mahalle muhtarlarından derlenmiştir. Tablodaki veriler Tokat merkez ilçe mahalle muhtarlarından derlenmiştir. Tablodaki veriler Tokat merkez ilçe mahalle muhtarlarından derlenmiştir. Tablodaki veriler Tokat merkez ilçe mahalle muhtarlarından derlenmiştir.

¹ Tablodaki veriler Tokat merkez ilçe mahalle muhtarlarından derlenmiştir.

lesi ve Büyük Bey Bağı gibi mahalleler gelmektedir. Nüfus olarak artan yerlerin başında çalışmamızın inceleme konusunu oluşturan Karşıyaka Mahallesi'nin geldiği görülmektedir. Bu mahalleyi Doğancı Bağları Mahallesi, Devegörmez Mahallesi ve Mahmutpaşa Mahallesi takip etmektedir.

Kentte 30 yıl öncesine kadar yoğun bir yapılaşmanın olmadığı görülmektedir. Kent merkezindeki yapılaşmanın da Niksar Yolu Kavşağı olarak adlandırılan yere kadar olduğu görülmektedir. Bu kavşaktan sonrasında bağların, bahçelerin ve tek tük müstakil evlerin olduğu ifade edilmektedir. Tokat kent merkezinde ise, çok katlı konut yapılarının sayıca fazla olmadığı ifade edilmektedir. Aynı zamanda kentteki bazı mahallelerin fazla altyapı imkânına sahip olmadığı görülmektedir.

“1964-1999 yılları arasında Mahmutpaşa Mahallesi'nde oturdum. Behzatın üst tarafı eski Sigorta Hastanesi'nin alt tarafında bu mahalle [kentnin güney doğu tarafına düşmektedir]. Şehir merkezindeki ev müstakil evdi. Apartman yoktu ki zaten. Son dönemlere doğru apartmanlaşma arttı.” (A. İ., 49, Esnaf)

Karşıyaka Mahallesi'nin gelişimine bakıldığında her türlü meyvenin, sebzenin yetiştirildiği bir alan olarak kullanıldığı görülmektedir. Çok fazla konutun bulunmadığı bu bölgedeki konutlar genel olarak müstakil ev tarzındadır. Bu evleri aileler genellikle günün yorgunluğunu atma, kafa dinleme, istirahat etme yerleri olarak görmektedir. Kentin gürlütüsünden uzak ve sakin olan bu mekânlarda genellikle Tokat'ın yerli halkının oturduğu görülmektedir. Kentte hâkim olan geleneksel ilişki ağının bu yerlerde de sürdürüldüğü görülmektedir. Bu yerlerde de aileler birbirleriyle sıkı ilişkiler içinde bulunmaktadır.

“Karşıyaka Mahallesi'nde şu anki evimizin olduğu yerde önceden toplasan 10 tane müstakil ev anca vardı. Bunların çoğu kışın kalmaya uygun olmayan bağ evi şeklindeydi. Şimdi oturduğum evin yerinde olan bağ bizim bağımızdı. 1964 senesinde alınma bu bağ. Müstakil yazlık evimiz vardı burada. Tokat'ın bilhassa eski yerlileri yazın bağlarda kışın şehir merkezindeki evlerde dururlardı. Bütün meyveler yetişirdi burada. Mesela biz bağda yetişen üzümle pekmez, köme yapar, tarhana, yaprak, turşu benzeri başka hazırlıklarımızı yapar, desteler götürürdük. Kış boyu onlar yenilirdi.” (A. İ. 49, Esnaf)

Karşıyaka Mahallesi'nde bağların ve bahçeliklerin yoğun olduğu bu dönemde kent merkezinde Sivas girişinden Niksar Yolu Kavşağı olarak ifade edilen yere kadar yerleşmeler bulunmakta olduğu ifade edilmektedir. Bu yerleşmelerin çoğu müstakil yapılarıdır. Şehirde bulunan çok katlı yapıların bazıları ise çeşitli kurumların lojmanlarıdır.

“77-87 yılları arasında Niksar Yolu Kavşağı Orman İşletmeleri Müdürlüğü lojmanlarında oturuyorduk. Burası 3-4 katlı bir yapıydı ama sağında, solunda, kuzeyinde, güneyinde hep müstakil evler vardı. Şu an orada bulunan apartmanların hiçbiri orada yoktu. Şehirde bulunan apartmanlar şu anki İstanbul Ucuzluk Pazarı

civarında [ana bulvarın çevresinde] vardı ve buralarda zenginler vardı. Müstakil evlerde orta ve alt gelir grubundan insanlar yaşardı.” (Ö. Z. Ş., 38, Memur)

Kentin bir zamanlar eski merkezi konumundaki Sulu Sokak'ta ise yapılaşmanın genellikle bahçe içerisinde bulunan müstakil ev tarzı yapılardan oluştuğu görülmektedir. Sokağın ana caddeye yakın kısımlarında lojman tarzı apartmanların olduğu da belirtilmiştir. Ancak eski önemini yüzyılın başında tamamen kaybeden bu yerde müstakil evlerde yaşayan ailelerin gelir düzeyi düşük aileler olduğu dikkat çekmektedir.

1975’li yıllara kadar Karşıyaka Mahallesi’nin kurulduğu yerler bağ, bahçeden oluşmaktadır. 1975’ten sonra ise ufak tefek yapılaşma bulunmaktadır ve bunlarda müstakil ev türü yapılardır. Karşıyaka mahallesinde 1990-2000’ler arasında kooperatif sitelerinin² yaygınlık kazandığı görülmüştür. Ancak asıl gelişim 2004 yılından sonra olmuştur.

Kent merkezindeki mekânsal gelişimlere bakıldığında 1990’lara kadar büyük bir değişim görülmemektedir. 1980’li yıllarda kent merkezinde gelir düzeyi yüksek ailelerin Geyras tarafındaki sitelerde, Gaziosmanpaşa Bulvarı üzerinde bulunan apartman dairelerinde oturduğu görülmektedir. Bu bölge yüksek ev fiyatları ve kiralari ile dikkat çekmektedir. Bu dönemde Karşıyaka Mahallesi’nin olduğu bölgede oturanların bu bölgeyi tercih etme sebebi, genellikle fiyat açısından kent merkezine göre daha cazip olmasıdır.

“Zenginler o zamanlar merkezdeki az sayıdaki apartmanlarda oturuyorlardı. O zaman Karşıyaka’da yerleşim çok azdı yani 80’lerin sonu gibi falan. Hatta şu an ki 600 Evler tarafı 1989’te kuruldu, oralar kurulduğu zaman herkes dedi ki millet oraya nasıl gidecek, köye gidiyorsun gibi oluyordu.” (Ö. Z. Ş., 38, Memur)

1990’lardan sonra kent merkezine gelen göçle birlikte her türlü sebze ve meyve yetiştirilen Karşıyaka Mahallesi’ndeki bağlar ve bahçeler yerlerini apartmanlara bırakmaya başlamıştır. İlk başlarda çok popüler bir yerleşim yeri olarak görülmeyen bu bölgede, imar izni verildikten sonra 1989-1990’lı yıllara kadar yazlık olarak kullanılan müstakil evlerin yerini apartmanlar almaya başlamıştır. İlk yapılan siteler halka çok cazip gelmemektedir. Çünkü bu bölge birçok altyapı hizmetinden mahrum durumda bulunmaktadır.

2 Türkiye’de ilk konut kooperatifi 1934 yılında Ankara’da kurulmuştur. 1950’lilerde çok partili döneme geçişle birlikte kooperatife yönelik krediler verilmeye başlanmıştır. 1978’den sonra konut kooperatifçiliğinin memur ve diğer çalışanlar arasında özendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. 1981 yılında 2487 sayılı Toplu Konut Kanunu ile kurulan fondan konut kuruluşlarına kredi verilmesi konut kooperatifçiliğini canlandırmıştır. Konut kooperatiflerin sayısı artmıştır. 1989 yılında 2895 sayılı Toplu Konut Kanununun uygulama yönetmeliği değişmiş fondan kredi verilme şartları ağırlaştırılmıştır. Bu durum konut kooperatiflerinin sayısında düşmeye neden olmuştur. Devlet, 1987’den sonra doğrudan konut yapım işine girmesi, kooperatiflerin fondan yararlanmasını sınırlamıştır (Bilgin ve Taniyıcı, 2008: 146). Tokat kentinde kooperatif konutlarının Türkiye’de yaşanan kooperatifleşme dönemi ile zaman açısından paralel bir gelişme gösterdiğini söylemek zordur. Tokat kentinde özellikle 1985-1990 yılları arasında kooperatifçiliğin önem kazandığı görülmektedir.

“89 yılında Demirköprü’nün karşı tarafında 2 tane apartman vardı. Atatürk Caddesi bahçeydi ve asfalt bile yoktu. Patika bir yoldu. Çevreler hep bağlık bahçelikti, parsel parseldi. Her bağın etrafı kerpiç duvarlar ya da ağaçlarla çevriliydi. Hemen hemen hepsinin içinde ahşap evler vardı. Bağların içinde su kuyuları vardı. Her türlü sebze meyve vardı. Ekebilen ekiyordu ama boş duran da vardı. Bu bahçelerdeki meyveleri toplamaya gider, ceplerimize doldurur, birbirimizle savaş yapardık” (A. K., 32, Memur)

O dönemlerde bu sitelere ulaşım sıkıntılı durumdadır. Bu sitelere ilk yerleşen kişilerin ifade ettiğine göre tozlu, topraklı yollardan geçilerek merkeze ulaşılabilirdi.

Resim 1: Karşıyaka’da Yapılan İlk Sitelerden Biri (1990)

Karşıyaka Mahallesi’ne ilk taşınanların genelde buralarda kooperatife üye olarak ev yaptırdıkları görülmektedir. Bunun sebebi merkezde pahalı olan kira ve mülkiyetlere göre bu bölgede fiyatların daha uygun olması insanlara daha cazip gelmesidir. Sitelerin kurulduğu araziler bina yapmak için uygun fiyatlara satılırdı.

“1980’lerin sonunda Karşıyaka Mahallesinin her tarafı bağ bahçeydi. Buralardan bir arazi aldığı zaman fiyatı alıcı belirlerdi. Zaten kimse almıyordu buralardan toprak. Enayi gözüyle bakılırdı, buraya gidene köye gidiyor muamelesi yapılırdı.” (O. D., 35, Memur)

1990-2000 yılları arasında Karşıyaka Mahallesi’nde yavaş yavaş apartmanlar ve siteler yükselmeye devam etmiştir. Buraya yerleşenlerin yapısına bakıldığında genelde Tokat’a dışarıdan gelen insanların tercih ettiği yerler olarak görülmektedir. Genellikle de Erzurumlular, Artvinliler, Gümüşhaneliler, Rizeliler gibi Karadeniz bölgesinden gelenler oluşturmaktadır. Bu yerlerden gelenlerin ekseriyetle memuriyetlerinden dolayı geldiği görülmüştür. Bu insanlar aynı zamanda

mahallenin toprak sahiplerinin de çoğunluğunu oluşturmaktadır. Bu aileler buraları ucuz fiyatlara almış ve daha sonra yapılaşmanın artmasıyla birlikte buraları kat karşılığı müteahhitlere vermişlerdir.

Kentin merkezindeki lüks konutların pahalı olması Tokat'a dışarıdan gelen ailelerin alternatif yerlere yönelmesine neden olmuştur. Kent merkezindeki eski konutlara da yerleşmek istemeyen bu aileler lüks yaşama isteği sonucu Karşıyaka Mahallesi'ne yönelmiş, böylece mahalle önem kazanmıştır.

Tokat'ın yerli halkının tercihinin bu dönemlerde halen merkezdeki yerleşimler olduğu görülmektedir. Tokatlıların merkezden uzaklaşmayı tercih etmemelerinin nedeni olarak Karşıyaka bölgesinin haşeratların yoğun olduğu bir bölge olarak görülmesi ifade edilmektedir. Bu dönemde Tokat'ta Geyras, Erenler, Çay Mahallesi, Niksar Yolu Kavşağı civarı ve Sulusokak Mahallesi daha çok tercih edilen yerlerdir. Gaziosmanpaşa Bulvarı civarında yaşayan Tokatlıların çoğu varlıklı aileler olarak ifade edilmekte ve bu kişilerin daha yeni oluşan ve bir cazibesi bulunmayan Karşıyaka Mahallesi'ne gitmeyi tercih etmediği görülmektedir. Ancak yine de hafta sonları sahip oldukları bağlara, bahçelere kafa dinleme amaçlı gitme oranının yüksek olduğu belirtilmiştir.

Resim 2: Karşıyaka'da Son Zamanlarda Yapılan Lüks Konutlar

Özellikle 2004 yılından sonra Karşıyaka Mahallesi'nde yapılaşma anlamında hızlı bir hareketlenme olmuştur. Geksi Deresi olarak adlandırılan kanalın üst kısımlarında konut yapımının artmasıyla yeni caddeler oluşmaya başlamıştır. Hızlı konut üretimi ile birlikte mahallede hızlı bir nüfus artışı yaşanmıştır. Kent merkezinin artan nüfusu dolayısıyla kent merkezindeki binaların sıkışık bir hal alması, yeşil alan, otopark gibi alanlara çok az yer bırakılması, trafiğin aşırı şekilde artış göstermesi vb. gibi birçok durum sonucu insanların kentin gürültüsünden ve keşmekeşinden daha uzakta bulunan ve daha sakin bir yapıya sahip olan Karşıyaka Mahallesi'ne yöneldiği görülmüştür. Artık Tokat'ın yerli halkının da bu mahalleyi tercih ettiği görülmektedir.

“Kent merkezinde gürültü çoktu, caddeler, arabalar. Aslında eski evimden çıkma düşüncem yoktu ama evin çevresine yapılan yeni binalar o kadar tıkiş tıkiş ki insan daralıyordu. Yeşil alan da yoktu. Asfaltın sıcağı, binaların sıcağı bunaltıyordu. Benim oturacağıın yerin önu açık olacak. Eski evin civarında yapılan yeni evler de başkalarının balkonuna bakıyordu. Burada [Karşıyaka Mahallesi’nde] yürümek için yeşil alanlar var, alışveriş merkezine yakın, çok havadar, esintisi sürekli var.” (A.K., 60, Emekli Öğretmen)

Aynı zamanda kent merkezinde yer alan evlerin artık eskimeye başlaması ve yeni evlerde oturma isteğı ile birlikte de bu sitelere yönelişin arttığı gözlenmiştir. Ahşap, müstakil evlerde oturan ailelerin daha iyi gelir düzeyine sahip olmaya başlamalarıyla bu yeni evlere yöneldikleri görülmektedir. Bazı ailelerde ise daha geniş evlere geçme isteğı ve bu isteğe kent merkezindeki evlerin cevap verememesi ile birlikte Karşıyaka mahallesine yönelme eğilimi artmıştır. Bazı aileler ise çalıştığı iş ortamındaki arkadaşlarının bu bölgede bulunması onlar için mahalleye gelme sebebi olduğu görülmüştür. Yani mahalleye taşınmak bazı kesimler için bir statü göstergesi olarak algılandığı da ifade edilebilmektedir.

Karşıyaka Mahalle Muhtarı, Geyras olarak adlandırılan kentin Sivas’tan giriş kısmının da gürültüden uzak olan sakin yerler olduğunu ifade etmekle birlikte bu kesimin, kentin merkezinden kaçan insanlarca birçok yere uzak olması sebebiyle tercih edilmediğini belirtmiştir.

2004 yılında yaşanan hareketlenme ile birlikte Karşıyaka Mahallesi içinde arsası bulunan insanların buralarda artan konutlaşmayı fırsat bilerek kat karşılığı arsalarını müteahhitlere verme sıklığının arttığı gözlenmiştir. Artan talep ile birlikte tercihte ön plana çıkan bu mahalle içindeki konutların fiyatlarının da kısa zamanda katlanarak arttığı görülmüştür. Öyle ki, aynı zamanda müteahhitlik yapan mahalle muhtarının ifadesine göre, kentin Geyras bölgesinde yaptığı evler 80-100 bin TL’ye alıcı bulurken, Karşıyaka Mahallesi’nde bu fiyatın 150-250 bin TL’ye hatta 300 bin TL’ye çıktığını belirtmektedir. Tabi bu durumda arsa sahiplerinin kat karşılığı isteme oranının yüksek olmasının ve Karşıyaka Mahallesi’ndeki konut maliyetlerinin kısmen daha fazla olmasının da etkisi olduğu söylenebilmektedir.

4. Karşıyaka Mahallesi’nde Dönüşen Geleneksel İlişkiler

Toplumun değer yargıları, ahlaki, siyasi, yönetsel kurallarının çizdiği sınırlar çerçevesinde kurulmuştur. Tokat’ın yerlisi olan ve eski geleneksel mahallelerde yaşamlarını geliştiren bireylerin daha sonraları dâhil oldukları yeni mekânlarda sahip oldukları/içselleştirdikleri kültürlerini dönüştürerek de olsa devam ettirmeye çabaladıkları görülmektedir. Diğer bir ifadeyle eski yaşadıkları mekânlarda oluşan geleneksel ilişkilerin etkisi şu an yaşadıkları yeni mekânlarda kurulan yeni geleneksel ilişkiler içinde dönüşmüş şekilde de olsa devam edebilmektedir.

Kentin kendisinin mekânsal ağırlığıyla toplumun önüne geçtiği (Ocak, 1996: 30) günümüzde mekânların fiziksel yapılarının elverdiği ölçüde geleneksel ilişkilere sahip çıkılmaya çalışıldığı gözlenebilmektedir. 17. ve 18. yüzyıllarda bir ticaret kavşağı konumunda bulunan Tokat kentinde o yıllarda oluşan ilişkiler, tortular şeklinde sonraki yüzyıllarda yeni düzenin içinde kısmen de olsa devam edebilmiştir.

Karşıyaka Mahallesi'nde oluşan yeni yapıyı ve geleneksel ilişkileri ortaya koymak amacıyla görüşme yapılırken bireylerin mahalleye nereden geldikleri, mahalleye geliş sebepleri, mahalleye geliş zamanları, önceden yaşadıkları yerin ve şimdi yaşadıkları yerin mekânsal ve toplumsal yapıları, tüketim alışkanlıkları, aile, eş, dost, komşu ilişkileri ve bireylerin alışkanlıklarında yaşanan değişimleri tespit etmek amaçlanmıştır.

4.1. Karşıyaka Mahallesi Öncesi Mekânsal Yapılaşma ve Geleneksel İlişkiler

Görüşülen kişilerin Tokat merkezde hangi mahallelerden geldiklerine bakıldığında 7 kişi, önceleri Tokat'ın ilk yerleşim alanlarından biri olan ve genellikle toplumun alt gelir grubunu oluşturan kesimlerin yaşadığı mekânlar olan Camii Kebir, Ali Paşa, Kabe-i Mescid, Kaleardı, Erenler, Cemalettin ve Seyit Necmettin mahallelerinde yaşadıklarını daha sonra başka yerlere taşındıklarını belirtmiştir. Geçmişte kentin ticaret ve zanaat merkezi konumunda olan bu bölgenin (Sulu Sokak Bölgesi olarak da geçmektedir) eski önemini tamamıyla yitirdiği görülmüştür. Bu bölgede yaşayan ailelerin daha iyi gelir imkânlarına kavuşmasıyla daha iyi ve kaliteli evlere geçme arzusunda oldukları görülmüştür. Sulu Sokak'ta 1980 sonrası süreçte bu geçişlerin daha çok arttığı ve bu bölgede toplumun alt gelir grubundan kesimlerin kaldığı ifade edilmiştir.

“Orada hayat zordu. Kışın hava soğudu mu uğraşır dururdun. Tuvaletler dışarıdaydı, su tesisatı falan. Sular donar sonra uğraş ki boruları açasın. Ama apartmanda öyle su donması falan gibi derdin yok. Kaloriferin yanıyor sürekli.”

(F. B., 50, Ev Hanımı)

Görüşme yapılan diğer 7 kişinin ise Tokat kent merkezinin farklı mahallelerinden geldiği görülmektedir. Bu kişilerden bazıları, toplumun alt gelir grubu ailelerin yaşadığı mahallelerden geldiklerini belirtmişlerdir. Bu dönemde Tokat'ın zenginleri olarak ifade edilen kişilerin Niksar Yolu Kavşağı çevresindeki apartmanlarda, Kümbet mevkiinde ve ana bulvar üzerindeki apartmanlarda oturduğu belirtilmiştir. Tokat'ın eskiden beri zengin ahalisi olarak ifade edilen bu kişilerin çoğunun halen bu yerlerde yaşadığı görülmektedir.

“90'larda taşındığımız Omcalık mahallesinde yüksek gelirli insanlar yoktu, genellikle bu civarda müstakil evlerdeki orta düzeyli insanlar oturuyordu. İşçi kesimi, memur kesimi bulunmaktaydı. O dönemde Kümbet tarafı, bulvar üzeri

[şimdiki Yapı Kredi civarı] zenginlerin olduğu yerlerdi. Hep bizim hayalimizdi o taraflara taşınmak. Ancak buralarda bina fiyatları da kiralarda çok yüksekti.” (D. Ş., 33, Akademisyen)

Görüşülen kişiler önceden oturdukları yerlerdeki ilişki yapılarından bahsederken geleneksel ilişkilerin çok sıkı olduğunu belirtmişlerdir. Aile yapılarının geniş aile şeklinde görülebildiği bu bölgelerde aile ilişkileri kadar çevre, komşu ilişkileri de en üst düzeyde olduğu görülmektedir.

“Oralarda [Kabe-i Mescid Mahallesi] ilişkiler çok sıkıydı. Zaten ailelerimizle bir arada yaşadık yani geniş bir ailemiz vardı. Çevre ile ilişkiler de çok iyiydi. Her şey imece usulü yapılırdı. Cenaze, doğum, hastalık her şeyde yardıma koşulurdu. Komşun hastaneye yattığı zaman onun çocuğunu alır ilgilenirdin. Kendi çocuğuna nasıl davranıyorsan ona da öyle davranırdın. Çevrede birinin çocuğu olduğu zaman her gün komşuları gelir kırk gün çocuğu yıkardı.” (F. B., 50, Ev Hanımı)

Komşuluk ilişkilerinin de üst düzeyde olduğu bu bölgede herkesin birbirinden haberdar olduğu bir ilişki ağının olduğu görülmektedir. Aile, akrabalık, komşuluk ilişkileri üst düzeyde ve bu ilişkilerde zaman mefhumunun çok olmadığı ifade edilmektedir. Çat kapı günün her saati aile, akraba, komşuluk ilişkilerinin yürütüldüğü görülmektedir.

“Eski mahallede [Omcalık Mahallesi’nde]orta-alt gelir grubundan insanlar vardı, kadınlar ağırlıklı olarak ev hanımıydı. Cahilce hareketler vardı ama komşuluk ilişkileri çok iyiydi. Hep birlikte kışlık hazırlıkları yapılırdı çok yoğun bir şekilde muhabbet vardı. Gece 12-1’e kadar dışarılarda oturulurdu, kapı önünde muhabbetler yapılırdı. Hatta balkonlarda gece yarısına kadar oturulurdu. Ramazanlarda iftarlar beraber yapılır, sahura kadar oturulur, sahurlar birlikte yapılırdı.” (D. Ş., 33, Akademisyen)

4.2. Karşıyaka Mahallesi ve Yeni Geleneksel İlişkiler

Karşıyaka Mahallesi, yeni kurulduğu dönemlerde insanları kendine çeken bir merkez olmaktan ziyade uygun fiyatlarla konut sahibi olmaya imkân veren bir yerleşim olarak görülmektedir. Yeni kurulan mahallede ilişkilerinde mekânla bağlantılı olarak gelişip değiştiği görülmektedir. Artık eski mahallelerdeki gibi mekânsal yapılar bulunmamaktadır. İnsanların birbirlerini rahatça gördükleri yatay hareketlilik yerini apartmanlar şeklinde dikey hareketliliğe bırakmıştır. Bu durum toplumsal ilişkilerde de kendini göstermiştir. Çat kapı gidilen ziyaretler azalmıştır. Artık insanlar birbirine sık sık gitmemekte, gidildiği zamanda *önceden haber vererek* ziyaretlerde bulunmaktadır. Ancak eski geleneksel ilişkilerden tamamen kopulduğunu söylemek imkânsızdır. Eski geleneksel ilişkiler etkisini yeni mekânda devam ettirmektedir. Özellikle mahalle kültürünün yaşatan öge olarak görülen kadınların gündelik yaşamında eski ilişkilerin izlerinin yeni

mekânlarda sürdürdüğü gözlenmiştir. Genellikle gündüzleri kadınlar arasında yoğun bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Yeni yerleşilen mekânlarda fiziksel koşullarının elverdiği şekilde ilişkiler devam etmektedir. Çalışmayan kadınların eşleri işe gidince çok sık görüştükleri, akraba, eş, dost, komşu ziyaretleri yaptıkları, günler düzenledikleri görülmektedir. Çalışan kadınlarsa bu ilişki ağlarına zaman bulduklarında katıldıkları görülmektedir.

“Sigara fabrikasının kooperatif konutları olan Hicret Sitesi’nde ben çok sık katılmasam da ilişkiler sıkıydı. Sitenin toplantı salonunda kadınlar kocaları işe gittikten sonra toplanıp çoluk çocuk kahvaltı yaparlardı. Bu toplanmalarının dışında haftalık, aylık günler düzenlenirdi.” (A. K., 55, Emekli Öğretmen)

Mahallenin ilk kurulduğu dönemde mahalleye yerleşenlerin çoğunun mülk sahibi olması geleneksel ilişkilerin korunmasında etkili olduğu görülmektedir. Mülk sahiplerinin de apartmana yeni gelen kiracıları aralarına almak için çabalarında buldukları ifade edilmiştir. Yeni gelen kiracıları mutlaka “hoş geldin” ziyaretlerinde bulunduğu ve kaynaşma çabalarına girişildiği görülmektedir. Ancak bu tutumun mahallenin her kesiminden aynı düzeyde olduğunu söylemek zordur.

“Karşıyaka mahallesinde ilk taşındığımız ev Malkaya Camisi’nin karşısındaydı. Ev aslında annemlerin eviydi ama yıllar önce taşınmışlardı, kiracı vardı o çıkınca biz taşındık. 1990 yılında yapılmış beş bloktan oluşan bir siteydi. Apartmanda oturan komşular annemlerin zamanındaki komşulardı. O apartmanda ilişkiler çok güzeldi. Karşı komşum ne yapsa bana da getirirdi. Sık sık bana uğrarlardı. Ben çok gidemesem de akşam olduğunda gelirlerdi. Veya hiç olmadı kapıdan zili çalıp hal hatır sorarlardı, küçük çocukların var biz fazla rahatsız etmeyelim diye.” (M. A., 34, Akademisyen)

Kadınlar bayram, kışlık, ramazan hazırlıklarını mahallenin ilk kurulduğu yıllarda hep birlikte yaptıkları görülmektedir. Mahalledeki bu dayanışmanın birçok hususta olduğu görülmektedir. İnsanların yeni geldikleri bu yerde yürüttükleri ilişkilerin doğup, büyüdükleri yerlerde gördükleri-öğrendikleri ilişkiler olduğunu dile getirdikleri görülmektedir.

“Yaprağımızı sararız, biberlerimizi kuruturuz, hamurlarımızı keseriz. Bunları komşularla hep birlikte toplanarak yaparız. Birinin cenazesi olunca herkes yardımına koşar. Cenazesi olan eve herkes yemek götürür. Komşumun cenazesi olsa ben evimi açarım mesela. Açmak zorundayım yani o zorunluluğu ben kendimde hissederim. Gelip izin alınmasını falan da beklemem bu benim görevim.” (F. B., 54, Ev Hanımı)

Karşıyaka Mahallesi’nin ilk kurulduğu sitelerde görülen bu yoğun ilişkilerin lükse yönelik konut tarzının yayılmaya başlamasıyla değişmeye ve dönüşüm geçirmeye başladığı görülmektedir. Görüşülen kişilerden 7’sinin mahalleye ilk taşındıkları konutlardan daha sonra mahallenin kuzey kısımlarında yapılan binalara taşındıkları görülmektedir. Bu kişilerin ifadelerine göre taşındıkları bu yeni yer-

lerdeki ilişkilerin eskisi gibi olmadığı görülmektedir. Mahallenin en son dönemde yapılan ve lüks konut yapısıyla toplumun orta-üst gelir grubundan kesimlere hitap eden yerlerinde geleneksel ilişki ağının daha gevşek olduğu görülmektedir. Mahallenin ilk kurulduğu yerlerde daha sıkı, yüz yüze, sıcak ilişkiler kurulmuşken, bu yeni yapılarda daha bu ilişkilerin gelişmediği ifadelerden anlaşılmaktadır.

Yeni yapılan lüks sitelerde geleneksel ilişkilerde yaşanan dönüşüm göze çarpmaktadır. Bazı sitelerde ilişkilerin fiziksel yapının elverdiği ölçüde yoğun şekilde yürütülmeye çalışıldığı görülürken, bazı sitelerde çok seyrek şekilde olduğu görülmektedir. Mahallenin güney kısımlarında/alt kesimlerinde ilişkilerin yoğun olduğu yerler dikkat çekmektedir. Kuzey kesimlerinde ise ilişkilerin alt kesimlere göre daha gevşek olduğu gözlenmiştir. Diğer bir ifadeyle mahalle içinde oluşan ilişkiler bölgelere göre değişim gösterebilmektedir. Mahallenin ilk kurulduğu mekânlarda eski geleneksel ilişkiler yoğun yaşanırken, son zamanlarda yapılaşan mekânlarda eski geleneksel ilişkiler zayıflamıştır.

“6 yıldır buradayız [Marka Süpermarket’in arkası]. Çat kapı komşuluk vardır, haber vermek yoktur. Aşağıda kamelya var, herkes bir şey yapıp getirir. Apartman olarak samimiyiz ama diğer bloktan fazla kimseyi tanımıyoruz. Kışlık, bayram hazırlıkları falan hep beraber yapılır. Pazara bile beraber gideriz. Ramazanda ortak iftarlar, zöhrürler [sahurlar] vardır. Hamur işi yapmıştık birinde zöhrürde.” (N. G. 55, Ev Hanımı)

“Eskiden bu evin olduğu yerde [Geksi caddesi civarı] fazla ev yoktu, olanın da sahiplerini hep tanırdım. Bırak onu otelin [Büyük Otel] oraya kadar olan bütün ev sahiplerini, çocuklarını bilirdim. Ben şu anda sitenin içindekileri tanımıyorum. Kadınların birbirini tanıma oranı biraz daha fazla. Ama eskiyi hiçbir zaman tutmaz.” (A. İ., 59, Esnaf)

İlişkilerin yoğun olduğu yerlerde genel olarak mülk sahiplerinin fazla olduğu görülmektedir. Kiracıların yoğun olduğu sitelerde, apartmanlarda ilişkilerin fazla gelişemediği görülmektedir.

Tokat kentinde Karşıyaka Mahallesi’nde yeni değerlerin eski geleneksel ilişkiler etkisinde şekillendiği veya dönüştüğü görülebilmektedir. Ancak eski mekânlarda yatay yapılanma içinde çat kapı ilişkiler şeklinde oluşan ilişkilerin yeni mekânda dikey yapılanma içinde eski rahatlığından uzakta haberli ilişkilere doğru dönüşüm geçirmiş ve kendi kendini yeniden üretmiştir. Yoğun bir çalışma temposu içinde günleri geçen kişilerin boş vakit fazla bulamadıkları, boş vakitlerinin ise evle ilgili koşuşturmalarla geçtiğini veya akraba, aile ziyaretlerine gittiklerini belirtmişlerdir.

“Eski oturduğum yere göre insanlar hafta sonlarını, tatil günlerini evlerinde geçirmiyorlar. Sitenin yarısı neredeyse Tokatlı ama hafta sonu olunca herkes ailesinin yanına gidiyor, sitede kimse kalmıyor. Boş günlerini tatil yörelerinde değerlendiren birkaç tane komşumuzun da olduğunu biliyorum.”

(M. A., 34, Akademisyen)

Mahallenin yeni yerleşimlerinde ilişkilerin tamamen koptuğunu söylemek zordur. Bu bölgelerde bazı ailelerin kendilerine aktarılan kültürü yaşatma gayretinde oldukları görülebilmektedir. Bazen aileler, haneler ilişkilerini toplu bir şekilde sürdürmek isterken ara sıra direniş ile karşılaştıkları da görülmektedir.

“Ramazanlarda falan bazıları karşı çıksa da toplanıp site olarak bir şeyler yapalım diyoruz. Birinde bir yemek yapalım dedik arkadaşın biri ‘Ya buraya geldim de orada dumanlar çıkıyor falan bir köy havası görünümü var bilmem ne’ dedi hopladı. Bir başka arkadaşta ‘yoo dedi benim çok hoşuma gitti dedi bayanlar yaparken çökelekli katmer isteyecektim bile’ dedi.” (A. İ., 59, Esnaf)

Mahallede bazı ilişkilerin ise zamana uyum gösterdiği ifade edilebilmektedir. Eskiden sayıca az olan ve kadınların gitmesine pek hoş gözle bakılmadığı lokantalar, restoranlar artık yeni gözde toplanma yerleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski geleneksel ilişkilerde görülen evinde misafir ağırlamanın yerini restoranlarda toplanma almıştır. Artık insanlar evlerinde misafirleri ağırlamak için türlü yemekler hazırlama zahmetine girmeyi göze almamaktadırlar. Onun yerine artık dışarıda, restoranlarda, kafelerde toplanıp görüşme eğilimine doğru bir dönüşüm olmuştur.

“Önceden evlerde toplanıyorduk, yemekler hazırlıyorduk. Son yıllarda artık evlerde değil lokantalarda toplanıyoruz. Görüştüklerimiz içinde çalışan bayanlar olunca dışarıda toplanma eğilimi arttı. Bizlerden daha yaşlılar da var. Onlarda evde toplanma konusunda zorlandılar demek ki kopmamak için dışarıda toplanmayı tercih ediyorlar. Önceden evlerde toplanınca kaset koyup oynuyorduk, deşarj oluyorduk veya Yasinler okunuyordu. Şimdi lokantalarda bunları yapamıyoruz, uzun sürede oturulamıyor orada. (A. K., 55, Emekli Öğretmen)

Mahalleye taşınan kişilerin tüketim kalıplarında eskiye oranlar değişim görülmeyle birlikte, kopuş yaşanmamaktadır. Eskiden beri hâkim olan tüketim alışkanlıklarının (yeme, içme gibi) özellikle belli bir yaşın üstündeki kişilerce sürdürüldüğü görülmektedir. Ancak eski yaşadıkları yerlerde kullandıkları ev eşyalarını yeni taşındıkları yerlere gelirken değiştirdikleri görülmektedir. Bu durum çoğunlukla önceden müstakil evlerde yaşayan ve sonrasında doğrudan modern yapılara taşınan kişilerde gözlenmektedir.

“Tüketim kalıplarımızda çok büyük değişimler olmadı. Annemin, babamın gelenekçi yapısından kaynaklanıyordur belki de. Mesela hala eski eşyalara çok fazla bağlılıkları var. Kullandığı sabunundan, şampuanından tut her şey aynı, bir değişiklik yok. Kardeşimle bende değişim var ama onlarda yok. Biz dışarıdan sipariş veririz ama onlar kızar ki evde o kadar şey var niye onları yemiyorsunuz diye. Hafta sonları da eskiden beri yaptıkları gibi pide yaptırır yerler sabahları.” (S. B., 35, Memur)

“Buraya gelirken bir eşyalarımızı değiştirdik zaten yeni ev olduğu için eski eşyalar buraya uygun değildi. Ama yemek alışkanlıklarımız falan aynı. Kadınlar toplanır kışlık hazırlıkları yapar, yapamasalar bile aileden gelir mutlaka. Turşu, hamur işi, yaprak, kuşburnu, erik marmelatı falan mutlaka her yıl yapılır.” (Ö. Z. Ş., 38, Memur)

Aksu (2013: 210)’nun Sulusokak Mahallesi ile ilgili yaptığı çalışmada ortaya koyduğu gibi önceden bu mahallede yaşayan Tokat’ın yerli halkının çoğunun kent içinde daha cazip yerlere veya başka kentlere gittiği görülmektedir. Bu durumda gelir düzeyi artış gösteren bireylerin daha iyi şartlarda yaşama isteklerinin ön plana çıktığı da görülmektedir. Bundan dolayı da daha yeni ve üst kesim gelir gruplarına hitap eden yerlere doğru bir akım olduğu görülmektedir.

Görüşülen kişilerin Karşıyaka Mahallesi’ne taşınmadan önce nerede yaşadıklarına bakıldığında 7’sinin önceden merkezde yaşarken daha sonra doğrudan şu an yaşadıkları yerlere geçtiği görülmüştür. Diğer 7 kişinin ise merkezde yaşarken daha sonra Karşıyaka Mahallesi’nin ilk olduğu zamanlarda buralara taşındıkları ve sonrasında mahallede yapılan diğer yeni modern binalara taşındıkları görülmüştür.

Mahallenin kuzey kısmında yoğunlaşan yeni lüks yapılaşma ile birlikte mahallenin ilk kurulduğu mekânda yaşayan kesim ve yeni lüks konut kesimi arasında gelir farklılığının olduğu gözlenebilmektedir. Bu yeni yapılara yerleşen kesimin daha çok çalışan eşlerden ve daha yüksek gelirlere sahip ve yaşça genç olarak ifade edilebilecek ailelerden olduğu görülmektedir. Maddi açıdan imkânları iyi olan bireylerin vakitlerini daha çok işlerine ve iş ortamındaki çevrelerine ayırdıkları gözlenmiştir. Bu aileler mahallenin kuzey kesiminde yer alan lüks konutlarda oturmayı bir statü göstergesi olarak da algıladıkları ve bu nedenden ötürü lüks yapıların maliyetlerini göze aldıkları gözlenmiştir.

“Burada oturmanın da bir maliyeti var. İmkânlar olmayınca buradan evi nasıl alacaksın. Eski evin olduğu yerde [Karşıyaka Mahallesi’nin alt kesimindeki Hicret Sitesi’nde] kiralar 500 TL falan ama buralarda 800-1000 TL arası hatta 1000 TL’yi bile geçiyor bazı yerlerde. Orada ulaşım daha kolaydı otobüs vardı sürekli ama burada öyle çarşıya falan gitmek kolay değil. İlla bir aracının olması lazım.” (H. K., 59, Emekli Öğretmen)

Yaşam pratiklerinin geleneksel ilişkilerin sistematik ürünü olduğu daha önce ifade edilmişti. Bu yaşam stillerinin ise beslenme, barınma, giyinme ve benzeri gündelik yaşam alanlarını kapsadığı belirtilmişti. Mekânda üst sınıfların yaşadığı yerlere gelindiğinde beden de nihai bir ürün niteliği kazanır, belli bir sınıfa mensup olmanın işareti niteliğini kazanabilir (Tekeli, 2000: 348).

“En son taşındığım evin olduğu sitedeki komşularımın çoğunluğu çalışan kesim. Önceki oturduğumuz yere göre gözle görülür şekilde gelir durumunda ve statüde farklılık var. Gelenlerin çoğunun üst gelir düzeyine sahip olduğunu

anlayabiliyorsun. Arabaların modelleri en bariz göstergesi, insanların giyim kuşamı, çocukların hal ve hareketleri, birbirine hitapları o bile farklı. İyi mi kötü mü olumsuzluğunu görmedim.” (M. A., 34, Akademisyen)

Görüşülen kişilerin ifadelerinde görüldüğü gibi mahallenin kuzey kısmına düşen yerlerde son zamanlarda yapılan lüks modern yapılarında mahallenin diğer kesimlerine göre farklılaşan bir statüye dayalı ilişki ağının oluştuğu gözlenmektedir. Bu kesimlerde yaşayan ailelerin mahallenin diğer kesimlerindeki ailelere göre yaşamlarında da bir farklılaşma göze çarpmaktadır. Geleneksel ilişkilerin yürütülmesinde, önceden kazanılan değerlerin yaşanmasında görece bir farklılık vardır. Bu durum bize aynı mekân içinde bile yeni geleneksel ilişkilerin farklılık gösterebileceğini kanıtlamaktadır.

Genel Değerlendirme

Mekânın kendisi fiziksel bir gerçekliğin ötesinde toplumsal olayların içinde cereyan ettiği bir yapıdır. Bu yapıda insan ve toplum varlık kazanmakta ve karşılıklı olarak dönüşmektedir. Mekân ve toplum arasında karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır. Mekân toplumu şekillendirip değiştirirken, toplumda mekânı şekillendirip değiştirmektedir. Her üretim biçimi, kendine özgü mekân biçimleri ve kent tipleri oluştururken, üretim biçiminde gerçekleşen değişimlerde mekân etkilemektedir. Ancak gerçekleşen her değişim ve dönüşüm eski üretim biçiminden izler taşımaktadır. Harvey (2002: 153)’in tortul öğeler kavramını kullanarak ifade ettiği gibi eski düzenden yeni düzene geçişte tortular kalmaktadır. Bu tortular süreklilik taşıyabilmektedir. Bu tortuların zamanla ortadan kaybolabileceğini veya ayırt edilemeyecek şekilde değişime uğrayabileceğini belirtmektedir. Ancak belirli bir tarihsel birikim üzerinde oluşan değişimler, eski düzende sahip olunan toplumsal değerlerin, ilişkilerin varlığı ile devam edebilmektedir.

Üretim ilişkilerinde yaşanan değişim ile birlikte mekân içinde sınıfsal ilişkilerde yaşanan farklılaşmalar ailelerin daha yeni ve modern alanlara yönelmesinde de etkili olmaktadır. Böylece mekânlar arası sınıfsal farklılıklar oluşmakta ve bu farklılaşma toplumsal ilişkilerde ve gündelik yaşamda gözle görünür şekilde ortaya çıkmaktadır.

1980’li yıllardan sonra ülkemizde kentler sermayenin mantığına göre şekillenmeye başlamıştır. Yaşanan dönüşüm ile birlikte ekonomik, sosyal ve kültürel politikalar ilk zamanlarda büyük metropol kentlerde etkili olurken, ilerleyen zamanlarda büyük-küçük bütün kentlerde etkili olmaya başlamıştır.

17. ve 18. yüzyılda bir ticaret kenti olan Tokat, ilerleyen zamanlarda ticaret güzergâhlarının değişmesi ile birlikte etnik yapısındaki mevcut farklılığı kaybetmiş ve bu durum kentin homojen bir yapıya bürünmesine neden olmuştur. Uzun bir süre devam eden bu yapı 1990’lı yıllara kadar devam etmiş, bu tarihten itibaren ise değişen üretim ve tüketim ilişkileriyle beraber değişmeye ve dönüşmeye

başlamıştır. Tokat kentinde mekâna yönelik yatırımların artmasıyla birlikte toplumsal ilişkilerde de dönüşüm yaşanmıştır. 1990'lı yıllara kadar kentin merkezindeki mahallelerde oluşan geleneksel ilişkilerin izlerini yeni oluşan mekânlarda yeni geleneksel ilişkilerin içinde görmek mümkündür.

Bu bağlamda Tokat kentinde kurulan yeni bir mahalle olan ve çok uzun bir geçmişe sahip olmayan Karşıyaka Mahallesi, 1990 yılı sonrası gelişim gösteren bir mekân olması bakımından önem kazanmaktadır. 1990 yılı öncesinde bağlardan ve bahçelerden oluşan kırsal bir alan görünümündeki mekânda bu dönemlerde sınıfsal olarak bir ayrılaşmanın olduğundan bahsedilememektedir. 1990 yılı sonrasında Tokat kentinde hızlı bir yapılaşma yaşanmıştır. Özellikle 2004 yılından sonra mahallenin kuzeyine doğru yapılan lüks modern konutlar kentteki üst ve orta gelire sahip kesimleri mahalleye çekmeye başlamıştır. Böylece mahallede sınıfsal bir farklılaşma oluşmuştur. Bu durum mahallede farklı yeni geleneksel ilişkilerin oluşmasına neden olmuştur. Mahallenin ilk kurulduğu yıllarda gelişen mekânlar ile son zamanlarda gelişen mekânlarda farklı geleneksel ilişkilerin geliştiği gözlenmektedir. Gelişen yeni geleneksel ilişkiler farklı mekânlarda da olsa eski geleneksel ilişkilerin üzerinde yükselmekte ve eski dönemden izler taşıdığı görülmektedir. Mahallede lüks yapılaşmanın olduğu ve toplumun orta-üst kesimine hitap eden kesimlerinde ilişki ağlarında mahallenin diğer kesimlerine göre farklılıkların olduğu görülebilmektedir. Mahallenin kuzey bölgesindeki mekânlarda gelişen eski geleneksel ilişkilerin etkisine daha az rastlanmaktadır. Mahallenin ilk kurulduğu mekânlara taşınan kişilerin uzun yıllar buralarda yaşamaları mekâna bağlılığı artırarak mekânı sahiplenmelerini ve birincil ilişkileri kurmalarını sağlamıştır. Yeni yapılaşmanın olduğu yerlerde bu yapı tam olarak sağlanmadığı için ilişkiler yüzeysel düzeyde kalmaktadır. Bununla birlikte her iki eşin çalıştığı ailelerin sayısının mahallenin kuzey bölgelerinde fazla olmasının ve bu bölgede yaşayan ailelerin yaş ortalamalarının daha düşük olmasının ilişkilerin yüzeysel kalmasında etkisi bulunmaktadır.

Mahallede konut mülkiyeti de geleneksel ilişkilerin canlılığında bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Mülkiyetine sahip olduğu konutta oturan ailelerin mahalleye ve oturdukları kesime aidiyetlerinin fazla olduğu ve çevreleriyle ilişkilerini canlı tutmaya çalıştıkları gözlenmiştir. Kiracı sirkülasyonunun fazla olduğu apartmanlarda ve sitelerde kişilerin birbirini tanımama ve birbirinden haberdar olmama oranının fazla olduğu gözlenmiştir. Kiracı sayısının fazla olduğu yerlerde kişilerin aidiyetleri zayıf kalmakta ve komşuluk ilişkileri geri plana atılmakta, daha çok aile ve akraba ilişkilerine önem verilmektedir. Bu durumda mahallenin kiracı sirkülasyonunun yoğun olduğu bölgeler ile oturduğu evin maliki durumunda bulunan ailelerin fazla olduğu bölgeler arasında geleneksel ilişkilerde de farklılıkların olmasına yol açtığı gözlenmiştir.

Evin erkeğinin çalıştığı konutlarda geleneksel ilişkilerin eşlerden her ikisinin de çalıştığı konutlara göre daha canlı olduğu görülmektedir. Çalışmayan ev

hanımı geleneksel ilişkilere önem vermekte ve bazen eşini de bu yönde zorlayabilmektedir. Ancak eşlerin her ikisinin de çalıştığı ailelerde kişiler işten evlerine yorgun gelmekte, akşamlarını dinlenmelerine ayırmaktadır. Hafta sonları ise evin ihtiyaçları doğrultusunda alışveriş ile zaman geçirilmekte veya aile ve akraba ilişkilerine yönelmekte ancak apartman veya site içi ilişkilere zaman ayıramamaktadırlar.

Tüketim alışkanlıklarında da mahallenin bölgeleri arasında farklılıklar bulunmaktadır. Mahallenin kuzey bölgelerinde eski geleneksel tüketim alışkanlıklarının izlerine fazla rastlanmazken, mahallenin ilk kurulan güney bölgelerinde eski tüketim alışkanlıklarının büyük oranda devam ettiği görülmektedir. Bu bölgede kışlık ve bayram hazırlıklarının halen eş, dost, komşularla birlikte hazırlandığı görülmektedir. Yeme-içme alışkanlıklarında da eski alışkanlıkların eskisi kadar olmasa da devam ettiği, özellikle belirli bir yaşın üstündeki kişilerin bu alışkanlıklara sahip çıktıkları görülmektedir.

Araştırmanın bize gösterdiği gibi toplumun, ailelerin, bireylerin eski kazandıkları davranış kalıpları, kalıtsallıklar kolayca silinememektedir. Aileler her ne kadar yaşadıkları mekânları değiştirse de, tüketim alışkanlıklarında farklılıklara gitse de kurdukları yeni mekânlarda geleneksel ilişkilerde eski geleneksel ilişkilerin izleri mutlak suretle görülebilmektedir. Gündelik hayatta beslenme, barınma, giyinme, eğlenme ve benzeri yaşam kalıplarında eski kültürün etkisi hala gözlemlenebilmektedir. Ancak yeni mekânlarda dönüşerek kendini yeniden üreten eski geleneksel ilişkiler, yeni mekânın her kesiminde aynı düzeyde görülebilmektedir.

Kaynakça

- Aksu, Gündüz (2013), *Kentsel Yoksulluk Bağlamında Mekânsal Ayrışma: Tokat Sulu Sokak Örneği*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Aktüre, Sevgi (1975), “17. Yüzyıl Başından 19. Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehrinde Şehirsiz Yapının Değişme Süreci”, **ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 101-128, http://jfa.arch.metu.edu.tr/archive/02585316/1975/cilt01/sayi_1/101-128.pdf, Erişim Tarihi: 22.12.2013.
- Alada, Adalet Bayramoğlu (2007), “Küreselleşen Şehrin “Geleneksel Mahallesi’ne” Reddiye”, **Kent ve Politika-Antik Kentten Dünya Kentine**, Ayşegül Mengi (edt.), s.s.27-45, Ankara: İmge Yayınevi.
- Altun, Didem Akyol (2010), “Kapalı Konut Siteleri ve “Mahalle” Kavramı”, **İdealkent**, Sayı 2, ss. 216-244.
- Alver, Köksal (2010), **Siteril Hayatlar**, Ankara: Hece Yayınları.
- Arlı, Alim (2012), “Şehir Sosyolojisi: 1970 Öncesi Tartışmalar Hakkında Bir Yeniden Değerlendirme”, Köksal Alver (ed.), **Kent Sosyolojisi**, Ankara: Hece Yayınları.
- Aslanoğlu, Rana A. (2000), **Kent, Kimlik ve Küreselleşme**, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Ayata, Sencer ve Ayşe Ayata (2000), “Toplumsal Tabakalaşma, Mekânsal Ayrışma ve Kent Kültürü”, Fulya Atacan vd. (der.), **Mübeccel Kıray İçin Yazılar**, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

- Beşirli, Mehmet (2005), **Orta Karadeniz Kentleri Tarihi 1, Tokat (1771-1853)**, Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Matbaası.
- Bilgin, Necdet ve Şaban Tanıyıcı (2008), “Türkiye’de Kooperatif ve Devlet İlişkilerinin Tarihi Gelişimi”, **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İİBF Dergisi**, Yıl: 10, Sayı: 15, ss. 136-159.
- Bond, Niall (2011), “Citizenship In Community And Society: Ferdinand Tönnies’ Gemeinschaft-Gesellschaft Dichotomy And Political Appartenance”, http://www.politickevedy.fpvmmv.umb.sk/userfiles/file/2_2011/3_bond.pdf, 2011/2, pp. 27-36.
- Çavran, Temmuz Gönç ve diğerleri (2012), **Klasik Sosyoloji Tarihi**, Serap Suğur (edt.), Eskişehir: T. C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2685.
- Duru, Bülent ve Ayten Alkan (2002), **20. Yüzyıl Kenti**, Ankara: İmge Kitabevi.
- Gottdiener, Mark (2001), “Mekân Kuramı Üzerine Tartışma: Kentsel Praksise Doğru”, **Praksis**, Sayı: 2, ss. 248-269.
- Harvey, David (2002), “Sınıfsal Yapı ve Mekânsal Farklılaşma Kuramı”, **20. Yüzyıl Kenti**, der. ve çev. B. Duru ve A. Alkan, Ankara: İmge Kitabevi, ss. 145-170.
- Harvey, David (2006), **Sosyal Adalet ve Şehir**, M. Meralı (çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Lefebvre, Henri (1991), **The Production of Space**, Oxford: Blackwell Publishing.
- Ocak, Ersan (1996), “Kentin Değişen Anlamı”, **Birikim**, Sayı: 86-87, ss. 32-41.
- OKA (2012), **Marka Kent Yolunda İlk Adım**, Marka Kent Yolunda İlk Adım Projesi, Tokat.
- Özdemir, Eylem (2012), “Kentin Tanımlanmasında Sosyolojik Yaklaşımlar”, Köksal Alver (ed.), **Kent Sosyolojisi**, Ankara: Hece Yayınları.
- San, Coşkun (2003), “Karşılaştırma Yönteminde Zaman ve Mekân Boyutları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı 1, Cilt 48, ss. 155-159.
- Slattery, Martin (2007), **Sosyolojide Temel Fikirler**, Ümit Tatlıcan ve Gülhan Demiriz (yayına haz.), Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Şengül, Tarık (2001), “Sınıf Mücadelesi ve Kent Mekânı”, **Praksis**, Sayı 2, s. 9-31.
- Şengül, Mihriban (2007), “Kentleşen Dünya, “Küreselleşme” ve Yoksulluk: Türkiye Kentleşmesine Bir Bakış”, **Kent ve Politika-Antik Kentten Dünya Kentine**, Ayşegül Mengi (edt.), ss.89-106, Ankara: İmge Yayınevi.
- Tekeli, İlhan (2000), “Gündelik Yaşam Üzerine Düşünceler”, Fulya Atacan vd. (der.), **Mübeccel Kiray İçin Yazılar**, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- “Tokat Tanıtım Rehberi” (1998), İzmir: Esna Basın Yayın.
- “Tokat: Zamana Kök Salan Kent” (2010), **Yeşilirmak Havzası Kalkınma Birliği**, İstanbul: Sanat Çevresi.
- Tönnies, Ferdinand (2000), “Gemeinschaft ve Gesellschaft”, **Şehir ve Cemiyet**, Ahmet Aydoğan (çev.), İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ünal, Çiğdem (2004), **Şehir Coğrafyası Açısından Tokat, Erzurum: Aktif Yayınevi**.
- Weber, Max (2000), **Şehir: Modern Kentin Oluşumu**, çev. Musa Ceylan, İstanbul: Bakış Yayınları.
- Wirth, Louis (1938), “Urbanism As a Way Of Life”, **The American Journal of Sociology**, Vol. 44, No. 1, pp. 1-24.
- Yırtıcı, Hakkı (2005), **Çağdaş Kapitalizmin Mekânsal Örgütlenmesi**, İstanbul: İstanbul Bilgi Yayınları.

Tokat'ta Bir Konut: Madımağın Celal'in Evi

Emine Saka AKIN*
Canan HANOĞLU**

Özet

Geleneksel konutlar malzemeleri, yapım teknikleri, yerleşimleri, planlamaları, donatıları ve süsleme elemanları gibi özellikleri ile toplumların aynası olarak buldukları yörelerin yaşam tarzlarını, kültürlerini ve değer yargılarını yansıtır. Bu nedenle geçmişten günümüze gelebilen bu geleneksel konutlar bir belge niteliğindedir. Her geçen gün sayıları azalan bu geleneksel konutların ve onların oluşturdukları yerleşimlerin korunup yaşatılması ve geleceğe aktarılması konusu önemli bir koruma sorunudur. Tarihi kültürel mirasın korunması çalışmalarında yapılacak ilk aşama envanterleme çalışmasıdır. Bu çalışmanın çıkış noktası da Tokat'ta bilinen en güzel geleneksel konut örneklerinden biri olan, ancak şimdiye kadar mimari ve sanat tarihi açısından belgelenmeyen Madımağın Celal'in Evi'nin belgelenmesi olmuştur. Tokat kent merkezinde bulunan bu konutta iç mekân süslemeleri oldukça gösterişli olup ahşap ve sıva üzerine yapılan kalem işleri dikkat çekicidir. Ayrıca bir duvarında İstanbul manzarası, Topkapı Sarayı ve Sultan Ahmet Camii manzaraları da bulunmaktadır. Bu çalışmada günümüze kadar detaylı bir incelemesi yapılmayan bu konutun rölövesi çıkarılarak tüm mimari ve süsleme elemanları incelenerek belgelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Madımağın Celal'in Evi, Tokat, rölöve, envanter, süsleme.*

1.Giriş

Zengin bir kültürel mirasa sahip olan Tokat'ta, Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu (T.K.T.V.Y.) 1984 yılında sit alanlarının ve yapılanma koşullarının belirlendiği kararları almış, aynı tarihte 181 yapı, taşınmaz kültür varlığı olarak tescil etmiştir.¹ Bu tarihte 124 geleneksel ev tescillenmiş, sonraki yıllarda bir kısmı tescilden düşürülmüş ya da yeni tescil işlemleri yapılmıştır. Kentte tescilli olarak bugün 131 geleneksel ev bulunmaktadır.² Bununla beraber kentte tescili yapılmamış birçok özgün geleneksel konut bulunmaktadır.

* Yrd.Doç.Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Tokat, Türkiye, eminesaka.akin@gop.edu.tr

** Öğr. Gör., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Tokat, Türkiye, canan.hanoglu@gop.edu.tr

1 T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu, Envanter Kaydı, 1984.

2 Tokat İl Kültür Turizm Müdürlüğü, 2014.

Tokat kent merkezinde bulunan geleneksel konutlar, Hoca Ahmet Mahallesi'nde, Deveğörmez Mahallesi'nde, Kabe-i Mescid Mahallesi'nde, Ali Paşa Mahallesi'nde, Soğukpınar Mahallesi'nde ve Behzat Deresi'nin kıyılarında yoğunlaşmaktadır. Geleneksel konutlar çoğunlukla cephe özelliklerini yeni yapılar içinde kaybetmiştir. Ancak Behzat Deresi'nin yakınlarında bulunan Bey Sokak, Beyhammam Sokak (Soğukpınar Mahallesi) ve Halit Sokak'ta (Kabe-i Mescid Mahallesi) kent ölçeğinde cephe özelliklerini koruyan sokaklar karşımıza çıkmaktadır.

Tokat'ta 18. yüzyıldan öncesine ait ev örnekleri ne yazık ki günümüze kadar ulaşamamıştır. Bunda kentte çıkan yangın, sel ve depremlerin büyük etkisi vardır. Ayrıca evlerin ahşap ve kerpiç yapım malzemesinden kaynaklı olmasından dolayı da 18. yüzyıl öncesine ait örnek yoktur.³ 18. Yüzyıl öncesine ait sivil mimari ile ilgili bilgiler tarihte Tokat'a gelmiş seyyahlar tarafından verilmektedir.

16. Yüzyılda Tokat'a gelen Evliya Çelebi, Tokat'ı havası hoş, dört tarafında bağ ve bahçeleri olan bir şehir olarak tanımlamaktadır. Meyvelerinin lezzetli ve latif olduğundan, her bağında bir köşk, havuz, fıskiye ve çeşitli meyveler bulunduğu; cami, saray, köşk ve imaretleri ile şehre gelenleri kendisine hayran bıraktığını ifade etmektedir.⁴

Tokat 16. yüzyıldaki gelişimini 17. yüzyılın ortalarına kadar sürdürmüştür. 18. yüzyıl başlarında Tokat'ta bulunan Tournefort'a göre Tokat Evleri çok iyi yapılmıştır ve çoğu iki katlıdır. Sokaklarda yağmur sularının evlerinin bodrumuna dolmaması için kaldırımların yapıldığını ve su kaynaklarının zengin olduğundan dolayı her evin kendi çeşmesi olduğunu ifade etmektedir.⁵

Resim 1. Madımağın Celal'in Evi

- 3 Emine Saka Akın, Tokat Kenti Anıtsal ve Sivil Mimari Örneklerinin Analizi ve Değerlendirmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, K.T.Ü., Trabzon, 2009.
- 4 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Üçdal Neşriyat, Yayına Hazırlayan: Mümin Çevik, Cilt 5-6, İstanbul, 1986: 44.
- 5 J. Tournefort, Tournefort Seyahatnamesi, Editör: Stefanos Yerasimos, Çeviri: Ali Berktaş, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.

Bu çalışmada ele alınan Tokat Merkez, Ali Paşa Mahallesi, Ali Paşa Hamam Sokak'ta bulunan Madımağın Celal'in Evi 19. Yüzyılın ortalarına tarihlendirilmektedir⁶ (Resim 1). Yakın zamanda cephe onarımı geçirmiş ve 2008 yılında da tescillenmiştir. Konutun günümüz kullanıcısı ile yapılan görüşmede bu evin bahçesinde yer alan müştemilatıyla birlikte Osmanlı Birliği'ne asker sağlamak için kullanıldığını, 1939 depreminde oldukça hasar alan evin bahçesinde ahırların, aşevinin, samanlıkların yıkıldığını ve son imar çalışmaları dolayısıyla evin bahçesinin büyük bir kısmının da yola verildiğini belirtmiştir.⁷ Günümüzde yaz aylarında kullanılan konutta depremin izleri açıkça görülmektedir. Konutun duvarlarında oluşan eğrilikler çıplak gözle rahatlıkla görülmektedir. Ayrıca konutta başoda olarak nitelenebilecek odanın dolaplarının üzerinde bulunan üç manzara tasvirinden birinin yarısı tahrip olmuş ve yine bu odanın ocağı yıkılmıştır.

Yapım malzemesi ahşap ve kerpiç olan Madımağın Celal'in Evi, bu çalışmada yerleşim, plan, cephe ve süsleme özellikleri açısından irdelenerek değerlendirme yapılmıştır.

2.Yerleşim Özellikleri

Bahçe içinde düz sayılabilecek bir eğim üzerine yerleşmiş konuta bahçeden dört basamaklı bir merdivenle giriş yapılır. Bahçesinde çeşme ve sonradan yapılan bir havuz mevcuttur (Şekil 1), (Resim 2). Çeşmeye zamanında Behzat Cami'ne de akan kaynaktan su geldiği konutun kullanıcı tarafından ifade edilmiştir. Havuzun ise yerinde daha önce havuz olup olmadığı tespit edilememiştir.

Şekil 1. Vaziyet Planı

6 Halit Çal, Tokat Evleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 894, Birinci Baskı, Ankara, 1988.

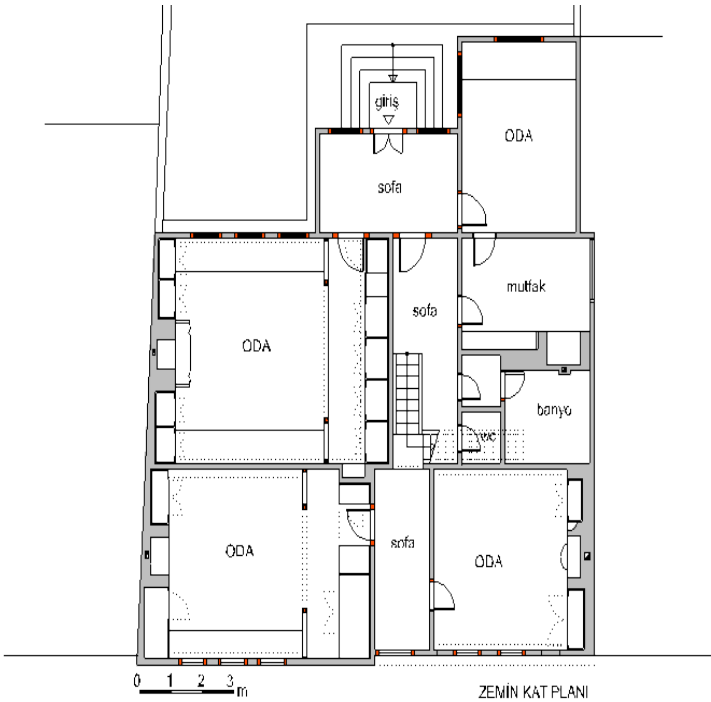
7 Cenk Özgümüş, 24.04.2014 tarihinde yapılan görüşme.

Resim 2. Bahçede bulunan çeşme ve havuz.

3. Plan Özellikleri

Bodrum ve zemin kattan oluşan konutun zemin katının bir kısmı yarım kat yükseltilerek oluşturulmuştur. Bu nedenle konutun net bir plan tipi yoktur. Sonradan eklenen odanın olmadığı durumda dış sofalı bir plan tipi veren konutun yarım kat yükseltilen diğer kısmı ise iç sofalı bir plan tipi arz eder (Şekil 2). Yarım kat yükseltilen kısma ulaşan merdivenler çatıya kadar çıkar (Resim 3). Çatı kısmında kışlık yiyecek kurutmak için bulunan çatı altı mevcuttur.

Şekil 2. Zemin kat planı

Resim 3. Zeminden çatıya kadar çıkan merdiven.

Resim 4. Başodanın girişinde yer alan safnal (pabuçluk).

Konutun girişi sofaya açılır ve hemen karşısında bir başoda bulunur. Bu başodanın giriş kapısının önünde safnal (pabuçluk) yer alır (Resim 4). Ahşap sütunlarla bölünen odanın zemini safnal zemininden bir basamak yükseltilmiştir. Başodanın safnalden sonra kalan kısmında pencere önünde ve karşısında sedir bulunmaktadır. Gömme dolaplar, safnal kısmını ayıran kemerler, tavan ve raflar ahşap malzeme ile yapılmıştır. Bu ahşap malzemeler ahşap işçiliğinin yanı sıra kalemişi ile süslenmiştir. Ayrıca safnaldeki ahşap dolapların üst kısmında

yer alan ve bir kısmı 1939 depreminde zarar gören İstanbul tasvirleri de ilginçtir (Resim 5). Başodada yine depremden zarar gören ocağın ateş sekisi orijinal olarak kalmıştır. Bu ocak sekisinin işçiliğindeki özen bu odada büyük bir ocağın varlığını göstermektedir (Resim 6). Başodada ahşap tepe pencereleri mevcuttur. Başodaya girilen sofanın doğu kısmı kapatılarak bir oda oluşturulmuştur. Yine bu sofadan tekrar bir sofaya girilir ve bu sofada da mutfak, banyo, tuvalet ve yarım kat yükseltelen kısmın merdivenleri bulunmaktadır.

Resim 5. Ahşap dolapların üst kısmında yer alan tasvirler.

Resim 6. Başodadaki yıkılan ocağın şimdiki durumu.

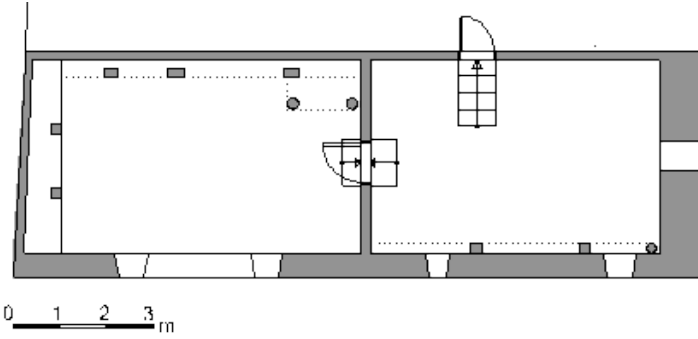
Resim 7. Yarım kat yükseltilen kısımdaki odalarda bulunan ocaklar.

Yarım kat yükseltilen kısımda karşılıklı iki oda bulunmaktadır. Gömme dolap, raf ve ocağın mevcut olduğu bu iki odadan batı yönündekinin giriş kısmı safnalle ayrılmıştır (Resim 7), (Resim 8). Batı yöndeki odada safnalle bölünen kısımda zemin seviyesinde kot farkı bulunmamaktadır. Safnalle ayrılmış odanın ahşap işlemeli tavanı oldukça gösterişlidir. Bu odada pencere önünde sedir bulunmaktadır. Her iki oda da ahşap malzeme kullanılmıştır.

Resim 8. Safnalle ayrılmış oda.

Konutun bodrum katı yarım kat yükseltilen kısmın altında oluşturulmuştur (Şekil 3). Zemin kattan 5 basamakla inilen bodrum katı iki bölümden oluşmuştur (Resim 9). Yöresel olarak mahzen diye adlandırılan bu katın bir kısmı zemine gömülü olarak yapılmıştır.

Şekil 3. Bodrum Kat Planı

Resim 9. Zemin kattan yarım kat yükseltilmiş kısmın alt katındaki bodrum kat.

Büyüklüğü ve plan özellikleri bakımından kentin diğer geleneksel konutlarından çok büyük farklılığı ya da özelliği olmayan bu konutun diğerlerinden büyük farkı iç mekân süslemeleridir.

Konutta yapılan incelemeler ve konutun kullanıcısı ile yapılan görüşmelerde konutun bir kısmında değişiklikler yapıldığı belirlenmiştir. Bu değişiklikler konutun plan şemasını çok etkilememekle birlikte girişin solunda bulunan mevcut odanın sofa kapatılarak oluşturulduğu, banyo ve tuvaletin olduğu kısımlarda da sonradan ilave duvarlarla değişiklikler yapıldığı kullanıcısı tarafından ifade edilmiştir. Bunun dışında kalan yerler orijinalliğini korumaktadır.

4. Cephe Özellikleri

Konutun ön cephesi tek katlı olup (Resim 10), arka cephesi, yarım kat yükseltilerek oluşturulmuş kısmın altında bulunan bodrum katı ile birlikte zeminden yükseltilmiştir. Yarıya gömülü bodrumun pencereleri bu cephede görünmektedir (Resim 11). Yan cepheler sağır olup bitişiklerinde binalar yer almaktadır.

Resim 10. Konutun ön cephesi

Resim 11. Konutun arka cephesi

Bu konutla ilgili yapılan bir çalışmada⁸ konutun iki katlı olduğu ve çıkan bir yangın sonucu üst katının yandığından bahsedilmektedir. Ancak yapılan incelemelerde yangın geçirmiş bir konutta alt katta bulunan yapı elemanları ve üzerlerindeki süsleme öğelerinin de zarar göreceği düşünüleceğinden böyle bir yangın etkisi görülmemiştir. Ayrıca konutun kullanıcısı ile de yapılan görüşmelerde böyle bir bilgi elde edilmemiştir ve Çal'ın⁹ (1988) Tokat kentinde yapmış olduğu geleneksel konut çalışmalarında bu konutla ilgili kısımda yangından bahsedilmemiş ve konutun tek katlı olduğunu belirtmiştir. Yine kentte bulunan ve geleneksel konutları bilen kişiler de, yapılan görüşmelerde böyle bir yangından haberdar olmadıklarını belirtmişlerdir.

Çoğunlukla kentte birkaç konutta bulunan tepe pencereleri bu konutta da mevcuttur. Bu konutta yapılan ceph restorasyon çalışmalarında ise cephede orijinalde sade olan pencere söveleri değiştirilmiştir (Resim 12).

8 A.Akyüz v.d. Tokat ve İlçeleri Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri, T.C. Tokat Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Güneş Matbaa, Tokat, 2010:210

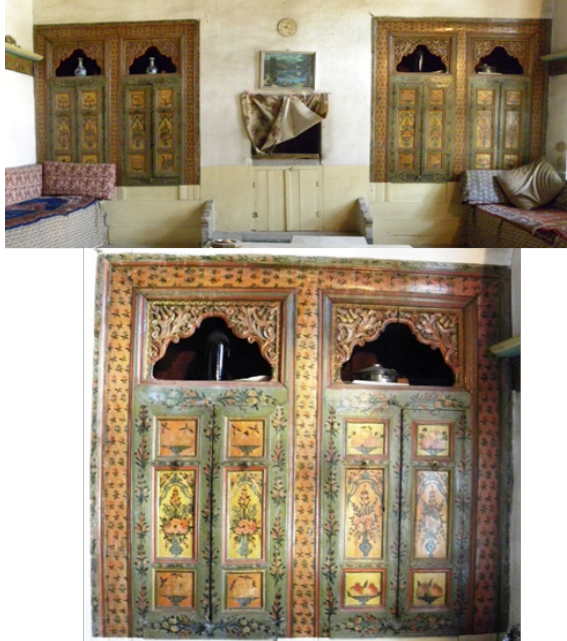
9 Halit Çal, Tokat Evleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 894, Birinci Baskı, Ankara, 1988.

Resim 12. Konutun restorasyon çalışması öncesi cephesi (Envanter).¹⁰

5. İç Mekân Süslemeleri

Madımağın Celal'in Evi, Türk Evi olarak nitelendirilen konutların odalarında bulunan sedir, gömme dolap, raf ve ocak gibi sabit iç mekân donatılarına sahiptir.

Resim 13. Başodada ocağın her iki yanında bulunan ahşap dolaplar.

10 A.Akyüz v.d. Tokat ve İlçeleri Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri, T.C. Tokat Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Güneş Matbaa, Tokat, 2010:210.

İç mekân süslemeleri ile oldukça gösterişli olan konutta süslemeler ahşap, ahşap ve sıva üzerine kalem işi ve alçı malzeme ile yapılmıştır. Ahşap ve sıva üzerine kalem işi süslemeler sadece başodada yoğun bir biçimde kullanılmıştır. Başodanın batı duvarının merkezinde bulunan ocağın iki yanındaki ahşap dolap kapaklarının her birinin yüzeyi düşeyde üçer bölüme ayrılmış ve üst kısımları açık (çiçeklik nişi¹¹) bırakılmıştır (Resim 13). Ortadaki dikdörtgen yüzeyler içerisine vazodan çıkan çiçekler, bunların alt ve üst kısımlarındaki kare yüzeyler içerisine ise kâse içinde nar, üzüm, elma, armut, karpuz, kavun, limon, patlıcan, salatalık gibi meyve ve sebzeler tasvir edilmiştir. Bu tasvirler sağ taraftaki dört kapakta daha simetrik uygulanmışken, sol taraftaki kapaklarda simetri bozulmuştur. Bu tasvirlerin yer aldığı yüzeyler gül ve sarmaşık dallarının sıralandığı bordür kuşakları ile çevrelemektedir. Kapakların üst kısmı küçük birer sütünce üzerine oturan dalgalı kemerli açıklıklar şeklindedir. Çiçeklik nişi olarak bilinen bu açıklıkların kemer köşeliklerinde ahşap işçiliği mevcuttur. Yoğun olarak çiçekli yaprak motiflerinin işlendiği bu bölümlerin üst köşelerinde ise üçer armut motifi yer almaktadır. Bu açıklıkları üç yönden zikzak şeklinde oyulmuş geometrik bir kuşak çevrelemektedir. İkişerden toplam dört adet olan bu açıklıkların kemer köşeliklerindeki süslemeler hepsinde aynıdır. Dolap kapaklarının tamamı üç taraftan, yapraklı küçük çiçek motiflerinin sıralandığı geniş bir bordür ve gül ve sarmaşık dallarından oluşan çiçekli dal motiflerinin ard arda dizildiği dar bir bordürle kuşatılmıştır. Bu bölüme hâkim renkler yeşil, sarı, turuncu ve kırmızıdır.

Başoda da bulunan safnal ahşap sütunlarla ayrılmıştır. Ahşap sütunların başlıklarında, sütunları birbirine bağlayan kemerlerin köşeliklerinde ve karınlarında bitkisel ve geometrik motiflerin oyulduğu ahşap işçiliği görülmektedir. Ahşap sütun başlıklarında ve kemer aralarında altın yaldız, kırmızı, yeşil ve sarı renk hâkimdir. Safnali bölen sütunların her iki kenarında 1 metre uzunluğunda oldukça sade görümlü korkuluklar yer almaktadır. Safnal kısmının ahşap tavanı ince çitalar vasıtasıyla oluşturulmuş karelerle kaplanmıştır.

Resim 14. Başodanın doğu duvarında bulunan gömme dolap.

11 Ersal Yavi, Tokat, Baskı: Güzel Sanatlar Matbaası A.Ş., İstanbul, 1986:104.

Başodanın doğu duvarı boyunca (safnal kısmında) belirli bir yüksekliğe kadar devam eden gömme dolabın banyo olarak kullanılan bölümünün kapısı hariç diğer kapaklar kalem işleriyle bezenmiştir. Kalem işleri ile bezenmiş gömme dolap dört büyük dolap kapağı, üst üste raf şeklinde 3 çiçeklik nişi ve bunların alt kısmında sadece 4'ü dolap kapağı olarak kullanılan 12'li bölümden oluşmaktadır (Resim 14).

Dört büyük kapak üzerinde çiçek demeti şeklinde gül, sümbül, küpe çiçeği, lale ve karanfillerden oluşan kompozisyonlar mevcuttur. Kapıya yakın olan iki büyük kapak yüzeyindeki çiçek demetleri vazoya içerisinde resmedilmişken, duvara yakın olan iki büyük kapak yüzeyindeki çiçek demetleri soyut yaprak motifleri ile hareketlendirilmiş, eğrisel hatlı çelenk benzeri motifler içerisinde resmedilmiştir. Çiçek demetlerini çevreleyen çerçevelerin "s,c" kıvrımlı kısa üst kenarlarının üzerleri soyut yaprak motifleri ile hareketlenmiştir. Bu kompozisyonlar yukarıdan sivri kemer formunda sonlandırılmış çerçevelerle sınırlandırılmıştır. Bu orta bölümlerin etrafını çevreleyen bordür kuşakları da kısa kenarları dilimli kemer şeklinde düzenlenen kartuşlar içine alınmış ayaklı vazoya ve kâselere yerleştirilmiş çiçek demetleri ile hareketlendirilmiştir. Köşelerde ise eğrisel hatlı kartuşlar mevcuttur. Alt tarafta sıralanan on iki bölüme ayrılmış dikdörtgen yüzeylerin sadece 4'ü dolap kapağı şeklinde, 8'i ise sabit olarak yapılmıştır. Bunlardan sekizinin yüzeyine vazodan çıkan ve kâseye yerleştirilmiş çiçek motifleri 4'ünün yüzeyine de ard arda sıralanan yapraklı küçük çiçek motifleri işlenmiştir. Bu süslemeler yukarıdan dilimli kemer formunda tamamlanmış çerçeveler içerisinde alınmıştır. Kapakların tamamı yeşil zemin üzerinde beliren gül ve nergis dallarının sıralandığı bordür kuşağı ile çevrelenmiştir. Bu bölüme hâkim renkler yeşil, sarı ve turuncudur.

Resim 15. Topkapı Sarayı olduğu düşünülen şehir tasviri.

Safnaldeki dolaplar ile tavan arasında kalan sıvalı yüzeyde, yan yana üç tasvir bulunmaktadır. Bunlardan sağ köşedeki Topkapı Sarayı olduğunu düşünülen

yapılar topluluğu ve yelkenlilerle bir şehir manzarası (Resim 15) , ortadaki, altı minaresi ve dikili taşıyla Sultan Ahmet Camii ve çevresi (Resim 16), sol köşedeki ise yarısı silinmiş surlarla çevrili bir şehir manzarasıdır (Resim 17).

Resim 16. Sultan Ahmet Camii tasviri.

Resim 17. 1939 depreminde zarar gören İstanbul tasviri.

Başodanın kuzey ve güney yönünde oda boyunca uzanan ahşap rafların alt tarafından devam eden ahşap bordür yeşil zemin üzerine kıvrık dal ve yaprak motifleri arasına yerleştirilmiş gül dalları ile bezenmiştir (Resim 18).

Resim 18. Pencere etrafından ve rafların altından geçen bordürler.

Başodada tavana geçişte iç bükey alçı bordürlerde mendil içinde elma, armut, kiraz, üzüm gibi meyveler, ayaklı kâseler içinde gül, sümbül ve nergis gibi çiçekler tasvir edilmiştir. Çiçek ve meyve tasvirleri arasına içinden ateş çıkan meşaleler ve barok üslupta kartuşlar yerleştirilmiştir. Ahşap tavan “s” şekilli küçük çıtaların birleştirilmesi ile elde edilmiş karelerle bölünerek çıtakâri tekniği ile bezenmiştir.¹² Tavanın tam merkezinde, ahşap oyma tekniğinde, içleri bitkisel motiflerle süslenmiş iç içe geçmiş dairelerden oluşan tavan göbeği yer almaktadır. Göbek, kalem işi tekniğinde ard arda sıralanmış gül dalları ile süslü kare bir çerçeve içerisine alınmıştır. Göbeğin etrafını kuşatan kare çerçeve ile daire arasında kalan üçgen kısımlar da yine oyma tekniği ile yapılmış bitkisel motiflerle doldurulmuştur. S şekilli çıtalar ile iç bükey alçı bordür arasında kalem işi tekniğinde yapılmış küçük çiçek motiflerinin sıralandığı bir ahşap bordür yer almaktadır. Tavanın eteklerini geometrik dilimlerden oluşan ince bir kuşak çevrelemektedir. Bunun gerisinde kalan bölümler ise bitkisel motiflerle süslü üç sıra bordür şeklindedir. Tavana hâkim renkler altın yaldız, kırmızı, sarı ve yeşil tonlarıdır (Resim 19).

12 Halit Çal, Tokat Evleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 894, Birinci Baskı, Ankara, 1988:16.

Resim 19. Başodanın tavanı.

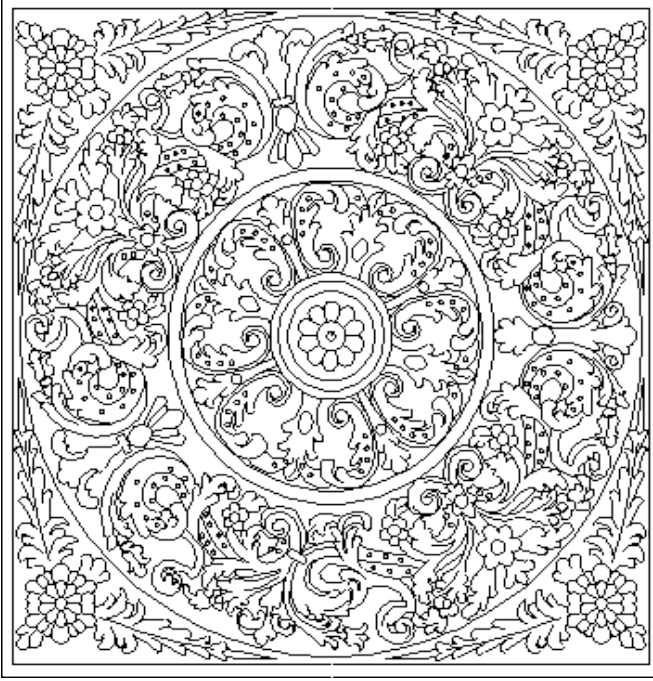
Başoda ve başodanın bulunduğu sofadan diğer sofaya açılan kapı pervazları ahşap oyma tekniğinde bitkisel ve geometrik motiflerle hareketlendirilmiştir (Şekil 4).

Şekil 4. Ahşap kapı pervazlarında bulunan ahşap süslemeler.

Konutun güney yönünde yarım kat yükseltelen bölümünde bulunan iki odadan batı tarafındaki odanın tavan göbeği ve dolap kapaklarında ahşap işçiliği görülmektedir. Bu oda da safnalle bölünmüştür. Odanın ahşap tavanına alçı iç bükey bir kavisle geçilir. Tavan tıpkı başodada olduğu gibi "s" şekilli küçük çıtaların birleştirilmesi ile elde edilmiş karelerle bölünmüş çıtakâri tekniği ile bezenmiştir. Tavanın tam merkezinde, ahşap oyma tekniğinde içleri bitkisel motiflerle süslenmiş iç içe geçmiş dairelerden oluşan tavan göbeği yer almaktadır. Göbek

profillerle hareketlendirilmiş kare bir çerçeve içerisine alınmıştır. Göbeğin etrafını kuşatan kare çerçeve ile daire arasında kalan üçgen kısımlar da bitkisel motiflerle doldurulmuştur. Tavanın eteklerini zikzak dilimler şeklindeki kuşak dört bir taraftan sarmaktadır (Şekil 5).

Şekil 5. Güney yöndeki odanın ahşap tavan göbeği

Batı yönündeki bu odanın batı duvarının merkezinde yer alan ocağın her iki yanında bulunan ve safnal bölümünde doğu duvarı boyunca devam eden gömme dolaplar ahşap olup başodaya göre oldukça sade yapılmıştır.

Ocağın sol tarafında bulunan gömme dolap banyo olarak kullanılmaktadır. Banyo kapısı üzerinde bulunan çiçeklik nişinin etrafı bitkisel ve geometrik motiflerin işlendiği ahşap oymalarla zenginleştirilmiştir. Ocağın sağ yanında bulunan iki kanatlı gömme dolap kapakları üzerinde yüzeyden taşkın köşeleri yumuşatılmış dikdörtgen birer çerçeve üzerine şekillenmiş, merkezde çok yapraklı bir çiçek, çiçeğin alt ve üst kısmında içlerinde beş yapraklı birer küçük motifin yer aldığı diyagonal dörtgenler bulunmaktadır. Diyagonal dörtgenlerin alt ve üst köşeleri ise stilize palmet motifleri ile tamamlanmıştır. Bu dolabın üst kısmındaki çiçeklik nişi ocağın diğer tarafındaki çiçeklik nişi ile aynı özellikte olup bitkisel ve geometrik motiflerin işlendiği ahşap oyma tekniğinde yapılmıştır. Bu odayı bölen safnal sütunları oldukça sade olup sadece sütun başlarında küçük volütler kullanılmıştır. Bu sütunların da her iki yanında bir metre uzunlukta ahşap korkuluklar bulunmaktadır. Safnal kısmının alçı tavanı iç bükey bir kavisle duvarla

birleştirilmiştir. Safnalde bulunan gömme dolaplar kemerli giriş kapısı ve üst üste iki çiçeklik nişi dışında oldukça sade olup çerçevelere bölünerek oluşturulmuştur. Çiçeklik nişlerinin dilimli kemerleri ahşap oyma tekniğinde çiçek ve uçları volütlerle sonlandırılmış yaprak motifleri ve s kıvrımları ile hareketlendirilmiştir. Dolaplar arasında yer alan ve odaya giriş sağlayan dilimli kemer formundaki açıklığın çevresi ahşap oyma tekniğinde uçları volütlerle sonlandırılmış s kıvrımları ve bunların üstünde sıralanan geometrik dış sıraları ile hareketlendirilmiştir. Odaya girişi sağlayan ana kapı ile safnele geçiş arasında kalan ve aslında dolap derinliğini de veren bölüm de değerlendirilmiş kapının arkasında kalan yüzey üst üste üç çiçeklik nişi, bunun tam karşısı da iki kapaklı bir dolap şeklinde tasarlanmıştır. Odanın kuzey ve güney duvarında safnale kadar devam eden ahşap raflar bulunmaktadır. Dolap yüzeyleri krem rengi ve yeşile boyanmıştır. Odaya girişi sağlayan ahşap kapı da dolaplarla uyum içerisinde.

Yarım kat yükseltilmiş bölümün doğu yönündeki diğer odasında, girişin karşısında bulunan alçı ocak oldukça sade olup yaşmak kısmı dilimli kemer formunda, davlumbazı dışa taşkın külah biçimindedir. Ocağın iç kısmı (ateşlik) tuğla ile örülerek orijinallliğini yitirmiştir. Ocağın her iki yanında bulunan ahşap dolaplar oldukça sadedir. Ocağın solunda bulunan iki kapaklı gömme dolabın üzerindeki çiçeklik nişlerinin açıklıkları dilimli kemer formunda yapılarak dolaplara azda olsa hareketlilik kazandırılmıştır. Bu odanın tavanı düz ahşap tavan olup oldukça sadedir. Tıpkı başodada olduğu gibi burada da tepe pencereleri vardır. Pencere yönünde ve karşısında duvar boyunca (kuzey ve güney duvarı) devam eden oldukça sade ahşap raflar bulunmaktadır.

6. Değerlendirme ve Sonuçlar

Madımağın Celal'in Evi sokaktan bahçe ile geçiş yapan dolaylı bir giriş sahiptir. Tokat geleneksel konutlarında konak tarzı olan evlerde bahçeden giriş Latifoğlu Konağı, Muslu Ağa Konağı, Yağcıoğlu Konağı gibi büyük konaklarda mevcuttur. Konak tarzı olmayan, boyut olarak daha küçük olan kent içi geleneksel konutlarda ise sokaktan doğrudan konuta girilir.

İncelenen konutun plan şeması yörede bulunan konutlara nazaran net bir plan şeması ortaya koymamaktadır. Hem dış ve hem de iç sofalı plan şemasını birlikte gösterir. Çoğunlukla zemin katları hizmet alanlarına ayrılmış kentin geleneksel konutlarının aksine bu konutta zemin katı yaşama alanıdır.

Çoğunlukla iki katlı ve ara katları olan Tokat Geleneksel Konutları'nın cepheleleri sade olup, giriş üstünde, girişin her iki yanında ya da serbest olarak çıkma yaparlar.¹³ Bu çalışmada incelenen Madımağın Celal'in Evi kent merkezinde bulunan geleneksel konutlar içinde ön cephede tek katlı, arka cepheden yarım kat yükseltilmiş tek örnektir. Tek katlı olan evin ön cephesinde çıkma yoktur, arka

13 Emine Saka Akın ve Hamiyet Özen, Tokat Geleneksel Evlerinin Beyhamam ve Bey Sokak Örneğinde İncelenmesi, *The Black Sea Journal of Social Sciences*, Giresun Üniversitesi, Sayı 2, 2010: 179.

cephede ise bodrumun üstünde bulunan odaların birinde duvar kalınlığı kadar çıkıntı yapmaktadır. Cephesinde pencere boyut oranı yörede görülen diğer geleneksel konutların sahip olduğu ½ oranına sahip değildir. Pencere boyutları daha kareye yakın bir oran teşkil etmektedir.

Süsleme bakımından döneminin üslup özelliklerini yansıtan süsleme öğelerinde çoğunlukla bitkisel motifler tercih edilmiştir. Kalem işlerinde görülen bitkisel motifleri oluşturan çiçekler (gül, sümbül, nergis, karanfil, lale, küpe çiçeği, sarmaşık çiçeği, palmet), kıvrık dallar, çeşitli yapraklar, meyveler ve sebzeler (nar, üzüm, elma, armut, karpuz, kavun, limon, patlıcan, salatalık) genellikle naturalist bir tarzda bazen de stilize edilerek ele alınmıştır. Bunlar ard arda sıralı, bazılarında bir çiçek demeti gibi bağlı, bazılarında ise vazo veya kâse içerisinde karşımıza çıkmıştır. Bunun dışında dörtgen, daire, kare, dikdörtgen, geometrik dış sıraları, zikzaklı suyolları, eğrisel formdaki kartuşlar, burma ve volüt gibi geometrik süsleme öğeleri ile de karşılaşmıştır. Ayrıca vazo, kâse, meşale, mendil gibi nesnelere de yer almaktadır. Motiflerde batı etkili barok, rokoko ve ampir üslubun yansımaları kendini göstermektedir. Süslemelerde S ve C kıvrımları, dalgalanmalar ve eğri büğrü hatlar belirgindir.

Başodadaki kalem işi süslemeler özellikle ahşap üzerinde yoğunlaşmış olup, dolap kapakları, tavanı ve tavan göbeğini çevreleyen bordürler, rafların altından raf boyunca devam eden ve alt sıradaki pencere etraflarını çevreleyen ahşap bordürler üzerinde görülmektedir. Ahşap tavana geçişteki iç bükey kavis üzerinde yer alan kalem işleri ve safnal kısmındaki dolaplarla tavan arasında kalan duvar üzerindeki kalem işli tasvirler ise sıva üzerine yapılmıştır. Tokat'ta, Madımağın Celal'in Evi dolap kapaklarındaki ahşap üzerine kalem işi ile yapılan vazo içindeki çiçek buketlerinin aynısına, Yağcıoğlu Konağı'nda rastlanmıştır. Aynı örnekler Latifoğlu Konağı'nda, sıva üzerinde işlenmiştir. Yine bu evdeki natüremortlar ve tavan kasetlemesi de eşittir.¹⁴ Başodada örneklerini gördüğümüz natüremort tarzındaki süslemelerin benzerleri Yozgat Çapanoğlu Cami (1777), Soma Hızır Bey Cami (1790) Yozgat Başçavuşoğlu Cami (1800), Denizli Acıpayam Yazır Köyü Cami (1802), 19. Yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Milas Bahaeddin Ağa, Birgi Çakır Ağa ve Yozgat Nizamoğlu konaklarında,¹⁵ Kırşehir Mucur Hüseyin Ağa ve Emine Hanım Camileri (19. Yüzyıl sonu)¹⁶ ve Giresun Yağlıdere Tekke Köyü Camisi'nde (19. Yüzyıl)¹⁷ karşımıza çıkmaktadır. En erken örnek olarak Topkapı Sarayı III. Ahmed Yemiş Odası'nın ahşap kaplı duvarları da lake tekniği ile

14 Halit Çal, Tokat Evleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 894, Birinci Baskı, Ankara, 1988:46.

15 Rüçhan Arık, Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları:168, Ankara, 1976: 132.

16 Şerife Tali, "Kırşehir/Mucur'daki Hüseyin Ağa Camii ile Emine Hanım Camii'nin Kalem İşleri", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research, Cilt:6 Sayı:25 Volume:6 Issue:25 Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU Armağanı, 2013, s.504-528.

17 Şerife Tali, "Giresun Yağlıdere Tekke Köyü Cami Kalem İş Bezemeleri" Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research, Cilt: 7 Sayı: 31 Volume: 7 Issue: 31, 2013: s.489-497.

işlenmiş vazodan çıkan çiçekler ve meyve sepetleri gibi kompozisyonlarla süslenmiştir. Bu dekorasyon, Lale Devri yeniliklerinin ilk natürel örneği; ayrıca 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul'da bir tutku halini alan çiçekçiliğin saray dekorasyonlarına yansımalarının 18. yüzyıl başındaki bir uygulamasıdır.¹⁸

Tokat'ta Madımağın Celal'in Evi'nin başodasında bulunan manzara tasvirlerine Latifoğlu ve Yağcıoğlu konaklarında da rastlanmıştır. Başodada gördüğümüz İstanbul manzaralı duvar resimlerinin benzerleri Birgi Çakır Ağa Konağı (tahminen 19. Yüzyılın ilk yarısı), Birgi Sandıkeminoğulları Evi (19. Yüzyılın ilk yarısı), Datça (Reşadiye) Mehmet Ali Konağı (1801), Merzifon Paşa Cami Şadırvanı (1875), Amasya II. Bayezid Cami Şadırvanı (1875), Yenişehir Şemaki Evi (19. Yüzyılın son çeyreği)'nde görülmektedir.¹⁹ Balkanlarda Arnavutluk'ta Toptaniler Konağı'nın, (1177/1764) kadınlar odasının tavanının alt kısımları ve Bekârlar Cami'nin (1243/1827-28) doğu cephesinde yer alan panolarda içerisinde Topkapı Sarayının da yer aldığı İstanbul tasvirleri yer almaktadır.²⁰

Madımağın Celal'in Evi'ndeki manzara tasvirleri içinde bulunan cami tasvirine Tokat Yağcıoğlu Konağı'nın başodasında ve Latifoğlu Konağı'nda da rastlanılmıştır. Bu tek cami ya da yapı tasvirlerinin benzerleri, Yozgat Çapanoğlu Cami (1777) mahfil kubbesi eteğinde, Sandıklı Ulu Cami (1802) kible duvarında, Denizli Acıpayam Yazır Köyü Cami (1802) duvarlarında, Tavşanlı Kurşunlu Cami (1813) mihrap duvarında, Amasya Gümüşlü Cami (19. Yüzyılın son çeyreği) kuzey duvarında ve Beyşehir Çavuş Köyü Camisi'nde yer almaktadır. Ayrıca Milas Bahaeddin Ağa Konağı (19. Yüzyılın ilk yarısı) sofasında, Karaman'da Hacı Sami Tartan Evi'nin (19. Yüzyılın ilk yarısı) ve Safranbolu'da Mustafa Evi'nin üst kat sofasında 1841 tarihli kale ve cami resimleri konakların odalarını süsleyen benzer tasvirleridir.²¹ Bunlar genellikle Süleymaniye, Selimiye ve Sultan Ahmet gibi ünlü camilerin modelleridir. Madımağın Celal'in Evi'nde bulunan cami tasviri Sultan Ahmet Câmisi olup, minareleri ve câminin tepesinden çıkan ağaçların yapısı ile Zileli Emin'in üslûbuna uymaktadır. Ancak üstadın açık imzası ile bilinen iki örneğinde Zile Şeyh Nasrullah Türbesi'ne (1858), Merzifon Kara Mustafa Paşa Cami şadırvanına(1875) göre daha ayrıntılı işlenişi ile bir başka sanatkârın varlığı hakkında soru işareti bırakmaktadır.²² Bunlar aynı sanatçının elinden çıkmasa bile, aynı devirden olduklarını göstermektedirler.

18 Necdet Sakaoğlu, Tarihi, Mekânları, Kitabeleri ve Anıtları ile Saray-ı Hümayun Topkapı Sarayı, Denizbank Yayınları No: 9, İstanbul, 2002:381.

19 Rüşan Arık, Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları:168, Ankara, 1976: 120-121.

20 Metin Uçar, "Arnavutluk'taki Osmanlı Dönemi Mimarisinde İstanbul Tasvirli Duvar Resimleri", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/7 Summer 2013, Ankara, 2013: 674-675.

21 Rüşan Arık, Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları:168, Ankara, 1976: 126.

22 Halit Çal., "Tokat Evleri", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, 2-6 Temmuz, Tokat, 1986:449.

Dışa kapalı ve oldukça sade yerleşim, plan ve cephe özellikleri sergileyen konutta içe dönük yaşamın daha önemli olduğu konutun iç mekân süslemelelerinden anlaşılmaktadır. Bu içe dönük yaşam Tokat kentinde olduğu gibi Anadolu'daki tüm geleneksel konutlarda da görülmektedir.

Bu çalışmada Madımağın Celal'in Evi mimari ve süsleme özellikleri bakımından ortaya konularak Tokat'ta ve Anadolu'da bulunan diğer örneklerle değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelerin yanı sıra önemli bir deprem geçirerek günümüze kadar gelebilen konutta ciddi yapısal hasarlar görülmüştür. Yine yapının cephesinde yakın zamanda yapılan aslına uygun olmayan restorasyon çalışması da yeniden değerlendirilerek yapının cephesinin orijinal hale getirilmesi gerekmektedir. Kentin geleneksel konutları içinde hem mimari, hem yapım, hem de süsleme özellikleri bakımından önemli bir yeri olan Madımağın Celal'in Evi'nin en kısa zamanda sorunları çözülerek varlığını sürdürebilmesi ve bu kültürel varlığın gelecek nesillere aktarılması gerekmektedir.

7. Kaynaklar

- Akın, E.S., Tokat Kenti Anıtsal ve Sivil Mimari Örneklerinin Analizi ve Değerlendirmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, K.T.Ü., Trabzon, 2009.
- Akın, E. S. ve Özen, H., Tokat Geleneksel Evlerinin Beyhamam ve Bey Sokak Örneğinde İncelenmesi, The Black Sea Journal of Social Sciences, Giresun Üniversitesi, Sayı 2, 2010, s: 167-182.
- Akyüz, A., Kahraman, Y., Adıgüzel, S., Yetişkin, G., Anaç, E., İçen, S., Işıdan, Ö. Ve Teksarı, Y., Tokat ve İlçeleri Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri, T.C. Tokat Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Güneş Matbaa, Tokat, 2010.
- Arık, R., Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları:168, Ankara, 1976.
- Çal, H., "Tokat Evleri", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, 2-6 Temmuz, Tokat, 1986, s:427- 461.
- Çal, H., Tokat Evleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 894, Birinci Baskı, Ankara, 1988.
- Evlia Çelebi Seyahatnamesi, Üçdal Neşriyat, Yayına Hazırlayan: Mümin Çevik, Cilt 5-6, İstanbul, 1986: 44.
- Özgümüş, C., 24.04.2014 tarihinde yapılan görüşme.
- Sakaoğlu, N., Tarihi, Mekânları, Kitabeleri ve Anıtları ile Saray-ı Hümayun Topkapı Sarayı, Denizbank Yayınları No: 9, İstanbul, 2002.
- Tali, Şerife, "Giresun Yağlıdere Tekke Köyü Cami Kalem İş Bezemeleri" Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research, Cilt: 7 Sayı: 31 Volume: 7 Issue: 31, 2013: s.489-497.
- Tali, Şerife, "Kırşehir/Mucur'daki Hüseyin Ağa Camii ile Emine Hanım Camii'nin Kalemşileri", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research, Cilt:6 Sayı:25 Volume:6 Issue:25 Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU Armağanı, 2013, s.504-528.

T.C. Kùltür ve Turizm Bakanlığı, Taşınmaz Kùltür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu, Envanter Kaydı, 1984.

Tokat İl Kùltür Turizm Müdürlüğü, 2014.

Tournefort, J., Tournefort Seyehatnamesi, Editör: Stefanos Yerasimos, Çeviri: Ali Berktaş, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.

Uçar, Metin, "Arnavutluk'taki Osmanlı Dönemi Mimarisinde İstanbul Tasvirli Duvar Resimleri", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/7 Summer 2013, Ankara, 2013, s: 671-686.

Yavi, E., Tokat , Baskı: Güzel Sanatlar Matbaası A.Ş., İstanbul, 1986.

Ticaret Merkezinden Yoksulluk Mekânına Sulusokak*

Gündüz AKSU KOCATÜRK**

Mihriban ŞENGÜL***

Özet

Toplumsal sistemler ve mekân arasında dönüşümsel bir ilişki vardır ve bu ilişki tarihsel süreç içerisinde değişmektedir. Kent tarihi boyunca üretim, tüketim ve bölüşüm ilişkileri kent mekânına da yansımıştır. Bu bağlamda, farklı kentsel toplumsal sınıflar kentsel mekânda ayrılarak konumlanmıştır. Mekânda sınıfsal ayrışma, her ne kadar daha yoğun olarak metropol kentlerde yaşansa da prekapitalist ilişkilerin halen görünür olduğu taşra kentlerinde de kendine özgü koşullarda yaşanmaktadır.

Üretim tarzlarının eklemlendiği, prekapitalist ve kapitalist toplumsal ve kentsel formların bir arada görülebildiği bir taşra kenti olan Tokat'ta da mekânda sınıfsal ayrışma gözlenmektedir. Kapitalistleşme ve modernleşme süreçlerinin işleyişi ile birlikte kentin mekânda toplumsal örgütlenmesi de değişmekte, sınıfsal ayrışma daha açık bir görünüm kazanmaktadır. Kentin kapitalistleşme sürecinin mekânda yarattığı ayrışmanın en iyi gözlenebildiği alanlardan biri Sulusokak semtidir. Tokat'ın tarihi kent merkezi olan Sulusokak'ın sahip olduğu ekonomik işlevler ve toplumsal yapı tarihsel süreç içerisinde değişmiştir. Sulusokak, geçmişte kent ekonomisinin merkezi ve kentin seçkin ve orta sınıflarının mekânyken, bugün bu ekonomik işlevlerini kaybettiği gibi semt sakinlerinin sınıfsal yapısı da değişmiş; eski sakinlerin yerini kırdan göçle gelen yoksullar almıştır. İşte bu bildiriye Tokat Sulusokak örneğinde yaşanan bu dönüşümün arkasında yatan mekanizmalar alan araştırmasına dayalı olarak analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Sulusokak, mekânsal ayrışma, kentsel yoksulluk, göç, süzülme.

Giriş

Toplumsal yapı ve mekân arasındaki dönüşümsel ilişkinin sonucu olarak egemen toplumsal örgütlenme biçimi mekânda da yansımaları bulmaktadır. Dolayısıyla mekânı düzenleyen kurallar toplumsal sistemi düzenleyen kurallardan

* Bu bildiri, Doç.Dr. Mihriban Şengül danışmanlığında Gündüz Aksu tarafından hazırlanan **Kentsel Yoksulluk Bağlamında Mekânsal Ayrışma: Tokat Sulusokak Örneği** (2013) başlıklı yüksek lisans tezine (İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Kentleşme ve Çevre Sorunları Bilim Dalı) dayalı olarak hazırlanmıştır.

** Arş. Gör., Gaziosmanpaşa Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, Tokat.

*** Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Malatya.

bağımsız değildir (Harvey, 2003; Castells, 1997; Caldeira, 1999: 87). İktisadi bir etkinlik temelinde kurulan her toplum, her üretim tarzı kendi mekânını üretmektedir (Lefebvre, 1991: 31). Yalnızca bir mekânsal örgü olarak ele alınamayacak olan kent olgusunun içinde ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi yapılar, bunların birbiri içine girmiş karmaşık ilişkileri ve etkileşimleri vardır. Fiziksel olarak mekânın oluşumu bu yapıların etkileşiminin bir sonucudur. Bu yapıların temel belirleyicisi olan üretim ilişkilerinde meydana gelen değişiklikler kentin yapısını da etkilemektedir (Kaygalak, 2008: 18-19; Ocak, 1996: 32). Dolayısıyla toplumun sınıflı yapısı, mekânda ayrışma ile kendini göstermektedir. Toplumsal yapı üretim sistemlerine göre kendisini yeniden üretmektedir. Dolayısıyla toplum, toplum yapısına ve ekonomik yapısına göre mekânı örgütlemektedir. Üretim sistemlerinde meydana gelen değişimler ise toplum ve mekân arasında diyalektik ilişki çerçevesinde mekânda ayrışma şeklinde karşılık bulmaktadır.

Yoksulluk ve refahın yarattığı mekânlar arasındaki eşitsizlikler, günümüz kentlerinin ortak bir özelliği haline gelmiştir. Varsıl ve yoksul kesimin mekânları arasındaki çelişki tüm kentlerde göze çarpmaktadır. Üretim ilişkilerinde meydana gelen değişikliklerle birlikte üretim, tüketim ve bölüşüm ilişkilerinde yaşanan eşitsiz ilişki en çarpıcı şekilde kent mekânlarında görülmektedir. Özellikle gelir eşitsizliğinin derinleştiği toplumlarda hızlı kentleşmeden kaynaklanan en önemli sorun alanlarından biri de kent mekânında farklı gelir gruplarının yaşam alanlarının ayrışmasıdır. Kent mekânı artık daha heterojen ve katmanlaşmış bir nitelik göstermektedir. Özellikle yoğun göç altında kalan büyük kentlerde çeşitli şekillerde ayrışan nüfusun kentin farklı alanlarında barındığını ve yaşamını sürdürdüğünü görmek mümkündür.

Tarihsel olarak sınıflı toplumsal sistemlerin doğasında saklı olan mekânsal ayrışma günümüz toplumlarında yoğun olarak metropol kentlerde yaşansa da prekapitalist ve kapitalist üretim tarzlarının aynı anda varlığını sürdürerek kent mekânını etkilediği taşra kentlerinde de gözlemlenmektedir. Araştırmamızın çalışma alanı olan Sulusokak bölgesi, Osmanlı Devleti döneminde kentin ticaret merkezi ve seçkinlerin yaşam alanı olmasına rağmen kentte kapitalist üretim ilişkilerinin yaygınlaşması ve özellikle 2000’li yıllarda kent toprağının metalaşmasıyla birlikte bu önemli rolünü kaybetmiştir. Günümüzde yoksulluğun, yoksunluğun ve güvensiz bir ortamın mekânı halini alarak kentin diğer bölgelerinden ayrışmıştır. Bu çalışmada, Sulusokak’ın tarihsel süreç içerisinde geçirdiği bu dönüşüm Harvey’i izleyerek toplumsal yapı ve mekânsal farklılaşma arasındaki ilişki analiz edilmeye çalışılmıştır. Harvey (2002: 153-160), mekânsal ayrışma ile toplumsal ilişkiler arasındaki karmaşık ilişkiyi şu etmenler aracılığıyla açıklamaktadır:

- * Sermaye ile emek arasındaki iktidar ilişkisine dayanan temel etmenler,
- * Kapitalist üretim sisteminin niteliğinin yarattığı ikincil etmenler (Bu etmenler, emeğin bölünmesi ve işlevlerde uzmanlaşma, tüketim sınıfları ve

dağıtımdan kaynaklanan tabakalaşmalar, yönlendirilen ideolojik ve politik bilinç, toplumsal devingenlik olanaklarına getirilen engellerdir.),

* Geçmiş üretim ilişkilerinden kalmış toplumsal ilişkileri yansıtan etmenler (tortul öğeler).

Bu çalışmanın Tokat gibi prekapitalist ilişkilerin halen görünür düzeyde yaşadığı bir kentte yapılması Harvey'in vurguladığı "tortul öğeler"i daha önemli hale getirmiştir. Harvey'in (2002: 153) vurguladığı gibi, kapitalizmle etkileşime geçen toplumlarda feodal düzenden kalan tortul öğeler varlığını sürdürebilir, ortadan kaybolabilir ya da dönüşüme uğrayabilir. Bu durumu prekapitalist üretim ilişkilerinden kalan tortul öğelerin -toplumsal ilişkiler ve fiziki kentsel mekân bakımından- tam anlamıyla silinmediği Tokat kent mekânında görmek mümkündür.

Bu çalışma için Sulusokak örneğinde yaşanan toplumsal ve mekânsal ayrışmayı incelemek amacıyla basılı ve elektronik ortamda literatür taraması ve alan araştırması yoluyla bilgi toplanmış elde edilen bilgi ve bulgular niteliksel çözümleme teknikleri ile çözümlenmiştir. Tokat/Sulusokak'ın taşıdığı ticari merkez niteliği nedeniyle tarihi geçmişine dair azımsanmayacak ölçüde yazılı kaynak bulunmaktadır. Fakat Cumhuriyet döneminde toplumsal ve ekonomik yapı ve toplumun mekândaki konumlanışı konusunda sadece demografik belgelere ulaşılabilmektedir. Bu nedenle alanın Cumhuriyet dönemi içinde geçirdiği dönüşümü tanımlayabilmek amacıyla dönem tanıkları ile yarı yapılandırılmış görüşme yapılarak bilgi toplanmıştır. Bu kişiler arasında hâlâ Sulusokak'a özgü meslekleri (bakırcılık, saraççılık) icra edenler de vardır. Sulusokak'ın bugünkü yapısını tanımlayabilmek amacıyla da ilgili kurumların yöneticileriyle, semt sakini ya da semtle ilişkili olan 25 kişi ile yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiştir: Sulusokak'ta hiç yaşamamış olan Tokat halkından 10 kişi ile, Sulusokak'ta yaşamış ama şu an taşınmış olan 5 kişi ile ve hâlâ Sulusokak'ta yaşayan 10 kişi ile görüşülmüştür. Sulusokak'ta yaşamış ama şu an taşınmış olan 5 kişi ile referans yolu ile görüşme yapılırken diğer görüşmeler Sulusokak'ta yapılan alan gezileri sırasında rastlantısal olarak belirlenmiştir.

Toplumsal Sistemler ve Mekansâl Ayrışma Arasındaki İlişki

Mekânsal ayrışma olgusu bugün akademinin güncel konularından biri olsa da kent tarihi kadar eski bir olgudur. Artı ürünün kontrolünün ve sınıflı toplumsal yapıların oluşmasından bu yana kentsel mekânın kent sakinleri tarafından farklı kullanım biçimlerini görmek mümkündür. Örneğin ilk kentlerden biri olarak kabul edilen Uruk kentinde arkeologlarca, ev sahibinin mevki ve saygınlığının herkesçe kabul edilmesi için öngörülmüş ve boyutları olabildiğinde abartılmış yani prestij amacıyla inşa edilen evler keşfedilmiştir (Huot vd., 2000: 50). Yani ilk kentlerde dahi toplumsal ayrışma ile mekânsal ayrışma arasındaki diyalektik ilişkiyi görmek mümkündür.

Yeryüzünde ilk kent medeniyetlerin kurulduğu Mezopotamya’da, eski çağlara ait çok Tanrılı dini inanış çerçevesinde biçimlenen dini toplumsal yaşamın hakimiyetinde her birey belli bir tapınağa ve o tapınağın Tanrısına bağlı olarak yaşardı. Yani bireyin içinde bulunduğu mekân ve sosyal çevreye aidiyet durumunu dinsel bağları belirliyordu. Kentin yerleşim modeli ise duvarla çevrili geniş tapınak alanının ötesinde, küçük türbe ve tapınakların bulunduğu bir dizi mahalleden oluşmaktadır (Alada, 2008: 117). Antik Site’de planlama suretiyle geometrik düzene göre mahalle birimlerine ayrılmış bir kent düzeni söz konusudur. Mekân, her bir kabilenin yerleşeceği ayrı mahallelere göre ayrılmıştır. Yani toplumsal ayırışma ilkesine dayalı olarak mekânsal ayırışma gerçekleşmiştir.

Yakın Doğu ve Arap İslam uygarlıklarında da mahalleler kan bağı, kabile, mezhep, etnik ya da ırksal özelliklere göre ayrı toplulukları barındırır da, gettolarda olduğu gibi birbirlerinden yalıtılmaları söz konusu değildir. İktisadi, dinsel ve toplumsal yaşam, mahalleler itibarıyla köklü bir sınıfsal ayırışma kaynaklık edecek ölçüde farklılaşmamış, zengin ve yoksulların iç içe yaşadığı bir topluluk kimliği söz konusudur (Alada, 2008: 121). Bu anlamda keskin ayırışmaları sanayi sonrası toplumlarda görmek mümkündür.

Feodalizmin krizi, merkantilizmin gelişmesi ve kapitalist Sanayi Devrimi’nin belirlediği koşulların ürünü olan 18. ve 19. yüzyıl sanayi kentleri, mekânda sınıfsal ayırışmanın en açık örneklerini yaratmıştır. Kırdan kente akan ve sanayinin ucuz emek kitlesini oluşturan işçi sınıfı ile burjuva sınıfının yaşadığı mekânlar birbirinden radikal biçimde ayırışmıştır (Dobb, 2007; Engels, 1994). 20. yüzyıldaysa kentin üretimin mekânı olmaktan çok tüketimin mekânına dönüşmesi ve kent toprağının metalaşması süreçleri kentsel toplumsal sınıfları mekânda yeniden konumlandırmış ama mekânsal ayırışma gerçeği değişmemiştir. 1970’li yıllardan sonra kitleli üretime ve sistemin her alanda ürettiği tek tipliliğe duyulan tepkiler, “farklılıklar”ın yüceltilen bir değer olmasına yol açmıştır. Sınıf içi toplumsal katmanlardaki çeşitlenme ve bu tabakaların hem üretimde yüklendikleri işlevler hem de tüketim kalıpları bakımından ayırışması mekâna da yansımış, kentler buna bağlı olarak adalar halinde şekillenmeye başlamıştır (Doğan, 2002: 79; Türkün ve Kurtuluş, 2005: 14). 1980’li yıllardan sonra neoliberal ekonomi politikaları ve küreselleşme süreci, coğrafi-mekânsal ölçeklerin ve hiyerarşilerin yeniden yapılanmasına, kentlerin bu yeni işbölümü ve ölçekler çerçevesinde şekillenmesine, iletişim ve ulaşım olanaklarının artmasıyla birlikte kentlerin diğer kentlerle daha yoğun ekonomik ve sosyal ilişkiler içerisine girmesine yol açmıştır (Türkün ve Kurtuluş, 2005: 10). Kapitalizmin bu aşamasında kentler birer meta haline gelmiş ve yeni işbölümüne bağlı olarak ortaya çıkan sınıfsal katmanlaşmalar ve bunların mekânsal konumlanışlarıyla şekillenen yeni mekânsal ayırışmalar söz konusu olmuştur.

Geç kapitalistleşen ülkelerin hızlı kentleşme süreçlerine özgü mekânsal farklılaşma süreçleri Türkiye’de de etkili olmuştur. Var olan büyük kentlerin göç ile birlikte daha fazla büyümesi şeklinde yaşanan kentleşme sürecinin en belirgin özel-

liği yarattığı bölgelerarası dengesizliktir. Üretim, tüketim ve bölüşüm ilişkilerinden yeterli derecede pay alamayan kırsal alan nüfusu, geri kalmış bölgelerden gelişmiş bölgelere doğru göç etmiş ve geçekonu yerleşimleri yaygınlaşmıştır¹. Ucuz işgücü sıfatı ile kentlerde bulunan nüfus, sistemin dönüşmesinden sonra bu sıfatlarının öneminin kalmadığı bir konuma düşmüştür. Bu süreçle birlikte dünya ölçeğinde kentsel yoksulların sayısında ciddi artışlar yaşanmıştır². Gelişen bilgi ve teknoloji, yeni üretim sistemi daha kalifiye ve profesyonel elemanlara ihtiyaç duyarken, vasıfsız işgücü kendi kaderi ile baş başa bırakılmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra uygulanan refah devleti politikaları, kentteki yoksulları sisteme dâhil etme çabası taşırken, 1980'li yıllardan sonra uygulanan neoliberal politikalar sistemin ihtiyacı olmayan yoksulları dışlamıştır. Kentsel mekândaki yoksulların bu politikalarla birlikte yoksulluklarıyla baş etme stratejileri geliştirmeleri daha da zorlaşmış ve kentsel mekânda özellikle gelir bakımından ayrışma derinleşmiştir.

Mekânın Toplumsallığı ve Mekânsal Ayrışma

Toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel etkilerle üretilen mekânı sadece fiziki bir mekân olarak değil, toplumsallığını ön plana çıkaracak bir yaklaşımla ele almak gerekmektedir. Mekânın zaman içinde geçirdiği dönüşümden yola çıkan Massey (akt. Ercan, 2000: 217), mekânın statik bir olgu olmadığını ve zamandan bağımsız ele alınmayacağını belirtmiştir. Yani mekân, toplum ve zaman olguları karşılıklı ilişki içerisinde. Mekân üretimi, toplumsal sınıflar, devlet, siyaset ve ideoloji düzeyinde işleyen toplumsal süreçlerden etkilenebileceği gibi aynı zamanda kendine özgü dinamiklerinin belirleyiciliği altında da gerçekleşebilmektedir. Bunlar coğrafi üstünlükler, afetler gibi doğal olabileceği gibi, kapitalist toplumda bütünleşik bir pazar ekonomisinin sonucu olarak gelişen eşitsiz-bileşik gelişme yasası gibi toplumsal olarak da üretilebilmektedir (Kaygalak, 2008: 21). Mekân bir taraftan insan emeğiyle üretilirken diğer taraftan da toplumsal üretim süreçlerine de bir temel oluşturmaktadır. Aytaç'a (2013: 143-144) göre mekân insani ve kültürel etkileşim halinde bireylerin sosyal dünyasını şekillendirirken, birey de mekânın kültürel, sosyal, politik formunu inşa etmektedir. Mekân, cansız, sabit, durağan değil sürekli diğer mekânlara uzanan ve geri dönen, onlarla birleşen ve çatışan, canlı, değişken ve akışkandır. Akışkanlığı, birleşmeleri ve çatışmaları farklı zamanlarda olmakta, bir diğerinin veya öncekinin üzerine yerleşmekte ve mevcut mekânı üretmektedir (Avar, 2009: 8).

Lefebvre'e (akt. Süalp, 1999: 76) göre toplumsal olarak üretilen mekânın üretim biçimi sınıflararası çatışma tarafından belirlenmektedir. Toplumsal olarak üretilen mekân, mimariden kent politikalarına, çevre problemlerinden arsa spekülasyonlarına, kültürel üretimden ideolojiye dek uzanan dinamik ve diya-

1 Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bakınız: (Kıray, 1972; Akgür, 1997; Akşit, 1998; İçduygu ve Ünalan, 1998; İçduygu ve Sirkeci, 1999; Sağlam, 2006).

2 Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bakınız: (Buğra ve Keyder, 2003; Bıçkı, 2004; Baloğlu, 2005; Aslan, 2005; Sipahi, 2005; Adaman ve Çağlar, 2006).

lektik bir yoğunluğa sahiptir. Farklı gelir gruplarının veya farklı ırk, din, etnisite, mezhep, kültürel, toplumsal cinsiyet kimliklerindeki bireylerin ayrışmasını fiziksel mekânda görmek mümkündür. Ama mekânsal ayrışmayı salt toplumsal ve kültürel ilişkilere dayandırmak bu olguya edilgen bir nitelik yüklemek anlamına gelmektedir. Bu bakımdan mekânsal ayrışmayı sınıfsal ilişkilerin ve toplumsal farklılaşmaların üretildiği ve sürdürüldüğü süreçler içerisinde tamamlayıcı bir aracı etki olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Toplumsal eşitsizlik, her sınıflı toplumun en belirgin göstergelerinden biridir. Giriş bölümünde de bahsedildiği gibi kent tarihi boyunca toplumsal eşitsizliğin kentsel mekâna da yansması ayrışma şeklinde olmuştur. Toplumsal ve mekânsal ayrışmanın daha keskin bir görünüm kazanması ise Sanayi Devrimi ile gerçekleşmiştir. Kapitalist gelişmenin öncülleri arasında görülen İngiltere'nin Manchester kentinde farklı toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizliğin mekândaki yansmasını bundan 150 yıl önce Engels (1994: 100-101) şu şekilde belirtmektedir:

“Kentin ilginç yerleşim biçimi nedeniyle, herhangi bir işçi sınıfı mahallesini hiç görmeden ya da bir zanaatkâra hiç rastlamadan bir ömür boyu Manchester'da yaşamak ve işine gidip gelmek olanaklıdır. Manchester'ı iş ya da eğlence için ziyaret eden birisi, çalışan sınıfla orta sınıfların mahalleleri birbirinden ayrılmış olduğu için, çöküntü alanlarını görmek zorunda değildir. Bu iki kesimin bir araya gelmesinin kaçınılmaz olduğu durumlarda, orta sınıflar kendilerinden daha az şanslı olan komşularını bilerek görmezden gelir... Üst sınıflar sağlıklı kırsal kesimin havasını soluyup, her on-onbeş dakikada hareket eden atlı otobüslerle Manchester'ın merkezine ulaşımın sağlandığı lüks konutlarında yaşarlar. Bu nüfuzlu zenginler evlerinden kent merkezindeki işyerlerine tümüyle çalışan sınıfların mahallelerinden geçen en kısa yoldan, yolun iki tarafında yayılan sefalet ve pisliğe ne kadar yakın olduklarının farkına varmaksızın gidebilirler”.

Engels'in 150 yıl öncesinin İngilteresinde betimlediği toplumsal ve mekânsal ayrışma günümüz toplumlarında daha derin bir boyut kazanmıştır. Varsıl ve yoksul kesimin yaşam alanları arasındaki çelişkiyi tüm kapitalist kentlerde görmek mümkündür. Harvey (2002: 170) mekânsal ayrışmayı, insanların istekleri doğrultusunda gerçekleşen bir olgu olmaktan çok kapitalist üretim sistemi tarafından üretildiğini ve kapitalist üretim sisteminin büyümesi sürecinde önemli bir işleve sahip olduğunu belirtmektedir. Kapitalist kentteki mekânsal ayrışma, pazar donanımına ulaşmak için gerekli kıt kaynaklara erişim olanaklarında meydana gelen ayrışmadır. Bu noktada emeği yeniden üreten mekânsal gruplaşmalar aynı zamanda tüketim açısından da farklı gruplaşmalara yol açabilmektedir. Bu durum mekânsal ayrışmaya daha türdeş bir nitelik kazandırmaktadır (Harvey, 2002: 161-162).

Kapitalist toplumlarda kentsel sorun olarak ifade edilen toplumsal ayrışma, hem ekonomik düzlemde hem de ortak tüketim alanlarında meydana gelen çelişkilere kaynaklanmaktadır. Kapitalizmde içsel olarak var olan ve gelirler açısından ifade edilen geleneksel eşitsizlik, artık konut koşullarından çalışma saatlerine

kadar uzanan, sağlık, eğitim ve kültürel olanakları da içine alan birtakım ortak hizmetlere erişebilirlik ile tanımlanabilen yeni toplumsal ayırım noktalarında da kendisini göstermektedir (Castells, 1997: 27).

Bölgesel farklılıkları kullanıp her coğrafyada akışkanlığını arttırarak mekâna yayılan sermaye, gerek duyduğu ölçüde mekânı dönüştürmekte hatta tümüyle yeni bir görünüm kazandırmaktadır (Yırtıcı, 2009: 22). Kâr amacı güden sermayenin bu akışkanlığı bazı mekânsal birimleri ön plana çıkarırken bazılarını da geri plana itmektedir. Kapitalist üretim sisteminde mekânsal gelişim ayrılmış dokular üzerinde gerçekleşmektedir. Homojen bir yapıya bürünen her mekânsal ölçek kapitalist üretim sisteminin neden olduğu eşitsizlikleri görme fırsatını vermektedir. Yani sistem sınıfsal farklılıklar dışında sosyal, kültürel, dini, ideolojik, ekonomik vb. birtakım farklılıklar üreterek mekânlar üzerinde somutlaştırmakta bu durum da eşitsizliklerin kaynağı olan sistemin sorgulanmasını engellemektedir (Erder, 2006: 35; Tümtaş, 2012: 60).

Toplumsal ve mekânsal ayrışma kent tarihinde hep var olmuş olan bir olgu olmasına rağmen özellikle piyasa koşullarının hakim olduğu kentlerde yoğun olarak hissedilmektedir. 1980’li yıllarda neo-liberalizmin etkisi altında kentler, sermayenin hegemonyasına girerek gerek mekânsal gerekse de toplumsal olarak var olan ayrışmanın artması, kentsel mekânın değişim değeri ile ön plana çıkmasına sahne olmuştur. Kentsel mekânın kullanımının değişmesi ile merkez sanayisizleştirilirken, çeperlere doğru yeni bir yapılaşmaya gidilmiştir. Refah devleti politikalarının yerini neoliberal politikalara bırakması ile birlikte emeğin yeniden üretimi ile ilgili alanlar sermaye tarafından üstlenilmiş bu durum da fırsat eşitsizliğine yol açmıştır. Devletin küçülmesi ile birlikte gelir dağılımının belirli grupların lehine yaşanması toplumsal ayrışmayı arttırıcı bir etki göstermiştir.

Gottdiener (2011: 6) ve Van Pampus’un (2012: 35) da belirttiği gibi kapitalist toplum düzeni kapitalist mantık doğrultusunda hareket etmektedir ve mekânsal çevre içerisinde somutlaşan toplumsal ilişkilerle bağlantılıdır. Yalnızca yapılı bir çevreden oluşmayıp gerçekte kapitalist gelişmenin öznesi konumunda olan kent mekânında kapitalizmin bütün ilişkileri yeniden üretilmekte, kentsel mekânın düzenlenmesi yoluyla kapitalizm ayakta kalabilmekte yani gelişebilmektedir. Kapitalist toplumsal örgütlenme, en yalın diyalektik ilişki neticesinde kendisini yeniden üretecek bir mekân yaratmaktadır.

Tarihsel Süreçte Tokat ve Sulusokak’ta Toplumsal ve Mekânsal Yapı

İlk Tokat yerleşmesinin, Tunç Çağından sonra, tüm yöreye yayılmış Hitit ve Frig yerleşme merkezlerinden biri olarak kurulduğu tahmin edilmektedir. Yerleşmenin, doğu ve güneye giden yollar üzerinde, Tokat’ın batısındaki Kazova’ya veya doğusunda yer alan Tozanlı vadisine hakim bir yerde olabileceği düşünülmektedir. Ancak çevredeki höyük yerleşmelerinde, bilimsel araştırmalar tam olarak sonuçlanmadığı için Tokat’ın bu tarihlerde kurulduğuna dair kesin bir bilgi

mevcut değildir. Tokat'ın bilinen ilk yerleşim alanı Komana'dır. Komana, bugün Tokat'ın 9 km kuzeydoğusunda Gümenek köyü civarında, kesin olmamakla birlikte M.Ö. 4. yüzyılda kurulmuş, önemli bir antik kenttir (Ünal, 2004: 55). Komana'da bulunan Hıristiyanlar putperestlerle aralarındaki kanlı çatışmalardan sonra kenti terk etmiş (Yakupoğlu, 1968: 86) ardından daha güvenli olan, bugünkü Tokat kalesinin bulunduğu kayalık tepe üzerinde yeni bir yerleşim merkezi kurmuşlardır. Kent, 11. yüzyılda Türklerin Anadolu'ya gelmelerine kadar bir Hıristiyan kenti olarak varlığını sürdürmüştür. 11. yüzyıldan 12. yüzyıl ortalarına kadar Danişmentliler egemenliğinde, ondan sonra da Anadolu Selçuklu döneminde yönetsel kademelenmede önemli bir yere sahip olan Tokat, kalenin bulunduğu tepenin doğu ve güneydoğu eteklerine doğru büyüme göstermiştir (Açıkel ve Sağırılı, 2005: 13). Şehir merkezi kalenin bulunduğu tepenin doğu eteklerinde yer almaktadır. Şehrin yerleştiği alan, Osmanlı egemenliğindeki 15. yüzyıl başında, Selçuklu zamanındaki yerleşme sınırının dışına taşmaya başlamıştır. Güneye doğru gelişmeler ise bu dönemdeki topoğrafik engeller yüzünden gerçekleştirilememiştir (Aktüre, 1975: 112). Tokat kentinin mekânsal yapısını ve kent ekonomisini etkileyen en önemli etmen, önce Roma İmparatorluğu, sonra da Selçuklular dönemlerinde bin yıldan fazla bir süre sınır kent olarak varlığını sürdürmüş olmasıdır. Bu süre içinde bölge ölçeğinde kentin temel işlevi doğu-batı ana ticaret yollarından birinin, İstanbul'dan başlayıp Tebriz'e kadar uzanan ticaret yolunun üzerinde bulunan bir ticaret kenti olmasıdır. Tarihsel değişim süreci içinde kentin mekânsal yapısını etkileyen ilk işlevsel farklılaşma, kentin temel işlevinin kolay savunulur bir kale olmaktan çıkıp ticaret kenti niteliği kazanmasıdır. Kentsel işlevlerdeki bu farklılaşma kentin mekânsal yapısına da yansımaktadır (Aktüre, 1981: 143). 17. yüzyılda şehri ziyaret eden seyyah Tavernier (akt. Genç, 1988: 36), Tokat'ın bu dönemlerdeki önemini şu sözlerle ifade etmektedir:

“Tokat'ın en dikkate değer yanı, Doğunun büyük transit merkezlerinden biri olmasıdır. İran'dan ve Diyarbakır, Bağdat, İstanbul, İzmir, Sinop vs. yerlerden hiç arı arkası kesilmeden akan kervanlar buradan geçerler. İran'dan gelen kervanın, İstanbul ile İzmir yönüne gidecek kollarının birbirinden ayrıldığı yer de burasıdır.”

Prekapitalist kentlerin temel özelliklerinden biri kentlerin pazar ve mübadele merkezi işlevi görmesidir. El sanatlarının ve zanaatlarının toplandığı, çeşitli eşyaların insan ve hayvan enerjisi ile üretildiği kentlerde ekonomik ve toplumsal hayat bakımından çok az ihtisaslaşma vardır ve mekânın aldığı şekil toplumun sosyal düzenine de uygundur. Sert bir sosyal ayrımın olduğu feodal kentlerde etnik gruplar ve çeşitli zanaatkârlar kentin ayrı kısımlarında yerleşmişlerdir (Kıray, 1965: 10). Osmanlı döneminde görüldüğü gibi kentteki dükkânlar, çoğunlukla üzerinde buldukları sokağın adıyla belirtilmektedir. Belirli sokaklarda kümeleşen bu meslek erbapları aynı zamanda kentin diğer kesimi ile her türlü organik ve sosyal bağlarını sürdürmekteydiler (Doğru, 1995: 108). Sokakların ve pazar-

yeri olarak kullanılan açık alanların adları, bazen kişi adlarından ama çoğunlukla yörede yaygın olan zanaattan türetilirdi. Ayrıca bir yere adını veren esnafın, o bölgeyi terk etmesinden sonra bile ad değişmeyebiliyordu (Faroqhi, 2004: 39).

Prekapitalist kentlerin temel özelliklerini 18. yüzyıl Tokat'ında da görmek mümkündür. Tokat kentinde de mahallelere verilen isimlerin, mahalledeki işyerlerinde halkın ne işle uğraştığının bir kanıtıdır. İplik Pazarı, Keçeciler, Sabunhane, Eski ve Yeni Dabakhane mahalleleri, belirli iş kollarının adını taşımaktadırlar. Ayrıca aynı zanaatla uğraşan dükkânlar da aynı sokakta yoğunlaşmaktaydılar. Bakırcılar, kalaycılar Tokat Sulusokak bölgesinde yoğunlaşırken, dabakçılar Behzat deresi civarında yoğunlaşmıştır (Aktüre, 1981: 159). Bu sert ayrımları arazi kullanımında görmek pek mümkün değildir. Prekapitalist kentlerde konut ile işyeri farklılaşması yoktu. Konutlar aynı zamanda iş yeri, dinsel binalar, eğitim hatta alışveriş merkezi fonksiyonunu görmektedir. Tokat'ta da genellikle iki katlı evlerin alt katlarında zanaatkârlar, sanatlarını yaparlardı. Ama örneğin Muslahattin Mahallesi'nde temel işkolu olan dabakhaneler, konutla işyeri farklılaşmasına yol açmıştır. Sulusokak'ta ise böyle bir ayrışma söz konusu değildir. Alt katı işyeri olarak kullanan Sulusokak sakini, üst katında barınırken, Muslahattin Mahallesi sakini, işyerinin uzağındaki konutunda barınmaktadır.

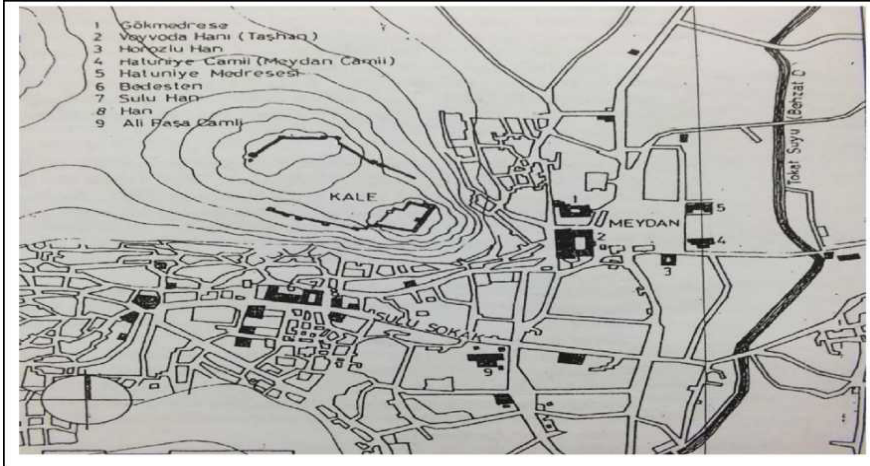
Tokat kentinin mekânsal ve toplumsal yapısı, üzerinde bulunduğu ticaret yollarından oldukça fazla etkilenmiştir. 18. yüzyılda kentten geçen gezgin Tournefort tarafından çizilen gravürde (Resim.1), doğu-batı doğrultusunda yer alan kent merkezindeki hanların ölçeği oldukça belirgindir. Resmin tam ortasında bulunan Voyvoda Hanı, güneyde Horozlu Han, doğuda Hatuniye Camii ve Medresesi ile çevreli olan "meydan", kuzey-güney doğrultusunda uzanan bölgelerarası ticaret yolu üzerinde yük yükleme ve indirme işlevlerini gören bir kervan konaklama noktası olmalıdır. Meydan Çarşısı ağırlıklı olarak köylülerin ihtiyaç fazlası ürünlerini satıp kendi gereksinimlerini karşıladıkları bir alan niteliğindeydi (Dutoğlu, 2012: 87). Behzat Cami ile Mevlevihane çevresinde gelişmiş olan üçüncü bir ticaret merkezi de Behzat Çarşısı'dır. 19. yüzyıl sonlarında hükümet konağı, adliye, belediye, vali konağı gibi yapıların Behzat'ta yer alması kent merkezinin Behzat'a doğru kaydığını göstermektedir (Dutoğlu, 2012: 79). Sulusokak ve Meydan Çarşısı dışında üçüncü ticaret merkezi niteliği taşıyan Behzat Çarşısı, Albert Louis Gabriel tarafından çizilen ve 20. yüzyıl başlarında Tokat kentini gösteren haritada (Harita.1) da çok belirgindir (Aktüre, 1981: 146).

Resim 1: Joseph Pitton de Tournefort Tarafından Çizilen Resim

Kaynak: (Aktüre, 1981: 148)

Harita.1: A. Gabriel Tarafından Çizilen Harita (20. Yüzyılın Başlarında Tokat)

Kaynak: Aktüre, 1981: 149.

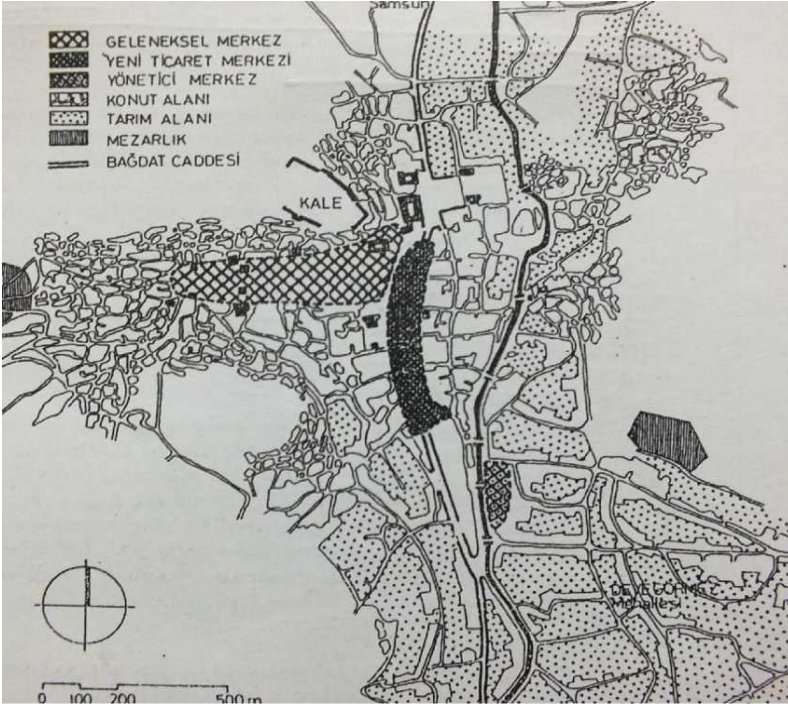
Tokat kentinin mekânsal yapısında 19. yüzyıl sonlarında dış etmenlerle ortaya çıkan göçmen mahalleleri de etkide bulunmuştur. Bu dönemde Anadolu, Kafkasya, Kırım ve Balkanlardan 1785'te başlayıp 1912'ye kadar yoğun göç almaya başlamıştır. Bu göçmenlerin büyük çoğunluğu devlet tarafından eski yerli köylülerin, Türkmenlerin ve Yörüklerin geçim alanlarının dışında kalan, devlete ve vakıflara ait topraklar üzerinde yerleştirilmişlerdir. Göçmenlerin büyük kısmı Amasya, Tokat, Sivas, Çankırı, Adana, Aydın, İçel, Bursa, Adapazarı ve İzmit çevresine yerleştirilmişlerdir. Tokat'a dışarıdan gelip yerleşenler sadece Kafkasya ahalisinden ibaret değildir. Değişik sebeplerden dolayı Livane (Artvin), Ar-

dahan, Kars ve Erzurum'dan gelerek Tokat'a yerleşenlerin sayısı da az değildir (Özkan, 2002: 333).

19. yüzyılda Tokat'ta kazancılık, dericilik, basmacılık gibi işkolları oldukça gelişmiştir. İnce dokumalara kalıpla desen basan esnaf grubu olan basmacıların yanı sıra, kentteki evlerin çoğunda bulunan tezgâhlarda da ince kumaşlar dokunmaktadır. Ayrıca kentte basma işlemek veya boyamak amacıyla kurulmuş büyük işyerleri (kârhaneler) de bulunmaktadır. Tokat basmacılığı kent ekonomisinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu durum, Rusya ile yapılan ticaret anlaşmalarından birinde, Rusya'ya gönderilecek eşyalar arasında "Tokat yorgan yüzü"nü yer almasından anlaşılmaktadır. Her ne kadar kent ekonomisinde önemli bir paya sahip olsa da 19. yüzyıl sonunda Avrupa'nın ucuz fabrika kumaşları ile rekabet edememiş ve çökmeye yüz tutmuştur (Aktüre, 1981: 155).

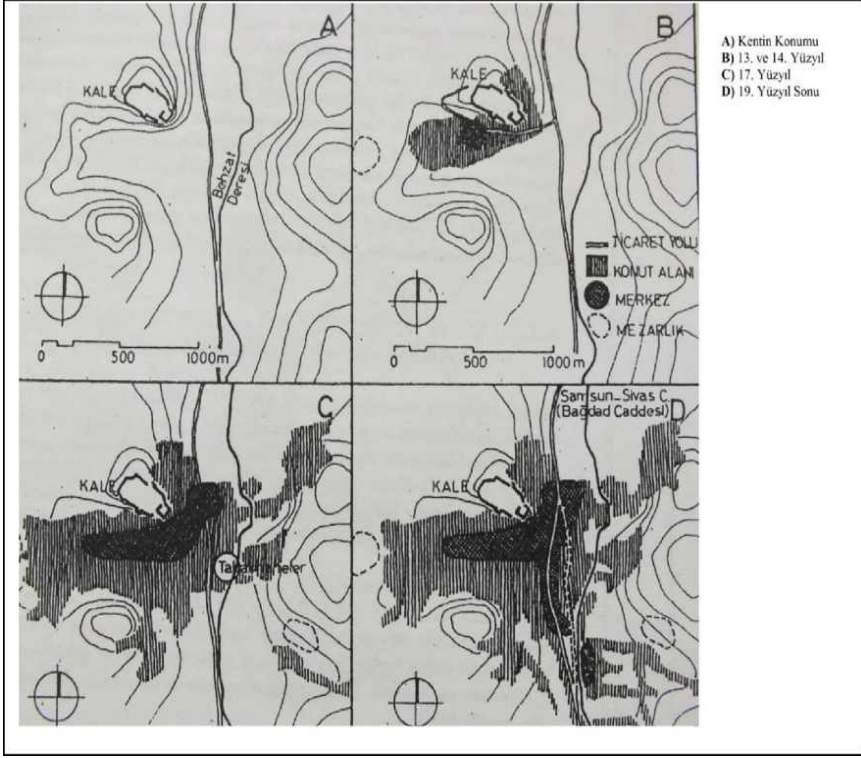
19. yüzyıl sonlarında, bölgenin tarımsal ürünlerini Avrupa pazarlarına daha kolay aktarmak için bölgedeki karayolu ağının şose tipi düzgün bir yapıya kavuşmasını amaçlayan hızlı bir yol yapım eylemine girişilmiştir. Özellikle Fransızlar ve Almanlar Bağdat-İstanbul karayolundan daha kısa olan Samsun-Bağdat karayolunu desteklemişlerdir (Cinlioğlu, 1973: 34). Kuzey-güney doğrultusunda uzanan bu yolun güneyde Behzat Deresi'ne ulaştığı noktada yönetim merkezini oluşturan yapılar yer almaktadır. 19. yüzyılın sonunda kentte geleneksel esnaf çarşılarının oluşturduğu eski merkezin dışında, gördüğü işlevler yönünden farklı yeni bir merkez ortaya çıkmıştır (Harita.2). Eski merkezin odak noktası bedesten ve etrafındaki hanlar iken, yeni merkezin çekim noktası yeni gelişen bölgelerarası yol ve onun yakınında yer alan yönetim merkezidir. Eski ve yeni kent merkezinde doğan bu ikililik konut dokusunda da ortaya çıkmıştır. 18. yüzyıl sonunda yerleşme sınırları içinde yer alan sık ve yüksek yoğunluktaki konut alanının yanı sıra, bu alanın güneyinde bahçeler içine dağılmış, seyrek ve dağınık konut alanları bulunmaktadır (Aktüre, 1981: 162-163).

Harita. 2: 19. yüzyıl Sonunda Tokat Kentinde Arazi Kullanımı ve İşlevsel Alanlar

Kaynak: (Aktüre, 1981: 164)

Tokat kent merkezinin tarihi gelişimine bakıldığında, 15. ve 16. yüzyıllarda kente yapılan cami, mescit, hamam ve medrese yapılarının yerleri de kentin bu yüzyıllarda kalenin eteklerinden, kuzey-güney doğrultusunda uzanan kervan yoluna paralel bir gelişme gösterdiğini kanıtlamaktadır. Ancak bu gelişme sürekli olmayıp önemli duraklamalar göstermiştir. Örneğin 15. yüzyıl sonlarında bazı mahalleler önemli ölçüde nüfus kaybetmiş, bazıları ise boşaltılmıştır. Yerleşmenin gelişimini olumsuz yönde etkileyen en önemli etmen depremler olmuştur. Bölgede 1415 ve 1498 yılında büyük depremler meydana gelmiş ve nüfusun yarıya yakın bir bölümü göç etmiştir (Ünal, 2004: 58). Harita.3'teki kalenin güneyinde başlayan yerleşmeler, ticaret merkezi niteliğinde olan Sulusokak bölgesinin etrafında yoğunlaşmıştır. Zamanla genişlemeye başlayan yerleşme alanı, 19. yüzyılda kuzey-güney doğrultusunda yeni açılan şose ile de genişlemeye başlamıştır. Tokat'ın yıllar itibariyle mekândaki gelişimine bakıldığında eski merkezin gözden düştüğü, yeni merkezin ise hem iş alanları (çoğunlukla ticaret ve hizmet) hem de konut alanları bakımından yükseldiği görülmektedir. Özellikle tarım alanları konumunda bulunan bölgelerde bugün çok katlı yapılaşmalar söz konusudur.

Harita.3: Tokat Kentinin Tarihsel Gelişimi

Kaynak: (Aktüre, 1981: 186)

Tokat'taki ilk yerleşimlere bakıldığında kentteki düz alanların ticari tesislere ayrılmış olmasından dolayı konutlar daha çok engebeli alanlarda yapılmıştır. Ayrıca kentin ortasından geçen Yeşilirmak zaman zaman seller meydana getirerek büyük bir iskân alanının tahribine yol açtığı için, konutların büyük bir kısmı, meyilli ve sarp yerlerde yapılmıştır. Kent, Ortaçağ'dan kalma kale ve kent surlarına ihtiyaç duyulmadığı 16. ve 17. yüzyıllarda gelişmiş konaklar, kente doğal zenginliği sunan bahçeler arasında yapılmaya başlanmıştır (Akok, 1957: 129). 19. yüzyılın sonunda kentin güneyinde Aktüre'nin (1981: 179) deyimiyle "burjuva mahalleleri" ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu mahalleler, kentte bu dönemde küçük ölçekte de olsa sosyal hareketliliğin bir göstergesidir. Eski ve çok yoğun konut dokusu içinde zenginlerin boşalttıkları yerlerin sosyal tabakalaşmada daha alt tabakalarda yer alan kesimler tarafından doldurulduğu görülmektedir. Örneğin 1883-1884 yıllarında Tokat sancağına 858 göçmen yerleştirilmiş, yerleştirilenlerin büyük bir kısmı ise yerleştirildikleri ormanlık bölgeleri terk ederek, Tokat kentinde eski merkez çevresinde yer alan mahallelerdeki konutlara yerleşmiş olmalıdır. Çünkü bu dönemde Tokat kentinde devlet tarafından yaptırılan bir göçmen mahallesi bulunmamakla birlikte kent halkı arasında çok sayıda göçmene

rastlanmaktadır. Yeşilirmak da ıslah edildikçe iskân alanı genişletilmiş ve hatta 20. yüzyıl başlarında kentin ticaret merkezi de yer değiştirdiğinden, eski ticaret tesisleri olan hanlar, bedestenler ve bunun gibi yapılar metruk bir hale gelmiştir (Akok, 1957: 129). Meral'e (1938: 137) göre Tokat'ta Cumhuriyetin kurulmasından sonra zengin, orta halli ve yoksul tabakaların her üçü de bulunmaktadır. Varlıklı, gelirleri bol ve her türlü refaha kavuşmuş ailelerin sayısı bellidir. 1930'lu yıllarda da her yerde görüldüğü gibi yoksul mahalleler, kentin kıyı semtlerini işgal etmektedir. Genellikle evler iskelet direkleri aralarının kerpiçle doldurulması suretiyle inşa edilmiştir. 1939 yılında yaşanan depremden sonra zaten bozuk olan kentin mimari karakteri daha da bozulmuştur. Çoğu yoksul ve orta halli olan insanlardan oluşan nüfusu ile Tokat, devlet eliyle yeni baştan inşa edilinceye kadar sağlık ihtiyaçları dahi evlere ulaşamamıştır. Tokat'ta toplumsal sınıfların gelirleri bakımından da pek fazla bir değişim görülmemiştir (Acunsal, 1947: 100-101).

Tokat kenti Cumhuriyetin ilanından 1990'lı yıllara kadar durağan bir gelişme göstermiştir³. Kentin ilk yerleşkesi olan Sulusokak zamanla nüfusun artması ile birlikte genişlemeye başlamış, Meydan ve Behzat ise yol güzergâhının değişmesi ile birlikte önem kazanmış ve nüfusu artmaya başlamıştır.

"89 yılında 2 tane apartman vardı. 600 Evler Kavşağı diye bir şey yoktu. Asfalt bile yoktu. Orası hep bağlık bahçelikti, parsel parseldi. Her bağın etrafı kerpiç duvarlar ya da ağaçlarla çevriliydi. Hemen hemen hepsinin içinde ahşap evler vardı. Bağların içinde su kuyuları vardı. Her türlü sebze meyve vardı. Ekebilen ekiyordu ama boş duran da vardı. 90'lı yıllarda diyelim bağ alacaksın, fiyatı alıcı belirlirdi. Sahibi üç kuruşa beş kuruşa satabilirdi. Çünkü kimse almıyordu." (A. K., 31, memur)

1980'li yılların sonunda Tokat merkez ilçesi küçük bir kasaba görünümündedir. 1990'lar Tokat ilçe merkezindeki görünümün oldukça değişmeye başladığı yıllar olmuştur. Kentin kuzeyinden akan Yeşilirmak nehrinin kuzeyinde kalan bölgede var olan bağ ve bahçelik alanlar yavaş yavaş yerleşime açılmaya başlamıştır. Dönemin konut üretim modelleri açısından önemini koruyan kooperatifler eliyle kentin kuzey yamaçlarında kalan Karşıyaka, Malkayası, Kaşıkçıbağları'nda 1990'lı yıllara kadar bağ ve bahçelik olan alanlarda hızlı bir yapılaşmaya gidilmiştir. Ama bugün bakıldığında, bu bölgelerde yapılaşma sonradan olmasına rağmen çarpık bir kentleşme söz konusu olmuş ve altyapı düzeyi yeterli değildir. Günümüzde ise bu hızlı yapılaşma daha yoğun bir hal almıştır.

"1966'da Almus'ta baraj yapılmış. Barajın altında kalan köyler istimlâk edilmiş. Millet göçmüş merkeze. Dedemler de gelmişler. Şimdi ki Kentmar'da [Niksar Yolu Kavşağı'nda] dedemlere 20 dönümlük arsa vermişler dedem almamış, hep bağ bahçelikmiş. Karşıyaka'da ya da Malkayası'nda arsa alınca enayi gözüyle bakıyorlarmış. Şimdi en değerli yerler oralar. Taşlık, kayalık yerde na-

3 Cumhuriyet döneminde toplumsal ve ekonomik yapının mekândaki yerleşimine dair literatürde var olan veri eksikliği nedeniyle bu dönem daha çok görüşmelerden elde edilen notlar üzerinden şekillendirilmiştir.

picaksın araziyi diyorlardı. Ama orada çok güzel üzüm bağları vardı. Biz çocukken hep üzüm toplamaya giderdik. Malkayası'nın ordaki Doğum Hastanesi'nin orada Antep fıstığı, fındık ağaçları vardı. Ama 90'lı yılların başlarında ağaçlar kesilmeye başlandı. Asıl kentleşme 90'lı yılların sonunda hızlandı. Bağ bahçe kalmadı. Yollar önceden Arnavut kaldırımlarıyla döşenmişti tabi bazı yerleri. Karşıyaka'da 80'li yıllarda altyapı yeterli değildi. Yağmur yağdığında her yere su basardı. 1980'li yıllarda ara yolların hepsi Arnavut kaldırımlydı, böyle pürüzsüz hafif yuvarlak taşlardı. Oradaki çoğu yol topraktı, 90'lı yılların sonunda asfalt döküldü.” (A.B., 34, memur)

Tokat'ın mekânsal olarak gelişimi, kentte varsıl ile yoksulun ayrışmaya başlaması ile sonuçlanmıştır denilebilir. Tabî ki bu ayrışma metropol kentlerde olduğu gibi çok keskin değildir. Metropol kentlerde daha geniş bir alana sahip olan nüfus, mekânı kendi kullanım alanlarına göre bölebilirken, Tokat gibi henüz metropol niteliğe sahip olmayan kentlerde bu ayrışma daha yumuşak yaşanmaktadır. Tokat'ta GOP (Gazi Osman Paşa) Bulvarı'nın yapılması ile birlikte cadde boyunca inşa edilen konutlar genellikle Tokat'ın varsıl ailelerine aittir. Ama kentin 1990'lı yıllardan itibaren Karşıyaka'ya doğru genişlemesi ile bulvarda nispeten daha eski olan konutlarını terk eden bu aileler, konutlarını kiraya vererek yeni yapılan lüks konutlara yerleşmişlerdir. Tokat'ta özellikle günümüzde çok hızlı bir yapılaşma söz konusudur. Ama bu yapılaşma var olan eski konutların yıkılıp yerine yeni yapıların yapılması şeklinde olmamaktadır. Daha çok bostan mahiyetinde kullanılan alanların müteahhitler aracılığı ile en az 5-6, en fazla ise 11-12 katlı apartmanların yapılması suretiyle oluşan bu yeni yaşam alanları, varsıl ile yoksulu ayrıştırıcı bir rol üstlenmektedir.

“15-20 yıl önce Taşköprü'nün ötesi yoktu. Tokat'ın genişlemesi 20 yıllıktır. O zamana kadar küçücük bir yerdı. Her yere yürüyerek gidilirdi. Sonra Karşıyaka gelişmeye başladı, Tokat da yavaş yavaş büyüdü işte. Tokat'ta şu an zengin kesim Kaşıkçıbağları'nda oturuyor. Ama zenginler kentin merkezini terk etmemişlerdir. GOP Bulvarı boyunca oturuyorlar. Esnaf Kefalet Sitesi var, Sivas Caddesi'ne doğru olan. Orada mesela 10 tane apartman falan var. Orası kooperatifle yapılmış. Çarşıya yakın gibi ama çoğu yere uzak olduğu için çok tercih edilmiyor. Orada orta düzey aileler oturuyor.”(O. D., 34, memur)

Kentsel Yoksulluğa Dayalı Mekânsal Ayrışmayı Sulusokak Üzerinden Okumak

Sulusokak, Tokat'ın ilk yerleşim alanlarından biridir. Tokat kalesinin eteklerinde yer alan Sulusokak bölgesinin tarihi Tokat kentinin tarihi ile eşdeğer gitmektedir. Öncelikle belirtmek gerekir ki Sulusokak, bir sokaktan ibaret değildir. Tokat kalesinin eteklerinin güney kesiminde yer alan bölge günümüzde resmi kayıtlarda bir cadde ismi olarak anılsa da, halk arasında 6 mahalleyi (Kabe-i Mescid Mahallesi, Camii Kebir Mahallesi, Erenler Mahallesi, Cemalettin Mahallesi, Seyit Necmettin

Mahallesi ve Ali Paşa Mahallesi) kapsayan bir semtin ismi olarak anılmaktadır ve ismini tepelerden gelen kaynak suyunun yol boyunca akmasından almıştır.

Ticaret merkezinin odak noktaları olan çok sayıda hanın ve esnaf çarşılarının çoğunun Sulusokak'ta yer almış olması Tokat'ta bu bölgeyi diğer yerleşim alanlarından ayırmaktadır (Aktüre, 1981: 145). Ayrıca hanların Sulusokak mevkiinde (Sulusokak semtinin merkezi bölgesinde) toplanmış olması, bu mahallelerin gerek halkın yoğun olarak yaşadığı gerekse kervanların gelmesiyle birlikte bu bölgede ticari canlılığı arttırdığını ortaya çıkarmaktadır (Çiçek, 2006: 32). Bakırcılığın merkezi olan Sulusokak'ta bakır işi yapan birçok esnaf burada yer almaktaydı. Sulusokak'ta bakırdan mamul üretimi o kadar fazlaydı ki bu durum Tokat'a gelen seyyahlar tarafından da dile getirilmiştir. Örneğin Tokat'a gelen Charles Texier (2002: 167), kasaba halkı tarafından bakırdan kazan, mangal ve mutfak ile kervanlara yarayacak kaplar yapıldığını ve bu ürünlerin İstanbul'a kadar ihraç edildiğini belirtmiştir. Tokat'ta bakır eşya imalatının uzun süre canlı kalmasının nedeni, kalhanenin kente ucuz, bol ve kaliteli girdi sağlamış olmasıdır. Kalhane, saf bakır üretimi ve sağladığı istihdam imkânı ile kentin iktisadi hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. 19. yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı Devleti dış ticareti ilk defa açık vermeye başladığı zaman, bakır ihracatı daha da önem kazanmış, devlet 1841 yılında Tokat kalhanesinin ıslahı için 1.000.000 kuruş harcayarak su kuvveti ile çalışan yeni ve modern bir metalürji tesisine dönüştürmüştür. Ama 19. yüzyılın ikinci yarısında iktisadi ve teknolojik gelişmelerin hızlanması, 1880'lerin sonuna doğru kalhanenin faaliyetinin durmasına yol açmıştır (Açıkel ve Sağır, 2005: 37). Dünyanın birçok yerinde maden yataklarının keşfedilmesi ve teknolojinin hızla değişmesi sonucu, bakır üretimi büyük bir artış göstermiş ve çok büyük sermaye gerektiren bir saha haline gelerek uluslararası faaliyet gösteren entegre dev firmaların kontrolü altına girmiştir. Dünya pazarlarına hakim olmak isteyen bu dev firmaların kendi aralarında giriştikleri rekabete dayanamayacak olan Tokat kalhanesi, 1880'lerin sonlarına doğru kapanmıştır (Genç, 1988: 55). Bakırcılığı ile ön plana çıkan Tokat, dünya ölçeğinde yaşanan bu gelişmelerden etkilenmiş ve 20. yüzyıla Anadolu'nun küçülen bir kenti olarak girmiştir. Buna rağmen bakır imalatı I. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiş, yolların askeri seviyeye tahsis edilmesi, üretken erkek nüfusun da askere alınması gibi sebeplerden dolayı durmuştur. Savaş bittikten sonra tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de sanayileşme hareketinin başlaması ve makinenin insan gücü yerine kullanılması bakırcılığa darbe vurmuştur. Bu yüzden küçük sanat olarak bakırcılık hem eski önemini kaybetmiş hem de eski el işi güzelliğini seri imalata bırakmıştır (Acunsal, 1947: 201-202). II. Dünya Savaşı'ndan sonra sadece 40 bakırcının kaldığını belirten Asarkaya (1936), bunlardan üç dört tanesinin büyük işler yaptığını, diğerlerinin ise çirak ve kalfaların emeğine bakan usta bakırcılar olduğunu belirtmiştir.

Tokat'ın Sulusokak bölgesinde yoğun olarak yapılan bakırcılığın çökme süreci 19. yüzyılın sonlarında hızlanmıştır. Bu durum 19. yüzyılın ikinci yarısında

birçok kente hakim olan bir süreç halini almıştır. Örneğin Amasya, Diyarbakır, Bursa⁴ gibi kentlerde önceleri pek çok ipekli kumaş dokuyan imalathaneler bulunduğu halde bu imalathanelerdeki tezgâh sayıları gittikçe azalmaktaydı. Mordman (akt. Aktüre, 1981: 60) bu düşüşün nedenini şöyle açıklamaktadır:

“Uzun yıllardan beri, gerek Amasya’da gerek Türkiye’nin diğer kentlerinde kozalar Avrupa şirketleri tarafından satın alınmaktadır. Bu durum, Türkiye’deki endüstri açısından sakıncalı ise de, üretici, koza satmakla, ipeği iplik halinde satmaktan daha fazla kâr ettiği ve Avrupa iplikçisi Türk üreticisine Türk iplikçisinden daha yüksek fiyatlar ödediği sürece, bunun önüne geçilemez. Bundan anlaşılıyor ki Avrupa iplikçisi Türk iplikçisinden daha ucuza çalışmaktadır. Bu nedenle, diğer birçok endüstri kolunda olduğu gibi, ipekçilik de Türkiye’de çökme halindedir.”

Yani sadece Tokat Sulusokak örneğindeki bakırcılık için değil birçok kente endüstri kollarının çökmeye başlamasının temel nedeni Osmanlı Devleti ile kapitalist Avrupa devletleri arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesidir. Ayrıca Aktüre’nin (1981: 68) belirttiği gibi 19. yüzyılda endüstrileşmiş Batı ülkelerinden gelen işlenmiş malların kolaylıkla gümrük duvarlarını aşabilmesini amaçlayan “Ticaret Anlaşmaları” [1832-1862] ile yabancılar ile yerli tüccarlar eşit hale getirilmiştir. Böylelikle Anadolu toprakları Batılı tüccarlar açısından açık bir pazar halini almıştır. Osmanlı Devleti’nin kapitalist Batılı ülkelerle girdiği ticari ilişkilerin yanı sıra Sulusokak’ın öneminin azalmasının bir diğer nedeni de ticaret yollarının değişmesidir. I. Meşrutiyet’in ilanından sonra kuzey-güney doğrultusunda, Sivas valisi Halil Rıfat Paşa tarafından 1886’da kentin ortasından geçen bazı tarihi yapıların yıkılarak bugün Gaziosmanpaşa Bulvarı olarak anılan bir kilometre uzunluğundaki Bağdat Caddesi’nin açılması kentin doğu-batı aksının yani Sulusokak’ın bulunduğu bölgenin öneminin yitirilmesine yol açmıştır (Cinlioğlu, 1973: 38).

“Eskiden burası Tokat’ın en güzel çarşısıydı. Sanayi idi burası. Eskiden sanayi buradaydı. Mutaflar buradaydı. Eğiriyorlar dokuyorlardı. At torbası dokuyorlardı, her çeşit dokuma yapılıyordu burada. Arkasında iplikçiler vardı, İplik Mahallesi. Kadınlar dokumacılık yapıyorlardı, tezgah dokuyorlardı. Kooperatife, askeriye hükümete yani bez dokuyorlardı. Annem de dahil. Burada bıçakçılar vardı. Demirciler, kalaycılar, bakırcılar, mutafçılar, urgancılar⁵, püskülcüler⁶, lüleleciler⁷, tarakçılar (bit tarağı), yani sanayiydi burası. Burada her şey yapılıyordu, ustalar hep buradaydı. Tokat’ın eşrafları hep burada oturuyorlardı.” (C. B., 67, seyyar satıcı)

4 Bursa’da 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar ipekli kumaş ticaretinde yaşanan dönüşümün ayrıntılı bir incelemesi için bakınız Kaygalak (2007) ve (2008).

5 Urgan denilen ince halatları yani kalın ipleri yapıp satan kişilerdir.

6 Bir ucundan bazı şeylere süs olarak takılan, diğer ucu ise serbest saçak biçimindeki iplik demetini yapan kişilerdir.

7 Çubuk, pipo, nargilede kullanılan lüleyi yapan kişilerdir.

Tokat'ta bakır üretiminin merkezi olan Sulusokak, uzun yıllar bu özelliği ile ön plana çıkmış ve Tokat kentinin ticari merkezi niteliğini korumuş olsa da üretim ilişkilerinde ve teknolojiye meydana gelen değişim ve dönüşüm Sulusokak'ı da etkilemiş ve bölge bakır üretimi yönündeki avantajını kaybetmeye başlamış ve 1980'li yıllardan sonra da tamamen kaybetmiştir.

“Zaman ilerledi, ilim büyüdü, sanatlar değişti fabrikalaştı, el sanatlarının çoğu gitti, satılmaz kurtarmaz hale geldi fiyatlar konusunda. Her şey pahasını arttı, ellerinde kaldı, satamadılar, yapamadılar, üretemediler, götürüp satamadılar, pazarlayamadılar. Derken söndü. Mesela bakırcılık, kalaycılık sanatını alüminyum söndürdü. Fabrikalar çıktı, el dokuma halıları öldürdü. Halıcılar, hasırcılar, mutafçılar vardı. Hasırda oturan adamlar şimdi çula düştü. Mutaf çuluna düştüler yani. Kıl çula düştüler. Kıl çulunu bıraktılar kilime düştüler. Kilimi de bıraktılar halıya düştüler. Kademe kademe gittikçe yükseliyor. Böyle şeyler bu durumdan kaybetti işte. Herkes zenginlikten aşağıya kaydı. Şimdi iş yok. Mutaflar burada kapandı. Bakırcılar burada söndü. Kalaycılar burada öldü. Demirciler hepten kayboldu.” (C. B., 67, seyyar satıcı)

19. yüzyıl sonunda Tokat'taki konut dokusuna bakıldığında, Sulusokak üzerindeki yapıların genellikle daha sade, az gösterişli ve küçük olduğu görülmektedir. Buradaki yapıların çoğunluğu iki katlı olup, alt kat çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu kazancılar tarafından işyeri olarak, üst kat ise konut olarak kullanılmaktadır. Sulusokak'ın bu kesimi zemin kat kullanımı açısından bir esnaf çarşısı görünümündedir ve kullanım yoğunluğu da oldukça yüksektir. Bu, konut alanı olarak taşıdığı nitelikte Sulusokak'ın sosyal tabakalaşmada ortadaki büyük kesimi oluşturan esnaf ve zanaatkarların oturduğu ve işyeri olarak kullan bir yerleşim yeri olduğunu kanıtlamaktadır (Aktüre, 1981: 165).

Bölgedeki mevcut konutların çoğu Osmanlı devrini temsil eden yapılardır. Tokat'taki konutlardan hiçbirisinin yapılış tarihi 19. yüzyılı geçmez (Akok, 1957: 129). Sulusokak'ta bulunan konutların bazıları yüzyıllardır varlığını korumaktadır. Tokat'ta zengin ve yoksul mahalleleri arasında bugünkü gibi keskin bir ayrışma olmamakla birlikte evlerin dış görünüşünde bir ayrım olmasa da büyüklüklerinde ya da içindeki ahşap oyma ve kalem işi süslemelerde bu farklılık algılanabilirdi (Dutoğlu, 2012: 31). Seyyah ve tarihçi Bore (akt. Yakupoğlu, 1968: 87), 1840 yılında yazdığı bir eserde eski konaklardan şöyle bahsetmektedir:

“...Eski konaklardan bugün pek azalmış olan bu evler yüzyıl önceleri pek çoktu. Birçok konak ve oteller, az bulunur süslerle bezenmiştir. Öncümüz Agop bizi öyle bir yere misafir etti ki, alçı ve ağaç üzerine süslü iki salon, fiskiyeli, çeşmeli, bahçe ve iki kısma ayrılmış bir köşkle nihayet bulan yayvan koridor bizi hayret ve takdire boğdu...”

Tokat, 1970'li yılların ortalarına kadar bahçeli iki katlı ahşap evlerin hüküm sürdüğü bir kent iken zamanla müteahhitlerle birlikte betonarmenin yaygınlaştığı

bir kent halini almıştır. Dolayısıyla betonarmelere taşınan halkın geride bırakıldığı bu ahşap evler ya kiracılar tarafından hoyratça kullanılmış ya da boş bırakılarak yok olmaya terk edilmişlerdir (Dutoğlu, 2012: 35-36). Kendi kendine yeten ve büyük aileler için ideal olan bu evler zamanla elektrik ve su tesisatlarıyla donatılmaları, uygun yerlerine banyo ve mutfak ilavelerinin yapılmasına rağmen çekirdek aileler için çok büyük gelmeye başlamıştır. Bu bakımdan zamanla iki ya da üç bazen de daha fazla evlere bölünerek kiraya verilmeye başlanmıştır (Dutoğlu, 2012: 41). Eski dokusunu koruyan Sulusokak'ta eski ahşap evlerin yanı sıra tek katlı yapılar da göze çarpmaktadır. Hatta kimi zaman ailenin bütünlüğünü bozmamak amacıyla evler yan yana dizilmiştir. Apartmanlaşmada dikey olan yapılar, Sulusokak'ta yatay genişleme şeklinde yapılabilmektedir.

Kentte yaşanan kapitalistleşme ve modernleşme sürecinin etkisiyle toplumsal yapı da dönüşmüştür. Sulusokak'ta görece gelir bakımından daha iyi konumda bulunan ailelerden ikinci kuşağın istek ve beklentileri değişmiş, Sulusokak ise bu istek ve beklentileri karşılayamaz olmuştur. İkinci kuşak, Sulusokak'tan taşınıp çoğunlukla zemini sağlam olmayan Karşıyaka'ya göç etmektedirler. Tokat bir deprem bölgesidir. Zemini oldukça sağlam olan Sulusokak'tan taşınıp zemini sağlam olmayan ama kapitalist üretim ilişkilerinin toplumsal yapıya dayattığı tüketim formlarına uygun bir yaşam alanını tercih etmeleri, statü göstergesi olarak algılanabilir. Çünkü özellikle Karşıyaka'da lüks konutların varlığı buraya yönelik talebin de artmasına yol açmıştır.

“Burası şeyi yakalayamadı. Ekonomik yönden mi kültür yönünden mi bilmiyorum ama işte bir moderenleşmedi yani bu taraflar. Durumu iyileşen gitti hemen. Mükemmel bir zemini var, 10 katlı apartman yaparsın. Ama tesadüf Karşıyaka zemin daha da zayıf. Kazova geçiyor, Irmak yatağı var, orası sıkıntılı. Ama ne hikmetse vatandaş orayı tercih ediyor.” (H. Y., 49, saraç)

Sulusokak bölgesinden kentin diğer bölgelerine olan göç hareketlerinin çoğunlukla evin hanımı öncülüğünde gerçekleştiği görülmektedir. Bunun nedeni ise görüldüğü kadarıyla bölgede bulunan konutların çok eski olmasıdır. Görünürde bölgedeki eski konutlardan duyulan rahatsızlıktan kaynaklanan göç hareketlerinin arkasında aslında alım gücü artan toplumsal kesimin tüketim olanaklarında meydana gelen değişiklikler yatmaktadır. Sulusokak'tan Tokat'ın diğer yerleşim alanlarına göç eden sonraki kuşaklara karşı yaşlı nüfus bölgede kalmayı tercih etmiştir. Yaşlıların bölgeyi terk etmeyişinin nedeni ise yaşadıkları mekânla kurdukları güçlü ilişkiler ve yeni toplumsal ilişkilere duydukları yabancılıktır.

“30-35 sene Sulusokak'ta yaşadık sonra 2008 yılının sonunda Yazıcıoğlu'na [Yeni ve lüks blokların yapıldığı Karşıyaka diye anılan bölgede yer almaktadır] taşındık. Annem bizimle gelmedi. O apartman hayatına alışık olmadığı için çocuklarının evlerine gitmeyip bahçesinde domates, tere, maydanoz ekip semaverini yaktığı kendi ahşap evinde kalmayı tercih etti.” (K. Ö., 43, memur)

Tokat'ın en yoksul bölgesi niteliği taşıyan Sulusokak bu özelliğini yıllarca koruyarak hep yoksulların mekânı olmuştur. Özellikle yakın köylerden göç alan bölge, ucuz konutların varlığı nedeniyle tercih edilmektedir. Sulusokak'a çevre köylerden göç eden halk Sulusokak'ın eski sakinleri tarafından boşalan evleri ya satın alarak ya da kiralarak bölgeye yerleşmişlerdir. Sulusokak'ta yaşanan bu durum *süzülme* olgusuna iyi bir örnek teşkil etmektedir. Kimi aileler oturmakta oldukları konutları çeşitli nedenlerden ötürü terk etmekte, konut pazarında, bu konutlara daha aşağı gelir gruplarına hitap etmektedir. Böylelikle bazı aileler, nitelikleri, ölçünleri daha üstün, fiyatı daha yüksek olan konutlara taşınırken, onların boş bıraktıkları, bir ölçüde eskimiş, fiyatı ya da kirası daha az olan konutları, onlar kadar zengin olmayan kesimler almaktadır (Keleş, 2012: 397). Boşalan bölgeler hem ucuz konut arzı hem de merkeze yakınlığından kaynaklanan istihdam olanaklarına daha rahat erişileceği düşüncesiyle özellikle kırdan göç edenler tarafından tercih edilmektedir. Dolayısıyla bu bölgeler yoksulluk mekânları olarak yeniden üretilmektedir.

“Birazcık burada rahatlayan taşındı. Hem dükkanı varsa aşağı taşıdı, evi varsa sattı, üstüne koydu aşağıda ev aldı. Biraz daha şey yükseldi, kültür yükselince mecburen aşağıya doğru gidiyorlar. Tabii ki sattığı yeri de adam 100 bin liraya daire alamaz ama 15-20 bine alabiliyor. Vatandaş da geliyor buraya taşınıyor işte. Genelde köylerden geliyorlar buraya. Gidenler Karşıyaka'ya taşındı zaten. Köyden gelen de hem köy yakın diyor hem Tokat yakın diyor. Burayı yani kullanıyorlar.” (H. Y., 49, saraç)

Tokat merkez ilçesinde bir tarafta kirası 1000-1600 TL arasında değişen birçok konut bulunurken, Sulusokak'ta kira oranları 150-350 TL arasında değişmektedir. Ama Sulusokak'taki bu kira oranları dahi bölge sakinleri tarafından yüksek bulunmaktadır. Bu durumda bölgedeki yoksulluğun göstergelerinden biridir. Bu durum görüşme yapılan ve hâlâ Sulusokak'ta yaşayan emekli olmasına rağmen seyyar satıcılık yapan bir kişinin sözlerinde de açıklık bulunmaktadır:

“Buradaki kiralar o kadar ucuz değil. En kötü evde oturan 160-175'e oturuyor yani. 150'ye oturan azdan az. Hepsi fakir. Ben de dahil fakirim. Bir haftalık yiyecek veriyorlar bize. Valla şimdi burası köy gibi oldu. Buraya şehir demek için bin tane şahit lazım. Ölü yer burası. Ben bile kafa dinlemeye geliyorum buraya. Tespah satıyorum, yüzük satıyorum. Yalandan oyalanıyorum. 938 lira maaş alıyorum. Onla geçiniyoruz.” (C. B., 67, seyyar satıcı)

Sulusokak Tokat ilçe merkezinde bulunan tek yoksul bölge değildir. Sulusokak gibi yoksulluğu derin yaşayan mahalleler arasında Gülbaharhatun, Devegörmez, Çay Mahalleleri de bulunmakla birlikte Sulusokak'ın eski ticaret merkezinin yoksulluk mekânına dönüşmesi bu bölgeyi ayrıcalıklı kılmaktadır.

“Tokat'ın en yoksul bölgesi Sulusokak'tır. Sonra Sulusokak'ın üstü Kışla mahallesi, Erenler, Kaledibi. Buralar en yoksul bölgelerdir. Bir de Gıjgıj'ın eteklerinde Cirik var. Şimdiki adı Gülbaharhatun. Sonra Çay Mahallesi, Devegörmez

Mahallesi var. Buralara hep köylerden göç etmişler. Gıjgij'in alt tarafında Hasanbabalılar derler. Onlar da çok yoksuldur... Ama en yoksul yer Sulusokak'tır. Konutlar olarak da oldukça yoksul gözükmetedir burası. Oradaki evler nereden baksan 150-200 yıllıktır. Hiçbirini yıkmamışlar. Hâlâ içinde yaşayanlar bile var.” (A. K., 31, memur)

Bölgede yaşayan kadınların çoğu ev hanımı olmasına karşın bazıları hizmet sektöründe istihdam edilmektedir. İstihdam edildikleri işletmelerin başında gelen Has Özgenler'in kurucusunun bir zamanlar Sulusokak'ta yaşamış olması toplumsal ve geleneksel ilişkilerin halen güçlü belirleyiciler olduğunun göstergelerinden biridir.

“Kadınların çoğunluğu ev hanımı. Çalışanlar da tabi maddi kaynaklı. Yetiştiremeyenler. Napsın şimdi 3 tane çocuğu var, 4 tane çocuğu var. Çocuklar okuyor. 4 çocuğu okutmak kolay mı? Mecbur napsın çalışacak. Genelde gençlerden çalışanlar. Mesela Has Özgenler var duymuşsundur. Hepsini bizim mahalleden yani. Sulusokak'ı yani. Şu bölgede en az 50-60 hane orada çalışıyor. Fakat iş isteyenlere de evlere iş veriyor. Has Özgenler buradan çıktı. Evleri hala burada vardır. Yani böyle bir sosyal dayanışma var.” (M. G., 48, muhtar)

Sulusokak bölgesinde yaşayan halkın önemli bir kısmı yardıma muhtaçtır. Eğitim durumlarının da oldukça düşük olduğu bölgede, eğitimsizliğin sebebi hane üyelerinin geçim sıkıntısını giderebilmek adına çalışmak zorunda kalmalarıdır. Dolayımı olarak eğitim düzeylerinin düşüklüğü de daha yüksek ücretli işler bulmalarını ve yoksulluk döngüsünü kırabilmelerinin önünde engel oluşturmaktadır.

“Buradaki insanların %90'ı, şöyle diyim ben sana %90 değil, %30'u biraz zayıf. Yani yardım ihtiyacı olan, %30'u yardım ihtiyacı alan insanlar. Bugün kendi mahallemden [Camii Kebir Mahallesi] ben örnek veriyorum çünkü benim 300 haneye yakın bir hanem var, %30 bile demek çok gelir, 60-70 tane haneye yardım yapıyoruz. Bu yardımlar nasıl yardımlar? Kömür yardımları, gıda yardımları ramazanda, mesela devlet sağolsun Sosyal Hizmetler Müdürlüğü tarafından da nakdi yardımlar. Fakat hep çoğu burada çalışan insanlar. Yevmiyeli çalışır mesela işçi olarak çalışır, dışarıda çalışır ama çalışan insanlar. %90'ı da çalışır. Çalışmayan kim, emeklidir maaşı vardır, ihtiyardır ya da çok gençtir, askerliğini yapmamıştır, okul, iş, askerlik arasında kalan birkaç tane böyle vardır. Çoğunluğu çalışır. Eğitim durumu düşük. Niye düşük. Dışarıdan gelmişler. Mesela ihtiyaçların çok düşük. Son dönemlerde ama çok iyi. Yani okula gitmeyen sayısı çok az. Fakat en fazla ortaokul ve liseye kadar. Üniversiteye durumları biraz zor. Niye? Çünkü çocukları okutmakta biraz sıkıntı yaşıyorlar. Aynı zamanda çalışmak zorunda kalıyor çocuklar. Şimdi çalışan çocuk biraz zor okur.” (M. G., 48, muhtar)

Kısacası bölge eski önemini kaybettikten sonra ucuz konut seçenekleri ile özellikle yakın köylerden göç edenlere ev sahipliği yapmış, eğitim, sağlık, konut,

ulaşım gibi kolektif tüketimden yeterli miktarda pay alamayan yoksulların mekânı olmuştur. Bu özelliği ile de Tokat merkez ilçesinde bulunan diğer bölgelerden ayrılmıştır.

Sonuç

Her üretim biçimi, belli yerleşim biçimlerini ve kendine özgü bir kent tipini yaratmakta, üretim biçiminde meydana gelen dönüşümler kent mekânını etkilemektedir. Üretim ilişkilerinde meydana gelen değişim ve dönüşümler bir anda gerçekleşmemektedir. Her değişim tarihsel bir zeminde gerçekleştiği için eski dönemden izler taşımaktadır. Dolayısıyla belirli bir tarihsel birikimin üzerinde gerçekleşen bu değişim ve dönüşüm, eskiye dair olan toplumsal ilişkilerin varlığı ile yürüyebilmektedir. Bir Anadolu taşra kenti olarak Tokat, doğal yapısı sebebiyle ekonomisi tarıma dayalı olmakla birlikte sanayi, ticaret ve hizmet sektörlerinin de gelişim gösterdiği, kapitalist üretim ilişkilerinin yanı sıra prekapitalist üretim ilişkilerinin de hüküm sürdüğü bir kenttir. Bir önceki üretim sisteminden kalan tortul öğeler eski ticaret merkezi olan Sulusokak'ı kentin diğer bölgelerinden ayrı kılmaktadır.

Bir semt ismi olarak anılan ve adını kuzeyinden yol boyunca akan sular-dan alan Sulusokak, günümüzde yoksulluğun mekânı olarak Tokat'ın merkez ilçesinde bulunan diğer bölgelerinden ayrılmıştır. Osmanlı Devleti zamanında bakırcılık başta olmak üzere kalaycılık, dokumacılık, mutafçılık, saraççılık, se-mercilik, nalbantçılık gibi birçok zanaata ev sahipliği yapan ve ticaretin merkezi niteliğinde olan Sulusokak, kentte kapitalist üretim ilişkilerinin yaygınlaşması ve teknolojinin gelişimi ile birlikte eski hareketliliğini ve önemini kaybetmiştir. 20. yüzyıl boyunca sahip olduğu zanaatları sürdürmeye çalışan Sulusokak niha-yetinde modern teknolojiye yenik düşerek günümüzde sadece yoksulluğu ile ön plana çıkan bir bölge halini almıştır. Sulusokak geçmişten günümüze birçok göç hareketine sahne olmuş, birçok etnik kimliğe de ev sahipliği yapmıştır. Osmanlı Devleti zamanında çoğunlukla Müslüman ailelerin yanında Yahudiler, Hristiyan-lar, Ermeniler, Rumlar, Çerkesler kent nüfusunun ana unsurlarıydı. Günümüzde bu kozmopolit yapısını sürdürmese de Alevi, Kürt, Laz, Roman gibi etnik kimlik-lerin yanı sıra Afganistan ve Irak'tan gelen mültecilerin yerleşim alanlarından biri olmuştur. Şu an bölgede yaşayan halkın çoğunluğu Erzurumlu, Karanlı, Ardahanlı veya Artvinlidir. Bunun nedeni ise 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'dır. Önce çev-re köylere yerleştirilen bu halk zamanla Sulusokak'a yerleşmiştir ve hâlâ bölgede varlıklarını sürdürmektedirler.

Sulusokak, varsıl kesimin uzaklaştığı ama yoksul kesimin ise kentte tutu-nabilmenin bir aracı olarak gördüğü bir yerleşim alanı olarak göç olgusundan önemli ölçüde etkilenmektedir. Bölgedeki nüfusun bir kısmı başka kentlere göç ederken, bir kısmı da kapitalist üretim ilişkileri ile şekillenen Tokat merkez ilçesinde bulunan diğer bölgelere göç etmiştir. Sulusokak'ta bulunan kendi kendine

yeten ve büyük aileler için ideal olan iki katlı ahşap konutlar özellikle ikinci kuşak için çekirdek ailesi için büyük ve iç donanım bakımından yetersiz gelmiş ve müteahhitler tarafından yapılan betonarme binalara göç hızlanmıştır. Onlar tarafından boşaltılan ucuz konutlar ise çoğunlukla kırsaldan göç edenlerin yaşam alanı haline gelmektedir. Türkiye’de köylerin tasfiyesine yönelik politikaların da etkisiyle kırsal alanda meydana gelen yapısal dönüşümle birlikte kente göç eden kesimler öncelikle kentin merkezinde yer alan ucuz konut alanlarında yaşamlarını idame ettirirken zamanla gelir durumlarını iyileştirebilenler kentin çeperlerindeki çok katlı konut alanlarına yerleşmişlerdir. Bu bakımdan kent merkezi fiziksel olarak eski tarihsel dokusundan pek bir şey kaybetmemiştir. Ama Sulusokak’ın parlak günlerinin sakinlerinin ardından göçle gelenlerden ekonomik koşullarını iyileştirenlerin de kentin öteki bölgelerine taşınmasıyla Sulusokak Tokat’ta yoksulluğun yoğunlaştığı bölgelerden birine dönüşmüştür. Kısacası kapitalist üretim ilişkilerinin etkisiyle birlikte Sulusokak’ta yaşanan süzülme bölgeyi bir yoksulluk kısır-döngüsüne dahil etmiştir.

Geç kapitalist Türkiye’nin geç kapitalist bir taşra kenti olan Tokat’ın mekânsal gelişimi 1980’li yıllara kadar durağan bir seyir göstermiş, 1980’li yılların sonunda da hızlı bir yapılaşmaya sahne olmuştur. 1980’li yıllarda merkez ilçesi küçük bir kasaba görünümündeyken, 1990’lı yıllara doğru eskiden bağ bahçe olarak kullanılan alanların yerleşime açılarak, toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizliği perçinlediği söylenebilir. Bu yeni yerleşim alanları modern yapılarla orta ve üst düzey gelire sahip olanlara hitap ederken, alt düzey gelir grubuna dâhil olanlar Sulusokak’ta bulunan 150-200 yıllık konutlarda yaşamaktadırlar. Günümüzde ise toplumsal sınıflar arasındaki bu ayrışma daha görünür bir niteliğe bürünmüştür. Tokat’ın kuzeyinde yer alan Karşıyaka, Malkayası ve Kaşıkçıbağları gibi yeni yerleşim alanlarında oldukça lüks çok katlı apartmanlar hatta yer yer güvenli sitelerin varlığı söz konusudur. Buna karşın Sulusokak’ta ise ahşap karkastan yapılmış konutların sayısal oranı hâlâ fazladır. Kentin konutsal dokusuna bakıldığında kent merkezinden çeperlere doğru gidildikçe konutlarda niteliksel olarak iyileşmeler görülmektedir ki bu yapı toplumsal sınıflar arasında eşitsiz ilişkiyi yansıtmaktadır. Elbette ki toplumsal yapıda bulunan bu eşitsiz ilişki sadece günümüze özgü değildir. Geçmiş üretim sistemlerinde de toplumsal eşitsizlik söz konusuydu. Ama bu eşitsizlik mekâna bugünkü gibi derin yansımamıştır.

Kaynakça

Acunsal, Ferit (1947), *Gerçeklerin Diliyle Tokat*, İstanbul: Tanin Basımevi.

Açıknel, Ali, Abdurrahman Sağır (2005), *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler I. Cild*, Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Matbaası.

Adaman, Fikret, Çağlar Keyder (2006), *Türkiye’de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma*, http://ec.europa.eu/employmentsocial/social_inclusion/docs/2006/study_turk_ey_tr.pdf, Erişim Tarihi: 03.09.2012.

- Akgür, Zeynep Gökçe (1997), Türkiye’de Kırsal Kesimden Kente Göç ve Bölgelerarası Den-
gesizlik (1970-1993), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Akok, Mahmut (1957), “Tokat Şehrinin Eski Evleri”, Yıllık Araştırmalar Dergisi, Sayı: 2, ss.
129-151.
- Akşit, Bahattin (1998) “İçgöçlerin Nesnel ve Öznel Toplumsal Tarihi Üzerine Gözlemler: Köy
Tarafından Bir Bakış”, Türkiye’de İçgöç, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tar-
ih Vakfı Yayınları, ss.22-37.
- Aktüre, Sevgi (1975), “17. Yüzyıl Başından 19. Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu
Osmanlı Şehrinde Şehirsiz Yapının Değişme Süreci”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Der-
gisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 101-128, [http://jfa.arch.metu.edu.tr/ archive/0258-5316/1975/
cilt01/sayi1/101-128.pdf](http://jfa.arch.metu.edu.tr/archive/0258-5316/1975/cilt01/sayi1/101-128.pdf) Erişim Tarihi: 01.05.2013.
- Aktüre, Sevgi (1981), *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemesi*, Anka-
ra: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, 2. Baskı.
- Alada, Adalet Bayramoğlu (2008), *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, İstanbul: Sümer Kitabevi.
- Asarkaya, Halis (1936), Ulusal Savaşta Tokat, Tokat.
- Aslan, Dilek Gümüş (2005), Kentsel Yoksulluk ve Kentleşme Sürecinde İki Örnek: Karanfil-
köy ve Derbent Mahalleleri, Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Avar, Adile Aslan (2009), “Lefebvre’nin Üçlü -Algılanan, Tasarlanan, Yaşanan Mekân-
Diyalektiği”, Fehmi Doğan (der.), *Mimarlık ve Mekân Algısı*, Ankara: TMMOB Mimar-
lar Odası Ankara Şubesi, ss. 7-17. [http://www.mimarlarodasiankara.org/dosya/
dosya_17.pdf](http://www.mimarlarodasiankara.org/dosya/dosya_17.pdf) Erişim Tarihi: 30.01.2013.
- Aytaç, Ömer (2013), “Kent Mekânları ve Kimlik/Farklılık Sorunu”, *İdealkent*, Sayı: 9, ss.
150-169.
- Baloğlu, Filiz (2005), “Kentsel Yoksulluk: İstanbul’dan Küçük Bir Kesit”, *Sosyoloji Konfe-
ransları Dergisi*, Sayı: 31, ss. 231-249, [http://journals.istanbul.edu.tr/tr/ index.php/ ikti-
satsosyoloji /article/ view/5957/5481](http://journals.istanbul.edu.tr/tr/index.php/iktisatsosyoloji/article/view/5957/5481), Erişim Tarihi: 10.03.2013.
- Bıçkı, Doğan (2004), *Küreselleşme Sürecinde Mekânsal Yarımla ve Kentsel Yoksulluk Ol-
gusunun Kuramsal ve Uygulamalı Bir Analizi: Bursa-İşiktepe Örneği*, Bursa: Uludağ
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Buğra, Ayşe, Çağlar Keyder (2003), “Yeni Yoksulluk ve Türkiye’nin Değişen Refah Rejimi”,
Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İçin Hazırlanan Proje Raporu, Ankara: Ajans-
Türk A.Ş.
- Caldeira, Teresa P. R. (1999), “Sao Paulo’da Yeni Mekânsal Ayrışma Yapısı: Duvarlar İnşa
Etmek”, *Birikim*, Sayı: 123, ss. 87-96.
- Castells, Manuel (1997), *Kent, Sınıf, İktidar*, çev. A. Erendil, Ankara: Bilim ve Sanat Yayın-
ları.
- Cinlioğlu, Halis (1973), Osmanlılar Zamanında Tokat: Dördüncü Kısım, Tokat: Barış Mat-
baası.
- Çiçek, Harun (2006), Tokat Merkez Sancağı’nın Sosyo-Ekonomik Konumu (1800-1850),
Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı,
(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

- Dobb, Maurice (2007), *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler Geçiş Tartışmalar*, çev. F. Akar, İstanbul: Belge Yayınları.
- Doğan, Ali Ekber (2002), *Birikimin Hamalları: Kriz, Neo-Liberalizm ve Kent*, İstanbul: Donkişot Yayınları.
- Doğru, Halime (1995), 18. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Dutoğlu, Yasemin (2012), *Ak Zambaklar Şehri Tokat*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Engels, Friedrich (1994), *İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu*, çev. O. Emre, İstanbul: Sosyalist Yayınlar.
- Ercan, Fuat (2000), “Küreselleşme Sürecindeki Yerellikler: Homojenleşme ve Farklılaşma/ Güç ve Eşitsizlik İlişkileri Üzerine”, Fulya Atacan vd. (der.), *Mübeccel Kıray İçin Yazılar*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, ss. 195-234.
- Erder, Sema (2006), *Refah Toplumunda Getto*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Faroqhi, Suraiya (2004), *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, çev. N. Kalaycıoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 4. Baskı.
- Genç, Mehmet (1988), “17.- 19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat”, Hayri Bolay, vd. (der), *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu*, Ankara: Tokat Valiliği, ss. 145-169.
- Gottdiener, Mark (2011), *Mekân Kuramı Üzerine Tartışma: Kentsel Praksise Doğru*, çev. H. Ç. Keskinok, <http://www.praksis.org/wp-content/uploads/2011/07/002-Gottdiener.pdf>, Erişim Tarihi: 28.01.2013.
- Harvey, David (2002), “Sınıfsal Yapı ve Mekânsal Ayrışma Kuramı”, Bülent Duru, Ayten Alkan (der.), *20. Yüzyıl Kenti*, çev. B. Duru, A. Alkan, Ankara: İmge Kitabevi.
- Harvey, David (2003), *Sosyal Adalet ve Şehir*, çev. M. Morali, İstanbul: Metis Yayınları.
- Huot, Jean Louis, Jean Paul Thalmann, Dominique Valbelle (2000), *Kentlerin Doğuşu*, çev. A. B. Girgin, Ankara: İmge Kitabevi.
- İçduygu, Ahmet ve Turgay Ünal (1998), “Türkiye’de İçgöç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri”, Türkiye’de İçgöç, Bolu-Gerede, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, ss. 38-55.
- İçduygu, Ahmet, İbrahim Sirkeci (1999), “Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Göç Hareketleri”, Oya Baydar (der), *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, ss. 249-259.
- Kaygalak, Sevilay (2007), “Kır, Kent ve Kapitalizme Geçiş: Bursa Örneği”, *Mülkiye*, Cilt: 31, Sayı: 257, ss. 185-203.
- Kaygalak, Sevilay (2008), *Kapitalizmin Taşrası: 16. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Bursa’da Toplumsal Süreçler ve Mekânsal Değişim*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keleş, Ruşen (2012), *Kentleşme Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi, 12. Baskı.
- Kıray, Mübeccel (1965), “Modern Şehirlerin Gelişmesi ve Türkiye’ye Has Bazı Eğilimler”, *1964-1965 Dönemi İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Şehircilik Kürsüsü Konferanslarından*, <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/4/319/9330.pdf>, Erişim Tarihi: 11.05.2013.

- Kıray, Mübeccel (1972), “Gecekondu, Azgelişmiş Ülkelerde Hızla Topraktan Kopma ve Kentle Bütünleşememe”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 3, ss.561-573.
- Lefebvre, Henri (1991), *The Production of Space*, Oxford: Blackwell Publishing.
- Meral, Şükrü (1938), *Tokat Vilayeti: Sıhî ve İctimaî Coğrafyası*, Ankara: Hapısane Matbaası.
- Ocak, Ersan (1996), “Kentın Değişen Anlamı”, *Birikim*, Sayı: 86-87, ss. 32-41.
- Özkan, Salih (2002), *80 Numaralı ve (H. 1296. 1301; M. 1878-1884) Tarihli Tokat Şer ‘iyye Sicil Defteri ‘nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Sağlam, Serdar (2006), “Türkiye’de İç Göç Olgusu ve Kentleşme”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Sayı:5, ss.33-44.
- Sipahi, Esra Banu (2005), *Yoksulluğun Küreselleşmesi ve Kentsel Yoksulluk: Ekonomik ve Sosyal Boyutlarıyla Konya Örneğinde Yoksulluk*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Süalp, Z. Tül Akbal (1999), “Mevzini Savun Diyor, Sefil Fare”, *Birikim*, Sayı: 123, ss. 76-82
- Texier, Charles (2002), *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, çev. A. Suat, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayını.
- Tümtaş, Mim Sertaç (2012), *Toplumsal Ayrışmada Refleks Kent İzmir mi?*, <http://www.yurt-suz.net/News.aspx?newsid=1112>, Erişim Tarihi: 05.09.2012.
- Türkün, Asuman, Hatice Kurtuluş (2005), “Giriş”, Hatice Kurtuluş (der.), *İstanbul’da Kentsel Ayrışma, Mekânsal Dönüşümde Farklı Boyutlar*, İstanbul: Bağlam Yayınları, ss. 9-24.
- Ünal, Çiğdem (2004), *Şehir Coğrafyası Açısından Tokat*, Erzurum: Aktif Yayınevi.
- Van Pampus, Mirko (2012), “İstanbul’da Mekânsal Dönüşümler”, *Türkiye Siyasi Analiz ve Araştırma Merkezi (Analiz Türkiye)*, Cilt: 1, Sayı: 6, Londra: Analiz Türkiye, ss. 28-35, <http://researchturkey.org/?p=1764%lang=tr>, Erişim Tarihi: 30.01.2013.
- Yakupoğlu, Yusuf (haz.), (1968), *Tokat İl Yıllığı- 1967*, Ankara: Tokat Turizm ve Tanıtma Derneği Yayını.
- Yırtıcı, Hakkı (2009), *Çağdaş Kapitalizmin Mekânsal Örgütlenmesi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı.

Tokat Geç Dönem Camilerinin Kent Gelişimi İçindeki Yeri ve Mimari zellikleri

Işık AKSULU*

Özlem SAĞIROĞLU**

zet

Osmanlı kenti; mahalle ve mahalle birliklerinden oluşan, gelişen ve büyüyen bir yapıya sahiptir. Mahalle içinde yaşayan bireyler de aynı dini ve hayat görüşüne sahip toplulukların bir araya gelmesi ile oluşurlar. Başlarında ise kocabaşı veya müslüman ise imam bulunur ve padişahlık katında temsil edilirler. Dini temsilcinin başkan olması gibi, mahalle çekirdeğini de cami oluşturur; ve mahalle bu odak çevresinde, topoğrafya, diğer mahalle sınırları, mülkiyetler vs bazında şekillenir.

Farklı tarihsel dönemlere ev sahipliği yapan Tokat Kent Merkezinde de, Danişmendlilerden başlayarak Selçuklu, İlhanlı, Osmanlı döneminden günümüze gelen cami yapıları pek çok çalışmaya konu edilmiş olmasına karşın, geç dönem camilerine fazla değinilmemiştir. Ahmet Ağa, Dabakhane, Kaya, Küçük Beybağı, Aksular camileri gibi Tokat'a özel mimari özellikleri olan bu yapılar şehrin gelişimine bağlı olarak değişik noktalarda adını verdikleri mahallerde yer almakta, bu mahallelerin çekirdeklerini oluşurmaktadırlar.

Bildiri kapsamında 1990 yılında araştırma projesi kapsamında yapılan çalışma güncellenerek, Tokat'ın geç dönem camilerinin mimari özellikleri ile, koruma sorunları kent gelişim ilişkileri bazında ele alınıp; görsel veriler ile sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tokat, geç dönem cami, mahalle, koruma.

1. Giriş

Tokat'ın geç dönem/geleneksel camilerinin mimari özellikleri ile koruma sorunlarını doğrudan ele almadan önce kent gelişimi ile ilişkilerini açıklayabilmek için, "Anadolu'da kent gelişimi nasıldı, Tokat'a bu gelişme nasıl yansımıştı" sorusuna yanıt bulmak için bu olguların kısaca açıklanması aydınlatıcı olacaktır.

2. Anadolu Kent Gelişmesine Kısa Bir Bakış

Anadolu tarih ve tarih öncesi devirlerde birçok uygarlığa beşik olmuş, bütün bu uygarlıklar birbirini etkilemiş ve birbirinden etkilenmişlerdir. Bu nedenle

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü ankaya-ANKARA.

** Öğr. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü ankaya-ANKARA.

Türk kenti yapısından söz ederken bunun bir sentez olduğu belirtilmiştir (Kuban D.; 1968). Bu sentezde İslam elemanları ve Orta Asya Türk uygarlığının etkileri görülür. İslam kentini çalışan araştırmacılar kentin ana elemanını cami olarak kabul eder (Grabar O.; 1969). Grunebaum kentte iki önemli elemandan bahseder, bir cami genellikle Cuma cami ve bir Pazar /çarşı. Üçüncü eleman olarak da hamamı vurgular (Grunebaum; 1955). Halep, Şam, Bağdat ve Kahire gibi idari formasyonu olan şehirlerden öretilen modelde beş elemandan bahsedilir. Kale, İdari Merkez, Ticaret bölgesi, mahalleler ve şehir etekleri / tarım alanları. İdari formasyonu olmayan kentlerde ise, Kale, Ticaret merkezi ve Mahallelerden oluşmaktadır. Bunun dışında tarım alanları yer alır.

Cuma cami kentin merkezinde yer alır, çarşı hanlar ve kayseriye bu yapıyı çevreler (Grunebaum; 1955). Ticaret merkezinde benzer üretimi yapan esnaf çarşıları birbirine yakın konumlanır, her üretim esnafının sıralandığı dükkânlar bir sokakta yer alır ve yine bu düzen camiden başlayarak kentin ticaret alanı dışına doğru yayılır (Jairazbhoy, R.A.;1964).

Mahalle, kentin diğer bir unsuru olup sosyal ve fiziki karakteri yansıtır. Hiç bir organik bağlantı endişesi olmadan gelişmiş ana elemanlardan biridir (Ergenç Ö.;1980).

Selçuklu döneminde Anadolu kenti, cami ve idari-askerî merkezin bulunduğu şehristan olan, Pazar ve mahallelerin şehir kapılarına doğru uzandığı bir sistemden oluşmuştur. Osmanlı döneminde mahalle kentin ana yerleşme ünitesidir. Bir cami ya da ticaret merkezi etrafında sosyal ve fiziksel gelişme gösterirdi (Ergenç Ö.;1980).

Eski kent yeni yapısal elemanlarla zenginleştirilmiş, bunun yanı sıra imaretlerin yapımıyla kentin gelişimi sağlanmış (Ergenç Ö.;1980). Sosyal ve dini görev yerine getiren zaviyeler kentlerin gelişiminde önemli rol oynamıştır (Kuban D.;1968). Ergenç, cami, Bedesten¹ ve imaretlerin Osmanlı kentlerinin dominant elemanları olduğunu, bu odak noktaları arasında Pazar yerleri ve çarşıların yer aldığını ve bedestenin de çarşının odak noktası olduğu tespit edilmiştir. Bu düzende Ulucami hemen yakında yer alır, Uzun Çarşı adı ile anılan sokak bedestenden başlayarak çarşığı boydan boya geçen bu uzun çarşı sokağına farklı ticaret erbabının yer aldığı sokaklar bağlanır. Kent içi ve kent dışı ticaretle uğraşan artizanlar bedestene yakın yerlerde konumlanmışlardır. İşlevleri gereği diğer iş kolları özellikle su ile ilişkili olanlar çeperlerde yer alıp Osmanlı çarşı düzenini oluşturmuştur (Ergenç Ö.;1980).

Genellikle bir cami ya da mescit etrafında kümelenen mahalleler cami isimlerini taşıyan isimlerle anılmakta, bir ailenin bir araya gelmesiyle ve çıkmaz sokaklarla biten kümeler de mahalleyi oluşturmaktadır. Bu bağlamda kentin yapılı çevresini oluşturan mahalleler kent planını tamamlamaktadır.

1 Bu düzenin Anadolu'da 15-16 yy da bedestenin gelişmesi ile bağlantılı olduğu söylenebilir. Ayrıca her Anadolu kentinde bedesten de yoktur. Bu durumda odak nokta camidir.

3. Tokat Kentinin Gelişmesine Dair Değerlendirme

Roma ve Bizans İmparatorluğu dönemlerinde sınır kenti olarak varlığını sürdüren Tokat bir Garnizon olarak işlev görmüştür, bu nedenle gelişkin bir şehir olduğu söylenemez. Danişmendlilerin Tokat'ın fethinde kale dışında büyük bir kilise ile burada yaşayan 360 ruhbandan müteşekkil bir cemaatle karşılaştıklarına dair kayıtlardan, sınırlı da olsa sur dışında bir yerleşmenin mevcudiyeti anlaşılmaktadır (Melikoğlu M.Y.;1987). Bu olgu, o dönemdeki diğer ortaçağ kentleri gibi ilk kurulduklarında tamamıyla kale içinde yer aldıklarına dair genelleşmiş bir düşüncenin aksini ortaya koymaktadır.

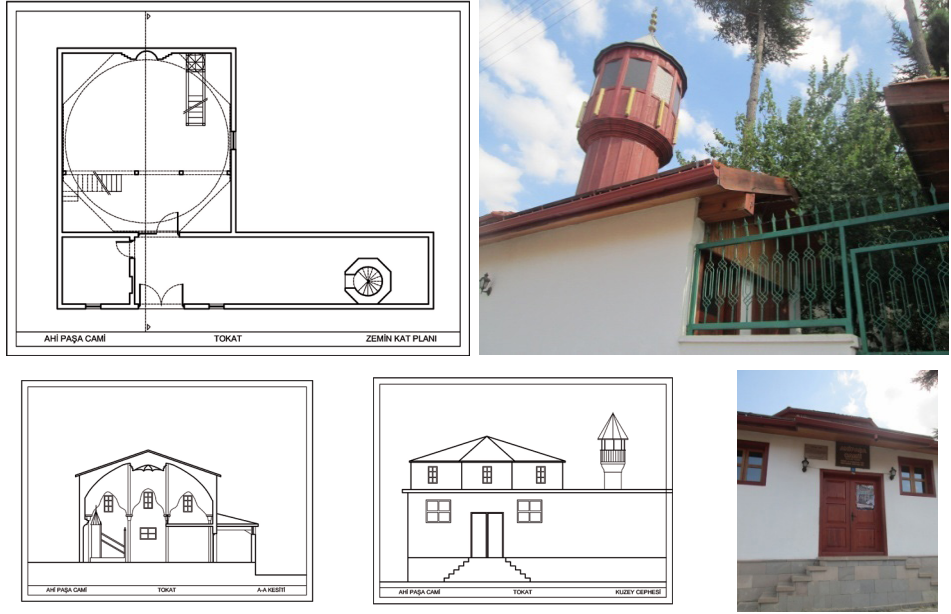
Tokat'ı vakıf gelirleri ile, Türk-İslâm kültürü esaslarına göre ilk imâr eden Danişmendliler olmuştur. İslam şehirleri üzerine çalışan araştırmacıların da belirttiği gibi şehrin ana elemanı câmidir (Grabar O.; 1969). Danişmendlilerin ilk imar faaliyetleri önce kale içinde, Melik Gazi Camii, hemen arkasından, kalenin kuzey eteklerinde Garipler Camiini inşa etmeleri ile başlamıştır. Kalenin güney eteğindeki Ulu Camii Selçukluların Danişmendli yerleşimi içinde yer alan ilk imar faaliyeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanyeli'nin belirttiği gibi, birçok Selçuklu kentinde olduğu gibi ticaretin Ulu Camii çevresinde yer almamasının aksine, Tokat'ta çarşı, Ulu Camii yakınında konumlanmaktadır. 1262 yılından itibaren şehirleri idari olduğu kadar ticari açıdan da yönlendiren ahiler Ankara ve Konya'da olduğu gibi 1262-1317 tarihleri arasında Tokat'ta da yoğun bir şekilde faaliyette oldukları bilinmektedir (Bayram M.;1986). Bu bilgiden hareketle, Ahilerin fiziksel yapıya etkileri göz önüne alındığında, İslam kentlerinde karşımıza çıkan, her iş kolunun kendi sokağında yer aldığı hiyerarşik düzenin Tokat için de geçerli olabileceği söylenebilir (Aktüre S.;1978). Osmanlı Dönemi'nden günümüze kısmen ulaşan geleneksel ticaret merkezi düzeninin Ulu Camii civarındaki mevcudiyeti bu varsayımı kuvvetlendirmektedir (Aktüre S.;1978).

Selçuklu Dönemi'nden günümüze ulaşan, XII. y.y. ortası ile sonunda inşâ edilmiş olan, şehrin kuzeyindeki ve Şeyh Meknun Tekkesi, batı da Kaya Camii arkasındaki Tekke, şehrin kuzey ve batı yönlerindeki uç noktalarını belirlemektedir. XIII. y.y. ortalarında inşâ edilen Ebul Kasım Mescid ve Türbesi, Sefer Paşa mescid ve türbesi doğu-batı yönündeki ikinci derecede ticaret yolu, XIII. y.y. ortası ile XIII. y.y. sonlarında inşâ edilen Ebu'ş.Şems Hângahı, Pervane Hamamı, Gök Medrese, Sümbül Baba Zâviyesi, Halef Sultan Tekkesi gibi büyük yapıların kuzey güney doğrultuda uzanan ana kervan yolu çevresinde ki düzlüklerde yer aldıkları görülmektedir (Şekil 1). Bahsi geçen yapıların işlevlerinden bu dönemde, Tokat'ın ticaret kenti olduğu kadar, bir eğitim ve kültür merkezi de olduğu görülmektedir. XIV. y.y. başında ise Âlâca Mescit ve çevresindeki yerleşim ile doğu-batı yönünde uzanan yolun üzerinde şehir batıya doğru gelişme göstermektedir. İlhanlı Dönemi'nde yerleşme kuzey-güney ticaret yoluna paralel uzandığı gibi Acepşir Zâviyesi ile batıya, Abdülmuttalip Zâviyesi ile güneye yönelmiştir. Bu dönemde doğu-batı ticaret yolunun batı ucunda yer alan Erenler Mezarlığı

ile daha önce şehrin güney yamaçlarında yer alan bu işlevin, batıya aktarıldığı görülmektedir. Ertena Dönemi'nde şehrin kuzey, doğu ve batı da aynı sınırlar içinde kaldığı ancak, vadinin güney yamaçlarına doğru genişlediği, bugün mevcut olmayan, 1365 tarihli vâkfiyesine göre Ahî Paşa'ya ait, halen aynı adla anılan Cemalettin Mahallesi'ndeki zâviye, camii ve hamamın konumundan anlaşılmaktadır. Şehrin XIV.y. y. sonunda, Osmanlı yönetimine geçmesiyle, bu devletin toplumsal yapı niteliğinin göstergesi olan vakıf yapılarının arttığı görülmektedir (Aktüre S.;1978). XIV, ve XV. y.y.'larda şehrin Selçuklu Dönemi gelişme sınırları içinde olduğu kadar bu sınırların dışına taşan bir gelişme gösterdiği, bu dönemden ayakta kalan yapıların konumlarından anlaşılmaktadır. Selçuklu dönemine ait Tokat'ın etnik yapısı ve nüfusuna dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Bu konudaki en erken tarihli kayıt 1455 yılına aittir. Bu kayıta, şehrin nüfusunun 15.000, bunun da 2/3 ' ününü Müslüman olduğunu belirtilmektedir (Gökbilgin T.;1974). Bu bilgiler değerlendirildiğinde XIII. ve XIV. y.y.lar da nüfusun ne olabileceğine dair bir tahmin yapılamayacağı açıktır .

Tarihsel gelişim süreci içinde ele aldığımız Tokat şehrinin Bizans Dönemi'nden itibaren bir açık kent özelliği gösterdiği anlaşılmaktadır. Tanyeli, açık kentler için iki farklı model belirlemektedir (Tanyeli U.; 1986). Birinci model; Türk öncesi döneme ait kalenin evrimleşmesi, ikinci model ise; içinde önemli bir yerleşmeyi barındırmayan bir kalenin hemen yanında başlayan Türk yapılaşması. İkinci kategoride yer alan Tokat şehri, Türk öncesi kale dışında bir yerleşmenin mevcudiyeti, Danişmendliler Dönemi'nde itibaren sınırlı da olsa kale içinde idari işlevlerin yanı sıra bir mahallenin varlığı, ticaretin Ulu Câmî civarında yer alması gibi, modelden ayrılan farklılıklar göstermesi yanı sıra kalenin savunma işlevini sürdürmesi, kentsel işlevler açısından ağırlıklı kesimin kale dışındaki alanlarda gerçekleşmesi, ticaretin tamamen kale dışında bulunması ile açık kent modelinin esaslarına uymaktadır.

Tokat şehrinde, Osmanlı Dönemi'nde inşa edilmiş yapıların, konumları ve işlevleri de incelendiğinde, 17. y.y.'da kalenin güney doğu etlkerine yapılan kentsel sıçrama ya rağmen bir kentsel sürekliliğin mevcudiyeti görülmektedir. 18. ve 20. y.y.'larda da mahalleler çeperlere doğru yayılmağa devam etmiştir. Yazılı Kaynaklara bakıldığında, 1009/1600 tarihli avarız defterinde 73 mahalleden, 1052 1642 tarihli avarız defterinde 71 mahalleden bahsedilmekte, 1186/1772 tarihli şer'iyye sicil kayıtlarına göre Tokatta 75 mahalle görülmekte, bu tarihten 48 sene sonra 1229/1814 tarihli bir tesbitte 73 mahalle zikredilmektedir (İşbirli M.;1987).

Şekil 2. Ahi Paşa Mescidi

b. Ahmet Ağa Camii

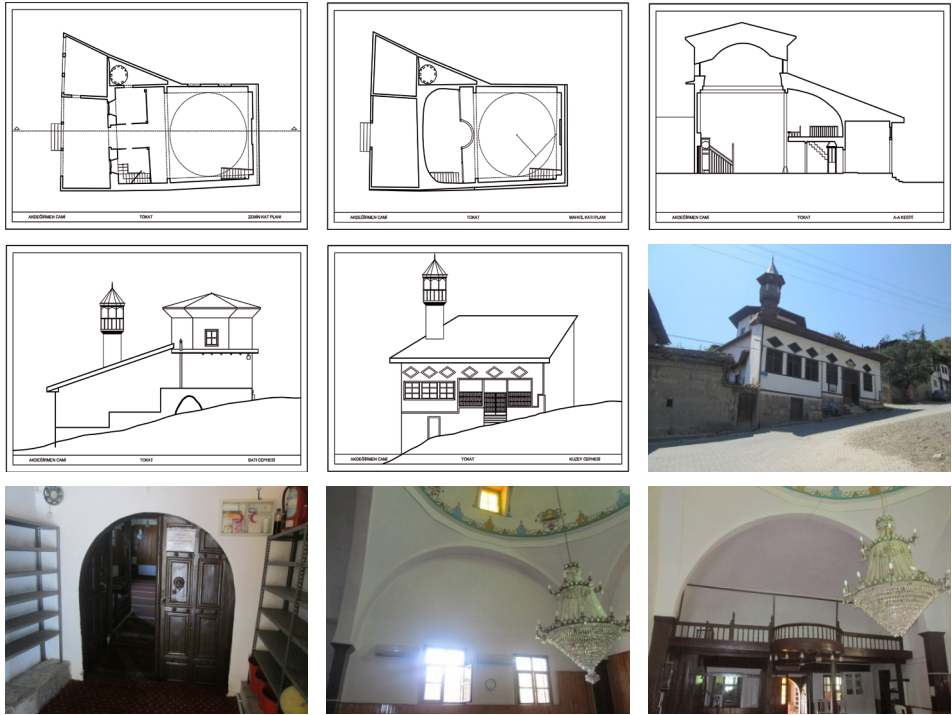
Alipaşa Mahallesi'nde yer alan yapının tescil kaydına göre 1911 tarihinde yapıldığı belirtilmektedir. Dikdörtgen bir plana sahip olan camiye batı cephesinin kuzey kenarından dikdörtgen planlı mekâna girilir. Bu mekândan dikmelerle ayrılan Harim bölümü, kare planlı olup tromplara oturan kubbe ile örtülüdür. İç mekân altta dikdörtgen, kasnak kısmında kemerli pencereler ile aydınlatılmaktadır. Taş temel ve ahşap iskelet içi kerpiç dolgu beden duvarları ile inşa edilmiş olan yapının minaresi silindirik gövdeli kesme taştır. (Şekil 3)

Şekil 3. Ahmed Ağa Camii

c. Akdeğirmen /Aksu cami

Kent merkezinin dışında Akdeğirmen Mahallesi'nde yer alır. Kapı üzerindeki kitabeden 1791 yılında Müftü Katıpzade Mahmut Efendi tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Son cemaat mahalli önüne eklenmiş olan, minarenin de içinde yer aldığı trapezoid mekândan son cemaat mahalline ve kare planlı harime geçilmektedir. Kare plandan kubbeye pandantiflerle geçilmiştir. İç mekân beden duvarlarında ve kasnakta pencerelerle aydınlatılmaktadır. İç duvar yüzeylerinde, pencere kenarları, kemer iç yüzeyleri ve pandantifler kalem işi ile süslenmiştir. Taş temel ve ahşap iskelet içi kerpiç dolgu beden duvarları üst örtüye taşınmıştır. Sekizgen kasnak üzerine oturan geniş saçaklı külah alaturka kiremit ile örtülüdür. Kısa gövdeli ahşap minare, şerefe ve külahan oluşmaktadır. Külah kurşun ile kaplıdır. Doğu cephesindeki kemerli duvar izleri caminin eski dönem yapı kalıntısı üzerine inşa edildiğini göstermektedir (Şekil 4).

Şekil 4. Akdeğirmen-Aksu camii

d. Çay / Şeyh-i Şirvani Cami

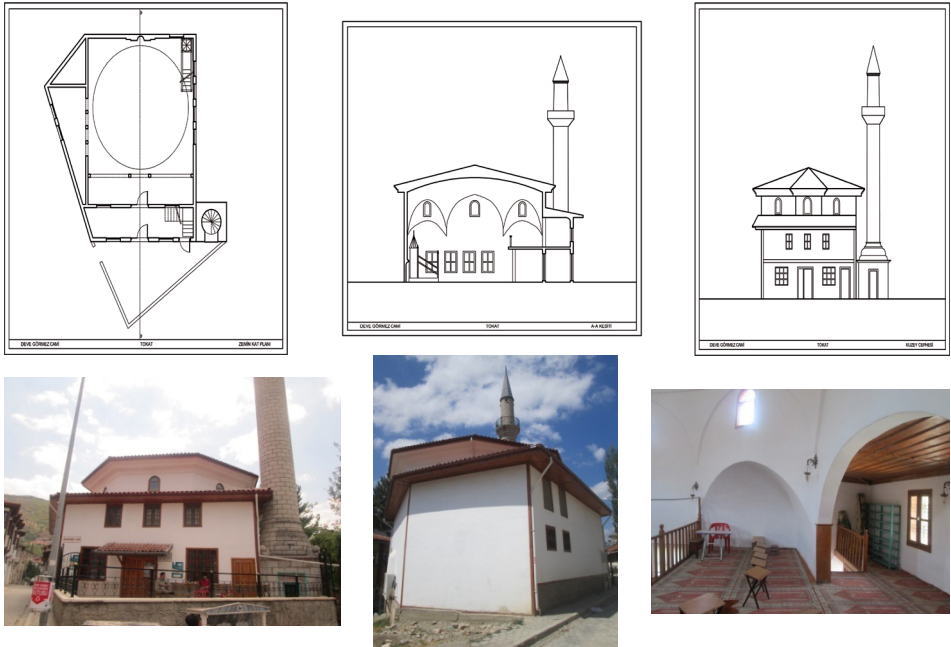
Çay Mahallesi'nde yer alır. Yapım tarihi ve bilinmemektedir. Kareye yakın dikdörtgen planlı yapıya doğu yönde yer alan kapıdan girilir. Harim üç cephede yer alan alt ve üst düzlemde açılmış olan pencereler ile aydınlatılmaktadır. Yığma taş tekniğinde yapılmış olup, üst örtü Marsilya kiremitli kırma çatı ile örtülmüştür. Yapıdan ayrı mesafede olan minaresi kesme taşın inşa edilmiştir. (Şekil 5)

Şekil 5. Çay / Şeyh-i Şirvani Cami

e. Deve Görmez Cami

Deve Görmez Mahallesi'nde yer almaktadır. Yapım tarihi bilinmemektedir. Dikdörtgen planlı son cemaat mahallinden, ahşap dikmelerle ayrılmış revak bölümünden harime girilmektedir. Harimin batı duvarı açılarak üçgen biçiminde bir mekânla harim genişletilmiştir. Kare planlı harim kısmı tromplarla geçilen kubbe ile örtülüdür. İç mekân altta kare üstte dikdörtgen pencereler ile aydınlanmaktadır. Yapım sistemi Taş temel ve ahşap iskelet içi kerpiç dolgudur. Konik biçimli üst örtü geniş saçağa oturmaktadır. Doğuda yer alan tek şerefeli taş minaresi bulunmaktadır. (Şekil 6)

Şekil 6. Deve Görmez Cami

f. Gaybi Cami

Erenler Mahallesi'nde yer almaktadır. Yapım tarihi kesin bilinmemektedir. Dikdörtgen planlı yapı, ahşap dikmelerle ayrılmış giriş bölümünden harime geçilmektedir. Giriş bölümünün üstü kadınlar mahfili olarak kullanılmaktadır. İç mekânın tavanı çıtalı ahşap ile kaplıdır, mekan geniş pencerelerle aydınlatılmaktadır. Geniş saçaklı kırma çatı alaturka kiremit ile örtülüdür. İnşa tekniği, taş temel üstüne ahşap iskelet içi kerpiç dolgudur. Yığma taş silindirik gövdeli minaresi bulunmaktadır. (Şekil 7)

Şekil 7. Gaybi Cami

g. Horuç camii

Akdeğirmen Mahallesi Hoca Ahmet Sokak'ta yer almaktadır. Son cemaat mahallinden kare planlı harime girilmekte, kare plandan kubbeye pandantiflerle geçilmiştir. İç mekân beden duvarlarında ve kasnakdaki pencerelerle aydınlatılmaktadır. İç duvar yüzeylerinde, pencere kenarları, kemer iç yüzeyleri ve pandantifler kalem işi ile süslenmiştir. Taş temel ve ahşap iskelet içi kerpiç dolgu yapım tekniği üst örtüye de taşınmıştır. Sekizgen kasnak üzerine oturan geniş saçaklı külâh alaturka kiremit ile örtülüdür. Tuğla minaresi tek şerefelidir. Külâh kurşun ile kaplıdır. Yangında üst örtünün tamamı, harim bölümünün bir kısmı yanmıştır. Yangın sonrası onarılan yapı ibadete açıktır. (Aksulu I. ve Kuntay O.; 2013) (Şekil 8)

Şekil 8 Horuç cami

h. Kadı Hasan Cami

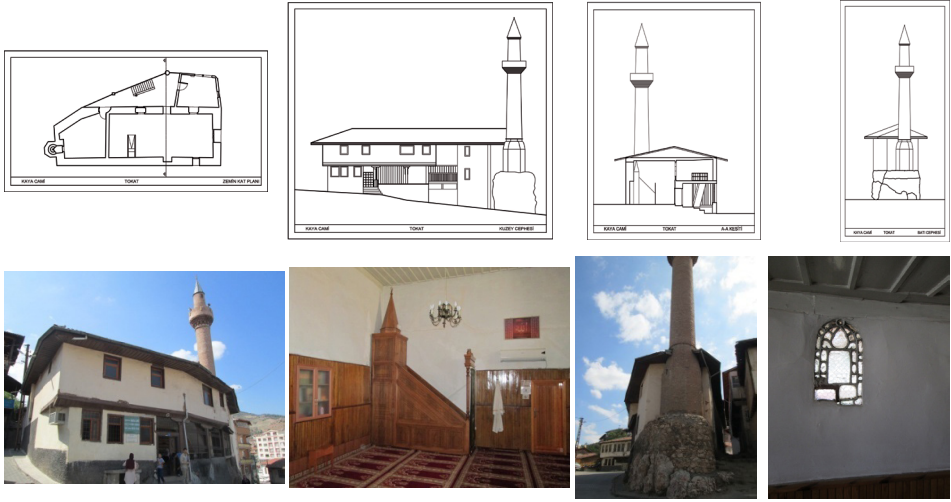
Cemalettin Mahallesi'nde yer almaktadır. Yapım tarihi bilinmemektedir. 1982 yılında onarılmıştır. 2006 yılında restore edilmiştir. Merdivenlerle ulaşılan dikdörtgen son cemaat mahallinden kare planlı harime geçilmektedir. Harim tromplarla geçilen kubbe ile örtülüdür. Harimin doğu ve batı yönünde eklenmiş iki adet mekân yer almaktadır. Bugün son cemaat mahalli abdestlik olarak kullanılırken batıda yer alan mekân giriş mekânı olarak kullanılmaktadır İç mekân dikdörtgen pencerelerle aydınlanmaktadır. Yığma taş ile inşa tekniği olup, kubbe alaturka kiremit ile örtülmüş külah biçimindedir. Minare kısa ahşap gövde, şerefe ve külahtan oluşmaktadır. Külah kurşun ile kaplıdır. (Şekil 9).

Şekil 9. Kadı Hasan cami

i. Kaya Cami

Mehmet Paşa Mahallesi'nde yer almaktadır. Yapım tarihi bilinmemektedir. Topoğrafik yapıya bağlı olarak trapezoid bir düzen gösteren yapıya yol seviyesinden merdivenlerle yükselerek giriş mahalline geçilmektedir. Dikdörtgen plana sahip harim bölümünün tavanı çıtalı ahşap kaplı olup göbek süslemesi vardır. İç mekân büyük pencereler ile aydınlanmaktadır. Güney duvarında revzenli pencere bulunmaktadır. Üst örtü alaturka kiremitli kırma çatıdır. Tuğla minaresi özgün olup Alaca cami minaresi gibi XII y.y. sonu özelliği göstermektedir. (Şekil 10)

Şekil 10. Kaya camii

j. Küçük Beybağı Cami

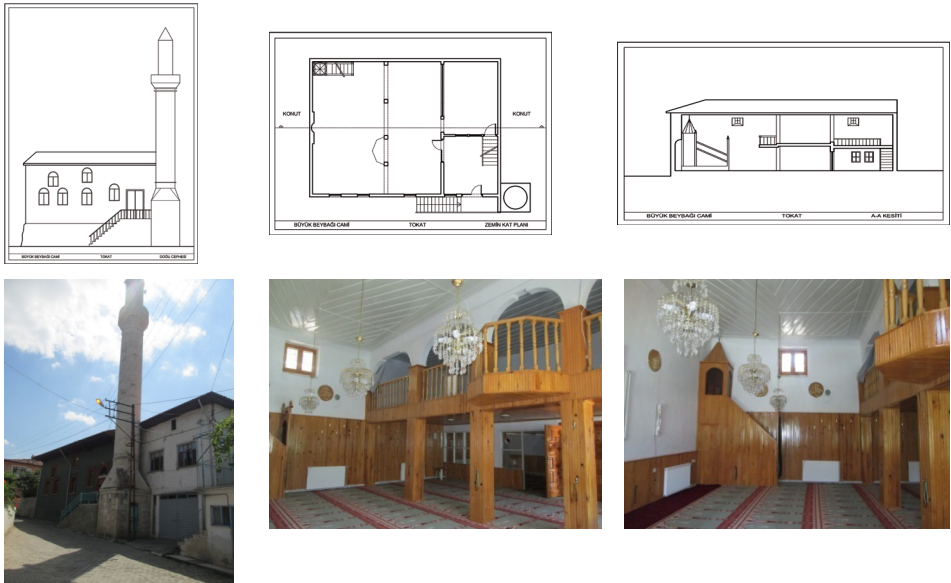
Kent merkezinin dışında, Küçük Beybağı Mahallesi'nde yer alır. Yapım tarihi bilinmemektedir. 1997 ve 2000 yılında onarım geçirmiştir. Kuzeyden girişi olan, bir doğusunda bir oda, batısında geniş bir revak bulunan giriş bölümünden, dikdörtgen planlı dikmelerle ayrılmış ara bölüme ve kare planlı harime geçilmektedir. İç mekân dikdörtgen pencerelerle aydınlanmaktadır. İç mekân duvarları, pencere ve mihrap kalem işi ile süslenmiştir. Taş temel ve ahşap iskelet içi kerpiç dolgu beden duvarları üzerine inşa edilen ahşap kasnak saçaklı külah biçiminde alaturka kiremitle örtülü çatı caminin yapım sistemini tamamlar. Batı duvarına bitişik tek şerefeli tuğla minaresi bulunmaktadır. (Şekil 11)

Şekil 11. Küçük Beybağı camii

k. Büyük Beybağı Camii

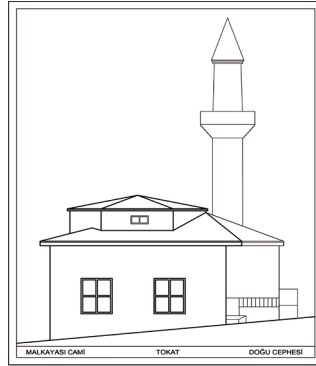
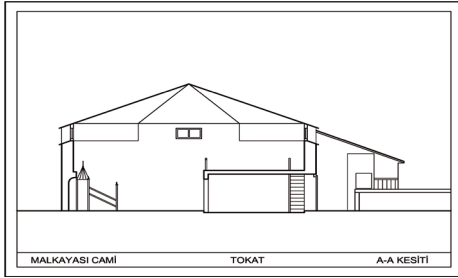
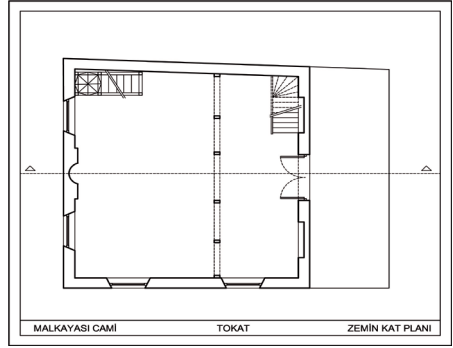
Kent merkezinin dışında, Büyük Beybağı Mahallesi'nde yer alır. Yapım tarihi bilinmemektedir. Bu gün tamamen yenilenmiş olan yapı, dikdörtgen plana sahiptir. Camiye merdivenlerle doğu cephesinin kuzey kenarında yer alan kapı ile kare mekâna girilir. Bu mekân merdiven altından geçilerek girilen diğer mekân ile harim bölümünü bağlar. İç mekân kemerli pencerelerle aydınlanmaktadır. Üç omuz tabir edilen çatı alfranga kiremitle örtülüdür. Kuzey doğu köşesinde yer alan minare silindirik gövdeli tek şerefeli olup kesme taştan inşa edilmiştir. (Şekil 12)

Şekil 12. Büyük Beybağı camii

I. Malkayası Cami

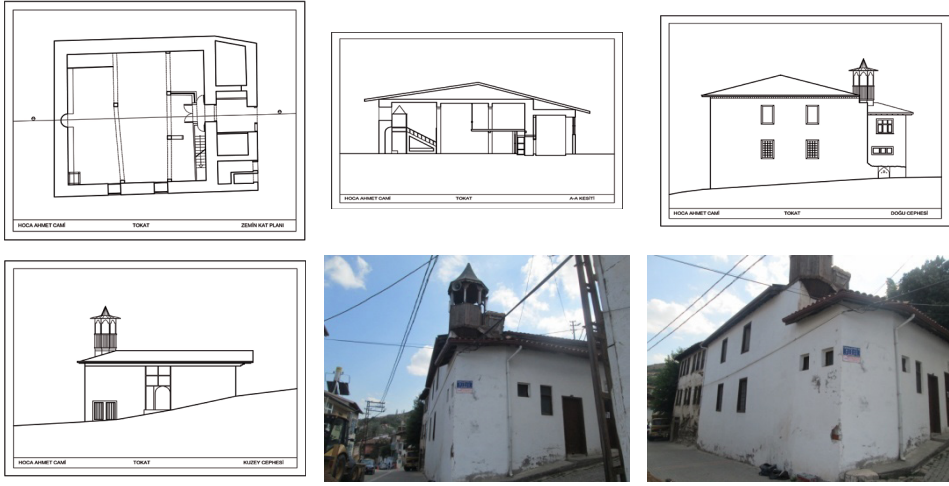
Karşıyaka Mahallesi Malkaya Mevkinde yer alır. 1942 yılında yapılmıştır. Soncemaat mahallinden girilen kare planlı harim bölümü kubbe ile örtülüdür. İç mekân dikdörtgen pencerelerle aydınlanmaktadır. Konik biçimli üst örtü geniş saçağa oturmaktadır. Kuzeydoğu yönde yığma taş minare yükselmektedir. Yerine yeni bir cami yapılmak üzere yıkılmıştır. (Şekil 13)

Şekil 13. Malkayası cami

m. Hoca Ahmet / Su içmez Cami

Su İçmez Mahallesi, Çok Sular Mevkiinde yer almaktadır. Yapım tarihi ve yaptırın bilinmemektedir. Kuzeyde yer alan, her iki yanında odalar bulunan giriş mahallinden kare planlı harim kısmına geçilmektedir. Yapının tavanları ahşap örtülüdür. İç mekân geniş pencerelerle aydınlatılmaktadır. Saçaklı kırma çatı alaturka kiremit ile örtülüdür. İnşa tekniği, taş temel ve ahşap iskelet içi kerpiç dolgudur. Ahşap kısa gövdeli minaresi tek şerefeli olup külahı kurşun ile kaplıdır. (Şekil 14)

Şekil 14. Hoca Ahmet / Su içmez Cami

n. Seyyid Necmettin Cami

Seyyid Necmettin Mahallesi'nde yer alan yapı 1786 tarihinde yapılmıştır. Kare planlı harim tavanı ahşap kaplıdır. İç mekân geniş pencerelerle aydınlatılmaktadır. Geniş saçaklı kırma çatı alaturka kiremit ile örtülüdür. İnşa tekniği, taş temel üzeri ahşap iskelet içi kerpiç dolgudur. Minare kısa ahşap gövde, şerefe ve kulahtan oluşmaktadır. Kulahtan kurşun ile kaplıdır. (Şekil 15)

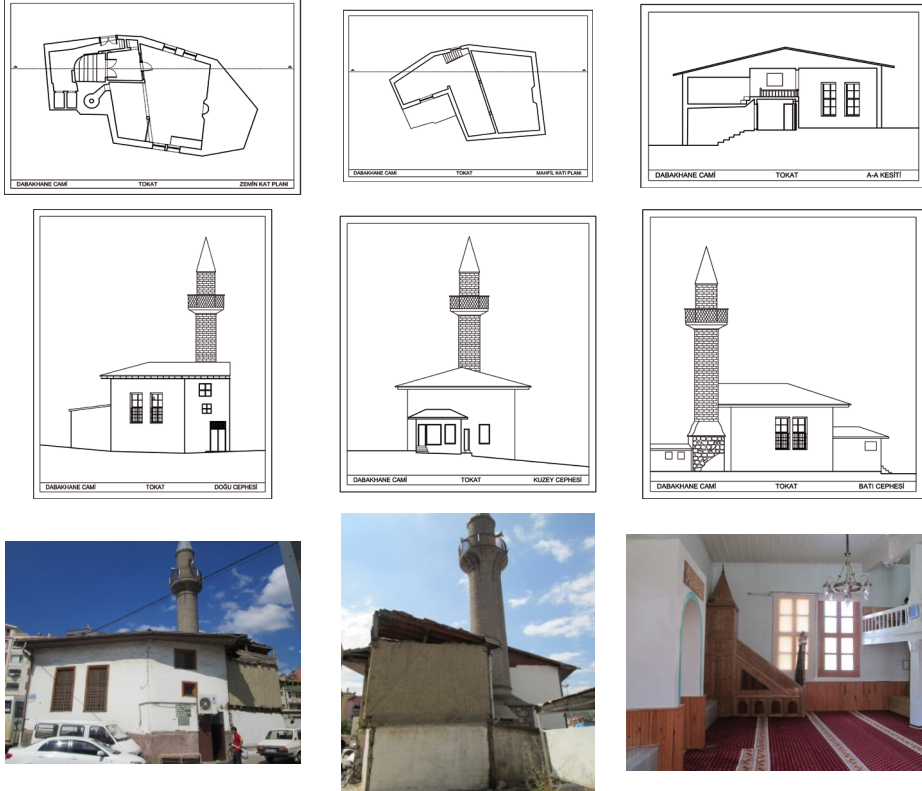

Şekil 15. Şeyh Necmeddin Cami

o. Dabakhane Cami

Müslihiddin Mahallesi'nde Tabakhane Sokak'ta yer almaktadır. 1856 yılında dericiler tarafından yaptırılmıştır. Kareye yakın harim çitallı ahşap tavana sahiptir.

İç mekân dikdörtgen pencerelerle aydınlatılmaktadır. Saçaklı kırma çatı alaturka kiremit ile örtülüdür. İnşa tekniği, Taş temel ve ahşap iskelet içi kerpiç dolgudur. İç ve dış duvarları sıvalıdır. Silindirik gövdeli, tek şerefeli minaresi kesme taşır, külâhı kurşun ile kaplıdır. (Şekil 16)

Şekil 16. Dabakhane Cami

p. Tatar Hacı

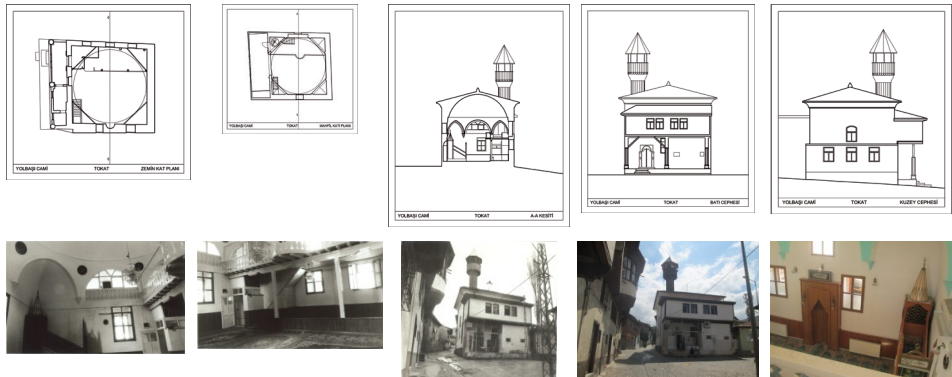
İvaz Paşa Mahallesi Uzunseki sokakta yer almaktadır. Yapım Tarihi Bilinmemektedir. Sübyan mektebi olarak yapıldığı bilinen yapının Karagülle'nin notlarında 1407 vakfiyesinde varlığı bilinmesi nedeniyle 15.y.y. yapısı olarak düşünülebilir. Bu gün giriş mahallinin iki yanında yer alan mekânlardan doğuda yer alan derslik, batıda yer alan ise harim bölümüdür. Her iki mekân da pandantiflerle geçilen kubbe ile örtülüdür. (Şekil 17)

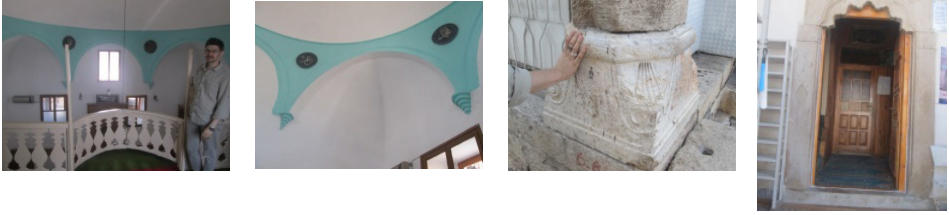

Şekil 17. Tatar Hacı Camii

r. Yol Başı Camii

Soğuk Pınar Mahallesi'nde yer almaktadır. 1920-1921 tarihinde Katipzade Tahir Efendi tarafından yaptırılmıştır. 1924 tarihlerinde onarılmıştır. Harime kenarında devşirme iki mermer sütünün bulunduğu bir giriş mahallinden girilmektedir. Kare planlı harim tromplarla geçilen kubbe ile örtülüdür. İç mekân kare pencerelerle aydınlanmaktadır. Taş temel ve ahşap iskelet içi kerpiç dolgu beden duvarları üzerine inşa edilen ahşap kasnak, kubbe alaturka kiremit ile örtülmüş külâh biçimindedir. Minare kısa ahşap gövde, şerefe ve külâhtan oluşmaktadır. Külâh kurşun ile kaplıdır. (Şekil 18)

Şekil 18. Yolbaşı Camii

5. Değerlendirme ve Sonuç

Tokat'ın geç dönem/18-20 y.y. camilerinin mimari özellikleri incelendiğinde kente özel bir gurup yapının da varlığından söz etmek mümkün olmaktadır. Konik örtü biçimleri ile Ahi Paşa, Ahmet Ağa, Akdeğirmen, Horuç, Küçük Beybağı, Malkayası ve Yolbaşı Camileri, ahşap minareleri ile de Hoca Ahmet, Seyyit Nacmettin Camileri önemli örneklerdir. Büyük bir bölüm camide yapım tarihlerinin bilinmemesi dikkati çekmektedir, kentin biçimleniş ve mahallelerin varlıkları incelendiğinde, özellikle yukarıda belirtilen Yazılı Kaynaklara bakıldığında, 1009/1600 tarihli avarız defterinde 73 mahalleden, 1052 1642 tarihli avarız defterinde 71 bahsedilmekte, 1186/1772 tarihli şer'iyeye sicil kayıtlarına göre Tokatta 75 mahalle görülmekte, bu tarihten 48 sene sonra 1229/1814 tarihli bir tesbitte 73 mahalle mevcuttur.”bilgi çerçevesinde bu gün bu mahallelerin 1600 yıllarda bile varlıklarının sürdüğü anlaşılmaktadır. Ele aldığımız yapıların mahalle ile olan bağlantısına bakıldığında, 1600- 1814 ‘e kadar Çay, Su içmez, Hoca Ahmet, Akdeğirmen, Soğukpınar, Tatarhacı, Seyyid Necmettin, Kaya, Cemalettin Mahallelerinin varlığını görmekteyiz (İşbirli M;1987). Akdeğirmen, Büyük ve Küçük Beybağı Camilerinin ise kent merkezinin biraz dışında konumlandıkları görülmektedir. Buldukları mahalle ismiyle anılan bu camilerin, 1900-1940 yıllarında yapıldıklarını bildiklerimiz hariç, en erken varlıklarının 1600 yıllarında olduğunu ihtiyat kaydıyla söyleyebiliriz.

Değişik dönemlerde geçirdikleri onarımlar ile günümüze ulaşan bu camilerin özgün niteliklerini koruyamamış olmalarının önemli bir nedeni, yapım tekniği özelliğinden kaynaklanmaktadır. Hemen hepsinin Taş temel ve ahşap iskelet içi kerpiç dolgu duvar ve üst örtü ile inşa edilmiş olmaları dayanım süresini çok etkilemiştir. Fiziksel veriler sonucu, yapıların temelleri kullanılarak bu camilerin inşa edilmiş olabileceği düşünülebilir ki bilimsel kazılarla bu bilgilere ulaşma imkanı olabilirdi ancak günümüzde yapılan restorasyon proje ve uyulama süreçleri böyle bir öngörü ile gerçekleştirilmemiştir. Bunun dışında, mevcut minarelerin yapım özellikleri Tokat'taki benzer minareler ile karşılaştırıldığında, bahse konu yapıların daha eski tarihlere dayanan, yukarıda bahis konusu edildiği gibi, yapı kalıntılarının kullanımı ile yeniden yapılmış olmaları öngörüsünü kuvvetlendirmektedir.

Bugün yapılar özgün niteliklerini kaybetmiş olsalar da, bahse konu cami ve mahallelerin varlığı eski kent kimliğini, kente özel olma durumlarını halen yansıtmakta olup özenle korunmalıdırlar. Yıkılarak yerlerine yenilerinin yapılmasına ki bu gün Malkayası Cami'nin başına gelen budur, caminin kendisinin olduğu kadar, yapı-çevre ilişkisinin korunması adına da müsaade edilmemelidir.

6. Kaynakça

- Aksulu, I.,Tokat'ın Türk Devri Şehir Dokusu ile Yapıların Analiz ve Değerlendirmesi, Gazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi, Camiler bölümü, 1990/A-2
- Aksulu I.;Kuntay O.;"kimlikli Kent Tokat", Hazar Reklam San.Tic.Ltd.Şti., 2013, Ankara
- Aktüre, S., "19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi",O.D.T.Ü.Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara, 1978, S, 145-151
- Bayram, M., "Selçuklular Zamanında Tokat Yöresinde ilmi ve Fikri Faaliyetler", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986, Gelişim Matbaası, 1987,Ankara, s.34
- Ergenç, Ö., "Osmanlı Şehirlerinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", Türkiye Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Haz.H.İnalçık, O. Okyar , Ankara, 1980, s.105
- Gökbilgin, T., "Tokat", İslam ansiklopedisi, Milli Eğitim Basım Evi,Cilt 12/1, İstanbul, 1974, s.404
- Grabar O., "The Architecture of the Middel Eastern City From Past to Present: The Case of the Mosque".Middel Eastern Cities I.M.Lapidus ed. University of California Press, Los Angeles,1969, p.26
- Grunebaum, G.E., "İslam Essays in the Nature and Growth of a Cultural Tradition", London, 1955, p.141.
- İşbirli,M., "XVII. Asır Ortalarında Tokat Şehri", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, Ankara 1987, s. 57-70.
- Jairazbhoy, R.A., "Art and Cities of İslam", New York, 1964,s.61,
- Kuban D., "Anadolu Türk Şehri Tarihi Gelişmesi Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler", Vakıflar Dergisi, VII, Ankara, 1968.s.54-55
- Lapidus,I.M.,"Moslem Cities and İslamic Societies, Middel Eastern Cities", I.M.Lapidus ed.University of California Press, LosAngeles,1969, p.70
- Melikoğlu, M.Y.,"Melik Ahmet Danişmend Gazi Tarihinde (Tokat) Dükkiye", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986, Gelişim Matbaası, 1987,Ankara, s.25
- Tanyeli, U., "Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci 11-15y.y"., İTÜ Basılmış Doktora Tezi, İstanbul, 1986, s. 108

Süheyl Ünver'in Tokat Defteri

Çiğdem ARAT BİLGEN*

Özet

Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver kendini hekimlik mesleğinin dışında, Türk kültürünün keşfine ve muhafazasına adanmış bir şahsiyettir. Türk tarihi ve kültürüne ait saptadığı en ufak bir ayrıntıyı gün yüzüne çıkarmak ve saptadıklarını geleceğin araştırmacı kuşaklarına miras olarak bırakmak arzusuyla, tüm Anadolu coğrafyasını gezmiş, gördüğü ve dinlediği hemen her şeyi not almaya özen göstermiştir. Özellikle de zengin tarihi geçmişe sahip olan şehirlerle ilgili tuttuğu notlarını, her ile özel bir defter şeklinde hazırlayarak büyük bir arşiv kurmuştur. Bu bağlamda durmaksızın ve yılmadan çalışan Ünver; sürekli okumuş, yazmış, notlar almış, tezhip- minyatür- resim gibi sanat dallarında etkileyici çalışmalar yapmıştır.

Hazırladığı defterlerin sayısı binleri bulan Ünver, 1962 senesinde Orta Anadolu'ya gerçekleştirdiği seyahatinde gidip gördüğü Tokat'a dair de bir defter hazırlamıştır. Bu çalışmada, Süleymaniye Kütüphanesi arşivinde 735 envanter numarasıyla kayıtlı bulunan Tokat defteri incelenmiştir. Defterde ağırlıklı bir şekilde yazılan Osmanlıca metinlerin günümüz Türkçe'sine çevrilerek aktarıldığı bu çalışmada, tarih yazımı çerçevesinde Tokat defterinin kurgusuyla beraber, kentin tarihi açısından önemli bulguları ön plana çıkarılmakta ve şehrin kültürel değerlerine dikkat çekilmektedir. Ayrıca bu makalede, "Tokat" defterinin yanısıra Ünver'in yayınlanmış olan özellikle Bursa, Edirne, Konya vb. gibi başka defterleri de genel hatlarıyla incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ünver; Not; Defter; Tokat; Bursa; Edirne; Konya.

1. Süheyl Ünver'in Çalışmalarında Tarihi Ele Alışı

Süheyl Ünver'in tarih araştırmalarına yönelirken ilk olarak izlediği yöntem, mevcut arşiv kayıtlarına, yazma ve basma eserlerde yer alan bilgilere titizlikle yönelmesidir. Bu durum Ünver'in ultra-ampirist tarihçiler sınıfına dahil edilmesine neden olmuştur. Onun araştırmaları özellikle de Türk tarihine dair tespit ettiği en ufak bir ayrıntıyı gün yüzüne çıkarmak ve bu detayı geleceğin araştırmacı nesline emanet etmek ilkeleri üzerine kuruludur (Sayar, 2011, s. 538).

İhsanoğlu yazdığı makalesinde, onun seçkin bir hekim ve ünlü bir tıp tarihi araştırmacısı olmasının yanında, İslam kültürü adına da oldukça tanınmış bir sa-

* Doktora öğrencisi Yüksek İç Mimar ve Çevre Tasarımcısı, Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Tarihi Bölümü, cigdemaratbilgen@yahoo.com.

natçı ve bir otorite olduğuna dikkat çekmiştir. Dolayısıyla onun bu zengin özgeçmiş ve birden çok akademik disipline olan ilgisi ve yaklaşımı, Ünver'in bilimin ve bilginin farklı alanlarında aktif rol almasını sağlamıştır (İhsanoğlu, 1986, s. 1). 1920'den 1985'e kadar sürekli tarihin içinde bulunan biri olarak Ünver, daima her konuda önce belgelere önem vermiş, materyal bulma gayretiyle çalışmalarını yapmaya özen göstermiştir. Araştırmalarını sadece bulduğu belgelerle sınırlandırmak istemeyen Ünver, yeterince veriye ve pozitif bilgiye ulaşamadığında çalışmalarını sonlandırmamıştır.

Süheyl Ünver, tarih araştırmalarının belli bir aşamasından sonra önce anane sonrasında ise nesilden nesile taşınan söylentilerin izini sürmüştür. Anane, tarihi rivayet ve nakil hususlarıyla ilgili görüşleri şu şekildedir (Sayar, 2011, s. 540):

“... An'ane tarihten ve tarihin rivayet ve nakillerinden çok kuvvetlidir.”

“... [Anadolu'da] uzun asırların nesilden nesile süren söylentilerinin izlerini bugün yurdumuza yayılan halkımızdan duyularak toplanması ve bunların yerel ve mistik- folklor usulünce değerlendirilmesi çok yerinde olacaktır.”

Çalışmalarında bir diğer önemsedığı kaynak ise “folklor- mistik”in içinde ve ötesinde tasavvufi gelenektir. Özellikle tasavvufi geleneğin eser vermeden ilerlemesi onun bu konuya olan dikkatini yoğunlaştırmasına etken olmuştur. Ünver, Mecdi Efendi gibi birçok mutasavvıfların sözlerini toplayarak, Mevlevi büyüklerinden duyduklarını defterler haline getirerek bu konuya duyduğu eğilimi de göstermiştir. Onun aslında tüm bunları yaparken ki bir diğer amacı, şifahiliğin önünü keserek, pozitif tarihçi kimliğinden hiç sapmadan tarih yazıcılığına ihtiyacı olan materyal birikimini sağlamak olmuştur. Bu felsefe doğrultusunda gerçek anlamda not almaya başlaması ise 1915 yılından itibaren. Kendisinin ifadesiyle:

“... 1915'den beri... her sene artan bir şevk ile her güzel ve faydalı bilgileri gerek işiteyim, gerek okuyayım kaydetmek mutadımdır.”

Küçük kâğıtlara alınan notlar önceleri zarflara, sonraları ise dosyalara ve defterlere dönüşmeye başlamıştır. Onun katettiği bu yoldaki en önemli ilham kaynakları hocası Ali Rıza Bey'in defterleri ile Ahmed Sâfi Efendi'nin 18 ciltten oluşan 4000 sayfalık Kırkambar misali defterleri olmuştur (Sayar, 2011, s. 541). Bilgileri ‘not’ alma tekniğiyle derleyen Ünver, sadece kendi ilim ve ilgi alanında değil farklı alanlardaki verileri de başkalarının işine yarayabilir kaygısıyla toplamıştır (Sayar, 2011, s. 542). Dolayısıyla 1915'ten beri her konuda aldığı notlar, hatıra, seyahat ve etüd defterlerinden oluşan geniş arşiviyle Türk milli kültürünün yok olmasının önüne geçmiştir. Onun için kayıt etmenin önemi ifadelerine şu sözlerle yansımıştır (Sayar, 2011, s. 544):

“... Artık kalemlere, kâğıtlara daha iyisi defterlere sarılalım. Asırlardan beri ananelerle milli hasletlerimizi ve duyduklarımızı mutlaka kaydedelim. Mazimizden gelen milli ve an'anevi servetimizi kaydetmekle milletimize bu vatansen-

verlik vergimizi verelim. Peygamberimiz'in şu tavsiyesine riayet edelim: 'İşittiğiniz herşeyi kaydedin ki, sizlerden sonra gelecekler de bunlardan faydalansın'."

2. Ünver'in 'Not' Alma Alışkanlığı ve Defterlerini Oluşturması

Ünver için not tutmak, vazgeçilemez bir alışkanlık haline dönüşmüş, zaman içerisinde de onun çalışmalarındaki ilkeli duruşunun temsilcisi olmuştur. Bu durumun en temel sebebi insan beyninin her bilgiyi tutmasının mümkün olmadığına inanması ve not alarak bilginin kalıcı olmasını sağlama çabasıdır. Not alarak, dosya oluşturarak, öğrencilerine bile "*her şeyi aklınızda tutamazsınız, not alın*" diyerek bu güzel alışkanlığı kazandırmak için çabalamıştır (Karaata, 2006). Sürekli not tutmak, bunları derlemek, fişlemek ve arşivlemek aslında daha önce de bahsedildiği üzere; Ünver'in Türk tarihi kültürüne ait tespit ettiği belge noksanlığının sebebi olarak vurguladığı "şifahlilik hastalığı"na karşı verdiği mücadele ve bu hususta duyduğu sorumluluğun bir sonucudur (Mesera, 2008). Ünver'in günümüzde, Türk kültür tarihinde çok önemli belgeler niteliğindeki notları oluşturma ve toplama merakının nasıl doğduğunu Mesera, 18 Haziran 1984 tarihli "Benim arşivim nedir, ne değildir?" başlıklı bir anı notunda şu sözlerle ifade etmiştir:

"Çocukluğumdan bu yana babamın not defterlerini görürdüm. Hatta bir gün bunlardan birini yanına almıştı, bir cuma idi. Fatih'ten ileride Çarşamba'da sevdiği, devrin, yüksek âlimlerinden yaşlıca bir zati ziyaretten dönüyorduk. Bayezid Camii içinden girilen Şeyhülislam Veliyüddin Efendi Kütüphanesi'ne girdik. Sene 1906. Babam defterine bir el yazması kitaptan yanında taşıdığı hokka ve kalemi ile notlar aldı. Eser herhalde Arapça idi. Bunları ben anlamıyarak görüyordum, ama bunun mânâsını bana senelerce anlattı. İşte hayatımın programı böyle başladı. Artık ben de bu usûlü severek benimsedim. Peki ne yaptım? Okuduklarımı, gördüklerimi her zaman yazmayı esas tuttum. Sene 1911-1912'de Mercan Lisesi'nde edebiyat hocamız Süleyman Şevket Tanlı'nın rehberliği bana yol gösterdi. Yazdıklarımı tasnif etmem tavsiyesinde bulundu. 1898 doğumluyum. Şimdi 1984'deyiz. Bütün bu yaptıklarım bir gün gelir lâzım olur (Mesera, 2008)."

Devamlı okuyan, not alan ve aldirmaya teşvik eden Ünver, sohbetlerinde yazmadan dinleyenleri, şifahi olanlara küskün olduğunu belirterek ikaz eder, not almaya ve yazmaya özendirmiştir (Özen, 1986, s. 20). Not almak onun için alışkanlığın ötesinde çevresindekilere de aşılama çabasıdır.

Birçok ilim adamının tersine içine kapanık biri olmayan Ünver'in toplumu her kesimine ulaşabilen karakteri, çalışmalarında ona büyük bir avantaj sağlamıştır. Bu sayede Türk kültürüne hizmet eden ve edebilecek her konu hakkındaki bilgilere erişimi kolay olmuştur (Yalın, 1985, s. 7). Dolayısıyla sayısız yurt içi ve yurt dışı seyahatlerinde, 1950'li yıllarda kurduğu zengin notlar kütüphanesine tıp tarihi, tıbbi ve mistik folklor mevzularında yeni malzemeleri katacak mühim

belgeler temin etmiştir. Yine Türk tezyinatına büyük katkılar sağlamak amacıyla kütüphanelerde sürekli çalışmış, araştırmalar yapmış ve aradığı bilgilere ulaşmanın heyecanı ile resimli ve yazılı bütün tespitlerini seyahat defterlerinin içinde toplamıştır. Ünver'in günümüzde mevcut olmayan ama onun özel koleksiyonunda yaşayan cami, medrese, türbe, konak, hamam, konak, çeşme vb gibi mimari yapıları ve bu yapılara ait süsleme unsurlarını resmettiği defterleri ve aldığı notları, sanat ve mimarlık tarihi anlamında önemli arşiv belgeleridir (Mesera, 1986).

3. Süheyl Ünver'in Defterlerinin Özellikleri

Ünver'in arşivlerinde hazırladığı ülke, şehir ve kasaba defterlerinin haricinde birçok farklı temada defter oluşturduğu görülmektedir. Kütüphaneler, hattatlar, yazma kitap sanat ve malzemeleri, bilhassa Hoca Ali Rıza Bey başta olmak üzere resamlara dair notlar ve çalışmalar, medrese, tekke ve mevlevihaneler, âlim ve sanatkârlar, takvimler, mimari, çini ve porselen gibi sanat dalları, şiir, müzik, kahve, tütün, çiçek sanatı, Osmanlı ve Türk yemek kültürü, yangınlar, astronomi, matematik, tıp ve tıbbi folklor gibi daha birçok geniş yelpazede ele aldığı temalar Ünver'in notlarını oluşturmaktadır (Mesera ve Özen, 2011, s. 8).

Ünver, özellikle başta İstanbul olmak üzere gidip gördüğü her şehre dair seyahat defterleri hazırlamış, bu defterleri şahsî intibaları, notlar, gazetelerden kesdiği sayfalar, fotoğraflar, karakalem ve suluboya resimleri ekleyerek zenginleştirmiştir (Sayar, 2012, s. 350). El yazması defterlerinde Evliya Çelebi ve Kâtip Çelebi'yi birleştirdiği, onlardan farklı olarak görsel malzemeyi kullanarak defterlerini oluşturduğu görülmektedir. Bu defter ve dosyalar konu başlıklarına ve kişi adlarına göre düzenlenerek arşivdeki yerlerini almıştır. Yine bunların dışında kızı Gülbün Mesera'da tamamlanmış defterler, dosyalar, tezhip, minyatür, sulu boya resimlerinden oluşan tasnif edilmemiş zengin bir koleksiyon daha mevcuttur (Sayar, 2012, s. 351).

1960 sonrasında geniş bir zaman diliminde Anadolu seyahatlerini gerçekleştiren Süheyl Ünver birçok tarihi yerleşim yerlerini incelemiş, tarihi yapıların tespitlerini yapmış ve bugün millî kültür tarihi bakımından oldukça kıymetli defterler oluşturmuştur. Onun en önemli farkı, gezilerinde herkesin gördüğü yapıları görüp fakat kimsenin görmediği ya da göremediği ayrıntıların üzerinde durması olmuştur (Sayar, 2011, s. 440). Ünver, gezip gördüğü yerlerle ilgili tespitlerini defterlere işlemiş, işittiklerini kaydederek bir notlar kütüphanesi ortaya çıkarcak büyüklükte bir arşiv oluşturmuştur. Bugün dağılmış vaziyette bulunan arşivindeki notların sayısı net olarak bilinmemekle beraber, sadece Süleymaniye Kütüphanesi arşivinde bulunan defterlerinin sayısı 1150'nin üzerindedir (Sayar, 2011, s. 640). Günümüze kadar bunlardan sadece yirmi kadarı basılmıştır. Defterlerine aldığı notların yanısıra, eklediği fotoğraflar, yaptığı resimler bugün mevcut olan ve olmayan yapılarla ilgili kılavuz niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla Ünver, 1915'den itibaren not alma usulü ile toplamaya başladığı bilgilerle, hatıra, seya-

hat ve etüd defterleriyle Türk milli kültürüne ait değerlerin muhafazasının sağlanmasında büyük bir role sahiptir. Ünver'in Türk Tarih Kurumu'ndaki dosyaları ile Süleymaniye Kütüphanesi arşivinde toplam 453 dosya ve 1116 adet defteri bulunmaktadır (Özen, 1986, s. 20-21). Ünver'in büyüklü küçüklü olarak yazdığı defterlerin (Tablo 1) kayıtları, Ünver'in defterleri Süleymaniye Kütüphanesi'ne getirdiği sıraya göre yapılmıştır (Karaata, 2006, s. 38).

DEFTERLER

- Çeşitli yıllarda doğu ve batıda ziyaret ettiği ilke ve şehirlerin özellikleri ve kütüphanelerine ilgili bilgilerin bulunduğu	: 83 defter	- Yurtiçi ve yurtdışında çeşitli yıllarda açmış olduğu sergilerde gelenlerin düşünce ve imzalarının toplandığı	: 14 defter
- Anadolu ve Trakya gezilerinde zengin tarih ve tabiat güzelliklerini küçük suluboya resimleriyle yaptığı, kütüphanelerini ve ortadan kaybolmuş tarihi eserlerini anlattığı	: 160 defter	- 1965-1974 arası Demiryolları yaz-kış tarife defteri notları	: 16 defter
- İstanbul'un çeşitli semtlerini, medrese, cami, türbe, mezarlık, mizne, hamam ve suları, kasr, yalı, kahvehanelerini not ettiği	: 86 defter	- Çeşitli takvimler	: 76 defter
- Araştırma yaptığı kütüphanelere ait	: 10 defter	- Süsleme sanatlarıyla ilgili (porselen, çini, mimari vb.)	: 6 defter
- Yazma eser, hat, kitap sanatları ve yazı malzemesiyle ilgili	: 47 defter	- Şiirler	: 8 defter
- Kırıkambar adında akla gelebilecek her konuda bilgi, çizim, resim bulunan	: 33 defter	- Müzik	: 3 defter
- Suluboya resimlerinin, resamlara ve özellikle resim hocası Üsküdarlı Hoca Ali Rıza Bey'e ait resim ve notların bulunduğu	: 20 defter	- Kahve, tütün, çay	: 4 defter
- Çeşitli yıllarda tuttuğu notlardan meydana gelen ve çoğu ait olduğu yılın tarihiyle adlandırılan	: 130 defter	- Lâle ve çiçeklerle ilgili	: 5 defter
- Medrese, tekke ve Mevlevihanelere ait	: 21 defter	- Yemeklerle ilgili	: 4 defter
- Alim ve sanatkarlara, dostlarına ait	: 113 defter	- Tıp tarihi, tıbbi folklorla ilgili	: 9 defter
		- Mektuplarla ilgili	: 5 defter
		- Matematik ve astronomiyle ilgili	: 4 defter
		- Babası Enver Bey'e ait	: 51 defter
		- Aburcuburnâme'den Güzel Sözlerle, Hemdemnâme'den Tarihte Yangınlar'a kadar TOPLAM	1116 defter

Tablo 1: Ünver'in defterlerini gösteren tablo, (Karaata, 2006).

4. Süheyl Ünver'in Yayınlanmamış S.K. 735 No'lu "Tokat" Defteri

Türk Tarih Kurumu'nun yıllık toplantılarına katılmak için 25 Nisan 1962'de Ankara'ya giden Süheyl Ünver burada "Türk Tezyinatında Rönesans" konulu bir konferans vermiştir. Ankara'daki işlerini tamamlayan Ünver, öğrencilerinden Yılmaz Önge ile beraber Kayseri, Sivas, Tokat ve Amasya'yı kapsayan bir Orta Anadolu seyahatine çıkmıştır. Bu gezisinde önemli tetkiklerde bulunan Ünver, yöre halkının büyük alaka gösterdiği konuşmalar yapmış, ve incelemelerini aktardığı defterler¹ hazırlamıştır (Sayar, 2011, s. 428).

Bunlardan birisi de Tokat ilinin kültürüne, tarihine ve mimarisine ışık tutan bilgilerle hazırlanmış ve günümüzde Süleymaniye Kütüphanesi arşivinde bulunan ve günümüze kadar yayınlanmamış 735 no'lu "Tokat" Defteri'dir. Defter, Tokat'ın sosyal hayatını yansıttığının yanında bilhassa zengin sanat ve mimari kültürünün incelenmesi bakımından önemli bir kaynaktır. Defterde Ünver'in Tokat seyahati boyunca yaşadıkları, seyahatine dair mesafe hesapları ve gözlemleri, şehrin tabiatı ve doğal güzellikleri, gezisi süresince yaptığı sohbetleri, halktan duydukları, şehrin yerel tatları, sanat faaliyetleri, Tokat'ın meşhur şahsiyetleri, Tokat'la alakalı yazdığı yazıların dergi ve gazetelerden koparılmış sayfaları, makalesi, kentnin onda bıraktığı izlenimler, Tokat hakkında önemli gördüğü

1 ASÜ., "Sivas", Defter No. 72; "Tokat", Defter No. 735; "Amasya" Defter No.736, (SK). Sayar, A. G. (2011). *A. Süheyl Ünver: Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri 1898- 1986*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s. 428.

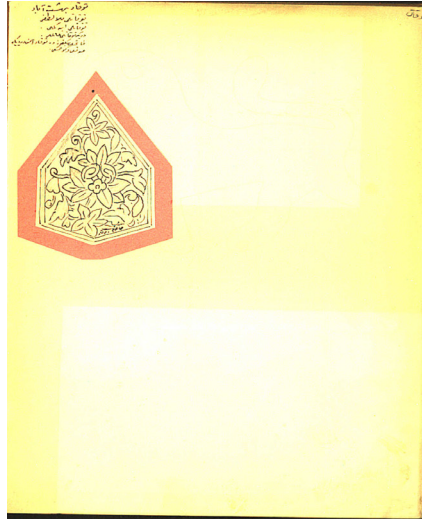
yazışmalar ve bilhassa Tokat'ın mimarlık abideleri hakkında aldığı notlar Tokat tarihi için oldukça önemlidir. Defterinde aldığı notların yanısıra, yapmış olduğu çizimler ve resimlerle yazılarını desteklemesi yapmış olduğu bu geziye dair fikir ve kanaatlerin güçlenmesine büyük ölçüde katkı sağlamaktadır. Ayrıca defterin bir diğer dikkat çekici özelliği ise; defterinde ele aldığı birçok mimari yapının o dönemdeki durumu ile şu andaki mevcut durumunu kıyaslama yapma imkanı yaratmış olmasıdır. Defterde değindiği yapılardan günümüze ulaşamamış olanların da yer alması "Tokat" defterinin göz ardı edilemeyecek niteliğidir.

S.K. 735 No'lu "Tokat" Defteri kapak hariç 82 sayfadan oluşmaktadır. Defterin 26 sayfası boş bırakılmıştır. Defterde 27 adet fotoğraf, 16 adet çeşitli motif çizimi, 5 adet çeşitli figür çizimi, 1 adet arşiv belgesi, yapılara ait 15 adet plan, görünüş, perspektif ve bazı detay çizimleri, 1 adet suluboya resmi, 1 adet dergi yazısı, 3 adet gazete yazısı, çeşitli nesnelere ait 6 adet çizim, 1 adet makale çalışması, 1 adet harita ve 3 adet farklı hususlara ait belgeler yer almaktadır. Ünver'in Tokat'ı birçok yönden ele aldığı defter çalışmasında özellikle Tokat Pervane Bey Darüşşifası'na ayrı bir önem verdiği görülmektedir. Bunun en temel sebebi onun hekim ve bilim adamı olarak tıp alanında yaptığı araştırmalarından kaynaklanmaktadır denilebilir. Onun tıp bilmi ile ilgili çalışmalarında ve yazılarında bu darüşşifadan² sıkça bahsettiği görülmektedir. Yazılarından birçoğunu "Tokat" defterine eklemiştir. Yine aynı yapı ile ilgili deftere eklenmediği başka çalışmalarından birkaç tanesine değinmek gerekirse; "Geçmişte Türk Tıp Tarihi" adlı yazısında (Atmaca, 2011, s. 61), Türkler'e ait bir çok hastane yapısından bahsedilirken Tokat Darüşşifası'ndan bahsedildiği görülmektedir³. Aynı yapıyla ilgili bahsine 1966 yılında gerçekleştirilen "Tarihte Türkiye Hastaneleri" adlı klinik sempozyumunda, (Özdemir, 1970, s.21) Tokat Pervane Bey Darüşşifası'na da değinmiştir (Mesera vd., 1998, s. 311). Bunlar dışında Ünver'in Pervane Bey Darüşşifası'na "Bugün" (3.III.1968) ve "Dirim" (1972, sy.1, s. 35-38) gazetelerinde yayınlanan "Selçuklu ve Osmanlı Hastahanelerinin Kuruluş Sebepleri (Nedenleri) başlıklı yazısı (Mesera vd., 1998, s. 331) ile Ankara'nın yerel yayınlarından olan "Malazgirt Armağanı"nda (1972, s. 9-31) ele aldığı "Anadolu Selçuklula-

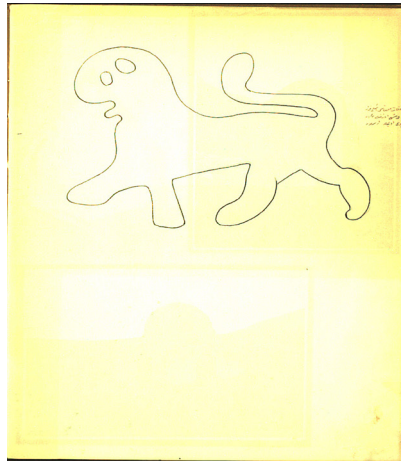
2 "A.Süheyl Ünver'in Bibliyografyası" adlı eserde Ünver'in bu yapı ile ilgili yazdığı makalesine şu şekilde yer verilmiştir: "XIII. Asırda Tokatta Selçuk Hastanesi", *Tedavi Notları*, nr. 15-16 (1934), s. 436-439. Aynı yazı *Dirim*, nr. 9 (1935), s. 436-438'de de bulunmaktadır. Ayrıca bu eserde makalenin Almanya'da çıkan bir yayında da özetlendiği vurgulanmıştır. Yayın bilgileri: Seltshuken Kraenkenhaus in Tokat im XIII Jahrhundert, *Mitt. Gesch. Med. u. Naturwis.*, B. 35/3 (1936), s. 310 olarak verilmiştir. Mesera, G., Kazancıgil, A. ve Sayar, A. G. (1998). *A.Süheyl Ünver Bibliyografyası*, İşaret Yayınları, İstanbul, s. 56.

3 "Geçmişte Türk Tıp Tarihi", *Tıbbiyeliler Bayramı - 14 Mart 1944* (İstanbul, 1944), s. 3-10. Ünver, Kayseri'de 1206 yılında kurulan ve Anadolu'nun ilk sağlık binası olarak inşa edilen tıp mektebinin 750.kuruluş yılına istinaden Floransa'da katıldığı bir kongrede yaptığı incelemeyi tebliğ etmiş, Kayseri dışında Sivas, Konya, Çankırı, Kastamonu gibi daha birçok ildeki hastanelerden bahsederken, Tokat'ta 1275 yılında yapılan Pervane Bey Darüşşifası'na da değinmiştir. Katıldığı kongreye ait bilgiler şöyledir: "Un 750 éme Anniversaire dans l'Historie de la Médecine Turque", *Actes du VIII e Congrè International d'Histoire des Sciences* (Florance, 1956), pp. 881-888, Mesera, G., Kazancıgil, A. ve Sayar, A. G. (1998). *A.Süheyl Ünver Bibliyografyası*, İşaret Yayınları, İstanbul, s. 241.

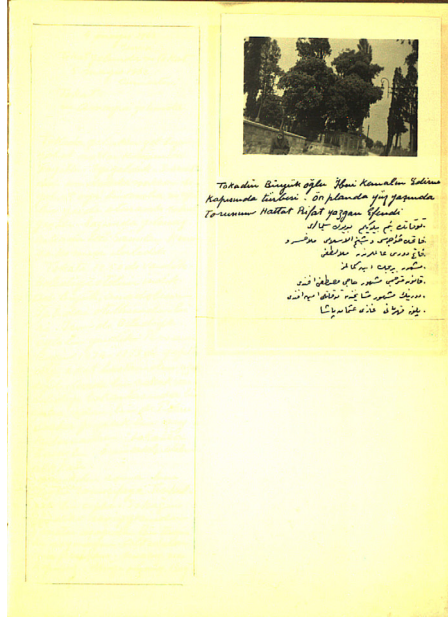
rı'nda Sağlık Hizmetleri" başlıklı yazısında değindiği görülmektedir (Mesera vd., 1998, s. 349). "Tokat Âbidelerini Nasıl Buldum?" başlıklı yazısı Tokat'ın yerel gazetesi olan "Sabah Postası"nın 09. VII. 1965 tarihli yayınında yer almıştır. Bu makale 735 no'lu envanter defterine eklenmemiştir. Ünver bu yazısında, Tokat'a yapmış olduğu seyahate ilişkin gözlemlerini değerlendirmiş, özellikle de şehirde mevcut olan Selçuklu yapılarının harap vaziyetlerine dikkat çekerek, bu yapıların onarımının ve bakımının yapılması gerektiğini vurgulamıştır (Mesera vd., 1998, s. 303). S.K. 735 No'lu "Tokat" defterine ait bazı sayfalar şöyledir:

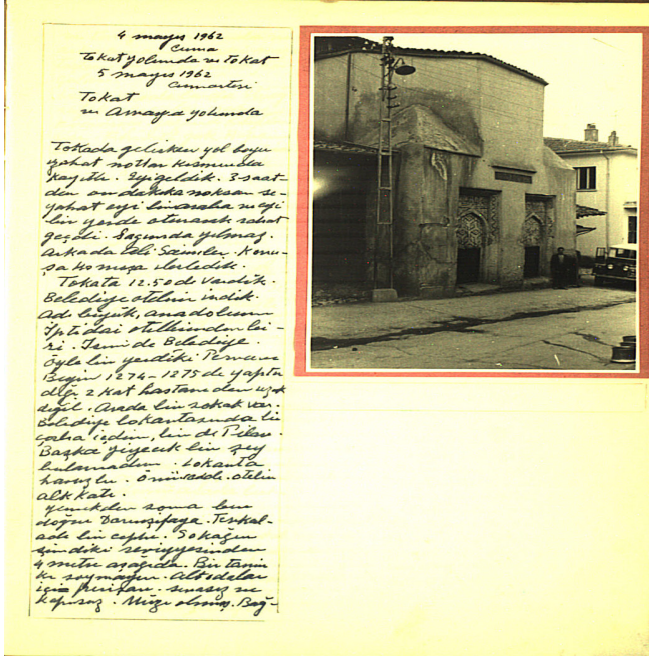
Şekil 1: Motif çizimi ve notlar (Ünver, S.K. 735 no'lu "Tokat" envanter defteri).

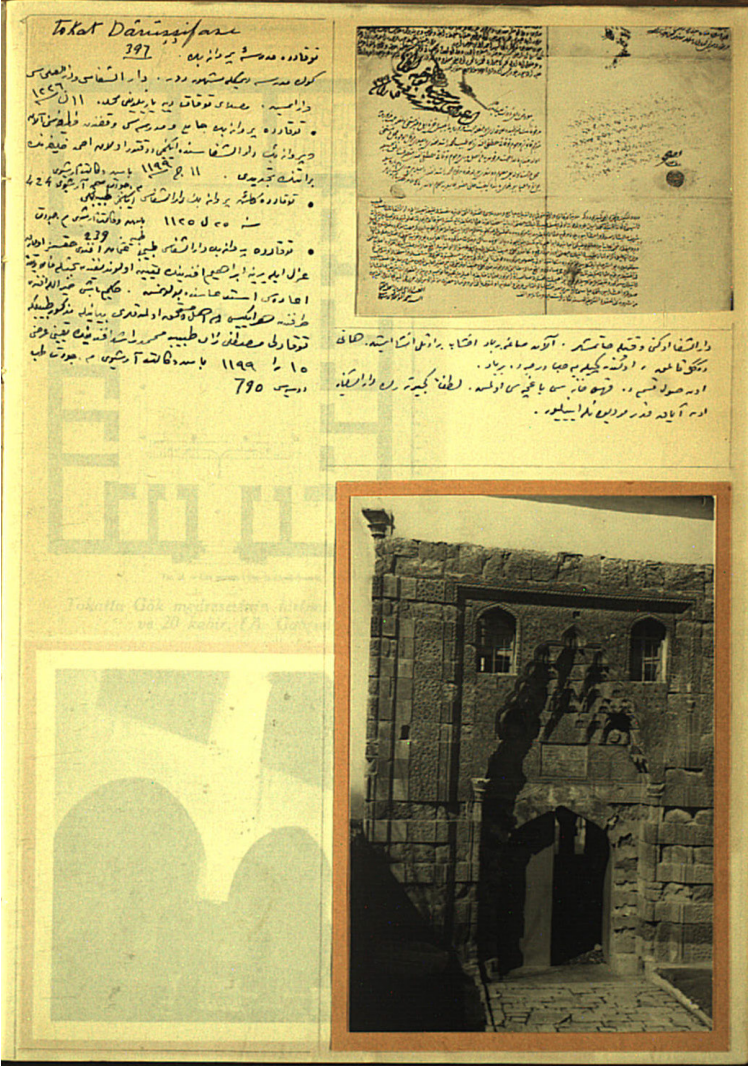
Şekil 2: Figür çizimi ve notlar, (Ünver, S.K. 735 no'lu "Tokat" envanter defteri).

Şekil 3: İbn-i Kemal'in türbesi ve bazı notlar (Ünver, S.K. 735 no'lu "Tokat" envanter defteri).

Şekil 4: Notlar ve Ali Tusi Türbesi (Ünver, S.K. 735 no'lu envanter defteri).

Şekil 5: Tokat Pervane Bey Darüşşifası (Gökmedrese), arşiv belgesi ve notlar (Ünver, S.K. 735 no'lu "Tokat" envanter defteri).

Sayfadaki Osmanlıca notların çevirisi şöyledir (Şekil 5):

Tokat Darüşşifası

397

Tokat'ta Medrese-i Pervane Bey

Gök Medrese demekle meşhurdur. Darüşşifası ve darüluleması var imiş. Mu-salla-yı Tokat diye yazıldığı mahalde 11 N sene 1226. Tokat'ta Pervane Bey Cami

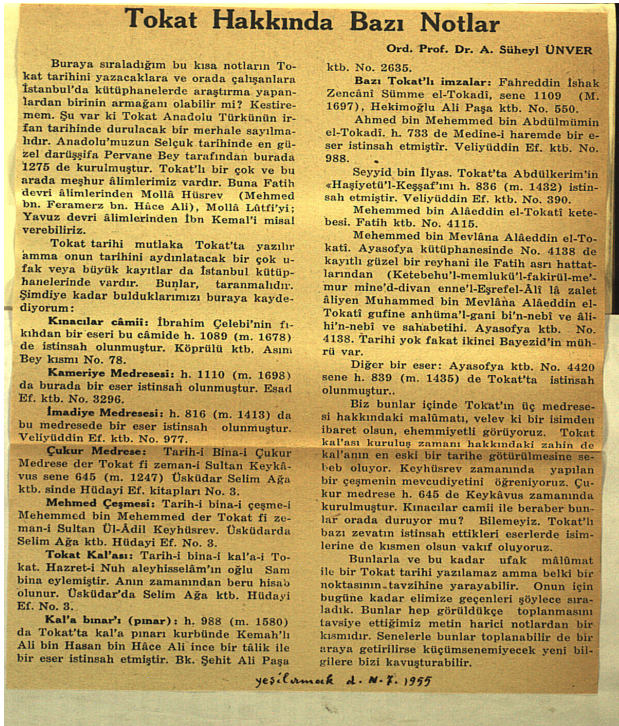
ve Medresesi vakfından vazifesini alan ve Pervane Bey Darüşşifası'nda ikinci doktor olan Ahmed Halife'nin beratının tecdidini. 11 C sene 1199 Başvekâlet Arşivi M. Cevdet Sıhhiye Arşivi 424. Tokat'ta kain Pervane Bey Darüşşifası ikinci tabibi.

Sene 25 L 1125 Başvekalet Arşivi M. Cevdet 239. Tokat'ta Pervane Bey Darüşşifası tabibi Tabib Osman Efendi haksız olarak azil ile yerine İbrahim Efendi'nin tayin olunduğundan bahisle memuriyetine iadesi istidasında bulunmuş. Hekimbaşı Hayrullah Efendi tarafından her ikisi de ehil ve müstehak olmadıkları beyanıyla mezkur tabibliğe Tokatlı Mustafa ve ... Tabib Mehmed Raşid Efendi'nin tayini arzı 15 Ra 1199 Başvekalet Arşivi M. Cevdet Tıp Dosyası 695.

Darüşşifa önünü vaktiyle satmışlar. Elan sağa berbat ahşap bir otel inşa etmişler. Hani değil kalmak, önünden geçilemeyecek derecede berbat.

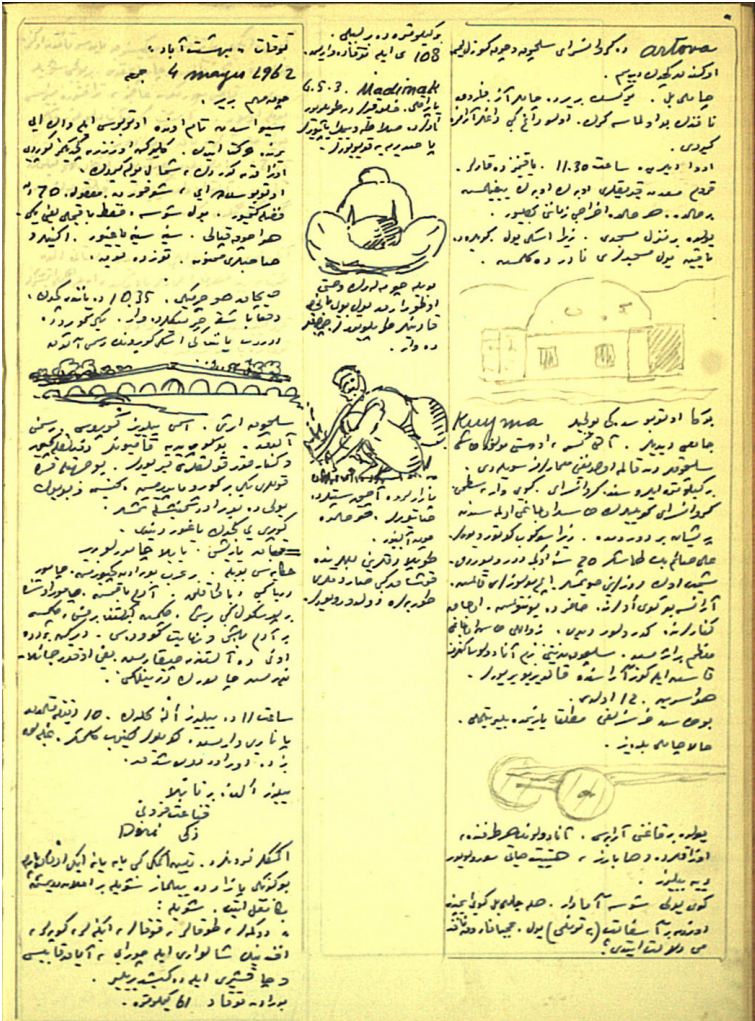
Ön sol kısma da kahvehanesi bahçesi olmuş. Lütfen geçirterek.

Darüşşifaya on ayak kadar merdivenle iniliyor.

Şekil 6: Ünver'in Tokat hakkında 1955 yılında Yeşilirmak dergisi için yazdığı yazı⁴, (Ünver, S.K. 735 no'lu "Tokat" envanter defteri).

4 Ünver'in defterine eklediği "Tokat Hakkında Bazı Notlar" başlıklı yazısına "A. Süheyl Ünver'in Bibliyografyası adlı eserinde "Tokat Hakkında Bazı Notlar", *Yeşilirmak*, nr. 7 (1955), (ayrı basım) olarak yer verilmiştir. Mesera, G., Kazancıgil, A. ve Sayar, A. G. (1998). *A.Süheyl Ünver Bibliyografyası*, İşaret Yayınları, İstanbul, s. 235.

Şekil 7: Notlar ve bazı çizimler, (Ünver, S.K. 735 no'lu “Tokat” envanter defteri).

Sayfadaki Osmanlıca notların çevirisi şöyledir (Şekil 7):

Tokat “Behiştâbâd”

4 Mayıs 1962 Cuma

Çok mühim bir yer.

Sivas’tan tam on’da otobüs ile ve en iyi yerinde hareket ettik. Gelirken üzerinden geçtiğimiz köprüyü uzaktan gördük, şimal yola girdik. Otobüs de iyi, şoför de makul. 65’den fazla gitmiyor. Yol şose, fakat bakımlı yani yeni. Hava çok kapalı, sine sine yağıyor, ekinler ve sahipleri memnun. Toz da yok.

Sıcak su çermiği. 10.35’de yanından geçtik. Vak’a başka çermikler de var. Yeni köprüdür. Dört yanındaki eski köprünün resmini aldık.

Selçuk eseri. İsmi Yıldız köprüsü. Resmini aldık. Bu köprüye kamyonlar zorlukla geçiyor ve kenar korkulukları kırıyorlar. Bu cihetle karayolları yeni bir köprü yaptırmış. Geniş ve büyük yolu da burada genişletmişler.

Köprüyü geçtik yağmur dindi.

= ... yarış. Yayla çamurludur. Hikayesi böyle. Bir Arap buradan geçiyormuş. Çamur derya gibi, bataklık. Adam bakmış. Çamur üstünde bir püskül gibi bir şey. Çekmiş altında bir şey, çekse bir adam başı ve nihayet gövdesi. derken bir deve onu da altından çıkarmış. Yani o kadar canlandırmış çamurun derinliğini.

Saat 11’de Yıldızeli’ne geldik. 15 dakika kaldık. Pazar yeri varmış. Köylüler ... gelmişler. Kalabalık biz de orada dolaştık.

Yıldızeli’nde bir tabela

Kanaat Fırını

Zeki Diri

Ekmekler fırında. Tayin ekmeği gibi yan yana iki ... yarım. Bugünkü pazarda

Yılmaz şöyle bir ilan duymuş, bana nakletti. Şöyle:

“Düğmeler, tokalar, kokalar, iğneler, küpeler, efendinin şalvarı ile çorabı, ayakkabısı ve çakşırı ile değiştirilir”.

Buradan Tokat 61 kilometre. Bir kilometrede bir sebil. 108’i ile Tokat’a varmış.

4.5.3

Madımak.

Yapraklı. Halk kırlardan topluyor, evlerde salçaylada yemek yapıyorlar, pas-tırmada koyuyorlar.

Böyle çömelerek ve hatta oturarak yol boyunca kadınlar topluyorlar. Çocuklar da var.

Pazarlarda açık sepetlerde satıyorlar, herhalde çok alınıyor.

Topladıklarını bellerinde kuşak gibi sardıkları torbalara dolduruyorlar

Artova’da Kervansaray Selçuk ve çok güzel ve mühim önünden geçtik diyemem.

Çamlıbel. Yüksek bir yerde çamlar az. Faruk Nafiz’in bu olmasa gerek. Ulu-dağ gibi dağlar aramıza girdi.

Ova ileride. Saat 11.30. yakınımızda karlar. Krom maden kırıkları öbek öbek

yığılmış bir halde. Herhalde ihracı zamanını bekliyor. Yolda bir menzil mescidi. Zira eski yol. Köylere de yakın yol mescitleri nadir değilmiş.

Buna otobüstekiler **Kuyma Camii** dediler. Altı kesme üstü moloz taşı. Selçuk'tan kalma olduğunu mimarlarımız söyledi. Bir kilometre ilerisinde **Kervansaray**. Köyü var ne sathi. Kervansaray köylülerin taşocağı olmasından perişan bir durumda. Zira söküp götürüyorlar. Ali Saim Bey taşlar 25 sene duruyordu. Şimdi ön yüzlerini soymuşlar iç yüzleri kalmış. Aransa bu köy evlerinde hazır ve yontulmuş, ocak kenarlarında görülür, dedi. Zavallı taşocağı muazzam bir esermiş. Selçuk medeniyetini Anadolu sakinlerimiz kaş ile göz arasında kaldırıveriyorlar. Hava serin. 12 oldu.

Bu taş hırsızlığı mutlaka yazımda belirtilmeli. Hala Çamlıbel'deyiz.

Yolda bir kağrı arabası. Anadolu'nun her tarafında, uzaklarda daha bariz, Hitit hayatı sürülüyor diyebiliriz.

Köy yolu şose amma dar. Hele Çamlıbel köy içinde düzden bir ... sefalet (betonlu) yol. Acaba Faruk Nafiz mi delalet etti?

158	6	24
12	12	36
12	12	48
12	12	60
12	12	72
8	8	80
9	9	89
3	3	92
8	8	100
9	9	109
8	8	117
8	8	125
12	12	137
8	8	145
12	12	157
8	8	165
		156
<p>158'de yazılanlar... 12 x 2 = 24 12 x 3 = 36 12 x 4 = 48 12 x 5 = 60 12 x 6 = 72 8 x 10 = 80 9 x 9 = 89 3 x 31 = 92 8 x 12 = 100 9 x 12 = 109 8 x 14 = 117 8 x 15 = 125 12 x 11 = 137 8 x 18 = 145 12 x 13 = 157 8 x 20 = 165</p>		
<p>158'de yazılanlar... 9 x 2 = 18 7 x 3 = 21 12 x 3 = 36 12 x 4 = 48 12 x 5 = 60 12 x 6 = 72 9 x 9 = 81 4 x 23 = 92 8 x 16 = 128 10 x 11 = 110 9 x 14 = 126 9 x 15 = 135 14 x 14 = 196 8 x 19 = 152 12 x 14 = 168 3 x 17 = 51</p>		

Şekil 8: Notlar, (Ünver, S.K. 735 no'lu "Tokat" envanter defteri).

Sayfadaki Osmanlıca notların çevirileri şöyledir (Şekil 8):

158 sene önce İstanbul'dan Tokat'a kaç saatte varırdık. Bir makaleminden özet.

Menzil şehirlerimiz yurdun esasına göre ayarlanmış. Herkes bir vasıta tedarik ederek gidemez.

Bugün trenle buradan Sivas'a 26 saat'te oradan da Turhal'a ayrıca 7 yani 34 saatlik bir seyahati bir buçuk gün ve gecede mütemadi bir lokomotif hareketiyle göze alanlar Tokat'a 36 saat'te varıyorlar demektir. O taraflara daha süratli bir trenle kaç saatte varılabilir bilmiyorum.

Uçakla Sivas'a gitmek de kabil. Bu 3-4 saat'te mümkün. Oradan halk otobüs başka bir vasıta ile 4-5 saat eder mi 10 saat. Toparlak hesapla Tokat'a bir buçuk günde gitmek kabil. 158 sene önce mütemadi olarak yani gece, gündüz, dağ, tepe demeden ılgarla yani muayyen menzillerde bineceği vasıtayı değiştirerek 165 saat'te gitmek kabildi. 18 günde bu kadar saatte varmakla mümkün.

İşte bir buçuk asır önceki yol ve menzilleri ve saatleri:

Mahaller ve menziller	Saat	Orta koldan
Üsküdar-Gebze	9	
Gebze-İzmit	9 x 18	
İzmit-Sapanca	7 x 25	
Sapanca-Hendek	12 x 37	
Hendek-Düzce	12 x 49	
Düzce-Bolu	12 x 61	
Bolu-Küre	12 x 73	
Küre-Bayındır	9 x 82	
Bayındır-Karacalar	9 x 91	
Karacalar-Karacaviran	4 x 95	
Karacaviran-Koçhisar	8 x 103	
Koçhisar-Tosya	10 x 113	
Tosya- Hacıhamza	9 x 122	
Hacıhamza-Osmancık	9 x 131	
Osmancık-Merzifon	14 x 145	
Merzifon-Amasya	8 x 153	
Amasya-Turhal	12 x 165	
Tokat ve Zile (1)	8 x 173	

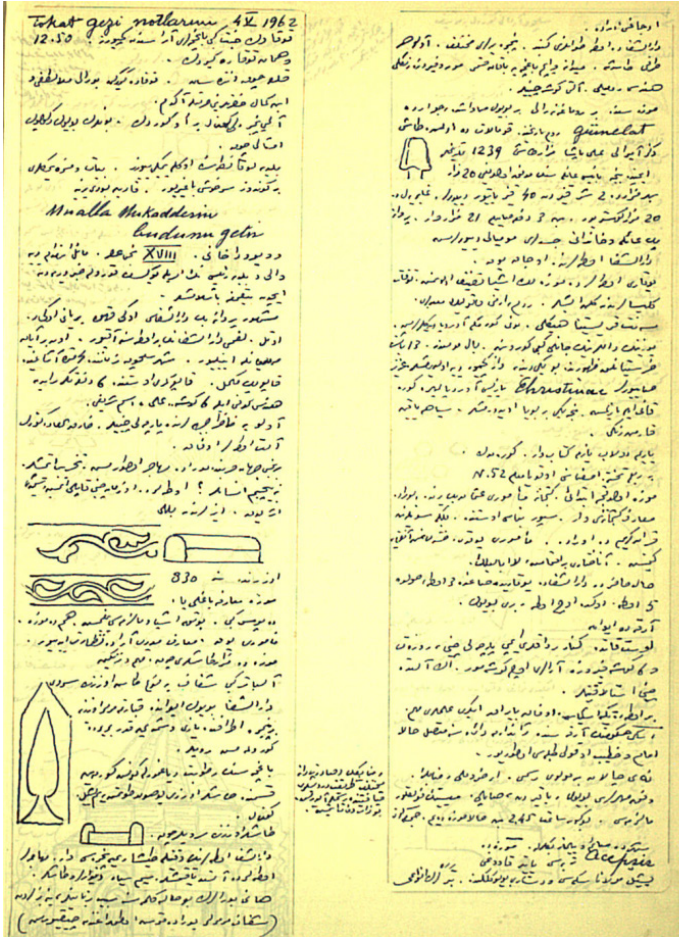
Diğer bir orta kol "saatlere göre"

İsimler	Zaman	An Üsküdar
Gebze	-	9
İzmit	9	18
Sapanca	6	24
Hendek	12	36
Düzce	12	48
Bolu	12	60
Gerede	12	72
Hamamlı	8	80

Karacalar	9	89
Karacaviran	3	92
Koçhisar	8	100
Tosya	9	109
Hacıhamza	8	117
Osmancık	8	125
Merzifon	12	137
Amasya	8	145
Turhal	12	157
Tokat	8	165
	156	

Yine aynı istikamette diğer bir cetvel. Fakat bunda saatleri almamış.

Gebze. İznikmid (İzmit). Sapanca. Hendek. Düzce. Bolu. Gerede. Bayındır. Çerkeş. Karacalar. Tosya. Hacıhamza. Osmancık. Merzifon. Amasya. Turhal. Tokat. (1) Başvekalet Arşivi. Mevkufat kalemi, 13, N. 2555

Şekil 9: Notlar ve bazı çizimler, (Ünver, S.K. 735 no'lu "Tokat" envanter defteri).

Sayfadaki Osmanlıca notların çevirisi şöyledir (Şekil 9):

Tokat Gezi Notlarım 4.V. 1962

Tokat'ın cennet gibi bahçeleri arasından geçiyoruz. 12.50 ve hemen Tokat'a girdik.

Kale çok enteresan. Tokat'a girerken buralı Molla Mustafa ve İbn-i Kemal hazretlerini hürmetle andım.

Alçı pencereyi güzel bir ev gördük. Bunların büyük ve küçük emsali çok.

Belediye Lokantası'nda öğle yemeği yiyoruz. Bayat ve meze yemekleri bir gündüz sarhoş bağıyor. Kadınbudu yerine

Mualla Mukadder'in

Budunu getirin

Voyvoda Hanı. XVIII'inci asır. Mail-i inhidam diye vali ve belediye reisinin emriyle yüksek kurula haber vermeden içten yıkağa başlamışlar.

Meşhur **Pervane Bey Darüşşifası** önu kahve bir yanı rogar ?. Otel. Lağımı Darüşşifanın bir odasına akıyor. On bir ayak merdivenle iniliyor. Şehir Selçuk zamanında 4 metre aşağıda kapı pek mükemmel. Kapı kemeri üstünde 6 defa tekrar eden hendese kufi ile 6 köşe "ALİ" ism-i şerifi.

Avluya nazaran cephelelerinde parçalı çiniler. Harikulade güzel alt odalar ufak.

Birinci Cihan harbinde burada muhacir oturmuş. Tahrip etmişler. Ne biçim insanlar? Odalar o zaman çini kaplı imiş, şimdi eser yok, izlerinden belli.

Üzerinde sene 830

Müze Maarif'e bağlı ya. Depo gibi. Bütün eşya ve malzemesi yığılmış. Hem de müze memuru yok. Maarif Müdürü arada nezaret ediyor. Müze'de mezar taşları çok. Mühim ve zengin.

Asbest ? gibi şeffaf bir nev' taş üzerine servi

Darüşşifa büyük eyvanda kabartma mermer üzerine bir pencere etrafında yazı ve şimdiye kadar bir yerde görülmemiş serviler.

Bahçesinin rutubet ve yağmurla güneş görmeyen kısmında taşlar üzeri yosun tutmuş yemyeşil. Güzel.

Taşlar üzerinde serviler çok.

Darüşşifa odalarının vaktiyle dışarıya penceresi dar. Muhacirler odalarda ateş yakmışlar. Simsiyah duvarlar ve taşlar.

Hani buraların bu hale gelmesine sebep zebaniler, yine bizlerden (şeffaf mermerler burada Kuş Oturağı'nda çıkıyormuş)

Rıza Bey'in ... dört tane muhtelif tarikat dervişleri kıyafetinde resimler alıyormuş. Bu zat vefat etmiş.

Ocağı orada.

Darüşşifa'da oda tavanları künbed. Pencereleri muhtelif. Avlu tarafı taştan. Meydana ve iç bahçeye bakan kısmı mor ve firuze renkli hendese-i Rumili. Altı köşe çiniler.

Müzesinde bir Roma generali bir büyük savaş, civarda günelat Rum tarihinde Komalat da olmuş. Taş deniz amirali Ali Paşa mezar taşı 1239 tarihli, içinde bence banisi ailesinin medfun olduğu 20 mezar beher mezarda 2'şer kız'dan 40 kız yatıyor diyorlar. Gabriel de 20 mezar gösteriyor. Ben 3 defa saydım 21 mezar var. Pervane Bey aile ve hanedanı cesetleri mummyalı diyorlarmış.

Darüşşifa odalarında ocak yok.

Yukarı odalarda müzelik eşya tasnif olunmuş. Tokat kiliselerinden gelen işler. Rum, Ermeni, Katolik ...

Saint Christina heykeli. Bunu görmeye Avrupa'dan gelirlermiş. Yüzünün, ellerinin canlı gibi görünen, balmumundan. 13 yaşında Hristiyanlık zuhurunda bu yeni dinden vazgeçmiyor diye öldürmüşler. Aziz Ehristinne yazısı Avrupalılara göre kanı ile yazılmış. Bence yeni bir boya uydurmuşlar. Siyaha yakın karmen rengi.

Yarım dolap yarım kitap var. Göremedik.

Bir rub' tahtına. İmzasını okuyamadım. N.52

Müze oldukça iptidai. Kütüphane memuru Osman Bey yerinde. Orada maa- rif kütüphanesi var. Spor binası üstünde belki sonlarında Kuran-ı Kerim de orada. Memuru yoktu. Hastalanmış Ankara'ya gitmiş. Anahtarı bırakmamış, laubalilik.

Hal-i hazırda Darüşşifa da yukarıda sağda 3 oda, solda 5 oda. Önde üç oda biri büyük. Arkada eyvan.

Üst katta kenar revakları içi parçalı çini, rozet ve 6 köşe firuze araları üç köşe mor. En altta bir çini istalakitler

Bir odada tekke, ... Ufak bayrak eğri alemleri mühim. Eski hükümetin arkasında jandarma dairesine muttasıl halen İmam ve Hatip Okulu talebesi oturuyor.

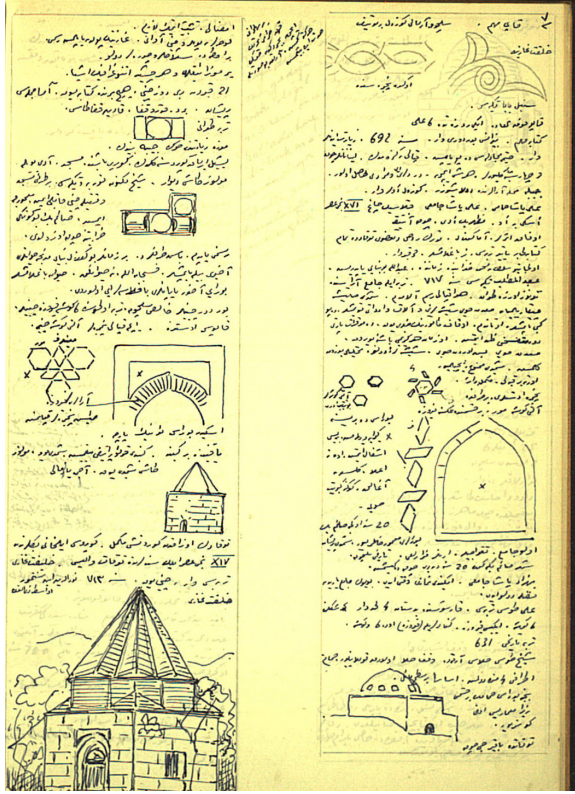
Ney çalan bir Mevlevi resmi. Erzurumlu Rıza Bey.

vakıf mühürleri büyük bakırdan, saplı. Mistik ve folklör malzemesi. Bugün saat 2.45 ben hala müzedeyim. Cuma günü.

Şehirde Saim ve Süleyman Beylerle. Müzede.

Acepşir türbesi yatır kavuğu.

Yeşil Mevlana sikkesi ve destarı büyüklüğünde: teberlerin enva'ı.

Şekil 10: Notlar ve bazı çizimler, (Ünver, S.K. 735 no'lu "Tokat envanter defteri).

Sayfadaki Osmanlıca notların çevirisi şöyledir (Şekil 10):

İmzalı. Teşebbüs etmek lazım.

Levhalar, pullar ve çini avani. Gazi'nin pula(?)'ya yapılmış resmi.

Bir odada silahlar ve çevreler dolu.

Yer mozaikler ve her çeşit etnoğrafik eşya.

21 kabirden biri düz çini. Hiçbirinde kitabe yok. Ama cümlesi perişan. Bir de kurukafa. Kadın kafatası.

Müze ziyaretinden sonra cip'e bindik.

Yeşilirmak köprüsüne geldik. Köprübaşı'nda. Mescit. Adı böyle. Moloz taş duvar. **Şeyh Meknun** türbe ve tekkesi. Bir tarafı mescit vaktiyle çini kaplı imiş. Mamurca imiş. Saim Bey bugünkü harabiyete çok üzüldü.

Resmini yaptım. Baş taraflarda bir zamanlar bu güzel binayı müddetce hayvanları ahırı bile yapmışlar. Fesubhanallah ne hayvanlık. Hayvan bağlamışlar. Burayı ahır yapanları bağlasalar iyi olurdu.

Burdur çiniler halis Selçuk, türbe avlusunda 6 köşe fevkinde çiniler, kapısı üstünde. İç kapalı pencereler altı köşe çini.

Taş pencereler kapanmış.

Eskiden burası tonik parça.

Yakınında bir künbed. Künbedi kooperatif yıkmış. Şimdi yok, moloz taş şimdi yok. Acı yazmalı.

Tokat'ın uzaktan görünüşü mükemmel. Köprüsü İlhani Beylerinden XIV'üncü asır ilk senelerinde Tokat valisi. **Halifet Gazi Türbesi** var, çini yok. Sene 713 **Nureddin ibn Sentimur** evası-ı zamanında.

... kale tarafı tahrik için becerdikten sonra harekete geçmiş ... bu suretle ... edebilmiş.

Kapı mühim. Selçuk armalı güzel bir motif

Önde penceresinde Halifet Gazi'ye

Sünbül Baba tekkesi

Kapı fevkalade iki rozette 6 ALİ.

Kitabe mühim. Bizans bordörü var. Sene 692. Ziyaret edenler var. Sıtma mücadelesi de ... Kapalı, gezemedik. Yunanlılar çok ve Çarşamba geliyorlar.

Her şey için. Dertleri ve muradı hasıl olur. Cip'le mahalle aralarında dolaşıyoruz. Güzel evler var.

Ali Paşa Hamamı. Ali Paşa Cami. klasik çağ XVI'ncı asır eski bir ev. Mazhar Bey evi. Çok antika.

Ufak eserler. Amma güzel. Türk ruhu ve ... Tokat'ta tamam kitabeli bir yatır türbesi. Bez bağlamışlar. 3 kabir var.

Olcayto ? Sultan Mehmed ... zamanında. Abdullah bu binayı yaptırmış. **Abdülmuttalib tekkesi.** Sene 717. Türbe ile cami arasında tonoz üzere tavan. Hava kapalı resim alamadım. Şimdi satışa çıkarılmayan maden suyu şişelerini ve alat ve edevatı koymuşlar. Depo gibi işlere utandım. Evkaf memurunun haberi yok. Demokrat Parti devri-i mütefessihî zannetmiş. O zaman her ... başına yorduk.

Maden suyu beş ... suyu. Şişeleri ... Tahlili ... gelmiş. Şimdi memnu, içilmiyor.

Orta yer kubbeli. Mükemmel bir eser.

Pencere üstleri. Bir tarafında altı köşe mor. Bir kısmında aksine firuze

Altı köşeler bu tertib üzere

Burası da birisine kiraya verilmemiş. Birisi işgal etmiş. Oh ne ala. Gelsin ağalık. Köküne kibrit suyu.

20 sene önce Saim Bey buraları mamur halde diyor. Şimdi perişan.

Ulu Cami. Takvacılar. Erenler mezarlığı. Tarih-i Selçuk.

Şehir Saim Bey'e göre 20 seneden beri çok değişmiş.

Behzad Paşa Cami. İkinci namazı vakti idi. Büyük cami yarıdan fazla dolu idi.

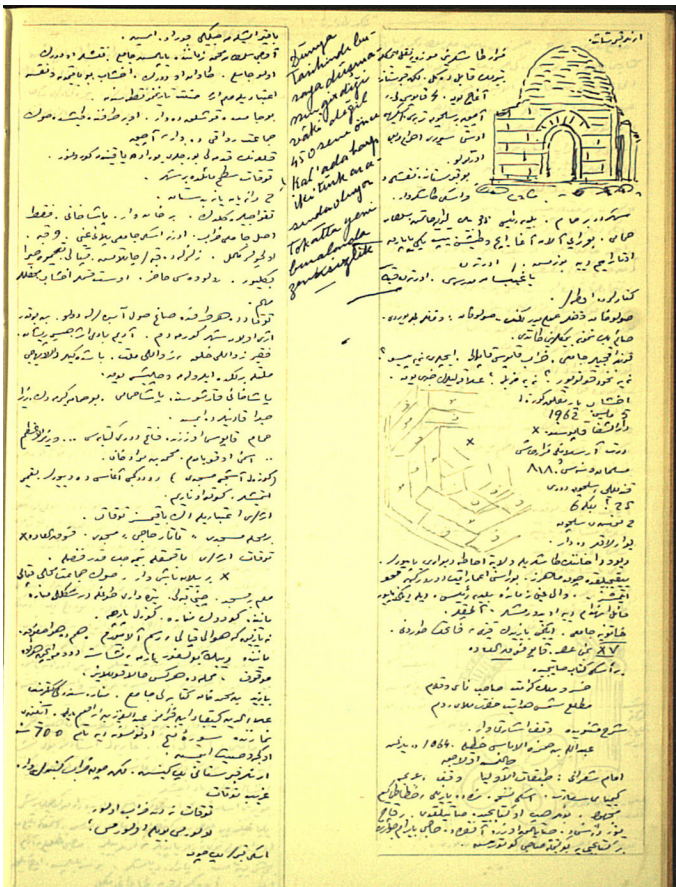
Ali Tusi türbesi. Karşısında bedesten 4 ... var. Şekli 6 köşe. İki siri firuze. Kenarlarıyla (firuze) o da 6 köşe. Türbe tarihi 631

Şeyh Tusi helası arkada ve ... hela olarak kullanılıyor. Hamam etrafı 4 metre dolmuş. Esasen bir sath-ı mail.

Bence burası hamamın bir kısmı.

Zira mimarisi onu gösteriyor.

Tokat'ta bakırcı çok.

Şekil 11: Notlar ve bazı çizimler (Ünver, S.K. 735 no'lu "Tokat" envanter defteri).

Sayfadaki Osmanlıca notların çevirisi şöyledir (Şekil 11):

Bakır işlemeciliği ... de imiş.

Avcı Sultan Mehmed zamanında yapılmış cami. Nakışlar o devrin **Ulu Cami**. Tavan o devrin. Ahşab. Bu bakımdan ve nakış itibarıyla mühim eser sanat tarihimiz noktasından.

Bu camide kuşluk da var. Öbür tarafında dışta son cemaat revakı da var, açık.

Kalenin kademeli burçları burada yakından görünüyor. Tokat sath-ı mailde bir şehir.

2 tane yan yana bedesten.

Takvacılara geldik. Bir han var. Paşa hanı. Fakat asıl cami harab. Edirne Eski Cami planı aynı. 9 kubbe. Ölçüler mükemmel. Zelzelede kubbeler çatlamış. Kapalı. Tamire sıra bekliyor. Rölevesi hazır. Üst kısımlar ahşab. Mahfeler mühim.

Tokat'ta her tarafda sağ sol abidelerle dolu. Ben bu kadar eseri olan şehir görmedim. Adım başı eser. Hepsi perişan. Fakir zavallı halk, zavallı millet. Baş-takiler dolabıcı, milletle birlikte ilerleme ve çalışma yok.

Paşa Hanı karşısında **Paşa Hamamı**. Bu hamama girmedik. Zira sıra kadınlarda imiş.

Hamam kapısı üzerinde Fatih devri kitabesi ... vezirülazam ... ismini okuyamadım. Mehmed bin Murad Han.

(Güzel Aşça Mescidi) Düdükçü Ağası da diyorlar. Tamir etmişler. Kötü onarım.

Eserleri itibarıyla en bakımsız Tokat.

Bir mahalle mescidi "**Tatar Hacı**" mescidi. Fevkalade. Tokat eserleri bakmakla bitmeyecek kadar fazla.

Bir yılan başı var. Son cemaat mahalli kapalı. Mühim bir mescit. Çini kubbeli. ...vari tuğladan şekilli minare yanında güdük minare. Güzel parça.

Ne yazık ki havası kapalı, resim alamıyorum. Hem de hava soğuk. Yanında dibek bulgur, yarma, nişasta dövme için ... mevkuf. Mahallede herkes hala kullanır.

Bayezid bin Mehmed Han Han kitabeli cami. Minaresindeki kitabesinde Alaeddin Keykubad ibn Feramiz Abdülaziz bin İbrahim tarihi. İkinci namazında sure-i Feth okunsun diye tam 655 sene önce vasiyet etmiş.

Erenler kabristanı pek geniş. Lakin çok harab künbedi var. Garib Tokat.

Tokat neden harab olur

Olur mu böyle olur mu

Eski kabirler pek çok

Erenler kabristanında.

Mezar taşlarını müzeye nakletmekle kabil değil. Lakin kabristanda ağaç yok. 4 kapısı var. Açık bir Selçuk türbesi. Eskiden üstü sivri ehram rub'u örtülü. Bu kabristanda nakışlı ve eski taşlar var.

Şehirde bir hamam. Belediye reisi 35 bin liraya satmış. **Sultan Hamamı.** Burayı alan ağa iç ve dışını yepyeni yaparak onarım diye bozmuş. Edirne'de **Yağbasan medresesi.** Orta kubbe kenarlarda odalar.

Sulu Han. Vakıflar Umum Müdürlüğü'nün. **Sulu Han:** Vakıflar talebe yurdu. Saim Bey numune yemeklerini tattı.

Kundakçılar Cami. Harap, kapısı kapalı. İçleri neye pis? Neye nohud konuyor? Neye haraplar? Alakalıların haberi yok.

Ahşap parmaklık güzel.

5 Mayıs 1962

Darüşşifa kapısında.

Dört arslanlı mezar taşı

Müslüman ve senesi 818.

Kandilli, Selçuk devri

25? Belki 6

2 ... 'da Selçuk

Yuvarlak ve dar.

Voyvoda Hamı'nın taşlarıyla vilayet ihata duvarı yapıyorlar. Yıkıcılıkta çok mahiriz. Burasını imar etmek dururken mahvetmişiz. Vali aynı zamanda belediye reisi. Dilediğini yapıyor. Mail-i inhidam diye uydurmuşlar, alçaklar.

Hatuniye Cami. İkinci Bayezid'in kızı, Fatih'in torunu. XV'inci asır. Kapı fevkalade. Bir eski kitab satıcıda

Hüsrev melek-keramet sahib-i nay ve kadem

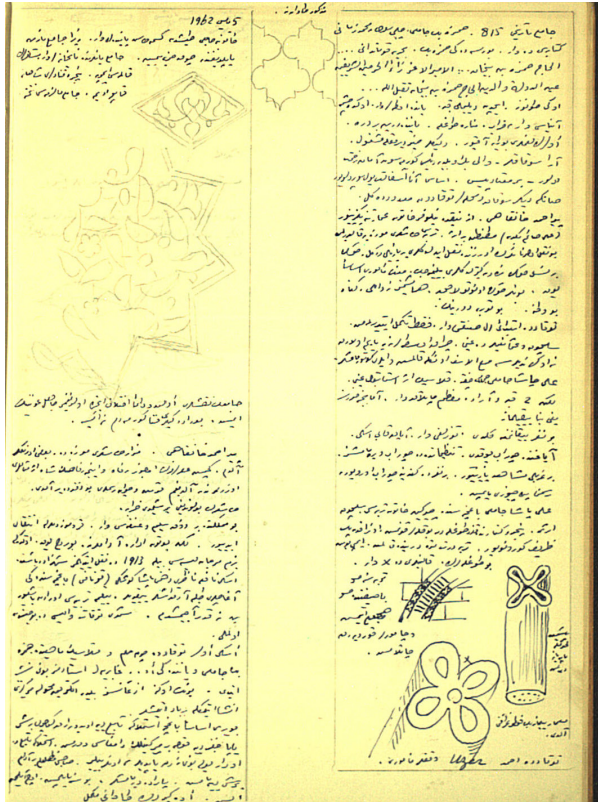
Matla'-ı şems hidayet-i hazret-i molla-yı dem

Şerh-i Mesnevi'de vakıf işareti var.

Abdullah bin Hamza el-Amasi hattıyla 1564 yazılmış

Çalınmış olacak

İmam-ı Şarani: Tabakatü'l-Evliya vakf, Arapça

Şekil 12: Notlar ve bazı çizimler (Ünver, S.K. 735 no'lu "Tokat" envanter defteri).

Sayfadaki Osmanlıca notların çevirisi şöyledir (Şekil 12):

5 Mayıs 1962

Hatuniye Camii taştan kesme taş payandaları var. Zira cami nazik yapıldığından çok harabemiş. Cami yanlarında nanhaneler var. misafirlerin kalması için ? . Pencere kanatları şahane kapı oyma. Cami malzemesi ...

Camiin nakışları evvelden daima ihtilaf içinde olduğumuz cahil avanenin imiş. Buradakileri fena görmedim ne ise.

Mir Ahmed Hanğahı. Mezar taşları müzede. Bazı örnekler aldım. Geçmiş asırlarımızın ucuz refah ve ince refahının şaheser misalleri üzerinden aldığım kuş ve hayvan resimleri bu defterde yer aldı. Taşların bulunduğu yer şimdi harabe.

Bu memlekette bir zevk-i selim ve ananesi var. Kromozomlarla intikal ediyor. Lakin bütün idare adamlarında bu ruh yok. ...deki bizim Mercan Lisesi bile 1913'de naklettiğimiz Şehzadebaşı'nda eski Nafia Nazırı Zihni Paşa köşkü (Konağı) bahçesindeki ağaçları talebe arkadaşlar yıktılar. Yıkma terbiyesi oradan başlıyor ben ne kadar acımıştım. Şimdi Tokat Valisi de bu histe olmalı.

Eski evler Tokat'ta çok mühim ve klasik mahiyette. **Hamza Bey Camii** ve yanındaki evi de Gabriel üstadımız neşretti. Bunun önüne iz'ansız belediye elektrik-i muhavvele şirketini inşa etmekle berbat etmişler.

Bu yeri esasen bahçe istimlake tabi diye dosya vererek küçük bir şey yapacağız diye koca bir çirkinlik damgası vurmuş. İstimlake tabi diye idrar yolu bunu neden yaptılar, onlar bilir. Sahibi mantıklı bir adam bir şey diyememiş. Para da vermemişler. Bu sene yapılmış. Üç aylık iş. Eve girdik tavanı mükemmel.

Cami tarihi 815. **Hamza Bey Cami**. Çelebi Sultan Mehmed zamanı kitabesi de var. Bursa'daki Hamza Bey. Bahriye kumandanı... el-Hac Hamza bin Beyhan... el-emirü'l-a'zairü'l-harameyni'ş-şerifeyn aynüddeve ve'd-din el-Hac Hamza bin Beyhan tekabbelallah...

Önü tonuz ... dilimli kubbe. Yanda odalar var. Önde çeşme aynası var, harab. Minare tuğla. Yanında derin bir dere. Evlerin lağımları buraya akıyor. Delikler sızdırmakla meşgul. Ara sokaklar. Vali Bey ve Belediye Reisi görmesin aman zahmet olur- bermutad pis. Esas ana asfalt yol süpürülüyor. Sanki diğer sokak ve mahalleler Tokat'tan ma'dud değil.

Pir Ahmed Hangahı. İznikmid'de Nilüfer Hatun imaretine benziyor.

(Ali Saim Bey'den) mutantan bir eser. Türbesi taşları müzeye kaldırılmış. Bu naklolunanların üzerinde nakledildikleri yer yazılı değil. Sonra bir nesil sonra

nerden getirildikleri bilinmeyecek. Müze memuru esasen yok. Bunlar sonra unutulacak. Her şeyimiz zavallı. Günah bu vatana. Bu türbe devrinin.

Tokat'ta ibtidai el sanatı var. Fakat tekemmül ettirilememiş. Selçuk ve Osmanlılarda aynı. Çırak ustalarına tabi olarak ne öğrendilerse maalesef onunla kalmış ve ileri götürmemişler. Ali Paşa Cami hamamı çifte. Klasik eser ista... aynı. Lakin 2 kubbe ve arada muazzam çatlak var. Amma bence ... yığma bina yıkılmaz.

Bir nefer yıkanmağa geldi. Tozluğu var. Ayakkabı eski. Ayağında çorap yoktu. Tanzimat'ta da çorap verememişiz.

Bir garibi müşahid yazıyor. Bir nefer de kendine çorap örüyor, resmini ... yapmış.

Ali Paşa Cami bahçesinde **Çirkin Hatun Türbesi** Selçuk eseri. Pencere kenarında ... tuğladan bu kuleler konmuş! Ve etraftan pek zarif görünüyor. Türbe dört metre derinde kalmış. İçi boş bu tuğlaların. Kalınları da dar.

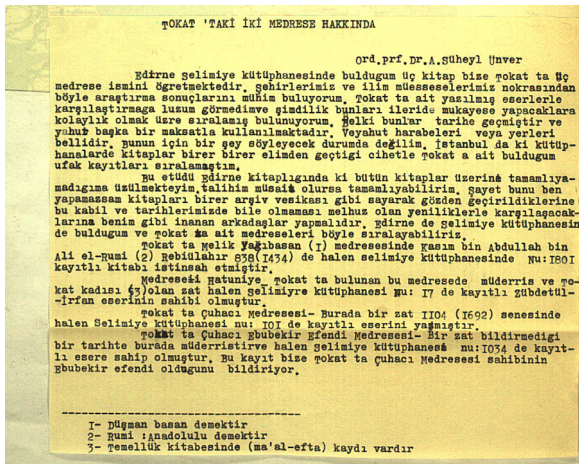
Türbesine su baskınında su ... etmiş ve çamurlar kuruyarak çatlamış.

Mimar Süleyman Bey fotoğrafını aldı.

Tokat'ta **Ahmed Uzer** vakıflar memuru.

Şekil 13: Ünver'in 01.06.1962 tarihli Hürvatan gazetesindeki "Tokat Âbideleri" başlıklı yazısı⁵ (Ünver, S.K. 735 no'lu "Tokat" envanter defteri).

Şekil 14: "Tokat'ta İki Medrese Hakkında" başlıklı makalesi⁶ (Ünver, S.K. 735 no'lu "Tokat" envanter defteri).

- 1 Haziran 1962 tarihinde "Hür Vatan" gazetesinde yayımlanan bu yazısının başlığı ve yayın tarihi, "A.Süheyl Ünver Bibliyografyası" adlı esere eklenmiş. Mesera, G., Kazancıgil, A. ve Sayar, A. G. (1998). *A.Süheyl Ünver Bibliyografyası*, İşaret Yayınları, İstanbul, s. 287.
- Ünver'in yazdığı "Tokat'ta İki Medrese Hakkında" başlıklı makale hem Yeşilirmak dergisinin 1954 yılında yayımlanan 4.sayısının 4.sayfasında hem de Tokat'ın yerel gazetelerinden biri olan "Sabah Postası"nın 15-16. VII. 1965 tarihli baskısında yayımlanmıştır. Mesera, G., Kazancıgil, A. ve Sayar, A. G. (1998). *A.Süheyl Ünver Bibliyografyası*, İşaret Yayınları, İstanbul, s. 230.

5. Süheyl Ünver'in Yayınlanmış Defterlerinden Örnekler

5.1. Bursa Defterleri

Ünver'in oldukça büyük arşivi içerisinde Bursa defterleri önemli bir yer tutmaktadır. Ünver, rûhen bağlılık hissettiği ve özellikle de memleketin mânevî kalkınmasında büyük bir rolü olduğuna inandığı Bursa'yı birçok farklı yönüyle tanıyabilmek adına eline geçen her fırsatı değerlendirmiştir.

Defter çalışmalarının dışında Ünver'in Bursa hakkında yazdığı elliden fazla basılmış eseri bulunmaktadır.⁷ En ufak bir detayı bile atlamayan Ünver'in Bursa için hazırladığı defterlere bakıldığında bu titizliği açık bir şekilde görülmektedir. Defterlerine önemli notlar almış, suluboya resimleri yapmış ve yaptığı her gezisinde bu arşivini daha da zenginleştirmiştir (Mesera ve Özen, 2011, s. 9).

Şekil 15: “Bursa Defterleri”, S.K. 199 no’lu deftere ait bir sayfa.

5.2. Edirne Defterleri

Ünver çalışmalarında Edirne'ye de ayrı bir önem vermiştir. Edirne üzerine yazdığı ve yayınlanmış 100 kadar eseri olan Ünver'in, Süleymaniye Kütüphanesi arşivindeki 23 defteri Edirne ve Edirneli'ler hakkındadır (Mesera ve Özen, 2013, s. 9). Bu defterlerden oluşan ve 2013 senesinde yayınlanmış olan “Süheyl Ünver'in Edirne Defterleri”, (Şekil 83) Ünver'in Edirne'ye dair yapmış olduğu derin araştırmalarını ve tespitlerini içeren, onun görsel ve etkileyici sanatsal çalışmalarıyla zenginleştirilmiş bir çalışma olması bakımından oldukça önemli bir yere sahiptir.

7 Bursa hakkında yazdığı eserler için; Bknz: Mesera, G., Kazancıgil, A ve Sayar, A. G. (1998). *A. S. Ünver Bibliyografyası*, İstanbul.

Şekil 16: "Edirne Defterleri", S.K. 42 no'lu deftere ait sayfalar.

5.3. Konya Defterleri

Süleymaniye Kütüphanesi Ord.Prof.Dr. A.Süheyl Ünver koleksiyonunda, Konya için hazırlanmış olan 10 defter bulunmaktadır. Mesera ve Özen tarafından hazırlanmış olan "Süheyl Ünver'in Konya Defterleri" adlı eser (Şekil 103), yukarıda bahsi geçen defterlerden alınan resimlerle, Mesera arşivinde yer alan münferit Konya tezhip ve resimleriyle, ressam Ahmet Yakupoğlu'nun yapmış olduğu yağlı boya tablolarla oluşturulmuştur. Defterde Ünver'in manevi oğlu olarak gördüğü Yakupoğlu'nun Konya ve Mevlânâ resimleri de ayrı bir yer tutmaktadır. Yine bu çalışmaya Ünver'in farklı tarihlerde ve yerlerde yayınlanmış olan yazılarından da derleme yapılmıştır. Bilhassa 216 no'lu defter bu kitabın esas kaynağını oluşturmaktadır. 216 no'lu defter Ünver'in 1956 tarihinde Konya ve çevre illerde yaptığı kapsamlı araştırmalarını ihtiva etmektedir (Mesera ve Özen, 2013).

Şekil 17: "Konya Defterleri", S.K. 733 no'lu deftere ait bir sayfa.

6. Değerlendirme

Ünver'in gelecek nesillere ilham veren çalışmaları, bilinmeyenleri aydınlatarak kayıt altına aldığı her bilgi onun hayatı boyunca prensiplerinden taviz vermeden durmaksızın çalışmasından kaynaklanmaktadır. Not alma tutkusu ile yön verdiği ilim ve sanat hayatı kalıcı bir miras olarak kuşaktan kuşağa aktarılacaktır.

Genel olarak bakıldığında; gerek "Tokat" defterleri olsun, gerekse "Bursa", "Edirne", "Konya" defterleri ve çalışmada bahsi geçen diğer defterler olsun, Ünver'in izlediği yöntem benzerdir. Yani o sadece tarihî yapılara odaklanmamış, bir yeri incelerken orayı bütün yönleriyle ele almıştır. Onun bu çalışmalarının temeli, tespitini yaptığı yer ile ilgili hiç bir eksik kalmasını istememesi kaygısı esasına dayanmaktadır denilebilir. Zaten Ünver'in bu kaygısı defterlerindeki detaylara yansımakta olup, gerek metinsel gerekse görsel çalışmalarla da kendini belli etmektedir. Ünver'in hazırlamış olduğu defterler, gidip gördüğü yerlere olan seyahatleri neticesinde şekillenmiş ve defterlerin kapsamları da bu doğrultuda oluşmuştur. Yani bir yere ait seyahati ne kadar çok yapmışsa o kadar defter hazırlama imkanı bulmuştur. Örneğin Konya, Bursa ve Edirne'ye sık gezileri olduğundan, oralara ait hazırladığı defterler Tokat'a nazaran fazladır. Buna rağmen hazırladığı 82 sayfalık "Tokat" defterinde verdiği bilgilerle, dikkatimizi çeken ufak ayrıntılara yaptığı vurgularla, başkasının göremediği fakat onun bakış açısından önemli olarak değerlendirdiği hususlarla araştırmacıların ve hatta toplumun her kesiminin, Tokat şehrine farklı perspektiften bakmalarına olanak sağlayacaktır. Kısacası, Ünver'in defterleriyle yaratmış olduğu muazzam arşivi, bilginin derinliğine inen bir misyonla Türk kültürüne hizmet etmektedir.

Kaynakça

- Atmaca, V. (2011). Tıp ve Tıbb-ı Nebevî Hakkında Muâsır Çalışmalar (Bibliyografya Denemesi), *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16:1, s. 45-70, Elazığ.
- Galitekin, A. N. (2010). *Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'in Defter ve Dosyalarında Kocaeli, İzmit- Gebze*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Basın ve Yayın Halkla İlişkiler Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- İhsanoğlu, E. (1986). About The Late Professor Süheyl Ünver, M.D., *Islamic World Medical Journal*, London.
- Karaata, C. A. (2006). *Ord. Prof. Dr. Ahmet Süheyl Ünver'in Türk Sanatı Eğitimine Katkıları*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Mesera, G., Kazancıgil, A ve Sayar, A. G. (1998). A. Süheyl Ünver Bibliyografyası, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Mesera, G. (2008). Kızımın gözünden Ordinaryüs Prof. Dr. Süheyl Ünver, *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Platformu*, Sayı:6, İstanbul.
- Mesera, G. ve Özen, M. E. (2011). *Süheyl Ünver'in Bursa Defterleri*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.

- Mesera, G. ve Özen, M. E. (2013). *Süheyl Ünver'in Konya Defterleri*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.
- Mesera, G. ve Özen, M. E. (2013). *Süheyl Ünver'in Edirne Defterleri*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.
- Mesera, G. ve Özen, M. E. (2014). *Süheyl Ünver'in Orta Anadolu Defterleri*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.
- Özdemir, G. (1970). *Garp Dillerinde Dr. A. Süheyl Ünver Bibliyografyası: Bibliographie du Dr. A. Süheyl Ünver en langue Français, anglais, allemand et italien*, Çelikkilt Matbaası, İstanbul.
- Özen, M. E. (1986). A. Süheyl Ünver'in Medresetü'l Süleymaniye Kütüphanesindeki defter ve dosyaları, *Antika*, Sayı:13, Mısırlı Yayınları, İstanbul.
- Özen, M. E. (2004). *Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'in Defterlerinde Sivas ve Divriği*, Form Reklam Hizmetleri Yayınları, İstanbul.
- Sayar, A. G. (2011). *A. Süheyl Ünver: Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri 1898- 1986*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Sayar, A. G. (2012). A. Süheyl Ünver: Türk tıp tarihçisi, hekim, ressam ve tezhipçi, *Tdv İslam Ansiklopedisi*, cilt:42, s. 350- 352, İstanbul.
- Ünver, S. (1958). *Turkish Designs*, Maarif Basımevi, İstanbul.
- Ünver, A. S. (1962). *735 no'lu yayınlanmamış Tokat Defteri çalışması*, Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul.
- Yalın, C. (1985). *Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver Bibliyografyası*, IV, İstanbul.

Tokat İlinde Günümüzde Kurulmuş Olan Vakıfların Eğitime Katkısı

Nahit BEK*

Özet

Türk Medeni Kanununa göre vakıf; gerçek veya tüzel kişilerin yeterli mal ve hakları belirli ve sürekli bir amaca övgülemeleri ile oluşan, tüzel kişiliğe sahip mal topluluklarıdır. Vakıf kurumunun kökeni hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerde ortaya çıkan temel fikir vakıf düşüncesinin köklü bir geçmişe sahip olduğudur. Türkiye’de sosyal hayatın neredeyse her alanını ilgilendiren bir vakıf bulunmaktadır ancak bunlar içerisinde en yaygın olanlardan birisi de eğitim vakıflarıdır.

Bu çalışmada, Tokat’ta kurulmuş olan, kuruluş amaçları içerisinde; eğitim ve yurt gibi faaliyet alanları gösterilen vakıfların eğitime ne oranda katkıda buldukları tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sınırlılıkları Tokat ili olarak belirlenmiştir. Çalışmada adlarında “eğitim” ibaresi geçmeyen vakıflar kapsam dışı tutulmuş, eğitim vakfı adıyla kurulan vakıfların faaliyet raporları incelenmiştir.

Vakıfların kuruluş yılları, amaçları ve faaliyetlerinin yanı sıra; bu vakıflardan faydalanan öğrencilerin sayıları da tespit edilmeye çalışılmıştır. Yöntem olarak literatür taraması ve görüşme yöntemlerinden yararlanılmıştır. Bu çerçevede ilgili literatür taranmış, vakıflar bölge müdürlüğü yetkilileriyle görüşülerek çalışma kapsamındaki vakıfların faaliyet raporları temin edilmiş ve bu kapsamda vakıf yöneticileri ile de görüşülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tokat İli Vakıfları, Eğitim Vakfı, Yurt, Sosyal Yardım, Burs.

Abstract

According the Turkish Civil law foundation, sufficient assets and rights of natura lor legal persons and certain specific updates continuously formed with a porpuse and goods community with legal personality. There are various opinions about the institution of the Foundation origin. This view emerged in the basic idea is that the foundation has a long history of thought. Related to all areas of social life in Turkey are a foundation. However One of the most common of these are educational foundation.

This study, Founded in Tokat and organizational goals in education and business sectors, such as domestic foundations that have

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, nahitbek@gmail.com

been studied to determine their contribution to the training. Limitations of the study was identified as the province of Tokat. In this study, in the name of "education" pass phrase excluded from the scope of the foundations, education foundation annual reports were examined by the name of foundations established.

Years of establishment of foundations, goals and activities as well as; The number of students who benefit from these foundations also have tried to determine. Methods of literature review and interviews were used as. In this context, current literatüre, foundations working in consultation with the officials of the regional directorates within the annual reports of foundations have been provided and foundation managers were interviewed

Keywords: Tokat province foundations, Education Foundation, hostel, social assistance, grant.

Giriş

Toplumlar geçmişten günümüze kendi yapıları içerisinde bir takım sosyal yardımlaşma uygulamaları geliştirmişlerdir. Modern toplumlarda uygulanan sosyal yardım gibi hususlar İslam toplumlarında "vakıf" denilen kuruluşlarca yerine getirilmiştir. Vakıflar, Türk-İslam dünyasının sosyal dokusunda tarihi aynı zamanda kültürümüzün de birer parçası olan kurumlardır.

Türklerde vakıf uygulamaları özellikle Osmanlı Devleti döneminde hayli gelişmiş düzeyde yaşanmıştır. Osmanlı toplumunda eksiklik duyulan neredeyse her konu ile ilgili bir vâkıfa rastlamak mümkündür. Bu bağlamda Osmanlı'nın kendine has uygulamalarıyla bir tür vakıf medeniyeti kurduğunu söyleyebiliriz.¹ Vakıf medeniyeti olarak adlandırabileceğimiz Osmanlı'da amaçları insanın aklına bile gelmeyecek konularda vakıflar kurulmuştur; Kızlara çeyiz hazırlamak vakfı, doktorları güzel huylu etmek vakfı, soğuk su dağıtmak vakfı vb. örnek olarak verebileceğimiz vakıflardan bazılarıdır.²

Günümüz Türkiye'sinde kurulmuş olan vakıflar da Osmanlı vakıf medeniyetinin devamı niteliğindedir. Türkiye'de kuruluş amacı çok geniş bir yelpazeyi kapsayan çeşitli vakıflar bulunmaktadır; amacı çevreyi korumaktan insan sağlığına, ekonomiden siyasete, sanattan eğitime ve sayamadığımız daha birçok alanı kapsayan vakıflar bulunmaktadır. Vakıflardan bahsederken hep güzel ve doğru amaçlarla kurulduğunu söylemekteyiz, vakıf senetlerinde de bu amaçlar açıkça belirtilmektedir. Ancak toplumda vakıflarla ilgili bazı olumsuz algılar oluşmaktadır. Birçok vakfın adında ve vakfiyesinde "eğitim" ibaresi yer almasına karşın uygulama da bu vakıfların eğitim konusunda yeterli faaliyetlerde bulunmadığı düşünülmektedir.

1 ANBARLI BOZATAY Şeniz, "Bir Değeri Başkaları İçin Özgüleme: Vakıf Düşüncesini Oluşturan Temel Felsefe" VII. Uluslararası STK'lar Kongresi Bildiriler Kitabı, Çanakkale, 2010, s.229

2 CAN Sevim "Osmanlı Devletinde Vakıf Kuran Kadınlar" *Diyanet Dergisi*, Sayı.108

Çalışma da Tokat ilinde kurulmuş, kuruluş amacı eğitim olan ve vakıf adlarında “eğitim” ibaresi geçen vakıflar incelenmiştir. Bu vakıfların amaçlarında belirtildiği gibi eğitime herhangi bir destekte bulunup bulunmadığı faaliyet raporları incelenerek tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma Tokat ilindeki eğitim vakıflarıyla sınırlı tutulmuştur.

Bu kapsamda ilgili literatür taranmış, Vakıflar Bölge Müdürlüğü ve çalışma konusunu oluşturan vakıf yetkilileriyle görüşülerek konu ile ilgili verilere ulaşılmıştır. Sonuç olarak elde edilen veriler bu konuda çalışmak isteyen araştırmacılarla yol göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Vakfın Tanımı ve Temel Nitelikleri

Etimolojik açıdan vakıf; Arapça kökenli bir isim olup *durma*, *durdurma*, *hareketten alıkoyma*, *ayakta bekleme* gibi anlamlara gelmektedir.³ Sahip olduğu anlamlardan hareketle bir malı vakfetmek o malı hareketten yani ekonomik kazançta sebep olmaktan alıkoymak anlamına gelmektedir. Aşağıda yer alan vakıf tanımlarına baktığımız zaman da bu anlam karşımıza çıkmaktadır.

4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu’nun 101. maddesine göre vakıflar: “*gerçek veya tüzel kişilerin yeterli mal ve hakları belirli ve sürekli bir amaca özgülemeleleriyle oluşan tüzel kişiliğe sahip mal toplulukları*” olarak tanımlanmaktadır.⁴ Kazıcı “Osmanlı Vakıf Medeniyeti” adlı eserinde “*Bir, kişi mülkiyetine sahip olduğu malların bir kısmını veya tamamını, Allah’ın rızasını kazanma niyetiyle, halkın herhangi bir ihtiyacını gidermek üzere, dini, hayri ve sosyal bir gayeye müebbeden tahsis ederse, malını vakfetmiş, yani bir vakıf müessesesi kurmuş olur*” şeklinde tanımlamış ve yapılan bu davranışın herhangi bir mecburiyet veya zorlama ile değil, dinî bir amaç ve kültürel değerler doğrultusunda yapıldığını belirtmiştir.⁵ Türk Dil Kurumu’nun “Büyük Türkçe Sözlüğü”nde ise vakıf: “*Bir hizmetin gelecekte de yapılması için belli şartlarla ve resmî bir yolla ayrılarak bir topluluk veya bir kimse tarafından bırakılan mülk, para*” olarak tanımlanmıştır.⁶

Vakıf tanımlarını bu şekilde çoğaltmamız mümkündür ancak vakıf kavramını anlamamız için yukarıda yer alan tanımlamalar da yeterli ve açık bir şekildedir. Vakıf tanımlarına baktığımız zaman hepsinde ortak özellikler göze çarpmaktadır; bir malın kamu hizmeti için tahsis edilmesi, ekonomik bir beklentinin söz konusu olmaması ve genelde Allah rızasını kazanma arzusu tanımlarda yer alan başlıca ortak özelliklerdir.

3 ÖZTÜRK Nazif, Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 27, Ankara, 1983

4 Türk Medeni Kanunu, Kanun No: 4721, Kabul Tarihi: 22.11.2001, Yayımlandığı R.G.: 8.12.2001-24607, m.101

5 KAZICI Ziya, Osmanlı Vakıf Medeniyeti, Bilge Yayınları, İstanbul,2003

6 http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.539a047a-18ef40.43300348 (8.6.2014)

Vakıfların temel unsurlarına baktığımız zaman vakfeden (vakıf), vakfedilen şey (mevkuf) ve vakfın menfaatleri kendilerine tahsis olanlar (mevkufun aleyh) olarak sayabiliriz. Vakıf müessesesinin bu üç unsuru da bir arada taşınması gerekmektedir. Zaten bu üç unsurundan birbirinden ayrılmaz oldukları görülmektedir.⁷

Selçuklular ve Osmanlılar zamanında vakıf müesseseleri büyük bir gelişme kaydetmiştir. Selçuklular zamanında devletin resmi politikasının bir parçası olarak kurulan Nizamiye Medreseleri vakıf medreseleri olarak kurulmuştur.⁸

Osmanlı'ya baktığımızda da sosyal yaşamın temel ihtiyaçları vakıflar eliyle karşılanmaktaydı diyebiliriz. Bu nedendir ki Osmanlı medeniyeti denildiği zaman bir vakıf medeniyeti akla gelmektedir. Vakıflar sayesinde; İslam medeniyetinin zengin mimari mirası yüzyıllarca korunabilmiş, yaşlılık maaşları verilebilmiş, köprüler, yollar, hanlar, su bentleri, çeşmeler ve sayamadığımız birçok eser inşa edilip korunabilmiş; kısacası medeni bir toplumda olması beklenen neredeyse tüm hizmetler vakıflar eliyle görülmüştür.⁹ Osmanlı'da eğitim hizmeti de büyük ölçüde vakıflar eliyle gerçekleştirilmiştir. 1856 yılında Islahat Fermanı'nın yayımlanmasının ardından Osmanlı Devleti'nde gerek azınlıklar gerekse Müslüman tebaa mektepler açmışlar ve açılan bu mektepler genelde vakıf niteliğinde olmuştur. Bu alanda en çok bilinen ve günümüzde dahi eğitime devam eden bir eğitim kurumu olan Darüşşafaka vakıf sisteminin eğitim alanındaki uygulamalarına verilebilecek örneklerden birisidir.¹⁰ Türkiye'de de Osmanlı vakıf sisteminin devamı niteliğinde birçok alanda yapılan yardımlar vakıflar eliyle görülmektedir.

Ancak sosyal devlet anlayışının Türkiye'ye olan etkisiyle birlikte Türk vatandaşlarının sosyal beklentilerinin sorumluluğunu devlet sistemine yüklediği görülmektedir.¹¹ Dolayısıyla Türkiye'deki mevcut vakıf sistemi Osmanlı Devleti'ndeki vakıf sistemiyle kıyaslandığında zayıf kalmakla birlikte toplumun vakıf algısının da bu durumla doğru orantılı bir şekilde değiştiğini söyleyebiliriz.

Tokat İlinde Mevcut Vakıflar

Türk kültürünün bir parçası haline gelmiş olan vakıf kültürü, Türkiye'nin her yerinde olduğu gibi Tokat ilinde de yaygın bir şekilde yaşatılmaktadır. Ulusal ölçekli birçok vakfın şubesinin ve sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıflarının da bulunduğu Tokat'ta kuruluş yeri Tokat olan ancak kamu destekli olmayıp, özel teşebbüs ile kurulmuş vakıflar da bulunmaktadır.

Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden alınan verilere göre 2013 yılı itibariyle kuruluş yeri Tokat ili olan on altı adet vakıf bulunmaktadır. Bu vakıflar:

7 ERTEM Adnan "Osmanlı'dan günümüze Vakıflar" *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 36, s. 27, Aralık 2011

8 CAN Sevim "Osmanlı Devletinde..."

9 ÇİZİKÇA Murat "Osmanlı Dönemi Vakıfların Tarihsel ve Ekonomik Boyutları" Bahçeşehir Üniversitesi İstanbul, s.22

10 KURT KEÇECİ Songül "Bir Eğitim Öncüsü: Darüşşafaka" Abant İzzet Baysal Üniversitesi *Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:12, S.2, s.161

11 ÇİZİKÇA Murat "Osmanlı Dönemi... s. 22

1. Tokat Eğitim Vakfı
2. Tokat Aşevi Vakfı
3. Tokat İlim Sanat ve Araştırma Vakfı
4. Yurtnaç Ailesi Vakfı
5. Balakbaba Hizmet Vakfı
6. Almus Merkez Camii Vakfı
7. Hubyar Kültür Vakfı
8. Niksar İlim ve Kültür Vakfı
9. Niksar Vakfı
10. Niksar Hacı Bektaş Veli Eğitim ve Kültür Vakfı
11. Hüseyin Özer Eğitim ve Kültür Vakfı
12. Turhal Tarihi Değerleri Kültürü Koruma Yaşatma ve Yardımlaşma Vakfı
13. Turhal Merkez Camii Vakfı
14. Turhal Çağrı Vakfı
15. Anadolu Kültürleri Abdal Musa Güzelleştirme Vakfı
16. Zile Demokratik Gelişim Eğitim ve Kültür Vakfı

Tokat'ta kurulmuş olan bu vakıfların vakıf senetlerine baktığımız zaman belirtilen kuruluş amaçlarında ortak amaç eğitim olarak göze çarpmaktadır. Ancak saymış olduğumuz on altı adet vakıftan sadece dört tanesinin adında "Eğitim Vakfı" ibaresi yer almaktadır, dolayısıyla bu dört vakfın kuruluş adı ile amacı örtüşmektedir. Bu vakıflar; Tokat Eğitim Vakfı, Niksar Hacı Bektaş Veli Eğitim ve Kültür Vakfı, Hüseyin Özer Eğitim ve Kültür Vakfı ve Zile Demokratik Gelişim Eğitim ve Kültür Vakfı'dır. Ayrıca belirtmek gerekir ki; diğer vakıfların adlarında eğitim ibaresinin yer alması bu vakıfların eğitim konusunda faaliyetlerde bulunmadığı anlamına gelmemektedir.

Vakıf senetlerinde adı eğitim vakfı olan vakıfların eğitime vermiş oldukları katkıyı 2013 yılına ait beyannameler yardımıyla incelemeye çalışacağız.

Tokat İlindeki Eğitim Vakıflarının Faaliyetleri

Tokat ilinde kurulmuş olan mevcut vakıfların dört tanesi eğitim vakfı adıyla kurulmuş ve vakıf senetlerinde belirtilen amaçları arasında eğitime katkı sunmak yer almaktadır. Bu vakıflar incelenirken Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden temin edilen 2013 yılına ait beyannamelerdeki veriler esas alınmış ve beyannamelerde yer alan eğitim harcamalarının tüm giderler içerisindeki yerleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

a) Tokat Eğitim Vakfı

Tokat Eğitim Vakfı 01.12.1988 tarihinde Tokat 1. Noterliği tarafından tescil olunarak kurulmuştur. Vakfın amacı kuruluş senesinde de belirtildiği üzere eğitime katkıda bulunmaktır. Vakıf senesinde vakfın amaçları yedi madde halinde sayılmıştır. Bu maddelerin her biri eğitim ile ilgili olmakla beraber; öğrencilere

burs verilmesi, barınacak yer temini ve başarılı öğrencilerin ödüllendirilmesi gibi çeşitli faaliyetler olarak sıralanmıştır.

Merkezi Tokat olan Tokat Eğitim Vakfı'nın herhangi bir yerde şubesi bulunmamakta olup hizmet verdiği coğrafi alan il sınırlarıdır. Vakfın faaliyet alanlarının başında eğitim gelmektedir, ikinci sırada ise sosyal yardımlar yer almaktadır. Tokat Eğitim Vakfı'nın hizmet vermeyi amaçladığı kitle çocuklar ve gençlerden oluşmaktadır.

2013 yılı beyannamesine bakıldığında Tokat Eğitim Vakfı'nın toplam geliri 50.650 TL olup tamamı toplanan bağışlardan oluşmaktadır. Aynı yıl içerisinde gerçekleşen harcamaların tamamı amaca yönelik giderler olarak görünüp toplamda 38.444 TL'dir. Vakfın kuruluş beyannamesinde de belirtildiği üzere Tokat Eğitim Vakfı'nın ana faaliyet alanı eğitim ve sosyal yardımlar olduğu için bu harcamaların eğitime katkısı olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden alınan vakfa ait 2013 yılı beyannamesinde toplam giderler hayır işleri ve gönüllü faaliyetler gider kaleminde gösterilmiştir.

Buradan hareketle diyebiliriz ki vakıf yetkilileri eğitim ve sosyal yardım alanında yapılan harcamaları vakıf anlayışının temel felsefesine uygun olarak hayır işi ve gönüllü faaliyet kapsamında ele almışlardır.

b)Niksar Hacı Bektaş Veli Eğitim ve Kültür Vakfı

Tokat ilinde kurulan ve günümüzde faaliyetlerine devam eden bir diğer eğitim vakfı da Niksar Hacı Bektaş Veli Eğitim ve Kültür Vakfı'dır. Vakıf 10.04.1995 tarihinde Niksar Noterliği tarafından tescil olunarak kurulmuştur. Vakıf senedinde kuruluş amacı; Türk düşünürü Hacı Bektaş Veli'nin kültürünü, düşünce ve yaşam anlayışını tanıtmak olarak belirtilmiştir. Bu amaç doğrultusunda eğitici ve öğretici kurslar açmak ve bilimsel çalışmalara katkıda bulunmak çalışma usulü olarak vakıf senedinde yer almaktadır. Ayrıca vakıf senedinde yer alan diğer bir unsurda yoksul, yardıma muhtaç ve başarılı öğrencilere burs imkânının sağlanabileceği hususudur.

Vakfın 2013 yılı beyannamesinde faaliyet alanları en çok harcama yapılan alandan başlayarak sıralandığında;

1. Sosyal Hizmet
2. Eğitim
3. Sosyal Yardım
4. Çevre
5. Bilim ve Teknoloji
6. Sosyo - Kültürel, Tarih
7. Sanat
8. Hukuk, İnsan Hakları, Demokrasi

şeklinde sayılmıştır. Bu sıralamada da görüldüğü üzere vakfın faaliyet alanları içerisinde eğitim ikinci sırada yer almaktadır. Vakfın faaliyette bulunduğu kitle kadınlar ve insana hizmet (toplum) olarak 2013 yılı beyannamesinde yer almaktadır. Ancak vakfın harcamalarını gösteren yevmiye defterine baktığımız zaman 8.857 TL olarak gösterilen harcamaların tamamı genel giderler kaleminde yer almaktadır. Vakıf senedinde ve 2013 yılı beyannamesinde gösterilen faaliyet alanlarına yönelik herhangi bir harcamanın yapılmadığı görülmektedir.

c) Hüseyin Özer Eğitim ve Kültür Vakfı

Tokat ilinde kurulan ve günümüzde faaliyetlerine devam eden 4 eğitim vakfından üçüncü sırada yer alan vakıf; Hüseyin Özer Eğitim ve Kültür Vakfı'dır. Vakıf 25.10.1995 tarihinde Reşadiye Noterine kaydolarak tescil edilmiştir. Vakıf senedinde kuruluş amacı; " Reşadiye ilçesi nüfusuna kayıtlı zeki, çalışkan, yetenekli ancak yoksul ve yardıma muhtaç öğrencileri tespit ederek karşılıklı burs ve benzeri nakdi ve aynı yardımlar sağlamak." olarak belirtilmiştir. Eğitim, öğretim ve kültür üniteleri kurmak, mevcut eğitim kurumlarına katkıda bulunmak da vakıf senedinde yer alan amaçlardandır. Ayrıca ulusal ve uluslararası alanlarda kültür, sanat, bilim ve spor dallarında yarışmalar düzenlemek ve ödüller vermekte vakıf senedinde belirtilen diğer amaçlardır.

2013 yılı beyannamesinde yer alan bilgilere göre vakfın hizmet verdiği kitle çocuklar ve gençlerden oluşmakta olup, faaliyet gösterdiği coğrafi alan ilçe düzeyindedir. Giderlerin büyüklüğüne göre vakfın faaliyet alanları sırasıyla;

1. Sosyal yardım
2. Kalkınma
3. Haberleşme

olarak sayılmıştır. Hüseyin Özer Eğitim ve Kültür Vakfı'nın 2013 yılı gelirleri 10.192 TL olup, aynı yıla ait toplam giderleri ise 11.524 TL'dir. Giderler kalemine baktığımız zaman tamamına yakını amaca yönelik giderler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu giderler beyannamede sosyal hizmetler olarak belirtilmiştir. Vakıflar Bölge Müdürlüğü çalışanları ile yapılan görüşme neticesinde vakıf harcamalarında yer alan sosyal hizmetlerin Reşadiye nüfusuna kayıtlı öğrencilere verilen burslar olduğu bilgisi edinilmiştir.

Sonuç olarak Hüseyin Özer Eğitim ve Kültür Vakfı'nın eğitime katkı sağlayan ve amaca yönelik harcamalar yapan bir vakıf olduğunu söyleyebiliriz. Ancak vakıf harcamalarının daha net bir şekilde gösterilmesi eğitime verilen desteği görmemiz açısından daha verimli sonuçlara ulaşmamızı sağlayacaktır.

d) Zile Demokratik Gelişim Eğitim ve Kültür Vakfı

Çalışmamız kapsamında ele alacağımız dördüncü ve son vakıf ise Zile Demokratik Gelişim Eğitim ve Kültür Vakfı'dır. Kısa adı ZİDEV olan vakıf

02.01.1997 tarihinde Zile noteri tarafından tescil olunarak kurulmuştur. Vakıf senedinin üçüncü maddesinde vakfın amaçları içerisinde: kültür mirasımızın korunması ve ortaya çıkarılması özellikle tasavvuf kültürünün araştırılması, Türk milli eğitimine katkıda bulunmak amacıyla konferanslar, paneller yapmak gibi faaliyetlerin yanı sıra yetenekli fakat maddi olanaklardan yoksun öğrencilere her türlü eğitim öğretim ve barınma olanakları ile katkıda bulunmak sayılmıştır.

Vakfın ana faaliyet alanları giderlerin büyüklüğüne göre sıralandığında;

1. Sosyo- Kültürel Tarih
2. Eğitim
3. Hukuk
4. İnsan hakları ve demokrasi
5. Bilim ve teknoloji
6. Çevre
7. Sanat
8. Kalkınma

olarak 2013 yılı beyannamesinde ifade edilmiştir.

2013 yılı beyannamesinde yer alan gelir gider tablosuna göre vakıf 237.566 TL civarında gelir elde etmiş ve 205.460 TL harcama yapmıştır. Ancak vakfın 2013 yılında amaca yönelik harcamaları 309 TL'dir. Geri kalan harcamalar ise genel harcamalar kaleminde gösterilmiştir. İlgili yıla ait gelir gider tablosundan çıkarılan sonuca göre vakfın eğitime yönelik sunmuş olduğu katkının harcamalar içindeki payının hayli az olduğunu söyleyebiliriz. Harcamalar daha ziyade genel harcamalar bünyesinde yoğunlaşmıştır.

Değerlendirme ve Sonuç Yerine

Vakıflar sosyal yaşamın birçok alanında faaliyet gösteren, kültürel bir yapıya sahip hayır kurumları olarak Türk ve İslam toplumlarında önemli bir yere sahiptir. Birçok alanda faaliyet gösteren vakıfların faaliyet alanlarından bir tanesi de eğitime katkıda bulunmaktır.

Geçmişte ve günümüzde birçok vakıf eğitime belirli oranda katkıda bulunmuş ve bulunmaktadır. Çalışmada incelemiş olduğumuz vakıflar da eğitime katkıda bulunmak amacıyla kurulmuş olan ve vakıf senedinde de yer aldığı şekliyle eğitim vakfı olarak anılan vakıflardır.

Çalışma kapsamında yer alan vakıfların eğitime katkıları 2013 yılı verileri esas alınarak incelendiğinde;

Tokat Eğitim Vakfı'nın 2013 yılı beyannamesinde belirtmiş olduğu gider kalemlerine baktığımızda vakıf senedinde yer alan amaçları doğrultusunda harcama yaptıklarını görmekteyiz ancak açık bir şekilde eğitime sunulan katkının ne ölçüde ve ne şekilde yapıldığı bilgisi beyannamede yer almamaktadır. Vakıf

yetkilileriyle de görüşülmüş fakat müspet ya da menfi bir cevap alınamamıştır. Dolayısıyla vakıf eğitime katkıda bulunmuştur ancak bu katkının türü konusunda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Niksar Hacı Bektaş Veli Eğitim ve Kültür Vakfı'nın vakıf senedinde yer alan amaç ile 2013 yılına ait beyannamesinde yer alan harcamaları gösteren gider kalemi örtüşmemektedir. Dolayısıyla vakfın eğitime katkısı konusunda net bilgilere ulaşılamamış olup bu durum beyannamede açıkça görülmektedir.

Hüseyin Özer Eğitim ve Kültür Vakfı'nın harcamaları amaca yönelik olup Vakıflar Bölge Müdürlüğü yetkilileriyle yapılan görüşmelerde de vakfın amaca yönelik faaliyetlerde bulunduğu belirtilmiştir. Ancak bu vakfın yapmış olduğu harcamalardan da, kaç öğrenci ne şekilde istifade etmiş net bir şey söylemek mümkün değildir.

Son olarak, Zile Demokratik Gelişim Eğitim ve Kültür Vakfı 2013 yılı beyannamesinde yer alan gider kalemlerinde amaca yönelik olarak yapılan harcamalar genel harcamalara kıyasla oldukça düşük görülmektedir. Ayrıca amaca yönelik harcamalarında ne şekilde gerçekleştirildiği hususunda herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

Çalışmamızda vakıf adında eğitim ibaresi yer alan vakıfları eğitim vakfı olarak değerlendirdik ve bu vakıfların 2013 yılına ait beyannamelerinde yer alan beyanlarından hareketle bir sonuca varmaya çalıştık.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; genel olarak incelemiş olduğumuz vakıfların eğitime katkısı bulunmaktadır. Ancak eğitime vermiş oldukları katkının ne ölçüde ve ne türde gerçekleştiği görülmemektedir.

Vakıf faaliyetlerini gösterir beyannamelerin şeffaflık ilkesi doğrultusunda hazırlanması gerekmektedir. Beyannamelerin daha şeffaf bir şekilde hazırlanması, halk nezdinde vakıfların itibarını güçlendirecek ve halkın vakıf faaliyetlerine katkıda bulunmasını sağlayacaktır. Ayrıca vakıf yetkilileri daha paylaşımcı ve hesap verebilir yapıda olmalıdırlar bu paylaşımcı karakter sadece yetkililere karşı değil kamuya yönelikte olmalıdır.

Bu yönde atılacak pozitif adımlar vakıf anlayışımızı güçlendirecek ve geliştirecek uygulamalardır.

Kaynakça

ANBARLI BOZATAY Şeniz, “Bir Değeri Başkaları İçin Özgüleme:

Vakıf Düşüncesini Oluşturan Temel Felsefe” VII. Uluslar arası STK' lar Kongresi Bildiriler Kitabı, Çanakkale, 2010

CAN Sevim “Osmanlı Devletinde Vakıf Kuran Kadınlar” *Diyanet Dergisi*, Sayı.108

ÇİZİKÇA Murat “Osmanlı Dönemi Vakıfların Tarihsel ve Ekonomik Boyutları” Bahçeşehir Üniversitesi İstanbul

ERTEM Adnan “Osmanlı’dan günümüze Vakıflar” *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 36, s. 27, Aralık 2011

ÖZTÜRK Nazif, Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1983

Türk Medeni Kanunu, Kanun No: 4721, Kabul Tarihi: 22.11.2001, Yayımlandığı R.G.: 8.12.2001-24607, m.101

KAZICI Ziya, Osmanlı Vakıf Medeniyeti, Bilge Yayınları,

KURT KEÇECİ Songül “Bir Eğitim Öncüsü: Darüşşafaka” Abant İzzet

Baysal Üniversitesi *Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:12, S.2

İstanbul,2003http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.539a047a18ef40.43300348 (8.6.2014)

Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Tokat Eğitim Vakfı 2013 Yılı Beyannamesi

Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Niksar Hacı Bektaş Veli Eğitim ve

Kültür Vakfı 2013 yılı Beyannamesi

Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Hüseyin Özer Eğitim ve Kültür Vakfı 2013 yılı Beyannamesi

Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Zile Demokratik Gelişim Eğitim ve Kültür Vakfı 2013 yılı Beyannamesi

Tokat Eğitim Vakfı Vakıf Senedi

Niksar Hacı Bektaş Veli Eğitim ve Kültür Vakfı Vakıf Senedi

Hüseyin Özer Eğitim ve Kültür Vakfı Vakıf Senedi

Zile Demokratik Gelişim Eğitim ve Kültür Vakfı Vakıf Senedi

Tokat'la İlgili Halkın Tarihi ve Kültürel Bilinç Durumu

Mustafa ÇOLAK*

İsmet TÜRKMEN**

“Tarihe, geçmişi yargılamak, gelecek çağların yararı için bugünün insanına yol göstermek görevini üstlenmiştir. Tarih öyle yüce görevlere talip olmaz; O yalnızca gerçekte ne olduysa onu göstermek ister.”

Richard J. Evans***

Özet

Tokat ve çevre ilçelerinde var olan kültürel miras adeta bu coğrafyayı ülkemizin açık hava müzesi konumuna taşımaktadır. Tokat ilinin tarihi ve kültürel mirasa ev sahipliği yapması münasebetiyle korunması gerekmektedir. Bu amaçla, araştırma kapsamındaki bireylerin çevrelerinde bulunan tarihi ve kültürel varlıklar hakkında farkındalık düzeyinin ne olduğunu saptamak bu çalışmanın temel çerçevesini oluşturmaktadır. Araştırmaya esas alınan bireyler; Tokat'a bağlı Ali Paşa Mahallesi, Sulu Sokak, Bey Sokağı, Pervane Hamamı civarı ve Halit Sokak'ta bulunan esnaflar ile Gaziosmanpaşa Üniversitesi öğrencileridir. Söz konusu sahadan tesadüfî örnekleme yoluyla 413 kişi örneklem grubu olarak seçilmiştir. Örneklem grubuna 18 maddelik tutum ölçeği ve diğer sorulardan oluşan anket uygulanarak bu araştırmanın verileri elde edilmiştir. Elde edilen verilerden hareketle Tokat'taki tarihi ve kültürel değerlerin korunması ve halkın tarih bilinci ve farkındalık düzeyi tespit edilmeye çalışılacaktır

Anahtar Kelimeler: Tokat, Tarih Bilinci, Koruma, Tarihi çevre ve Alternatif Turizm.

1.Giriş

Tarih birey ve toplum bilincinin oluşumunda etkili olan unsurların başında gelmektedir. Bu bağlamda birey, geçmişi ile zamana tutunmak suretiyle kendisini ifade eden sosyal, siyasal ve ekonomik olayları gerçekleştirebilir. Bu olayların bıraktığı izler de kimliği oluşturduğu için tarihin bilinmesi gerekmektedir. Tarih ve tarih bilincinin önemine dikkat çeken Ortaylı, “Kültürü itibariyle kökü mazide olmayan, mazarını bilmeyen bir toplumun geleceği inşa etmesi, geleceği meydana getirecek kuşaklara gereken harcı, malzemeyi sağlaması mümkün değildir ” diyerek konuya açıklık getirir¹.

* Prof. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, (mugudu70@hotmail.com)

** Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üni., Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, (iturkmentug@gmail.com)

*** Richard J. Evans, *Tarihin Savunusu*, (Çev. Uygur Kocabaşoğlu), İmge Kitabevi Yay., Ankara.

1 İlber Ortaylı, *Son İmparatorluk Osmanlı*, 14.baskı, Timaş Yay., İstanbul 2011, s. 37.

Tarih geçmişi değerlendirip şimdiki durumumuzu anlamak ve geleceğe aktarımda bulunabilmek için müracaat edilmesi gereken en önemli kaynaklar arasındadır. Ayrıca, kimlik duygusunun gelişimiyle, geçmişi ve bu günü anlamamızda önemli bir yer tutmaktadır. Tarih, bireyin kişisel ilgi ve yetenek alanlarıyla toplumsal bir varlık olarak tutum ve değerlerinin farkında olmasını amaçlayan bir bilim dalıdır². Buradan hareketle tarihin zaman içinde insanoğluna ait faaliyetlerin diyalektik gelişimiyle oluşan dinamik bir süreç olduğu çıkarımı yapılabilir. Günümüzün, geçmişin yansımaları olduğunu düşünürsek hem bu hareketli süreci hem de buna bağlı olarak tarihin aynı zamanda bir gelecek inşa etme ve gelişme becerisi olduğunu düşünebiliriz³. Kişi nazarında hafıza olarak değerlendirilebilecek olan tarih millet için de âdete kayıt cihazı vazifesi görmektedir. Dolayısıyla hem kişi hem de toplum için tarih aynı öneme sahiptir. İnsanlar ve toplumlar, neden-sonuç ilişkileriyle birlikte geçmişten ders çıkarma aracı olarak düşündükleri tarihe, günün ve geleceğin şekillenmesindeki etkisinden dolayı büyük önem vermişlerdir. Bu noktada tarih ve tarihî miras ki kültürel değerleri de göz ardı etmeden tüm bu mirası bilmek, ona sahip çıkmak ve bu konuda bilinçlenmek gerekmektedir⁴.

Tarih bilinci ise, geçmişi değerlendirerek bugünümüzü anlayabilmek ve geleceğe dair beklentiler arasında bağlantı kurabilmek demektir. Ayrıca tarih bilinci kişinin gerek sosyal hayatında gerekse kendi hayat tecrübelerinde elde ettiği deneyimlerin etkisiyle tarihin farkında olması şekliyle de tanımlanmaktadır⁵. Bir başka açıdan tarih bilinci gelişmiş olan birey, kendisini zamanın içinde değerlendirerek geleceğe aktarımda bulunma konusunda hassas olup sorumluluk bilinciyle toplum içinde aktif ve üretken bir biçimde yer alabilir. En genel manasıyla tarihî çevre ise insanların etrafını çevreleyen geçmişe ait değerler olarak tanımlanır.

Tarihî çevrelerde, bölgeye bu özelliği kazandıran nitelikler, sadece fiziki eserler değil aynı zamanda bölgenin tarihi atmosferidir. Tarihi çevreler sahip oldukları tarihî ve kültürel varlıklarıyla hem geçmişle gelecek arasında bir köprü hem de ortak bir dil oluştururlar. Tarihi çevreler zaman ve mekân duygusu oluşturmaları açısından da önemlidirler.

Tarihte önemli bir yere sahip olan ve bünyesinde barındırdığı tarihî ve kültürel varlıkları, kültür ve sanatı, doğal güzellikleriyle Tokat'ın geçmişi ve tarihidir.

Daha önce de işaret edildiği üzere, bu tarih ve zengin mirasın bilinip korunarak gelecek kuşaklara aktarılması gerekmektedir. Kültürel mirasın gelecek

2 K. Ulusoy, "2009 Lise Öğrencilerinin Tarih Dersi Sayesinde Elde Ettiği Bazı Kazanımlar", *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 28, (2009), s. 115.

3 K. Aysevener, "Bir İlerleme Tasarımı Olarak Tarih", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*; cilt:1, Sayı: 41,(2001), s. 185.

4 Seval Topçu, "Tarihî ve Kültürel Bilincin İncelenmesi: Harput Kalesi Örnelemi", *NWSA-Education Sciences*, 1CO609, 9, s. 99.

5 Bilinç Türkçe sözlükte insanın kendisini ve çevresini tanıma yeteneği ve şuuru olarak tanımlanır. Bir toplumdaki ruhsal etkinlik ve durumların bütünü şeklinde belirtilir. Bilinç düzeyi de "verili bir anda bizim farkında olduğumuz düşünceler, algılamalar ve duygulardır". Bkz. (İ. Tekeli, *Tarih Bilinci Ve Gençlik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, s. 23-25).

kuşaklara aktarılmasında tarihî çevre, birinci derecede rol oynamaktadır. Bir toplumun içinde bulunduğu süre zarfında hissettiği, gördüğü ve dokunduğu kültürü, sanatı ve tarihi, değişik zaman ve dönemlerde yaşadıklarının izlerini taşır. Bu değişik zaman ve çağların izleri de şimdiki tarihi çevreyi oluşturur. Bir milletin geçmişten kalan en büyük zenginliği ve mirası tarihi çevredir. İnsanlar, bu tarihi çevre, geçmişten kalan miras ve yaşadığı dönemin eserlerini harmanlayarak yeni bir kültürü ve beraberinde de geleceklerini inşa ederler⁶.

Tarihî kalıntılar sadece bir ülke veya toplum veya coğrafyanın değerlerini teşkil etmezler, bu eserler aynı zamanda farklı toplum ve coğrafyalarda insanoğlu tarafından ortaya koyulan kültür ve medeniyetin belgeleri olarak da aynı zamanda evrensel bir değer de taşırlar. İnsanoğlunun zaman içerisinde meydana getirdiği medeniyete ait sanatsal ve kültürel eserler tarihi ve kültürel çevreyi oluşturur ki bu tarihi ve kültürel çevre yine insanoğlunun tahribatıyla karşı karşıyadır. Bir taraftan üretkenliğiyle bir şeyler oluşturan insanoğlu bir taraftan da yıkıp bozmaktadır. Tarihî mekânlar bir nevi açık hava müzesi olduklarından insanoğlunun bu tahrip ve yıkma tutumundan etkilenmektedirler. Dolayısıyla bu konuda bir “değer” olarak tarihi çevre konusunda farkındalık oluşturarak halkın bilinç düzeyinin yükseltilmesi gerekmektedir⁷.

Ülkemizde de tarihî ve kültürel mirasımız 2863 sayılı *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu* kapsamında değerlendirilmiş ve konuyla ilgili tanımlamalar şöyle yapılmıştır: “*Taşınmaz kültür varlıkları*”; *Tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan veya tarih öncesi ya da tarihi devirlerde sosyal yaşama konu olmuş bilimsel ve kültürel açıdan özgün değer taşıyan yer üstünde, yer altında veya su altındaki bütün taşınmaz varlıkları*”, şekliyle tanımlanır. “*Tabiat varlıkları*”; “*jeolojik devirlerle, tarih öncesi ve tarihi devirlere ait olup ender bulunmaları veya özellikleri ve güzellikleri bakımından korunması gerekli, yer üstünde, yer altında veya su altında bulunan değerlerdir*” diye tarif edilir.

Sonuç olarak, bireyin hayatı için geçmiş, şimdi ve gelecek kavramları belirleyici bir özelliğe sahiptir. Kişi bu üç zaman dilimine göre hayatını yaşamakta ve yönlendirmektedir. Sağlam bir gelecek inşası ancak geçmiş ve gelecek arasında iyi bir değerlendirme yapmakla mümkündür⁸.

2. Çalışmanın Önemi

Tarihî, kültürel bilincimizle ahlaki değer ve kent kimliğinin şekillenmesinde, birebir etkili olan Tokat ve tarihinin, zengin mirasının korunup sonraki nesillere aktarılması gerekmektedir. İnsanlarda, çevrelerinde bulunan tarihî ve kültü-

6 Y. Sayan, “Tarihî Çevrenin Bazı Tahrip Sebepleri ve Korunması İçin Öneriler”, *Çevre Dergisi*, Sayı: 11, (1994), s. 46

7 Topçu, “Tarihî ve Kültürel Bilincin İncelenmesi...”, s. 102-103.

8 Topçu, “Tarihî ve Kültürel Bilincin İncelenmesi...”, s. 104.

rel varlıklar hakkında farkındalık oluşturup tarih bilincinin oluşumuna katkıda bulunmak hedeflenmiştir. Ali Paşa Mahallesi, Sulu Sokak, Bey Sokağı, Pervane Hamamı civarı ve Halit Sokak gibi tarihi mekânların iyi tanıtılıp sorunlarının en aza indirilmesi ve doğru çözümler üreterek konuya dikkat çekilmesi için Tokat'ın tarihi, turistik ve ekonomik anlamda yeterince değerlendirilip değerlendirilmediğine dair halkın tutumunu belirlemek araştırmanın bir diğer amacıdır. İlgili literatür incelendiğinde Tokat ile ilgili tarihi ve kültürel eser farkındalığı konusunda herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmayla örneklem grubundaki katılımcıların, tarihi ve kültürel eserlerle ilgili koruma ve onlara sahip çıkma hususunda gereken hassasiyetin gösterilmediğine dair bir düşünceye sahip oldukları anlaşılmaktadır. Tarihi ve kültürel dokunun korunmadığı, temiz tutulmadığı ortaya çıkan sonuçlar arasındadır. Bu yaklaşımın, zaman içerisinde insanların tarih bilinci ve kültür mirasından kopmasına, binlerce yıllık mirasın gelecek kuşaklara aktarılmasında problem yaşanmasına neden olabileceğinden anlamlıdır ve gerekli önlemlerin alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu aktarım gerçekleştirilmesi konusunda kuşkusuz eğitim önemli olmakla birlikte Türkiye'deki öğrenci potansiyelinin çok iyi değerlendirilmesi gerektiğinin de altı çizilmelidir.

3. Metot

Bütün ilim dallarında olduğu gibi tarihte de ciddi bir inceleme yapılabilmesi, ancak ilmî araştırma usullerinin bilinmesi ile mümkündür. Gerçekten, konuyla ilgili bibliyografyanın tespitinden başlayarak, araştırmanın tashihine kadar çeşitli safhalarda kullanılan usuller bilinmeden, gerçek manada ilmî bir eser meydana getirilemez.

İşte araştırmanın da bir tertip ve düzen içinde yapılması gerekir ki, buna da yol anlamında metot (yöntem) denilmektedir. Metot, doğru bilgiyi elde etmek ve amaca varmak için tutulan en kestirme yoldur.⁹ Doğru bilgiyi elde edebilmek ve amaca varabilmek için de belli bir yol izlemek gerekir. Yöntem konusunda değinilmesi gereken en önemli nokta yöntem ve araştırma teknikleri arasında bilinçli veya bilinçsiz olarak yapılan karıştırmadır. Çoğu kimse yöntem ve araştırma tekniği arasındaki farkı görememekte, sık sık anket yöntemi, örnekleme yöntemi gibi anlamsız deyimlerle karşılaşılmaktadır. Böyle bir kavram kargaşası içerisinde yöntem ve teknikleri birbirleriyle karıştıranlar, gerçekte kuram ve yasalarla somut bir konuyu içeren araştırma arasında gerekli ilişkileri kuramayan, kopukluk yaratan kimselerdir.

Bu çalışma, nicel araştırma yöntemini esas alan tarama modelindeki bir çalışmadır. “*En genel anlamda*” nicel araştırma, verilerin sayılar biçiminde olduğu araştırmalardır. Bir teoriyi test etmek üzere, sayısal ölçümler ve istatistiki teknikler kullanılarak analiz edilebilecek bir problem durumunu araştırmayı ifade etmektedir.

9 Zeki Arslantürk, *Kutsalın Dönüşü ve Yeni Toplum Arayışları*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 1998, s. 7.

3.1. Örneklem

Araştırmaya esas alınan bireyler; Tokat'a bağlı Ali Paşa Mahallesi, Sulu Sokak, Bey Sokağı, Pervane Hamamı civarı ve Halit Sokak'ta bulunan esnaflar ile Gaziosmanpaşa Üniversitesi öğrencileridir.

3.2. Veri Toplama Aracı

Esnaf ve üniversite öğrencilerine üçlü likert tipinde bir anket uygulanmıştır. 18 maddeden oluşan anket, katılımcıların doğum yerleri, cinsiyet, yaş ve öğrenim durumları gibi demografik özelliklerine ve ayrıca üniversite öğrencilerinin kayıtlı oldukları fakülte ve bölümlerine dair sorular içermektedir. Tokat'ın sahip olduğu tarihî ve kültürel potansiyelin değerlendirilip değerlendirilmediği, Tarihî çevre ve bilinç konusunda halkın farkındalığının hangi düzeyde olduğu, yapılan turizm faaliyetlerinin yeterli olup olmadığını belirlemek amacıyla halkın tutumunu ölçmeye yönelik uygulanan bu anket literatür taraması, ön anket çalışması, öğretmen ve uzman görüşü (Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyeleri Doç. Eren Yürüdür, Doç. Dr. Recep Koçak ve Yrd. Doç. Rukiye ŞAHİN alınarak oluşturulmuştur. Katılımcılardan sorulan sorulara “katılıyorum”, “katılmıyorum”, “kararsızım” seçeneklerinden birini tercih ederek cevap vermeleri istenmiştir.

Ankette değinilen sorunlar dört başlıkta toplanmıştır.

1. Tarihi ve kültürel varlıkların korunup korunmadığı, (5, 11, 12, 16, 18)
2. Turizm açısından gerekli olan çalışmaların yapılıp yapılmadığı ki var olan potansiyelin değerlendirilip değerlendirilmediği, (3, 6, 8, 9, 16)
3. Tokat'ta ulaşım, konaklama ve otopark sorununun olup olmadığı, (7, 8, 15)
4. Tokat'ın var olan tarihi, kültürel ve turizm değerlerinin ekonomik açıdan değerlendirilip değerlendirilmediğini ölçmeye yönelik maddelerden oluşmaktadır. (1, 2, 3, 4, 6, 11, 12, 17)

Dört konu başlığındaki sorular katılımcılara karışık sıra ile sorularak ankete katılanların soru gruplarına ön yargı ile bakmaları önlenmeye çalışılmıştır.

4. Bulgular Ve Değerlendirme

4.1. Örneklem Grubunun Demografik Özellikleri

Bu araştırma kapsamındaki örneklem grubunun yaş, cinsiyet ve doğum yerleri demografik özellikler içerisinde ele alınmıştır.

4.2. Yaş

Kişinin olayları değerlendirip sağlıklı sonuçlar elde etmesinde etkili olan bazı faktörler vardır. Bunların başında kişinin yaşı gelmektedir. Belli bir bilinç düzeyi ve algılama becerisiyle ilintili olan yaş, aynı zamanda bireyin tutum ve

davranışlarında da belirleyici özelliklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Halkın Tokat ile ilgili tarihsel ve kültürel bilinç durumunu ele aldığımız bu çalışmada yaşın önemli olduğu düşüncesinden hareketle katılımcıların yaşları incelenmek istenmiş ve elde edilen bulgular tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Yaş Dağılımı

	Yaş Durumu	f	%
1	(18-30)	369	89,30
2	(31-49)	31	7,50
3	(50-80)	13	3,14
Toplam		413	100,0

Tablo 1’e bakıldığında örneklem grubundaki katılımcıların %83,3’ünün (18-30) grubuna mensup olduğu anlaşılmaktadır. % 7,5’i (31-49) , % 3,14’ü ise (50-80) yaş grubuna mensupturlar. Katılımcıların büyük çoğunluğunun (18-30) grubuna mensup olması anket uygulanan üniversite öğrencilerinin genellikle 3. ve 4. Sınıf öğrencisi olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu özellik örneklem grubunun Tokat ile ilgili tarihi ve kültürel bilinç noktasında farkındalık ve bilinç düzeyinin durumu hakkında daha somut veriler elde edilmesi açısından olumlu bir durum olarak değerlendirilebilir. Tarihî ve kültürel bilincin sürdürülebilirlik açısından yorumlanmasında mevcut bilinç düzeyinin bilinmesi çok önemli olmaktadır ki örneklem grubunun ekseriyetle genç yaşa mensup olması konuyla ilgili fayda sağlayacağı gibi ileri yaş grubu ile genç yaş grubunun karşılaştırmasına da zemin oluşturabilecektir. Ayrıca süregelen tarihî ve kültürel bilincin mevcut durumu hakkında da bilgi sahibi olunmasına katkı sağlayabilecektir.

4.3. Doğum Yeri

İnsanların ve toplumların yaşamlarına dair referans alanlarından birisi olan coğrafya, aynı zamanda kimliğin de bir belirleyici unsuru olma özelliğine sahiptir. Araştırmamızda, bir mekân olarak Tokat’ın, tarihi ve kültürel bilinç anlamında halk üzerindeki etkisinin durumu değerlendirileceğinden, Tokatlı katılımcılar ile Tokatlı olmayan katılımcıların karşılaştırmasının yapılması ve bir farkın olup olmadığının tespit edilmesi gerekmektedir. Tarihsel ve kültürel bilincin doğum yerlerine göre değişip değişmediğinin bilinmesi açısından doğum yerleri tablosu gerekli görülmüş ve tablo 2’de doğum yerlerine ilişkin elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 2: Doğum Yeri

Doğum Yeri	f	%
Tokat	106	25,7
Tokat Dışından	307	74,3
Toplam	413	100,0

Tablo 2 incelendiğinde örneklem grubundaki katılımcıların % 25,7'sinin Tokatlı olduğu anlaşılmaktadır. Geriye kalan % 74,3'lük bölümü oluşturan katılımcıların ise Tokatlı olmadığı görülmektedir. Bu durum, soruların cevaplandırılmasında katılımcıların objektif davranmalarını sağlamış olabilir. Tokatlı olan birinin sorulara vereceği cevap hissi davranmış olabileceği ihtimali göz önünde bulundurularak belki taraflı algılanabilir. Fakat örneklem grubunun doğum yerlerinin yüzdelik dağılımında tablodan da anlaşılacağı gibi % 74,3'lük bölümün Tokatlı olmayışı bir yabancı gözüyle Tokat'a bakmamızı sağlaması açısından bir kazanım olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu özellik nesnel davranma konusunda pozitif bir durum olarak da algılanabilir.

4.4.Cinsiyet

Tablo 3: Cinsiyet Dağılımı

Cinsiyet Durumu	f	%
Kadın	192	46,48
Erkek	221	53,52
Toplam	413	100,0

Tablo 3'te görüldüğü gibi 413 katılımcının 192'si(%46,48) kadın, 221'i de(% 53,52) erkektir.

4.5. Üniversite Öğrencilerinin Fakülteleere Göre Dağılımı

Bu çalışmada, örneklem grubundaki öğrencilerin Tarih ve Kültür Bilinci, Tarihi Çevre ve Mekân algısının öğrenim gördükleri sayısal veya sözel alanlara göre değişip değişmediği durumu da incelenmek istendiği için Örneklem grubundaki üniversite öğrencilerinin fakülte dağılımları tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4 Fakülteleere Göre Öğrencilerin Dağılımı

Fakülte	f	%
Fen-Edebiyat Fakültesi	132	31,96
İlahiyat Fakültesi	43	10,41
Eğitim Fakültesi	50	12,10
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	14	3,38
Ziraat Fakültesi	86	20,82
Sağlık Yüksekokulu	37	8,95
Toplam	362	87,65
Esnaf	51	12,35
Toplam	413	100.0

Örneklem grubuna mensup üniversite öğrencilerinin Tokat ile ilgili tarihî ve kültürel bilinç düzeyinin fakülte bazında değişip değişmediğini öğrenmek için yapılan tabloya göre bu ankete 5 fakülte ve 1 yüksekokuldan toplam 362 öğrenci katılmış ve sorulara cevap vermiştir.

4.6.Üniversite Öğrencilerinin Bölümlere Göre Dağılımı

Örneklem grubuna mensup üniversite öğrencilerinin Tokat ile ilgili tarihi ve kültürel bilinç düzeyinin bölüm bazında değişip değişmediğini, sayısal bölümlerde okuyan öğrencilerle sözel bölümlerde okuyan öğrenciler arasında yapılacak karşılaştırmada bir değişikliğin olup olmadığını öğrenmek için bu tablonun yapılması gerekmektedir.

Tablo 5:Öğrencilerin Bölümlere Göre Dağılımı

BÖLÜMLER	F	%
Tarih Bölümü	45	10,89
Sanat Tarihi Bölümü	39	9,44
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü	50	12,10
Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü	50	12,10
İlahiyat Fakültesi	42	10,16
Kamu Yönetimi	14	3,38
Beden Eğt. ve Ant. Blümü	37	8,95
Ziraat Fakültesi	85	20,58
Toplam	362	87,65
Esnaf	51	25,50
Toplam	413	12,35

Tablo 6: “Tokat’a il dışından gelenlerin çoğu tarihi mekânları görmek için gelir” Tutumu Hakkındaki Kanaat

	F	%
Kararsızım	102	24,69
Katılmıyorum	221	53,51
Katılıyorum	90	21,78
Toplam	413	100,0

Örneklem grubu, 1. Soruya (Bkz. Tablo.6) verdiği %21,78’lik Katılıyorum cevabıyla insanların Tokat’a il dışından gelenleri çoğunun tarihi mekânları görmek için geldiklerini düşünüyor. Bu yüzdeler cevap kültürel ve tarihi anlamda önemli bir bölgenin, yeterince kullanılmadığını göstermekle birlikte örneklem grubundaki özellikle öğrenci grubunun bu konuda bilinçli olmadığını da göstermektedir. İnsanlardaki bu algının bölgenin “Tarihi çevre” ve ”açık hava müzesi” özelliğinin de yeniden değerlendirilmesini gündeme getirebilir. Ortaya konan sonuç bölgenin artık tarihi bir çevre olarak algılanmadığını göstermektedir.

Tarihi miras, kültür ve sanatın gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli rol oynayan “tarihi çevre” algılamasındaki bu değişiklik hem nesillerin tarihi ve kültürel bilincinde hem de geleceğin inşasında bir güven probleminin doğmasına neden olabilir.

Tablo 7: “Tokat turizm açısından gelişmiş bir şehirdir” Tutumu Hakkındaki Kanaat

	F	%
Kararsızım	70	16,94
Katılmıyorum	309	74,81
Katılıyorum	34	8,23
Toplam	413	100,0

Elde edilen bulgular Tokat'ın turizm açısından gelişmediğine dair bir görüşün olduğunu göstermektedir. Zira örneklem grubundakilerden %74,81'i Tokat'ın turizm açısından gelişmediğini ifade etmiştir. Bu sonuçla örneklem grubu; bu yerleşim yerinin turizm amaçlı değerlendirilmediğine, gerekli işlem ve girişimlerin yapılmadığına Tokat'ın kültürel, sosyal ve tarihsel alandaki öneminin farkında olunmadığına inanmaktadır.

Tablo 8: “Tokat'taki tarihi ve kültürel değerler içinde en beğenilen yapı” hakkındaki kanaat

	f	%
Taşhan	156	37,77
Ali Paşa Camii	97	23,48
Mevlevihane	35	8,47
Tokat Kalesi	50	12,10
Müze	45	10,89
Ballica Mağarası	10	2,42
Atatürk Evi	20	4,84
Toplam	413	100,0

Tablo 8 incelendiğinde, araştırma kapsamında bulunan katılımcılardan 156 kişi Tokat'taki tarihî ve kültürel değerler içerisinde en önemli yapının Taşhan olduğunu düşünüyor.

Tablo 9: “Tokat'taki tarihi eserler yeterince korunuyor” Tutumu Hakkındaki Kanaat

	f	%
Kararsızım	162	39,22
Katılmıyorum	149	36,07
Katılıyorum	102	24,69
Toplam	413	100,0

Tablo 9 incelendiğinde örneklem grubundaki esnaf ve üniversite öğrencisi “Tokat'taki tarihi eserler yeterince korunuyor” sorusuna verdiği %24,69'luk cevapla, Tokat'taki tarihi eserlerin korunduğunu düşünüyor. Bu hususta duyarlı ve bilinçli olduğu görülen araştırma grubundaki esnaf ve üniversite öğrencisi; Tokat'ın tarihi kimliğini yansıtan eserlerinin korunması gerekirken ihmal edildiğini, halkın bu konuda duyarsız olup yeterli bilinç düzeyinde bulunmadığını, tarihi eserlere sa-

hip çıkıp onları korumada gereken hassasiyeti göstermediğini düşünüyor. İlgililerin Tokat'taki tarihî ve kültürel varlıkları koruma konusunda kendilerinden beklenen sorumlulukları yerine getiremedikleri şekliyle de yorumlanması mümkün olan bu sonuç, aynı zamanda "sorumluluğun yayılması" olarak da değerlendirilebilir.

Ayrıca bu veriler 2863 Sayılı Tarihi ve Kültürel Varlıkların Korunması Husesundaki Kanun gereği yapılması gereken koruma işlemlerinin yetersiz kaldığı şekliyle de değerlendirilebilir.

Tablo verilerine göre "fikrim yok" diyenlerin sayısı "katılmıyorum" diyenlerin sayısından daha fazladır. Bu durum, örneklem grubuna mensup 61 kişinin Tokat'a gitmedikleri veya Tokat'u merak etmedikleri şekliyle algılanabileceği gibi bu 61 kişinin Elazığlı olmadıklarına da işaret edebilir.

Tokat Kalesi'nin giriş sol tarafına ait Resim 1'deki görüntü, tarihi ve kültürel varlıkların hoyratça kullanıldığını ve bilinç düzeyini göstermesi açısından anlamlıdır.

Tablo 10: "Tokat'ın tarihi ve kültürel özellikleri Tokat ekonomisine katkı sağlamaktadır" Tutumu Hakkındaki Kanaat

	f	%
Kararsızım	158	38,25
Katılmıyorum	141	34,14
Katılıyorum	114	27,60
Toplam	413	100,0

Tablo 10 incelendiğinde katılımcıların, Tokat'ın tarihî ve kültürel değerlerinin il ekonomisine katkı sağlayacağı konusunda kararsız oldukları dikkati çekmektedir. Tarihi mekânların korunmasında artık turizm çalışmalarının ve faaliyetlerinin de etkili olduğu bilinmektedir. Bu gerçekten hareketle; Tokat'taki tarihî ve kültürel değerleri görmek için bölgeye gelecek olan yerli ve yabancı turistlerin konuyla ilgili gösterecekleri hassasiyet halkın farkındalığını arttıracak gibi daha hassas olmalarını da beraberinde getirecektir. Tokat turizm açısından zengin doğal ve tarihî-kültürel varlıklara sahiptir. Tokat'ın sahip olduğu değerlerin tarihi, kültürel ve turizm açısından değerlendirilmesi hem koruma hususunda farkındalık oluşturacak hem de il ve bölge ekonomisine katkı sağlayacaktır.

Tablo 11: "Bir turist olsaydım Tokat'ta ulaşım ve otopark sorunu yaşardım" Tutumu Hakkındaki Kanaat

	f	%
Kararsızım	63	15,25
Katılmıyorum	123	29,78
Katılıyorum	227	54,96
Toplam	413	100,0

Ulaşım ve otopark konusunda ciddi anlamda bir sıkıntının olduğunu düşünen araştırma grubundaki esnaf ve üniversite öğrencisi, Tokat'a ulaşımın rahatlıkla yapılamadığını düşündüğü gibi bu özelliğinin aslında Tokat için bir dezavantaj olduğunun ve bunun da faydaya dönüştürülmesi gerektiğinin farkında olduğunu hissettiriyor. İnsanların zorlanmadan veya herhangi bir sıkıntıya kapılmadan tarihî ve kültürel varlıklarıyla zengin bir mirasa sahip olan bu bölgeye rahatlıkla ulaşabileceklerini, bu konudaki ihtiyaçlarını karşılayabileceklerini düşünüyor.

Tablo 12: “Bir turist olsaydım Tokat'ta konaklama sorunu yaşadım” Tutumu Hakkındaki Kanaat

	f	%
Kararsızım	80	19,40
Katılmıyorum	185	44,80
Katılıyorum	148	35,80
Toplam	413	100,0

Turizm faaliyetlerinin içerisinde Konaklama hizmeti çok önemli bir yer tutmaktadır. Dünyada gelişen yeni turizm algısıyla turist, egemen olan sahil turizmi yerine, alternatif turizm çeşitlerine önem vermekte kırsal turizme yönelmektedir. Turistler artık dinlenirken bilgilendirici bazı etkinliklere de katılmayı istemektedir. Bu anlamda Tokat alternatif turizm potansiyeli açısından zengin olmakla birlikte en önemli ihtiyaç olan konaklama potansiyeli açısından ihtiyaca cevap verebilecek noktada görünmüyor. Örneklem grubundaki katılımcılar, 8. Soruya (Bkz. Tablo:12) verdiği %35,80 oranındaki cevapla Tokat'ta konaklama sorunun varlığını ifade ediyor. Bu konuda bilinçli olduğu gözlenen örneklem grubundaki esnaf ve üniversite öğrencisi, bir bölge veya yörenin turizm açısından kalkınabilmesinin temel şartlarından birisinin konaklama hizmeti olduğunun farkında olduğunu hissettirmekle birlikte, konuyla ilgili gerekli çalışmaların yeterli seviyede olmadığını da düşünüyor.

Tablo 13: “Tokat'taki turistik çalışmalar turistlerin gelmesi için yeterlidir” Tutumu Hakkındaki Kanaat

	f	%
Kararsızım	70	16,95
Katılmıyorum	279	67,55
Katılıyorum	64	15,50
Toplam	413	100,0

9. sorudaki (Bkz.Tablo:13) yüzdeler dikkate alındığında örneklem grubu %67,55'lik bir oranla Tokat'ta turizm çalışmalarının yeterli olduğunu düşünmektedir. Bu soru ile 2. ve 3. sorular çaprazlandığında birbirini destekler sonuçla karşılaşmaktayız. Hem çalışmaların yetersizliği hem de turizm açısından Tokat'ın gelişmediği düşünülüyor. Dünyada değişen turizm ve turist algısı beraberinde alternatif turizm faaliyetlerini de getirdi. Bu anlamda kırsal turizm, doğayla iç içe etkinlikler, hem gezip görme hem de bilgilenmeye dayalı turizm faaliyetleri,

tercih edilen programlar olmaya başladı. Tokat'ın sahip olduğu doğal, tarihi ve kültürel varlıkların bu anlamda değerlendirilmesi, turistlerin değişen turizm algısına cevap verecek etkinliklerin düzenlenmesi turistlerin bölgeye gelmelerine ve turizm faaliyetlerinin devam ettirilmesine imkân tanınması bakımından anlamlıdır.

Tablo 14: “Tokat’ın tanıtımı için yapılan reklam çalışmaları yeterli değildir” Tutumu Hakkındaki Kanaat

	f	%
Kararsızım	52	12,60
Katılmıyorum	81	19,61
Katılıyorum	280	65,11
Toplam	413	100,0

Tablo 14 incelendiğinde elde edilen bulgular; tarihi, sosyal ve doğal güzellikler açısından zengin bir mirasa sahip olan Tokat'ın, tanıtım ve reklam çalışmalarının yetersiz olduğunu göstermektedir. Bu sonuç; Tokat'ın reklam ve ekonomik değere dönüştürülmesi mümkün ürünleri açısından zengin olmakla birlikte bu konuda bilinç ve farkındalık düzeyinin iyi olmaması nedeniyle gerekli çalışmaların yapılmadığını göstermektedir.

Tablo 15: “Tokat’taki tarihi eserlere yeterince önem verilmiyor” Tutumu Hakkındaki Kanaat

	f	%
Kararsızım	115	28
Katılmıyorum	104	25,1
Katılıyorum	194	46,9
Toplam	413	100,0

Örneklem grubu, “Tokat’taki tarihi eserlere önem verilmiyor” sorusuna vermiş olduğu %46,9’luk “katılıyorum” cevabıyla tarihi eserlere önem verilmediğini düşünüyor. 104 kişinin vermiş olduğu % 25,1’lik “katılmıyorum” cevabı ise doğum yerleri dikkate alındığında Tokatlı olmayan ve Tokat’taki gelişmeleri takip etmeyenler tarafından verilen bir cevap şeklinde değerlendirilebilir. Tarihi eserlerin önemi konusunda Gönül Tankut “Türkiye’nin doğal ve tarihi çevresini yitirmesi, yoksulluk kadar büyük bir problemdir” diyerek konuya dikkat çekmektedir.

Tablo 16: “Tokat’ın turizm açısından daha iyi tanıtılabilmesi için tarihi eserler koruma altına alınmıyor” Tutumu Hakkındaki Kanaat

	f	%
Kararsızım	139	33,6
Katılmıyorum	118	28,6
Katılıyorum	156	37,8
Toplam	413	100,0

Örneklem grubu, Tokat'ın turizm açısından tanıtılmasında etkili olacak figürlerin başında tarihi eserlerin geldiğini fakat bu eserlerin korunma altına alınmadığını düşünüyor. Bu sonuç, resimler de dikkate alındığında halkın bu konuda yeterli duyarlılığa sahip olmadığına ilgililerin de gerekli önleyici tedbirlerin alınmasında yetersiz kaldığına işaret etmektedir.

Tablo 17: “Tokat'ta genellikle şehre gelen yabancıları rahatsız eden insanlara rastlarım” Tutumu Hakkındaki Kanaat

	f	%
Kararsızım	139	33,65
Katılmıyorum	159	34,5
Katılıyorum	115	27,85
Toplam	413	100,0

Tabloya göre; örneklem grubunun yarısından fazlası Tokat'ta tarihi ve kültürel varlıklar hususunda genellikle yeterli bilince sahip olmayan insanlarla karşılaştıklarını düşünüyorlar. Tablo 17 verileriyle tablo 6 verileri karşılaştırıldığında ki Tokat'a (Bkz. Tablo:7) %27,85'lik bir oranla “çevreye rahatsızlık veren” insanların geliyor oluşu (Bkz.Tablo 6) %53,51'lik bir oranla tarihi ve kültürel bir mekânın doğal güzelliklerini görme amaçlı kullanılarak değerlendirilmesi, hem çevre sorunlarına hem de çevre kirliliğine neden olmaktadır.

Tablo 18: “Tokat'ın sokaklarında kola ve benzeri şişelerle, çöplere rastlarım” Tutumu Hakkındaki Kanaat

	f	%
Kararsızım	74	17,92
Katılmıyorum	85	20,60
Katılıyorum	254	61,50
Toplam	413	100,0

Örneklem grubu, soruya verdiği %61,5'lik cevapla, tarihi ve kültürel varlıkların korunmasında gerekli hassasiyet ve çabanın gösterilmediğini aynı zamanda çevrenin kirletildiğini ifade etmiş olmaktadır. Bu sonuç ve Resim:7 değerlendirildiğinde; halkın tarihi bilinç, tarihi çevre ve tarihi çevreye duyarlılık gösterme, tarihî ve kültürel varlıkları koruma, sürdürülebilirlik hususunda yeterli bilinç düzeyinde olmadıkları, yerel yetkililerin de önleyici ve tedbire yönelik gerekli çalışmaların yapılması konusunda yetersiz kaldıklarına işaret etmesi açısından anlamlıdır.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada halkın Tokat'la ilgili tarih, kültür ve mekân bilinci ölçülmeye çalışılmıştır. Tarihi ve kültürel bilincin, esnaf ve bilinç düzeyi daha yüksek üniversite öğrencilerine göre farklılık gösterip göstermediği yine tarihi ve kültürel bilincin üniversite öğrencilerinin devam ettikleri bölüm ve fakültelerine göre değişip değişmediği değerlendirilmek istenmiştir. Tarihî ve kültürel bilincine iliş-

kin şu sonuçlara ulaşılmıştır. Tarihî ve kültürel bilinç ile çevre algısında meslek, cinsiyet, yaş, bölüm ve fakülte değişkenlerinin etkili olmadığı anlaşılmaktadır. Esnaf ve Üniversite öğrencilerinde Tokat'taki tarihi ve kültürel varlıklar ile onlara verdikleri önemin Cinsiyet, bölüm, meslek ve yaşın belirleyici olmadığı fakat doğum yerinin belirleyici bir etkisi olduğu ortaya çıkmıştır.

Örneklem grubundaki katılımcılar, "Tokat'a il dışından gelenlerin çoğu tarihi mekânları görmek için gelir" sorusuna vermiş oldukları %21,8' lik "katılıyorum" cevabı ile ülkemizdeki tarihi ve kültürel değerlere sahip olan Tokat'a bu amacın dışında geldiğini düşündürüyor. Bu yüzdeler cevap kültürel ve tarihi anlamda önemli bir bölgenin daha farklı amaçlar için kullanıldığını göstermekle birlikte örneklem grubundaki katılımcıların bu konuda bilinçli olduğunu da göstermektedir. "Tokat'taki tarihi eserlere önem verilmiyor" sorusuna 194 (%49,6) kişinin vermiş olduğu "katılıyorum" cevabı, Tokat'taki tarihi ve kültürel varlıklara önem verilmediğini gösterdiği gibi "Tokat'ın sokaklarında kola ve benzeri şişelerle, çöplere rastlarım" sorusuna verilen %61,5 oranındaki "katılıyorum" cevabı da bu olguyu desteklemektedir. Ayrıca, "Tokat'taki tarihi eserlere yeterince önem verilmiyor" sorusuna verilen %46,9'luk "katılıyorum" cevabı da bu sonucu desteklediği gibi bölgenin tarihi ve kültürel dokusunun korunmadığına ve yeterince değerlendirilmediğine de işaret etmektedir. Bu cevap aynı zamanda halkın tarihi ve kültürel bir mekânı temiz tutarak koruyup oradaki eserlere değer verme hassasiyetinin de zayıfladığına işaret etmesi açısından anlamlıdır. Ayrıca bu durum, ilgililerin de bu konuda gereken çalışmaları yapma noktasında hassasiyet gösteremedikleri şekliyle de yorumlanabilir. Yine, "Tokat'a il dışından gelenlerin çoğu tarihi mekânları görmek için gelir." sorusuna verilen 221 kişinin % 53,5 "katılmıyorum" yanıtı tarihi bir mekân algısının giderek zayıfladığına işaret etmektedir.

Öneriler

1. Turizm Bakanlığı'nın yaptığı tanıma göre alternatif turizm, "sosyal ve ekolojik uyuma, yerel ve yabancı girişimcilerin işbirliğine ve gelişmede yerli malzeme kullanılmasına öncelik verme amacını güden bir turizm çeşididir. Tokat'ın, alternatif turizm alanındaki potansiyeli değerlendirilebilir.

2. Tokat, sahip olduğu tarihî, kültürel ve doğal zenginlikleriyle değerlendirilerek -devam eden kazı sahaları dikkate alınmak üzere- Arkeolojik Park haline getirilebilir. Böylelikle Tokat'taki tarihi ve kültürel varlıkların korunması mümkün olacağı gibi halkın farkındalık düzeyinde de artışın yaşanması mümkün olabilecektir. Ayrıca Tokat bu tür organizasyonlara ev sahipliği yaparak il tanıtımında da etkili olacaktır.

3. Tarihî çevre eğitimiyle ilgili gelişmiş ülkelerdeki programlar incelenip, Türkiye için en uygun program seçilerek değerlendirme yapılabilir.

4. Tarihî ve kültürel varlıkları koruma hususunda kanunlar tek başına yeterli değildir. Korumanın tam anlamıyla sağlanabilmesi için, kanunlarla beraber hal-

kın bilgili ve bilinç düzeyinin arttırılarak sürece dâhil edilmesi dolayısıyla tam bir birlikteliğin sağlanması gerekmektedir. Tarihi ve kültürel varlıkların korunmasına yönelik toplumsal bilinçlenmeyle birlikte sürdürülen çalışmalar yaygınlaştırılarak halkın etkin katılımı ve çalışmaların uygulanabilirliği sağlanabilir.

5. Korumaya yönelik çalışmalarda, halkın bilinçlendirilerek etkin katılımının sağlanması ve yerel yönetimlerin sorumluluklarını yerine getirmesinin yanında tarihi ve kültürel değerleri yaşatma ve gelecek kuşaklara aktarmada kaynak imkânları da önemli rol oynamaktadır. Dolayısıyla yerel yönetimler kaynak olarak sağlayacak düzenlemelerle desteklenmelidirler.

6. Resmi kurum ve kuruluşlarla sivil toplum örgütlerinin birlikteliği ve bu birlikteliği destekleyen yasal düzenlemeler, tarihi ve kültürel varlıkların korunmasında çok önemlidir. Kalıcı ve sürdürülebilir bir “kültürel miras politikası” ile günümüz imkânları dâhilinde her kademedeki bireyin görev ve sorumluluğunun önemi vurgulanmalı ve bu süreçte görev ve sorumluluklar yeniden gözden geçirilmelidir.

7. Kültürel ve tarihi mirasımızın korunmasından toplumun bütün katmanlarının sorumlu olduğu kabul edilerek konuyla ilgili çalışmalarda yerel yönetim, üniversite ve resmi kurumlar arasında iletişim ve işbirliğinin arttırılması sağlanabilir.

Kaynakça

- Alkış, S. ve Oğuzoğlu, Y.,(2005a) .İlköğretim öğrencilerinin tarihi çevre bilgisinin değerlendirilmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, cilt: VIII (1)*, ss:23-46.
- Alkış, S. ve Oğuzoğlu, Y.,(2005b) .Ülkemiz koşullarında tarihi çevre eğitiminin önemini ve gerekliliğini arttıran etkenler. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, cilt: VIII (2)*, ss:347-361.
- Arabacıoğlu,F.P. ve Aydemir, I.,(2007). Tarihi Çevrelerde Yeniden Değerlendirme Kavramı. *YTÜ Mim. Fak. E-Dergisi, Cilt:2,Sayı:4,ss:204-211.*
- Arslantürk, Zeki, *Kutsalın Dönüşü ve Yeni Toplum Arayışları*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 1998.
- Aygün,H.M.,(2011).Kültürel Mirası Korumada Katılımcılık. *Vakıflar Dergisi:35*, ss:209-211.
- Aysevener,K.,(2001) .Bir İlerleme Tasarımı Olarak Tarih.*Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi: 41, cilt:1, ss:171-186.*
- Kıncal,R.Y.,(2013).Bilimsel Araştırma Yöntemleri.Ankara:Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ortaylı, İlber. *Son İmparatorluk Osmanlı*, 14.baskı, Timaş Yay., stanbul 2011
- Sayan, Y. (2009). Türk Kültür Mirasının Korunması Ve Tarihi Çevre Bilinci Üzerine. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies. Cilt: IX, Sayı: 1, s:157-160,*
- Sayan, Y. (1994). Tarihi Çevrenin Bazı Tahrip Sebepleri ve Korunması İçin Öneriler. *Çevre Dergisi: 11, ss:46*
- Tekeli, İ. (2013). *Tarih Bilinci Ve Gençlik*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Topçu, Seval, (2014), “Tarihi ve Kültürel Bilincin İncelenmesi: Harput Kalesi Örnekleme”, *NWSA-Education Sciences, 1CO609, 9, ss. 99-119.*

Arşiv Belgeleri Işığında Şeyh Meknun (Bektut)/ Açıkbaş Zaviyesi ve Türbesi

-Tarihî Bir Hatanın Tashihi-

Hasan DEMİRTAŞ*

Özet

Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviyesi ve Türbesi olarak adlandırılan yapı Tokat-Turhal yolu üzerinde Yeşilirmak Nehri kıyısında, Yeşilirmak (Hıdırlık) Köprüsü yakınındadır. Kitabesi günümüze ulaşmamış olan söz konusu yapının inşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 13. yüzyılın son çeyreğinde Mesut bin Keykavus tarafından imaret olarak inşa ettirildiği tahmin edilmektedir. Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviyesi ve Türbesi Tokat'ta günümüze ulaşabilen en eski yapılardan biridir. Zaviye kimliği ile Selçuklulardan Osmanlı'nın son yıllarına kadar hizmet sunan bu yapı için vakıflar tahsis edilmiştir. Söz konusu vakıflara ait arşiv belgeleri yüzyıllar boyu faal olan bu zaviyenin idare şekli, gelir kaynakları, çalışanları ve harcamaları hakkında bilgiler sunmaktadır. Sanat tarihçileri ve kısmen tarihçiler tarafından bazı çalışmalar yapılmasına rağmen, söz konusu zaviye arşiv belgeleri ışığında geçmişten günümüze bütüncül bir şekilde değerlendirilmemiştir.

Çalışmanın kaynaklarını Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi muhtelif fonlarından elde edilen vakfiye, atama kayıtları ve muhasebe kayıtları başta olmak üzere, seyahatnameler ve inceleme eserler oluşturmaktadır. Bu çalışmada Tokat'ın en eski yapılarından biri olarak yüzyıllar boyu fonksiyonel bir şekilde ayakta kalarak yapılan ilmi çalışmalarla literatüre giren Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviyesi hakkında tespit edilen arşiv belgeleri bütüncül bir yaklaşımla ele alınmıştır. Bu bildiride, arşiv belgelerine dayanılarak Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviyesi adının Şeyh Bektut (Açıkbaş) Zaviyesi ve Türbesi olarak düzeltilmesi gerekliliğini önermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Şeyh Meknun (Bektut), Açıkbaş Mustafa Efendi, Derviş İbrahim, zaviye, türbe, Tokat.*

Giriş

Malazgirt Zaferinin ardından Emîr Dânişmend'in 1074 tarihinde fethetiyle Dânişmendli hâkimiyetine giren Tokat, yüz yıl kadar sonra, 1175'te Danişmendliler'in Selçuklular tarafından ortadan kaldırılmasıyla Selçuklu, 1243 yılındaki Köseadağ Savaşı sonrası İlhanlı ve daha sonra sırasıyla 1335'te Eratnaoğulları,

* Araştırmacı, Vakıflar Genel Müdürlüğü; Doktora Öğrencisi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı; hasandemirtash@ hotmail.com.

1381’de Kadı Burhanettin idaresi altına girdikten sonra nihayet 1398 yılında Yıldırım Beyazıt tarafından Osmanlı idaresine girmiştir.¹ Tüm bu tarihî sürecin bir neticesi olarak Tokat’ta Danişmendli, Anadolu Selçuklu, İlhanlı ve Osmanlı dönemlerinden kalma pek çok eser bulunmaktadır. Nitekim son dönemlerde yapılan ve Tokat kentinin fiziksel gelişimi, anıtsal ve sivil mimarisini konu alan bilimsel bir çalışmada, Tokat şehir merkezinde 6 han, 1 arastalı bedesten, 3 medrese, 27 cami, 7 zaviye, 14 türbe, 7 hamam, 1 saat kulesi, 1 köprü ve 121 adet tescil edilmiş sivil mimari örneği bulunduğu belirtilmiştir.²

Tebliğ konumuz olan Şeyh Mekkun (Açıkbaş) Zaviye ve Türbesi adıyla bilinen yapı, Yeşilırmak’ın sol sahilinde, düz bir alan üzerinde yer almakta olup, Yeşilırmak ile Tokat-Erzincan karayolu arasındaki yeşil alan ile çevrilidir (Bkz. Resim 1; Şekil 1). 1251 yılında, Anadolu Selçukluları döneminde yapılmış olan Hıdırlık (Yeşilırmak) Köprüsü’nün 20 m. güney-batısında “L” şeklinde şekilde bir plana sahip olan yapının girişi, güney cephe ortasındaki kemerli basit kapı ile sağlanmaktadır. Girişten sonra doğu-batı yönünde konumlandırılmış kubbe ve tonozla örtülü ana mekâna girilir. Bu mekânın doğusunda tonozla örtülü ikinci bir oda yer almaktadır. Ana mekânın köşesinde bir kapı ile (“L” biçimli planı oluşturan) türbe bölümüne geçilmektedir. Türbenin doğrudan dışarıya açılan ikinci bir girişi vardır. Yapıda dikkat çekici unsurlar olarak doğu mekânındaki nişçikler ile Türbe bölümünün duvarlarını süsleyen altıgen biçimli çini görülmektedir. Türbe olarak anılan mekânda halen herhangi bir mezar yapısı/kalıntısı bulunmamaktadır. Yapı, 1980 yılı başlarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilerek bugünkü yapısına kavuşturulmuş (Bkz. Resim 2, 3, 4) ve Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu’nun 14.09.1984/379 sayılı kararıyla tescil edilerek korunması gerekli taşınmaz kültür varlıkları arasına alınmıştır.³

- 1 Tokat tarihinin genel hatları için bkz: Amasyalı Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. I-II, İstanbul Dersaadet Matbaası 1327-1330; M. Tayyib Gökbilgin, “Tokat” *İslam Ansiklopedisi*, C. 12/I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 400-412; Ali Açıknel, “Tokat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopoedisi (TDVİA)*, C. 41, İstanbul 2012, s. 219-223.
- 2 Emine Saka Akın, *Tokat Kenti’nin Fiziksel Gelişimi, Anıtsal ve Sivil Mimari Örneklerinin Analizi ve Değerlendirmesi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon 2009, s. 33.
- 3 Vakıflar Genel Müdürlüğü, Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Daire Başkanlığı Arşivi, 600001008-RP001; 600001008-RP002.

Resim 1. Hıdırlık Köprüsü ve Şeyh Meknun (Açıkbaş) Türbe ve Zaviyesi

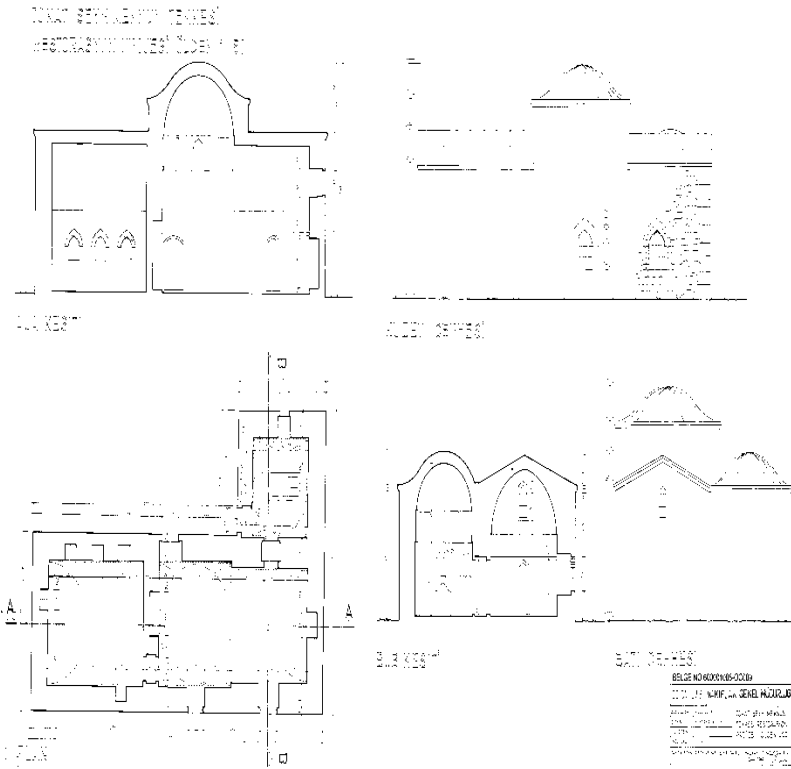
**Şekil 1. Hıdırlık Köprüsü ve Şeyh Meknun (Açıkbaş) Türbe ve Zaviyesi
(Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM), Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Daire
Başkanlığı Arşivi (SYDA)).**

**Resim 2. 1930'lu yıllar Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviye ve Türbesi
(Kaynak: Hasan Erdem Arşivi)**

Resim 3. 1980 yılı restorasyon öncesi Şeyh Mecnun (Açıkbaş) Zaviye ve Türbesi (Kaynak: VGM, SYDA)

Şekil 2. Şeyh Mecnun (Açıkbaş) Zaviye ve Türbesi restorasyon projesi (Kaynak: VGM, SYDA)

Resim 4. Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviye ve Türbesi halihazır durumu.

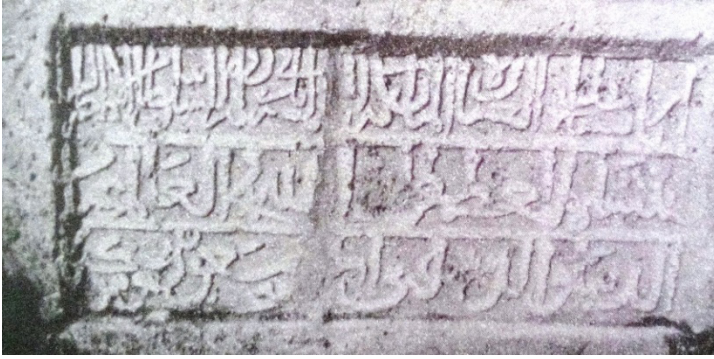
Bilimsel literatürde, Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviyesi ve Türbesi'nden ilk olarak, kendini Türk mimarisine adayan Fransız mimar ve arkeolog Albert Gabriel söz eder. Gabriel, Evliya Çelebi'nin Bektaşî tekkeleri arasında saydığı *Açıkbaş Tekkesi*'nden yola çıkarak yapıyı "Açıkbaş Türbesi" olarak adlandırmış ve planını çıkardığı yapının 13. yüzyılda inşa edilmiş olabileceği yönünde tahminde bulunmuştur.⁴ Yapının kitabesinin günümüze ulaşmaması nedeniyle, kim tarafından ve ne zaman yapıldığı tam olarak bilinmemekle birlikte, Tokat Müzesi'nde bulunan ve Besim Karagülle tarafından düzenlenen 1929-1937 yıllarına ait bir defterdeki kayıta belirtildiğine göre, imarethane şeklinde olan Açıkbaş Zaviyesi'nin kitabesinin de üzerinde bulunduğu cümle kapısı ile çevre duvarlarının yıkılması sonucu, kesme taşlar ve söz konusu kitabe köprünün tamiratında kullanılmıştır.⁵ Sanat Tarihçisi Fügen İlter, Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri⁶ adlı çalışmasında Hıdırlık (Yeşilırmak) Köprüsü kanat duvarı üzerinde yer alan ve günümüze ulaşmamış bu kitabenin fotoğrafını yayınlamıştır (Bkz. Resim 5).⁷

4 Albert Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie*, II, 1934, s. 105.

5 Sedat Emir, *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler I*, İzmir 1994, s. 34.

6 Fügen İlter, *Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri*, Karayolları Genel Müdürlüğü Matbaası, Ankara 1978.

7 İlter, *a.g.e.*, s. 180.

Resim 5. Hıdırlık Köprüsü kanat duvarı üzerindeki Şeyh Meknun (Açıkbaş) Türbe ve Zaviyesi kitabesi (Kaynak: İlter 1978)

Ümira bi-inşâi hâza'l-imâreti'l-mübâreketi'l ... fi eyyâmi devleti's- Sultânî'l-a'zam eş-Şehinşâhi'l-mu'azzam zı'llullâhi fi'l-'âlem gıyâsü'd-dünyâ ve'd-dîn ... Mes'ûd bin Keykavüs.

Bu mübârek ... imâret, Allah'ın dünyadaki gölgesi, din ve dünya işlerinde kendisine başvuru Sultân-ı A'zâm, Şehinşâh-ı Mu'azzam Mesud bin Keykavüs'ün idaresi zamanında yapılması buyrulmuştur.

Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviye ve Türbesi üzerine günümüze kadar yapılmış iki müstakil çalışma bulunmaktadır. Bunlardan ilki, yapıyı mimari açıdan ele alan ve M. de Carcaradec tarafından Fransızca olarak yayımlanmış olan çalışmadır.⁸ Bir diğer çalışma ise Sanat Tarihçisi Beyhan Karamağralı'nın türbe içerisinde yer alan süslemelerden (sgraffito) hareketle, yapının inşa edildiği dönem ve inanç bağları hakkında çıkarımlar yaptığı çalışmasıdır.⁹ Karamağralı, zaviye, türbe ve mescitten oluşan bir kompleks¹⁰ olarak tanımlamış olduğu bu yapı içerisindeki Şeyh Şihabüddin Sühreverdi'nin mezarı motifi ve geyik figürleri gibi süslemelerden hareketle yapının, “Alevi-Sünni akidelere uyan kimselerin toplandıkları bir yapı olduğunu ve Sühreverdiliğin bu tarihlerde geniş bir alanda yayıldığını, türbe ve zaviyenin de bu tarikata mensup kişilerce kullanıldığını” belirtmiştir.¹¹

Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviye ve Türbesi hakkında en kapsamlı değerlendirme ise Mimar Sedat Emir tarafından yapılmıştır. Emir, yapının günümüze ulaşmayan kitabesi hakkında aktarılan bilgilerden yola çıkarak, zaviyenin Sultan II. Mesud'un ikinci saltanat yılları olan 1284-1290 yılları arasında yapılmış olabileceğini belirtmiş; yapı ile ilgili ilk arşiv kaydı olarak nitelediği 1576 tarihli vakıf kaydında geçen “Zaviye-i Meknun” ifadesindeki “meknun” kelimesinin zaviye-

8 M. de Carcaradec, “Un monumentinédit à Tokat: Şeyh Meknûn Zâviyesi”, *Turcica*, IX/1 (1977), s. 111-119.

9 Beyhan Karamağralı, “Şeyh Meknun Türbesindeki Sgraffitolar”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, 2-6 Temmuz 1986 Tokat*, Ankara 1987, s. 419-426.

10 Karamağralı, *a.g.e.*, s. 420.

11 Karamağralı, *a.g.e.*, s. 421.

nin bânisini gösteren özel bir isim değil, sözlük anlamıyla “saklı, gizli, örtülü” anlamlarında bir sıfat olarak düşünülmesi gerektiğini belirtmiştir.¹² Emir, Evliya Çelebi’nin seyahatnamesinde varlığından bahsettiği ve Hıdırlık mevkiinde yer alan tekkelerden *Açıkbaş Tekkesi*, *Hıdırlık Tekkesi*, *Kömsek Baba Tekkesi* ve *Şeyh Bek Dûd Baba* tekkelerinin Meknun Zaviyesi’ne benzediğini, özellikle Evliya Çelebi’nin Tokat’taki ziyaretgâhlar arasında adını zikrettiği Şeyh Bek Dûd Baba tekkesinin, Tokat’ta Cisir-i Kebir yanında yer alan ve içinde türbe bulunan tek yapı olması nedeniyle Zaviye-i Meknun olabileceğini belirtmiştir.¹³ Emir, ayrıca Evliya Çelebi’nin Tokat’ta Cisir-i Kebir yanında Açıkbaş Tekkesi olarak bahsettiği Bektâşi tekkesi ile yine Cisir-i Kebir yanındaki Haydarhane Zaviyesi’nin aynı yapılar olabileceği yönünde görüş bildirmiştir.¹⁴ Tarihçi Ali Açıknel ise, XIV-XVI. yüzyıllardaki Tokat zaviyelerini konu edindiği çalışmasında,¹⁵ 1455-1574 yılları arası dönemde Şeyh Meknun Zaviyesi ile ilgili Tokat kazası tapu tahrir defterlerindeki kayıtların arşivdeki yerlerini bildirmiş ve 1576 tarihli vakıf tahrir kaydı hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur.¹⁶

Diğer yandan Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviyesi ve Türbesi hakkında müstakil birer çalışma olmamakla birlikte, Tokat’ın tarihî ve kültürel zenginliklerini anlatan derleme çalışmalar ile tarih, sanat tarihi, mimarlık gibi bilim dallarında yapılan çalışmalar içerisinde de Şeyh Meknun Zaviye ve Türbesi hakkında bilgiler verilmiştir.¹⁷ Bu çalışmalarda bir yandan zaviye ve türbe, mimarlık ve sanat

12 Emir, *a.g.e.*, s. 35-36. Emir’in 1576’dan önce arşiv kaydı olmadığına dair tespiti yanlıştır, zira 1455-1576 tarihleri arasında üç adet tahrir kaydı daha bulunmaktadır. Diğer yandan 1576 tarihli vakıf kaydında geçtiğini belirttiği ve sıfat olarak yorumladığı “meknun” kelimesi, Emir’in görmediği daha erken tarihli tahrir kayıtlarında “Hangah-ı Meknun (Bektut)” olarak geçmekte olduğundan Emir’in bu tespitine katılmak mümkün değildir.

13 Emir, *a.g.e.*, s. 36.

14 “Açıkbaş” kelimesini, Haydarîlerin kazınmış başlarına bir gönderme olarak ele alan yazar, Kalenderilik (Haydarîlik) ve Bektâşîlik arasındaki ilişkilerden hareketle bu iki yapının aynı yapılar olabileceği tahmininde bulunmuştur. Emir’in bu tahmininde tamamen yanılmıştır, zira Tokat Haydarhâne Vakfı’nın konu edildiği 2006 yılında hazırlanan ve bol miktarda arşiv malzemesinin de kullanıldığı bir yüksek lisans tezinde Haydarhâne Zaviyesi pek çok yönüyle ele alınmış olmasına rağmen Açıkbaş Zaviyesi ile ilgili herhangi bir bağdan bahsedilmemiştir. Bkz.: Aytekin Yaroğlu, *Tokat Haydarhâne Vakfı*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2006.

15 Ali Açıknel, “XIV-XVI. Yüzyıllarda Tokat Zaviyeleri”, *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç* (edit. Kemal Çiçek), Haarlem-Ankara 2001, s. 229-263.

16 Açıknel, *a.g.e.*, s. 260-261.

17 Fatma Üstek, *Tokat Merkez Kazası Vakıf Kayıtları: H. 984 (M. 1576) Tarihli Defter-i Evkâf-ı Rum*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1985; Ahmet Şimşirgil, *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1990; Behiye Işık Aksulu, *Fetihten Osmanlı Dönemine Kadar Tokat Şehri Anıtları*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1994; Hakkı Önal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı 91, Ankara 1996; *Tarihi Yaşatan İl Tokat* (Yay. Haz. Hamza Gündoğdu, Ahmet Ali Bayhan, A. Murat Aktemur, Adem Çelik, Burhanettin Güneş), Tokat Valiliği Yayını, 2006; Emine Saka Akın, *Tokat Kenti’nin Fiziksel Gelişimi, Anısal ve Sivil Mimari Örneklerinin Analizi ve Değerlendirmesi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon 2009; Abdülhalim Durma, *Evlilyalar Şehri Tokat*, Ankara 2010; Işık Aksulu-Orhan Kuntay, *Kimlikli Kent Tokat* (Yay.Haz. Ö. Sağıroğlu, E. Aksoy, Z. Yücel), Ankara 2013; Fahri Maden, “Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesinde Bektâşi Tekke ve Türbeleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 2013/68.

tarihi bakımından ayrıntılı olarak ele alınırken, diğer yandan da Meknun Zaviyesi Vakfı ile ilgili 1576 (H. 984) tarihli vakıf kaydı ile Evliya Çelebi'nin 1656 yılında Tokat'ta varlığından bahsettiği Açıkbaş Zaviyesi hakkında verdiği bilgiler üzerinden değerlendirmeler yapıldığı görülmektedir. Kimi çalışmalarda ise Şeyh Meknun vakfına ait H. 1173 (M. 1760-61) tarihli bir atama kaydı referans gösterilerek yapının bu tarihlere kadar kullanımında olduğu ve bu tarihten sonra başka bir kayda rastlanmadığı belirtilmiştir.¹⁸

Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviyesi ve Türbesi hakkında yapılan çalışmalara genel olarak bakıldığında, sanat tarihi ve mimarlık alanlarında yapılan çalışmaların ağırlıkta olduğu ve daha çok yapının inşaa tarihi, planı ve inşaa tekniği gibi konuların öne çıktığı görülmektedir. Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviyesi ve Türbesi, tarihçiler tarafından yapılan kimi çalışmalar içerisinde konu edilse de, yapılan çalışmaların, Selçuklu döneminden günümüze kadar ulaşabilmiş bu zaviyenin adında geçen Şeyh Meknun ve Açıkbaş isimlerinin kimlere ait olduğu ortaya konulmadığı gibi, tarihsel süreç içerisindeki konumunu ortaya koymaktan çok uzak kaldığı söylenebilir.

Tarihî Bir Hatanın Tashihi: Şeyh Bektut (Açıkbaş) Zaviyesi Ve Türbesi

Çalışmamızda, Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviyesi ve Türbesi hakkında başta Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi olmak üzere Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi muhtelif fonlarından elde edilen vakfiye, tahrir defterleri, atama ve muhasebe kayıtları gibi arşiv belgeleri tespit edilmiştir. Tebliğ konumuz olan Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviyesi ve Türbesi, Selçuklu döneminden yüzyıllar aşarak günümüze gelebilen bir mimari yapı olması hasebiyle acaba bir vakfiyesi var mıydı? Zira vakfiyeler, başta ait oldukları mimari yapılar ile ilgili olmak üzere pek çok tarihî ve kültürel bilgileri içeren vesikalardır. Bu çerçevede Selçuklu, Beylikler, Osmanlı dönemlerinden kalma vakıflarla ilgili vakfiye ve vakfiye yerine kaim belgelerin bulunduğu Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA) Vakıf Arşiv Yönetim Sistemi (VAYS)¹⁹ üzerinden yaptığımız taramalarda Tokat'ta "Şeyh Meknun" ve "Açıkbaş" ismiyle kayıtlı bir vakfiyeye ulaşamadık.²⁰ Diğer yandan bu taramalar esnasında 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak 20. yüzyılın başlarına kadarki tarih aralığında "Meknun Zaviyesi Vakfı" "Meknun Dede Zaviyesi" adıyla kayıtlı muhasebe kayıtları

18 *Tarihi Yaşatan İl Tokat*, s. 113; *Kimlikli Kent Tokat*, s. 139. Bu bilgi yanlıştır, nitekim H. 1173 (M. 1760-61) tarihinden önce ve sonra pek çok arşiv belgesi bulunduğu tarafımızdan tespit edilmiş ve çalışmanın ilerleyen bölümlerinde gösterilmiştir.

19 VGMA haricinde, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü ve diğer ilgili arşiv ve kütüphanelerde bulunan vakıf belgeleri VGMA bünyesinde Vakıf Arşiv Yönetim Sistemi'nde toplanılmış ve araştırmaya açılmıştır.

20 Ali Açık ve Abdurrahman Sağır tarafından yayınlanan ve Osmanlı Dönemi Tokat kaza merkezinde kurulmuş 147 vakfiyeyi içeren kitap çalışmasında da "Şeyh Meknun" ve "Açıkbaş" adıyla anılan bir vakfiye olmadığı gibi, söz konusu kitabın vakfiye indeksinde de bu iki isme rastlanılmamıştır. Bkz. Ali Açık-Abdurrahman Sağır, *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler 1. Cild*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No:17, araştırma Serisi No:8, Tokat-2005.

ile tevcih beratlarına ulaşılmıştır. “Açıkbaş” kelimesi üzerine yapılan taramalar esnasında rastladığımız 25 Rebiülâhir 1071 (28 Aralık 1660) tarihli Derviş İbrahim Vakfiyesi²¹ ihtiva ettiği bilgilerle araştırma konumuzun yönünü değiştirmiştir. Arapçasından sadeleştirilerek tercümesi yapılmış olan vakfiye kaydında, vakıf kurucusu Derviş İbrahim “Açıkbaş Mustafa Efendi Zaviyesi’nde Münzevî” olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu vakfiyenin muhtelif bölümlerinde “Bektut Zaviyesi vakfı”, “Bektut Dede Türbesi” ve “Şeyh Bektut Merkadi” gibi ifadeler geçmektedir. Yine vakfiyeden öğrendiğimize göre vakıf kurucusu Derviş İbrahim’in şeyhi ve müürşidi olduğunu öğrendiğimiz Açıkbaş Mustafa Efendi ile Şeyh Bektut’un mezarlarının birbirlerine çok yakın olduğu söz konusu vakfiyeden anlaşılmaktadır. Günümüzde Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviyesi ve Türbesi anılan yapı, 1660 tarihli Derviş İbrahim Vakfiyesi’nden edindiğimiz bilgilere göre, o dönemde Şeyh Bektut Zaviyesi, Bektut Dede Türbesi isimlerinin yanında, zaviyede şeyhlik yapmış olan Açıkbaş Mustafa Efendi’nin adıyla da anılmaktadır. Peki, o tarihlerde “Bektut” adıyla anılan zaviye zaman içerisinde nasıl “Meknun” ismini almıştı? Bu sorunun cevabını vermek elbette topyekûn bir arşiv taraması yapılması ve bu tarama neticesinde elde edilecek belgelerin karşılaştırmalı okumalarının yapılması ile mümkündür.

İlgili arşivlerin muhtelif fonları üzerinde yaptığımız araştırmalar neticesinde, ulaşabildiğimiz en erken tarihli belge H. 859 (M. 1455) tarihli tahrir defteri kayıdır.²² Bu ilk kaydı H. 890 (M. 1485),²³ H. 937 (M. 1530)²⁴ ve H. 984 (M. 1576)²⁵ tarihli tahrir kayıtları takip etmektedir. 1455 yılına ait tahrirde, Tokat’ta bulunan hangahlar²⁶ arasında *Bektut Hangahı* da kaydedilmiştir (Bkz. Resim 5). 1485 yılı tahririnde ise Artukâbad’a bağlı Kızılca Karyesi’nin Alaüddövlö Bey hassından olduğu ve mâlikâne hissesi gelirlerinin Tokat’ta bulunan *Bektut Hangahı Vakfı*’na ait olduğu kaydedilmiştir (Bkz. Resim 6). 1530 tarihli tahrirde de, bir önceki tahrir kaydında olduğu gibi, Artukâbad’a bağlı Kızılca Karyesi’nin, Tokat’ta bulunan *Bektut Hangahı Vakfı*’nın malikâne gelirleri arasında kaydedildiği görölmektedir (Bkz. Resim 8). 1576 tarihli vakıf tahrir kaydında ise Tokat’ta Cısr-i Kebir yanında bulunan *Bektut Zaviyesi Vakfı* olarak kaydedilmiştir (Bkz. Resim 9).²⁷

21 *Derviş İbrahim Vakfiyesi*, VGMA, Defter 616, s. 171, sıra 86. Vakfiye 1935 yılında Tokat Evkaf Müdürlüğü tarafından an tescil ettirilme üzere Evkaf Umum Müdürlüğü’ne gönderilmiş, vakfiye gerekli tetkiklerden sonra tescil edilmiş, bir sureti çıkarılarak Kütüğe kaydedilmiş ve tekrar mahalline (Tokat’a) gönderilmiştir.

22 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Arşivi (BOA), *Tapu Tahrir Defteri (TTd) 2*, s. 43.

23 BOA, *TTd 19*, s. 262.

24 BOA, *TTd 387*, s. 482.

25 Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi, *Evkaf Defteri 583 (TKG. TTd.388)*, s. 32a.

26 Farsça kökenli bir kelime olan hangah (hanikah) tekke manasında olmakla birlikte tarikat müesseselerinin merkezi yerinde kullanılmıştır. Hanikahlara bağlı olanların büyüklerine tekke, küçüklerine ise zaviye adı verilir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, İstanbul 1993, s. 730.

27 Bu tahrir kaydı, Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviyesi hakkında yapılan çalışmaların tamamına yakınında kullanılmıştır. Bkz. Üstek, *a.g.e.*, s. 15; Şimşirgil, *a.g.e.*, s. 135-136; Emir, *a.g.e.*, s. 35; Açık, *a.g.e.*, s. 261; vd.

حکایات

Resim 6. 1455 tarihli Bektût Hangâhı kaydı (BOA, TTd 2, s. 43)

۱۵
بهاغاً
قریبه مانع از بنی ایل و سواد خاصه علماء الدور بکر
مالکانه وقف مانعاه بکتوت ورتوتجات

Resim 7. 1485 tarihli Bektût Hangâhı Vakfı kaydı.

بکتوت
بکتوت
بکتوت
بکتوت
بکتوت
بکتوت
بکتوت
بکتوت
بکتوت
بکتوت

Resim 8. 1530 tarihli Bektût Hangâhı Vakfı kaydı.

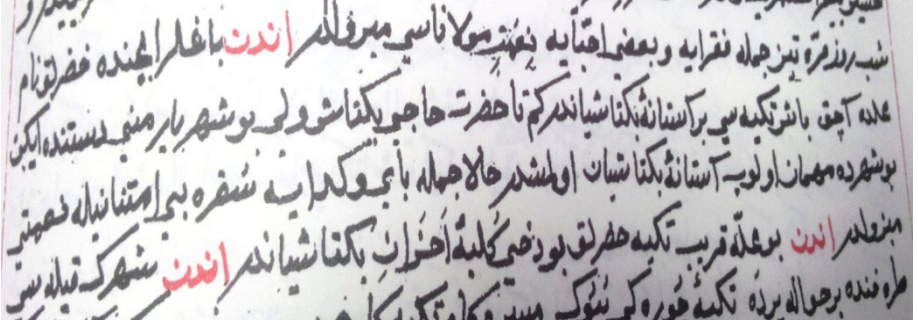
وقف
وقف
وقف
وقف
وقف
وقف
وقف
وقف
وقف
وقف

Resim 9. 1576 tarihli Bektut Zaviyesi Vakfı kaydı.

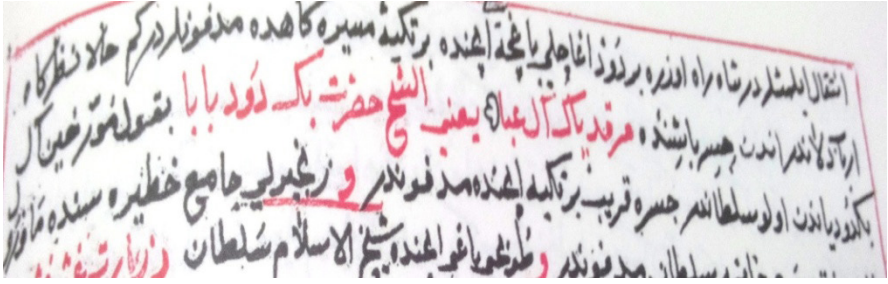
1576 tarihli son tahrir kaydından yaklaşık seksen yıl sonra 1656 yılında Tokat'a gelmiş olan Evliya Çelebi, Tokat'ta bulunan tekkeler arasında Bektaşî tekkelerinden olduğunu belirttiği Açıkbaş Tekkesi'ni de saymış ve bu tekkenin Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya geldiği ilk zamanlardan beri var olduğunu ve ziyaretçilerine bol bol yiyecek ikram ettiğini ifade etmiştir (Bkz. Resim 10).²⁸ Yine Evliya Çelebi, Tokat'ın ziyaretgâhlarını sayarken Şeyh Begdûd Baba'nın mezarından bahsetmekte ve "Cisr başında" bir tekke içinde medfûn olduğunu belirttiği bu zâtın tarihçilere göre "Begdûdiyândan ulu bir sultan" olduğunu belirtmektedir (Bkz. Resim 11).²⁹ Evliya Çelebi'nin Cisr başında bir tekke diye nitelendirdiği tekkenin, günümüzde de Hıdırlık Köprüsü yanında bulunmakta olan Açıkbaş Tekkesi olduğu muhakkaktır.

28 Evliya Çelebi, *Seyahatname* (İndeksli Tpkıbasım), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, C. 5, v. 21b; Maden, a.g.e., s. 100.

29 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C.5, v. 25b.

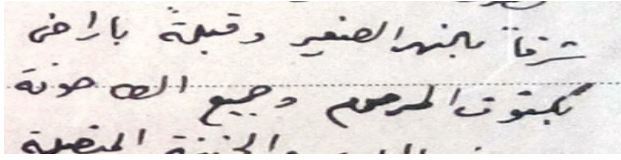

Resim 10. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. 5, s. 21b.

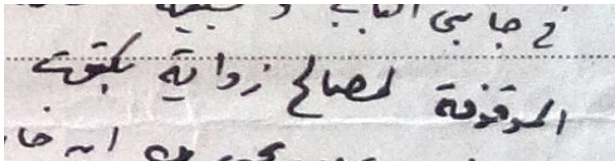

Resim 11. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. 5, s. 25b.

25 Rebiülâhir 1071 (28 Aralık 1660) tarihli Derviş İbrahim Vakfiyesi³⁰ Evliya Çelebi'nin vermiş olduğu bilgileri doğrulamakla birlikte, tespit etmiş olduğumuz arşiv belgeleri arasında en önemli bilgi kaynağımızı oluşturmaktadır. Söz konusu vakfiyede, vakfın kurucusu Derviş İbrahim "Açıkbaş Mustafa Efendi Zaviyesi"nde münzevî olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu vakfiyenin muhtelif bölümlerinde "Bektût Zaviyesi", "Bektût Dede Türbesi" ve "Şeyh Bektût Merkadi" gibi ifadeler geçmektedir (Bkz. resim 12, 13, 14).

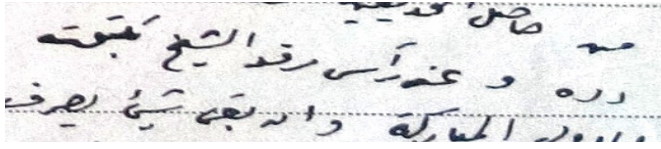

Resim 12

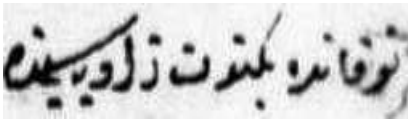
Resim 13

30 *Derviş İbrahim Vakfiyesi*, VGMA, Defter 616, s. 171, sıra 86.

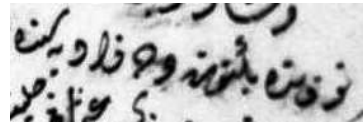

Resim 14

Diğer yandan, özellikle 1576 tarihli vakıf tahririnden anlaşıldığı üzere, zaman içerisinde gelirlerinde azalma olan ve bu nedenle bazı mali düzenlemeler yapılmak zorunda kalınan Bektût Hangahı/Zaviyesi'nin 1660 tarihli Derviş İbrahim'in kurmuş olduğu vakıf ile birlikte yeniden işlevselliğinin artırıldığını söylemek mümkündür. Derviş İbrahim vakfı ile birlikte yeni bir kurumsal kimliğe kavuşan Şeyh Bektut (Açıkbaş) Zaviyesi ve Türbesi ile ilgili olarak tespit etmiş olduğumuz görev tevcih (atama) kayıtları, özellikle 18-19. yüzyıllarda zaviyenin işleyişini takip etmemizi sağlamaktadır.³¹ Nitekim tevcih atama kayıtlarına H. 1104 (M. 1693) - H. 1234 (M. 1819) tarihleri arasında Bektut Zaviyesi/Bektût Dede Zaviyesi Vakfı (Bkz. Resim 15, 16) ile ilgili mütevellî, türbedar/türbehân, hafız ve câbilik vazifeleri ile ilgili on bir atama kaydı mevcut iken,³² Derviş İbrahim tarafından bu zaviye için kurulan vakıfta ise H. 1116 (M. 1704) - H. 1245 (M. 1829) tarihleri arasında müremmim, mütevellî, türbehân ve câbilik ile ilgili on bir atama kaydı mevcuttur.³³ Derviş İbrahim vakfı atama kayıtlarında vakıf isminin Açıkbaş İbrahim Dede ve Derviş İbrahim Dede geçmekte olduğu görülmüştür (Bkz. Resim 17, 18).³⁴

Resim 15

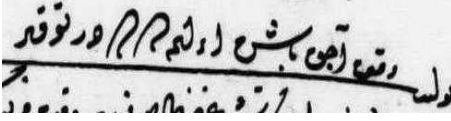
Resim 16

31 17. yüzyılın sonlarından 19. yüzyılın ortalarına kadar, vakıflarda görev yapanların atama kayıtlarının düzenli olarak tutulduğu Hurufat Defterleri'nden hem Bektut Zaviyesi Vakfı ve Derviş İbrahim Vakfı kayıtlarına ayrı ayrı ulaşılmıştır. Söz konusu defterlerden elde etmiş olduğumuz atama kayıtları hem Bektût Zaviyesi ile ilgili tahrir kayıtlarına hem de Derviş İbrahim Vakfı kayıtlarına uygunluğu, her iki vakfın devamlılığını göstermesi açısından önemlidir. Vakıf araştırmaları açısından önemli bir defter serisi olan Hurufat Defterleri hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Hasan Demirtaş, "Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurufat Defterleri: Kankırı Örneği", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 37, Haziran 2012, Ankara, s. 47-92.

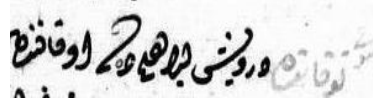
32 Atama kayıtları için bkz.: VGMA, *Defter 1128*, varak 8 (1128/8); 1094/5, 14; 1100/9; 1092/3, 20; 1096/3, 5; 568/5, 7.

33 VGMA, 1121/13; 230/244; 1083/20; 1094/3; 1158/65; 1095/2; 565/2; 568/8; 542/52, 57; 543/60.

34 Derviş İbrahim Vakfı'nda, Derviş İbrahim'in şeyhi ve mürcüdi olarak adı geçen ve yine vakfiyeden öğrendiğimize göre mezarının da zaviye yanındaki Şeyh Bektut'un mezarının yanında olan Açıkbaş Mustafa Efendi'den sonra Derviş İbrahim'in de Açıkbaş ismi ile anılması, Bektut Zaviyesi'nin halk arasında Açıkbaş Zaviyesi olarak isimlendirildiği ve günümüze kadar da böyle geldiğini göstermektedir. Diğer yandan, Açıkbaş Mustafa Efendi'den sonra muhtemelen şeyhliğe geçmiş olan Derviş İbrahim'in de "Açıkbaş" ismi ile anılmasından yola çıkılarak, "Açıkbaş" kelimesinin belirli bir inanç gurubuna ait bir simge olduğu yorumu yapılabilir. Bkz. dn. 13.

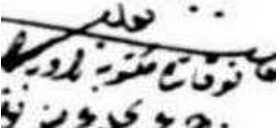

Resim 17

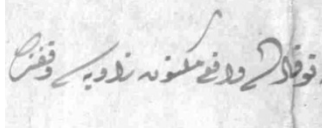

Resim 18

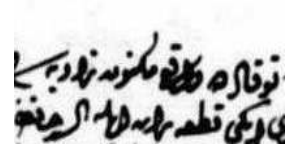
Bir başka arşiv kaynağı ise vakıf muhasebe kayıtlarıdır, bu kayıtlar özellikle Selçukludan Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar varlığını devam ettirmiş bir zaviyenin, son durumu hakkında fikir edinmemizi sağlamaktadırlar. Gerek Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve gerekse Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nin muhtelif fonlarında yer alan bu belgelerde Bektut Zaviyesi'nin Meknûn Zaviyesi olarak kaydedildiği görülmüştür. Bu değişime gerekçe olarak herhangi bir bilgi ve belgeye ulaşamamakla birlikte, Şeyh Bektut Zaviyesi ile ilgili son atama kayıtları olan H. 1234 (M. 1819) tarihli kayıtdaki³⁵ (Bkz. Resim 19) yazının bozukluğu ve Bektût kelimesindeki (ب) harfinin noktasız yazılmaya başlanmış olmasının zaman içerisinde bu harfin (م) harfine dönüşmesi ile açıklanabilir. H. 1253 (M. 1837)³⁶ ve H. 1273 (M. 1857)³⁷ tarihli atama beratlarında bu değişim açıkça gözlemlenmektedir (Bkz. Resim 20, 21). Yine R. 1293 (M. 1877),³⁸ H. 1301 (M. 1883)³⁹ ve 1330 (1914/1915)⁴⁰ tarihli muhasebe kayıtlarında vakıf adının Meknun Zaviyesi olarak kaydedildiği görülmektedir.

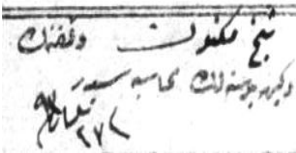
Resim 19

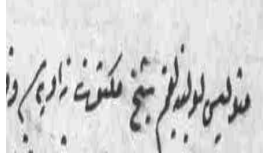
Resim 20

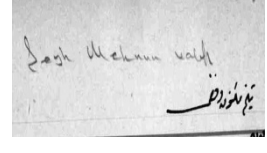
Resim 21

Resim 22

Resim 23

Resim 24

Sonuç

Selçukludan günümüze yüzyıllar boyu fonksiyonel olarak ayakta kalmış, daha önce yapılan çalışmalarla literatüre Şeyh Meknun (Açıkbaş) Zaviye ve Türbesi olarak giren yapı, bu çalışmada arşiv belgelerine dayalı olarak bütüncül

35 VGMA, 568/7.

36 BOA-EV-BRT-00122-00046.

37 VGMA, 00303.00001.

38 BOA, EV.MH-01903.00290.

39 VGM.Defter-03036.00008.

40 VGM.Defter-03068.000104.

bir yaklaşımla ele alınmıştır. Çalışma kapsamında 15 ve 16. yüzyıla ait tahrir defterleri; 17. Yüzyıla ait Evliya Çelebi Seyahatnamesi ve 1660 tarihli Derviş İbrahim Vakfiyesi; 18 ve 19. yüzyıla ait atama kayıtları ile vakıf muhasebe kayıtları kullanılmıştır. Söz konusu yapının tahrir kayıtlarında *Bektut* olarak kaydedilmesi, özellikle 1660 tarihli vakfiyede sarıh olarak *Şeyh Bektut ve Açıkbaz Mustafa Efendi*'nin mezarlarından bahsedilmesi ve 19. Yüzyıl başlarına kadar atama kayıtlarında da *Bektut Zaviyesi* ve *Açıkbaz Zaviyesi* olarak kaydedilmesi Günümüzde Şeyh Mekkun (Açıkbaz) Zaviyesi ve Türbesi olarak bilinmekte olan yapının isminin Şeyh Bektut/Açıkbaz Zaviyesi olması gerekliliği sonucuna ulaştırmıştır. Diğer yandan özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren muhasebe kayıtlarına Bektut yerine *Mekkun* yazılması günümüzde bu isimle anılmasına sebep olmuştur.

Kaynakça

1-Arşiv Kaynakları

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), *Derviş İbrahim Vakfiyesi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Defter 616, s. 171, sıra 86.

VGMA, *Defter 1128*, varak 8 (1128/8); 1094/5, 14; 1100/9; 1092/3, 20; 1096/3, 5; 568/5, 7; 1121/13; 230/244; 1083/20; 1094/3; 1158/65; 1095/2; 565/2; 568/8; 542/52, 57; 543/60.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Arşivi (BOA), *Tapu Tahrir Defteri (TTd) 2*, s. 43; *TTd19*, s. 262; *TTd387*, s. 482;

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi, *Evkaf Defteri 583 (TKG. TTd.388)*, s. 32a.

2- Araştırma ve İnceleme Eserler

AÇIKEL, Ali, "Tokat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, C. 41, İstanbul 2012, s. 219-223.

AÇIKEL, Ali-Abdurrahman Sağırlı, *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler I. Cild*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No:17, araştırma Serisi No:8, Tokat-2005.

AÇIKEL, Ali, "XIV-XVI. Yüzyıllarda Tokat Zaviyeleri", *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç* (edit., Kemal Çiçek), Haarlem-Ankara 2001, s. 229-263

AKIN, Emine Saka, *Tokat Kenti'nin Fiziksel Gelişimi, Anıtsal ve Sivil Mimari Örneklerinin Analizi ve Değerlendirmesi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Trabzon 2009.

AKSULU, Behiye Işık, *Fetihten Osmanlı Dönemine Kadar Tokat Şehri Anıtları*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1994.

AKSULU, Işık -Orhan Kuntay, *Kimlikli Kent Tokat* (Yay. Haz. Ö.Sağiroğlu, E. Aksoy, Z. Yücel), Ankara 2013.

HÜSEYİN HÜSAMEDDİN (Amasyalı Abdizâde), *Amasya Tarihi*, C. I-II, İstanbul Dersaadet Matbaası 1327-1330.

- CARCARADEC M., “Un monumentinédit à Tokat: Şeyh MecnûnZâviyesi”, *Turcica*, IX/1 (1977), s. 111-119.
- DEMİRTAŞ, Hasan, “Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurufât Defterleri: Kankırı Örneği”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 37, Haziran 2012, Ankara, s. 47-92.
- DURMA, Abdülhalim, *Evlialar Şehri Tokat*, Ankara 2010; Işık Aksulu-Orhan Kuntay, *Kimlikli Kent Tokat* (Yay.Haz. Ö.Sağıroğlu, E. Aksoy, Z. Yücel), Ankara 2013.
- EMİR, Sedat, *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler I*, İzmir 1994.
- ERDEM, Hasan, Hıdırlık Köprüsü Şeyh Mecnun Turbesi Yeşilirmak Tokat 1930, [https://www.flickr.com/photos/86263262@N03/8032062619/\(10.09.2014\)](https://www.flickr.com/photos/86263262@N03/8032062619/(10.09.2014)).
- EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatname* (İndeksli Tıpkıbasım), C. 5, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- GABRİEL Albert, *Monuments Turcs d’Anatolie*, I-II, Paris, 1934.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Tokat” *İslam Ansiklopedisi*, C. 12/I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 400-412.
- İLTER, Fügen, *Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri*, Karayolları Genel Müdürlüğü Matbaası, Ankara 1978.
- KARAMAĞRALI, Beyhan, “Şeyh Mecnun Türbesindeki Sığraffitolar”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, 2-6 Temmuz 1986 Tokat*, Ankara 1987, s. 419-426.
- MADEN, Fahri, “Evlia Çelebi’nin Seyahatnâmesinde Bektaşî Tekke ve Türbeleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 2013/68
- ÖNAL, Hakkı, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı 91, Ankara 1996.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, İstanbul 1993
- ŞİMŞİRGİL, Ahmet, *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1990.
- Tarihi Yaşatan İl Tokat* (Yay. Haz. Hamza Gündoğdu, Ahmet Ali Bayhan, A. Murat Aktemur, Adem Çelik, Burhanettin Güneş), Tokat Valiliği Yayını, 2006.
- ÜSTEK, Fatma, *Tokat Merkez Kazası Vakıf Kayıtları: H. 984 (M. 1576) Tarihli Defter-i Evkâf-ı Rum*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1985.
- YAROĞLU, Aytekin, *Tokat Haydarhâne Vakfı*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2006.

Tokat İli ve Eko-Turizm'in Uygulanabilirliği

Duygu İLKHAN SÖYLEMEZ*

Adnan SÖYLEMEZ**

Özet

Sürdürülebilir kavramı son otuz yıl içerisinde tüm alanlarda önem kazanmış ve daha çok dile getirilir olmuştur. Sürdürülebilirlik kavramının gündemde kalmasıyla turizm sektöründe de deniz, kum, güneş üçlüsünün yerine doğal alanların korunarak gelecek nesillere daha sağlıklı ve uygun bir ekolojik dengenin bırakılmasını temel alan bir turizm anlayışı hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Bu konuda, ekolojik turizm, tarım turizmi, kırsal turizm gibi turizm çeşitleri ülkeler bazında uygulanarak hem yöre insanının turizmden daha fazla gelir elde etmesinin temini hem de ülke kaynaklarının boşuna heba edilmesinin de önüne geçmek amaçlanmaktadır. Tokat gibi ekolojik ve kırsal turizm için uygun coğrafi alanı ve insan kaynağına sahip olup ta turizm gelirini artıramayan bölgelerin turizmden daha fazla pay almaları ekolojik turizmin yaygınlaştırılmasıyla mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler: sürdürülebilirlik, eko turizm, kırsal turizm, tarım turizmi, Tokat.

Giriş

Küreselleşme ve endüstriyellemenin ilerlemesiyle birlikte toplumların yaşam standartları yükselmiş ve buna bağlı olarak tüketim eğilimi artmıştır. Artan tüketimler sonucu da ekolojik denge bozulmaya başlamıştır.

Çevrenin gün geçtikçe dengesinin bozulması ve yeryüzünde kirliliğın insanları rahatsız edecek boyuta varmasının birçok sektöre olumsuz etkisi olmuştur. Çevre kirliliğinden en olumsuz etkilenen sektör ise kuşkusuz turizm sektörüdür.

Doğal kaynakların tanıtılması ve farklı inanç, kültür ve gelenekten gelen insanlarca ziyaret edilmesi temeline dayanan turizm sektörünün bu konuda en çevreci yaklaşımları sergilemesi gerekmektedir.

Ziyaretçilerin talep ettikleri doğal alanların deformasyona uğraması veya kirlenmesi gibi durumlar ilgili yerlerin cazibesini yok etmekte ve bu nedenle de turizm sektörü kalıcı zararlar görmektedir.

Başarılı bir turizm bölgesi/alanının ziyaretçileri için cazibesini kaybetmemesi açısından tahrip edilmemiş, temiz ve özgün ortamını koruması gerekmektedir.

* Öğr. Gör. Dr, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO, duyguilkhan@gmail.com.

** Öğr. Gör., Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO, soylemez@selcuk.edu.tr.

Bu bakımdan sürdürülebilir bir turizm anlayışı ile ekolojik bir turizmin özelliğiyle yeni turizme açılan bölgelerde faaliyete geçirilmesi hem yöre halkının istihdam edilmesi hem de bölgenin kalkınması açısından büyük bir önemi vardır.

Tokat, doğal alanları bozulmamış ve istihdam ve kalkınma açısından turizm gibi istihdam oranı yüksek bir sektör tarafından domine edilebilirse bu çok önemli yararların ortaya çıkmasına neden olacaktır.

1.Sürdürülebilirlik Kavramı

Birleşmiş Milletler'in "Sürdürülebilir kalkınma" kavramı ile ilgili yaptığı tanıma baktığımızda, kendi ihtiyaçlarını karşılamak için gelecek nesillerin yeteneğini tehlikeye atmadan bugünün ihtiyaçlarını karşılayan gelişme olarak ifade edilmiştir. (www.un-documents.net)

Sürdürülebilirlik son on yılda yönetim alanında standart bir faaliyet olagelmıştır. Bu kavram, ilk kez dünya gündemine "Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu" tarafından yayımlanan "Ortak Geleceğimiz" adlı raporda getirilmiştir. Bu raporda sürdürülebilir kalkınma, "Bugünün ihtiyaçlarını gelecek nesillerin de kendi ihtiyaçlarını karşılamalarında ödün vermeden karşılamak" olarak tanımlanmıştır. Bu modele göre ancak ekonomik, sosyal ve çevresel anlamda eş zamanlı ve eşit kalkınma sürdürülebilirliği getirebilir.

Sürdürülebilir kalkınma kavramının ortaya çıkmasında önemli olan çevre ve kalkınma politikaları için kritik hedefler şunlardır (BM, 1993):

1. Büyüme canlandırmak;
2. Büyüme kalitesinin değiştirilmesi;
3. Gıda, enerji, su için gerekli ihtiyaçların karşılanması;
4. Sürdürülebilir bir nüfus düzeyi sağlanması;
5. Kaynakları korumak ve zenginleştirmek
6. Risk ve teknoloji yönetiminin yeniden yönlendirilmesi;
7. Karar alma süreçlerinde çevre ve ekonominin birleştirilmesi

Çevrenin korunması açısından sürdürülebilirlik, çevre ile etkileşimde çevreyi en doğal halinde tutabilecek davranışlar sergilemek ve insan faaliyetleri sonucu zarar gören veya yok olan ekolojik çevreyi geri kazanım faaliyetlerinde bulunmak olarak tanımlanabilir (Yavuz, 2010:65).

Turizm açısından da çevrenin sürdürülebilir olması turizme dayalı sektör/toplulukların da uzun süreli turizm planlamalarının da önünü açacaktır.

2.Sürdürülebilir Turizm

Sürdürülebilir turizm ihtiyacını ortaya çıkaran temel düşünce, turizmin kaynağını oluşturan çevresel ve kültürel değerlerin uzun dönemde bozulmadan ya da ortaya çıkabilecek olumsuz etkileri en aza indirecek şekilde kullanılmasını sağlamaktır (Eser ve diğ., 2010:29).

3.Eko Turizm

Son yıllarda, çevreye duyarlı, seçici, kültürlü, çevre bilinci yüksek turizm talebinin artması, doğal kaynakların ve çevrenin korunması yönünde bir teşvik oluşturmaktadır, kişiler daha fazla yeşil alanlara ve doğal turistik ürünlere yönelmektedir.

Bu niteliklere sahip turistler, turistik kaynakların korunması ve geliştirilmesi konusunda daha duyarlı olmakta ve bu kaynaklardan daha uzun süre faydalanabilmek için kaynakların korunması ve geliştirilmesi gereken maliyetlere katlanmaya gönüllü olmaktadır. Turizmin ekonomik, çevresel ve sosyal gelişme açısından önemli olması nedeniyle, gelişmenin sürdürülebilir olması, kaynakların doğru kullanılması ve bugünkü olduğu kadar gelecek nesillerin de yaşam kalitesini dikkate alması kaçınılmazdır.

Eko turizm Bileşenleri aşağıdaki gibidir (Wood, 2002:10):

- * Biyolojik çeşitliliğin korunmasına katkıda bulunur.
- * Yerel halk için geçim kaynakları oluşturur.
- * Yorumlama/öğrenme deneyimi içerir.
- * Sorumlu turist kısmında eylem ve turizm endüstrisini kapsar.
- * Küçük ölçekli işletmeler yaygınlaşır.
- * Yenilenebilir olmayan kaynakların olası en düşük tüketimini gerektirir.
- * Özellikle kırsal alanda yaşayan insanlar için yerel katılımı, mülkiyet ve iş fırsatlarını vurgular.

4.Turizm Stratejisinde Eko Turizm

Öncelikle ilgili belge de, turizmin çeşitlenmesi ve tüm yurda yayılması kapsamında bölünmüş yol güzergâhlarının fizibilite ve uygulama projelerinin gerçekleştirilmesi ele alınmış ve bu projelerden biri de Sivas-Tokat-Ünye Bağlantısı arasındaki hattır.

Bunun yanı sıra Tokat'ın kırsal alanlarının turizme kazandırılması açısından eko turizm ve yayla turizmi de önem arz etmektedir. Turizm çeşitlendirilmesi stratejisi, başlıklı madde de "Alternatif turizm türlerinden öncelikli olarak sağlık turizmi ve termal turizm, kış turizmi, golf turizmi, deniz turizmi, eko-turizm ve yayla turizmi, kongre ve fuar turizminin geliştirilmesi" stratejisi benimsenirken 2023 yılına ilişkin hedefler ile ilgili olarak ise aşağıdaki maddeler sıralanmıştır (KTB, 2007: 36-37):

1. Ülkemizde eko-turizm ve yayla turizmi gibi doğa amaçlı turizm türlerinin geliştirilmesi için bu amaca yönelik turizm altyapısı geliştirilecek ve niteliğinin arttırılacaktır.

2. Doğa amaçlı turizmin yapılacağı yörelerde belli, senaryolar çerçevesinde, ana tur güzergâhları, varış noktaları, ara istasyon ve alt istasyon noktaları belirlenerek planlama çalışmaları yönlendirilecektir.

3. Yaylaların yoğunlaştığı alanlarda spot merkezler veya aks olarak öncelikli turizm gelişme/eylem bölgeleri belirlenecektir.

4. Kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları işbirliği ile agro-turizm, macera turizmi, mağara turizmi, spor turizmi faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için eylem planları hazırlanacaktır.

Eko-Turizm ve Yayla Turizmi başlığı altındaki hedefler ise(KTB, 2007: 41):

1. Yerel halk, turistik ürün, hediyelik eşya yapımı, servis, kalite ve işletmelerin yönetimi konusunda eğitilecektir.

2. Etnografik ve ekolojik özelliklerinin sergilendiği müze evlerin açılması teşvik edilecektir.

3. Alana girişte kabul noktaları oluşturulacak ve buralarda ziyaretçilere farklı güzergâhları ve yöresel özellikleri gösteren mola noktaları ve tur güzergâhlarını gösteren haritaları sunulacaktır.

4. Doğa turizmi için kullanılacak alanlarda, çeşme, wc, barınak, mesafe ve yön levhalarının tamamlanması, dağ yürüyüşü rotalarının Küresel Yer Belirleme Sistemi (GPS) ile uydulara tanıtılması, yeni taşıt yolu açılmaması sağlanacaktır.

5. Kitle turizmi amaçlı kullanılacak alanlarda; fiziksel planlama çalışmalarına altlık oluşturacak kadastro tamamlanarak, orman ve mera alanlarının sınırlarının tespitini takiben 1/25 000, 1/5000 ve 1/1000 ölçekli imar planları hazırlanacaktır.

6. Doğa turizm amaçlı olarak seçilen alanlarda güzergâh üzerinde yer alan mağara, şelale, ilginç ağaç ve kaya oluşumu, sportif alanlar, kamping alanları vb. çekicilikler için çevre düzenlemeleri yapılacak, başta ulaşım olmak üzere gerekli altyapılar tamamlanacaktır.

7. Yörenin özelliklerinin araştırılmasına imkân verecek ve bunun bilimsel anlamda gösterimini sağlayacak araştırma istasyonları ve bilim müzeleri kurulacaktır.

8. Yöre halkına pansiyonculuk eğitimi verilecektir.

9. Turizm gelişim alanlarında yer alan eko-turizm alanlarının “alan yönetim planları” yapılacaktır.

5.Tokat ve Turizm Potansiyeli

Tokat ili arazilerinin %45 i dağlık ve %15,4 ü ovalık olup tarıma elverişlidir.¹ Yeşilirmak'ın geçtiği ilde Tozanlı Çekerek ve Kelkit vadileri bulunmaktadır. İlin

¹ Karadeniz ile İç Anadolu bölgeleri arasında bir geçiş bölgesi hüviyetine sahip bulunan Tokat'ta 230 metreden 1500 metre rakıma kadar gerek ikinci ürün gerekse kış sebzesi yetiştiriciliği için müsait araziler bulunmaktadır. (Zengin ve Demir, 2012:334)

%49 u orman ve fundalıklarla kaplı olup ülkenin en önemli ormanlık alanları Tokat'ta bulunmaktadır. Şehirleşme oranı yıllık nüfus artış hızı gibi oranlarda ülke ortalamasının altında bulunan (Zengin ve Demir, 2012:334-335) il için eko-turizm çok büyük önem arz etmektedir.

Tarım arazilerinin yanı sıra bağcılık ta il için önemli bir geçim kaynağıdır. Tokat ili denilince ilk akla gelen simgeler hep bağcılıkla ilgilidir. (Cangi ve diğ., 2012:322)²

Ayrıca meyvecilik alanında yapılan çalışmalar son yıllarda gözle görülür bir artış göstermiştir. İlin mikro klima özelliği meyve yetiştiriciliği için çok uygundur. (Özkan ve diğ., 2012:485)

Orman Genel Müdürlüğü tarafından ülkemizdeki ormanların eko-turizme uygunluğu konusunda bir SWOT analizi yapılmıştır (ogm.gov.tr, 18.08.2014):

Bu analizi Tokat ili için uyarladığımızda genel olarak aynı tespitlerde bulunabiliriz.

İlin Üstünlükleri: Eko-turizme uygun zengin flora ve fauna çeşitliliğine sahip orman varlığının çeşitli Eko-turizm etkinliklerini uygun şartları hazırlaması, bunun yanı sıra yerel halkın sahip olduğu zengin geleneksel ve kültürel değerler.

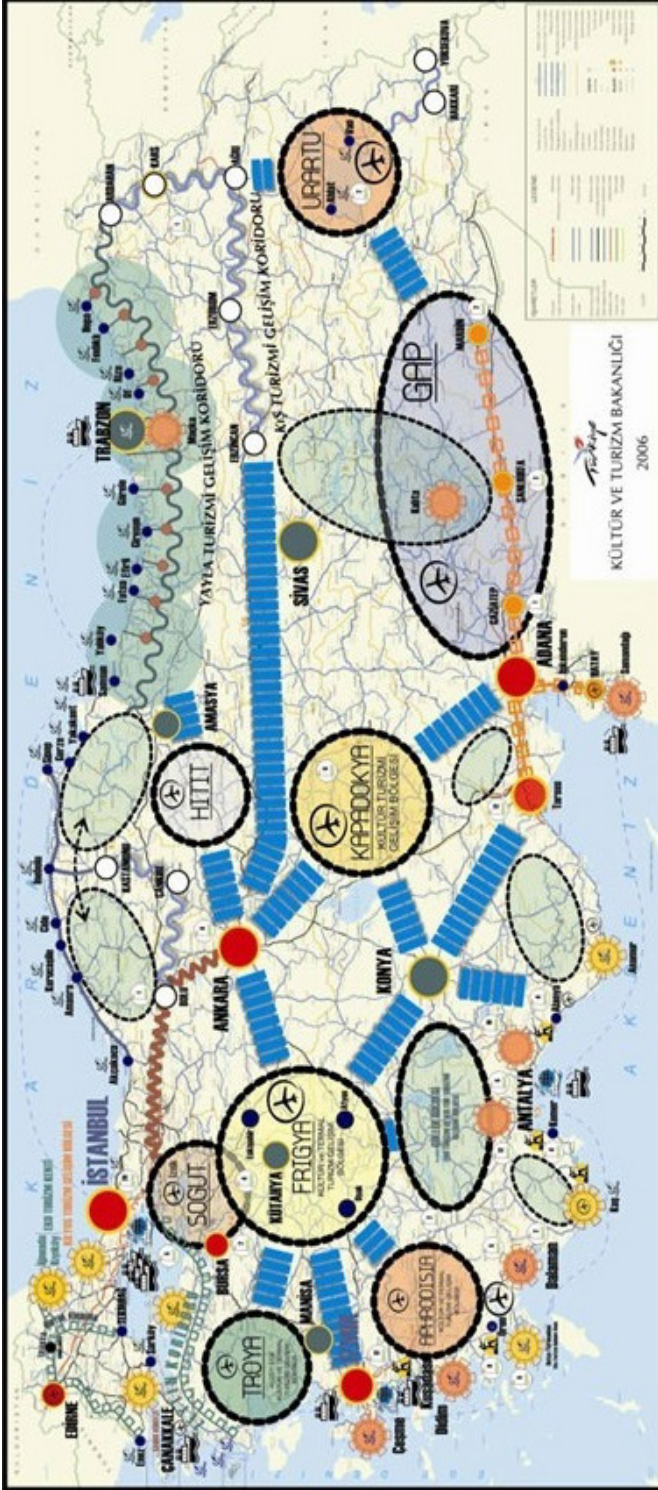
İlin Zayıflıkları: Eko-turizm konusunda yerel yönetimlerin bilgi ve deneyim eksikliği ile ilin kültür ve turizm müdürlüğü ile yerel yönetimler arasında bu konuda tam bir işbirliğinin sağlanmaması, bunun yanı sıra kalkına ajansının hibe ve desteklerinde eko-turizme yeterince yer verilmemesi. Ekolojik, ekonomik ve sosyal neticeleri itibariyle farklı sonuçlar doğurabilecek eko-turizm etkinliklerinin kriterlerinin belirginliğinin kesin olmaması, yöreye en uygun eko-faaliyetlerinin ne olacağı noktasında denetleyici karar mekanizmalarının oluşturulamaması.

İlin Fırsatları: Dünyada ve Türkiye'de eko-turizme yönelik talebin sürekli olarak yükselmesi, turizm alanında yeni piyasaların oluşumu, Türkiye'nin coğrafi konumu ve kitle turizmi potansiyelinin, eko-turizm alanında yarattığı göreceli üstünlük, kırsalda yaşayan yöre insanının yeni iş ve gelir imkânlarına kavuşabilmesinin yolunun eko-turizmle birlikte gerçekleştirilebileceği. Eko-turizmle doğa ve çevre bilincinin geliştirilebileceği.

İlin Tehditleri: Bilinçsiz ve yoğun turizm baskısının artması ile plansız bir turizm anlayışının oluşması, bir sonucu olarak endemik³ türlere yönelik yasadışı ticaretin ve kaçakçılığın artabileceği, kontrolsüz ve bilinçsiz eko-turlar sonunda turistlerin can ve mal güvenliklerinin tehlikeye girebileceği sorunlar.

2 Asma yaprağı, pekmez ve üzüm v.b.

3 Yaşam alanı belirli bir bölgeyle sınırlı, yeryüzünün yalnızca belirli bölgelerinde yayılış gösteren canlı tür ya da cinslere denilmektedir.

Resim -1:Türkiye Turizm Stratejisi Kavramsal Eylem Planı(Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006)

Sonuç

Türkiye, genel olarak birçok açıdan doğal ortamları bozulmamış ve geleceğe yönelik önemli kaynaklarını koruyabilmiş nadir ülkelerden birisidir. Bu açıdan turizm sektöründe istihdamı artırmak ve doğal kaynakları korumak istiyorsak sürdürülebilir turizm ve ekolojik turizm kavramlarının üzerinde çokça durmalıyız.

Tokat gibi, meyvecilik, bağcılık gibi tarım kollarında ülke ekonomisine destek veren illerimiz için gerek merkezi hükümet eliyle gerekse farklı şekillerde yerel yönetimler ve kalkınma ajansları gibi bölgesel kalkınma için çalışmalar yapan kuruluşlar marifetiyle ekolojik turizm ve alt dalları özellikle çiftçiler için önemli bir gelir kaynağı oluşturacaktır.

Gelen yerli veya yabancı turistler doğal ve geleneksel köy yaşantısı içerisinde tarımsal faaliyetlerle ilgilenebilirler ve köylülere yardımcı olarak karşılıklı bir etkileşim içerisine girebilirler.

Bu etkileşim ile birlikte çevre dengesi korunurken tarımsal üretim de durmamış olur ve yanı zamanda ilin turizm geliri de artarak kırsal alanda yaşayan insanların istihdamına da kapı aralanmış olur.

Kaynakça

AKSU, Ceren. *Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre*, Güney Ege Kalkınma Ajansı, 2011.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER(BM), *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future* “<http://www.un-documents.net/ocf-02.htm#I>” (Erişim Tarihi: 07.07.2014)

CAN, Emel. Turizm Destinasyonlarında Sürdürülebilir Turizmin Sürdürülebilir Rekabet Açısından Değerlendirilmesi, *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi*, (2013) Yaz: 4, “http://www.istjss.org/resim/2013_summer_4_3.pdf” (Erişim Tarihi: 07.07.2014)

CANGİ, Rüstem. YAĞCI, Adem. KILIÇ, Duran. *Tokat Bağcılığının Dünü, Bugünü ve Yarını*, Tokat Sempozyumu Bildiriler Kitabı II. Cilt, 01-03 Kasım 2012.

DEMİR, Derya. Zengin, Mehmet, *Tokat İli'nde Şeker Pancarı Yetiştiriciliği ve Ekonomisi*, Tokat Sempozyumu Bildiriler Kitabı II. Cilt, 01-03 Kasım 2012

DEMİR, Özlem, *Ekonomik Yapısı ve İstihdamı ile Tokat*, Tokat Sempozyumu Bildiriler Kitabı II. Cilt, 01-03 Kasım 2012.

ESER, Seçkin. Dalgın, Taner. Çeken, Hüseyin. *Sürdürülebilir Kültür Turizmi: Efes Örneği*, Ege Coğrafya Dergisi, 19/2(2010), s.27-34, İzmir.

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI, *Türkiye Turizm Stratejisi 2023- Eylem Planı 2007-2013*, “<http://www.ktyatirimisletmeler.gov.tr/Eklenti/906,ttstratejisi2023pdf.pdf?0>” (Erişim Tarihi: 07.07.2014)

ORMAN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ(OGM) DOĞU AKDENİZ ORMANCILIK ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ, *Teknik Bülten 21*, “<http://web.ogm.gov.tr/birimler/aras-tirma/doguakdeniz/Dkmanlar/teknikbulten/Teknik21.pdf>” (Erişim Tarihi:18.08.2014)

- ÖZKAN, Yakup, YILDIZ, Kenan, KÜÇÜKER, Emine, ÖZTÜRK, Burhan, *Tokat İli Meyveciliği Nereye Gidiyor?*, Tokat Sempozyumu Bildiriler Kitabı II. Cilt, 01-03 Kasım 2012.
- TOKAT İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ, *Turizm Broşürü*, “<http://www.tokaturizm.gov.tr/Eklenti/7134,tokatpdf.pdf?0>” (Erişim Tarihi: 07.07.2014)
- WOOD, Megan Epler, *Ecotourism: Principles, Practices, Policies For Sustainability*, Un Environment Programme, The International Ecotourism Society, UN Publication, 2002.
- YAVUZ, V. Alpagut, *Sürdürülebilirlik Kavramı ve İşletmeler Açısından Sürdürülebilir Üretim Stratejileri*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 2010, Cilt: 7 Sayı: 14, s. 63 – 86.

Bakır Üretim Yerleri ve Kent Planlama

Orhan KUNTAY*

Anadolu'da bakır üretimi MÖ 3500 yıllarına kadar dayanmaktadır. (1) Elazığ Norşuntepe'de bu yıllarda bakır üretimi yapıldığı belirtilmektedir.

Bakırın Elde Edilmesi

Bakır cevheri Anadolu'da Kuzey Doğu Anadolu'da ve Elazığ-Ergani'de bulunmaktadır. Üretim için iki koşul gerekmektedir:

- Cevherin bol ve tazyikli su ile yıkanması.
- Bakırın eritilmesi için odun kömürünün bol bulunması

Cevherin 1100-1200c'a kadar ısıtılması gerekmektedir. 5 kg eriyik için 100 kg mangal kömürü kullanılmaktadır. Mangal kömürünün yapımında kuru değil, yaş çınar gibi sert ağaç kullanılmak zorundadır. 100 kg mangal kömürü için 700 kg yaş odun gereklidir. (2)

Tokat'ta Bakır Üretimi

Tokat, bakır üretimine yakın bir merkez değildir. Üretim bu nedenle nasıl başlamıştır? Elimizde tek kaynak, Erbaa'da Hititler zamanında bakır üretiminin yapıldığıdır (3). Erbaa ilçesinin Kozlu beldesinde MÖ 3000 yıllarında kullanılan bakır elde etme aletleri bulunmuştur. O halde, bölgede bakır üretim tekniği ve geleneği bilinmektedir.

Tokat'ta bakır üretiminin ne zaman başladığına ilişkin bilgi yoktur. Ancak, bakır üretim yerlerinin (kalhaneler), 1600 yıllardan önce de var olduğunu gösteren yazılı kayıtlar vardır.

Resim 1. Fransızların yaptığı bakır üretim merkezi

* Prof. Dr. Gazi Üniversitesi Emekli öğretim üyesi. E. Mail: orhankuntay@yahoo.com.

Bakır Üretimi “Kalhaneler”

İşlenmek üzere bakır cevheri başlangıçta Kastamonu ve Gümüşhane'den, daha sonra da Ergani'den develerle getirilmiştir. Asıl önemle üzerinde duracağımız Şekil 1. de **Aksu Kanalı**'nın yaklaşık güzergâhını görmekteyiz. Kentin batı yakasını bu kanal 1960 yıllarına kadar sulamaktaydı.

Şekil 1.

Şekil 2. Kanalın bahçeleri sulaması

Şekil 2. Aksu kanalı ile bahçelerin sulanması.

Konu, suyun nereden ve nasıl getirildiğidir. Su, Sivas yolunda Akdağ kaynaklarından getirilmiştir. Tokat-Sivas girişinde su kanala alınmıştır. Aksu adı altında kanalla getirilen su, tazyikli borularla üst kotlardan aşağıya Yağıbasan (Çukur Medrese) yakınına akıtılmıştır. Mahallenin adı **Çok Sular Mahallesi**'dir. Kanal suları nedeniyle bu ad konulmuştur.

Yakın zamanda Yağıbasan medresesinin onarımında bir su kanalı meydana çıkmıştı. Acele ile duvarla örüp kapattılar. İnceleme gereğini duymadılar. Tarihi bir yerde kepçelerle kazı yapılmasına kurul nasıl? İzin vermiştir bilmiyorum.

Kentin yeşil alanları bu kanalla korunuyordu. Bahçelerde sebze meyve üretilmekteydi. Şekil 2 de kanalın evlere göre konumu görülmektedir. Kanal aynı zamanda bölgenin içme suyu olarak kullanılmaktaydı. (4)

Bakır Üretim Yerleri

Yağıbasan Medresesi (Çukur Medrese) yakınında dört adet yerde bakır üretimi yapılmaktaydı.

- Bir tanesi Mukataa Derununda Kain (bulunan) Mevlevihane fukarasına aittir. (Mukataa, arazinin belli bir kira karşılığı birine bırakılmasıdır.)
- İki tanesi Medine-i Münevvere Fukarasına aittir.
- Diğeri ise, Mukataaya aittir. (5)

Tokat'ta bakır üretimi bazı ayrıcalıklara sahipti:

“Başka kentlerde bakır üretimi yapmak padişah hattıyla yasaktı. 1792 yılında başka yerlerde kalhane açılmış ve bu yüzden Tokat kalhanesine miri (baş) bakır-

dan başka bakır gelmemiş ve elde edilen gelirler memurların masrafını karşılamamış ve hatta Tokat kalhanesi kapanmak tehlikesi geçirmiştir. Bunun üzerine diğer kalhaneler kapatılmış, yalnız Diyarbakır kalhanesine dokunulmamıştır.”(6)

Birçok seyahatname kayıtlarında bakır üretiminin önemi vurgulanmaktadır. Seyyah VitalCuinet’ nin notlarında şu açıklama yapılmaktadır: “Tokat’ın asıl büyük ticareti olarak bakır kap kacaklar, fenerler, şamdanlar vardır. Çok iyi işlenen bu eşyalar, İstanbul’a ve Mısır’a gönderilmektedir.”(7)

Üretilen bakırlar Voyvoda hanında depolanmaktaydı.

Bu üretimler 1960 lı yıllara kadar devam ettirilmiştir. Sulu sokak bu imalatlarla ünlüdür.

İmalathanelerden akan sular ise, Sulu Sokak yanlarından kanallarla Behzat Deresi’ne akıtılmıştır. Bu nedenle, bölgenin adı “Atlama Taştır”. Karşıya köprülerden geçilmektedir. Ali Paşa Camii’ne merdivenlerle çıkılmaktadır.

Samsun-Bağdat Demiryolu Projesi

Fransızlar, Berlin-Bağdat demiryolu projesine karşılık Samsun-Bağdat demiryolu projesini sunarlar. Etüd için kredi açarlar. 1862-1869 yılları arasında demiryolu güzergâhının etüdünü yaparlar. Bu proje kapsamında Tokat bakır üretim tesislerinin yerini değiştirirler. Sivas yolu çıkışında bir bölgeyi yıkıp Bağdat Şosesi adı altında bir yol yaparlar. 1886. Yol üzerinde daha gelişmiş bir üretim merkezi kurarlar. Fransız mühendislerin 1857 tarihinde inşa ettirdiği büyük fırında 300 işçinin çalıştığı belirtilmektedir.(8). 19. Yüzyılın ilk yarısında kalhanelerde 1000 kadar işçi çalıştığı ve yılda 1000 ton civarında bakır üretildiği açıklanmaktadır. (9)

Kanımca Fransızlar, demiryolu projesine gelir sağlayıcı göstermek için bakır üretim yerlerini, düşündükleri demiryolu güzergâhına yaklaştırmışlardır. Gelişmiş üretim merkezi yapmışlardır. Ergani’den develerle yapılan nakliyat yerine demiryolunu öngörmüşlerdir.

Yaptıkları üretim merkezi, daha sonra Endüstri Meslek Lisesi olarak görev yapmıştır. Bu nedenle, birçok araştırmacı, Tokat’ta bakır üretim yeri denilince bu merkezi bilmektedirler. Tarihî olarak bakır üretiminin, uzun süre Yağlıbasan Medresesi çevresinde yapıldığı araştırılmamıştır.

Araştırma yapan arkadaşları eleştirmek zorundayım. Seyahatnamelerde bakır üretimiyle ilgili bilgiler mevcuttur. Seyahat tarihlerine bakıldığında Fransızların yaptığı merkezin tarihi ile bakır üretim yapılan tarihler arasında yüzlerce yıl fark vardır.

Özellikle, kentin planını incelerken iyi analiz yapmak zorundayız. Bakır üretimi yapılan yerlerin yakınında şu isimde sokaklar vardır.

- * *Çok sular sokak*
- * *Çok sular geçidi*
- * *Eski Halkhane sokağı. (Kalhane sözünün bozulmuş hali)*
- * *Sulu sokak*

Suyun olmadığı bir yerde neden bu isimler konulmuştur. Yanıt aradığımızda konuya yaklaşmış oluruz.

Kaynakça

1. Aktüre Sevgi, Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara, 1994, s.95
2. a.g.e. s.95
3. Aksulu Işık, Kuntay Orhan, Kimlikli Kent Tokat, Ankara 2012,s.39, Kaynak TournefortJ.,-seyahatnamesi.
4. Kuntay Orhan, Yaya Mekanı, İkinci baskı, Ankara 2008,s16
5. Cinlioğlu Halis, Osmanlılar Zamanında Tokat, III. kısım Tokat 1951.s.205
6. a.g.e. s.205
7. Vittal Cuinet, Yeşilirmak Dergisi, Mayıs 1954, Sayı4, s51. "La turquied'asieGeographieAdministrative et Raisonnée de ChaqueProvince de l'AsieMineur Paris 1892.
8. Aksulu Işık, Kuntay Orhan, Kimlikli Kent Tokat, Ankara 2021, s.17, Tournefort Seyahatnamesi, ekitap yayınevi, İstanbul 2006
9. Belli Oktay, Kayaoğlu Gündoğ, Tokat Bakırcılığı, Türkiye İş Bankası, Kültür ve Sanat, Tokat Özel Sayısı. 1994, s.37-41
10. M.Genç, 17-19 Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Olarak Tokat, Türklük Araştırmaları Dergisi 3. 1987, s.53.

Köprülü Mehmet Paşa'nın Turhal'daki Vakfı

Yusuf SAĞIR*

Özet

Köprülü Mehmet Paşa (v. 1661) 1656-1661 yılları arasında beş sene bir ay on beş gün sadrazamlık yapmıştır. Bu süreç içerisinde içte ve dışta bir çok gâile ile karşı karşıya bulunan Osmanlı Devleti'ni toparlamış ve devlet düzenini yeniden rayına oturtma becerisi göstermiştir.

O bu siyâsî başarılarının yanısıra toplumsal hayata yönelik bir çok vakıf eserleri vücuda getirmiştir. Bu eserlerin hizmetlerinin içeriğiyle ilgili 1070/1660 ve 1071/1661 tarihli iki vakfiye düzenlemiş; böylece söz konusu vakıflarını kalıcı hale getirmiştir. Onun yaptırdığı vakıf eserleri şimdilerde yurtdışında Romanya, Arnavutluk ve Suriye sınırları içerisinde kalmaktadır. Yurtiçindeki eserleri ise İstanbul, Amasya, Samsun, Malatya, Bilecik, Karabük ve Tokat hudutları dâhilindedir.

İşte bu bildiride Köprülü Mehmet Paşa'nın Tokat'ın Turhal ilçesinde yaptırmış olduğu hanı ile buraya vakfetmiş olduğu köyler, dükkânlar ve vakıf şartları değerlendirilecektir. Ayrıca Köprülü Mehmet Paşa'nın burada su yolları da inşâ ettirmiştir. Biz söz konusu vakıf hakkındaki bilgileri, vakfiyeler başta olmak üzere Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivlerinden hareketle değerlendireceğiz.

Bu anlamda Köprülü'nün yaptırmış olduğu han, varlığını 20. yy. başlarına kadar sürdürmüş bu tarihten itibaren arsası üzerine hükümet konağı yaptırılmıştır. Bundan başka zikri geçen belgelerde Turhal'a bağlı köylerden ve bunların gelir kaynaklarından bahsedilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Köprülü Mehmet Paşa, Turhal, Vakıf, Han, Suyolu.

Giriş

Nesli Köprülü Mehmet Paşa'ya dayanan Köprülü Ailesi'nden birçok kişi Osmanlı Devleti'nde önemli görevler ifâ etmiş; özellikle 17. yy ikinci yarısında etkin olmuşlardır. Ailenin önde geleni Köprülü Mehmet Paşa idari görevlerinin yanı sıra, sosyal sorumluluk bilinciyle halkın ihtiyaç duyduğu alanlara yönelik vakıf eserler inşâ ettirmiş; onu takip eden ailesi de aynı anlayışı sürdürmüştür. Böylece Köprülü Ailesi'nin vakıf eserleri büyük bir yekûna ulaşmıştır. Bu bildiri de söz konusu vakıf eserlerinin bir parçası olan Köprülü Mehmet Paşa'nın Turhal'da yaptırmış olduğu han ve buraya vakfettiği mülkler ele alınacaktır.¹

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. E.posta: yusufsagir@comu.edu.tr.

1. Köprülü Mehmet Paşa'nın Hayatı

Vakfiyesine göre Mehmet Paşa, Arnautluk'un Berat kazasına bağlı "Roznik" Köyü'ndendir.² Doğum tarihi hakkında dönemin kroniklerinde bilgi verilmemektedir. Buna karşın dönemin tanıklarından Karaçelebizâde, Köprülü'nün vefatında doksan yaşını geçmiş olduğunu söyler.³ Silahtar ise, Köprülü'nün vefat ettiğinde seksen altı yaşında olduğunu ifade eder.⁴ Bu veriler bize Köprülü'nün doğum tarihinin tahminî olarak 1570-1575 tarihleri arasında olabileceğini söyleme olanağı verir.

Köprülü'nün saraya nasıl intisâb ettiği hakkında kroniklerde bilgi verilmemektedir. Biz, onun hayatını saray içerisinde yükselmeye başladığı andan itibaren takip edebilmekteyiz. Bu bağlamda IV. Murat'ın saltanatında hassa aşçılarından iken Hüsrev Ağa'nın himmetiyle Büyük Odalı oldu. Daha sonra Hazîne-i Âmire'ye geçti. Silahtar, Köprülü'nün bu görevi yürütürken göstermiş olduğu uyumsuzluğun onun taşraya sipahî olarak çıkarılmasına sebep olduğunu ifade eder.⁵ Daha sonra Hüsrev Ağa, Yeniçeri Ağası olunca Köprülü de onun hizmetine girdi; efendisi Hüsrev Ağa sadrazamlığa getirilince de (Şaban 1037/Nisan 1628) onun hazinedârı oldu. Hüsrev Paşa'nın öldürülmesinden sonra bazı voyvodalık ve ağalık görevlerinde bulundu.⁶

Köprülü, daha sonra 13 Muharrem 1044/9 Temmuz 1634'te Amasya Sancak Beyi oldu; ancak Şaban 1044/Ocak-Şubat 1635'te azledildi. Bu sırada Amasya Sancağı dâhilinde yer alan Köprü⁷ voyvodası Yusuf Ağa'nın kızı Ayşe Hanımla evlendi.⁸ Ardından ihtisâb ağası, tophane nâzırı, silâhdâr, sipahîler ağası, cebeci-başı ve mîrahûr-ı evvel olarak görev yaptı.⁹

Sultanzâde Mehmet Paşa sadâretinde (1644-1645) iki tuğ ile Trabzon beylerbeyliğine getirildi.¹⁰ Bu tarihten itibaren azil dönemlerini Köprü'de geçirdiği

1 Bu bildiri, Yusuf Sağır'a ait "Vakfiyesine ve Arşiv Belgelerine Göre Köprülü Ailesi Vakıfları" adlı doktora tezinin bir alt başlığının belgelerle zenginleştirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

2 Köprülü Kütüphanesi (Bundan sonra "KK" şeklinde gösterilecektir), Vakfiyeler (Bundan sonra "V" şeklinde kısaltılacaktır), 1/2444, vr. 21b-22a

3 Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, **Ravzatu'l-Ebrâr Zeyli**, haz. Nevzat Kaya, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003, s. 288. Defterdâr Sarı Mehmet Paşa da eserinde, Köprülü'nün vefât ettiği yerde doksan yaşını geçmiş olduğunu belirtmektedir. Defterdâr Sarı Mehmet Paşa, **Zübde-i Vekayiât**, haz. Abdulkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 6

4 Silahdâr, **Tarih**, Devlet Matbaası, c. I, İstanbul, 1928, s. 22. Râşid de Köprülü'nün vefât ettiği yerde doksan yaşını aştığından bahsetmektedir. Mehmed Râşid, **Tarih**, c. I, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1865, s. 16; İ. Hami Danişmend, kaynağını belirtmeden, Köprülü'nün sadrazam olduğunda yetmiş beş veya seksen yaşında olduğunu belirtir. İ. Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Türkiye Yayınları, c. III, İstanbul, 1975, s. 422.

5 Silahdâr, c. I, s. 225.

6 Defterdâr, s. 6; Evliya Çelebi, **Seyahatnâme**, haz. Orhan Şaik Gökyay, Yapı Kredi Yayınları, I. Kitap, İstanbul, Şubat 1996, s. 117; Silahdâr, c. I, s. 225.

7 Bugün Vezirköprü adıyla Samsun iline bağlı ilçe merkezidir.

8 Hüseyin Hüsameddin, **Amasya Tarihi**, c. IV, Necm-i İstikbâl Matbaası, İstanbul, 1928, ss. 69-70.

9 Silahdâr, Köprülü'nün bu makamları parasıyla satın aldığı iddia etmektedir. Bkz. Silahdâr, c. I, s. 225.

10 Osmanzâde, Köprülü'nün iki tuğ ile Şam, Kudüs ve Trablus eyâletlerinde vâililik yaptığını eserinde kaydetmektedir. Osmanzâde Ahmet Tâib, **Hadîkatü'l-Vüzerâ**, Ceride-i Havadis, İstanbul, 1271, s. 104. Bunlara ek olarak Silahdâr, Köprülü'nün Sultan İbrahim'in yedinci hasekisine paşmaklık olarak verilen Şam eyâletine mütesellim tayin edildiğini belirtmektedir. Silahdâr, c. I, s. 225.

görülmektedir. Eşinin yurdunu memleket edinmesi hasebiyle “Köprülü” lakâbıyla şöhret bulmuştur. Daha sonra onun isyan eden Varvar Ali Paşa üzerine Karaman Beylerbeyi olarak gönderildiği görülmektedir; ancak başarısız ve tutsak olan Köprülü'yü Ali Paşa'nın elinden İpşir Mustafa Paşa (v. 1656) kurtarmıştır. Köprülü daha sonra 1059/1649'da bir başka isyancı Boynueğri Mehmet Paşa üzerine gönderilmiştir; bu kez görevi Anadolu Beylerbeyidir. O, bu vazifeyi de uzun süre götürememiş; Zilkâde 1059/Kasım-Aralık 1649'da görevden el çektirilmiştir.¹¹

Köprülü uzun bir süre eşinin memleketinde ikâmet etmiştir; bu süreçte özellikle Mimar Kasım Ağa (v.1070/1659-1660) Köprülü adına saray çevresinde yoğun bir faaliyette bulunmuş; onun yeteneklerini özellikle de vâlîde Turhan Sultan'a anlatmaya çalışmıştır. Bu sebeple de kendisi o dönemin sadrazamı Gürcü Mehmet Paşa tarafından (1651-1652) sürgüne gönderilmiştir. Recep 1066/Nisan 1656'da Boynueğri Mehmet Paşa sadrazamlık makamına getirilmiş; Köprülü de İstanbul'a dönmüştü. O vakitte, Köprülü zikri geçen Kasım Ağa ve Saray Hocası Keçi Mehmet Efendi, Şâmîzâde (v.1074/1663-1664) ile birlikte tebdîl-i kıyafetle gizlice bir araya gelmeye başladılar. Söz konusu toplantıların konusu devleti bu zor durumdan kimin kurtarabileceğiydi.¹²

Aleyhine oluşturulan girişimlerden haberdar olan Boynueğri, Köprülü'ye Trablusşam eyâletini vermiş; onu İstanbul'dan uzaklaştırmak istemiştir. Ne var ki Köprülü hakkında yapılan yoğun propaganda müsbet netice vermiş; 25 Zilkâde 1066/14 Eylül 1656'da sadrazam olmuştur. Bu noktada dikkatimizi çeken husus şudur: O döneme kadar hiçbir sadrazamın yapamadığını/yapmadığını Köprülü yapmış; kendi şartlarını ileri sürerek sadrazam olmuştur.¹³

Köprülü'nün sadârete getirilebileceği ne devlet erkânı ne de halk tarafından beklenmekteydi. Buna karşın o dönemde yaşayan Mehmet Halife'ye göre halk Köprülü'nün icraatlarına şâhit oldukça bir süre sonra onu benimsemiştir.¹⁴ Köprülü'nün ilk icraatı Venedik tarafından abluka altına alınan Çanakkale Boğazı'nı açmak olacaktır. Fakat bu tarihte İstanbul'da bir sukûnet yoktu; aşırı görüşlere sahip Kâdızâdeliler ile daha mutedil olan orta yolu temsil eden Sivâsiler arasındaki tartışma ileri bir noktaya; Kadızâdelilerin kendi görüşlerini benimsemeyenleri öldürmeye kadar gitmişti. Köprülü, bütün himmetini savaşa yöneltebilmek için Kadızâdelilerin önderlerini Kıbrıs'a sürgün etti.¹⁵ Ardından orduda gerekli teftişleri yaptı; Bozcaada'nın Venedik'e tesliminde ihmali görünenleri cezalandırdı.¹⁶

11 Hüseyin Hüsameddin, c. IV, ss. 106-107; Silahdâr, c.I, s. 225.

12 Naîmâ Mustafa Efendi, **Tarih-i Naîmâ**, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, c. IV, Ankara, 2007, ss. 1697-1698.

13 **Vecîhî ve Eseri**, haz. Ziya Akkaya, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1957, ss. 143; Naîmâ, c. IV, ss. 1698-1700; Abdurrahman Abdi Paşa, **Vecâyi'-nâme**, haz. Fahri Ç. Derin, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2008, s. 98; Defterdâr, s. 256.

14 Mehmet Halife, **Tarih-i Gilmânî**, haz. Ömer Karayumak, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 103

15 Bkz. Abdi Paşa, s. 99; Naîmâ, c. IV, ss. 1704-1713; Vecîhî, ss. 143-145.

16 Karaçelebizâde, s. 291; Abdi Paşa, s. 99.

Sefer için malî bir kaynak oluşturabilmek amacıyla da haksız bir şekilde vakıflardan maaş alanların ücretlerine el koydu. Aynı şekilde fitne çıkaran İstanbul Rum Patriğini de astırdı.¹⁷ Böylece İstanbul'a sukûneti sağlayan Köprülü, Bozcaada seferi hazırlıklarına yoğunlaştı Cemâziyelevvel 1067/Mart 1657; neticede Bozcaada Venedik'ten istirdâd edildi. Köprülü sefer sırasında isteksizlik gösterenleri, savaştan kaçanları sert bir şekilde cezalandırdı; böylece orduyu disipline etti. Aynı şekilde işgale uğrayan Limni adası da Venedik'ten geri alındı.¹⁸

Diğer taraftan Balkan coğrafyasında Osmanlı'ya bağlı olan Eflak ve Boğdan voyvodaları padişaha karşı itaatsizlik göstermiş padişahın davetine icâbet etmemişlerdir. Bir de Erdel Beyi ile ittifak yapmış Osmanlı'ya başkaldırmışlardı. Buna karşın Osmanlı da ilgili beyleri görevden alarak yerlerine yeni atamalar yapmıştı.¹⁹

Macaristan'daki bu isyanlara, Hâlep valisi olarak görev yapan Abaza Hasan Paşa'nın isyanı da eklenmişti. Ayrıca seferlerden kaçan, Köprülü'den hazzetmeyenler Hasan Paşa'nın etrafında kümelenmişlerdi.²⁰ Köprülü, orduyla 22 Ramazan 1068/23 Haziran 1658'de ayaklanan Erdel Beyi'ne karşı giderken, Abaza Hasan Paşa da İstanbul'a doğru harekete geçmişti. Hasan Paşa'nın isteği Köprülü'nün görevden azledilmesiydi. Padişah IV. Mehmet de savaş esnasında azlin olamayacağını kendilerinin de Köprülü'ye katılmaları gerektiğini Hasan Paşa ve taraftarlarına bildirmişti. Buna rağmen Hasan Paşa isyanını sürdürdü; kendisine karşı gönderilen Osmanlı kuvvetlerini mağlup etti. Tehlikenin büyüklüğünü anlayan Köprülü, 15 Zilhicce 1068/13 Eylül 1658'de Yanve (Yanova) kalesini aldıktan sonra Erdel'e Barcsay Akoş'u yeni kral atayarak Edirne'ye döndü.²¹

Erdel Seferi dönüşü, Hasan Paşa ve asilerin üzerine gidilmesine karar verildi. Ancak bu kuvvetler de başarısız oldu.²² Sonunda Hasan Paşa ve ona tâbi olanlar, Murtaza Paşa'nın bir hilesi ile 1069/1659'da Halep'te katledilebildiler. Anadolu'da vukû bulan başka isyanlar da sert bir şekilde bastırıldı.²³

Köprülü bunlarla meşgulken Erdel Beyi Rakoczioğlu tekrar ayaklandı.²⁴ Bu sebeple Rakoczyoğlu üzerine gidilmesine karar verildi Safer 1070/Kasım 1659; Rakoczioğlu Osmanlı kuvvetlerine yenildi Ramazan 1070/Mayıs 1660, kendisi

17 Naîmâ, c. IV, s. 1729-1730; Abdi Paşa, ss. 103-104

18 Tarih-i Ğilmânî, ss. 104-110; Abdi Paşa ss. 107-112; Ricaut, **Türklerin Siyasî Düsturları (1686)**, haz. M.Reşat Uzmen, Tercüman 1001 Temel Eser, trs., ss. 289-292.

19 Naîmâ, c. IV, ss. 1770-1773.

20 Köprülü Mehmet Paşa'nın Kıbrıs'a sürgüne gönderdiği Kâdızâdeli vâizlerden bir kısmı, Köprülü'ye duydukları kızgınlık nedeniyle Hasan Paşa'yı "Hicrî XI. asrın müceddidi" veya "mehdisi" olarak görmekteydiler. Naîmâ, c. IV, ss. 1790-1791; Caroline Finkel, **Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı**, çev. Zülâl Kılıç, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007, s. 234.

21 Tarih-i Ğilmânî, ss. 116-122; İâ-zâde, **Tarih**, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1996, s. 57; Evliya Çelebi, I. Kitap, s. 121; Abdi Paşa, s. 124.

22 Tarih-i Ğilmânî, s. 24; Vecihî, s. 167.

23 Naîmâ, c. IV, ss. 1814-1823. Naîmâ, c. IV, ss. 1830-1833.

24 Tarih-i Ğilmânî, ss. 129-130; İâ-zâde, s. 57.

de yaralandı ve bir süre sonra öldü.²⁵ Onun hâkimiyetindeki Varad kalesi de Osmanlı topraklarına dâhil edildi Zilhicce 1070/Ağustos 1660.²⁶

Köprülü'nün sadaretinde Safer 1071/Ekim 1660 tarihinde İstanbul'da büyük bir yangın çıktı. Yangının suyolları ve değirmenlere zarar vermesiyle İstanbul'da ekmek kıtlığı oluştu; veba salgınları yaşandı.²⁷ Bu sıralarda hasta olan ve hastalığı gittikçe ziyadeleşen Köprülü, padişah IV. Mehmet'e "Eğer rahat etmek istersen, vefât ittiğimde, sadâret-i uzmayı, Halep Beylerbeyi oğlum Fâzıl Ahmet Paşa'ya vîresüz" demiş kendisinden sonra yerine oğlunun gelmesini işaret etmişti. Köprülü 7 Rebiülevvel 1072/31 Ekim 1661'de vefât etti. Na'şı, İstanbul'da kendisi tarafından önceden inşâ ettirdiği türbeye defnedildi.²⁸

2. Köprülü Mehmet Paşa'nın Vakıfları

Osmanlı Devleti'nde Padişahlar ve devlet adamları konumlarının bir gereği olarak vakıf eserler inşâ etmişlerdir. Bu eserler, onların tebaasına karşı cömertliğinin, şefkatinin bunun da ötesinde otoritesinin bir tezahürüydü. Vakıf eserlerle hem isimlerini bilindir kılıyorlar hem de gönüllere girmeye çalışıyorlardı. Tabii ki vakıf anlayışının bir manevî yönü vardır ki bu vakıfların tüzükleri hükmündeki vakfiyelerde açıkça görülmektedir. Vâkıflar, kendilerini vakıf yapmaya iten birinci sâikin manevî sorumluluk olduklarını ileri sürmekte; kendilerine referans olarak Kur'ân'ı ve Peygamberin sünnetini rehber ittihaz ettiklerini söylemektedirler. İşte bu düşüncelerden hareketle Köprülü Mehmet Paşa da birçok vakıf eser binâ ettirmiştir.

Köprülü'nün vakıf eserlerinden bahseden dört farklı tarihli vakfiyesi vardır. Bunlardan ilki Evâhir-i Zilkâde 1064/Ekim 1654 tarihli vakfiyedir. Bu vakfiyede sadece Vezirköprü'deki vakıflardan bahsedilmektedir.²⁹ Bir diğer vakfiye ise Ğurre-i Cemâziyelevvel 1068/4 Şubat 1658 tarihlidir; bunda da Köprülü Mehmet Paşa'nın Bozcaada'daki vakıfları konu edinilmektedir.³⁰ Köprülü'nün bir yere hasredilmiş olarak hazırlanan vakfiyeleri tespit edebildiğimiz kadarıyla bunlardır.

Öte yandan Köprülü'nün bütün vakıf eserlerinden bahseden iki farklı tarihli vakfiyesi vardır ki bunların ilki 18 Recep 1070/30 Mart 1660 tarihlidir. Vakfiyenin aslı; Köprülü Kütüphânesi (KK), Vakfiyeler (V), 2/2445'e kayıtlıdır. Bu vakfiye, Köprülü Mehmet Paşa'nın Varat, Hekimhan ve İstanbul dışındaki tüm vakıflarının hükümlerini ihtivâ eder.³¹ Vakfiyenin bir sûreti aynı Kütüphâne'de

25 Tarih-i Ğilmânî, ss. 131-141; Vecihî, s. 227; Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, çev. Nilüfer Epeçli, c. IV, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2005, s. 100; Evliyâ Çelebi, I. Kitap, ss. 120-121.

26 Abdi Paşa, ss. 144-146; Evliyâ Çelebi, I. Kitap, s. 122; Râşid, c. I, ss. 11-12, 20.

27 Tarih-i Ğilmânî, ss. 142-149; Vecihî, ss. 233-235; Abdi Paşa, ss. 142-143

28 Silahdâr, c. I, s. 221; Evliya Çelebi, I. Kitap, s. 117; Râşid, c. I, s. 16; Defterdâr Sarı Mehmet Paşa, **Zübde-i Vekâyât**, haz. Abdulkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 256; J. Von Hammer, **Osmanlı Devleti Tarihi**, haz. Mümin Çevik, Erol Kılıç, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1986, c. XI, s. 85.

29 VGMA (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi), 610.251.284

30 TKGM (Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü), KKA (Kuyûd-ı Kadîme Arşivi), Vakf-ı Cedit, 81

31 Yusuf Sağır, **1070 (1660) ve 1071 (1661) Tarihli Vakfiyelere Göre Köprülü Mehmet Paşa Vakıfla-**

Vakfiyeler 1/2444'e; diğer bir sûreti de İzmir Millî Kütüphâne'de, Ansiklopedik, 684/1'e kayıtlıdır.

Bütün vakıf eserlerden bahseden bir diğer vakfiye ise Evâil-i Zilhicce 1071/28 Temmuz-6 Ağustos 1661 tarihlidir; Köprülü Kütüphanesi Vakfiyeler kısmı 3/2446'ya kayıtlıdır. Bu vakfiye, yukarıda sözü edilen Köprülü Mehmet Paşa'nın tüm vakfiyelerinin hükümlerini içerir. Köprülü'nün ölümünden kısa bir sürece önce tanzîm ettirildiği anlaşılmaktadır. Vakfiyenin bir sûreti, İzmir Millî Kütüphâne'de, Ansiklopedik, 684/2'ye; bir sûreti de VGMA'da 580 numaralı defterin 127. sayfasında 77. sıraya kayıtlıdır.

Bu vakfiyelere göre Köprülü elan yurtiçinde İstanbul, Bilecik, Karabük, Malatya, Samsun, Amasya, Tokat il sınırları dâhilinde ve şimdilerde yurtdışında kalan Romanya, Arnavutluk ve Suriye'de vakıf eserler binâ ettirmiştir. Şimdi bildirinin konusunu teşkil eden onun Tokat Turhal'da inşâ ettirmiş olduğu hanla ilgili belgeleri incelemeye çalışalım.

3. Köprülü Mehmet Paşa'nın Turhal'daki Vakfı

Köprülü'nün Turhal'daki vakfından bahseden Recep 1070/Mart 1660 tarihli vakfiyede Turhal'ın Amasya Sancağına bağlı bir kasaba olduğu belirtilmiş; Köprülü'nün burada bir han yaptırdığı kaydedilmiş; öte yandan bu kuruma herhangi bir görevli atamasından bahsedilmemiştir.³² Buna karşın Evâil-i Şevvâl 1070/Haziran 1660 tarihli bir başka belgede, Köprülü'nün handaki su ihtiyacının giderilmesine yönelik suyolu ve buna bağlı çeşmeler yaptırdığından bahsedilmektedir.³³

Evâil-i Zilhicce 1071/Temmuz-Ağustos 1661 tarihli vakfiyede ise Sivas Sancağı'na bağlı gösterilen Turhal, hem köy hem de nâhiye olarak zikredilmektedir. Buna göre Köprülü Mehmet Paşa, Turhal'da bir han ve han etrafında beş dükkân ve bir samanlık yaptırmıştır.³⁴ Buradaki vakıf eserlerin masraflarını karşılamak amacıyla da Turhal'da Buzağioğlu denilen bir bahçe ile Turhal'a bağlı Boğabağı³⁵ ve Kartil? (قرتیل) adlı köylerin havâss-ı hümayun, zeâmet ve berâtlı tumarlar ve kale muhafızları dışında kalan bâd-ı hevâ vergisinin yarısı ile resm-i arûsâne, beytülmal, mâl-ı gâib, mâl-ı mefkûd, yava ve kaçgûn gibi vergilerini vakfetmiştir.³⁶

Vakfiyede ismi geçen köylerden başka Evail-i Zilhicce 1072/Temmuz 1662 tarihli hudûdnâmede Köprülü Mehmet Paşa'nın buradaki hanına vakfedilen iki köy daha görülmektedir. Vakfiyedeki köy isimleri ile hududnâmedeki köy isimleri arasında imlâ bakımından oldukça büyük bir farklılık göze çarpmaktadır. Bir

rı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2005, ss. 25-28.

32 KK, V, 1/2444, vr. 7a.

33 TKGM, KKA, V.C., 81, vr. 87b-88a.

34 KK, V, 3/2446, vr. 13b.

35 Bugün Çorum'a bağlı köy. **Köylerimiz** (1968'e kadar), İçişleri Bakanlığı Yayını, 1968, s. 96.

36 KK, V, 3/2446, vr. 13b.

diğer husus; Köprülü, 7 Rebiülevvel 1072/31 Ekim 1661 tarihinde vefat ettiği-nden hudûdnâme sonradan düzenlenmiştir. Dolayısıyla 1071/1661 tarihli vakfiye- de zikredilen köylerin gelirlerinin yetersiz kalması üzerine iki köy daha buraya sonradan vakfedilmiş olabilir.

Sınırnâme/hudûdnâmenin çıkarımı için İstanbul'dan Hamza Ağa görevlendi- rilmiştir. Hududnâmede ismi geçen köyler Cefrîn (جفرین) ve Kuytul'dur (قیتول)³⁷. Öte yandan hudûdnâme ve vakfiyeden daha eski Evâil-i Şevval 1070/Haziran 1660'da tarihli bir belgede havâss-ı hümâyun köylerinden 6.585 akçe vergisi olan Boğabağı (بوغاباغي)'nın Köprülü Mehmet Paşa Vakfı'na ait olduğu belirtilmektedir. Dönemin nişancısına bu hususla alakalı emir verilmiş defterde gerekli düzelt- meleri yapması için buyruldu gönderilmiştir. Bu köy yukarıda ismi geçen Boğa- bağı'dır; imlâsında eksiklik vardır.³⁸ Sonuç itibariyle buraya vakfedilen yerler; Boğabağı, Kuytul, Kartil ve Cefrin adlı köylerdir.

Vakfiyeye göre handa görev alacak kişiler ve yapılacak masraflar aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:³⁹

TURHAL	Günlük (Akçe)
Hancı	10
Dolabçı	4
(Dolab tamîrine)	8
(Han tamîrine)	10
(Su yolu tamîrine)	2

Belgelere göre han bir kapılıdır.⁴⁰ Uzunçarşılı, "Tokat Kitabeleri" adlı eserinde Turhal'da bulunan 1069/1658-1659 tarihli bir han kitabesinden bahsetmekte ve kitabeye ilgili şu bilgileri vermektedir: "*Şeyh Mustafa Efendi Camii⁴¹ kapısının hâricinde minâre kapısı yanında bir kısmı kırılmış olduğu halde bulunurdu. Bunun da mektebe naklini muallim Mahmut Bey'e söyledim. Rivâyete göre bu kitâbenin konduğu hân hükümet konağının bulunduğu yerdeymiş. Yazısı girift sü- lüstür. Kitâbenin uzunluğu 62 genişliği 46 cm'dir. Kitâbe üç beyitten mürekkebtir. Mısralar karşılıklıdır*"⁴² Bu bilgiyi aktardıktan sonra Uzunçarşılı kitâbeyi okuya- bildiği kadarıyla şu şekilde aktarmaktadır:

*"Sa 'âdetlü revîş-i zamîr ol vezîr
Ki nâmı Mehmed Paşa kârdân
.....sâhib-i kerem*

37 TKGM, KKA, VC 81, vr. 87b. Kuytul, bugün aynı adla Turhal'a bağlı köy merkezi. Köylerimiz 1968, s. 392; Köylerimiz 1928, s. 554

38 TKGM, KKA, VC 81, vr. 88a.

39 KK, V, 3/2444, vr. 34b.

40 BOA, EV. MKT. 3023.166

41 Bu cami "Kesikbaş Camii" olarak da bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hamza Gündoğdu, Ahmet Ali Bayhan, **Tarihi Yaşatan İl Tokat**, 2006, s. 520-531.

42 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Kitâbeler**, Milli Matbaa, İstanbul, 1345/1927, s. 82

*Kabûl ide hayrın anın müste'ân
Didi Hâtif gayb anın târihin
Bin altmış dokuzda yapıldı bu hân*"⁴³

Uzunçarşılı burada ismi geçen Mehmed Paşa'nın vüzerâdan biri olduğunu ancak kim olduğunu bilinmediğini söylemektedir. Bu noktada Uzunçarşılı'nın kim olduğunu bilmediği Mehmed Paşa'nın "Köprülü" olduğu açıktır. Nitekim arşiv belgeleri de hânın yerine sonradan hükümet konağının yapıldığını göstermektedirler.

22 Şaban 1323/22 Ekim 1905 tarihli Defter-i Hakânî Nâzırlığı'nın yazısından anlaşıldığına göre han, bu tarihten iki üç sene evvel yıkılmış; arsası üzerine hükümet konağı yapılmıştır.⁴⁴ Buna karşın Evkâf Nezâreti'nden Sivas vilayetine yazılan yazıda han arsası üzerine hükümet konağının hangi tarihte yapıldığı sul edilmekte bunun için maktû' bir bedelin tahsis edilip edilmediği sorulmaktadır.⁴⁵

Sonuç

2010 yılında Turhal Kazasına yaptığımız ziyarette, yerlilerin yaşça ileri gelenleriyle konuştuğumuzda Köprülü Mehmet Paşa'ya izâfe edilen bir hanı bilmediklerini söylediler. Belediye yetkilileriyle yaptığımız görüşmede ise böyle bir hanın kendi kayıtlarında ve krokilerinde var olmadığını gördük. Öte yandan kitabenin nerede olduğuyla alakalı da bir bilgiye ulaşamadık. O hâlde yukarıdaki belgeden hareketle hâlen faaliyet gösteren Hükümet Konağının yerinde eskiden Köprülü Mehmet Hanı'nın var olduğu söylenebilir. Önerimiz şudur: Mevcut hükümet konağına tebliğdeki bilgileri hâvî bir levha ve konuya ilişkin belgeler asılabilir. Böylece Turhal tarihinin bir parçası olan han ve hükümet konağıyla alakalı bilgiler sonraki nesillere doğru bir şekilde intikal ettirilebilir.

43 Uzunçarşılı, s. 82.

44 BOA, EV. MKT. 3019.36

45 BOA, EV. MKT. 3023.166

Tokat İli Erbaa İlçesi Kırsal Konut Dokusunda Korumanın Eko-Turizm Kapsamında Değerlendirilmesi

Özlem SAĞIROĞLU*

Özet

Yaşanan, çalışılan veya doğal gereksinimlerin sağlandığı yerlerin dışına; geçici bir süre konaklayarak aile ziyareti, dinlenme, eğlenme, gezip görme, din, sağlık, spor, kongre gibi amaçlarla tamamen serbestlik içeren bir şekilde gitme ve dönme işlemine turizm adı verilmektedir. Günümüzde ise turizm talepleri eskiye göre değişiklik arz ederek alternatif alanlara doğru kaymış; sürdürülebilir turizm anlayışı popülerite kazanmıştır. Sürdürülebilir turizmde fonksiyon 'dinamik öge' ulaştırma ile 'statik öge' konaklama işlevleri arasında, bu fonksiyonların rekreasyon alanlarını da kapsayacak şekilde ekonomik ve ticari amaçlarla işletilmesi faaliyetidir. Bu bağlamda ise rekreasyon alanlarını doğal çevre oluştururken, ulaşım işlevi çok farklı alternatif yöntemler kullanılarak yapılmakta, konaklama fonksiyonu için ise, geleneksel kırsal konutlar; yapım malzemesi, şekli ve ekonomik ömrünün tamamlanmasının akabinde doğaya %100 dönüştürülebilir olmaları sebebi ile ciddi bir potansiyel tanımlamaktadır. Günümüzde artık tüm dünyada kabul edildiği üzere bir yapıyı korumanın en kolay ve masrafsız yolu, yapıyı kullanmaktır. Bu sebeple geleneksel kırsal yapıları korumanın da yolu, ailelerin o bölgede ve söz konusu yapılarda ikametinin devamının sağlanmasından geçmektedir. Bunu sağlayabilmek için ise, göç ve terk sebeplerini ortadan kaldırmak, ekonomik seviyeyi yükseltmek bir çözüm oluşturmaktadır. Ekonomik seviyenin yükselmesi ve çalışma alanına ekolojik dengenin bozulmadan para akışının sağlanmasının yolu ise yine sürdürülebilir turizmden geçmektedir.

Çalışma kapsamında Tokat ili Erbaa ilçesinin eko- turizm çeşitlerine göre uygunluğu; alanda yapılan fiziki tespitler, malzeme, olanak ve çevresel veriler bağlamında yapılan araştırmalar; anketler yardımı ile belirlenen halk gereksinimi, sosyal, kültürel, ekonomik tespitler ile kullanıcı (turist) memnuniyeti kapsamında belirlenmiş; elde edilen sonuçlar alana yönelik sürdürülebilir turizm önerileri şeklinde gerekçeleri ile önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eko-Turizm, Kırsal Turizm, Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir Koruma, Erbaa.

* Öğr.Gör.Dr.; Gazi Üniversitesi Mimarlık Fak. Mimarlık Böl.; osagioglu@gazi.edu.tr

1. Giriş

Sürdürülebilirlik; bir toplumun ekosistemin veya sürekliliği olan herhangi bir sistemin işlerini kesintisiz, bozulmadan, aşırı kullanımla tükenmeden, ya da sistemin hayati bağı olan ana kaynaklara aşırı yüklenmeden sürdürülebilmesi olarak tanımlanırken; (Demir C., Çevirgen A; 2006) Sürdürülebilir turizm ve seyahat anlayışı, doğal, biyolojik, ekolojik, kültürel, toplumsal tüm yenilenebilir kaynaklara süreklilik sağlayacak, turistik ürünlerin uzun yıllar arza konu olabilme koşullarını yaratacak, başta çevre olmak üzere kaynakları geliştirerek korumak üzere optimal ve rasyonel kullanacak bir planlama ve uygulama anlayışı olarak tanımlanabilir (Pekin F.; 2011) Eko-turizm terimi ilk olarak 1983 yılında Hector Ceballos-Lascrain tarafından ortaya atılmış ve doğadan zevk alma; doğal ve kültürel kaynakların kıymetini bilme şeklinde tanımlanmıştır (Erdoğan N.; 2003) Sürdürülebilirlik kavramının tartışılmaya başlaması daha eskilere dayanıyor olsa da, sürdürülebilir turizm tartışmalarının başlangıcı IUCN¹, UNEP² ve WWF³ 'nin 1990 yılında ortaklaşa yayınladıkları Dünya Koruma Stratejisi (Sürdürülebilir Gelişme için kaynak koruma) isimli rapor ile olmuştur (Pekin F.; 2011). Ardından Birleşmiş Milletler tarafından 1983 yılında kurulmuş olan Dünya Çevre ve Gelişme komisyonu'nun Brundtland Raporunu yayımlaması ve 1992 Rio Zirvesinde sürdürülebilirlik kavramının; ekonomi, kalkınma, inovasyon, mimari ve tüketim alanlarında tartışılması; ekolojik, jeolojik, sorumlu ve yeşil turizm gibi kavramlar ile karbon emisyonu tartışmalarının gerçekleşmesini sağlamıştır. 1995'te sürdürülebilir turizm dünya konferansında sürdürülebilir Turizm Bildirgesinin kabul edilmesi ve hemen akabinde 2002 yılında Johannesburg'da yapılan sürdürülebilir Gelişme Dünya Zirvesi'nde konuya yönelik yeni kararlar alınması konuya ilginin artmasının önemli sebepleridir. 2003 yılında Avrupa komisyonu 'Avrupa turizminin sürdürülebilirliği için temel yönlendirmeler' isimli açıklamasını yayınlınca, bu açıklamaya bağlı olarak 2004 yılında Turizm Sürdürülebilirlik Grubu kurulmuş; bu grup 2006 yılında EDEN⁴ projesini desteklediğini açıklamış; böylece 2009 yılında Türkiye'den Kars- Kuyucak Gölü'nün seçilmesi mümkün olmuştur (Sağiroğlu Ö.; ve Aksulu I.;2013).

Günümüzde sürdürülebilir turizm konusunda tüm dünyaya yol gösteren ilkelere ve hedefler, Birleşmiş milletler dünya turizm Örgütü'nün (BMDTÖ) 2005 yılında yayımlanan 'Tourism and sustainability: an Overview isimli yayınında belirlenmiş 12 ana hedefdir. Bu hedefler, ekonomik geçerlilik, yerel refah, istihdam kalitesi, sosyal eşitlik, her türlü ziyaretçiye eşit olanak sağlama, yerel denetim, yerel toplulukların refahı, kültürel zenginlik, fiziksel bütünlük, biyolojik çeşitlilik, kaynak yeterliliği ve çevre temizliği şeklinde sıralanmıştır (Pekin F.; 2011).

1 Uluslararası Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği

2 Birleşmiş Milletler Çevre Programı

3 Dünya Doğayı Koruma Vakfı

4 Avrupa Seçkin Destinasyonlar

2. Sürdürülebilir Turizmin Bileşenleri

Sürdürülebilir turizm, insan nüfusunun faaliyetleri ile birlikte onların doğal, sosyal ve kültürel çevreleri arasında uyumun bulunduğu bir denge durumu olarak tanımlanabilir (Demir C., Çevirgen A; 2006). Fakat sürdürülebilirlik, bir turizm türü olarak düşünülmediği; bu anlayışın turizmin her türünde ‘mutlak şart’ olarak ele alınmasının sağlandığı sürece bu denge kurulabilir ve yaşatılabilir. Sürdürülebilir turizmde fonksiyon ‘dinamik öge’ ulaştırma ile; ‘statik öge’ konaklama işlevleri arasında, bu fonksiyonların rekreasyon alanlarını da kapsayacak şekilde ekonomik ve ticari amaçlarla işletilmesi faaliyeti olup insan, bitki örtüsü, hayvanlar topluluğu, mikroorganizmalar vb.gibi canlı; yer, su, hava iklim, doğal ve tarihi yapılar, somut kültürel miras vb.gibi cansız ve ekonomik toplumsal ve politik koşullar, somut olmayan kültürel miras vb. gibi diğer olmak üzere 3 ana bileşenden meydana gelmektedir (Pekin F.; 2011).

Çalışma alanı olarak seçilen Tokat iline bağlı Erbaa ilçesi, bu üç ana birleşenin dengeli kurgusu gözetilerek sürdürülebilir turizm çeşitlerine ‘konaklama’ uygunluğu açısından incelenmiştir.

3. Erbaa İlçesi Genel Tarihi, Fiziki Özellikleri ve Demografik Yapısı

Erbaa ilçesi, Orta Karadeniz Bölgesi’nde, Tokat iline bağlı, Yeşilirmak Havzası üzerinde İç Anadolu ve Karadeniz bölgeleri arasındaki geçiş güzergahı üzerinde kurulmuştur. Yüzölçümü 1.111 km²’dir. Erbaa ilçesinin sınırlarını, güneyinde Tokat il merkezi, kuzeybatısında Amasya’nın Taşova ilçesi, kuzeyinde Ordu’nun Ünye ilçesi, doğusunda Tokat’ın Niksar ilçesi, batısında Amasya il merkezi ve Turhal ilçesi oluşturmaktadır.

Erbaa ilçesi Orta Karadeniz Bölgesi iklimi ile İç Anadolu Bölgesi iklimi arasında bir geçiş iklimi gösterir. Kuzey Anadolu’nun dağ silsilesi burada etkisini kaybettiğinden ve Yeşilirmak havzasının batısında rutubetli rüzgârlara maruz kaldığından ılıman bir iklim hüküm sürmektedir. Bu nedenle kışlar yağışlı ve ılıktır. Ayrıca burada Mikro-Klimatik alanlara rastlanır. Kelkit ve Tozanlı çaylarının birleşerek Yeşilirmak (İris) adını aldığı yerde, verimli topraklar üzerinde kurulmuştur. İlçe toprakları, kısmen Tozanlı çayı olmak üzere özellikle Kelkit Irmağı boyundaki bir ova ile bunu çevreleyen dağlık yerleri içine alan 1.111 km² lik bir alanı kapsamaktadır (Kürklü E.;2008).

Şekil 1. Tokat Erbaa fiziki haritası (WEB1)

Erbaa ilçesi kapsamında, çevrede yapılan kazılardan, rastlanan kalıntılardan, tarihi kayıtlardan ve yapılan araştırmalardan Kelkit Havzası ve yöresinin HİTİT'lerin yerleşim alanı olduğu tespit edilmiştir. Hititlerin ve Firiğlerin bu havza boyunca M.Ö. 2000 ile 600 yıllarında irili ufaklı birçok yerleşim alanı kurdukları bilinmektedir. Bu dönemlere ait Horoztepe, Hacıpazar, Zilhor köyleri yörelerinde birçok höyük ve tümüslere rastlanmaktadır. Antik çağın ünlü coğrafyacısı Amasyalı Strabon buraların Pontuslar dönemine FONOROVA olarak isimlendirildiğini, yine bölgede çok miktarda zeytinlik, üzüm bağları olduğunu, ormanların bulunduğunu, buralarda sayfiye yerlerinin olduğunu kaydetmektedir.

Pontus Hükümdarı Pontpolinyak bölgeye hükmettiği zaman ovaya FONOROVA adını verimli münbit, yeşil sulak olmasından dolayı verdiği, tarihçiler tarafından kaydedilmektedir. Daha sonra Pontusların son hükümdarı VI. Mithridates bu ismi kaldırarak Kelkit Havzasına OPOTORMA adını vermiştir. VI. Mithridates bugünkü Kale Köyünün bulunduğu yerde birleşen Kelkit ırmağı ile Tozanlı ırmağının Yeşilirmak adını aldığı Boğazkesen olarak bilinen yere Amasya'yı Niksar'a bağlamak için köprü yapmıştır. Köprünün ayakları halen mevcuttur. Kaledeki köprü ile Kaleyli inşa ettirmiştir.

Pontus Krallığı, Roma'nın eline geçince İmparator Pompey şimdiki Boğazkesene Mağnapolis adını vermiştir. Hükümet merkezi bugünkü Emeri (AMERYA), Simeri (GÜVEÇLİ) Köyüne taşınmış, buralarda kaleler inşa etmiştir. Bugün kalıntıları hala mevcuttur. Buradan da Hükümet Merkezi Niksar'a taşınmıştır. Bölge daha sonra Romalıların, Danişmentlilerin, Bizanslıların, Selçukluların sonra da Osmanlı İmparatorluğu'nun eline geçmiştir. 1872'de İlçe olmuş ve Erbaa adını almıştır. 1892'de Tokat iline bağlanmıştır (Master plan;2013).

4. Çalışma Alanı Seçimi

Çalışma alanı olarak Tokat ili Erbaa ilçesinde bulunan; Yukarıçandır, Yolde-re, Tosunlar, Kızılçubuk, Kale, Hacıpazarı, Güveçli, Çalkara, Ballıbağ ve Bağrı-

nar Köyleri seçilmiştir. Köylerin seçiminde yakın çevrelerinde tarihi veya turistik bölgelerin olması, turizme yönelik faaliyetlerinin olması veya hiç bir avantajlı taraflarının olmaması gözetilmiş, aralarındaki farklar belirlenmeye, ahalinin farklı görüşler belirtebilmesine olanak sağlanmaya çalışılmıştır.

Köylerde Bağpınar ve Ballıpınar hariç olmak üzere genellikle sebze ve tütün yetiştirilmekte, Bağpınar ve Ballıpınar'da ise ağırlıklı olarak üzüm yetiştiriciliği yapılmaktadır.

Köylerde yapılan çalışma kapsamında, köylülerle göç sebebi ve yeri, nitelikli konutlarla ilgili katkı yönü ve gereği, turizme yönelik görüşler, ev-köy içi üretim ve satış, konut ve oda pansiyonculuğu ile turizmin getiri - götürüleri hakkında sorular içeren bir anket uygulaması yapılmıştır. Anket uygulaması 50 kişi ile gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda köylerdeki nitelikli konut stoğunun durumuna yönelik analizler yapılarak betonlaşmaya yönelik değerlendirmeler yapılmıştır.

Şekil 2. Erbaa haritasında çalışma yapılan köylerin merkeze göre konumları

5. Köylerdeki Durumun Tespiti

Çalışma yapılan köylerin tümünde 1985-2012 yılları arasında ciddi bir nüfus azalması görülmektedir. (Tablo-2) Köylerdeki nüfusun büyük bir çoğunluğu Erbaa ilçe merkezinde yerleşik hayata geçmiş, yazları ve tarımsal faaliyetlerin gerektirdiği ölçüde gününbirlik veya kısa süreli olarak köye gidip gelmeyi tercih etmektedir. İkametleri ilçede görünen bu kesimin, Erbaa ilçe merkezindeki nüfus artışının sebeplerinden biri olduğu söylenebilir. (Tablo-1)

Tablo 1. Erbaa ilçesi yıllara göre nüfus dağılımı (WEB 2).

ERBAA	2012	2011	2010	2009	2008	2007	2000	1990	1985	1980	1975	1970	1965
Toplam:	93.799	95.540	95.815	97.561	96.059	95.658	100.586	99.596	96.253	91.263	83.854	74.692	68.816
Erkek:	46.125	47.015	46.938	48.109	47.462	47.326	48.769	48.375	46.700	46.077	42.662	36.996	34.719
Kadın:	47.674	48.525	48.877	49.452	48.597	48.332	51.817	51.221	49.553	45.186	41.192	37.696	34.097
İlçe Merkezi:	75.829	76.487	59.901	58.845	57.210	56.810	45.595	33.554	28.840	25.243	20.315	15.606	13.168
Köy:	17.970	19.053	35.914	38.716	38.849	38.848	54.991	66.042	67.413	66.020	63.539	59.086	55.648

Tablo 2. Çalışma yapılan köylerin nüfus verileri, yapılan anketlere göre göç sebebi ve göç edilen bölge verileri

KÖY ADI	NÜFUS VERİLERİ (web3)		GÖÇ SEBEBİ			GÖÇ EDİLEN YER		
			İŞSİZLİK	EVLİLİK	SOSYAL OLANAKLAR	BÜYÜKŞEHİR	İL MERKEZİ	ERBAA
Güveçli	Yıl	Toplam	-	-	-	-	-	-
	2012	183						
	2011	179						
	2010	201						
	2000	244						
	1990	266						
	1985	276						
Bağpınar	Yıl	Toplam	%100	%40	%30	%100	%30	%40
	2012	414						
	2011	419						
	2010	429						
	2000	553						
	1990	729						
	1985	795						
Ballıbağ	Yıl	Toplam	%70	%20	-	%100	-	-
	2012	776						
	2011	775						
	2010	824						
	2000	1.021						
	1990	1.226						
	1985	1.258						
Çalkara	Yıl	Toplam	%100	%50	%50	%100	%20	%20
	2012	503						
	2011	536						
	2010	516						
	2000	691						
	1990	904						
	1985	893						
Hacıpazarı	Yıl	Toplam	%100	%80	-	%100	%20	-
	2012	608						
	2011	675						
	2010	716						
	2000	929						
	1990	1.141						
	1985	1.249						
Kale	Yıl	Toplam	%100	%20	-	%100	-	%30
	2012	320						
	2011	328						
	2010	321						

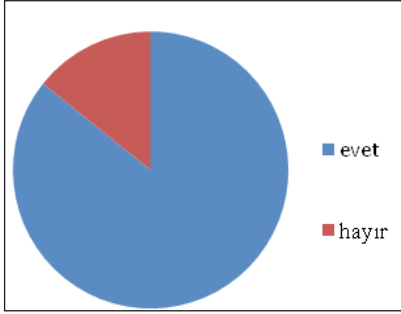
Kızılcubuk	Yıl	Toplam	%100	-	%50	%100	%30	-
	2012	140						
	2011	157						
	2010	164						
	2000	248						
	1985	298						
Tosunlar	Yıl	Toplam	%100	%20	-	%100	-	%30
	2012	252						
	2011	232						
	2010	240						
	2000	297						
	1985	385						
Yoldere	Yıl	Toplam	%100	-	-	%100	-	-
	2012	189						
	2011	219						
	2010	216						
	2000	335						
	1985	372						
Y.Çandır	Yıl	Toplam	%100	%50	-	%100	%50	%50
	2012	316						
	2011	357						
	2010	322						
	2000	555						
	1985	744						

Köylerdeki göçün büyük bir kısmı büyükşehirlere özellikle İstanbul'a olmuştur. Anket yapılan kişilerin büyük bir çoğunluğu, ailelerinden birden fazla kişinin İstanbul'da yaşadığını belirtmişlerdir. Bunun dışında Tokat, Amasya, Sivas, Samsun gibi yakın il merkezlerine taşınan kişilerin sayısı da yüksektir.

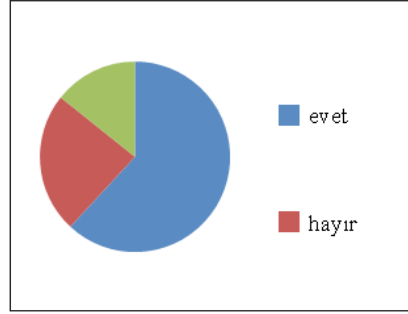
Köylerde yaşayanların geneli 40 yaş ve üzeri üretime katılan bireylerden oluşmaktadır. Gençlerin işsizlik sebebi ile taşındıkları belirlenmiştir. Üretime katılmayan yaşlıların büyük kısmı ise, yazın köylerindeki evlerine dönerken, kışları il ve ilçe merkezlerindeki ailelerinin yanına geçici olarak göçmektedir. İşsizlik sebebi dışında, yetersiz maddi gelir, evlilik, sosyal olanaklardan faydalanma, eğitim ve sağlık hizmetlerinden faydalanma istekleri göç sebepleri arasında gösterilmiştir.

Köylerin nüfusu değişkenlik göstermekle birlikte, öğretmen, imam gibi ata-ma ile gelmiş olanlar hariç, tümü çiftçilik yapan bireylerden oluşmaktadır. Ürün ekme ve toplama dönemlerinde daha önce il ve ilçe merkezine göçmüş olan akrabalarla yardımlaşıldığı da belirlenmiştir.

Köyde yaşayan bireylerle yapılan anketler neticesinde hane içi kışlık yiyecek üretiminin, neredeyse her konutta, az veya çok bulunduğu belirlenmiştir. Anket sonuçlarına göre evde kışlık yiyecek üretmeyen hane sayısı %16'da kalmış, %84'lük bölümü karşılayan hanede kışlık yiyecek üretimi yapıldığı belirlenmiştir. Bu yiyecekler arasında salamura yaprak, pekmez, sebze kurutması, kurutulmuş baharat, tarhana, salça ve reçel öncelikli sayılanlar arasındadır.

Evde kışlık yiyecek üretimi var mı?

Fazla üretimi satmayı düşünür müsünüz?

Şekil 3. Evde kışlık yiyecek üretimi ve satışına yönelik durumu belirten anket sonuçları

Elde edilen verilere göre, ankete katılan köy sakinleri, kış için hazırlanan yiyeceklerin satışı konusunda % 23.8 olumsuz, % 14.3 kararsız görüş bildirmişlerdir. Bu soruya olumlu yanıt bildiren %61.9'luk kesim ise, halihazırda üretimlerini Erbaa pazarına götürüp sattıklarından bahsetmişlerdir.

Resim 1. Köylerde kışlık yiyecek üretimine yönelik fotoğraflar (Tosunlar ve Ballıbağ köyleri)

Köylerde halı veya kumaş dokumaya yönelik bir üretim olmadığı gibi satışı yapılabilecek farklı el-işi türleri de yoktur. % 100'lük kısım bu konuda olumsuz görüş bildirmişlerdir.

6. Köylerdeki Konut Stoğunun Güncel durumu

Erbaa ilçesine bağlı olup çalışma yapılan köylerin tümünde, nitelikli tarihî konutların terk edilerek yeni yapılmış olan niteliksiz betonarme konutlara geçiş yapıldığı, bu sebeple nitelikli konutlarda kullanılmamaya bağlı ciddi bir köhneme

durumunun mevcudiyeti gözlenmiştir. Basit onarımlarla kullanılabilir durumda bulunan bu konut stoğunu oluşturan konutların yapım sistemi 2 türdür. Bir kısmının zemin katları tuğla yığma, üst katları ise ahşap çatki arası kerpiç veya yine tuğla dolgulu olup, bir kısmı ise her iki katta da ahşap çatki arası tuğla dolgu olarak inşa edilmişlerdir. Duvarlar orijinalinde saman katkılı çamur sıva üzeri kireç badana olup, günümüzde çoğunun döküldüğü görülmektedir.

Resim 2. Akça, Bağpınar, Ballıbağ ve Yukarıçandır köylerindeki nitelikli konutlardan örnekler

Yapılan anketler kapsamında, konutların neden terk edildiği sorusuna cevaben, konfor koşullarının yetersizliği ve depreme dayanıksızlık gösterilmiştir. Konutların rehabilitasyonu konusu olumlu karşılanmış, onarım sonrası eski evine dönmek istediğini belirten köylüler az sayıda da olsa (%8) olmuştur. Ankete katılanların % 95'ini oluşturan, onarım isteyen bu gruptan sadece %12'si onarım sürecine katkı koyabileceğini belirtmiş; bunlardan ise sadece 1 tanesi maddi yardım yapabileceğini belirtirken, diğerleri ancak işgücü bağlamında onarım sürecine katkı koyabileceklerini iletmışlerdir.

7. Köylerin Sürdürülebilir Turizm İçin Potansiyelinin Saptanması

Tokat ili için sürdürülebilir turizm türlerini kapsayan bir çalışma mevcut olmakla birlikte, Erbaa ilçesi için yapılmış özelleşmiş bir çalışma bulunmamaktadır.

Tablo 1. Tokat İlinde Yürütülen Ekoturizm ve/veya Kırsal Turizm Türleri (Kızılaslan ve Ünal;2014)

BİLGİ EDİNMEYE YÖNELİK ETKİNLİKLER	EĞLENMEYE YÖNELİK ETKİNLİKLER	DİNLENMEYE YÖNELİK ETKİNLİKLER
1.BOTANİK TURİZMİ 2.DOĞA FOTOĞRAFÇILIĞI 3.JEOTURİZM 4.KUŞ GÖZLEMCİLİĞİ 5.FESTİVAL TURİZMİ 6.GELENEK GÖRENEK TURİZMİ 7.KÜLTÜR TURİZMİ 8.ÇİFTLİK TURİZMİ 9.TARİHSEL ALAN TURİZMİ 10.MAĞARA TURİZMİ 11.GASTRONOMİ TURİZMİ	1.BİSİKLET TURİZMİ 2.OLAĞANÜSTÜ OLAYLARI İZLEME 3.DOĞA YÜRÜYÜŞÜ(TREKKİNG) 4.DAĞCILIK TURİZMİ 5.GÖL TURİZMİ 6. AV TURİZMİ 7.HAVA SPORLARI 8.ORYANTİRİNG	1.DİNLENME TURİZMİ 2.TERMAL TURİZM 3.YAYLA TURİZMİ 4.KAMP VE KARAVAN TURİZMİ

Erbaa ilçesi ve özelinde çalışma yapılan köyler için, mevcut duruma göre yapılması mümkün olan sürdürülebilir turizm türleri ile güçlü ve zayıf yönler aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 2. Erbaa ilçesi ve çalışma yapılan köylerin sürdürülebilir turizm potansiyellerine yönelik tablo

SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM TÜRÜ	KÖY- İLÇE	YERİ	OLANAKLAR / GÜÇLÜ YÖNLER	ZAYIF YÖNLER	YAPILABİLİRLİK
FOTOSAFARİ	TÜMÜ	BOĞALI YAYLASI, KELKİT ÇAYI, YEŞİLIRMAK, DÜDEN GÖLÜ, KÖYLER, ERBAA OVASI	YÜKSEK SAYIDA BAKI NOKTASI FARKLI EKOSİSTEMLERİN SUNDUĞU OLANAKLAR DOĞAL, KÜLTÜRELVE SOSYAL YAŞAMA DAİR (FOLKLORİK ÖZELLİKLER)ZENGİN İMKANLAR	İLÇE MERKEZİ DIŞINDA KONAKLAMA İMKANININ SINIRLILIĞI	YÜKSEK
SPORTİF OLTA BALIKÇILIĞI	5,11	KELKİT ÇAYI, YEŞİLIRMAK, DÜDEN GÖLÜ	HALİHAZIRDA YAPILYOR OLMASI	İŞLEVE YÖNELİK MALZEME SATIŞININ OLMAYIŞI, KONAKLAMA İMKANLARININ AZLIĞI	YÜKSEK
RAFTİNG	11	KELKİT ÇAYI	HALİHAZIRDA YAPILYOR OLUŞU	TESİS OLMAYIŞI	ORTA

ESTETİK GÖL VE ŞELALE GEZİSİ	11,5,7	KELKİT HAVZASI, DÜDEN GÖLÜ, SİMERİ ÇAĞLAYANI	DÜDEN GÖLÜNÜN DOĞAL BİR GÖL OLMASI , BOZULMAMIŞ OLMASI VE STATÜ KAZANDIRILABİLECEK ALAN OLUŞU SİMERİ ÇAĞLAYANININ BOZULMAMIŞ, BAKİR BİR ALAN OLUŞU	TESİS OLMAYIŞI	ORTA
BOTANİK GEZİSİ		BOĞALI YAYLASI, KELKİT HAVZASI , YEŞİLİRMAK, DÜDEN GÖLÜ	HALİHAZIRDA YAPILMIŞ TEZ VE PROJE ÇALIŞMALARI BULUNMASI EKOSİSTEME YÖNELİK ARAŞTIRMA GEZİLERİNİN YAPILIYOR OLUŞU		ÇOK YÜKSEK
İZOLE EKO- SİSTEM / ENDEMİK TÜR GEZİSİ		KELKİT HAVZASINDA 20 DEN FAZLA TÜR	HALİHAZIRDA YAPILMIŞ TEZ VE PROJE ÇALIŞMALARI BULUNMASI EKOSİSTEME YÖNELİK ARAŞTIRMA GEZİLERİNİN YAPILIYOR OLUŞU		ÇOK YÜKSEK
KÖY PAZARI - ALIŞVERİŞ GEZİSİ	TÜMÜ	TÜM KÖYLERDE	HALİHAZIRDA BAZI KÖYLERDE İNTERNET ÜZERİNDEN SATIŞ YAPILIYOR OLMASI DÜZENLENEN FESTİVALERDE SATIŞ AMAÇLI ORGANİZASYONLARIN BULUNMASI İLÇE MERKEZ VE PAZARINDA EL EMEĞİ SATIŞLARININ MEVCUT OLMASI	KÖYLERDE SATIŞ İÇİN OR- GANİZASYON AZLIĞI, KONAKLAMA TESİSİ BULUN- MAYIŞI	ÇOK YÜKSEK
YAYLA GE- ZİSİ		BOĞALI YAYLASI	TOKAT İLİNİN TÜRKİYE TURİZM STRATEJİSİ KAVRAMSAL EYLEM PLANI HARİTASINA GÖRE ‘‘YAYLA TURİZMİ GELİŞİM KORİDORU’’ BÖLGESİNDE KALMASI; DİĞER İLLERLE BAĞLANTILI GEZİ DÜZENLENEBİLMESİ HALİHAZIRDA ŞENLİK YAPILMASI	TESİS BULUNMAYIŞI	YÜKSEK
TARİHİ ESER - SİT GEZİSİ	6,2,7,9,10,3,4,5	KELKİT HAVZASI	KELKİT HAVZASININ HİTİT VE FRİGLERİN YERLEŞİM BÖLGESİ OLARAK KULLANILMIŞ OLMASI HACİPAZAR VE ÇEVRESİNDE HÖYÜK VE TÜRÜMLÜSLERİN YOĞUN MEVCUDİYETİ. KALE KÖYÜNDE PONTUSLARDAN KALAN KALE VE KÖPRÜ MEVCUDİYETİ. BAĞPINAR VE GÜVEÇLİ KÖYLERİNDE ROMA DÖNEMİ KALINTILARI (SİMERİ KALESİ) MEVCUDİYETİ KIRSAL SİVİL MİMARİ ÖRNEKLERİN MEVCUDİYETİ	KONAKLAMA VE DİĞER İHTİYAÇLAR İÇİN TESİS BULUNMAYIŞI	ÇOK YÜKSEK

ORMAN GEZİŞİ	5,11	KALE KÖYÜ, İLÇE MERKEZİ GÜNEYİ	ERBAA İLÇESİNDE KOZLU, MEYDANDÜZÜ VE OSMANKÖY CİVARINDA YABANI ÇAY, KALE KÖYÜ CİVARINDA ÇATALAN ORMANLARI, LÜBNAN SEDİRİ MEVCUDİYETİ	TESİS BULUNMAYIŞI	ÇOK YÜKSEK
ORGANİK TARIM / TARIM VE ÇİFTLİK TURİZMİ	TÜMÜ	TÜM KÖYLERDE	HALİHAZIRDA ORGANİK OALRAK CEVİZ, ELMA, ŞEFTALİ, NAR, YONCA, BUĞDAY, MISIR, YEŞİL SOĞAN, ÜZÜM, ARPA, FİĞ, KABAK, ARMUT, FINDIK, AYVA, KİRAZ, VIŞNE, NOHUT, K. SOĞAN, TAZE FASULYE, BİBER, DOMATES, KAVUN, KORUNGA VE BAL YETİŞTİRİCİLİĞİNİN YAPILYOR OLUŞU	ORGANİZASYON VE TESİS BULUNMAYIŞI	ÇOK YÜKSEK
SPORTİF AVCILIK		İZİN VERİLEN AVLAKLAR	ERBAA AVCILAR VE ATICILAR SPOR KULÜBÜ DERNEĞİ'NİN MEVCUDİYETİ	TESİS BULUNMAYIŞI	ORTA
DAĞCILIK	11,	CANİK DAĞLARI	HALİHAZIRDA DAĞCILIK YAPILYOR OLMASI, CANİK DAĞLARININ ORGANİZASYONLAR TARAFINDAN BİLİNİYOR - KULLANILYOR OLMASI	TESİS BULUNMAYIŞI	YÜKSEK
TREKKING, ORIENTİRİNG -	TÜMÜ	ERBAA OVASI, KELKİT VADİSİ	NİKSAR'DA HALİHAZIRDA PLANLI YAPILYOR OLMASI, DOĞA SPORLARI DERNEKLERİNİN MEVCUDİYETİ	TESİS BULUNMAYIŞI	ÇOK YÜKSEK
KUŞ GÖZLEMÇİLİĞİ	2,7,9,10,3,4,5	KELKİT VE YEŞİLİRMAK HAVZASINDA	HALİHAZIRDA NİKSAR VE ÇEVRE İLÇELERDE YAPILYOR OLMASI,	TESİS BULUNMAYIŞI	YÜKSEK
FESTİVAL TURİZMİ	9,10	ÜZÜM HASADI VE PEKMEZ YAYLA FESTİVALİ	BALLIBAĞ VE BAĞPINAR KÖYLERİNDE ÜZÜM HASADI VE PEKMEZ ÜRETİMİ ETKİNLİKLERİ FESTİVAL OLARAK YAPILMAKTADIR. BOĞALI YAYLA ŞENLİKLERİ YAPILMAKTADIR.	KONAKLAMA VE DİĞER İHTİYAÇLAR İÇİN TESİS BULUNMAYIŞI	ÇOK YÜKSEK
1. YUKARIÇANDIR, 2. YOLDERE, 3. TOSUNLAR, 4. KIZILÇUBUK, 5. KALE, 6. HACİPAZARI, 7. GÜVEÇLİ, 8. ÇALKARA, 9. BALLIBAĞ, 10. BAĞPINAR , 11.ERBAA					

İlçe merkezinde konaklamaya yönelik olarak 3 otel ile bir öğretmenevi mevcuttur. Fakat çalışma yapılan köylerin sadece 1 tanesinde - ballıbağ köyü- gelen turist - misafir için konaklamaya yönelik tesis mevcudiyeti vardır. Diğer köylerde

mevcut olan birimler de öğretmen veya imam gibi köye sonradan gelen kişilerin konaklayabilmesi için tahsis edilmiş durumdadır. Ballıbağ Köyü'nde mevcut olan tesisin ise, özellikle düzenlenen festival sırasında ihtiyaç olmasından dolayı yapıldığı, muhtarı tarafından belirtilmiştir.

Yapılan anketlerde, Ballıbağ Köyü hariç olmak üzere köylülerin turizm ve turiste olumsuz baktıkları gözlenmiştir. Bunun sebebi sorulduğunda, köy ve çevresinde görülecek bir şey olmadığı, turist gelmesi için sebep bulunmadığı ifade edilmiştir. Ballıbağ köyü ise, düzenlenen festival sebebi ile turizm ve turist durumundan haberdar olması neticesinde turizm konusunda olumlu bakan yegâne köy olarak belirlenmiştir. Bu köyde pansiyonculuk yapma, oda veya kullanılmayan konutun kiraya verilmesi konularına olumlu yaklaşım %100 olmuştur. Her ne kadar turizme olumsuz baksalar da köylerin tamamında turizme yönelik yatırım olması durumunda iş kolu değiştirmeyi düşünenlerin oranı ortalamanın üstündedir (Şekil 4). Bununla birlikte ankete katılanların tamamı turizme yönelik eğitime alma konusunda olumlu cevap vermişlerdir.

Şekil 4. Köylerde yapılan anketlerdeki kira, pansiyonculuk ve iş kolu değiştirmeye yönelik soruların sonuçları

8. Değerlendirme

Erbaa ilçesi ve çalışma yapılan köylerin tümünde sürdürülebilir turizm açısından potansiyel olduğu tespit edilmiştir (Tablo 2). Bu potansiyelin kullanılabilmesi için başlıca problemin organizasyon ve tesis yetersizliği olduğu belirlenmiştir. Altyapı ve konaklama tesislerinin yapımı ile halkın üretiminin talep ve rahat satış ile teşvikinin sağlanması; hem ilçenin kalkınmasına fayda sağlayacak finansal destek sağlayacak hem de işsizliğin yüzdesinde düşüşse sebep olarak, tersine göçü sağlayacaktır. Bu bağlamda yapılması gerekenler aşağıdaki şekilde özetlenmiştir.

a. İlçe genelinde nitelikli kırsal konutların korunmasına, iyileştirilmesine ve turizme açabilmek adına konfor koşullarının iyileştirilmesine yönelik önlemlerin alınması, ve gerekli çalışmaların yapılması gerekmektedir. Bu çalışmalar için hem teknik hem de finansal bağlamda danışmanlık ve yardıma ihtiyaç bulunmaktadır. Teknik anlamda üniversite, belediye ve çeşitli bakanlıklardan yardım alın-

bilir. Finansal kaynakların ise araştırılması, gerekirse milletlerarası kuruluşlar ile iletişime geçme yollarının aranması gerekmektedir.

b. Konutların turizme açılması aşamasında; yapıların özgün niteliklerinin bozulmaması, zaman içerisinde yapılmış niteliksiz eklerden ve dönüşümlerden arındırılması, gerekli resititüsyon araştırmalarının yapılarak dönüştürülmesi önem arz etmektedir.

c. İlçe merkezi ve köylerde sürekli yapım halinde bulunan niteliksiz betonarme konutların gabari, renk, malzeme ve yerleşim yeri açısından eski dokuyu baskılamayacak, uyumlu olacak şekilde düzenlenmesi için gerekli önlemlerin alınması, yapılaşmanın takibi ve izne bağlanması önemlidir.

d. Konut bazında koruma ile birlikte, dokunun bütünlüğünün korunması, halkın bu konuda bilinçlendirilmesine bağlıdır. Gerekli eğitimlerin verilmesi ile birlikte, yapıların konaklama potansiyeline yönelik kullanımının sağlanması, koruma bağlamında teşvik edici bir önlem olacaktır.

e. Turizmin getirisi sebebi ile ilçe ve köylerin tersine göç alması durumunda, kapasitesi yetmeyecek hizmetler için planlama çalışmaları yapılmalı, taşıma kapasiteleri belirlenmelidir.

f. Sürdürülebilir turizm kapsamında soyut kültürel miras ciddi bir potansiyel tanımlanmaktadır. Yapılan çalışmada yarenlik kültüründen günümüze azalarak ta olsa ulaşan çeşitli gelenek ve göreneklerin köylerde sürdürüldüğü belirlenmiştir. Özellikle düğünlerde oynanan oyunların (Deve oyunu) yok olmadan belgelenmesi, gençler tarafından öğrenilerek sürdürülmesinin sağlanması önemlidir.

g. Doğa turizmi yatırım projelerine uygulanmak için teşviklerin sağlanması, yatırımların da artmasına sebep olarak, işsizlik sebebi ile verilen göç için önlem alınması sağlanacaktır. Bu bağlamda gerekli tanıtım ve reklam organizasyonlarının yapılması, sosyal medya ile birlikte görsel medyanın da kullanımının sağlanması önemlidir.

h. İlçe ve köylerdeki üretimin değerinde ve kolay satışına yönelik pazar olanaklarının araştırılarak, turiste yönelik olanakların sağlanması gerekmektedir. Satış için altyapının (gerekli tesisleri de mevcut olan satış birimleri / çarşı) kurgulanması, üretimin kamuoyu ile paylaşımı, markalaşma, tanıtım ve pazarlama olanaklarının sağlanması gerekmektedir. Ev hanımlarına yönelik üretimin pazar olanaklarının araştırılması, kadınların da üretime katkı koyması ve satışından gelir elde etmesinin sağlanması; tüm halkın satış konusunda gerekli eğitimi alması sağlanmalıdır.

i. Yol üstü konaklama tesisi, restoran, kafeterya, küçük çapta ihtiyaç malzemelerine yönelik tesislerin kurgulanması; bu bağlamda yatırımcı / finansman ilgi ve desteğinin sağlanması gerekmektedir.

9. Kaynakça

- DEMİR C., ÇEVİRGEN A.; “Turizm ve Çevre Yönetimi, Sürdürülebilir Gelişme Yaklaşımı” Nobel Yayın Dağıtım, 2006, Ankara.
- ERDOĞAN N.; “Çevre ve (eko)turizm” Erk Yayın ve Dağıtım, Mart 2003, Ankara
- GÜVEN M.: “Yukarı Kelkit Havzası’nda İklim-Doğal Bitki Örtüsü İlişkilerinin Belirlenmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya ABD, 1994 Erzurum.
- KIZILASLAN N.; ÜNAL T.; “ Tokat İlinin Ekoturizm/Kırsal Turizm Potansiyeli ve SWOT Analizi”,Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi 9 (2014) 45-61
- KÜRKLÜ E.; “Tokat Erbaa Silahtar Ömer Paşa Camii Restorasyon Önerisi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kasım 2008, Ankara.
- PEKİN F.; “Çözüm : Kültür Turizmi” İletişim yayınları 1592, 2011, İstanbul
- SAĞIROĞLU Ö., AKSULU I.; “Geleneksel Kırsal Konut Dokusunda Korumanın eko-turizm yolu ile sürdürülebilirliğinin sağlanması, Akıllı ve Yeşil Binalar Kongresi,(303-311),2013, Ankara.
- Master Plan, Tokat ili Doğa Turizmi Master Planı 2013-2023; Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2013
- TÜBİTAK 1004 programı, Aşağı Kelkit Havzası’nda Doğa Eğitimi, 17-26 Haziran 2013, Tokat; (Yürütücü: Doç.Dr. İbrahim Türkekul)
- UZUNÖZ C.; “ Kelkit Irmağı (Erbaa-Tokat) Planktonik Alg Florası ve Bazı Alglerin İzolasyonu”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen bilimleri Ens. Biyoloji ABD., 2014, Tokat.
- WEB1:<http://www.panoramio.com/photo/6343149> (Erişim: 05.08.2014)
- WEB2: yere.net.org.tr/koyler (Erişim: 29.08.2014)
- WEB3:http://www.yere.net.org.tr/ilceler/ilce_nufus.php?ilceid=199038 (erişim 30.08.2014)
- YEŞİL P.; “ Kelkit Havzası Tokat Kesiminin Biyosfer Rezervi Olarak Plalnlaması”, Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Pezyaj Mimarlığı ABD, Yayınlanmamış Doktora Tezi 2009, Erzurum

Bir Sözlü Tarih Çalışması “Tokat Merkez Mahalle İsimleri”

Ömer Faruk SÖNMEZ*

Eser İRŞİ**

Maksut ÖNLEN***

Uğur POLAT****

Özet

Bu çalışmanın amacı, Tokat merkez ilçede bulunan mahallelerin isimlerinin ne anlama geldiğinin mahallede yaşayan bireylerin anlamları doğrultusunda sözlü tarih yöntemi ile ortaya koyabilmektir. Araştırmanın evrenini Tokat Merkezde bulunan 42 mahalle oluşturmaktadır. Bu mahalle isimleri Tokat Belediye Başkanlığı'nın internet sitesinden alınmıştır. Örneklemini ise ulaşılma olanağı, tarihi olması gibi nedenler göz önüne alınarak seçilen 10 mahalle oluşturmaktadır. Bunlar: Kabe-i Mescit, Alipaşa, Erenler, Soğukpınar, Çay, Deveğörmmez, Topçubağı, Akdeğirmeni, Parakende ve Kümbet mahalleleridir. Araştırmanın sonuçlarına göre katılımcılar ikamet ettikleri mahallenin isminin nereden geldiğini bilmektedirler. Katılımcılar mahalle isimlerini yaşlılardan öğrendiklerini ve kuşaktan kuşağa aktarıldığını beyan etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Tokat, sözlü tarih, mahalle ismi.

Abstract

The aim of this study is to demonstrate the meaning of the neighborhood's names which are located in Tokat center by residents of neighborhoods by using oral history methods. The sample of the study is comprised of 42 neighborhoods in Tokat Center. This neighborhood names were taken from the web site of the municipality of Tokat. The neighborhoods were selected considering transportation facilities, historical and similar criteria. The neighborhoods are; Kabe-i Mescit, Alipaşa, Erenler, Soğukpınar, Çay, Deveğörmmez, Topçubağı, Akdeğirmeni, Parakende ve Kümbet. According to the results of the study, the residents of the neighborhoods knew the reasons of their names which were selected for those places. The participants have declared that they learned the neighborhoods' names meanings from elder people. They also said that the transfer of knowledge is done by the same manner from generation to generation.

Keywords: Tokat, Oral history, neighborhood name.

* Yrd.Doç.Dr. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD.

** Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi.

*** Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi.

**** Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi.

Giriş

Sözlü tarih en kısa anlamıyla tarihin sözle ifadesi olarak bilinmekle beraber tarih ile sözlü ilişkisi, olarak da ifade edilmektedir. Sözlü tarih, geçmiş olayların ve yaşananların hatıralarının sözlü olarak gelecek kuşaklara aktarılmasıdır. Sözlü tanıklıklar, diğer bir ifade ile bir görgü tanığının sözleridir. Sonuç olarak, sözlü tanıklıklar nesilden diğer nesile geçiş ile sözlü tarih olmaktadır. Geçmişe baktığımızda ise kökeninin eski çağlara kadar uzandığını görebiliriz. Tarihsel sürece bakıldığında insanların toplumu etkileyen veya hayatını etkileyen olayları kuşaktan kuşağa söz ile aktardığını görmekteyiz. Yazının icadı ile bu süreç yazılı hale gelse de yazıya dökülme süreci hep söz ile olmuştur. Bu süreç tarihçilerin yararlandığı kaynaklar olarak hep var olmuştur. Fakat sözlü tarih, günümüz tarih yazımı ve yöntemleri açısından yeni olsa da, kullanımı itibarıyla en eski tarih yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz ile tarihin yolları 19. yüzyılın ikinci yarısında, tarihin kendisini bir bilim dalı olarak tanımlama uğraşına girdiğinde ayrılır. Bu ayrışma sadece malzeme türüne yönelik değil aynı zamanda içeriğe de yöneliktir. İnsani etkinliklerin sadece belgelendirilenlerinin tarihin konusu olarak tanımlanmasıyla, tarihin öncelikli konusunun devlet, devlet adamları ve kurumlar olduğu kabul edilmiş, insani etkinliklerin devlet dışında gelişenleri ise sosyoloji, antropoloji, etnoloji ve etnografya gibi alanlara terk edilmiştir (Danacıoğlu, 2001). Tarih araştırmalarının olağan öznesi olan yaşlıların anlatılarının eksenini; geçmişte, genellikle Mannheim'in da kuşaklarla ilgili klasik çalışmasında vurguladığı gibi, kişiliğin oluştuğu gençlik döneminde konuşlanmaktadır. Genel manada bugüne ve geleceğe yönelen gençler açısından geçmiş; her şeyden önce bugüne referans olabildiği derecede önemlilik göstermektedir. Bu bağlamda geçmişin günümüzde yeniden inşa edilmesi genç nesiller için önemlidir (Neyzi, 2011: 171). Sözlü tarihin tarih araştırmalarında ve tarih öğretiminde bir yöntem olarak ele alınmasının gerekliliğini savunan araştırmaların (Tonkin, 1995; KyvigandMarty, 2000, Danacıoğlu, 2001, Counce, 2001; Ritchie, 2003; Sarı, 2007, Arslan, 2013) sonuçları tarihin yazılı kaynakların dışında da bilgi kaynaklarının olduğunu ortaya koymaktadır. Sözlü tarih çalışmalarının tarih ve sosyal bilgiler derslerinde kullanılması öğrencilere özellikle tarihi becerilerin kazandırması ve konuların odağında olarak süreci kişilerden alması önemlidir (Akbaba ve Kılcan, 2014). Yerel tarihçilik, öncelikle tarihin merkezine insanları alır. Daha sonra insanların tecrübelerini, bu tecrübelerin tarihini, tarihle ilişkisini irdeler. İnsanların düşüncelerini bir tarih bilgisi olarak görür ve bunun değerlendirilmesinin önemi üzerinde durur (İlyasoğlu, 2001: 38). Bu bağlamda yerel tarih sürecinde çalışmamızda Tokat merkez mahalle isimlerinin ne anlama geldiği sözlü tarih çalışması ile ortaya koyulacaktır.

Araştırmanın Amacı

Çalışmanın temel amacı, Tokat merkez mahallerinde uzun yıllardır yaşayan mahalle sakinlerinin mahalle isimlerinin anlamı ile ilgili bilgilerinin Sözlü Tarih yöntemi ile tespit edilmesidir.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Araştırmada nitel araştırma tekniklerinden durum çalışması modeli uygulanmıştır. Uygulama bölümünde ise Tokat merkeze bağlı mahallelerde oturan bireylerin mahallelerinin isimlerinin nereden geldiğini bildiklerini öğrenmek amacıyla açık uçlu sorular sorularak yarı yapılandırılmış mülakat (görüşme) uygulanmıştır. Karasar’a (2005) göre görüşme (interview, mülakat), sözlü iletişim yoluyla veri toplama (soruşturma) tekniğidir. Görüşme, çoğunlukla yüz yüze yapılmakta ise de, telefon ve televizyonlu telefon gibi anında ses ve resim iletilicileriyle de olabilir. Ayrıca, sağır ve dilsizlerle gerçekleştirilen hareketli (simgesel) iletişim de görüşme sınıfına girer. Stewart ve Cash’e (1985) göre görüşme, “önceden belirlenmiş ve ciddi bir amaç için yapılan, soru sorma ve yanıtlama tarzına dayalı karşılıklı ve etkileşimli bir iletişim süreci” dir. Bu tanımda, süreç “iletişimdeki sürekliliği ve dinamikliği;” karşılıklı, “iki veya daha fazla birey arasında gerçekleşen karşılıklı etkileşimi;” etkileşimli, “görüşmeye dahil olan bireyler arasında oluşan bireyler arası bağı;” önceden belirlenmiş ve ciddi bir amaç, “görüşmeye dahil bireylerden en az birinin belirli bir amacı olduğunu ve bu amaca yönelik bilgi toplama çabası olduğunu” ifade eder (Akt. Yıldırım ve Şimşek, 2004).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Tokat Merkez sınırları içerisinde yer alan 42 mahalleden oluşmaktadır. Bu mahalleler; (Akdeğirmen, Alipaşa, Bahçelievler, Bedestenlioğlu, Büyükbeybağı, Camiikebir, Cemalettin, Çay, Çekerek, Derbent, Devegörmez, Doğancıbağları, Doğukent, Erenler, Esentepe, Geyras, Gezirlik, Gülbaharhatun, Güneşli, Hocaahmet, Kabeimescid, Kaleardı, Karşıyaka, Kaşıkçıbağları, Kemer, Küçükbeybağı, Kümbet, Mahmutpaşa, Mehmetpaşa, Oğulbey, Örtmeliönü, Parakende, Semerkant, Seyitnecmettin, Soğukpınar, Topçam, Topçubağı, Yarahmet, Yeni yurt, Yeşilirmak, Yeşilova mahallelerinden oluşmaktadır (<http://www.tokat.bel.tr/Listemuhtar.php/10.01.2015>). Örneklemi ise ulaşımın kolay olması, tarihi olması gibi nedenlerden dolayı seçilmiş 10 mahalleden oluşmaktadır. Bunlar; Kabe-i Mescit, Alipaşa, Erenler, Soğukpınar, Çay, Devegörmez, Topçubağı, Akdeğirmeni, Parakende ve Kümmet mahalleleridir.

Veri Toplama Aracı

Veriler araştırmacılar tarafından açık uçlu sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış mülakat soruları ile toplanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmacılar tarafından mahallelere gidiş sırasına göre M1, M2, M3 diye devam eden kodlar verilmiştir. Katılımcılara ise K1, K2, K3 kodları verilmiştir. Görüşme yapılan mahalle sakinlerinin cevapları analiz edilerek metne dönüştürülmüştür.

Bulgular

M1-Kabe-i Mescit Mahallesi ile ilgili Bulgular

2013 Adrese dayalı nüfus sistemine göre mahallede 1005 kişi ikamet etmektedir. Bu mahallede ulaşılan K1 kodlu erkek katılımcı, 80 yaşında, emekli ve 30 yıldır bu mahallede oturduğunu beyan etmiştir. Mahalle ismi için ise *“Bu mahalle içinde bulunan Kabe-i Mescit Camii'nin temeli atılırken buraya Kabe'den toprak getirilmiş, caminin adı Kabe-i Mescit Camii olmuştur. Mahallenin ismi de buradan gelmektedir.”* şeklinde cevap vermiştir. K2 kodlu erkek katılımcı ise, 71 yaşında, esnaf ve 30 yıldır bu mahallede ikamet ettiğini bayan etti. Mahalle ismi için ise *“Mahallenin ismi mahallede bulunan camiden gelmektedir.”* şeklinde bilgi vermiştir. Mahallede Cami-i Kebir Sokak üzerinde bulunan Kabe-i Mescit Camii'nin yapım tarihi tam olarak bilinmemekle beraber şehrin en eski camilerindendir.

Fotoğraf 1: Kabe-i Mescit mahallesinden görünüm

M2-Alipaşa Mahallesi ile ilgili Bulgular

2013 Adrese dayalı nüfus sistemine göre mahallede 3435 kişi ikamet etmektedir. Tokat'ın çarşı merkezine yakın mahallelerinden birisidir. K1 kodlu erkek katılımcı, 58 yaşında, mesleği muhtar ve 35 yıldır bu mahallede ikamet ettiğini beyan etmiştir. Mahallenin ismi ile ilgili ise *“Tokat'ın en eski eserlerinden olan Ali Paşa Camii ve külliyesi mahallemiz sınırları içinde bulunduğu için bu mahalleye de Ali Paşa ismi verilmiştir.”* şeklinde cevap vermiştir. K2 kodlu erkek katılımcı ise, 86 yaşında, mesleği bakırcı ve 60 yıldır bu mahallede yaşadığını ifade etmiştir. Mahallenin ismi ilgili *“Ali Paşa Camii bu mahalle içinde yer aldığı için çok eskiden beri mahalle Ali Paşa Mahallesi olarak bilinmektedir.”* şeklinde bilgi vermiştir.

Fotoğraf 2:Alipaşa mahallesinden görünüm.

M3-Erenler Mahallesi ile ilgili Bulgular

2013 adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçlarına göre mahalle nüfusu 2538 kişidir. Tokat'ın eski yerleşim yapılarının olduğu mahallelerinden birisidir. K1 kodlu erkek katılımcı, 86 yaşında, mesleği bakırcı ve 35 yıldır bu mahallede ikamet ettiğini beyan etmiştir. Mahallenin ismi ile ilgili “*Erenler Devletli Hazretleri isimli mübarek zatın türbesi burada bulunduğu için mahallenin adı da bu türbenin adına verilmiştir.*” şeklinde bilgi vermiştir. K2 kodlu erkek katılımcı ise, 47 yaşında, mesleği esnaf ve 47 yıldır bu mahallede yaşadığını ifade etmiştir. Mahalle ismi ile ilgili olarak “*Mahallenin ismi burada bu mahallede bulunduğu söylenen türbeden ve mezarlıktan gelmektedir.*” şeklinde bilgi vermiştir.

Fotoğraf 3:Erenler mahallesinden görünüm.

M4- Soğukpınar Mahallesi ile ilgili Bulgular

2013 adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçlarına göre mahallede 4900 kişi ikamet etmektedir. Mahallenin ismi ile ilgili K1 kodlu erkek katılımcı, 40 yaşında, mesleği muhtar ve 15 yıldır bu mahallede ikamet ettiğini beyan etmiştir. Mahallenin ismi ile ilgili ise “Mahmutpaşa Mahallesi ile Soğukpınar Mahallesi arasında bir çeşme, pınar var. Bu çeşme Mahmutpaşa Mahallesi’ne de ismini veren Mahmutpaşa’nın kabrinin yanına yapılmış ve o mahalleye Soğukpınar adı verildiğini biliyorum.” şeklinde bilgi vermiştir. K2 kodlu erkek katılımcı ise, 67 yaşında, mesleği emekli ve 40 yıldır bu mahallede ikamet ettiğini beyan etmiştir. Mahallenin ismi ile ilgili “Mahallede bir çeşme bulunur, suyu soğuk olduğu için Tokat’ın genelinde bilinen bir çeşmedir. Mahalleye de bu çeşmenin adı verilmiştir.” şeklinde bilgi vermiştir.

Fotoğraf 4:Soğuk Pınar mahallesinden görünüm.

M5-Çay Mahallesi ile ilgili Bulgular

2013 adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçlarına göre mahalle nüfusu 3208 kişidir. Mahallenin ismi ile ilgili K1 kodlu erkek katılımcı 107 yaşında, mesleği çoban ve 42 yıldır mahallede ikamet ettiğini beyan etmiştir. Mahallenin ismi ile ilgili “Eskiden yağmurun çok yağdığı dönemlerde yağmur suları birleşip dağdan yamaç boyunca çay gibi aşağı akarmış. Bu yüzden mahalleye çay ismi verilmiş.”- şeklinde bilgi vermiştir. K2 kodlu katılımcı ise erkek, 69 yaşında, mesleği bekçi ve 69 yıldır bu mahallede ikamet ettiğini beyan etmiştir. “Eskiden mahallenin olduğu yerde çay akıyormuş. O yüzden mahalleye çay ismi verilmiştir. Eskiden beri anlatılan bu şekildedir.” şeklinde bilgi vermiştir.

Fotoğraf 5:Çay mahallesinden görünüm

M6-Devegörmez Mahallesi ile ilgili Bulgular

2013 adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçlarına göre mahalle nüfusu 3649 kişidir. Mahallenin ismi ile ilgili K1 kodlu erkek katılımcı, 60 yaşında, mesleği muhtar ve 60 yıldır bu mahallede yaşadığını ifade etmiştir. Mahallenin ismi ile ilgili “Tokat eski dönemlerde İpek yolunun geçtiği güzergâhtaydı. Kervanların geçtiği mahalledeki evlerin içinin görülmemesi için pencereler yüksek yapılmış. Bu yüzden devegörmez mahallesi ismi verilmiş. Ben büyüklerimden bu şekilde duydum.” şeklinde bilgi vermiştir. K2 kodlu erkek katılımcı ise, 66 yaşında, emekli ve doğduğundan beri bu mahalleden ayrılmamış. Mahallenin ismi ile ilgili ise “Eskiden geçen ticaret kervanlarındaki deve üstünde yolculuk yapan insanların evlerin içini görmemeleri için evlerin pencereleri yüksek yapılmış ve bu yüzden deve görmez ismi verilmiş.” şeklinde bilgi vermiştir. K3 kodlu erkek katılımcı ise, 72 yaşında, emekli ve doğduğundan beri bu mahalleden ayrılmamış. Mahallenin ismi ile ilgili “Evin pencereleri yüksek olduğu için kervanlar evin içini göremezmiş. Bu yüzden devegörmez mahallesi denmiştir.” şeklinde bilgi vermiştir.

Fotoğraf 6:Devegörmezmahallesinden görünüm

M7- Topçubağı Mahallesi ile ilgili Bulgular

2013 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine göre mahalle nüfusu 1572 kişidir.K1 kodlu erkek katılımcı, 71 yaşında, emekli ve 44 yıldır bu mahallede yaşadığını ifade etmiştir. Mahalle ismi ile ilgili ise “Mahallede eskiden üzüm bağlarının bulunduğu bahçeler varmış. Aynı zamanda bu bölge ordunun konaklama yeri olarak kullanılmış. Daha sonra askeriye bu bölgeyi kullanmamaya başlayınca bölgenin ismi topçubağı olarak kalmış eskiler hep bunu anlatmıştır. 1976 yılından sonra bölge imara açılmış ve mahalle bugünkü haline gelmiştir.” şeklinde bilgi vermiştir. K2 kodlu katılımcı, erkek, 60 yaşında, mesleği muhtar ve doğduğundan beri bu mahallede ikamet etmektedir. Mahalle ismi ile ilgili “Mahallede eskiden üzüm bağları varmış. Aynı zamanda burada ya askeri birlik varmış ya da askeri birliğin konaklama yeriymiş. Bu yüzden buranın ismi Topçubağı kalmış.” şeklinde bilgi vermiştir.

Fotoğraf 7:Topçubağımahallesinden görünüm

M8-Akdeğirmen Mahallesi ile ilgili Bulgular

2013 adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçlarına göre mahalle nüfusu 2006 kişidir.K1 kodlu erkek katılımcı, 78 yaşında, emekli ve 78 yıldır bu mahallede ikamet etmektedir. Mahallenin ismi ile ilgili “Mahallenin ismi Aksu ırmağında kurulan değirmenlerden gelmektedir. Mahallenin eski ismi “Değirmenönü” iken şimdiki ismi Akdeğirmeni olmuştur.” şeklinde bilgi vermiştir. K2 kodlu bayan katılımcı ise, 68 yaşında, ev hanımı ve 51 yıldır bu mahallede yaşamaktadır. K2 kodlu katılımcı ise bayan, 68 yaşında, ev hanımı ve 51 yıldır bu mahallede yaşamaktadır. Mahallenin ismi ile ilgili “Mahallenin yanından geçen Aksu ırmağının üstünde kurulu olan değirmenlerden dolayı Akdeğirmeni ismi verilmiştir. Eskiler böyle derdi.” şeklinde bilgi vermiştir.K3 kodlu erkek katılımcı, 56 yaşında, mesleği muhtar ve doğduğundan beri mahalleden ayrılmamış. Mahalle ismi ile ilgili ise “Mahalle ismini aksu ırmağı üzerindeki değirmenlerden almaktadır. Eski ismi değirmönü olan mahallenin şimdiki ismi Akdeğirmenidir.” şeklinde bilgi vermiştir.

Fotoğraf 8: Akdeğirmen mahallesinden görünüm

M9-Parakende Mahallesi ile ilgili Bulgular

2013 adrese dayalı nüfus kayıt sistemine göre mahalle nüfusu 3373 kişidir. K1 kodlu katılımcı erkek, 63 yaşında, mesleği muhtar ve 63 yıldır bu mahallede ikamet ediyor. Mahalle ismi ile ilgili “Mahallete eskiden dağınık bir yerleşme varmış. Mahalleden müstakil evler dağınık bir şekilde yapılmış. Bu yüzden mahalleye perakende ismi verilmiştir.” şeklinde bilgi vermiştir. K2 ise erkek, 66 yaşında emekli ve 66 yıldır bu mahallede ikamet etmektedir. Mahallenin ismi ile ilgili “Mahalle ismini dağınık yerleşmeden almıştır. Mahalleteki evler seyrek olduğu için perakende ismi verilmiştir.” şeklinde bilgi vermiştir. Günümüzde ise evlerin dağınık yapısının kısmen sona erdiği gözlenmektedir.

Fotoğraf 9: Parakende mahallesinden görünüm

M10-Kümbet Mahallesi ile ilgili Bulgular

2013 adrese dayalı nüfus kayıt sistemine göre mahalle nüfusu 3314 kişidir. K1 kodlu katılımcı kadın, 56 yaşında, esnaf ve 51 yıldır bu mahallede yaşadığını beyan etmiştir. Mahalle ismi ile ilgili ise “Mahallenin kurulduğu yer uzaktan

bakıldığında kümbete benzediği için mahalleye bu isim verilmiştir. Hatta burada eski bir kümbetin varlığı da tahmin edilmekteymiş.” şeklinde bilgi vermiştir. K2 ise erkek, 64 yaşında, emekli ve 64 yıldır bu mahallede yaşamaktadır. Mahalle ismi ile ilgili *“Mahallenin yerleşim yeri kümbete benzetildiği için kümbet ismi verilmiştir. Hatta eskiden burada birde kümbet varmış.”* şeklinde bilgi vermiştir.

Fotoğraf 10:Kümmet mahallesinden görünüm

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmanın amacı, Tokat merkez ilçede bulunan mahalle isimlerinin sözlü tarih yöntemi ile mahallede ikamet eden bireyler tarafından ne anlama geldiğinin ortaya konulmasıdır. Çalışma kapsamında Tokat Belediye Başkanlığı internet sitesinden Tokat merkez ilçede 42 mahallenin olduğu tespit edilmiştir. Bu mahallelerden 10 mahalle çalışma kapsamında veri toplamak için incelenmiştir. Çalışmamızda katılımcıların çoğu erkek katılımcılardır. Sebebi ise genellikle mahallelerde cami kahvehane gibi yerlerde mahalle sakinlerine ulaşılabilmesidir. Mahalle isimlerinin eski kuşaklardan beri anlatılarak yeni kuşaklara aktarıldığı görülmüştür. Mahallelerin isimlerini genellikle mahallenin coğrafi bir özelliğinden veya mahallede yaşamış önemli şahsiyetlerden aldığı belirlenmiştir. Ancak şehirlerde yaşanan şehir içi ikamet değiştirmeler veya göçler nedeniyle sözlü olarak bu bilgilerin aktarımı zaman içinde azalabilecektir. Tokat Mahalle isimleri ile ilgili yapılan bu sözlü tarih çalışması ile mahallede yetişen genç nesiller mahalle isimlerinin ne anlama geldiği hakkında daha detaylı bilgiye sahip olacaklardır. Sözlü tarih özellikle kültürel aktarımda önemli bir yere sahiptir. Kentlerin tarihi ve kültürel kimliğinin oluşumunda mahallelerin tarihi ve bu bağlamda isimlerinin geçmişi, nereden geldiği önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Akbaba, B. ve Kılcan, B. (2014). *Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Sözlü Tarih Çalışmalarına Yönelik Tutumlar*, Elementary Education Online, 13(3), 746-7.
- Arslan, Y. (2013) Sözlü Tarihin Ortaöğretim Öğrencileri Üzerindeki Yansımaları (Tunceli Merkez Örneği), *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 2(1), 1-29
- Caunce, S. (2001). *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*. (Çev. B. B. Can ve A. Yalçınkaya). İstanbul: Tarih Vakfı.
- Danacıoğlu, E. (2001). *Geçmişin İzleri Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım Ltd.Şti.
- Kyvig, D.E., Marty, M. A. (2000). *Yanıbaşımızdaki Tarih*. (Çev. N. Özsoy). İstanbul: Tarih Vakfı.
- Ritche, D.A. (2003) *Doing Oral History*, New York, Oxford University Press.
- Sarı, İ. (2006). Akademik Tarih ve Tarih Öğretiminde Sözlü Tarihin Yeri ve Önemi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S:3, ss. 109-125.
- İsyasoğlu, A. (2001), Yerel Tarih Gruplarıyla Tanışırken: Konular, Sorular, Bulunduğu Eser: *Yerel Tarihçilik, Kent, Sivil Girişim Yerel Tarih Grupları Deneyimi*, (Ed. Çelebi, F.), İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 37-42.
- Neyzi L. (2011). *Ben Kimim Türkiye’de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik*. İstanbul: İletişim
- Tonkin, E. (1995). *Narrating Our Pasts: The Social Construction of Oral History*, Cambridge University Press.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2004). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş.
- www.tokat.bel.tr/Listemuhtar.php. (11.12.2014), www.tokat.gov.tr/default_b0.aspx?content=194. (12.12.2014)
- <http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul>

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kayıtlarında Niksar (1847-1927)

Adnan TORUN*

Özet

Tanzimat Fermanının getirdiği yeniliklerin de etkisi ile mülkiyet hakkının tanınarak taşınmazların kayıt altına alınması, 21 Mayıs 1847 (5 C.Ahir 1263) tarihli Tüzük (Tapu Hakkında İcra Hakkında Nizam) ile başlamış ve bu tarih, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün kuruluş tarihi olarak kabul edilmiştir. Bu işlemin yerine getirilerek hak sahiplerine tuğralı tapu senetlerinin verilmesi için Defterhane-i Amire Kalemi yetkili kılınmıştır. Bu tüzük ile; taşınmaz kayıtlarının mahallinde tutulması, bu kayıtların birer örneğinin Defterhane-i Hakani İdare-si'ne gönderilerek orada muhafaza edilmesi ve Defterhanece doldurulup mahalline gönderilen tuğralı tapu senetlerinin de mal sahiplerine verilmesi usulü getirilmiştir. Daha sonra 1858 (H.1274) tarihli 132 maddeden oluşan Arazi Kanunu (Arazi Kanunname-i Hümayunu) çıkarılarak mülkiyet düzeni daha sağlam temellere oturtulmuştur.

Ülkemizde, 5 Şubat 1912 tarihinde ilan edilen "1384 Sayılı Emvali Gayrimenkullerin Tahdit ve Tespiti Hakkındaki Kanunu Muvakkat" ile Konya'nın Çumra İlçesinde ilk kadastro çalışmaları başlatılmıştır.

Defterhane-i Hakani Nezareti bugünkü anlamda bakanlık düzeyinde bir daire iken 1329 (M.1913) yılında Defter-i Hakani Emaneti adı ile Maliye Nezaretine bağlanmıştır. 28 Teşrin-i Sani 1338 (M.1922) tarihinde ise "Umur-u Tasarrufiye Müdüriyet-i Umumiyesi" adı ile yeniden örgütlenmiştir.

1924 senesinde "Tapu Umum Müdürlüğü" adını alan teşkilata, 22 Nisan 1341 (M.1925) Tarihli ve 658 Sayılı yasa ile kadastro birimi eklenmiş, 1927 yılında ise "Muvazene-i Umumiye Kanununda" "Tapu ve Kadastro Müdüriyet-i Umumiyesi" olarak anılan Kurum bugünkü adına almıştır.

Niksar'a ait kayıtlar; Niksar ile ilgili yapılacak çalışmada; ilçe merkezi ve köylerine ait 1847 ila 1927 yılları arasında tutulan kayıtlar tek tek incelenerek belirtilen tarih aralığı içerisinde Niksar ilçesinin köy ve mahalleleri ile belirgin isim taşıyan mevkii adları da tespit edilecektir.

Ayrıca tapu kayıtları marifetiyle; taşınmazların mevkii, türü, miktarı ve kıymeti ortaya çıkarılarak; mülkiyet durumunun cinsiyetlere göre dağılımı ve o dönemde taşınmazların gerek araziye ve

* Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı Şube Müdürü, torunadnan@hotmail.com

gerekse emlaka ilişkin türleri de belirlenerek, taşınmazlardaki el değışiklikleri vesilesiyle bölgenin ekonomik ve sosyal durumu hakkında da fikir sahibi olunacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Niksar, Tapu Kayıtları, Mevkii Adı, Köy/ Mahalle Adı, Taşınmazın Türü.*

Defter-i Hakani'nin Kısa Tarihçesi

Üç kıta üzerinde ve oldukça geniş bir coğrafyada 600 yıl hâkimiyet kurmuş ve çeşitli milletleri bünyesinde barındırmış olan Osmanlı Devleti, resmi belgeleri muhafazaya bugünkü tabirle arşivciliğe büyük önem vermiştir. Bu itibarla sahip olduğumuz arşiv varlığımız, millî olduğu kadar milletlerarası bir değer de taşımaktadır. Bu belgelerin muhafaza edildiği en önemli arşivlerden birisi de Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'dir.

Osmanlı Devleti'nde askerî, idari ve mali amaçlarla yapılan nüfus, arazi kullanımı ve gelirlerin tespiti ile bu sayımlara dayanılarak belirlenen gelir kaynaklarının görevlilere taksim ve tahsisi işlemlerine Tahrir-i Memleket veya günümüz deyiimi ile Nüfus ve Arazi Sayımı adı verilmektedir. Sayım (Tahrir) işini yapmakla görevlendirilenlere Tahrir Heyeti, tutulan defterlere de Defter-i Hakani veya Tapu Tahrir Defteri denilmektedir.

Tapu Tahrir Defterleri'nin bir kısmı İstanbul'da Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığında, diğer bir kısmı ise Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı Arşivinde bulunmaktadır.

Bu defterler, yalnız XV-XVII. yüzyıl tarihleri için önemli arşiv belgeleri olmayıp içerdikleri kayıtlar ve sonradan yapılan derkenar ve ilave pusulalar ile yakın zamanlara kadar uzanan çok önemli bilgileri günümüze ulaştırmaktadır. Bu defterlerin en yaygın olarak kullanılanları Mufassal İcmal ve Evkaf defterleridir.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün temeli, Defterhane-i Hakani teşkilatına dayanmaktadır.

Defterhane'nin, Osmanlı Devleti'nin en önemli üç hazinesinden birisi sayılması, burada muhafaza edilen defterlerin devletin idari, iktisadi, askeri ve sosyal yapısını ortaya koyan ana kütükler olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu kütükler ayrıca, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetindeki toprakları kayıt altına alması bakımından da tarihî ve hukukî kıymet taşımaktadır.

Tanzimat hareketinin getirdiği yeniliklerin de etkisiyle mülkiyet hakkının tanınarak taşınmazların kayıt altına alınması, **21 Mayıs 1847** (5 C.Ahir 1263) tarihli Tüzük (Tapu Hakkında İcra Olunacak Nizamât) ile başlamış ve bu tarih, **Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün kuruluş tarihi** olarak kabul edilmiştir.

Bu işlemin yerine getirilerek hak sahiplerine tuğralı tapu senetlerinin verilmesi için de **Defterhane-i Amire Kalemi** yetkili kılınmıştır. Bu tüzük ile; taşın-

maz kayıtlarının mahallinde iki nüsha olarak tutulması, bu kayıtların birer örneğinin Defterhane-i Hakani İdaresi'ne gönderilerek orada muhafaza edilmesi ve Defterhanece doldurulup mahalline gönderilen tuğralı tapu senetlerinin de mal sahiplerine verilmesi usulü getirilmiştir. Daha sonra 1858 (H.1274) tarihli 132 maddeden oluşan Arazi Kanunu (*Arazi Kanunname-i Hümayunu*) çıkarılarak mülkiyet düzeni daha sağlam temellere oturtulmuştur.

H.1274/M.1858 Tarihli Arazi Kanunname-i Hümayunu

Arazi Kanununun I. maddesinde arazi; Arazi-i memluke (mülk), Arazi-i miriye (miri), Arazi-i mevkufe (vakıf), Arazi-i metruke, Arazi-i mevat (ölü) olmak üzere beş gruba ayrılmıştır.

İlk tutulan tapu kayıtlarına çiçek usulü veya künye usulü tapu kayıtları adı verilmiş ve bu kayıtlar Arazi-i Atik denilen defterlere kaydedilmiştir.

Şahısların tapu idarelerine gitmeleri sonucu talepleri üzerine yapılan işlemlere “*daimi*” tapu kayıtları, arazilerin yetkili memurlar vasıtası ile yerlerinde görülüp, incelenerek kayıt altına alınması sonucu da “*yoklama*” tapu kayıtları, oluşturulmuştur.

Yoklama usulü, günümüzde 3402 Sayılı Kadastro Kanuna göre yapılan kadastro çalışmasının daha basit bir şeklidir.

Yoklama Defterleri, yoklamayı yapan yetkili kimselerin haiz oldukları sıfatlara göre ve bu işlerden alınan harçların tahakkuk ve tahsiline göre türlere ayrılmaktadır. Yoklama kayıtlarında, mahalle ve köy ihtiyar heyetleri tarafından tasdik edilmiş olmakla beraber mahalle veya köyün bağlı bulunduğu kaza veya

vilayet Meclis İdarelerince tasdik edilmesi ve yoklamaların gerektirdiği harçlarının da tahsili esas alınmıştır.

Bu iki işlemi ikmal edilmemiş ve netice itibarıyla örnekleri Defterhane'ye gönderilmemiş olan yoklama kayıtlarına ise **“Tasdiksiz yoklama”** adı verilmiştir. Hukuki kıymet taşıyan tapu kayıtlarından sayılmayan tasdiksiz yoklama kayıtları, ancak bir ispat vesikası niteliğindedir. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivindeki tapu kayıtlarının tamamı **tasdikli ve muteber** kayıtlardandır.

1909 Yılıının Ağustos ayından itibaren mal sahiplerine verilen Tuğralı tapu senetlerinin defterhanece doldurularak mahalline gönderilmesi işlemine son verilmiş ve bu yetki günümüzde olduğu gibi mahalli tapu idarelerine bırakılmıştır.

Ülkemizde, 5 Şubat 1912 tarihinde ilan edilen **“1384 Sayılı Emval-i Gayrimenkullerin Tahdit ve Tespiti Hakkındaki Kanun-u Muvakkat”** ile Konya'nın Çumra İlçesinde ilk kadastro çalışmaları başlatılmıştır.

Defterhane-i Hakani Nezareti bugünkü anlamda bakanlık düzeyinde bir daire iken 1329 (M.1913) yılında Defter-i Hakani Emaneti adı ile Maliye Nezaretine bağlanmış, 28 Teşrin-i Sani 1338 (M.1922) tarihinde ise **“Umur-u Tasarrufiye Müdüriyet-i Umumiyesi”** adı ile yeniden örgütlenmiştir.

1924 senesinde **“Tapu Umum Müdürlüğü”** adını alan teşkilata, 22 Nisan 1341 (M.1925) tarihli ve 658 Sayılı Kanun ile kadastro birimi eklenmiş, 1927 yılında ise **“Muvazene-i Umumiye Kanun”unda** **“Tapu ve Kadastro Müdüriyet-i Umumiyesi”** adıyla anılan kurum, 6083 Sayılı Teşkilat Kanunu ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığına bağlı bir kamu kurumu olarak **“Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü”** adı altında görevini yürütmektedir.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kayıtlarında Niksar

Bu çalışma kapsamında; Niksar ilçesine ait 21 adet Tapu Zabıt-Kayıt Defterinde mevcut 43.215 adet tapu kaydı üzerinde inceleme yapılmış, bu kayıtların 13.313 adedinin tesis edildikten sonra işlem gördüğü (**pasif kayıt**), geriye kalan 29.902 adet tapu kaydının ise sonradan bir tapu işlemine tabi tutulmadığı (**aktif kayıt**) tespit edilmiştir.

Niksar İlçesine Ait Tapu Zabıt-Kayıt Defterleri			
Defter Türü	Dönemi	Cilt Adedi	Kayıt Adedi
Arazi-i Atik	1264-1289 (H.)	3	3.776
Arazi-i Cedit	1288-1299 (R.)	2	13.353
Mikyashlı Cedit	1298-1303 (R.)	1	1.074
Emlak Daimi	1294-1299 (R.)	1	516

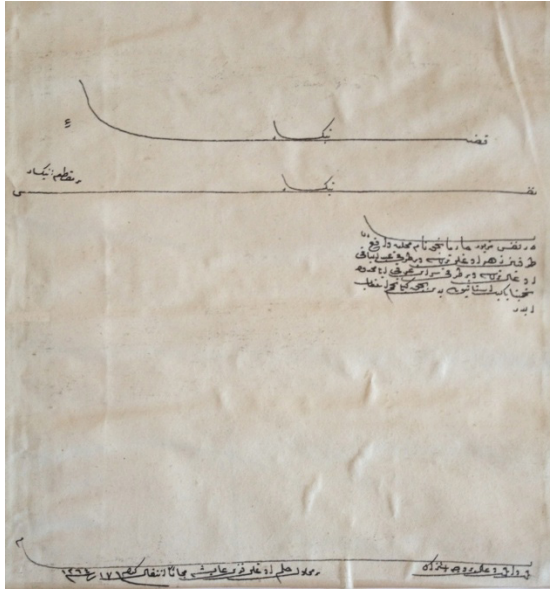
Niksar İlçesine Ait Tapu Zabıt-Kayıt Defterleri			
Defter Türü	Dönemi	Cilt Adedi	Kayıt Adedi
Emlak Yoklama	1293-1298 (R.)	1	2467
Zabıt-Kayıt	1300-1341 (R.)	11	20.358
Zabıt-Kayıt	1926-1927(M.)	2	1.671
TOPLAM	--	21	43.215

Niksar İlçesine Ait İlk Tapu Kayıtları

Sivas İlinin Niksar ilçesinde tapu idaresinin kurulmasını müteakip (H.) 17 R.Ahir 1264/(M.) 1848 yılında Niksar ilçe merkezinin “**Harmancık**” mevkiine ait ilk tapu kaydı oluşturulmuştur. “**Tarla**” vasıflı ve “**7,5 İstanbul Kili**” miktarlı olan bu taşınmazın kıymetine ilişkin sicilde bir bilgi bulunmamaktadır.

Babalarının ölümünü müteakip 1848 yılında üç çocuğu adına müştereken ve intikalen tesis edilen bu ilk tapu kaydına ait Arazi-i Atik Defteri sayfa örneği aşağıdadır.

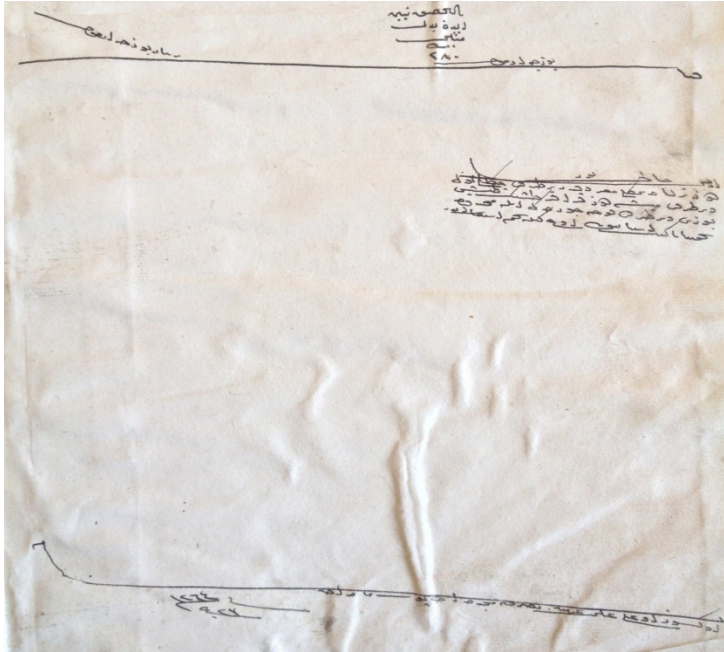
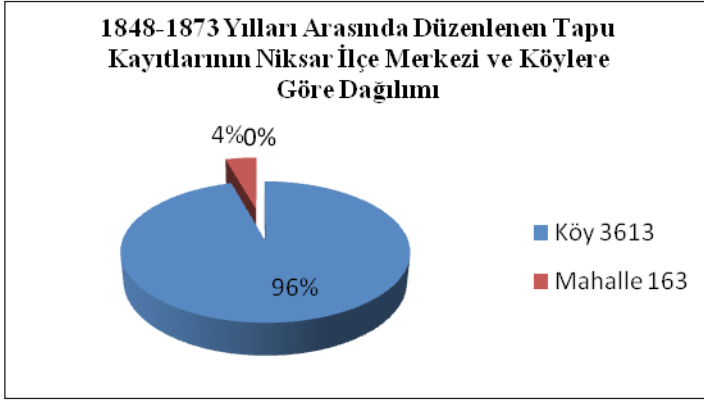
Yukarıdaki listede de görüleceği üzere Niksar İlçesine ait vakıf belirtmeli ilk tapu kayıtlarını kapsayan Vakf-ı Atik Defterleri bu ilçe sicilleri ile birlikte tutulmamış olmakla birlikte Niksar İlçesinin Vakf-ı Atik kayıtlarının Samsun İlinin Ökse Nahiyesi sicilleri ile birlikte geçtiğine dair fihristlerde bilgiye rastlanmıştır.

17 R.Ahir 1264 (M.1848) tarihli tapu kaydını kapsayan Arazi-i Atik Defteri sayfa fotokopisi

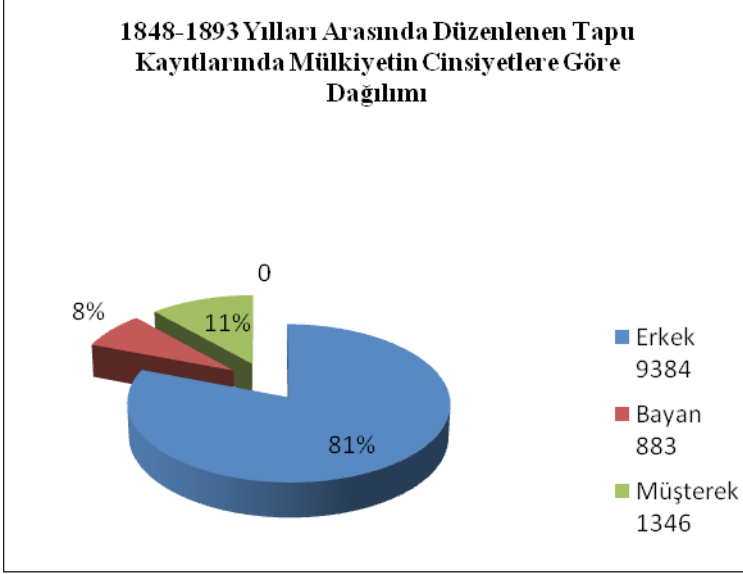
İkinci olarak da; (H.) 23 C.Ahir 1264 tarihinde (M. 1848) Niksar'ın “**Bozcaarmut**” Köyünün “**Düz tarla**” mevkiinde, “**Arazi-i boz hali** ” vasıflı, ve “**3 İstanbul Kili** ” miktarlı taşınmaza ilişkin tapu kaydı “**Müceddeden**” iktisabı ile tescil edilmiştir.

1848 ila 1873 yılları arasında Niksar Tapu İdaresince İlçe Merkezine ve köylere ait toplam 3.776 adet tapu işlemi yapılmıştır. Bu işlemlerin 163 adedi ilçe merkezindeki, 3.613 adedi de köylerdeki taşınmazları kapsamaktadır.

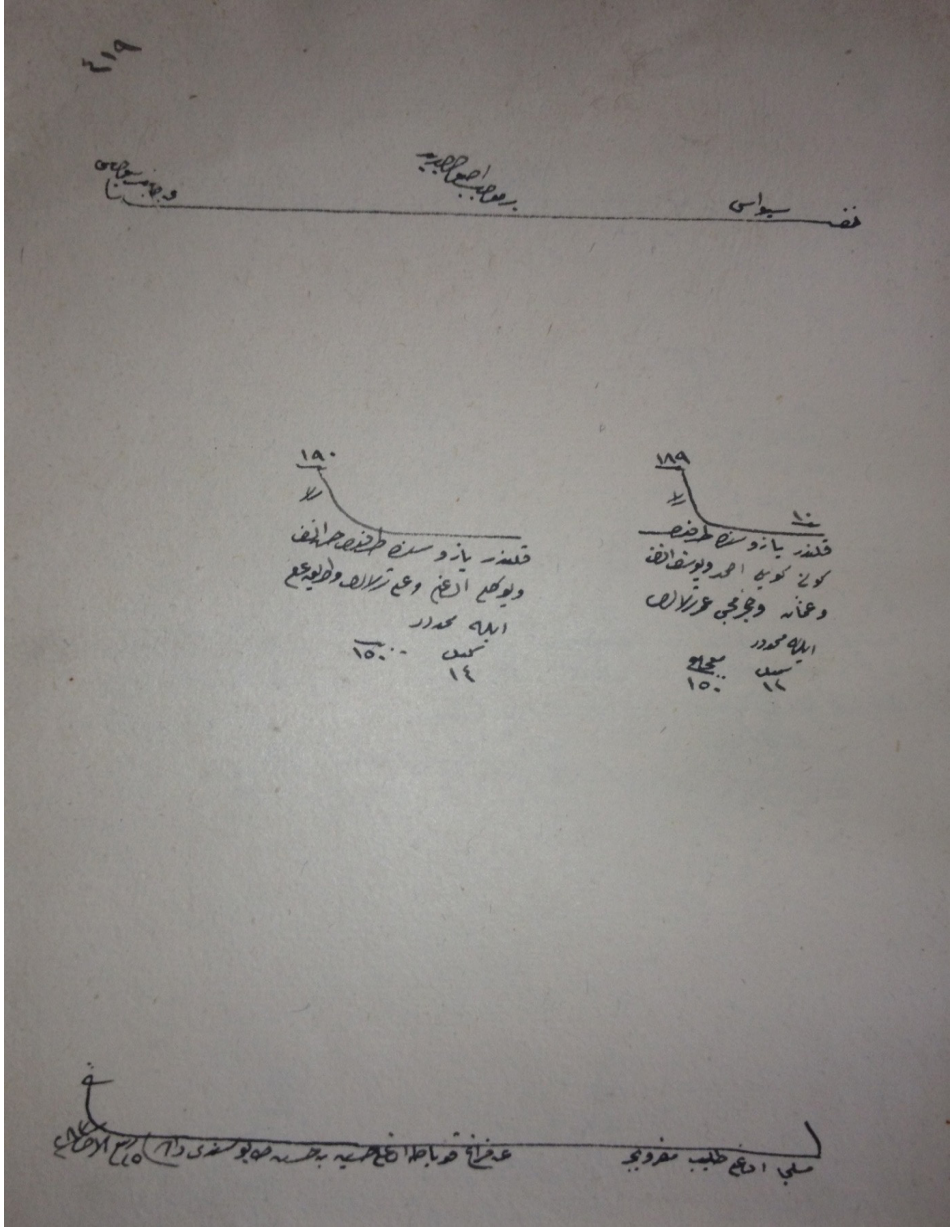

23 C.Ahir 1264 (M.1848) tarihli tapu kaydını kapsayan Arazi-i Atik Defteri sayfa fotokopisi

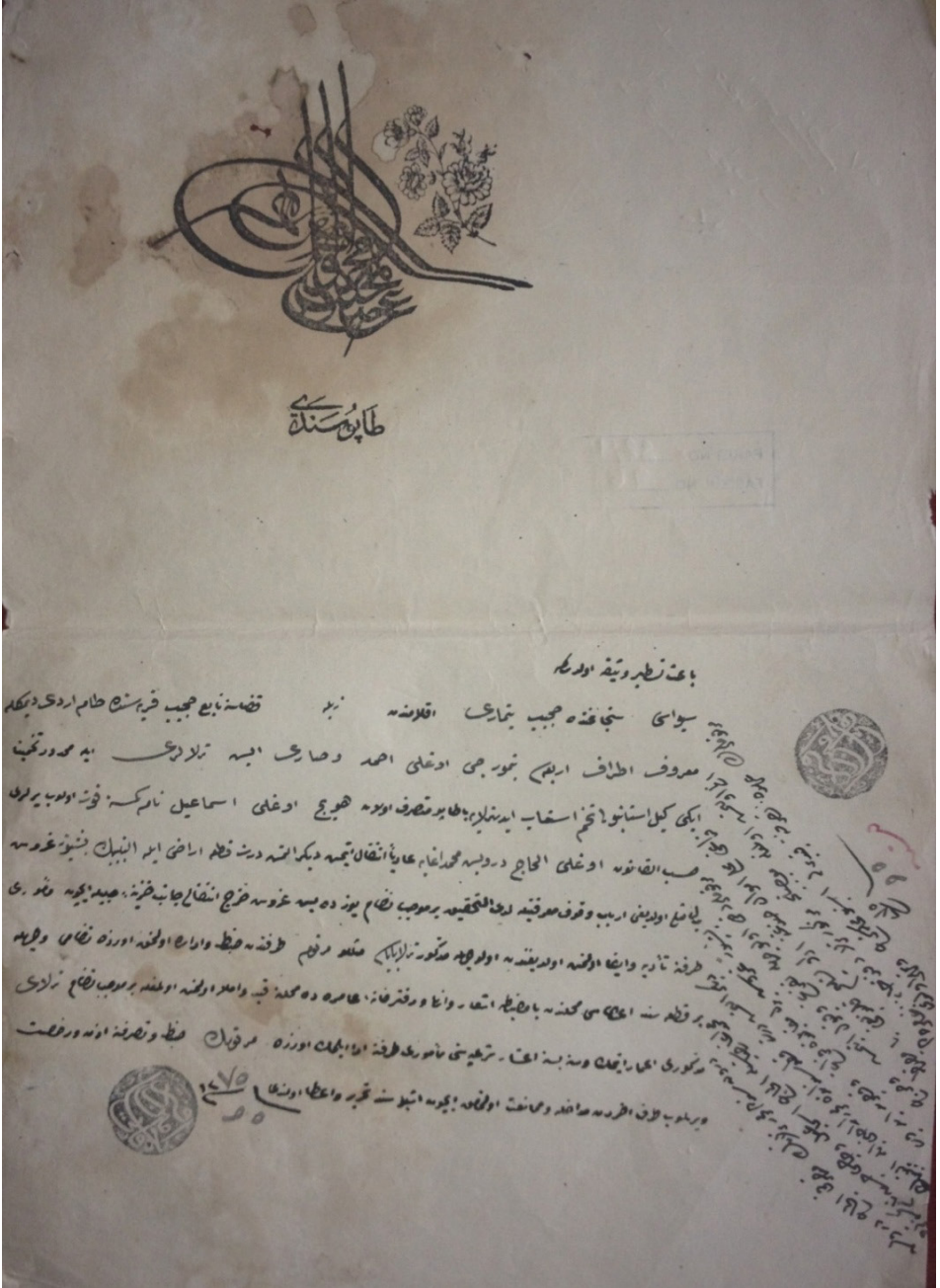
1848 ila 1893 yılları arasında Niksar ilçe Merkezi ve köylerine ait toplam 11.613 adet tapu işlemi yapılmıştır. Bu taşınmaz kayıtlarının 9384 adedi erkekler, 883 adedi bayanlar, 1.346 adedi ise erkek ve bayanlar adına müşterek olarak kaydedilmiştir.

Niksar İlçesi sicillerinde Sivas İl Merkezine ait 1867 yılında düzenlenmiş iki adet tapu kaydına rastlanmıştır ve bu kayıtların bulunduğu sayfa örneği de aşağıda sunulmuştur. Bu tip uygulamalara çok nadiren rastlanmakta olup; Sivas Merkezine ait kayıtların bu ille ait bir ilçenin sicilleri arasında yer almasının sebebi anlaşılamamıştır. Ayrıca çalışmalarım esnasında Çerkes muhacirleri olarak bilinen Kabartay Kabilesinden Hacı Kasım Efendi Taifesi mensupları adına C.Evvel 1280 (M. 1864) tarihli taşınmaz kayıtlarına da rastlanmıştır.

25 R.Ahir 1283 (M.1867) tarihli Sivas Merkez (Nefs-i Sivas) “Kalender Yazusu” mevkili tapu kayıtlarının bulunduğu Niksar İlçesi Arazi-i Atik Defterinin sayfa fotokopisi.

5 Zilhicce 1275 tarihli (M.1859) tarihli Zile İlçesi Hicib Köyüne ait Sened-i Hakani

Ağustos 1310 tarihli (M.1894) tarihli Tokat Merkez Ayazma Köyüne ait Sened-i Hakani

1848-1927 Dönemi Niksar ilçesine ait tapu kayıtlarında geçen köyler

Sıra No	Köy Adı	Sıra No	Köy Adı
1	Abadayad	26	Badova
2	Abdaldamı	27	Bağdatlı
3	Abdalkolu	28	Başçiftlik
4	Ahen	29	Bekdaşoğlu
5	Akıncı (Ahıncı)	30	Belkıs
6	Akpınar	31	Bentdere
7	Aksaray	32	Beşrum
8	Alahtıyan	33	Beyçayırı
9	Alan	34	Bideze
10	Alçakbel	35	Bilakit
11	Almadı	36	Bircani
12	Altıhalil	37	Bişirim
13	Altıkapı	38	Boğama
14	Argoslu	39	Bohani maa Ayvas
15	Asar	40	Bozcaarmut
16	Asarcık	41	Buharı
17	Avara	42	Burnat
18	Avihan	43	Busbak
19	Ayazma	44	Buz
20	Aydoğmuş	45	Ceğ
21	Ayrancı	46	Cir maa Alan
22	Ayva	47	Ciregöz
23	Ayvalı	48	Cüc
24	Bacılı	49	Çakıllık
25	Baden	50	Çakmak

1848-1927 Dönemi Niksar ilçesine ait tapu kayıtlarında geçen köyler

Sıra No	Köy Adı	Sıra No	Köy Adı
51	Çalca	76	Gerşinos
52	Çalkara	77	Geyikgölü
53	Çatak maa Özvıran	78	Geyran
54	Çiftlikçik	79	Gidivir
55	Darıdere	80	Gilina
56	Divadere	81	Giranos
57	Dönekse	82	Girit
58	Efkerit	83	Girtanos
59	Ehen	84	Gözekse
60	Elıbsara	85	Gülabi
61	Elmacık	86	Güne

62	Eriba	87	Güzak
63	Erikbelanı	88	Hacılı
64	Eryaba	89	Hacılıobası Mezraası
65	Eskidir	90	Haldin
66	Eşkirit	91	Hancı
67	Evkat	92	Hanyeri
68	Fatlı	93	Harkümbet
69	Fazlı maa Kapuağzı	94	Harlunda
70	Fertek	95	Harmancık
71	Fertekkışla	96	Hevekse
72	Fertekkışlağı	97	Hosaf
73	Fertekkulağı	98	Hoşulu
74	Fil	99	Huri
75	Gemre	100	İlicadere Mezraası

1848-1927 Dönemi Niksar ilçesine ait tapu kayıtlarında geçen köyler

Sıra No	Köy Adı	Sıra No	Köy Adı
101	İlicadere	126	Kıracı
102	İbiski	127	Kotari
103	İbraç	128	Kılağuz
104	İlmidi	129	Kumçiftlik
105	İpsimara	130	Kumusi
106	İşgördü	131	Kurkebir
107	Kadı Mahmud	132	Kurucagöl
108	Kadımihman	133	Kuyucak
109	Kakün	134	Kürt maa Çay
110	Kanun	135	Ladik
111	Kanur	136	Leğen
112	Kapaklı	137	Leys
113	Karabodur	138	Ma'man
114	Karacaören	139	Mahmudiye
115	Karakaş	140	Maşabakra
116	Karakuş	141	Mekdon
117	Karameşe	142	Mercimekdüzü
118	Karataş	143	Mezarlar
119	Karaveli Çiftliği	144	Muhtardüzü
120	Kaşıkcı	145	Musapınarı
121	Kavaklı	146	Oğuslu
122	Kavani	147	Olukalanı
123	Keçi Çiftliği	148	Olukulağı
124	Kıllıgeriş	149	Onan
125	Kızıldere	150	Ortasokak

1848-1927 Dönemi Niksar ilçesine ait tapu kayıtlarında geçen köyler

Sıra No	Köy Adı	Sıra No	Köy Adı
151	Ilıcakdere	176	Şeramet
152	Örenler	177	Şeyhler
153	Özmen	178	Şeytanlı
154	Payhasan	179	Şeytanlı Çiftliği
155	Pelitli	180	Şidibe
156	Pertek	181	Tahtalı
157	Pöhrenkli	182	Talya
158	Sağman	183	Taşra Girtanos
159	Saray	184	Tekeli
160	Sarıağıl	185	Tenevri
161	Sarımgad	186	Teniba
162	Sarısü	187	Tepeyatak
163	Sazak	188	Tilinba
164	Sefealanı	189	Tis
165	Sele	190	Topkara
166	Seydiye	191	Tutan
167	Sogukpınar	192	Ustahasan
168	Sorhun	193	Üzmiş Mezraası
169	Sulugöl	194	Yakan
170	Suluköy	195	Yakari
171	Susat	196	Yalağan
172	Şahanlı	197	Yalakderesi
173	Şahinalan	198	Yarabat
174	Şahinli	199	Yarbaşı
175	Şennuri	200	Yatmaklık

1848-1927 Dönemi Niksar ilçesine ait tapu kayıtlarında geçen köyler

Sıra No	Köy Adı	Sıra No	Köy Adı
201	Yatoba	204	Zaçiti obası Mezraası
202	Yenice	205	Zaraga
203	Yeniçiftlik	206	Zeraa

Transkripsiyon esnasında köy, mahalle ve mevkii adları da zaman zaman birbirleriyle karışabilmektedir. Yani bir defterde köy adı olarak belirtilen bir ifade, başka bir defterde mahalle olarak, bazı mevkii adları da farklı defterlerde mahalle olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bu sebeple yukarıdaki listelerde belirtilen köy, mahalle ve mevkii adları listelere yerleştirilirken tereddüt ettiğim anlar olduğuna bilgilerinize sunmak istiyorum.

1848-1927 Dönemi Niksar ilçesine ait tapu kayıtlarında geçen 206 adet köyün adı yukarıdaki listede alfabetik olarak gösterilmiştir. Yapılan çalışmanın kap-

samı dışında kaldığından bu köylerin günümüzdeki durumu ile ilgili bir tespit yapılmamıştır.

Başka bölgelerde görülmeyen Dakik *Fabrikası*, *denekhane*, *harar*, *koyun deneği*, *kütüklük bağçesi*, *ortakçı hanesi*, *tokma deneği*, *talimhane*, *atik telgrafhane*, *Gülhane* ve *küçük bağ* gibi farklı taşınmaz türleri de tespit edilmiştir.

Tarlanın ilk sırayı, bir bab hanenin de ikinci sırayı aldığı taşınmaz (emlak/arazi) türlerindeki zenginlik dikkat çekici bulunmuş ve 1848 ila 1926 yılları arasında tesis edilen 31.521 adet tapu kaydında geçen taşınmaz türleri aşağıdaki çizelgelere gösterilmiştir.

1848-1926 Dönemi Niksar tapu kayıtlarında geçen taşınmaz türleri

Taşınmazın türü	Kayıt Adedi
Ağıl mülk ebniyesi (Bir bab)	4
Ağıl yeri (Bir bab)	54
Ahır maa müştemilat	14
Ambar maa müştemilat (Bir bab)	4
Arazi-i boz ve hali	140
Arsa (Bir bab)	68
Arsa maa bağçe (Bir kıta)	25
Asiyab (Bir bab)	12
Asiyab maa bostan (Bir bab)	1
Atik telgrafhane	1
Bağ yeri	5
Bağçe yeri	49
Bağçe yeri ile eşcarı	7
Bağçe (Bir kıta)	1461
Bağçe maa sergen (Bir kıta)	1
Bağın mülk gürumu (Bir kıta)	1
Çalılık (Bir kıta)	1
Çay bağçesi	1
Çayır	6
Çayır-Tarla	15
Dakik Fabrikası (Bir bab)	3
Dam	164
Dam ve hayat	3
Debbağhane (bir bab)	37
Debbağhane arsası	14
Debbağhane arsası maa sergen	1

Debbağhane ve sergin	1
Değirmen mülk ebniyesi (Bir bab)	64
Değirmen maa bostan arsası (Bir bab)	2
Değirmen yeri	38
Değirmen yeri ile mülk ebniyesi	1
Demirci dükkanı	2
Denekhane (Bir bab)	22
Dibekhane (Bir bab)	3
Dükkan (Bir bab)	561

1848-1926 Dönemi Niksar tapu kayıtlarında geçen taşınmaz türleri

Dükkan Arsası	41
Dükkan maa fırın	4
Dükkan maa müstemilat (Bir kıta)	3
Dükkan maa sergen	7
Dükkan ve fırın ve sergen maa hane (Bir bab)	1
Dükkan, hane maa kiraathane	2
Ekmekçi dükkanı (Bir bab)	11
Ekmekçi fırını	5
Fevkani bir oda tahtani bir ahır, havlu ve hane maa bağçe	1
Fevkani dört oda, bir sofa, tahtani bir sergen havlu samanlık ve ahırlı hane	1
Fevkani dört oda tahtani bir ahır, havlu ve hane maa bağçe	5
Fevkani iki oda bir sofa tahtani ahır maa samanlık, hane maa bağçe	7
Fevkani iki oda tahtani bir ahır, havlu ve hane (Bir bab)	12
Fevkani sergen ve tahtani debbağhane	1
Fevkani üç oda ve bir sofa tahtani bir oda Hane ve bağçe müşt.	19
Fevkani üç oda, bir sergen, bir sofa tahtani bir kahve, ahır ve hane müşt.	8
Fevkani 3 oda 1 sofa tahtani üç oda 1 sofa havluda mutfak ve kilerli hane	2
Fevkani iki tahtani bir oda, havlu ve bağçeli hane (Bir bab)	1
Fevkani iki tahtani iki oda, ahıra havi hane maa bağçe (Bir bab)	3
Fevkani üç oda bir sofa havluda 1 ahır, samanlık havi hane maa bağçe	4
Fevkani üç tahtani iki oda, ahır ve havlulu hane (Bir bab)	15
Dükkan Arsası	41
Dükkan maa fırın	4
Dükkan maa müstemilat (Bir kıta)	3
Dükkan maa sergen	7
Dükkan ve fırın ve sergen maa hane (Bir bab)	1

1848-1926 Dönemi Niksar tapu kayıtlarında geçen taşınmaz türleri

Taşınmazın türü	Kayıt Adedi
Dükkan, hane maa kiraathane	2
Ekmekçi dükkanı (Bir bab)	11
Ekmekçi fırını	5
Fevkani bir oda tahtani bir ahır, havlu ve hane maa bağçe	1
Fevkani dört oda, bir sofa, tahtani bir sergen havlu samanlık ve ahırlı hane	1
Fevkani dört oda tahtani bir ahır, havlu ve hane maa bağçe	5
Fevkani iki oda bir sofa tahtani ahır maa samanlık, hane maa bağçe	7
Fevkani iki oda tahtani bir ahır, havlu ve hane (Bir bab)	12
Fevkani sergen ve tahtani debbağhane	1
Fevkani üç oda ve bir sofa tahtani bir oda Hane ve bağçe müşt.	19
Fevkani üç oda, bir sergen, bir sofa tahtani bir kahve, ahır ve hane müşt.	8
Fevkani 3 oda 1 sofa tahtani üç oda 1 sofa havluda mutfak ve kilerli hane	2
Fevkani iki tahtani bir oda, havlu ve bağçeli hane (Bir bab)	1
Fevkani iki tahtani iki oda, ahıra havi hane maa bağçe (Bir bab)	3
Fevkani üç oda bir sofa havluda 1 ahır, samanlık havi hane maa bağçe	4
Fevkani üç tahtani iki oda, ahır ve havlulu hane (Bir bab)	15
Fırın dükkanı maa sergen 5 oda 1 sofa havlu ve ahıra havi bir bab hane	1
Fırın maa kahvehane	1
Gazino (Bir bab)	2
Dükkan, hane maa kiraathane	2
Ekmekçi dükkanı (Bir bab)	11
Ekmekçi fırını	5
Fevkani bir oda tahtani bir ahır, havlu ve hane maa bağçe	1
Fevkani dört oda, bir sofa, tahtani bir sergen havlu samanlık ve ahırlı hane	1

1848-1926 Dönemi Niksar tapu kayıtlarında geçen taşınmaz türleri

Taşınmazın türü	Kayıt Adedi
Fevkani dört oda tahtani bir ahır, havlu ve hane maa bağçe	5
Fevkani iki oda bir sofa tahtani ahır maa samanlık, hane maa bağçe	7
Fevkani iki oda tahtani bir ahır, havlu ve hane (Bir bab)	12
Fevkani sergen ve tahtani debbağhane	1
Fevkani üç oda ve bir sofa tahtani bir oda Hane ve bağçe müşt.	19
Fevkani üç oda, bir sergen, bir sofa tahtani bir kahve, ahır ve hane müşt.	8

Fevkani 3 oda 1 sofa tahtani üç oda 1 sofa havluda mutfak ve kilerli hane	2
Fevkani iki tahtani bir oda, havlu ve bağçeli hane (Bir bab)	1
Fevkani iki tahtani iki oda, ahıra havi hane maa bağçe (Bir bab)	3
Fevkani üç oda bir sofa havluda 1 ahır, samanlık havi hane maa bağçe	4
Fevkani üç tahtani iki oda, ahır ve havlulu hane (Bir bab)	15
Fırın dükkanı maa sergen 5 oda 1 sofa havlu ve ahıra havi bir bab hane	1
Fırın maa kahvehane	1
Gazino (Bir bab)	2
Gülhane (Bir bab)	2
Hamam (Bir bab)	2
Hane maa sergen (Bir bab)	8
Hane ve bağçe maa müştemilat	28
Hane (Bir bab)	1.659
Hane arsası (Bir bab)	96
Hane arsası maa bağçe	27
Hane maa ahır	1
Hane maa bağçe (Bir bab)	407
Hane maa dükkan (Bir bab)	1

1848-1926 Dönemi Niksar tapu kayıtlarında geçen taşınmaz türleri

Taşınmazın türü	Kayıt Adedi
Hane maa havlu (Bir bab)	10
Hane maa müştemilat	116
Hane maa samanlık	20
Hane maa sergen	4
Hane ve ahır maa müştemilat	3
Hane ve arsa	5
Hane ve dam	1
Hane ve samanlık maa müştemilat (Bir bab)	2
Hane, Sergen maa bağçe	2
Harar (Bir bab)	7
Harman/harman yeri	340
Hayat	19
Kahve arsası (Bir bab)	1
Kahve maa ahır	1
Kahvehane maa sergen (Bir bab)	4

Kahvehane (Bir bab)	26
Karakolhane (Bir bab)	1
Kasap dükkânı	1
Koyun deneği	19
Koyun deneği arsası (Bir kıta)	1
Küçük bağ	1
Kütüklük bağçesi	2
Mağaza (Bir bab)	2
Mağaza arsası	2
Mağaza ve Sergen (Bir bab)	3
Nalbant dükkânı (Bir bab)	11
Nalbant dükkânı ve ahır (Bir bab)	1
Oda (Bir bab)	24
Ortakçı hanesi	4
Otlak ve bağçe	4
Ören	1
Samanlık	603
Samanlık arsası	7
Samanlık maa müstemilat	6
Sergen (Bir bab)	9
Sergen maa bağhane arsası	1

1848-1926 Dönemi Niksar tapu kayıtlarında geçen taşınmaz türleri

Taşınmazın türü	Kayıt Adedi
Sergen maa debbağhane	2
Tahtani selamlık fevkani beş oda, bir sofa, harem dairesi hane ve zemini	1
Tahtani bir ahır, fevkani bir bab oda ve sofayı havi hane	2
Tahtani bir ahır, fevkani bir bab oda ve sofayı havi hane	1
Tahtani bir kahvehane fevkani 4 oda, sergen ve bir sofaya havi hane	1
Tahtani bir oda, ve ahır fevkani üç oda, bir sofa hane (Bir bab)	3
Talimhane	2
Tarla	25.068
Tokma Deneği	1
Yaylak	2
TOPLAM	31.521

1848 ila 1927 yılları arasında düzenlenmiş tapu kayıtlarında geçen mahalleler

Sıra	Mahalle Adı	Sıra	Mahalle Adı
1	Arap Hasan	20	İkiköy
2	Arap Hüseyin	21	Kayabaşı
3	Ayvacı önü	22	Kazgancı/ Kazancı
4	Ayvas önü	23	Kiremitli Mescit
5	Bengiler	24	Kuruköprü
6	Bideze	25	Kuz
7	Cami-i Dere	26	Masturi
8	Camii-i Kebir	27	Mezarlar
9	Camili	28	Orta
10	Cedit	29	Saraçbaşı
11	Çay	30	Seraciyaş
12	Çiftepınar	31	Serme
13	Çilehane	32	Sırakoz
14	Dereçay	33	Taşmektep
15	Hacı Alemdar	34	Taşoluk
16	Hacı İbrahim	35	Taşra
17	Hamamcı	36	Yusuşah
18	Hankah	37	Yolardı
19	Huriçay		

1848 ila 1927 yılları arasında düzenlenmiş tapu kayıtlarında geçen mahalleler

Sıra No	Mevkii Adı	Sıra No	Mevkii Adı
1	Abbas tarlası	26	Ayvacı önü/Küçük kesek
2	Abdallar civarı	27	Bağ İçi
3	Abdallar deresi	28	Bağlar altı/Ağlağu
4	Abdullah Pınarı	29	Bala tarla
5	Abrağ deresi	30	Bayır tarla
6	Ağçuval dibi	31	Bektaş efendi oğlu bağçesi
7	Ağustos /ceviz dibi	32	Bel dibi
8	Ahmet Ağa Pınarı	33	Bey yeri
9	Alaybeyoğlu yazısı	34	Beybağı/Hacı Derviş tarlası
10	Alçak dere	35	Beyli oğlu tarlası
11	Arap oğlu tarlası	36	Burç dibi
12	Ardıçlı bozu	37	Bünyan tarla
13	Ark arası	38	Büyük Pınar
14	Arpacı deresi	39	Büyük yol

15	Arpalık	40	Cafer Keseği
16	Avlağı	41	Cafer Osman yeri
17	Ayazma çalılığı	42	Cevizderesi
18	Ayazma/ kışlak yeri	43	Cive dibi
19	Ayran deresi	44	Codoluk
20	Ayvacı önü / Kurupınar	45	Çağsak dibi
21	Ayvacı önü/ Yol ardı	46	Çalı tarla
22	Ayvacı önü/bağ içi	47	Çalılık
23	Ayvacı önü/Dam ardı	48	Çarık bağı
24	Ayvacı önü/Değirmen tarla	49	Çarsak
25	Ayvacı önü/Divarlı tarla	50	Çarşı

1848 ila 1927 yılları arasında düzenlenmiş tapu kayıtlarında geçen mahalleler

Sıra No	Mevkii Adı	Sıra No	Mevkii Adı
51	Çavdarlık	76	Demirciler
52	Çay ağzı	77	Dere çay
53	Çay ceviz	78	Dere tarla
54	Çay tarla	79	Derebağlar
55	Çay/ Uzun tarla	80	Derviş Ağa Tarlası
56	Çayırılık bağı	81	Deve alanı
57	Çekmece deresi	82	Develi tarla
58	Çerkes oğlu tarlası	83	Develik
59	Çerkozlar	84	Develik deresinde
60	Çıkan	85	Develikte
61	Çıyan deresi	86	Dikenli dere
62	Çilesiz yolu	87	Düğenci
63	Çirlioğlu tarla	88	Eğri tarla
64	Çokdaroğlu tarlası	89	Elma dibi
65	Çor Çiftliği	90	Erik deresi
66	Çoroğlu tarlası	91	Esvakda
67	Çön oğlu keseği	92	Evliya gözü
68	Çöne deresi	93	Evliya köprüsü
69	Çukur tarla	94	Fındık Çukuru
70	Dağdaş deresi	95	Göl ağzı
71	Daveroğlu tarlası	96	Göl ayağı
72	Debbağhane Sokağı	97	Göl yeri
73	Dede ağa Tarlası	98	Gölcü bozu
74	Deli Salihioğlu tarlası	99	Gönen Tarla
75	Deliktepe	100	Güngörmez

1848 ila 1927 yılları arasında düzenlenmiş tapu kayıtlarında geçen mahalleler

Sıra No	Mevkii Adı	Sıra No	Mevkii Adı
101	Güvercinlik	126	İncirli tarla
102	Hacı Ahmet bağı	127	Kaba Halil tarlası
103	Hacı Alemdar	128	Kabataş
104	Hacı Ömer Ağa Sokağı	129	Kadımezrası/bağlar ardı
105	Hacı Veli oğlu tarlası	130	Kadımihamad/bağlar ardı
106	Hacılı bayırı	131	Kale bayırı
107	Haçanozda	132	Kale Bayırı
108	Hafız oğlu tarlası	133	Kale derunu
109	Hamidiye Köprüsü	134	Kale kapusu
110	Harmancık çukuru	135	Kalfacı gözü
111	Hatip yeri	136	Kara kılçık
112	Hatun pınarı	137	Kara Nebi oğlu tarlası
113	Hergele /yazı	138	Kara Yusuf tarlası
114	Hergele/ düvenli tarla	139	Karaağaç dibi
115	Hergele/bayırlık	140	Karadağın dibi
116	Hergele/dutlu tarla	141	Karagöz
117	Hıdırlık	142	Karakollukçu tarlası
118	Hızır yanı	143	Karapınar
119	Hoca kesek	144	Karapınar
120	Hükümet Caddesi	145	Karataş tarlası
121	Hüseyinoğlu tarlası	146	Karşı yol altı/ çördekli tarla
122	İlıcak tarla	147	Karşıyol altı
123	İlıcaldere/ Karapınar	148	Kavak çukuru
124	İrmak başı	149	Kavak kesen
125	İmamoğlu tarlası	150	Kavaklı tarla

1848 ila 1927 yılları arasında düzenlenmiş tapu kayıtlarında geçen mahalleler

Sıra No	Mevkii Adı	Sıra No	Mevkii Adı
151	Kaya sakızlık	176	Kuruköprü /ceviz önu
152	Kayabaşı tarla	177	Kuruköprü /gırgır önu
153	Kazgancı oğlu tarlası	178	Kuruköprü/ güz önu
154	Kel Ali Keseği	179	Kuruköprü/ ırmak yanı
155	Keseklik tarlası	180	Küçük Ahmet tarlası
156	Kılıcı tarla	181	Küçük kesek
157	Kır önu	182	Küçük Oğşar

158	Kıraş yeri	183	Küçük Yakacık
159	Kızıl Ahmed	184	Kütük yeri
160	Kızıl Ahmet	185	Kütüklük
161	Killik tarla	186	Mahmutağa tarlası
162	Kiracıoğlu Tarlası	187	Mastori civarı
163	Kiremit ocağı	188	Maşalık/Ağıl ardı
164	Kiremitlik	189	Maşalık/Dutluk
165	Koca tepe	190	Maşalık/Pelit üstü
166	Kova başı	191	Mezarlık yanı
167	Kovanlık	192	Oğlağ
168	Köm keseği	193	Oluktepe
169	Köm/ Ceviz dibi	194	Orta yol
170	Köprübaşı	195	Ortaca
171	Kum tarla	196	Ot Bitmez
172	Kuru hamam	197	Otamış
173	Kuru Pınar	198	Otluk
174	Kurudere	199	Özmeşe
175	Kuruköprü /bük tarla	200	Pakoğlu tarlası

1848 ila 1927 yılları arasında düzenlenmiş tapu kayıtlarında geçen mahalleler

Sıra No	Mevkii Adı	Sıra No	Mevkii Adı
201	Palazoğlu tarlası	226	Tekneli mezrası
202	Paşalar	227	Tepe tarla
203	Pelit dibi	228	Tepedam başı
204	Pınar altı	229	Tombul tarlası
205	Pınar yeri	230	Topçuoğlu keseği
206	Pırpırlı çalı	231	Topraklık /Çetir oğlu
207	Rasat gözü	232	Topraklık/ hassa tarla
208	Said Bağçesi	233	Topsakal tarlası
209	Sakızlık dibi	234	Trazlar /Kerim Paşa yeri
210	Salih Ağa sokağı	235	Uzun Kesek
211	Sarısu yeri	236	Uzun Çay
212	Seraciyâş	237	Uzun sokak

213	Sığırcıklar	238	Uzun tarla
214	Sıra cevizler	239	Uzun Yusuf oğlu hassa tarlası
215	Sırakoz/ İnceoğlu tarlası	240	Yağlıdere
216	Suk-ı Sultaniye	241	Yanık Hacı yeri
217	Sulugöl/ Değirmen başı	242	Yayla evleri
218	Sünye tarla	243	Yazlı oğlu keseği
219	Şehriyer	244	Yelekende /dam ardı
220	Tarar/Kesek	245	Küçük hendek kenarı
221	Taşlıoğlu tarlası	246	Yelekende/ orta yer
222	Taşlı tarla	247	Yemeniciler
223	Taşlık	248	Yumru dibi
224	Taşlıoğlu tarlası	249	Zağım oğlu hassa tarlası
225	Taşra	250	Zileli Osman ağa hassası

R.1310 İla 1312 (M. 1894-1896) Yılları Arasında Niksar İlçesinin Mahalle ve köylerindeki “(8-10)” Dönüm Miktarlı ve “Tarla” Vasıflı Taşınmazların Kıymetlerini Gösterir Liste

T a ş ı n m a z ı n					
Köy/Mah. Adı	Cinsi	Tahmini Kıymeti (Guruş)	Bedel-i Ferağı (Guruş)	Miktarı	Tescil Tarihi
Beşrum Köyü	Tarla	-	500	(10) Dönüm	05/1312
Bideze Köyü	Tarla	-	1.700	(10) Dönüm	12/1312
Camii-i Kebir Mah.	Tarla	-	2.400	(11) Dönüm	12/1310
Cedit Mahallesi	Tarla	5.000	-	(10) Dönüm	04/1312
Ceğ Mahallesi	Tarla	3.000	-	(10) Dönüm	04/1310
Efkerit Köyü	Tarla	2.750	-	(10) Dönüm	01/1310
Eskidir Köyü	Tarla	1.300	-	(10) Dönüm	02/1310
Eskidir Köyü	Tarla	1.500	-	(10) Dönüm	02/1310
Gözekse Köyü	Tarla	1.750	-	(10) Dönüm	02/1311
Harkümbet Köyü	Tarla	300	-	(10) Dönüm	11/1312
Huri Köyü	Tarla	2.400	-	(10) Dönüm	08/1312
Kazgancı Mah.	Tarla	2.420	-	(10) Dönüm	06/1311
Kılağuz Köyü	Tarla	3.000	-	(10) Dönüm	10/1311
Niksar/Deliktepe	Tarla	6.400	-	(08) Dönüm	03/1311
Şeytanlı Köyü	Tarla	-	2.400	(10) Dönüm	11/1311
Taşmektep Mah.	Tarla	1.587	-	(09) Dönüm	08/1312

(Bir) Atik dönümün 918,672 M2, (1) Atik Evleşin 229,668 M2 ve (1) Zira'nın 0,5625 M2'ye (1) İstanbul Kilinin de 1837,344 M2'ye tekabül ettiğini burada belirtmenin yararlı olacağını düşünmekteyim. Yukarıdaki tabloda gerek Niksar İlçe merkezinde ve gerekse köylerinde taşınmazların değeri tescil tarihleri ile birlikte yer almaktadır. Niksar'ın Kuz Mahallesinde 1904 yılında gazino kaydına da rastlanmıştır.

Ocak 1926 ila Aralık 1927 Tarihleri Arasında Niksar İlçe Merkezinin muhtelif Mahallelerindeki emlakın Miktar ve Kıymetlerini Gösterir Liste

T a ş ı n m a z ı n					
Köy/Mah.	Cinsi	Tahmini Kıymeti (Guruş)	Şatış Bedeli (Guruş)	Miktarı	Tescil Tarihi
Bengiler Mahallesi	Bir bab hane	6.000	-	(100) Zira	01/1926
Camii-i Kebir Mah.	Bir bab hane	-	36.500	(99) Zira	05/1926
Cedit Mahallesi	Bir bab hane	4.000	-	(132) Zira	05/1926
Cedit Mahallesi	Hane maa bağçe	-	80.000	(150) Zira	09/1926
Çiftepınar Mah.	Arsa maa bağçe	-	140.000	(2) Dönüm	05/1927
Çilehane Mahallesi	Bir bab dükkan	2.000	-	(16) Zira	02/1926
Dereçay Mahallesi	Hane maa bağçe	10.000	-	(840) Zira	08/1926

Ocak 1926 ila Aralık 1927 Tarihleri Arasında Niksar İlçe Merkezinin muhtelif Mahallelerindeki emlakın Miktar ve Kıymetlerini Gösterir Liste

T a ş ı n m a z ı n					
Köy/Mah.	Cinsi	Tahmini Kıymeti (Guruş)	Şatış Bedeli (Guruş)	Miktarı	Tescil Tarihi
Hangah Mahallesi	Hane maa bağçe	4.000	-	(200) Zira	02/1927
Kazancı Mahallesi	Bağçe	6.500	40.000	(100) Zira	02/1926
Kazancı/Esvakda	Bir bab dükkan	7.000	40.000	(50) Zira	01/1926
Kuz Mahallesi	Bir bab gazino	30.000	50.000	(125) Zira	02/1927
Kuz/Çarşıda	Bir bab gazino	7.000	-	(125) Zira	01/1926
Kuz/Mahallede	Bir bab gazino	7.000	30.000	(200) Zira	01/1926
Kuz/Mahallede	Hane maa bağçe	10.000	2.400	(200) Zira	01/1926
Kuz/Mahallede	Hane maa bağçe	7.000	140.000	(64) Zira	01/1926
Mastori Mahallesi	Demirci dükkanı	3.000	37.000	(60) Zira	02/1926
Sırakoz Mahallesi	Bir bab hane	-	30.000	(50) Zira	05/1927
Taşmekteb	Bir bab dükkan	2.000	-	(50) Zira	04/1926
Taşoluk Mahallesi	Hane maa bağçe	1.500	25.000	(100) Zira	02/1926
Taşra Mahallesi	Bir bab hane	4.000	24.000	(16) Zira	05/1926

Ocak 1926 ila Aralık 1927 Tarihleri Arasında Niksar İlçe Merkezinin muhtelif Mahallelerdeki emlakın Miktar ve Kıymetlerini Gösterir Liste

T a ş ı n m a z ı n					
Köy/Mah.	Cinsi	Tahmini Kıymeti (Guruş)	Şatış Bedeli (Guruş)	Miktarı	Tescil Tarihi
Taşra Mahallesi	Dükkan arsası	-	5.000	(25) Zira	05/1927
Cedit Mahallesi	Bir bab hane	-	50.000	(90) Zira	11/1927
Taşra Mahallesi	Dükkan	-	5.000	(10) Zira	11/1927
Kazancı Mahallesi	Dükkan	-	20.000	(50) Zira	12/1927

Niksar genelinde Zabıt-Kayıt Defterlerindeki kayıtların daimi/yoklama ve aktif/pasif durumu

Defter Türü	Yılı	Daimi	Yoklama	Diğer	Aktif	Pasif	Toplam
Arazi-i Atik	1848-1861	00	00	1.491	1.491	558	1.491
Arazi-i Atik	1861-1866	00	00	1.837	1.487	350	1.837
Arazi-i Atik	1867-1873	00	00	448	378	70	448
Arazi-i Cedit	1872-1879	233	6.492	737	6.023	1.439	7.462

Niksar genelinde Zabıt-Kayıt Defterlerindeki kayıtların daimi/yoklama ve aktif/pasif durumu

Defter Türü	Yılı	Daimi	Yoklama	Diğer	Aktif	Pasif	Toplam
Arazi-i Cedit	1873-1883	583	4.369	939	4.669	1.222	5.891
Mikyashlı Cedit	1882-1887	124	942	08	946	128	1.074
Emlak Daimi	1878-1883	8	77	391	328	188	516
Emlak Yoklama	1875-1883	198	672	1.597	2.065	402	2.467
Zabıt-Kayıt	1884-1890	1.184	3.021	390	3.225	1.370	4.595
Zabıt-Kayıt	1890-1893	598	850	02	712	738	1.450
Zabıt-Kayıt	1894-1896	781	423	00	338	866	1.204
Zabıt-Kayıt	1896-1900	1.792	1.514	00	2.128	1.178	3.306
Zabıt-Kayıt	1900-1905	2.359	437	00	1.638	1.158	2.796
Zabıt-Kayıt	1905-1909	1.250	199	00	890	559	1.449
Zabıt-Kayıt	1912-1915	1.072	00	00	662	410	1.072
Zabıt-Kayıt	1915-1919	411	00	00	232	179	411

Niksar genelinde Zabıt-Kayıt Defterlerindeki kayıtların daimi/yoklama ve aktif/pasif durumu

Defter Türü	Yılı	Daimi	Yoklama	Diğer	Aktif	Pasif	Toplam
Zabıt-Kayıt	1920-1923	1.015	00	00	498	517	1.015
Zabıt-Kayıt	1924-1925	889	00	00	501	388	889
Zabıt-Kayıt	1926	795	00	00	465	330	795
Zabıt-Kayıt	1927	876	00	00	492	384	876
TOPLAM	-	16.379	18.996	7.840	29.902	13.313	43.215

TEŞEKKÜR

Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu'na yapmış oldukları nazik davetleri için Gazi Osman Paşa Üniversitesi Rektörlüğü ile Sempozyum Sekreteri Sn. Dr. Murat Hanılçe'ye, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü adına sunulan bu kurumsal bildiriye sağladıkları desteklerden dolayı Tapu ve Kadastro Genel Müdürü Sn. Davut GÜNEY, Genel Müdür Yrd. Sn. Gökhan KANAL'a, ayrıca katkılarından dolayı Daire Başkanlığımız Personeli Tapu Müdürü Mustafa ENGİN ile Uzman Gülseren KARADERİLİ ve Murat ALANDAĞLI'ya teşekkürlerimi sunuyorum.

Tokat Bey Sokağı Evleri Alçı Lambalık Örnekleri

Şule YILMAZ*

Özet

Tokat, eski çağlardan itibaren pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış önemli bir Anadolu kentidir. Tokat ili özellikle Anadolu Selçukluları ve Osmanlı hâkimiyeti süresince uluslararası nitelikte bir ticaret kenti hüviyeti kazanmış ve bu dönem içinde şehirde pek çok eser inşa edilmiştir. Tokat ilindeki bu zengin kültürel miras içerisinde günümüze ulaşabilen ve bugün en fazla dikkati çeken yapıların başında geleneksel Türk evi ve konakları gelmektedir. Eski Tokat evleri tarihî kent dokusu içinde kale eteklerinde ve Behzad Deresi çevresinde yoğunlaşmaktadır. Behzad Deresi yakınına konumlanan ve çalışmamızın ana konusunu oluşturan Bey Sokağı, tarihi ve kültürel kent dokusu içinde geleneksel Türk evi karakterini günümüze yansıtan önemli sokaklardan biri olarak dikkat çekmektedir. Bey Sokağı evleri mimari yönleri kadar süsleme özellikleri ile de önemli bir yere sahiptir. Bey Sokağı evlerinde ahşap ve alçı, süslemeyi oluşturan başlıca malzemelerdir. Bu çalışmada Bey Sokağı'ndaki 11 geleneksel konutun iç mekânlarında yer alan alçı süsleme öğeleri incelenmiştir. Alçı süslemeler; tavan, lambalık ve şerbetlik olmak üzere üç farklı yerde karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamızda Bey Sokağı'nda görülen lambalık örnekleri detaylı olarak ele alındıktan sonra, öncelikle Tokat ve ilçelerinde bulunan örneklerle, daha sonra mevcut yayınlar ışığında Anadolu'nun farklı illerindeki örneklerle değerlendirilerek süsleme programları içindeki yeri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Bey Sokağı, Geleneksel Türk Evi, Alçı, Süsleme.

1. Giriş

Eski Tokat evleri tarihî kent çekirdeğinde, kale eteklerinde ve Behzad Deresinin çevresinde yoğunlaşmıştır. Ticaretin yoğun olduğu mahallelerde, sivil mimari örnekleri çoğunlukla cephe özelliklerini yeni yapılar içinde kaybetmiştir. Behzad deresi yakınlarında bulunan Soğukpınar Mahallesi'ndeki Bey ve Beyhamam¹ Sokak, Kâbe-i Mescid mahallesinde Halit Sokak² kent ölçeğinde cephe özelliklerini

* Arş. Gör., Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Ankara, suleyilmaz25@hotmail.com.

- 1 Şinasi Aydemir, Saliha Erkonak, Orhan Kuntay, Gülnaz Teymur, "Karadeniz Bölgesi Kentsel Doku Araştırması Amasya ve Tokat'ta Birer Sokak II", **Mimarlık**, Sayı 197-198, İstanbul, Kasım-Aralık, 1983, s. 9-13.
- 2 Nurettin İmre, "Tokat'ta Eski Evler ve Bir Sokak: Halit Sokak", **Yapı Dünyası**, Sayı 126, Ankara, Eylül, 2006, s. 54.

koruyan ve silüet veren sokaklar olarak karşımıza çıkar. Kışla Mahallesi, Sulu Sokak ve İvaz Paşa Mahallesi'ndeki evler bitişik düzende ve halk tipi evlerdir. Ayrıca Deve Görmez Mahallesi'ndeki evlerde aynı tip evlerdir.³ Bunların dışında Tokat'ın ilçeleri olan Niksar⁴ ve Zile'de⁵ bulunan evlerin hemen hemen hepsi Tokat yöresi mimari özelliklerini göstermektedir. Bu sokaklar içerisinde çalışmamızın ana konusunu oluşturan Bey Sokağı kuzey-güney doğrultusunda uzanan Mevlevihane yapıları ile başlar, düz olarak Şeyhşirvani Sokak köşesine kadar devam eder ve Yolbaş Camii ile sona erer. 19. Yüzyılın ikinci yarısı ve 20.yüzyılın başına tarihlendirilen Bey Sokağı evleri mimari ve süsleme açısından geleneksel Türk ev mimarisinin özelliklerini yansıtmaktadır. Bey Sokağı evlerinin plan tiplerinin belirleyicisi ve merkezi sofadır. Evlerde sofanın durumuna göre iç ve dış sofalı olmak üzere iki ana tip karşımıza çıkmaktadır. İç ve dış sofalı plan tiplerinin çeşitlenmesi olan ikiyüzlü iç sofalı ve üç tarafı odalı dış sofalı plan tipleri daha baskın olarak görülmektedir⁶. Bu plan tipleri genel olarak Tokat evlerinde yaygın olarak görülen iki plan şeklidir. Bey sokağı evlerinin dış cephelerinde görülen sadeliğe karşın, iç mekânda ahşap ve alçı malzemeyle yapılan süslemeler dikkat çekmektedir.

Bu çalışmada, Bey Sokağı'ndaki konutların iç mekânlarında bulunan alçı lambalıklar incelenmiştir. Lambalık oda ve sofaların duvarında yer alan lamba ve mum gibi aydınlatma araçlarının konulduğu mimari elemanlardır. Bey Sokağındaki 21 konutun 11 tanesinde 31 alçı lambalık örneği mevcuttur. Bu örnekler; form, kompozisyon, malzeme ve teknik açısından irdelenmiştir.

2. Form

Lambalıkları formlarına göre 3 gruba ayırabiliriz.

2.1. Ters Konik

Lambalıklarda en fazla tercih edilen form ters koniktir. İncelediğimiz örneklerden 20'si ters konik forma sahiptir⁷. Ters konik lambalıkların üst bölümü yarım dairedir, ancak 1 örnekte üst kısım 3 kenarlı prizmadır (fot. 9). Lambalıkların uç kısmı basit bir kuşakla bağlanarak buket görünümünü verilmeye çalışılmıştır ki bu yalnızca ters konik forma sahip lambalıklarda gördüğümüz bir özelliktir. 27 örnekte 9'unda⁸ düz kuşak kullanımı dikkat çekmektedir.

3 Nurettin İmre, a.g.m., s.10.

4 Mehmet Fatih Selçuk, **Tokat Niksar Geleneksel Mimaride Renk Araştırması**, (Trakya Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 2008, s. 35-39.

5 Aslıhan Bildiş, **Kentsel Koruma Bağlamında Eski Kentlerin Geliştirilmesine Yönelik Bir Araştırma; Tokat-Zile Örneğinde İrdemeler**, (Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006, s. 55-58.

6 Şule Yılmaz, **Tokat Bey Sokağı Evleri**, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2012.

7 Fot. 1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-14-15-16-17-18-19-22-25-27-28-30-31.

8 Fot. 1-2-7-12-14-16-18-25-30.

2. 2. Yarım Daire

Lambalıklarda görülen ikinci form ise yarım dairedir. 10 örneğe⁹ bu form uygulanmıştır. Bunlardan 4'ünde ince yivlerden oluşan kenar bordürü yer almaktadır. Sivaslı İcracı Bekir Efendi evi ile Gülüt Ağa'nın evinde yer alan 2 örnekte (fot.21-29) ince yivlerden oluşan tek sıra bordür, Sivaslı İcracı Bekir Efendi evinden diğer bir örnekte (fot.23) ince yivlerden oluşan iki basamaklı bir bordür ve Sivaslı İcracı Bekir Efendi evinden son bir örnekte (fot.24) ise ince yivlerden oluşan üç basamaklı bir bordür uygulaması karşımıza çıkmaktadır.

2. 3. İç bükey

Yalnızca bir örnekte ise iç bükey form görülmektedir (fot.13). Yağızade Sadullah Bey Konağı'nda bulunan bu örnek, diğerlerinden farklı olarak odanın kuzey duvarında bulunan nişin içine yerleştirilmiştir. İç bükey olmasından dolayı genişliği diğer örneklerle göre oldukça dardır.

3. Kompozisyonlar

Bitkisel ve geometrik olmak üzere iki tür kompozisyon uygulanmıştır.

3.1. Bitkisel

3.1.1. Akantus

Lambalıklarda en fazla kullanılan bitkisel motif akantus yaprağıdır. 26 örnekte akantus yaprağının farklı şekillerde kullanıldığını görmekteyiz.

3.1.1.1. Ters Akantus

Akantus yaprağı 7 örnekte ters yerleştirilmiştir. Sivaslı İcracı Bekir Evi'nde bu kompozisyona ait 4 örnek mevcuttur. İlk örnekte (fot. 26), ters akantusun her iki yanında yer alan yaprakların uçları içeri doğru kıvrılmıştır. İkinci örnekte (fot. 23) yan yaprağın uçları içe doğru kıvrılmış ve koçbaşını andıran bir görünüm kazanmıştır. Üçüncü örnekte (fot.24) ters akantusun etrafında ince yivlerden oluşan üç kademeli bir bordür bulunmaktadır. Dördüncü örnekte (fot.27) ise lambalığın uç kısmında kademeli olarak yerleştirilmiş iki ters akantus ile sonlandırılmıştır. Gülüt Ağa'nın evinde yer alan bir örnekte (fot.21) ise hem merkezde hem de yanlarda kademeli olarak yerleştirilen ters akantus yaprakları yer alır. Aynı evde başka bir örnekte (fot.22) ise ters akantusun her iki yanında ikişer yaprak yer alır. Yağızade Sadullah Bey Konağında bulunan bir örnekte (fot.12) ise ters akantusun üçerli yan yaprakları C kıvrımları oluşturacak şekilde yukarı doğru açılmıştır.

3.1.1.2. Düz Akantus

Akantus yaprağı 13 örnekte düz yerleştirilmiştir. Yağcıların Kızı Sadiye Hanım'ın Evi'nde bu kompozisyona ait 3 örnek vardır. İlk örnekte (fot.2) diğerlerine

9 Fot. 20-21-22-23-24-26-27-28-29-31.

göre daha stilize merkezi akantus ve her iki yanında yarım iki akantus yaprağı yer alır. Diğer 2 örnekte (fot.3-4) merkezdeki akantus üzerinde yanlardan gelen kıvrımlı dallar birleşmiştir. 27 numaralı evdeki örnekte (fot.11) merkezdeki akantus yaprağının üzerinde yanlardan gelen yaprakların uçları içe doğru kıvrılarak birleşmiştir. Osman Paşa Konağı'nda üç örnekte düz akantus yaprağının yer aldığı üç örnek bulunmaktadır. Osman Paşa Konağı'nda ilk örnekte (fot.6) merkezde yer alan akantus yaprağı ve yanlardan gelen akantus yapraklarının uçları düğüm şeklinde sonlanmıştır. Aynı konaktan diğer iki örnekte(fot.7- 9) ise yanlardaki yaprakların uçları içe doğru kıvrılmıştır. 6 örnekte düz akantus yapraklarının kademeli olarak üst üste yerleştirildiğini görmekteyiz. Yağcızade Sadullah Bey Konağı'ndaki örnekte (fot.12) kademeli olarak üst üste yerleştirilen akantuslar, lambalığın iki köşesine yerleştirilmişken, 27, 29, 36 ve Sivaslı İcracı Bekir Efendi Evi'nin lambalıklarında (fot. 10, 14, 17, 18, 28) akantuslar merkezde yer almaktadır.

3.1.1.3. Akantus -“C” Kıvrımı

Lambalıklarda akantus ve “C” kıvrımlı yaprakların oluşturduğu kompozisyona dair 3 örnek mevcuttur. Bu kompozisyonun yer aldığı örnekler yalnızca Gülüt Ağa'nın evinde bulunmaktadır. İlk örnekte (fot.20), kompozisyon enine silme ile ikiye ayrılmıştır. Üst bölüm, merkezde yer alan iki “C” kıvrımının her iki yanına kademeli olarak yerleştirilmiş iki akantus yaprağından ibarettir. Akantusların yaprakları dışa doğru kıvrımlıdır. Alt bölüm ise merkezde yer alan akantus yaprağı, her iki yandan içe doğru kıvrımlı akantuslarla çevrelenmiştir. Aynı evdeki ikinci örnekte (fot.21) biraz daha farklı bir uygulama görülmektedir. Kompozisyon, merkezde kademeli olarak üst üste yerleştirilmiş ters iki akantus yaprağı ve her iki yanda yaprakları açılmamış kademeli iki akantus yaprağından oluşmaktadır. Alt sırada ise ikisi büyük ikisi küçük olmak üzere dört “C” kıvrımı bulunmaktadır ve etrafı ince yivlerden oluşan dar bir frizle çevrelenmiştir. Son örnekte (fot.22) ters olarak yerleştirilen akantusun yan yaprakları dışa doğru kıvrılmıştır ve hemen altında ters iki “C” kıvrımı her iki yandan hançer yaprakları ile kuşatılmıştır. Uç kısmında yer alan akantusun yan yaprakları ise içe doğru kıvrılmıştır.

3.1.1.4. Akantus-“S” Kıvrımı

Lambalıklarda akantus ve “S” kıvrımlı yaprakların birlikte kullanımına ait iki örnek mevcuttur. İlk örnek (fot.15) 27 numaralı eve aittir. Ortada iki ters S kıvrımının birleşmesi ile baş başa vermiş iki kuğuyu andıran bir görüntü oluşmuştur. Kompozisyonun alt kısmı ise yaprakları açılmamış diğer bir akantus yaprağı ile sonlandırılmıştır. Sivaslı İcracı Bekir Evi'ndeki örnekte (fot.26) ise merkezde ters akantus yaprağı her iki yandan S kıvrımlı hançer yaprakları ile çevrelenmiştir.

3.2. Geometrik

3.2.1. “S” Kıvrımlı Çizgiler

Lambalıklarda geometrik süsleme, bitkisele göre daha az tercih edilmiştir. 3 örnekte S kıvrımlı çizgilerden oluşan basit bir kompozisyon vardır. İlk örnek 3 numaralı eve aittir. Lambalığın üzeri, 4 tane “S” kıvrımlı çizgiyle bezenmiştir ve uç kısmı 3 dilimli olarak sonlandırılmıştır (fot.1). İkinci örnek 36 numaralı eve aittir. Lambalık kuşakla ikiye ayrılmıştır. Üst kısımda 4 adet “S” kıvrımlı çizgi yer almaktadır (fot.16). Üçüncü örnek Sivaslı İcracı Bekir Efendi Evi’ndedir. Lambalığın üzeri 7 tane “S” kıvrımlı çizgiyle süslenmiştir ve ucu tek dilimli olarak sonlandırılmıştır (fot.25).

3.2.2. Yay ve Yatay Şekilli Çizgiler

Yay ve yatay şekilli çizgilerden oluşan tek bir örnek 45-45A numaralı evde vardır. Lambalık enine bir silme ile ikiye ayrılmıştır. Üst kısımda, peş peşe sıralanmış yay şekilleri yer alır ve bu şekiller ortan başlayıp, yanlara doğru küçülmeindedir. Alt taraf ise boyuna bir silme ile ikiye ayrılmış ve üç yatay çizgiyle süslenmiştir. İkiye ayrılmış uç kısım ise dışa doğru kıvrılmıştır (fot.31).

3.2.3. İç ve Dış Bükey Dilimler

İç ve dış bükey dilimlerden oluşan tek bir örnek (fot.30) 44-44A-25 numaralı evde bulunmaktadır. Lambalığın üzeri üç iç bükey ve dört dış bükey olmak üzere 7 dilimden oluşmuştur. Kalın bir kuşakla çevrelenmiş ve uç kısmı üç dilimli olarak sonlandırılmıştır.

4. Malzeme ve Teknik

Lambalıklarda alçı malzeme kullanılmıştır. Gülüt Ağa, 27 numaralı evde benzer örneklerin karşılıklı iki duvar yüzeyinde ya da aynı duvar yüzeyinde yer alması ve ayrıca Bey Sokağı’ndaki örneklerin farklı sokaklardaki evlerde de karşımıza çıkması, teknik olarak alçı lambalıkların kalıplama yöntemi ile yapıldığını düşündürmektedir.

5. Değerlendirme ve Sonuç

Çalışmada 11 konut da yer alan 31 lambalık örneği incelenmiştir.

Yaptığımız çalışma sonucunda Bey Sokağı’ndaki lambalık örneklerinde

Duvar yüzeyindeki şekillerine göre ters konik, yarım daire ve iç bükey olmak üzere üç form tespit edilmiştir. Bunlar içinde en yaygın olanı ters konik ve yarım dairedir.

Bey Sokağı dışında da ters konik ve yarım daire formu, en fazla görülen lambalık formlarıdır. Bu örneklerde tespit ettiğimiz kuşak kullanımı ve ince yiv-

lerden oluşan kenar bordürü, Tokat'taki farklı evlerde de görülen özelliklerdir¹⁰.

Bey sokağı evlerindeki lambalıklarda bitkisel ve geometrik olmak üzere iki tür süsleme görülmektedir. Batı etkili bitkisel süslemeler 26 örnekte görülmesine karşın 5 örnekte geometrik süsleme tercih edilmiştir. Bitkisel kompozisyonlarda akantus yaprağı ana motifi oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra kıvrık dal ve yapraklar, hançer yaprakları, "S" ve "C" kıvrımı oluşturan yapraklar yoğun görülen motiflerdir. Bitkisele göre daha az tercih edilen geometrik motifler ise "S" kıvrımı, yay ve yatay şekilli çizgiler ve iç ve dış bükey dilimlerden ibarettir.

Yayınlardan topladığımız örnekler göre Tokat dışında da lambalık örneklerine rastlamaktayız. Ancak Tokat örneklerinin dikkat çekici yönü, hem bitkisel süslemenin yoğun olması hem de daha işçilikli olmasıdır. Isparta evlerinde¹¹ tespit ettiğimiz 5 lambalık örneği oldukça basit bir süslemeye sahiptir. Lambalıkların uç kısmı üç yapraklı bitkisel motiflerle sonlandırılmıştır.

Sivas Kangal Ağası Konağı'ndaki örnekte¹² ters S kıvrımı ve altta ters bir akantus yaprağı ile sonlanmıştır. Bey Sokağı 27 numaralı evdeki örnekte (fot.15) ise iki ters S kıvrımı yer alır.

Gaziantep'teki bir evin¹³ bahçesinde bulunan çeşmenin her iki yanında birer lambalık bulunmaktadır. Yazar, bunların sabunluk olduğunu ifade etmiştir, ancak çeşmenin her iki yanında yer alması ve yükseklik açısından da lamba ya da mum koymak için daha uygun olması, bu örnekleri lambalık olarak adlandırmanın daha uygun olduğunu düşündürmektedir.

Divriği'de Erçokluzade Konağı'nın yazlık odasında¹⁴ nişin her iki yanında birer ters konik lambalık bulunmaktadır. Bey Sokağı'ndaki örneklerden farklı olarak lambalıkların ucu yukarı doğru kıvrılarak nişin etrafındaki süslemeyle birleştirilmiştir.

Ürgüp konutlarında ise gaz lambası ya da kandil koymak için yapılan raf benzeri çıkıntılara çırappa denilmektedir. Duvarın yapımı sırasında kesme taşın yön değiştirerek örülmesiyle elde edilen çıkıntılar, oyularak dekoratif bir özellik

10 Kemal İbrahimzade, Erkan Atak; "Tokat'ta Bir Konut Örneği", Vakıflar Dergisi, Sayı 34, Aralık, 2010, s. 121; Ilgın Önal, **Restoration Project of İbrahim Şahin House in Soğukpınar District, Beyhamam Street, No 41, Tokat**, (Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2010, s. 99, 220; Halit Çal, **Tokat Evleri**, I. Baskı, Ankara, 1988, s. 45; Emine Saka Akın, Canan Hanoğlu; "Tokat'ta Geleneksel Konut Mimarisinde Alçı Lambalıklar", **Tokat Sempozyumu 01-03 Kasım 2012 Tokat Bildiriler**, Cilt II, Tokat, 2012, s. 174-181.

11 Doğan Demirci; **Isparta Evleri**, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta, 2010, s. 403-404.

12 Fot:37 kendi arşivimizden temin edilmiştir.

13 Elif Nevra Kılıç, **Geleneksel Gaziantep Evlerinin İç Mekan Süslemelerinin Araştırılması**, (Gazi Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007, s. 88.

14 Selma Ünlüdil; **Geleneksel Divriği Evlerinde Ahşap Süslemeli Tavanlar**, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2005, s. 274.

kazandırılmıştır. Ürgüp Dereler Mah. Yeşilağa çıkmazı, 6 nolu evdeki örnekte¹⁵ ters konik biçimli lambalık örneği mevcuttur. Oldukça sade olan bu örneğin uç kısmı sivri bir şekilde sonlandırılmıştır.

Bey Sokağı evlerinde gördüğümüz lambalık örneklerinin, Tokat genelini yansıtan bir örneklem olduğunu söyleyebiliriz. Tokat dışındaki örneklerin ise biçim ve fonksiyon olarak benzerlik göstermesine karşın, motif ve kompozisyon açısından oldukça yavan kaldığını görmekteyiz.

Sonuç olarak, Anadolu'nun diğer kentlerinde de lambalık örnekleri mevcuttur, ancak bunlar ihtiyacı karşılamak için yapılmış mimari öğelerdir. Bu bağlamda Tokat oldukça özel bir yere sahiptir. O dönem için bir taşra kenti olmasına rağmen, Tokat'ta barok karakterli ve çok işçilikli lambalık örneklerinin olması estetik anlayışının ne denli ileri olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

6. Kaynakça

- Akın, E. S., Hanoğlu Canan; "Tokat'ta Geleneksel Konut Mimarisinde AlçıLambalıklar", **Tokat Sempozyumu 01-03 Kasım 2012 Tokat Bildiriler**, Cilt II, Tokat, 2012, s. 163-183.
- Akın, E. S., Hanoğlu Canan; "Tokat Geleneksel Konut Mimarisi'nde İç Mekan Alçı Süslemeleri" **Vakıflar Dergisi**, Sayı 40, 2013, s. 163-184.
- Aydemir, Ş., Erkonak, S., Kuntay, O., Teymur, G.; "Doğu Karadeniz Bölgesi Kentsel Doku Araştırması: Amasya ve Tokat'ta Birer Sokak II", **Mimarlık**, Sayı 197-198, İstanbul, 1983, s.9-12.
- Bildiş, Aslıhan; **Kentsel Koruma Bağlamında Eski Kentlerin Geliştirilmesine Yönelik Bir Araştırma; TOKAT-ZİLE Örneğinde İrdemeler**, (Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006.
- Çal, Halit; "Tokat Evleri", **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986**, Ankara, 1987, s.365-417.
- Çal, Halit; **Tokat Evleri**, I. Baskı, Ankara, 1988.
- Demirci, Doğan; **Isparta Evleri**, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta, 2010.
- İbrahimzade, Kemal, Atak, Erkan; "Tokat'ta Bir Konut Örneği", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 34, Aralık, 2010, s.113-123.
- İmre, Nurettin; "Tokat'ta Eski Evler ve Bir Sokak: Halit Sokağı", **Yapı Dünyası**, Sayı126, Eylül, Ankara, 2006, s.52-54.
- Kalaycı, Müzeyyen Gökçen; **Geleneksel Ürgüp Konutları ve Dereler Mahallesi Koruma Geliştirme Önerisi**,(Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006.

¹⁵ Müzeyyen Gökçen Kalaycı, **Geleneksel Ürgüp Konutları ve Dereler Mahallesi Koruma Geliştirme Önerisi**, (Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006, s. 94.

Kılıç, Elif Nevra; **Geleneksel Gaziantep Evlerinin İç Mekan Süslemelerinin Araştırılması**, (Gazi Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007.

Kuban, Doğan, **Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme**, İstanbul, 1954.

Önal, Ilgın; **Restoration Project of İbrahim Şahin House in Soğukpınar District, Beyhamam Street, No 41, Tokat**, (Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010

Selçuk, Mehmet Fatih; **Tokat Niksar Geleneksel Mimaride Renk Araştırması**, Trakya Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2008.

Ünlüdil, Selma; **Geleneksel Divriği Evlerinde Ahşap Süslemeli Tavanlar**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2005.

Yılmaz, Şule; **Tokat Bey Sokağı Evleri**, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2012.

7.Fotoğraflar

Fot:1

Fot:2

Fot:3

Fot:4

Fot:5

Fot:6

Fot:7

Fot:8

Fot:9

Fot:10

Fot:11

Fot:12

Fot:13

Fot:14

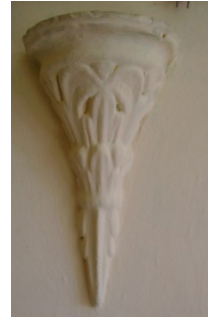
Fot:15

Fot:16

Fot:17

Fot:18

Fot:19

Fot:20

Fot:21

Fot:22

Fot:23

Fot:24

Fot:25

Fot:26

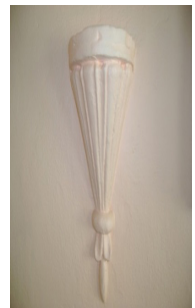
Fot:27

Fot:28

Fot:29

Fot:30

Fot:31

Fot:32

Fot:33

Fot:34

Fot:35

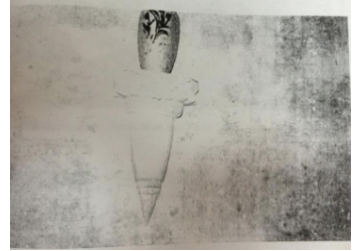
Fot:36

Fot:37

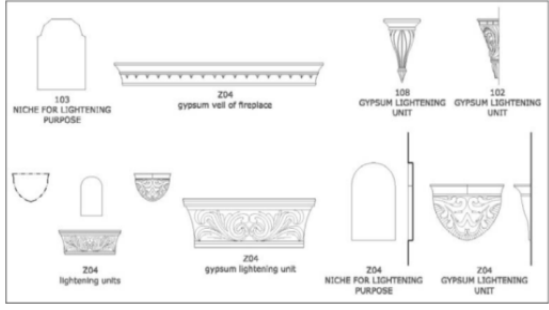
Fot:38

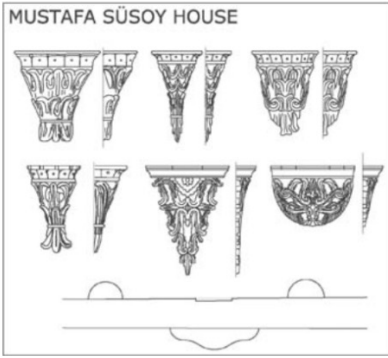
Fot:39

Fot:40

Fot: 41

Fot: 42

Tokat'taki Kültürel Değerlerin Kent Markalaşmasına Etkisi Üzerine Bir Araştırma

Halim Emre ZEREN*

Özet

Bu çalışmada; Tokat'ın markalaşma sürecinin temelini oluşturacak "kent imajı" unsurunun hangi faktörler öncülüğünde yürütüleceğinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu sebeple, Tokat dışında yaşayan 502 kişiye anket uygulanmış ve söz konusu bireylerin Tokat'la ilgili algıları belirlenerek, imaj oluşturma çalışmalarında hangi unsurların ön plana alınması gerektiği belirlenmiştir.

Araştırma bulgularına göre Tokat deyince akla gelen en önemli ifadelerin; "Tokat Kebabı, Ballica Mağarası, Tokat Basması, Tokat Kalesi ve Tokat Yaprağı" şeklinde sıralandığı görülmüştür. Tokat'ın "markalaşma potansiyeli düşük bir kent" olarak algılandığı da çalışmanın verilerinden elde edilen sonuçlar arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Kent markalaşması, Tokat, kent imajı, kültür, kent kültürü.

Giriş

Dünyayı gezen turist sayısının 1 milyara yakın bir sayıyla ifade edildiği günümüzde, markalaşma büyük bir anlam kazanmıştır. Söz konusu potansiyelden istifade edebilme arzusuyla; ülkelerin, kentlerin, hatta küçük kasaba ve köylerin bile yarış halinde oldukları görülmektedir. Elinde bulundurduğu doğal, yapay, kültürel, tarihsel, sınaî ve ekonomik değerlerin tamamını; bir bölümünü ya da birini etkili ve verimli şekilde ön plana çıkararak "marka" haline gelebilen kentler, bu pastadan büyük paylar alabilmektedirler.

Bir ürünün veya hizmetin kimliğini ve tercih edilebilirliğini "imaj" unsurunun belirlediği bilinmektedir. Bu durumda kentlerin de kendilerini ön plana çıkarabilmek için, etkili ve verimli stratejilerle olumlu imaj oluşturma çalışmaları yapmaları beklenmektedir. Ancak imajın oluşturulmasında öncelik verilecek faktörlerin nasıl belirleneceğinin önemli bir sorun olduğu açıktır.

Tokat, kültürel yönden zengin sayılabilecek birikime sahip olmasına rağmen, söz konusu değerlerinin ön plana yeterince çıkarılamaması sebebiyle, Türkiye'de bilinirlik seviyesi düşük olan kentler arasındadır. Bu sorunun çözümü için, kent kimliğini ve kültürünü muhafaza ederek, etkili markalaşma faaliyetleri yapılması gerekmektedir.

* Yrd. Doç. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdür Yrd. emre.zeren@adu.edu.tr +902562124574

Kent markalaşması, uzun soluklu ve hayli zor bir dizi çabanın sonucunda elde edilebilecek bir başarı olsa da; kentin bilinirliğini arttırabilecek ve kente farklılık kazandırabilecek unsurların belirlenmesinin, Tokat'ın marka imajının oluşturulmasında ve yerleştirilmesinde büyük önem taşıdığı muhakkaktır. Bilinçli ve sistemli olarak yapılacak markalaşma faaliyetlerinin yol göstericisi olması açısından, çalışmadan elde edilen sonuçların, Tokat'ın markalaşma süreciyle ilgili fikirler verebileceği söylenebilir.

1.Kent Markalaşması

Kent markalaşması uygulamaları, kent pazarlama sürecinin kent için güçlü bir imaj oluşturmaya hizmet eden bir parçasıdır. Kent pazarlaması kavramıyla ifade edilen temel nokta, genel olarak bir kentin ilgili kurulları tarafından belirlenen tüm iletişim süreçleridir. Kent markalaşması ise buna karşılık, kentin tüm pazarlama süreçleri sonucunda oluşan tek bir noktaya, markaya işaret etmektedir (Saran, 2005:106).

Kent markalaşması, üzerinde uzlaşmış bir tanımı olmamakla birlikte; “ürün markalaşmasının şehirlere uygulanması” şeklinde ifade edilebilir (Kavaratzis ve Ashworth, 2005:508). Bir başka şekilde; “ürün veya hizmetlere ait markalaşma stratejilerinin kent üzerinde uygulanmasıyla, kente, kentliye ait çıktılara değer katmak suretiyle insanların zihninde olumlu bir algı oluşumunun yolunu açmayı amaçlayan, mevcut ya da potansiyel misafirleri /müşterileri için çekim merkezi haline gelmek iddiasında olan kentler tarafından yapılan faaliyetlerin göstergesi” (Zeren, 2012: 97) şeklinde daha kapsamlı tanımlanması da mümkündür.

Kentin sahip olduğu kaynakların markalaştırılarak pazarlanması suretiyle bilinirliğinin ve değerinin artmasının yanında, bu yolla kentin bir kimlik kazanması da mümkündür. Kenti simgeleyen ürünlerin ve hizmetlerin markalaşmasının yolunun bu sayede açılacağı söylenebilir. Öte yandan kentin markalaşması sayesinde, tanımda sözü edilen “çekim merkezi olma” fonksiyonuyla benzer yerlerden ayırt edilebilmesinin kolaylaşması ve kentin misafirleriyle / müşterileriyle arasında duygusal bir bağ oluşması muhtemeldir. Bu sayede kent markasının sürekliliği sağlanabilir.

Markalaşma, kente ölçülebilir ekonomik, sosyal ve kültürel değerler katmak için marka stratejisi ve marka iletişiminden öğrendiklerini kentin gelişimine uygulayan yeni bir çalışma alanıdır. Kentin güçlü ve pozitif yanlarını ve kentin karakteristik özelliklerini istenilen kitlelere yayan güçlü araçlar oluşturmayı hedefleyen, bütünsel ve kapsamlı bir süreçtir. Profesyonel uzmanlık düzeyinde kent markalaşması, “planlama” ve “pazarlama” disiplinlerinin birleştirilmiş uzmanlığını gerektirir.

Kent markası inşa edilirken; kentsel bölgenin ayırt edici özellikleri, yönetim ve pazarlama teknikleri ile sosyo-ekonomik ve mekânsal planlamayı kapsayan kentsel gelişme stratejilerinin bakış açısına göre düşünülmelidir (Peker, 2006: 20-21).

Kent markalaşması, kentsel yönetimlerin temsil ettikleri yerleri ve sektörleri pazarlamayı hedefleyen endüstri gruplarının geniş çabalarını içermektedir. Bu çabaların içeriği genel olarak aşağıdaki dört hedeften birini veya daha fazlasını başarmaktır (Papadopoulos, 2004: 36-37):

- Kentlerin ihracatını geliştirmek,
- Kendi işlerini “yabancı” rekabetten korumak,
- Gelişim faktörlerini çekmek veya korumak,
- Yerel ve uluslararası ekonomik, politik ve sosyal açılardan avantajlı şekilde genel olarak konumlandırmaktır.

İlgüner ve Asplund'a göre (2011: 44) kentlerin, kendilerine has özelliklerini kullanarak da birer marka haline gelebilmeleri mümkündür. Günümüzde ülkelerin yerine; kent ve hatta kasaba markalarının yaratılmasının bir gereklilik olduğu savunulmaktadır. Markalaşma sürecinde dikkat edilmesi gereken en önemli noktanın, kentle özdeşleşecek tamamen gerçek bir imajın oturtulması olduğuna vurgu yapılarak “vaat edilenin verilmesi” gerektiği hususuna da dikkat çekilmektedir.

2.Kent İmajı ve İmajı Belirleyen Faktörler

Marka imajı, kişinin bir marka hakkındaki izlenim, duygu, düşünce, inanç ve çağrışımlarının bütünüdür. Başka bir ifadeyle imaj, bir markanın rakiplerine göre nasıl algılandığıdır. Marka imajı, tüketicilerin ürünle özdeşleştirdikleri anlam ya da tüketicilerin üründen anladıklarının toplamı olarak da tanımlanabilir. Marka imajı, tüketicinin bir markayla ilgili çeşitli kaynaklardan edindiği izlenimlerin sonucunda oluşur. Bir marka imajı, o markanın güçlü ve zayıf noktaları, olumlu ve olumsuz tarafları gibi, çoğunlukla kontrol edilebilir algılarının bir araya gelmesidir (Özdemir ve Karaca, 2009:117).

İnsanların ve ürünlerin imajlarını etkileyen birtakım faktörler olduğu gibi, kentlerin imajlarının da ilişkili olduğu çeşitli faktörlerin varlığından bahsedilebilir. Kentlerdeki gezilecek / turistik alanlar, eğlence ve dinlence alanları, genel alt yapı, ulaşım ağı ve maliyetleri; tarihi, kültürel, sosyal, finansal ve doğal güzellikler gibi özelliklerin, kent imajlarına katkı sağlayacağı açıktır. Bu gibi özelliklere sahip olan kentlerin diğerlerine nazaran daha avantajlı konumda olduğu söylenebilir.

Kent imajı kavramı, kent markası yaratma sürecinde stratejik bir öneme sahiptir. Çünkü kent imajı insanların şehre ilişkin algılama ve izlenimlerinden oluşmaktadır. Hedef kitle üzerinde olumlu olması istenilen imajın yaratılmasının, rekabet avantajı ve sürdürülebilir bir gelişim sağlayacağı söylenebilir.

İmaj, şehrin gerek iç gerekse dış olmak üzere tüm hedef kitlesi açısından önem taşımaktadır. Turizm açısından olumlu bir şehir imajı, şehre uluslararası

boyutta avantajlar sunacaktır. Daha çok turizm amaçlı müşterinin şehri ziyaret edebilmesinde şehrin çekici bir imaja sahip olmasının rolü büyüktür. Ziyaretçilerin karar alma sürecinde, objektif bilgilenme düzeyi, sahip olduğu izlenimler, ön yargılar, hayaller, beklentiler, duygu ve düşüncelerden oluşan imajın belirleyiciliği söz konusudur. Turizmle ilgili istatistikler kaba ölçüler içinde birbirlerine denk ülke ya da bölgelere yönelen turizm talebinin farklılıkları konusunda ilginç sayılar ortaya koymaktadır. Her üçü de Akdeniz ülkesi olarak aynı iklime sahip olmaları, benzer çekiciliklere sahip bulunmalarına rağmen, İspanya'nın Yunanistan'dan altı Türkiye'den ise dokuz kat daha fazla turist çekebilmesinin nedenleri sahip oldukları özgün koşullardan öte sahip oldukları imajdan kaynaklanmaktadır (Ünüsün ve Sezgin, 2005, 166).

Sadece Avrupa'da biri diğeriyle rekabet halinde olan yaklaşık 150.000 yerleşim birimi bulunmakta ve hepsi güçlü ve iyi seçilmiş bir imaj ile potansiyel alıcıları cezbetmeye gayret etmektedir. Eşsiz ve ayırt edici bir imajı olmadan, cazibe potansiyeli olan bir yerin dahi, rekabet yoğun bu pazarda dikkat çekmesi zor olacaktır (İlgüner ve Asplund, 2011: 79).

Kentlere ilişkin imaj çalışmaları yaparken ilginç bir şekilde, kent sakinlerinin görüşlerinin önemsendiği dikkati çekmektedir¹. Gerçekte kentin potansiyel müşterileri durumunda olan kent dışında yaşayan kişiler / turistler / yatırımcılar gibi kesimlerin görüşlerinin daha fazla önemsenmesi gerekmektedir. Bu kesimlerin görüşleri doğrultusunda edinilen kent imajının, daha sağlıklı sonuçlar vereceği düşünülmektedir. Nitekim kent imajının, kent kimliği oluşturulması sürecinde çok önemli katkılar yapacağı açıktır.

3.Tokat'ın İmaj Unsurlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Analiz

Kent imajının belirlenmesi, kent markalaşması için en çok önemsenen konuların başında gelmektedir. Bu sebeple birçok araştırmacının, kent imajının belirlenmesine yönelik çalışmalara sıklıkla başvurdukları görülmektedir². Kentlerin imaj öğelerinin ortaya konması, tanıtım ve algı yönetimi için izlenecek yolun ve uygulanacak stratejilerin belirlenmesi açısından önemlidir.

Bu bölümde Tokat'ın markalaşma sürecinin temelini oluşturacak "kent imajı" unsurunun hangi faktörler öncülüğünde yürütüleceğinin tespit edilmesi amacıyla yapılmış bir anket çalışmasının sonuçları değerlendirilmiştir. Bu amaçla 718 kişiye anket uygulanmış, veri sınıflandırılması sonucu eksiklikleri olan 44 anket dev-

1 "...Marka imajının belirlenmesi hususunda ülkemizde son birkaç yılda, çok sayıda kentle ilgili çalışmalar başlatılmıştır. Meslektaşlarımızın bu alanda önemli çalışmalar yaptıkları izlenmektedir. Ancak burada dikkati çeken nokta, çalışma kapsamına genellikle o kentin insanların alınmasıdır. Oysa o kentin insanı markanın bir bileşenidir, imajın oluşumundaki etkenlerden birisidir. Önemli olan, kent dışından o kente gelenlerin inançları tutumları ve belleklerindeki imajdır (Yükselen ve Güler, 2009:66)."

2 Bu konuda yapılmış çalışmalardan birkaçı (Özdemir ve Karaca, 2009; Zeren, 2011; Gül, 2013; Yükselen ve Güler, 2009; Killingbeck ve Myfanwy, 2002; Cui, 2004; Konya BŞB, 2005; Avraham, 2000) olarak belirtilebilir. Örneklerin artırılması mümkündür.

re dışı bırakılmıştır. Ankete katılıp sorulara eksiksiz cevap verdiği halde Tokatlı olduğunu veya Tokat'ta ikamet ettiğini belirten 172 form da değerlendirmeye dâhil edilmemiştir. Bu durumda anket, 502 kişinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'de Tokat kenti dışında yaşayan ve ziyaretçi / yatırımcı olma potansiyeline sahip 18 yaş ve üzeri insanlar bu araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise Türkiye'nin farklı kentlerinde yaşayan insanlar arasından tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen 502 kişidir³.

Araştırmada kullanılmış olan anket formu, daha evvel alanyazında kullanılmış ölçeklerden uyarlanarak hazırlanmıştır. Yapılan pilot çalışmalar, anketin güvenilirliği sağlanana kadar devam etmiş, daha sonra uygulamaya geçilmiştir. Toplanan verilere ilişkin frekans analizleri SPSS 20.0 programı yardımıyla değerlendirilmiştir.

3.1. Ankete Katılanların Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılanlara ait demografik veriler frekans analizine tabi tutulmuş ve sonuçları Tablo 1.'de sunulmuştur.

Ankete ait verilere göre; katılımcıların çoğunluğunun (% 68,9) erkek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte 18 – 35 yaş arasındaki katılımcıların çoğunluğu (% 74,1) oluşturmasının da dikkat çekici olduğu söylenebilir. Bunun sebebi olarak uygulamanın internet kanalıyla yapılması gösterilebilir.

Çalışmaya katılanlar arasında en büyük oranda (%39,9) lisans mezununun bulunması ilgi çekicidir. Bu sonuçların artan eğitim seviyesi istatistikleriyle (TUİK, 2013) orantılı olması da anketin güvenilirliği açısından olumlu bulunmaktadır.

Katılımcıların mesleki dağılımında da memurların oranı (%34,7), diğerlerine nazaran daha yüksek seviyede gözlenmiştir. Bununla birlikte gelir düzeylerine bakıldığında, ankete katılanların büyük çoğunluğunun 1501-2500 (%27,9) ve 2501-4000 (% 26,3) TL seviyelerinde oldukları görülmektedir.

3 Çalışmanın evreni yaklaşık 85 milyona varan bir değerle ifade edildiği için en az 384 kişinin anketi yanıtlamasının yeterli olduğu düşünülmektedir (Alltunışık vd., 2007:127).

Tablo 1. Ankete Katılanların Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler (n=502)		Oran	Yüzde	Demografik Özellikler (n=502)		Oran	Yüzde
CİNSİYET	Kadın	156	31,1	YAŞ	18 - 35	372	74,1
	Erkek	346	68,9		36 - 49	110	21,9
	TOPLAM	502	100		50 - 64	14	2,8
			65 ve üzeri		6	1,2	
			TOPLAM		502	100,0	
EĞİTİM	İlkokul	4	0,8	MESLEK	Memur	174	34,7
	Ortaokul	10	2		İşçi	42	8,4
	Lise	102	20,3		Serbest Meslek	60	11,9
	Ön Lisans	54	10,7		Öğrenci	114	22,7
	Lisans	200	39,9		İşsiz	22	4,4
	Yüksek Lisans	90	18		Diğer	90	17,9
	Doktora	42	8,3		TOPLAM	502	100,0
	TOPLAM	502	100,0				
GELİR	850 ve daha az	114	22,7				
	851 - 1500	82	16,3				
	1501 - 2500	140	27,9				
	2501 - 4000	132	26,3				
	4001 ve daha fazla	34	6,8				
	TOPLAM	502	100,0				

3.2. Ankete Katılanların Doğum Yerleri ve İkametleri

Ankete katılanların doğum yerleri ve ikamet ettikleri iller ayrı ayrı sorularla değerlendirilmiştir. Buna göre 45 farklı ilde doğan ve 36 farklı ilde ve yurtdışında ikamet eden katılımcılara anket uygulanmıştır denilebilir. Burada ağırlıklı olarak Türkiye'deki büyük nüfusa sahip ilk üç il olan İstanbul, Ankara ve İzmir'in başı çektiği görülmektedir.

Tablo 2. Katılımcıların Doğduğu İller

No	İller	Sayı	%	Toplam Yüzde	No	İller	Sayı	%	Toplam Yüzde
1	Adana	20	4	4	24	İçel	22	4,4	48,6
2	Afyon	13	2,5	6,5	25	İstanbul	64	12,8	61,4
3	Amasya	8	1,6	8,1	26	İzmir	22	4,4	65,8
4	Ankara	46	9,1	17,2	27	Kars	3	0,6	66,4
5	Antalya	15	3	20,2	28	Kastamonu	1	0,2	66,6
6	Aydın	19	3,8	24	29	Kayseri	4	0,8	67,4
7	Balıkesir	7	1,4	25,4	30	Kırşehir	2	0,4	67,8
8	Bitlis	1	0,2	25,6	31	Kocaeli	3	0,6	68,4
9	Bolu	12	2,4	28	32	Konya	4	0,8	69,2
10	Bursa	18	3,6	31,6	33	Malatya	11	2,2	71,4

11	Çanakkale	2	0,4	32	34	K. Maraş	2	0,4	71,8
12	Çankırı	1	0,2	32,2	35	Muğla	10	2	73,8
13	Çorum	15	3	35,2	36	Muş	1	0,2	74
14	Denizli	15	3	38,2	37	Niğde	15	3	77
15	Diyarbakır	1	0,2	38,4	38	Ordu	9	1,8	78,8
16	Erzincan	2	0,4	38,8	39	Samsun	17	3,4	82,2
17	Erzurum	3	0,6	39,4	40	Siirt	1	0,2	82,4
18	Eskişehir	7	1,4	40,8	41	Sivas	23	4,5	86,9
19	Gaziantep	5	1	41,8	42	Trabzon	9	1,8	88,7
20	Giresun	2	0,4	42,2	43	Şanlıurfa	8	1,6	90,3
21	Gümüşh.	4	0,8	43	44	Yozgat	41	8,1	98,4
22	Isparta	5	1	44	45	Karaman	8	1,6	100
23	Mardin	1	0,2	44,2		TOPLAM	502	100	100

Yukarıdaki tablodan hareketle katılımcıların doğdukları illerin başında İstanbul, Ankara, Yozgat, İzmir, İçel, Sivas, Aydın ve Bursa'nın geldiği görülmektedir. İstanbul'un Türkiye'nin en büyüğü olması sıfatı ve katılımcıların yaş ortalamalarının düşük olması, ilin ilk sıralarda gelmesinin sebebi olarak gösterilebilir. Bunun yanında Türkiye'nin en çok göç veren şehirlerinin de listenin ilk sıralarında olması şaşırtıcı bulunmamaktadır.

Tablo 3. Katılımcıların İkamet Ettiği İller

No	İller	Sayı	%	Toplam Yüzde	No	İller	Sayı	%	Toplam Yüzde
1	Adana	14	2,7	2,7	20	Kayseri	3	0,6	74,4
2	Amasya	6	1,2	3,9	21	Kırşehir	2	0,4	74,8
3	Ankara	66	13,1	17	22	Kocaeli	2	0,4	75,2
4	Antalya	21	4,1	21,1	23	Konya	13	2,6	77,8
5	Aydın	42	8,4	29,5	24	Kütahya	3	0,6	78,4
6	Balıkesir	5	1	30,5	25	K. Maraş	9	1,8	80,2
7	Bursa	18	3,6	34,1	26	Muğla	5	1	81,2
8	Çanakkale	1	0,2	34,3	27	Ordu	11	2,3	83,4
9	Denizli	22	4,4	38,7	28	Samsun	15	3	86,4
10	Diyarbakır	5	1	39,7	29	Sivas	7	1,4	87,8
11	Erzincan	1	0,2	39,9	30	Tekirdağ	1	0,2	88
12	Erzurum	19	3,8	43,7	31	Şanlıurfa	2	0,4	88,4
13	Eskişehir	6	1,2	44,9	32	Zonguldak	4	0,8	89,2
14	Giresun	2	0,4	45,3	33	Aksaray	5	1	90,2
15	Hakkari	6	1,2	46,5	34	Karaman	7	1,4	91,6
16	Isparta	4	0,8	47,3	35	Kırıkkale	5	1	92,6
17	İçel	9	1,8	49,1	36	Kilis	9	1,8	94,4
18	İstanbul	96	19,1	68,2	37	Diğer (Yurtdışı)	28	5,6	100
19	İzmir	28	5,6	73,8		TOPLAM	502	100	100

Tablo 3’teki duruma göre katılımcıların en büyük oranının İstanbul’da ikamet ettiği görülmektedir. Bunu sırasıyla Ankara, İzmir, Aydın ve yurtdışında yaşayan katılımcıların izlediği dikkati çekmektedir. Yurtdışındaki muhtelif yerlerden katılımcılar tek bir başlıkta toplanmış ve katılımcıların % 5,6’sını oluşturmuştur.

Katılımcıların Tokat’ı Ziyaret Oranları ve Ziyaret Talepleri

Katılımcılara yöneltilen “Tokat’ı ziyaret ettiniz mi ?” şeklindeki soruya 308 katılımcı “Hiç gitmedim.” Şeklinde yanıt vermiştir (% 61,5). Bunun sebepleri arasında Tokat’ın önemli bir geçit bölgesi ve bağlantı noktası durumunda olması ve önemli bir cazibe merkezi olmaması gösterilebilir.

Tablo 4. Katılımcıların Tokat’ı Ziyaret Etme Oranları

Tokat’ı ziyaret ettiniz mi?	Sayı	Yüzde %	Kümülatif Yüzde
Hiç gitmedim.	308	61,5	61,5
Bir defa gittim.	40	7,9	69,4
Birkaç defa gittim.	29	5,7	75,1
Birçok defa gittim.	125	24,9	100
Toplam	502	100	100

Ankete katılanlara yöneltilen “Herhangi bir nedenle Tokat çevresinde bir yere gelseniz Tokat’ı da görmeyi düşünür müsünüz?” sorusuna katılımcıların toplam % 75’inin olumlu yanıt verdiği görülmektedir. Bu duruma göre, Tokat’ı ziyaret için herhangi bir önyargının bulunmadığı sonucuna varılabilir.

Tablo 5. Katılımcıların Tokat’ı Ziyaret Talepleri

Tokat’ı görmeyi düşünür müsünüz?	Sayı	Yüzde %	Kümülatif Yüzde
Kesinlikle görmek isterim.	190	37,9	37,9
Görmek isterim.	186	37,1	75
Fikrim yok.	64	12,7	87,7
Görmek istemem.	34	6,7	94,4
Kesinlikle görmek istemem.	28	5,6	100

3.3.Tokat Denilince Akla Gelen İfadeler

Çalışmanın bu bölümünde Tokat’ın farklılıklarının ortaya çıkarılması sebebiyle kenti çağrıştıran ifadelerin ankete katılanlarca belirlenmesi yoluna gidilmiştir. Bu sebeple açık uçlu olarak “Tokat denildiğinde aklınıza gelen ilk üç ifadeyi belirtiniz.” şeklinde bir ifade verilmiş ve katılımcılara istedikleri cevabı verebilme imkânı tanınmıştır. Sonuçların ortak paydada ifade edilebilecek olanları bir araya toplanmış, birinci ifade için 59, ikinci ifade için 58 ve üçüncü ifade için 55 farklı yanıt alınmıştır. 24. ve sonrasındaki ifadeler %1 ve altında değerlerle ölçüldüğünden değerlendirmeye alınmamıştır.

Aşağıdaki tabloya göre Tokat denilince ilk akla gelen ifadenin “Tokat Kebabı” olduğu anlaşılmaktadır. Bunu “Tokat Kalesi” ve “Ballica Mağarası” izlemektedir. Tokat’ı çağrıştıran ikinci ifadelerde ise yine Ballica Mağarası ve Tokat kebabı dikkati çekmektedir. Bununla birlikte Tokat Yaprağının da listede yer aldığı görülmektedir. Üçüncü ifadelerde ise “Tokat Basması”, “Pekmez” ve “Tokat Yaprağı” göze çarpmaktadır. Bu değerlere göre Tokat deyince akla gelen ifadelerin; “Tokat Kebabı”, “Ballica Mağarası” ve “Tokat Basması” olduğu söylenebilir.

Tablo 6. Tokat Denilince Akla Gelen İlk Üç İfade

	Tokat Deyince Akla Gelen İlk İfade	Sayı n=502	Yüzde %	Tokat Deyince Akla Gelen İkinci İfade	Sayı n=502	Yüzde %	Tokat Deyince Akla Gelen Üçüncü İfade	Sayı n=502	Yüzde %
1	Tokat Kebabı	85	16,9	Ballica Mağarası	55	10,9	Tokat Basması	34	6,8
2	Tokat Kalesi	36	7,2	Tokat Kebabı	46	9,2	Pekmez	25	5
3	Ballica Mağarası	31	6,2	Tokat Yaprağı	41	8,2	Tokat Yaprağı	21	4,2
4	Tarih	28	5,6	Tokat Sarması	36	7,2	Gülyüzlü insanlar	17	3,4
5	Bakımsızlık	20	4	Pekmez	31	6,2	Tokat Kalesi	15	3
6	Tokat Basması	18	3,6	Tokat Basması	28	5,4	Yeşilirmak	15	3
7	Yeşilirmak	15	2,9	Tokat Kalesi	17	3,4	Çemen	11	2,1
8	GOP Üni	14	2,8	Yöresel Kültür	15	2,9	Niksar	10	2
9	Tokat Yaprağı	14	2,8	Taşhan	12	2,4	Taşhan	10	2
10	Türkü (Onbeşli)	14	2,8	Gazi Osman Paşa	12	2,4	Tarih	9	1,8
11	Gazi Osman Paşa	12	2,4	Karadeniz	10	2	Türkü (Onbeşli)	9	1,8
12	Taşhan	12	2,4	Bakımsızlık	9	1,8	Yeşil	6	1,1
13	Alevilik	10	1,9	Yöresel ağız ve adetler	8	1,6	Yöresel Kültür	6	1,1
14	Çemen	10	1,9	Tarih	7	1,4	Ballica Mağarası	5	1
15	Çarpık kentleşme	9	1,8	Ali Paşa Camii	7	1,4	GOP Bulvarı	5	1
16	Ayvaz Suyu	8	1,6	Yeşilirmak	7	1,4	GOP Üni	5	1
17	Trafik	8	1,6	Cumhuriyet Meydanı	6	1,2	Tokat Kebabı	5	1
18	Göç	7	1,4	Ayvaz Suyu	6	1,2	Turhal	5	1
19	Gericilik - Yobazlık	6	1,2	Yeşil	5	1	Zile	4	0,8
20	Gülyüzlü insanlar	6	1,2	GOP Bulvarı	4	0,8	Topçam Turizm	4	0,8
21	Mahlep Şarabı	6	1,2	Saat kulesi	4	0,8	Çarpık kentleşme	4	0,8
22	Niksar	6	1,2	Gericilik - Yobazlık	4	0,8	Doğal güzellikler	4	0,8
23	Saat kulesi	6	1,2	Gök Medrese	4	0,8	Erbaa	3	0,6

Tokat binlerce yıllık tarihinde birçok medeniyete tanıklık etmesinin sonucu olarak zengin bir kültürel birikime sahiptir. Özellikle Selçuklu ve Osmanlı Dönemi'nden kalma tarihi eserleri ve yetiştirdiği önemli şahsiyetleri günümüzde bilinmektedir. Ayrıca kültürün getirisi olarak dokumacılık, kalaycılık, ahşap baskı gibi el sanatlarına ilişkin birçok unsur da kentte hala varlığını sürdürmektedir. Bütün bu birikime rağmen gastronomik unsurların ön plana çıkması, yemek kültürünün geçerliliğini gözler önüne sermesi açısından dikkate değer görülmektedir. Nitekim konuyla ilgili yapılmış diğer çalışmalarda da gastronomiye ilişkin ifadelerin daha fazla akılda kalıcı olduğu dikkati çekmektedir⁴.

3.4. Tokat'ın Marka Kent Olma Potansiyeli

Ankete katılanlara marka kente ilişkin bir tanım verilerek Tokat'ın bu tanımda sözü edilen özelliklere sahip olup olmadığı sorulmuştur. "Diğer kentlere göre farklılıklarını pazarlayabilme becerisiyle cazibe merkezi haline gelen ve bu yolla kalkınmayı amaçlayan kentlere 'marka kent' denilebilir. Bu tanıma göre Tokat 'marka kent' olma potansiyeline sahip midir?" sorusuna katılımcıların yaklaşık % 42'si "hayır" yanıtı vermişlerdir.

Tablo 7. Tokat'ın Marka Kent Olma Potansiyeli

Tokat 'marka kent' olma potansiyeline sahip midir?	Sayı	Yüzde %	Kümülatif Yüzde
Evet	186	37,1	37,2
Hayır	210	41,8	78,9
Fikrim yok.	106	21,1	100
Toplam	502	100	100

Tokat'ın marka kent olma potansiyeline sahip olduğunu düşünenler ise daha düşük orandadır (%37,1). Bununla birlikte konuyla ilgili fikir beyan etmeyenlerin de azımsanamayacak seviyede olduğu söylenebilir.

Bu sonuçları kentle ilgili gelecek yönelimli çalışmalar yapılmamasına ve ortak aklın oluşturulamamasına bağlamak mümkün görünmektedir. Çünkü yukarıda bahsedildiği gibi, kentin ön plana çıkarılabilecek birçok özelliği olmasına rağmen, söz konusu unsurları ön plana alabilecek faaliyetler oldukça sınırlıdır.

4. Değerlendirme ve Sonuç

Medeniyetlere hayat veren kentler, insanlığın hayat hikâyesinin neredeyse tamamına vakıftırlar. Bu açıdan bakıldığında her kentin sahip olduğu birikimin önemi büyüktür. Dolayısıyla kentler vazgeçilmez yaşam alanları durumundadırlar. Bununla beraber, içinde bulunduğumuz bilgi çağında teknoloji büyük ve akıl

4 Özdemir ve Karaca (2009)'nın yaptığı çalışmada, Afyon denince akla gelenler sorusunun cevabı "kaymak", "sucuk" ve "şekerleme" olarak tespit edilmiştir.

almaz bir hızla ilerlemekte; bu ilerleme insanların yaşamında olduğu gibi algılandığında da büyük değişimleri beraberinde getirmektedir.

Söz konusu değişimden nasibini alan kentler, diğer bütün her şey gibi değişime tabi kalmaktadır. Bu değişimin kentlerin kimliklerini koruyarak başarılması mümkündür. Bu sebeple kentlerin farklılıklarını ortaya koyabilmek ve kendilerini birer “cazibe merkezi” haline getirmek gibi zorunlu görevlerinin olduğu söylenebilir.

Kentlerin cazibe merkezi haline gelebilmek için pazarlayacakları imaj unsurları bu noktada ön plana çıkmaktadır. Bu unsurların gün yüzüne çıkarılarak etkili stratejilerle tanıtımının yapılması, kent yöneticileri ve hemşehrileri için vazife niteliğindedir.

Özellikle Avrupa'daki kentlerle kıyaslandığında, Türkiye'deki kentlere yönelik markalaşma çabalarının bir hayli düşük seviyelerde olduğu görülmektedir. Oysa Türkiye'deki doğal, kültürel ve tarihsel altyapının, birçok ülkeyle kıyaslanamayacak kadar güçlü olduğu bilinmektedir.

Türkiye'deki birçok kent gibi Tokat'ın da “tipik bir Anadolu kenti” özelliği taşıdığı söylenebilir. Bu yönüyle kentin farklılıklarını ortaya çıkarabilmek için büyük çaba sarf edilmesi gerekmektedir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre Tokat'ın kentle özdeşleşmiş imaj unsurları; Tokat Kebabı, Balıca Mağarası, Tokat Basması, Tokat Kalesi ve Tokat Yapağı olarak ifade edilebilir. Bununla birlikte imkân olduğunda ziyaret edilebilecek herhangi bir kentten daha farklı bir özelliğinin göze çarptığını söylemek güçtür. Ayrıca kentin markalaşma potansiyeline sahip olduğuna duyulan inancın da yetersiz bulunduğu ifade edilmesi gerekmektedir. Buna rağmen etkili stratejiler geliştirilerek kentin markalaşmasının sağlanması da mümkündür.

Kentteki paydaşların ortak akılla ve Stratejik Kent Yönetimi Anlayışının çıktılarından faydalanmak suretiyle yapacakları çalışmalar, markalaşma yolunda önemli mesafeler alınmasının önünün açabilecektir. Bu sebeple yapılan bu ve benzeri kent imajı çalışmalarının dönemsel olarak tekrarlanmasıyla kente ait imaj unsurlarının belirlenmesinin ve tanıtımın bu unsurlar eliyle yapılmasının daha yararlı olacağı mütalaa edilmektedir.

Türkiye'deki diğer kentlerde benzer çalışmaların yapılması ve sonuçlarının karşılaştırılarak anlamlılık seviyesi daha yüksek neticeler elde edilmesi, bu konuya ilgi duyan araştırmacılara tavsiye edilmektedir.

Kaynaklar

- ALTUNİŞİK R.; COŞKUN R.; BAYRAKTAROĞLU S. ve YILDIRIM, E. (2007), Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: SPSS Ugulamalı, Sakarya Yayıncılık, 5. Baskı, İstanbul.
- AVRAHAM, E. (2000), Cities And Their News Media Images, Cities, Vol: 17, Issue: 5, p. 363-370.
- CUÍ, Z. (2004), Shanghai Outbound Tourists' Images Of Seven European Destinations: A Comparison Of Visitors And Non Visitors.” Ma European Tourism Management, Bournemouth University, 2004, p.32.
- GÜL, Ş. (2013), Kent İmajının Markalaşmaya Etkisi: Kahramanmaraş Örneği, Kararmanoğlu Mehmetbey Üniversitesi SBE, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karaman.
- İLGÜNER M. ve ASPLUND C. (2011) , Marka Şehir, Markating Yayınları, İstanbul.
- KAVARATZİS, M., ASHWORTH, G. J. (2005), City Branding: An Effective Assertion of Identity or A Transitory Marketing Trick, Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, Vol.96, 5, s.506 - 514.
- KILLINGBECK, A. J. ve MYFANWY, M.T. (2002), Redrawing The Perceptual Map Of A City Working Paper, No:2 /8.
- http://www.brad.ac.uk/acad/management/external/pdf/workingpapers/Booklet_02-08.pdf (Erişim Tarihi: 15.08.2014).
- KONYA Büyükşehir Belediyesi (2005), Türkiye’de Konyaİmajı, GENAR Sosyal Doku Projesi Kent Araştırmaları – 1, İstanbul.
- ÖZDEMİR Ş. ve KARACA Y. (2009), Kent Markası ve Marka İmajının Ölçümü: Afyonkarahisar Kenti İmajı Üzerine Bir Araştırma, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi, C.XI, S.II, s.113-134.
- PAPADOPOULOS N. (2004) , “Place Branding: Evolution, Meaning And İmplications”, Place Branding, 21st April, p.36-49,
- <http://www.palgrave-journals.com/pb/journal/v1/n1/pdf/5990003a.pdf> (Erişim Tarihi: 11.08.2014).
- PEKER A. E. (2006), Kentin Markalaşma Sürecinde Çağdaş Sanat Müzelerinin Rolü: Kent Markalaşması ve Küresel Landmark, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- SARAN M. (2005), Kent Pazarlaması: Güçlü Bir Kent İmajı ve Kent Markası Oluşturmak, TMMOB Makine Müh. Odası, Marka Yönetimi Sempozyumu, 14-15 Nisan, Gaziantep, s.105-111.
- TÜİK (2014), 2013 Eğitim İstatistikleri,
- <http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul?kod=2> (Erişim Tarihi: 17.08.2014).
- ÜNÜSAN, Ç. ve SEZGİN, M. (2005), Turizmde Strateji Eksenli Pazarlama İletişimi, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Birinci Baskı, Konya.
- YÜKSELEN, C. ve GÜLER E. G. (2009), Antakya Marka Kent, Görüş ve Öneriler, Detay Yayıncılık, Ankara.
- ZEREN, H. E. (2011), Marka Kent Oluşturma Bağlamında Stratejik Kent Yönetimi: Karaman Kenti İçin Bir Model Önerisi, İnönü Üniversitesi SBE, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Malatya.
- ZEREN, H. E. (2012), Kent Markalaşması Sürecinde İç Girişimcilik Faktörü, KSÜ İİBF Dergisi, Cilt: 2, Sayı:1, s.95 – 104.